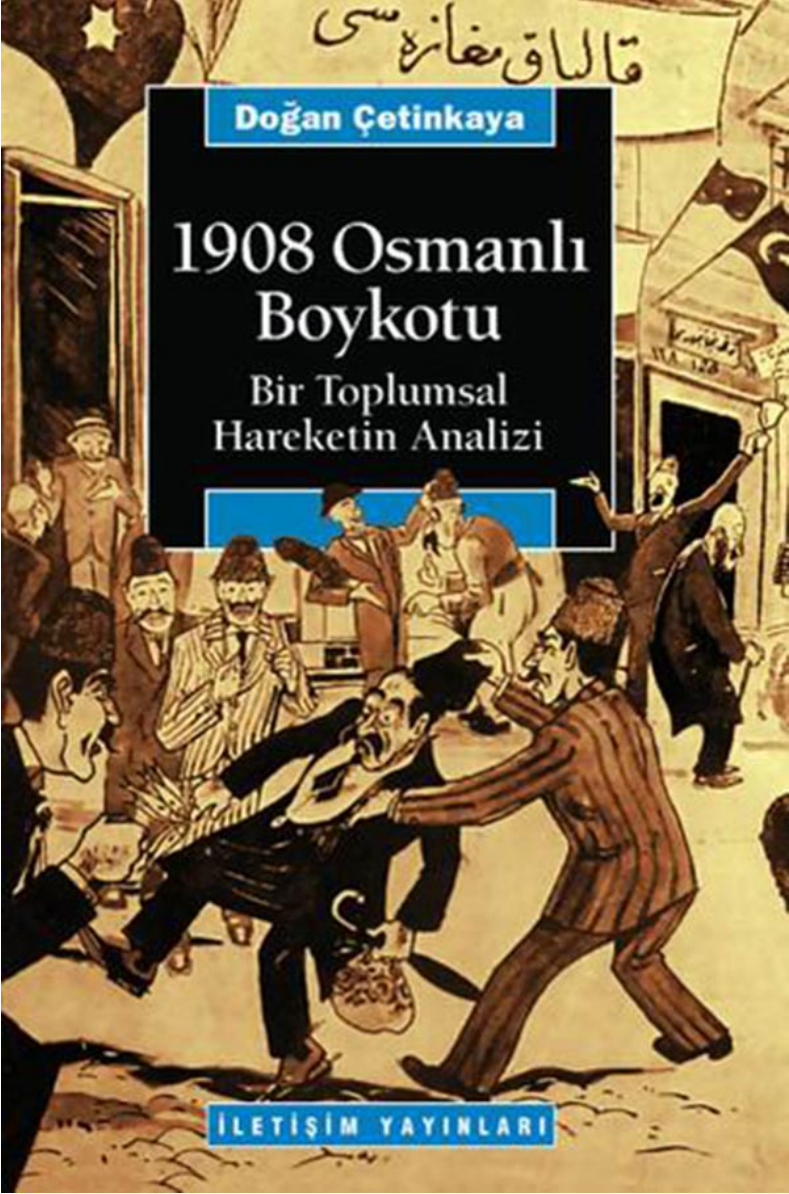

Doğan Çetinkaya
1908 Osmanlı Boykotu
Bir Toplumsal Hareketin Analizi
İLETİŞİM YAYINLARI

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA 1975'te İstanbul'da doğdu. 1997'de İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde 2002'de tamamladı, halen aynı bölümde doktora öğrencisidir. 1999'dan itibaren Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyasi Tarih Ana Bilim Dalı'nda araştırma görevlisidir. 2003-2004 öğretim yılı için aldığı bursla Budapeşte'de Central European University'de çalışmalarına devam etmektedir. İletişim Yayınları'nın *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* kitap dizisinde; *Tarih ve Toplum*; *Toplumsal Tarih* dergilerinde yayımlanmış çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

İletişim Yayınları 985 • Araştırma-İnceleme Dizisi 161
ISBN 975-05-0224-8
© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2004, İstanbul (1000 adet)

EDİTÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
KAPAKTAKİ KARİKATÜR Salih Erimez
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
UYGULAMA Hüsnü Abbas
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

1908 Osmanlı Boykotu

Bir Toplumsal Hareketin Analizi

iletişim

İsmail, Hamdiye ve
Alper Çetinkaya'ya

İçindekiler

Önsöz *9*

BİRİNCİ BÖLÜM
Giriş *13*
Aşağıdan Tarih *14*
Devlet-Sivil Toplum Ayrımının Ötesi *19*
Yeni Bir Protesto Biçimi: Bir Toplumsal Hareket Olarak Boykot *27*
II. Meşrutiyet Dönemi ve 1908 Osmanlı Boykotu *44*
Kaynaklara İlişkin Bir Sınıflandırma *48*
Kitabın Organizasyonu *51*

İKİNCİ BÖLÜM
Boykotlar Çağı *57*
Bir Terim Olarak Boykot *57*
Boykotun İrlanda'da Ortaya Çıkışı (Captain Boycott-1880) *63*
Kendiliğinden ve Bilinçli Boykotlar *65*
İran Tütün Protestosu *69*
Çin'de Boykot *76*
Mısır'da Boykot *90*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1908 Osmanlı Boykotu'nun Kısa Siyasi Tarihi *97*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Boykot Kavramının Ortaya Çıkışı *121*
Boykot Kavramının Osmanlılaştırılması Denemesi *122*
Osmanlı Dışındaki Boykotun Bilgisi *127*
Hamiyet Kavramı *130*

BEŞİNCİ BÖLÜM
Boykot ve "Millî İktisat"ın İcadı *133*
İki Farklı Eğitim *135*
"Çürük" Mal *versus* Yerli "Mukaddes" Mal *137*
Hakiki Boykot *140*
Fes *versus* Kalpak: Millî Serpuş Arayışı *146*
Yerli Malı *153*
Yeni Bir "Ahlâk" Anlayışı *163*
"Millî Serpuş" İcat Önerileri *169*

ALTINCI BÖLÜM
1908 Osmanlı Boykotu ve İktisadi Etkinlik *173*

YEDİNCİ BÖLÜM
Boykot: Kitlelerin Politizasyonu *189*
Grev ile Boykot Arasında Liman İşçileri *189*
Boykot ve Kamuoyu *214*
Tüccarlar *272*
Hükümet ve Bürokrasi *285*
İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Boykot *290*

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Boykot Örgütleri *299*
Osmanlı Boykotaj (Harb-ı İktisadi) Cemiyeti *299*
Diğer Örgütler *326*

DOKUZUNCU BÖLÜM
Boykot Yayınları *331*
Boykotun Resmi Gazetesi: *Gâve* *332*
Layiha ve Risaleler *349*

ONUNCU BÖLÜM
Boykotun Etkileri *361*
İmparatorluk Dışında *361*
İmparatorluk İçinde *373*

ONBİRİNCİ BÖLÜM
Sonuç *377*

Kaynakça *389*

ÖNSÖZ

Bu çalışma 2002 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'ne sunmuş olduğum "1908 Ottoman Boycott: An Economic Boycott as a Political Weapon," adlı yüksek lisans tezime dayanmaktadır. Bu tezin yazımı ve kitaba dönüşmesi birçok kişinin yardımı ve desteği sayesinde gerçekleşmiştir. Bundan dolayı bu katkıların ve desteklerin anılması benim için yerine getirilmesi gereken bir formaliteden daha fazla anlam taşımaktadır. Her şeyden önce iki sene boyunca danışmanlığını, dostluğunu ve ilgisini benden esirgemeyen Yavuz Selim Karakışla'ya bu kitap çok şey borçludur. Hem dönem hem de kaynaklar üzerine olan engin bilgisi araştırmamı birçok konuda zenginleştirmiş, verdiği moral destek ile yazım sürecini eğlenceli bir hale sokmuş ve Yavuz Hoca iki sene süresince benimle beraber adeta "boykot" olmuştur. Boykot gibi bir olgunun varlığını bana ilk gösteren Mehmet Ö. Alkan, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne asistan olarak girdiğim ilk günden itibaren yalnızca dostluğu ve sohbetleri ile değil, aynı zamanda yakın ilgisiyle bıraktığım birçok boşluğu görmemi ve bu çalışmaya bir nokta koymamı sağlamıştır. Selçuk Esenbel ise tezimin danışmanlığını kibarca kabul etmiştir. Hem tez yazım sürecinde hem de sonrasında çalışmalarımı destekleyen Zafer Toprak ve Edhem Eldem,

farklı noktalarda yaptıkları eleştiri ve yüreklendirmelerle, bakış açımın zenginleşmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Akademik hayata girmemde oynadığı rol ve artık kaybolmakta olan usta-çırak ilişkisini bana tattırdığı için Yavuz Cezar'ı anmak isterim. Mahir Aydın ise derin bilgisi ile bana yeni bir dünyanın kapılarını açmıştır. Selim Deringil, Huri İslamoğlu ve Fatmagül Berktay'ın dersleri bu kitabın içeriğini oluşturan yeni konulara ilgimi uyandırmıştır.

Burada anmayı en çok istediğim hocam ise Kemal Aydın Akagündüz'dür. Akademik hayata ilk adım attığım günden itibaren kendine has tarzıyla üniversite ve yaşama ilişkin verdiği dersler hep ibretlik olmuştur. "Adam gibi adam" Kemal Hoca'nın hatırası benimle ve "çan çan"la yaşamaya devam edecek.

Bu çalışmanın dayandığı birincil kaynaklara ev sahipliği yapan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul Atatürk Kitaplığı, İzmir Millî Kütüphane ve Ankara Millî Kütüphane yönetici ve çalışanlarına gösterdikleri kolaylıktan dolayı teşekkür ederim.

Bu kitap yayınlanırsa herhalde onu okumak istemeyecek ilk insan Görkem Doğan olacaktır. İki yıllık tez yazım süresince bilmem kaç defa bu çalışmanın farklı bölümlerini okumak zorunda kalmış olan bu zat kadar bu kitabın ahını çeken azdır. Teze kendi üslubuyla getirdiği eleştiriler ile Sinan Birdal, bazı bölümlerin yeniden düzenlenmesine katkı sağlamıştır. Bu kitapta kullanmış olduğum Rumca malzemeyi sağlayarak içinde yaşadığımız akademik rekabet ve kıskançlık ortamında paylaşmanın ve dayanışmanın güzelliğini yaşatan Vangelis Kechriotis de çalışmanın kapsamının anlamlı bir şekilde genişlemesine katkısını esirgememiştir. Foti Benlisoy Rumca malzemenin benim için ulaşılır bir hale gelmesini sağlayarak yıllardır farklı alanlarda örmeye çalıştığımız dayanışma ilişkisini entelektüel alana da taşımıştır. Bu noktada hayatı daha neşeli kılan ve yoldaşlığını yıllardır esirgemeyen sevgili "hötom" Erhan Keleşoğlu hiçbir şekilde gölge etmeyerek bu kitabın bitmesini sağlamıştır. Bu çalışmanın kitap haline gelmesini ilk öneren Kerem Ünüvar, bu önerisinin üstünde ısrarla durarak beni tembelliğin içine düşmekten kurtarmıştır.

Sohbetleriyle, dostluklarıyla ve farklı alanlara olan ilgileriyle belli konulara saplanıp kalmamı engelleyen "çan çan" ekibi Ahmet Bekmen, Sevgi Uçan, İnci Kerestecioğlu, Eylem Özdemir, Erol Ülker, Zeynep Forsman, Stefo Benlisoy, Bağış Erten, Emin Alper, Nurcan Özgür, Didem Özdemir ve Seda Taşkın'ın etkileri tahmin ettiklerinden çok olmuştur. Ve ayrıca bundan yaklaşık on sene önce soğuk bir koridora kitap standı açan Cihan, Nihat, Oğuz, Ali, Beyhan, Ayşegül ve Çatal dünyaya bakan farklı pencereleri aralayarak bu kitabın ruhuna ciddi katkılarda bulunmuşlardır.

Bilge Seçkin varlığı ile bu hayatı daha yaşanılır, anlamlı ve zengin kılarak bu çalışma dahil her türlü maceramızı daha yaratıcı hale getirmiş ve güzelleştirmiştir. Bu kitabın her sayfası onun emeği sayesinde okunulur bir hale gelmiştir.

Bu desteklerin ve yardımlaşma ortamının dışında kalanlar ise liman işçilerinin deyişiyle "hep yalan hep desise"dir.

Peşte 2004

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ*

Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık üç ay sonra, 1908 Ekim ayının ilk haftasında Bulgaristan bağımsızlığını, Avusturya Macaristan İmparatorluğu ise Bosna-Hersek eyaletlerini ilhak ettiğini ilan etmişlerdi. Bu gelişmeler, ilanından bu yana Meşrutiyet rejiminin karşılaştığı ilk politik krizdi. Oysa Osmanlı kamuoyu ve özellikle Meşrutiyet'in ilanında en büyük paya sahip Jön Türkler parlamentonun açılışıyla birçok sorunun kendiliğinden çözüleceğini düşünmüştü. Ancak yanılmışlardı. İlk olarak Ağustos ve Eylül aylarında hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bastırmak ve son vermekte hayli zorlandığı işçi grevleri gündemi belirlemişti. Zor da olsa rejim Osmanlı işçi sınıfının bu eylemleri ile başa çıkabilmişti. Bu toplumsal sorundan kısa bir süre sonra da yukarıda anılan iki devletin bağımsızlık ve ilhak ilanları gelmişti. Bu ilanlar Osmanlı İmparatorluğu dahilinde çok yaygın tepkilere yol açtı.

Bulgaristan'ın bağımsızlık ve Avusturya-Macaristan'ın ilhak ilanından bir gün sonra hiç beklenmedik bir şekilde kendili-

(*) Boykot 1909 senesinde de sürmüş olmasına rağmen, bu hareket hem bugüne kadarki literatürde böyle anılmış olması sebebiyle hem de kullanım kolaylığı açısından "1908 Osmanlı Boykotu" olarak tanımlanmıştır.

ğinden eylemler ve protestolar ortalığı kaplamıştı. Osmanlı devleti bu iki devletin hareketlerini tanımamış ve protesto etmiş, ancak bir savaş ilan etmeyi de göze alamamıştı. 1908 yılının baş aktörü durumuna gelmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de daha çok genç Meşrutiyet rejiminin inşâsı ile ilgilenmekteydi. Bu yeni uluslararası kriz sebebiyle ve kaybedilecek topraklar uğruna yeni kazandıkları "hürriyeti" riske atmak niyetinde değillerdi. Bunun sonucunda Osmanlıların gündemine yeni bir protesto biçimi girmiş oldu: Boykot.

1908 Osmanlı Boykotu ortaya çıkan tepki, gösteri ve eylemleri daha pozitif bir kanala sevk etmek ve Meşrutiyet karşıtı bir hal almalarını önlemek; Avusturya ve Bulgaristan'ı diplomatik olarak kenara sıkıştırmak ve Osmanlı kamuoyunu mobilize etmek için gündeme gelmişti. Boykotun ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında iki etken çok önemli rol oynamıştı. Bunlar Meşrutiyet'in ilanından sonra politik ve toplumsal yaşamdaki önemleri çok artmış olan basın ve cemiyetlerdi. Bilindiği üzere bu unsurlar İkinci Meşrutiyet döneminin başlıca güçlerinden ikisini oluşturacaklardı. 1908 Temmuz'unda ilan edilen Meşrutiyet'in hemen ardından ortaya çıkan boykotta da rüştlerini ispat edeceklerdi. 1908 Osmanlı Boykotu basın yoluyla kamuoyuna ilan edilmiş ve onun desteği sayesinde tüm imparatorluk dahilinde yaygınlaşmıştı. Aynı şekilde, boykotun resmi örgütü olan Boykotaj Cemiyeti yanında diğer birçok cemiyet de bu süreçte etkili olmuş, boykot bu sivil toplum örgütleri sayesinde birçok toplumsal kesime ulaşmıştı.

Aşağıdan Tarih

Bu kitabın konusunu oluşturan 1908 Osmanlı Boykotu aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda kabaca 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan kitle toplumu, kitle siyaseti ve toplumsal mobilizasyon süreçleri ile çok yakından ilişkiliydi. Özellikle '70'li yıllardan sonra çok değerli katkılar yapılmışsa da Osmanlı ve Türkiye üzerine mevcut geleneksel tarihyazımı

büyük ölçüde kitleleri ve sıradan insanları yok saymıştır. Öyle ki bu tarihlerin büyük çoğunluğunda aktörler genellikle elitler ve devlet olagelmiştir. Bu anlatılarda kitleler ve sıradan insanlar, kendilerine ancak tarihsel sürecin pasif katılımcıları olarak veya elitlerin politikaları ile ilişkili oldukları zamanlarda bir yer bulabilmişlerdir. Bu geleneksel yaklaşımın birçok nedeni vardır. Her şeyden önce Osmanlı devleti tarafından tutulmuş arşiv belgeleri tarihçilere "aşağıdan tarih" perspektifli bir anlatım için pek verimli bir kaynak sağlamamıştır. Zaten devletin, elitlerin gözüyle yazılmış bu belgelerin ne kadar farklı okumalara tâbi tutulursa tutulsun farklı toplumsal aktörlerin sesini duymada fazla lütufkâr olmayacağı açıktır.

Ancak bu yapısal sebebe rağmen sıradan insanların ve kitlelerin tarihyazımında pek yer almamasının en önemli sebebini tarihi yazan kalemlerin zihniyetleri oluşturmaktadır. Bu zihniyetin de kabaca "milliyetçi" tarihyazımına veya Modernleşme Kuramı'na bağlı olduğunu iddia edebiliriz. Özellikle modernleşme ekolünün katkıları ile ortaya çıkan büyük anlatılar ve yapısal süreçleri irdeleyen akademik yapıtlar, kitlelerin oynadıkları rollere herhangi bir önem atfetmemiş, sıradan insanın sesine hiçbir şekilde yer vermemişlerdir. Her ne kadar tarihyazımındaki bu tutum elinizdeki kitabın konusunu oluşturmuyorsa da inceleme konumuzun toplumun çeşitli katmanlarının aktör olarak katıldığı bir toplumsal hareket olması, bu tutumun eleştirilmesini gerektirmiştir.

Aslına bakılırsa kitle siyaseti ve toplumsal mobilizasyon, modern devletin oluşumu ve en genel anlamda modernleşme süreci ile doğrudan ilişkilidir. Bu süreç içerisinde merkezi devlet organlarının işlevleri ve politikaları önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Aynı zamanda bu dönüşen devletin yeni işlev ve politikaları, kamusal alanı oluşturmuş, dönüştürmüş ve oluşmaya başlayan bu modern devlet, tebaasının (ve aslında artık vatandaşlarının) gündelik hayatlarının bütün yönlerine müdahale etmeye başlamıştır. 19. yüzyılın son on yılları ile birlikte modern bir devletin en önemli özelliklerinden biri olarak sayılabilecek "nüfusun ahlâki ve sosyal kontrolü" Osmanlı devle-

tinin de gündemine girmiştir.[1] Bu modernizasyon süreci ve kamusal alanın genişlemesi, yeni meşruiyet ve yönetim problemlerine yol açmıştır. Bu kitabın konusunu oluşturan toplumsal hareketin de bir örneğini teşkil ettiği kitle siyaseti ve mobilizasyon pratikleri, Osmanlı elitlerinin, politikanın bu "yeni" ihtiyaçlarına deva olarak icat ettikleri modern çözümler, modern yönetim teknikleridir. Bunun içindir ki bu bahsedilen "yeni" politikalar giderek artan oranda elitler ile kitleler arasındaki karşılıklı etkileşimi içerir olmuştur. Bu politikalar aynı zamanda kitlelerin bu sürece nasıl tepki verdiklerini veya onu nasıl algıladıklarını anlamamız için birer ip ucudur da. Bunun içindir ki bu çalışma boyunca elitlerin ve farklı toplumsal kesimlerin karşılıklı etkileşimleri çerçevesine odaklanıp, "aşağının tarihi"nden ziyade "aşağıdan tarih" perspektifinin izi sürülmeye çalışılacaktır.

"Aşağıdan tarih" ve "aşağının tarihi" ayrımı bu çalışma için basit bir kelime oyunundan fazlasını ifade etmektedir. Özellikle E.P. Thompson, E.J. Hobsbawm gibi Britanyalı Marksist tarihçilerin katkıları ve öncü çalışmalarıyla önemli bir birikimin oluştuğu aşağıdan tarih alanı, akademik üretim sanayisinin etkisiyle çıkış mantığından çok şeyler yitirmiştir. Aşağıdan tarihe ilişkin öncü çalışmalar, kendilerinden önceki literatürün ihmal ettiği, sıradan insanların, aşağı sınıfların tarihsel sürece olan katkılarını, "bütüncül (total) tarih" anlayışı çerçevesinde ele almak iddiasındaydılar. Bundan dolayı toplumun aşağı ve yukarı katmanları arasındaki ilişkileri hiçbir zaman göz ardı etmemişler, bilakis bu ilişkiler onların başlıca ilgi alanlarını oluşturmuştu. Ancak daha sonra yapılan birçok çalışma "aşağının ıvır zıvır" tarihi şeklini almaya başlamıştır. Bunlar kuşkusuz çok değerli ve boşluk dolduran çalışmalar olmuşlarsa da, "aşağıdan tarih"in başlıca iddialarından biri olan "total tarih" anlayışından uzaklaşmışlardır. Bizce bu değerli katkılar

1 Nadir Özbek de Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan sosyal kontrol mekanizmalarını, oluşan modern devletin örnekleri olarak incelemektedir. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 19-20.

"aşağının tarihi" adı altında sınıflandırılmalıdır.[2] Aşağıdan tarih perspektifiyle yapılmış araştırmalar toplumun farklı katmanları arasındaki ilişkileri tüm zenginliği içerisinde ele almaya çalışmışlar ve elinizde tuttuğunuz kitaba bu bakış açısıyla ilham kaynağı olmuşlardır.[3]

Bu noktada Osmanlı kamuoyunun şekillendirilmesi, meşruiyetin yaratılması ve mobilizasyon süreçlerine geçmeden önce, imparatorluğun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geçirmiş olduğu dönüşüme değinmemek olanaksızdır. İlk bakışta, Osmanlı tarihyazımının da belirttiği gibi imparatorluğun 19. yüzyıl boyunca geçirdiği yapısal dönüşümün altında kabaca iki dinamik yatmaktadır. Bunlardan ilki kapitalist dünya ekonomisi ile imparatorluk arasında genişleyen piyasa ilişkileridir. Bu dinamik özellikle I. Wallerstein'ın "dünya-sistemi teorisi"nin etkisi ile 1970'li yıllardan sonra sıklıkla gündeme gelmiştir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi artan oranda dünya ekonomisinin içine girmiş ve bu süreç imparatorluk içinde yapısal dönüşümlere yol açmıştır.[4] Diğer dinamik ise merkezi idareyi güçlendirmek, devletin topluma nüfuzunu arttırmak için Osmanlı elitleri tarafından gündeme getirilen modern reformlardır.[5]

---

2 "Ivır zıvır" deyişi hiçbir şekilde küçültücü veya hafifletici bir anlamda kullanılmamıştır. Sadece anlatılmak istenileni çok iyi ifade ettiği için tercih edilmiştir. "Aşağıdan tarih"in "aşağının ıvır zıvır tarihi" olarak yorumlandığı bir çalışma için bkz. Jim Sharpe, "History from Below," Peter Burke (Ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1992), s. 24-41.

3 Aşağıdan tarih anlayışına klasik bir örnek olarak bkz. E. P. Thompson, "Eighteenth Century English Society: Class Struggle Without Class," *Social History*, cilt III, No. 2, (Mayıs 1978), s. 133-165. Ayrıca Britanyalı Marksistlerin çalışmalarının ve aşağıdan tarih anlayışının zihin açıcı bir yorumu için bkz. Harvey J. Kaye, *The British Marxist Historians An Introductory Analysis*, (New York: St. Martin's Press: 1995), s. 221-249. Y. Doğan Çetinkaya, "Is 'History *from* Below', 'History *of* the Below ?'" Yayınlanmamış çalışma.

4 Wallerstein'ın Dünya Sistemi Teorisinin etkisine örnek olarak şu iki klasik çalışma verilebilir: (Ed.) Huri Islamoğlu-Inan, *The Ottoman Empire and the World Economy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987); Şevket Pamuk, *The Ottoman Empire and World Capitalism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).

5 Modernleşme Okulu çerçevesinde yazılmış iki klasik eser için bkz: Bernard Le-

Bu yapısal değişimler kitle siyasetinin ortaya çıkması ile olan bağlantısı hasebiyle de konumuz açısından çok büyük önem arz eder. Özellikle aşağıdakilerin seslerine, tarihlerine duyarlı anlatıların tarihyazımında ortaya çıkması ile birlikte bu yapısal değişimler, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan kolektif eylemler ve toplumsal hareketlerin tarihi bağlamı ile de değerlendirilmeye başlanmıştır.[6] Bu iki dinamik sonucu ortaya çıkan iktisadi ve toplumsal dönüşümler 1908 Osmanlı Boykotu'nu ortaya çıkaran şartları yaratmıştır. Örneğin bu dönüşümler sivil örgütlenmelerin, cemiyetlerin, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ve hatta 1908 Boykot hareketinin doğduğu kent merkezlerinin, özellikle liman-kentlerinin gelişimine yol açmıştır. İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut gibi liman kentleri resmi reformların ilk uygulandığı, yeni tip Batılı eğitim kurumlarının ilk kurulduğu, süreli yayınların yaygınlaştığı, geliştiği ve kapitalist dünya ekonomisinin imparatorluk ile ilk karşılaştığı yerler olmuşlardır. Yani kısaca bu merkezler modern kurumların ilk inşâ edildiği yerler olmuşlardır. Bundan dolayı bir modern toplumsal hareket olarak 1908 Boykotu'nun da ilk olarak bu liman kentlerinde ortaya çıkışı bir tesadüf değildi. Bu kentler aynı zamanda boykot süresince çok etkili olacak kentli elitlerin, profesyonellerin ve sivil örgütlenmelerin de merkezleri durumundaydılar.

Daha önce de belirtildiği gibi bu değişimlere değinmemiz sebepsiz değildir. Telgraf ve posta hizmetlerinin modernleşmesi ve yaygınlaşması, basının önemli bir güç olarak ortaya çıkması imparatorluk çapında bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. İleriki sayfalarda daha iyi görüleceği

---

wis, *The Emergence of Modern Turkey*, (Londra: Oxford University Press, 1973); Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973).

6 Örneğin Ortadoğu'daki toplumsal hareketler üzerine kafa yoran Edmund Burke III, bu coğrafyada 1750 tarihinden sonra yaşanan yapısal değişimlerin birçok toplumsal hareketi ortaya çıkardığını ve şekillendirdiğini iddia etmiştir. Edmund Burke III, "Changing Patterns of Peasant Protest in the Middle East, 1750-1950," *Peasants and Politics in the Modern Middle East*, (Ed.) Farhad Kazemi ve John Waterbury, (Miami: Florida University Press, 1991), s. 25.

gibi basın boykotun yaygınlaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Basın teknolojisinin gelişimi ve süreli yayın dolaşımının yaygınlaşması II. Abdülhamit devrinde çok önemli aşamalar kaydetmiştir. Ancak 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'in ilanı ve basın üzerindeki sansürün kalkması ile birlikte, toplumsal ve siyasi atmosfer değişmiş, basının imparatorluğun politik ve toplumsal hayatı üzerindeki etkisi de günden güne artmıştır. Gazete ve diğer süreli yayınlar sayesinde politik konular kamusal meselelere dönüşmüştür. Gazete politik ve toplumsal konuların yaygınlaşmasını sağlayan en önemli araç olmuştur. Dahası basın kamuoyunu yaratan, yönlendiren, imparatorluğun farklı yerlerinde ikamet eden Osmanlıların eşzamanlı kolektif eylemini mümkün kılan bir imkân olmuştur. Uzun lafın kısası, bu süreç sonucunda kitle siyasetinin temeli olan kamusal alanın dönüşümü ve kamuoyunun ortaya çıkışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda gün yüzüne çıkmıştır.

Devlet-Sivil Toplum Ayrımının Ötesi

Bu aşamada devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin boyutu da önemli hale gelmektedir. Zira Türk tarihyazımında veya siyaset bilimi literatüründe büyük ölçüde egemen olan kabule göre İslâm ülkelerinde ve pek tabii onun belli ölçülerde bir parçası olan Türkiye'de, sivil toplum ve kamusal alan "ceberrut" devlet karşısında oldukça güçsüz bir konumdadır. Bundan dolayı yine bu yaygın kanıya göre İslâm toplumlarında sivil inisiyatifler ve demokrasi özellikle Batılı ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça "geri" kalmışlardır. Bu iddianın taraftarlarına göre Batı'da sivil toplum merkezî devlete karşıt olarak gelişmiş ve güçlenmiş, bu mücadelenin sonucunda da "Batı Demokrasisi" ortaya çıkmıştır. Aslında çok kestirme bir yoldan varılan sonuç, özgürlüğün, serbest ticaretin ve özerk örgütlerin alanı olarak sivil toplumun münhasıran Batılı toplumların tarihine ait bir kategori olduğudur. Örneğin Avrupa tarihinde özgün fikirleri ve özellikle burjuva devrimi ve toplumu konusunda eleştirel gözlemleri olan Geoff Elley de benzer bir şekil-

de sivil unsurları Batı tarihine ait olgular olarak kabul etmiş ve Rus tarihini "zayıf sivil toplum *versus* güçlü devlet geleneği"nin bir örneği olarak ele alabilmiştir:

> "Amacımız açısından, 19. yüzyıl Rusyası kamusal alanın genişlemesinin bir karşı örneği olarak mükemmel bir örnek teşkil eder. Habermas'ın *Öffentlichkeit* kavramının varsaydığı bütün süreçlerin–özellikle serbest kurumsal inisiyatifin özgürleştirici itkisinin Çarlık rejimi altında toplumsal gerilik ve baskıcı devlet otoritesi altında- yokluğunun sergilenmesidir."[7]

"Batı dışı toplumlar"da sivil toplumun bu "sefil" konumu üzerine tartışmalar Türkiye entelektüel ve akademik çevrelerinde de oldukça yaygındır. Ancak bu yönde yorumlarda bulunan birçok yazarın ve araştırmacının yazılarındaki iddiaların temel kaynağı Şerif Mardin'in sivil toplum üzerine yapmış olduğu yayınlardır.[8] Mardin'e göre sivil toplum Batı toplumlarına ait bir kategoridir:

> "Sivil toplum bir Batı düşü, tarihsel bir arzudur; o aynı zamanda, bu düşün somut bir biçimi olarak, Batı Avrupa toplumsal tarihinin bir parçasıdır."[9]

Mardin makalesini bu Batılı düşün aynı zamanda Müslüman toplumların bir düşü haline gelmediği iddiasıyla bitirmiştir. Sivil toplumun Batılı toplumların bir mütememmim cüzü olduğuna dair "özcü" iddiasının yanı sıra, yazar sivil topluma demokratik ve "olumlu" bir değer de atfetmiştir. Şerif Mardin'in bu düşünceleri Türk entelektüelleri üzerinde öylesine derin etkilerde bulunmuştur ki, "sivil toplumun zayıflığı" sorunu Türk Demokrasisi'nin en temel problemi olarak ele alın-

---

7 Geof Eley, "Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century," *Habermas and the Public Sphere*, (Ed.) Craig Calhoun, (Cambridge: MIT Press, 1999), s. 325.

8 Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire," *Comparative Studies in Society and History*, No. 11, 1969; ve Şerif Mardin, "Civil Society and Islam," *Civil Society, Theory, History, Comparison*, (Ed.) John A. Hall, (Cambridge: Polity Press, 1995).

9 Şerif Mardin, "Civil Society and Islam," s. 278.

mıştır. Öyle ki, Türkiye'nin sahip olduğu "devlet geleneği" toplumdaki sivil sesleri boğmuştur. Devletin dışında toplumun çeşitli kesimlerinin nefes alacağı bir yer yoktur. Bu görüşün en uç örneğini kitabının adına da yansıyacak bir şekilde Metin Heper vermiştir: *Türkiye'de Devlet Geleneği*.[10]

Ancak Ellen Meiksins Wood'un bir keresinde dikkat çektiği gibi sivil toplum yeni tür özgürlüklerin ve eşitliğin kurulduğu bir alan olmanın yanı sıra, yeni baskı ve şiddet biçimlerinin de oluşturulduğu bir alandır. Wood, Şerif Mardin'in aksine, piyasa ilişkilerini demokrasinin kökeni olmaktan daha çok, baskı ve şiddetin kaynağı olarak görmektedir.[11] Wood yine yaygın bir şekilde karşılaşılan ve Jeno Szücs tarafından da dile getirilen sivil toplum ve demokrasinin gelişimini Batı feodalizminin bir sonucu olarak gören düşünceyi de haklı olarak eleştirmiştir. Szücs'e göre toplumun ve devletin ayrı alanlar olarak ayrışması feodal parçalanmışlığın bir sonucuydu.[12] Mardin de Batı tarihinin biricikliğini ve Batı sivil toplumunun gelişimini tartışırken, bu "feodal arka planının" önemine değinmiştir.[13] Wood bu düşünceyi "böylece modern demokrasinin kurucu fikri derebeylik (*lordship*) olmaktadır" diyerek zekice eleştirmiştir.[14]

Ancak özellikle '70'li yıllarda ve '80'li yılların başlarında, Edward Said'in Şarkiyatçılık eleştirilerinin yayınlanmasının verdiği itki, Ortadoğu üzerine çalışanları sivil oluşumlar, toplumsal hareketler ve devlete karşı direnişler üzerine düşünmeye sevk etti. Akademik çalışma alanlarında da ilgi bu yıl-

---

10 Metin Heper, *The State Tradition in Turkey*, (Beverly: Eothen Press, 1985); ayrıca yine aynı yazarın bir başka çalışması için bkz. Metin Heper, (Ed.) *The Strong State and Economic Interest Groups*, (New York: Walter de Gruyter, 1991).

11 Ellen Meiksins Wood, "Civil Society and the Politics of Identity," *Democracy Against Capitalism*, (Cambridge: Cambridge Press, 1996), s. 254.

12 Jeno Szücs, "Three Historical Regions of Europe," *Civil Society and the State*, (Ed.) John Keane, (Londra: Verso, 1988), s. 301-302.

13 Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire," s. 258-260.

14 Ellen Meiksins Wood, "Civil Society and the Politics of Identity," s. 250.

larda devletten topluma kaymaya başladı.[15] Benzer bir şekilde, örneğin Augustus Richard Norton'un derlediği bir çalışma, çağdaş Ortadoğu'nun daha net bir resmini çekebilmek için bu coğrafyadaki sivil toplumun durumunu ele almaya çalışmıştır.[16] Bu çalışma en çok bilinen ve sık atıf yapılan olduğu için burada örnek olarak verilmiştir. Yoksa öncesi ve sonrasında benzer nitelikte ve "Doğu" olarak adlandırılan toplumlarda sivil toplumu inceleyen yapıtlar vardır. Bu edisyondaki çalışmalar her ne kadar sivil toplumu doğrudan demokrasi ile eşitliyor olsalar da bu bölgede sivil toplumun izlerini sürmeye çalışmışlardır. Örneğin Saad Eddin İbrahim modern sivil toplumun tarihinin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri gittiğini ve İslâm'da sivil toplum veya demokrasinin ilkeleri ile çelişkili herhangi bir şeyin olmadığını iddia etmiştir.[17] Bi-

---

15 Benzer tespitler için bkz. Yael Navaro-Yashin, "Uses and Abuses of "State and Civil Society" in Contemporary Turkey," *New Perspectives on Turkey*, s. 5. Elbette Şarkiyatçılık eleştirileri bu yeni ilginin yegâne sebebi değildiler. Özellikle '80'lerde Polonya'daki Dayanışma hareketi gibi benzer hareketlerin ortaya çıkması, 1989 yılında Doğu Avrupa'da reel sosyalizmin çökmesi, Çin'de Tiananmen meydanı olaylarında somutlaşan muhalefet hareketinin kendini göstermesi ve Ortadoğu'daki rejimlerin dışa açılmacı liberal politikaları gündeme getirmeleri, bu farklı coğrafyalarda sivil toplumun durumu üzerine büyük bir ilgi uyandırdı. Öyle ki 1990'lar boyunca bu coğrafyalarda sivil toplumun vaziyeti üzerine birçok konferans toplanmış ve özel yayınlar yapılmıştır. Ancak bunların çoğu "sivil toplum" kavramının Batı olarak adlandırılan toplumların dışında kalan bölgelere uygulanmasına karşı çıkmışlardır. Bunun en büyük sebebi olarak bu coğrafyalarda devletin kendi dışında bağımsız ve eleştirel bir girişime hiçbir zaman alan bırakmaması gösterilmiştir. Sivil toplum kavramının bu toplumlara transfer edilebilirliği üzerine iddialarda bulunanlar bile "Batı"da ortaya çıkmış mükemmel soyut bir örneğe atıf yapmışlardır. Bu noktada Avrupa tarihi "ideal" bir konuma yükseltilmiştir. Örneğin Çin üzerine yapılan bir konferans devlet dışı girişim ve aktörlerin varlığını belirtmiş veya "öz"cü ve "istisnacı" yaklaşımları eleştirmiş olmasına rağmen bu tür kavramların Avrupa tarihine ait olduğunu vurgulayarak sona ermiştir. Timothy Brook ve B. Michael Frolic, "The Ambiguous Challenge of Civil Society," Timothy Brook ve B. Michael Frolic (Ed.), *Civil Society in China*, s. 12. Timothy Brook ve B. Michael Frolic, "China and the Future of Civil Society," Timothy Brook and B. Michael Frolic (Ed.), *Civil Society in China*, s. 196.

16 Augustus Richard Norton, "Introduction," *Civil Society In the Middle East*, (Ed.) Augustus Richard Norton, (Leiden: E. J. Brill, 1995), s. 15.

17 Saad Eddin Ibrahim, "Civil Society and Prospects of Democratization in the Arab World," *Civil Society In the Middle East*, (Ed.) Augustus Richard Norton, (Leiden: E. J. Brill, 1995), s. 52.

lindiği üzere bu gibi iddialar, günümüzde, özellikle siyasal İslâm içerisinde yaygındır.

Reşat Kasaba da Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplumun izlerini arayanlardandır. Ancak o da sivil toplumu mutlaka devlet ile çelişkili bir olgu olarak ele almıştır. Bundan dolayı Kasaba'ya göre sivil toplumun aktörleri merkezi devlet ile karşıtlık içerisinde olmalarının yanı sıra onun iktidarını da sınırlandırmalıdır. Ona göre bu devlet-dışı aktör, 19. yüzyıl boyunca kendi bağımsız örgütlerini kuran ve belli bir sermaye birikimine sahip olan gayrımüslim cemaatler ve özellikle de Rumlardır. Kasaba her ne kadar Şerif Mardin'in yaklaşımını sorgulasa da Osmanlı bürokrasisi tarafından ortaya konulan modernleşme sürecini ve en genel anlamda Müslüman toplumu "sivil toplum" mefhumu ile karşıtlık içerisinde ele alır. Bundan dolayı ona göre iktisadi girişimciliği ve özerk kurumları ile Rum cemaati Osmanlı İmparatorluğu dahilinde sivil toplumun biricik örneğini teşkil etmiştir.[18] Yukarıda bazı farklılıklar içerse de genel hatları ile benzer olan yaygın görüş karşısında Huri İslamoğlu'nun uyarıları çok değerlidir:

> "Sonuçta, çok sayıda aktörün tarihsel olarak oluşmuş sözlük parametrelerine göre işlediği bir güç bağlamı olarak devlet mefhumu, toplumsal gerçekliğin devlet ve toplum olarak farklı alanları işgal eden ikiye bölünmüş kurgusundan ayrılır. Devlet uygulamaları sınıfladıkları, tanımladıkları ve düzenledikleri özel mülkiyet ilişkilerinin yapı taşlarıdırlar. Tam da bu yüzden bu ilişkiler devlet düzenlemeleri ile bağlı olmayan mistifiye edilmiş bir piyasa ya da toplum alanından özerk bir varoluşa sahip değildir... Hülasa devlet ve toplum birbirlerinden ayrı ya da birbirlerine karşıt alanlar olarak tahayyül edilemeyecek şekilde iç içe geçmiştir."[19]

---

18 Reşat Kasaba, "Economic Foundations of a Civil Society: Greeks in the Trade of Western Anatolia, 1840-1876," *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, (Ed.) Dimitri Gondicas ve Charles Issawi, (Princeton: The Darwin Press, 1999), s. 78, 85.

19 Huri İslamoğlu, "Property as a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858," *New Perspectives on Property and Land in the*

Yukarıda özet olarak anlatmaya çalıştığım gibi geleneksel Türk tarihyazımı Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplumun güçlü devlet geleneği karşısında güçsüz olduğunu ileri sürmekteydi. Bundan dolayı bu tarihyazımı devlet-dışı aktörlerin tarihine pek itibar etmemiştir. Ancak yukarıdaki alıntıda da vurgulandığı gibi devleti ve toplumu ayrı alanlar olarak birbirinden ayırt etmek ampirik olarak da mümkün değildir. Bu çalışmada bir örneğinin verilmeye çalışılacağı gibi, işçiler, tüccarlar, bürokrasinin farklı katmanları, aydınlar, orta sınıflar, etnik cemaatler, kadınlar, gönüllü kurumlar, cemiyetler; yani kısaca toplumun farklı alanları ve farklı kesimleri üzerinde durmak, bize sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkinin sadece bir karşıtlık ilişkisi olmadığını gösterecektir. Avrupa'da yaşanan sürecin bir benzeri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan modern devletin oluşması sırasında da hegemonya ve meşruiyet politikaları çeşitlilik göstermiş ve dönüşmüştür. Bu hegemonya ve meşruiyet oluşturma politikalarını kabaca kitle siyaseti ve toplumsal mobilizasyon politikalarının bir yönetim tekniği olarak da tanımlayabiliriz. Sivil toplum, diğer birçok yerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da merkezi devletin politikaları tarafından sınırlandırılmadığı gibi, devletin ve elitlerin modernleşmeci reformları sonucunda oluşmuş ve genişlemiştir. Osmanlı kamusu ve nüfusu çeşitlenen modern devlet işlevleri sonucu giderek artan oranda yeni politikaların konusunu oluşturmuştur. Ortaya yeni çıkmakta olan sivil toplum, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinin kendilerini ifade etme fırsatı bulacakları bir alan olmuştur. Gündelik hayat ile ilgili konulardan politik meselelere kadar birçok olgu kamusal meseleler haline dönüşmeye başlamış, kamuoyunun önemi gün be gün artmıştır. Yeni doğmakta olan modern eğitim sistemi ve yaygınlaşan basın, kamuoyunu yönlendirmede daha etkin olmaya başlamış ve bu süreç Osmanlı kamusunun hem rızasını hem de kolektif eyleminin mobilizasyonunu kolaylaştırmıştır. Dahası değinmekte yarar var, or-

Middle East, (Ed.) Roger Owen, (Cambridge: Harvard University Press, 2002), s. 12-13.

taya çıkmaya başlayan sivil toplum diğer birçok coğrafyada olduğu gibi Osmanlı'da da demokrasinin doğuşu için bir olanak teşkil etmiş, ancak hiçbir zaman demokrasinin yeter koşulu olmamıştır. Uzun lafın kısası canlı bir sivil toplum yapısı demokrasi için gerekli bir olanaklar silsilesi yaratmışsa da, demokrasinin kendisi her zaman için toplumsal mücadelelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada Frank Trentmann'ın sivil toplumun bazı paradokslardan oluştuğuna dair yargısına katılmamak mümkün değildir. Trentmann'a göre sivil toplumun genişlemesi özgürlük ve çoğulculuğun yeni dünyasına kapılar açabileceği gibi belli durumlarda tolerans ve tanınma gibi merkezi değerleri askıya alabilmektedir.[20]

John Abbot da bu bakış açısına zayıf sivil toplumun güçlü bir devletten ziyade güçsüz bir devlet sebebiyle oluşacağını dile getirerek katılmıştır.[21] Sonuç itibariyle tekrar Osmanlı bağlamına dönersek merkezi devletin düzenlemelerinin soncu olarak sivil toplumun ve dönüşen, genişleyen bir kamusal alanın izlerini sürmek mümkündür. Bu oluşturulan modern devlet, bir yönetim tekniği olarak kamuoyunun mobilizasyonuna başvurmuş ve bu devlet, iktidarını genişleyen kamusal alanda meşrûlaştırmaya çalışmıştır. Örneğin II. Abdülhamit'in Selim Deringil ve Nadir Özbek tarafından incelenen meşruiyet oluşturmaya yönelik politikaları bu yönde girişimlerdir.[22] Dünyanın birçok bölgesinde benzerleri bulunabileceği gibi Osmanlı devleti ve toplumu da karşı uluslararası ve dahili birçok sorun dolayısıyla, önemli meşruiyet problemleri ile yüzleşmek duru-

---

20 Frank Trentmann, "Introduction: Paradoxes of Civil Society," *Paradoxes of Civil Society, New Perspectives on Modern German and British History*, (Ed.) Frank Trentmann, (New York: Berghahn Books, 2000), s. 4.

21 John Abbott, "The Village Goes Public: Peasants and Press in Nineteenth-Century Altbayern," *Paradoxes of Civil Society, New Perspectives on Modern German and British History*, (Ed.) Frank Trentmann, (New York: Berghahn Books, 2000), s. 228.

22 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, (Londra: I.B. Tauris, 1998) [İktidarın Semboleri ve Ideoloji, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, 2002]; Nadir Özbek, *Osmanlı Imparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, (Istanbul: İletişim Yayınları, 2002).

munda kalmıştır. Bu durum karşısında Osmanlı devleti meşruiyet açığını modern yollara başvurarak kapatmaya çalışmıştır. Abdülhamid rejimi her ne kadar geleneksel dinî motiflere ve sembollere sık sık müracaat ettiyse de bunları modern seküler bir devlet yaratmak için kullanmıştır.[23]

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yukarıda değindiğimiz yapısal değişimlerin de etkisiyle ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren canlı bir sivil toplum ve kamusal alan ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yapısal dönüşümler ve modern devletin doğuşu bir meşruiyet açığına yol açmıştır. Ancak diğer birçok konuda olduğu gibi bu meşruiyet açığı da Osmanlı'nın nevi şahsına münhasır değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu süreç içerisinde kendine has sorunları olmuşsa da, 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'dan Asya'ya birçok devlet benzer meşruiyet problemleri ile boğuşmuştur. Bu meşruiyet problemi genellikle uluslararası ortamın yarattığı istikrarsızlığa veya Osmanlı elitleri arasındaki iktidar problemlerine bağlana gelmiştir. Ancak 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan kitle toplumunun bir sonucu olarak gelişen kitle siyasetinin ve toplumsal mobilizasyonun, toplumların tüm gözeneklerine girecek kadar onları sarmalamış olması, elitlerin önüne çözülmesi gereken bir meşruiyet krizi çıkarmıştır.[24] Genel oy hakkı için yaygınlaşan toplumsal ve siyasal baskı ve işçi sınıfının yaygınlaşan kitle örgütleri sonucunda bu meşruiyet krizi Avrupa'da çok daha fazla açığa çıkmıştı. Öyle ki zamanın Tocqueville, Weber, Durkheim, Nietzsche, T.S. Elliot, Ortega Y Gasset gibi Batılı düşünürleri hep bu problem üzerine kafa yormuşlardır.[25]

> "Bizim zamanımızda egemen olan kitle insanıdır, karar veren odur. Bu genel oy hakkı demokrasisi döneminde olan bir şeydir demek değildir... Bu gayrımedeni eğilimlerle donanmış, bu barbarların en yenisi, modern uygarlığın ve özellikle

23 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, s. 166.

24 Alan Swingewood, *Kitle Kültürü Efsanesi*, (Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1986), s. 121.

25 *A.g.e.*, 17.

de bu uygarlığın 19. yüzyılda almış olduğu şeklin otomatik bir ürünüdür."[26]

Buraya kadar değinilmeye çalışılan değişimler ve dönüşümler birçok şekilde olabileceği gibi, kitle siyasetinin ve kamunun mobilizasyonun gelişim süreci olarak da okunabilir. 19. yüzyıl boyunca gelişmiş olan sivil toplum ve kamusal alan kitle siyasetinin vücut bulacağı ortamı hazırlamışlardır.

Yeni Bir Protesto Biçimi: Bir Toplumsal Hareket Olarak Boykot

Eric Hobsbawm da bu bahsedilen meşruiyet krizinin ve kitle hareketlerinin "İmparatorluk Çağı" dediği 1875-1914 yılları arası dönemin en temel karakteristiğini oluşturduğunu belirtir. Hobsbawm, büyük ölçüde Avrupa üzerine olan kitabında kitle hareketlerinin en önemli özelliklerinin küresel olmaları olduğunu da söylemeden geçmemiştir.[27] Bunun içindir ki, bu dönem boyunca dünyanın birçok farklı yöresinde kitle siyasetinin bir tezahürü olarak kitle hareketleri ile karşılaşmak bir rastlantı değildir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında başkaldırılar, ayaklanmalar ve itaatsizlikler gibi modernite öncesi direnişler, devlet karşıtı olsun olmasın, modern toplumsal hareketlere dönüşmüştür. Öyle ki Rusya'da, Çin'de, Hindistan'da, Iran'da, Meksika'da, Japonya'da, Ortadoğu'da, belli bir takım hedeflere ulaşmak için kamunun mobilizasyonunu amaçlayan birçok kitle hareketi ve örgütü ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılda ortaya çıkan toplumsal hareketler ve kitle örgütleri mevzu bahis olduğunda üzerinde durulması gereken bir sorun vardır. Çok zengin bir literatüre sahip toplumsal hareket araştırmaları, genellikle, yaygın kabul görmüş olan bir varsayımdan hareket etmektedirler. Bir ön kabul haline gelmiş olan bu varsayım, '60'lardan sonra ortaya çıkan "yeni" toplumsal hare-

26 José Ortega Y Gasset, *The Revolt of the Masses*, (New York: Norton, 1960), s. 48 and 101.

27 Eric Hobsbawm, *Imparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Bahadır Sina Şener, (Ankara: Dost Yayınları, 1999), s. 108.

ketlerin, daha öncekiler ile arasında yapısal farklılar olduğudur. Buna göre 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı toplumsal hareketleri, bizim bugün anladığımız ve yaşadığımız anlamda toplumsal hareketler olmayıp sınıf hareketleri olmuşlardır. Bu sınıf hareketleri de zengin bir içeriğe sahip olmaksızın, dar bir iktisadi çıkar kavgası veren dışlayıcı işçi hareketleridir. Zaten bu varsayımların öne çıkarttıkları bir başka husus da bu ön kabul ile uyumludur. "Yeni Toplumsal Hareketlerin" yeniliğinin en ayırt edici özelliği, bu çağda artık sınıf mücadelesinin sona ermiş olmasıdır. Bundan dolayı artık çok daha zengin, dar ekonomik davalardan bağımsızlaşmış ve hatta "demokratik" kitle hareketleri çağında yaşanmaktadır. Artık üzerinde durulan bu hareketler, formal kurumsal kanallar dışında çalışan ve hayat tarzı, etik ve kimlik duyarlılıkları üzerine vurgu yapan "yeni" hareketlerdir.

Ancak 19. yüzyılla birlikte gündeme gelen modern toplumsal hareketlere daha yakından bakıldığında, ister ele aldıkları konular, ister taktikleri, ister örgütsel yapıları ya da kuruluşları nazar-ı dikkate alınsın, bu hareketlerin "yeni" olarak nitelenen hareketlerle çok ciddi benzerliklerinin olduğu görülecektir.[28] Örneğin Calhoun, "yeni" toplumsal hareketlere ayırt edici özellik olarak atfedilen nitelikleri sıralayarak bunları 19. yüzyıl hareketlerinin özellikleriyle karşılaştırmıştır. Buna göre en önemli iddialardan bir tanesi, "yeni" toplumsal hareketlerin kimlik, otonomi üzerinde duruyor olmalarıdır. Bunun yanında bu hareketler büyük ölçüde savunma nitelikli hareketler olarak varsayılmışlardır. Gündelik hayatın politizasyonu da bu hareketlerin altı çizilen özelliklerinden biridir. Belli bir sınıfın dar çıkarlarına hapis olmamak veya orta sınıf mobilizasyonuna dayanmak da sıklıkla bu hareketlere atfedilen bir niteliktir. Kısmi vaatlerde bulunmak ve geleneksel olmayan araçlara başvurmak da üzerine vurgu yapılan konular arasında olmuştur. Calhoun'un iddia ettiği şekilde bu özelliklerin hemen hepsini ve hatta daha zenginlerini 19. yüzyıl hareketlerinde de bulabi-

28 Craig Calhoun, "'New Social Movements' of the Early Nineteenth Century," s. 173, (Ed.) Mark Traugott, *Repertoires and Cycles of Collective Action*, (Londra: Duke University, 1995), içinde.

liriz. Bu niteliklerin değerlendirilmesine geçmeden önce vurgulanması gereken bir nokta daha vardır. Zira "yeni" toplumsal hareketler üzerine olan literatür, her şeyden önce en az sınıf hareketi kadar 19. yüzyılın mütememmim cüzü olan milliyetçi hareketleri gözden kaçırmıştır. Öyle ki bugün bile, milliyetçi kitle hareketleri kadar yaygınlaşmış, kimlik inşâ etmeye dayanan, tüm sınıfsal aidiyetleri kesen, çok canlı sembollere, araçlara başvuran, gündelik hayatı politize eden bir hareket göstermek gerçekten güçtür. Ancak bu noktada milliyetçi hareketlerin muhalifliği tartışma konusu yapılabilir. Bu husus hali hazırdaki literatürde de çok gerilerde kalmış bir tartışma konusu olmuştur. Asıl tartışılması gereken ise sınıf hareketlerine atfedilmiş, adeta karikatürize edilmiş özelliklerdir. İşçi hareketlerinin tarihi üzerine yapılacak üstün körü bir araştırma bile bunların sadece iktisadi çıkar güden, dar örgüt ve hareketler olmadığını, çok zengin bir mücadele programına sahip oldukları gibi, çok çeşitli toplumsal kesimleri de saflarında biraraya getirdiklerini görecektir. Gerçekten de bu işçi hareketleri ve örgütleri ücret mücadelelerinin, çalışma saatlerinin kısıtlanmasının yanı sıra, kadın-çocuk çalışması, cemaat yaşamı, göçmenlerin sorunları, eğitim, kamusal hizmetlere ulaşma sorunları, oy hakkı gibi çok çeşitli problemlerle uğraşmış, tarım işçilerinden zanaatkârlara, küçük mal sahiplerinden hizmet sektöründe çalışanlara, birçok toplumsal kesimi de dalgalanan bayraklarının altında toplamayı başarabilmişlerdir. Elbette bu hareketler içersinde yer alan farklı unsurlar bir şekilde bu hareketlere kendi renklerini, taleplerini taşıyabilmişlerdir. Nitekim bu hareketlere ilişkin Marx ve Engels'in yapmış oldukları eleştiriler bile bu noktanın öneminin ispatı sayılmalıdır. Yani bu hareketler birçok noktada onların istedikleri niteliklere haiz sınıf hareketleri de olmamışlardır. Bu satırlar elbette bu hareketlerin işçi hareketleri olduğu gerçeğini yadsımamaktadır. Sadece bunların "yeni" toplumsal hareketler literatürünün iddia ettiği gibi dar nitelikleri haiz olmadıklarını iddia etmektedir. Bunun da amacı toplumsal hareketlere has özelliklerin 19. yüzyıldan bu yana önemli bir süreklilik gösterdiğini belirtmektir.

Yukarıda özetlenen görüşün söylemek *istemediği* bir diğer noktada da '60'lardan sonra gündeme gelen hareketlerin daha öncekilerden farklı olmadığıdır. Elbette bu hareketler, toplumsal hareketler tarihinde önemli bir aşamayı temsil etmektedirler ve elbette kendilerine has nitelikleri haizdirler. Ancak bu hareketlerin eleştiride bulundukları, dönüştürmeye çalıştıkları 19. yüzyıldaki kimi toplumsal hareketlerden çok, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu hareketlerin, sosyal demokrat partiler ve bürokratlaşmış işçi sendikalarının içine girmiş oldukları durumdur.[29]

Ancak bu yaptığımız eleştirilere rağmen "yeni" toplumsal hareketler üzerine yapılmış olan teorik ve ampirik çalışmalar tahlil kabiliyetimizi oldukça güçlendirmiş, farklı noktaların önemini gözler önüne sermişlerdir. Bu noktada da aslında sakınılması gereken bir durum söz konusudur. Çünkü her kuram kendi inceleme yaptığı alandan çıkarsadıklarını tüm toplumsal hareketlere şamil bir nitelikmiş gibi kullanarak kendi teorisini oluşturmuştur. Öyle ki her farklı dönem ve hareket kendi kuramını yaratmıştır. 19. yüzyılın kent isyanları "Kalabalık" (crowd) Teorilerine, Nazi dönemi Kitle Toplumu Teorilerine, bürokratik sendikalar Rasyonel Seçim modellerine, sivil haklar ve işçi hareketleri Politik Süreç Teorilerine, '60 sonrası kültürel hareketler Kimlik Kuramlarına yol açmışlardır.[30] Yani, toplumsal hareketlerin kitle psikolojisinin veya kitlelerdeki irrasyonel tutumların bir sonucu olduğunu düşünen Le Bon'cu görüşlerle, protestocuların tamamen rasyonel saiklerle ve kişisel çıkarı maksimize etmeye çalışarak hareket ettiklerini düşünen Olson'cu indirgemeci düşünceyi[31] bir kenara bırakır-

29 Toplumsal hareketlerin tarihindeki ana kırılma noktalarını tespit eden bir derleme için bkz: Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. C. Kanat - B. Somay - S. Sökmen, (İstanbul: Metis Yayınları, 1995).

30 James M. Jasper, *The Art of Moral Protest*, (Chicago. The University of Chicago Press, 1997), s. 20.

31 Mancur Olson, *The Logic of Collective Action*, (Cambridge: Harvard University Press, 1971). Olson'un teorisi aslında kabaca çıkar-grubu düşüncesinin tüm kolektif eylemlere şamil kılınmasıdır. İnsanların sadece kişisel çıkarlarını

sak toplumsal hareket literatürü farklı nitelikleri ön plana çıkarmıştır.

Toplumsal hareket kuramları içerisinde iki ana eğilim tespit edilebilir. Bunlardan bir tanesi daha çok sanayi sonrası toplum üzerine atıf yapan teorilerdir. Diğeri ise daha çok toplumsal hareketin değişik unsurları üzerinde duran "kaynak mobilizasyonu" ve "politik olanaklar" teorileridir. Birinci tür kuramlar daha çok "eski" olarak niteledikleri hareketleri işçi hareketleri olarak adlandırmışlar ve bunların dar iktisadi çıkarlar peşinde koştuğunu iddia etmişlerdir. Dolayısıyla üretim süreci ile doğrudan ilintili olan bu hareketler, aynı zamanda iktidar mücadelesi de vermişlerdir. Ancak bunun yanında kimlik siyasetine ve toplumda farklı kesimlerin taleplerine yer veren ve sivil topluma dayanan "yeni" toplumsal hareketler Sanayi Sonrası toplumunun yapısal özelliklerinin bir ifadesidir.[32]

Bunun yanında diğer bir grup teori ise toplumsal hareketi ortaya çıkaran veya oluşturan etkenler üzerinde durmuştur. Daha çok toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında etkili olan kaynaklar, örgüt yapıları, devlet kurumlarının etkisi veya en genel anlamda politik ortam üzerine kafa yoran bu teoriler, bir kolektif eylem bütününü toplumsal hareket yapan unsurlar üzerinde durarak bize inceleme yapma noktasında önemli parametreler sunmuşlardır.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte ortaya çıkan kitle hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nda da, II. Abdülhamit devrinde başvurulan kitle siyaseti örneklerinden farklı olarak, kamunun mobilizasyonu tekniği olarak gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi politikalarını güçlü bir şekilde hayata geçirebilmek ve kamuoyunun desteği ile gücünü arttırabilmek için, kitle mobilizasyonuna ve kamuoyu oluşturmaya azami dikkat göstermiştir.

maksimize etmek için harekete geçeceklerini iddia eden Olson, eylemcilerin ancak eylem soncunda elde edecekleri fayda, katlandıkları maliyetten fazla ise eyleme katılabileceklerini dile getirecek kadar "maliyet muhasebeci" bir yaklaşım öne sürmüştür.

32 Bu tür bir karşılaştırma için bkz. Alan Scott, "Political Culture and Social Movements," s. 141-142.

Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal tarihi boyunca çeşitli ayaklanmalar, başkaldırılar ve direnişler hiçbir zaman eksik olmamışsa da, 1908 Osmanlı Boykotu kendinden önceki reaksiyoner kolektif eylemlerin aksine, modern bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmıştır.[33] Örgütleyicilerinin amaçları, boykotun süresi ve yaygınlığı, hedefleri, başvurduğu araç ve yollar göz önünde bulundurulduğunda 1908 Boykotu'nun kendinden önceki kendiliğinden ve yerel özellikler gösteren protesto biçimlerinden farklı olduğu görülebilir.

Önceki reaksiyoner kolektif eylemler genellikle yerel, kendiliğinden ortaya çıkan ve kısa bir zaman sürecine yayılan eylemler olagelmişlerdir. Bunlar aynı zamanda tutarlı bir program ve örgütlenmeden de yoksundurlar. Bu eylemlere katılan kişiler veya toplumsal kesimler genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun belli bir bölgesine veya belli bir toplumsal kesimine mensup olmuşlardır. Modernleşme ve piyasalaşma sürecine karşı loncaların direnişi buna bir örnektir. Geleneksel kolektif eylem repertuarı da yerel bölge ve sınıflarla sınırlı olmuş ve bu yerelliğin izlerini taşımıştır. Protesto eden ile edilen, direnen ile direnilen arasındaki ilişki de hep doğrudan olmuştur. Bu geleneksel direnişler, genellikle huzursuzluk yaratan etkenlere karşı gelişen ani tepki biçimleriydi ve özellikle en çok rahatsızlık duyan kesim ile sınırlı kalmaktaydı.[34] Protesto hiçbir zaman Osmanlı gündelik yaşamının istisnai bir yönü olmadığı gibi, isyan ve talan gibi başkaldırılar da 19. yüzyılda huzursuzluğun yegâne ifade biçimi değillerdi. "Köylü içtinapları" da denilen köylülerin bir takım yükümlülüklerinden ka-

---

33 Kolektif eylemin değişen formları için bkz: Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, (New York: 1978), s. 143-171; ayrıca Charles Tilly, Louise Tilly ve Richard Tilly, *The Rebellious Century 1830-1930*, (Cambridge: Harvard University Press, 1975), s. 248-264. Tilly ekmek ayaklanmalarını, makina kırıcılarını, vergi ve köylü isyanlarını tepkisel kolektif eylemin örnekleri olarak zikreder.

34 Osmanlı İmparatorluğu'nda da çeşitli protesto ve direniş biçimlerine rastlamak mümkündür. 1908 Osmanlı Boykotu'nun yaşandığı bir liman şehrinde Rıhtım Şirketi'ne karşı yapılan bir protesto için bkz: BOA, Cevdet/Nafia, Sıra 2507, 17 Kanunusani 1287.

çınmaları en yaygın direniş biçimiydi.[35] Aşağıdan tarih perspektifinin gelişmesi ile beraber sıradan insanların çok değişik direnme biçimleri de araştırma konusu olmaya başlamış ve evrensel direniş gelenekleri gün yüzüne çıkmıştır. Ancak bu direniş biçimlerini, bir alternatif hareket olarak önerilen modern itaatsizlik eylemleri veya modern pasif direnişler ile karıştırmamak gerekir. Askeri yükümlülüklerden kaçınma, vergi ödemeyi savsatma gibi hareketler, geçen yüzyılların ezilenlerinin başvurduğu yaygın direniş biçimlerindendi. Osmanlı İmparatorluğu'nda "aşağıdakiler," sıradan insanlar, üreticiler erken modern zamanlarda eski tarz kolektif eylemlerini, elitlerin idari-toplumsal düzenlemelerine karşı çeşitlendirmiş ve zenginleştirmişlerdir. Bu eylemler, bürokrasinin gündeme getirdiği fese karşı sarık veya daha değişik başlıklar giymekten eşkıyalığa, aşiret ayaklanmalarından fabrika yakmalara kadar çeşitlilik gösterebiliyordu. Direniş veya başkaldırmalar aynı zamanda toplumun egemenleri arasındaki iktidar mücadelesi veya askeri isyanlar sırasında da ortaya çıkabilmekteydi. Elitler arası mücadeleler aynı zamanda farklı seslerin duyulabilmesi için bir fırsat da yaratıyordu. Osmanlı tarihinde de bu tür egemenler-arası mücadelelere ve askeri isyanlara çok sık rastlanılmaktaydı.[36] Ancak bunlardan farklı olarak yeni ve modern kolektif eylem repertuarları "özel olmaktan ziyade genel; doğrudan olmaktan ziyade dolaylı ve katı olmaktan ziyade esnek" olmuştur.[37] Bunun yanında yeni ve modern toplumsal hareketler, eski-geleneksel protesto biçimlerinin unsurlarını da kullanmaya devam etmişler ve hatta onları yeni formlar ve bağlamlar içinde yeniden işlevlendirmişlerdir. Bundan dolayı eski protesto ve direniş unsurları, söylemleri, sembolleri yeni protesto biçimleri ve modern toplumsal hareket-

35 Donald Quataert, "Rural Unrest in the Ottoman Empire," *Peasants and Politics in the Modern Middle East*, (Ed.) Farhad Kazemi and John Waterbury, (Miami: Florida University Press, 1991), s. 40.

36 Bu tür örnekleri için bkz.: (Ed.) Jane Hathaway, *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, (Madison: University of Wisconsin, 2002).

37 Sidney Tarrow, *Power In Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 40.

ler içinde yaşamaya devam etmişlerdir. Ancak bu durum geleneksel direniş biçimleri ile modern toplumsal hareketleri birbirine karıştırmamıza yol açmamalıdır.

Edmund Burke III de Ortadoğu'da ortaya çıkan kolektif eylemin değişik zaman dilimlerinde almış olduğu farklı halleri, yukarıdakine benzer bir sınıflandırmaya tâbi tutmuştur. Burke'ye göre 1750 ile 1880 yılları arasında Ortadoğu'da birçok köylü direnişi olmuştur. Bunlar büyük ölçüde tarımın ticarileşmesine, toprak sahipliliğine ilişkin dönüşümlere, kentli sarrafların artan rollerine ve göreli bir otonomiye sahip yerel pazarların ve zanaatkârların genişleyen dünya ekonomisi ile karşılaşmalarına olan tepkilerdi.[38] Bu dönem zarfında ortaya çıkan direnişler hep yerel nitelikli eylemler olmuşlardır. Ne var ki yüz yıl ortasında bu tepkisel direniş dalgaları bir takım dönüşümler geçirmişlerdir. Burke'nin tespit ettiği gibi daha radikal talepleri dillendiren ve toplumun değişik kesimleri arasında koalisyonların kurulduğu bir döneme girilmiştir. Burke'nin "Liberal Çağ" olarak adlandırdığı 1880-1925 yılları arası dönem, yeni tarz kolektif eylemlerin gündeme geldiği yıllar olmuştur. Farklı ülkelerdeki boykot örneklerinin tartışıldığı ileriki sayfalarda bu yeni özellikler daha net görülecektir. Geleneksel İslâmî "moral ekonomiye" ve giderek kaybolmakta olan yerel hakların savunmasına dayalı eski köylü direniş tarzları yerlerini, vergi direnişleri, grevler, boykotlar gibi yeni piyasa ilişkilerine dayanan yeni tarz toplumsal hareketlere bırakmışlardır.[39] Burke kitle hareketlerinin Ortadoğu'da ancak Birinci Dünya Savaş'ından sonraki yıllarda ortaya çıktığını belirtmiştir.

Toplumsal hareket söz konusu olduğunda toplumsal ve politik mobilizasyon önemli bir girdi olduğu için üzerinde durmak gerekmektedir. Toplumsal hareket sürecinin irdelenmesi için mobilizasyon mekanizmalarının çözümlenmesi gerekir. Örneğin Charles P. Cell bu amaçla Komünist Çin'deki mobilizasyon

38 Edmund Burke III, "Changing Patterns of Peasant Protest in the Middle East, 1750-1950," s. 28.

39 *A.g.e.*, s. 32.

kampanyaları üzerine yaptığı çalışmasında mobilizasyon sürecini farklı bileşenlere ayırarak incelemiştir.[40] Buna göre bu sürecin ilk aşaması elitler tarafından başvurulan değerler ve hedefler bütünüdür. Bu değerler ve hedefler üzerinden elitler toplum içerisinde iletişim ve her türlü bilgilendirme aygıtından faydalanmak suretiyle vaatlerini yayarlar. Bunun akabinde mobilizasyonu sağlayan araç kitle örgütleridir. Bu kitle örgütleri bir takım değerler silsilesini kullanarak hedeflerini ve vaatlerini eyleme geçirirler. Ortaya çıkan eylem ve toplumsal hareketlilik de kendisini bir takım semboller ve referanslar yoluyla ifşa eder ve bu göstergeler ve işaretler sistemi de eylemi yoğunlaştırır.[41] Cell bu aşamaların yanı sıra bilgilendirme eylemlerini, örgüt ve kitle katılımı gibi unsurları da tahlil kıstasları olarak kullanır. Bunlar da her toplumsal harekette rastlanılacak bir şekilde; gazeteler, özel yayınlar, sloganlar, hikâyeler, risaleler, bildiriler, kitaplar, sergiler, mitingler, çalışma grupları, örgütlerdir.[42] Bu ve benzeri kıstaslar bu kitabın konusu olan 1908 Osmanlı Boykotu'nu incelemede de bize hem yardımcı olacak hem de karşılaştırma imkânı verecektir.

Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a karşı örgütlenen 1908 Osmanlı Boykotu, Selanik'ten Trabzon'a, İzmir'den Beyrut'a, Samsun'dan Konya'ya, İstanbul'a, Yafa'ya tüm imparatorluk sathında etkin olmuştur. İkinci olarak 1908 Boykotu birçok farklı toplumsal kesimi de biraraya getirmiştir. Liman işçilerinden tüccarlara, çeşitli kademelerdeki memurlardan gazetecilere ve en genel anlamda Osmanlı vatandaşlarına, tüketicilerine farklı toplumsal kesimler boykot hareketinin içinde biraraya yer almışlardır. Modern bir toplumsal hareket halini almış olan 1908 Osmanlı Boykotu'nun en önemli özelliklerinden birisi de, en genel anlamda Osmanlı kamuoyunun bu hareket içerisinde bir güç olarak ortaya çıkmasıdır. Bu toplumsal hareket içerisinde insanlar ve özellikle de geleneksel olarak

40 Charles P. Cell, *Revolution at Work Mobilization Campaigns in China*, (New York: Academy Press, 1977).

41 *A.g.e.*, s. 93-94.

42 *A.g.e.*, s. 95-99.

politik alanın dışında kalmış kesimler, kendilerini ifade etme fırsatını yakalamışlardır.

1908 Osmanlı Boykotu'nun diğer bir önemli özelliği de süresi olmuştur. Boykot Ekim 1908'den Mart 1909'un başına kadar beş aylık bir süre boyunca çeşitli biçimlerde canlı kalmıştır. Dahası boykot kendi örgütlerini, hedeflerini ve hatta programını oluşturmakta da başarılı olmuştur. Her ne kadar politik bir parti platformu olmamışsa da, boykot çok net hedef ve amaçlar ortaya koymuş ve bunları gerçekleştirmede de önemli yol katetmiştir.

Daha önce ifade edildiği gibi geleneksel protesto ve direnişler geleneksel bağlılıklara ve sadakatlere sadık kalmışlardır. Ancak, 1908 Osmanlı boykotu, modern bir toplumsal hareket olarak bu geleneksel sadakat unsurlarından yararlanmışsa da, kamuoyunu "yeni" araçlar ve yollarla motive ve mobilize etmiştir. Elbette ki bu "yeni" modern araç ve yolların kullanımı, imparatorluğun 19. yüzyıldan beri geçirmekte olduğu iktisadi, toplumsal ve politik dönüşüm ile doğrudan ilintiliydi.

Yukarıda değinilen toplumsal ve iktisadi süreç sayesinde "kitle katılımının bir ifadesi olarak yeni siyaset" 1908 Boykotu süresince Osmanlı İmparatorluğu'nda yeşerme fırsatı bulmuştur.[43] Bir toplumsal hareket kabaca toplumsal mobilizasyonu sağlayan grup ve örgütsel ağlar ile eylemci ve katkıda bulunanlar olarak bireylerden oluşur. Mobilizasyon farklı hareket yapıları kurar ve geniş ölçekli faaliyetler örgütler. Bunları gerçekleştirmek için de, insan, para, bilgi, beceri, teknolojik donanım gibi, yani kısaca insanları etkilemek ve bilginin dağılımını sağlamak için kaynaklara ihtiyaç duyar.[44] Toplumsal hareketlere ilişkin literatürde çokça bahsedildiği üzere toplumsal hareketlerin analizinde üç unsur öne çıkmaktadır. Birçok ku-

43 Sembolizm ve kitle hareketi olarak "Yeni Siyaset" için bkz: George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses*, (New York: Howard Fetting, 1975), s. 11.

44 Dieter Rucht, "The Impact of National Contexts on Social Movement Structures: A Cross-Movement and Cross-National Comparison," Doug McAdam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald (Ed.), *Comparative Perspectives on Social Movements*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 186.

ram ve yazar bu unsurların kimisini öne çıkarmıştır. Ancak toplumsal hareketler üzerine yazılan birçok eser farklı ağırlıkta da olsa üç unsura yer vermiştir. Bunlar politik olanaklar, mobilizasyon yapıları ve anlamlandırma süreçleridir. Birinci faktör kabaca verili bir ulusal politik sistem içerisindeki kurumsal yapılar ve enformel güç ilişkilerinde yaşanan değişimlerin, bir toplumsal harekete olan etkileridir. Mobilizasyon süreci ise insanları harekete geçiren ve kolektif eyleme yönelten resmi veya gayrıresmi kolektif araçların tümünü ifade eder. Örgütler ve çeşitli toplumsal ağlar bu süreç içerisinde çok önemli rol oynarlar.[45] Son unsur ise politik olanaklar ve mobilizasyon süreci arasındaki ilişkiyi ve bağlamı sağlayan ortak anlamlar ve tanımlar dünyasıdır.[46] Aslında toplumun kültürel birikimi olarak da tanımlayabileceğimiz bu ortak anlamlar ve tanımlar dünyası, toplumsal hareketin çerçevesini de kuran bir etkendir. Hareketin önde gelenleri ve örgütleyicileri kolektif eylemi kültürel sembollerin yardımıyla inşâ ederler. Öyle ki bu sembollerin, farklı stillerin, ritüellerin, formların ortaya çıkışı otomatik bir süreç olamayıp, hareketi örgütleyenler tarafından bilinçli bir şekilde seçilirler. Bu seçilen kültürel semboller ise hareket içerisinde yeniden tanımlanır ve anlamlandırılırlar. Aslında toplumsal hareketin yaptığı, toplumun semboller "takım çantasından" seçtiği kültürel unsurların yeniden inşâsıdır.[47] Bu anlamlandırma sürecinin önemi dolayısıyla da

---

45 Alberto Melucci, *Nomads of the Present*, (Londra: 1989), s. 70. Melucci bu "network" ve ilişki ağlarına bir toplumsal hareketin görünürlük kazanmasında veya ortaya çıkmasında yaşamsal bir önem atfetmiştir.

46 Bu üç unsurun kurucu unsurlar olarak incelendiği ve tanımlandığı bir derleme için bkz: Doug McAdam, John D. McCarthy, and Mayer N. Zald, "Introduction: Opportunities, Mobilizing Structures ve Framing Processes- toward a Synthetic, Comparative Perspective on Social Movements," Doug McAdam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald, (Ed.), *Comparative Perspectives on Social Movements*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 2-7.

47 Ann Swidler'in ritüellerden, sembollerden, dünya-görüşünden ve hikâyelerden oluşan kültür "takım çantası" kavramı için bkz. Gary Alan Fine, "Public Narration and Group Culture: Discerning Discourse in Social Movements," (Ed.) Hank Jonhnston and Bert Klandermans, *Social Movements and Culture*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995), s. 128-129.

toplumsal hareket literatüründe kültür çalışmalarının önemi de artmıştır.[48]

1908 Osmanlı Boykotu süresince kitlelerin mobilizasyonu çeşitli araçlar ile sağlanmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere yeni iletişim teknikleri, aydınların artan önemi ve toplumda profesyonellerin oynadığı rollerin artması, imparatorluk çapında bir toplumsal hareketin ortaya çıkışının temelini hazırlamıştır. Bundan dolayı bu çalışma boyunca Anderson ve Habermas'ın katkıları da göz önünde bulundurularak, sivil örgütlenmelerin ve özellikle basının üzerinde dikkatle durulacaktır.[49]

Her şeyden önce boykotun kendisi kamuoyunun "millî" duygularını galeyana getirmede ve insanlar arasında dayanışma duyguları yaratmada en önemli araçlardan bir tanesiydi. Örneğin boykot hareketinin en etkili gücü olan basın, boykot süresince bir kamusal forum şeklini almıştır. Gazeteciler boykot kampanyası boyunca kamuoyunu çok başarılı bir şekilde yönlendirmeyi becermişler ve hatta bizatihi kamuoyunu yaratmışlardır. Osmanlı eliti bu süreli yayınlar sayesinde fikir alışverişinde bulunmanın yanı sıra Osmanlı kamuoyunda da bilginin dağılmasını sağlayabilmiştir. Ancak yine de Osmanlı İmparatorluğu'nda okur-yazar nüfusun oranı hayli sınırlı, bu süreli yayınların dağıtımı ise oldukça kısıtlıydı. Buna rağmen gazeteler mobilizasyon süreçlerinde gayet önemli roller oynamışlardır. Örneğin, James Gelvin'in Ekim 1918 ve Haziran 1920 arası Suriye'sindeki kitle siyaseti üzerine yaptığı çalışmasında ileri sürdüğü fikirler, II. Meşrutiyet Osmanlı'sı için de manidârdır. Gelvin'e göre gazetelerin etkisi sadece okur-yazarlar ile sınırlı değildir. Gazeteler yaygın bir dolaşıma sahip ol-

48 Kültürün ve kültürel öğelerin inşâ edilirliği ve kültürel unsurların mobilizasyon sürecindeki etkilerinin bir değerlendirilmesi için bkz. Hank Jonhnston ve Bert Klandermans, "The Cultural Analysis of Social Movements," (Ed.) Hank Jonhnston and Bert Klandermans, *Social Movements and Culture*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995), s. 5, 9.

49 Benedict Anderson ve Jürgen Habermas, yakından ilgilendikleri yapısal değişimlerde basının oynadığı role çok büyük önem atfetmişlerdir. Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora - Mithat Sancar, (İstanbul: İletişim Yayınları: 1997), s. 137; Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları, 1993), s. 129.

muşlar ve kahvehane gibi birçok kamusal mekânda sesli bir şekilde okunmuşlardır. Ayrıca Fransız mandasının ilanından önceki Suriye'de olduğu şekliyle politik ortamın kızıştığı anlarda gazete başlıklarının sesli bir şekilde sokaklarda okunarak satılması kamuoyu üzerinde yadsınamayacak etkilere sahip olmuştur.[50] Gerçekten de gazetelerin bu dile gelişi, başlıklarının sloganlaşması, gazete yazılanlarını daha bir merakla okunur hale getirmiş, bu durum yazıların duygusal ve galeyana getirici etkisini arttırmıştır. Dahası duvarlara ve dükkân camekanlarına asılan gazetenin kendisi, kamusal alan içerisinde bir sembol olarak ortaya çıkmıştır. Daha ileriki sayfalarda da görüleceği gibi 1908 Osmanlı Boykotu içerisinde camekan ve duvarlara asılan gazete sayfaları adeta yaygın bir afişleme şeklini almıştır. Duvar ve camekanları donatan bu gazeteler, üzerlerindeki yazılardan bağımsız olarak bir anlam ifade eden görsel obje ve semboller halini almışlardır. Bundan dolayı yukarıdaki iddiamızı tekrarlarsak gazeteler kitlelere ulaşmada kullanılan araçlardan en önemlisi olmuşlardır.

Basının işlevi üzerinde dururken kitlelerin mobilizasyonu ile ilgili olarak Wong Sin Kiong'un ileri sürdüğü bir kavram oldukça önemlidir: "yarı okuryazarlık."[51] Aslında bu nüfus kategorisi yukarıda bahsettiğimiz gazetelerin bizatihi kendilerinin sembol olmaları ile doğrudan ilintilidir. Çünkü modernizasyon süreci, ağır aksak yaygınlaşan eğitim sistemi, ticari yaşamın imajlarının çoğalması ve reklamların artışı "şöyle ya da böyle okur-yazar olan insan" sayısını arttırmış olmalıdır. Özellikle büyük punto başlıklar, basılı resimler, reklamlar, Osmanlı siyasal hayatı içerisinde önemli yeri olan karikatürler, basit ve kısa diyaloglar halinde yazılmış fıkra türü makaleler, bu sözü edilen "yarı okuryazar" kesim için muhtemelen ulaşılır bir durumdaydı. Ayrıca 1908 Osmanlı Boykotu'nun içinde yer aldığı II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası oluşan kaotik toplumsal ve poli-

50 James Gelvin, *Divided Loyalties, Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, (Los Angeles: University of California Press, 1998), s. 237.

51 Wong Sin Kiong, *China's Anti-American Boycott Movement in 1905, A Study in Urban Protest*, (New York: Peter Lang, 2002), s. 133.

tik atmosfer göz önüne alındığında basının önemi daha bir öne çıkar. Zira Meşrutiyet'in ilanı sonrası basın, en önemli toplumsal güçlerden birisi olmuş, Osmanlı kamuoyu da onu çok büyük bir dikkatle takip etmiştir. Bundan dolayı basının kitle mobilizasyonundaki merkezi rolünü anlamak bu çalışmanın konusu açısından hayati bir öneme sahiptir. Basın, her şeyden önce, iletişimin aracısı olarak, boykotu meşrû bir eylem haline getirmiştir. İmparatorluğun her köşesinde boykotu kamusal bir vaka haline sokmuştur. Bunun sonucu olarak da 1908 Osmanlı Boykotu'nun gündeme getirdiği sorun, imparatorluk dahilindeki insanlar için kolektif bir şekilde çözülmesi gereken ortak bir dava haline gelmiştir.[52]

Toplumsal hareketlilik ve kitle siyaseti mevzu bahis olduğunda ve hatta basın üzerine yargılarda bulunulduğu bir sırada değinilmesi gereken bir başka nokta daha vardır. Bu da "orta katman aydın" olarak tanımladığınız aydın grubunun rıza ve meşruiyet üretiminde ve kamuoyunun yönlendirilmesinde oynadıkları roldür.[53] Türk düşünce tarihinde çok fazla üzerinde durulmayan, aslına bakılırsa çok fazla entelektüel ürün de vermemiş olan bu aydınlar, daha çok gündelik makaleleriyle kendi zamanlarında çok etkin olmuş popüler şahsiyetlerdir. Herhangi bir fikirden çok, bir fikirler karmaşasına sahip bu zevat, daha çok milliyetçiliğin veya hakim düşüncenin kitleselleşmesinde oynadıkları yaşamsal roller ile sivrilmişlerdir. Argümanları ve düşünce derinlikleri gayet yüzeysel olan bu gazeteci-düşünürler kanaat yaratmada önemli etkilerde bulunmuşlardır.

Toplumsal hareket süresince boykotu örgütlemeye çalışanlar, toplumu ve özellikle okuma-yazma dahi bilmeyen sıradan insanı mobilize etmek ve boykotu gündemlerine sokmak için çok

52 Toplumsal hareketlere ilişkin psikolojik bir açıklama da şöyledir: "Bir toplumsal hareket çok sayıda insanın, ortak olduğunu hissettikleri bir problemi, kolektif olarak çözme girişimlerini temsil eder." Hans Toch, *The Social Psychology of Social Movements*, (New York: 1965), s. 5.

53 Y. Doğan Çetinkaya, "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, (Ed.) Tanıl Bora, Cilt. IV, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 91-102.

farklı araçlara başvurmuşlardır. Yine basın konusunda olduğu gibi aslında bu araçlar da dünyadaki diğer modern toplumsal hareketlerin kullandıklarıyla benzerlikler arz etmiştir. Bunların en önemlisi kahvehane ve meydanlar gibi kamusal alanlarda yapılan toplantılar, mitingler, konferanslardır. Boykottan kitleleri haberdar etmek ve hatta onların mobilizasyonunu boykot hareketinin sınırları içerisinde tutmak amacıyla çeşitli toplantı ve gösteriler örgütlenmiştir. Osmanlı kentlerinin kahvehane ve meydanlarında sıradan insanlar biraraya gelme, ortak meselelerini tartışma ve kendilerini ifade etme fırsatını bulmuşlardır. Türkiye'de yaygın bir şekilde söylendiği şekliyle "sokaktaki insan"ın biraraya geldiği bu ortamlar, kamusal ve "millî" duyarlılıkların da hem oluşturulduğu hem de galeyana geldiği alanlar olmuştur.[54] Ortak duyarlılıkların arttığı ve ortak eylemlerin kararlaştırıldığı bu toplantı ve mitingler sayesinde 1908 Osmanlı Boykotu tüm imparatorluk çapında yaygınlaşmıştır.

Toplumsal mobilizasyon sürecinde boykot yayını basın ile de sınırlı kalmamıştır. Risaleler, posterler, el ilanları, afişler boykot süresince yaygın olarak kullanılmışlardır. Kolaylıkla tahmin edileceği üzere bu yayınların büyük bir kısmı, kitlelere yani sıradan insanlara hitaben ve basit bir dil ile kaleme alınmışlardır. Bu durum "yarı okuryazar" insanların boykot hareketi ile ilgili bilgilere ulaşımını kolaylaştırmıştır.

Toplumun farklı kesimleri de boykot ile ilgili çeşitli taleplerini ve görüşlerini bu araçları kullanarak ifade etmişlerdir. Örneğin, 1908 Osmanlı Boykotu'nun en önemli bileşeni olan liman işçileri, taleplerini kamuoyuna duyurma noktasında ve aldıkları tavırların meşruiyetini sağlamada basından fazlasıyla yararlanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan Bosnalılar da yayınladıkları çeşitli risaleler ile kaybedilmiş topraklarda kalan Müslümanların problemlerini kamuoyunun gündemine taşımaya çalışmışlardır. Aynı şekilde boykot örgütleri de kararlarını ve kamuoyundan isteklerini dağıttıkları bildirilerle, duvarlara astıkları afişlerle Osmanlılara ulaştırmaya çalışmışlardır.

54 Y. Doğan Çetinkaya, "1908 Devrimi ve Meydan Adlarının Değişimi," *Toplumsal Tarih*, No. 120, (Aralık 2003), s. 35.

Bu süreç içerisinde boykot hareketi kendi sembollerini oluşturmuş ve hareketin kitleselleşmesi ve yaygınlık kazanmasında bu sembollerden olabildiğince yararlanılmıştır. Örneğin sokaklarda fes yerine boykot sırasında gündeme gelen yerli yapım kalpak ve külah gibi başlıklar belirmeye başlamış ve bunlar kısa süre içerisinde sokakta bulunan herkesin dikkati çekecek bir biçimde yaygınlaşmıştır. Daha sonra feslerin başlardan atılması ve yırtılması, 1908 Osmanlı Boykotu'nun sembolik bir eylemi halini almıştır. Kamusal alanlarda toplanan insanlar bir festival havası içerisinde feslerini yere çalmışlar ve hatta bazı yerlerde "Fes Yırtma Bayramı" olarak adlandırılan eylemler örgütlemişlerdir. Bu tür eylemler sırasında önde gelen bazı devlet adamlarının dahi fesleri başlarından alınmış ve boykotla gündeme gelen Osmanlı yapısı yerli feslerden giymeleri için zorlanmışlardır. Sıradan insanları içeren bu eylem ve gösteriler birer "drama performansı" halini almış ve kamuoyun nazar-ı dikkatini celp etmişlerdir. Sıradan hayatın akışının dışında, alışıldık olmayan şapkaların sokaklarda insanların karşısında belirmesi veya sokakta yürüyen sıradan insanların giyiminin bir parçasının kamusal bir tartışmanın konusu olması, boykot hareketini gündelik hayatın içerisine ve gündemine sokmuştur.

Avusturya Macaristan tâbiyetli dükkânların etrafında toplanılması, tüm imparatorluk çapında –hatta Mısır'da- bu dükkânların içine düştükleri konum, Osmanlı kamuoyu için ilginç bir durum oluşturmuştur. Öyle ki fes boykot edilen tek eşya olmamasına rağmen, 1908 Osmanlı Boykotu, Türk tarihyazımı ve anılarda "Fes Boykotu" olarak yer etmiştir. Bu boykot hareketi ile birlikte kalpak Türk milliyetçiliğinin önemli sembollerinden biri haline gelmiştir. Bu tür semboller doğmakta olan "Yeni Politika"nın ifade biçimleri olmuştur. Mosse'nin Almanya'da milliyetçiliğin kitleselleşmesini, daha doğrusu kitlelerin uluslaşmasını incelediği kitabında belirttiği gibi "kitle hareketleri kalabalıkları tutarlı politik güce dönüştürecek yeni politik tarzlara ihtiyaç duyarlar" ve bu yolla "yeni politika politik eylemi bir dramaya dönüştürür."[55]

55 George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses*, s. 4, 8.

Sonuç olarak elitler dışındaki toplumun siyasal yaşama katılımı, "genel irade"nin bir ifadesi olarak 1908 Osmanlı Boykotu'nun en büyük meşruiyet kaynağı olmuştur.

Boykot örgütleri ve II. Meşrutiyet'in ilanı ertesi sayılarında patlama yaşanan cemiyetler daha önce değinildiği gibi bir toplumsal hareketin oluşması noktasında hayati roller oynamışlardır. Zaten toplumsal hareketler profesyonellerin inisiyatifine gereksinim duyarlar ve bu inisiyatif de kendisini çoğu zaman örgütler şeklinde ortaya koyar. Bundan dolayı Donald Quataert aşağıdaki yargısında haklıdır:

> "...fakir hasat koşulları huzursuzluğu mobilize edecek, örgütleyecek ve eklemleyecek bir devrimciler kadrosu gerektirir. Sürekli olan köylü tepkiselliği kendisini açık isyan ve başkaldırıda açığa vurması için bir dış değişkene ihtiyaç duyar."[56]

Bu dış değişken genellikle toplumsal hareketin aktörlerince oluşturulan örgütlülüklerdir. Daha önce belirtildiği gibi boykot örgütleri ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mantar gibi yaygınlaşan cemiyetler –sivil toplum örgütleri- de toplumsal mobilizasyon sürecinde önemli işlevler görmüşlerdir. Örgüt, modern toplumsal hareketlerin en ayırt edici bileşenidir. Bundan dolayı toplumsal hareketlerin örgütleri, kolektif eylemler üzerine çalışan sosyal bilimcilerin dikkatlerini üzerlerine çekmişlerdir. Dahası bazıları için örgütsel yapı modern toplumsal hareketleri, modernite öncesi tepki biçimlerinden ayırmak için önemli bir parametredir. Örneğin Eric Hobsbawm toplumsal hareketin arkaik formları üzerine yaptığı çalışmasında politik örgütlenmenin, programların ve ideolojilerin modern toplumsal hareketleri ilkel isyan ve başkaldırılardan ayırdığını belirtmiştir.[57] Benzer bir şekilde George Rude da grev, kitle mitingleri ve gösteriler gibi sanayi toplumunun tipik popüler karışıklıklarının sanayi-öncesindekilerden ayrılmasında başlıca kriterin politik örgütlenme olduğunu ileri

56 Donald Quataert, "Rural Unrest in the Ottoman Empire," s. 45.

57 Eric. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, (New York: W.W. Norton, 1959), s. 2-8.

sürmüştür.[58] 1908 Osmanlı Boykotu da kısa bir süre içerisinde kendi örgütlerini oluşturmuştur. Bunlar, Harb-ı İktisadi Cemiyeti ve/veya Boykotaj Sendikası'dır. İlki daha çok boykot hareketini imparatorluğun farklı köşelerine ve toplumun çeşitli kesimlerine yaymaya çalışan bir sivil toplum örgütü iken, ikincisi daha çok Avusturya ve Bulgar mallarını satın almayı, ithal etmeyi ve satmayı reddeden tüccarların örgütlenmesine dayanmıştır.

1908 Osmanlı Boykotu süresince Osmanlı eliti dışında kalan Osmanlılar da politik hayata katılma olanağı bulmuşlardır. Sivil örgütlenmeler bu katılım sürecinin hayati vasıtaları ve platformları olmuşlardır. Daha önce de atıf yaptığımız Gelvin'in aşağıdaki satırları, 1908 Temmuz'u sonrası Osmanlı toplumu için de geçerlidir:

> "Karmaşık ve kapsamlı politik örgütler sıkça geleneksel ve dar kafalı örgüt biçimlerini ikame ettiler, uçlara ittiler ya da bağlamlarını değiştirdiler. Böylelikle çok sayıda unsurun bir program dahilinde mobilizasyonunu kolaylaştırdılar. Bu örgütler sadece siyasal katılmanın yaygınlaşmasına yol açmadılar aynı zamanda önceki hakim seçkin zümrelerinin elinde bulunan otorite tekelini de kırdılar. Bu sıradan insanların (non-elites) önderlerine olan bağlarını yeniden tanımladı ve siyasallaştırdı. Tüm bunların sonucunda Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Suriye'de kitle politikası mümkün olmanın ötesinde zorunluydu."[59]

II. Meşrutiyet Dönemi ve 1908 Osmanlı Boykotu

Boykot II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası oluşan toplumsal ve siyasal yeni düzene çok uygun bir eylemdi. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Osmanlılar grev, boykot gibi birçok eylem çeşidi ile ta-

58 George Rude, *The Crowd in History, A Study of Popular Disturbances in France and England 1730-1848*, (New York: 1964), s. 5.

59 James Gelvin, *Divided Loyalties, Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, s. 9.

nışmışlar ve bu tür eylemlere katılım Osmanlı toplumunda yaygınlaşmıştır. 23 Temmuz 1908'den itibaren birçok alanda kitlesel eylemler yapılmış, insanlar taleplerini gösterilerle, mitinglerle, kurdukları cemiyetlerle ve her şeyden önemlisi artık sansürden kurtulan basın aracılığıyla dile getirmişlerdir. Toplumsal ve siyasal yaşamdaki bu canlanmanın en önemli sebebi Meşrutiyet'in ilanın ardından ortaya çıkan kaotik ortamdı. İlk şaşkınlık günlerinin akabinde yığınlar sokakları meydanları doldurmuş, çeşitli toplumsal kesimler, sınıflar çıkarları için mücadele etmeye, örgütlenmeye başlamışlardır. 23 Temmuz'un mimarı ve bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en etkili güçlerden birisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de toplumsal ve siyasal gelişmelere tam anlamıyla hakim durumda değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu fırsatı ancak ilk elde 31 Mart karşı devriminin bastırılmasının ardından, daha sonra ise gerçek anlamda 1913 Babıâli baskınından sonra bulacaktır.

1908 Boykotu'nun gerçekleştiği Meşrutiyet'in ilanı ile 31 Mart Vakası arasında kalan dönemde ise Meşrutiyet idealleri olan Osmanlıcılık yani "ittihad-ı anasır"ın, hürriyet ve müsavat fikirlerinin yaygınlaştığı ve egemen olduğu bir iyimserlik egemendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı hemen ele almamıştı. Bunun en büyük nedeni bu dönem literatüründe geniş kabul gördüğü gibi İttihatçıların saflarının küçük rütbeli subaylar, kıdemsiz memurlardan oluşmasıydı. Daha doğrusu aralarında yaşını başını almış ya da devlet kademelerinde belli bir kariyere sahip insanlar yoktu. Bundan dolayı kendilerini devletin başına geçmeye ehil görmüyorlardı. Ayrıca Meşrutiyet'in ilan edilmesinin baş aktörü olmasına rağmen cemiyet imparatorluğun her köşesinde örgütlü de değildi.[60]

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu dönemde etkinliğini parlamentoda göstermiş, bundan dolayı Meşrutiyet'in ilk seçimleri

60 Bu tip yorumlar için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (Ankara: 1998), s. 120; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, (İstanbul: 1995), s. 34-36; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: 1998), s. 141.

de gerginliklere yol açmıştır.[61] 1908 seçimlerinde görüldüğü gibi boykot hareketi de 23 Temmuz sonrası ortaya çıkan bir olgunun önemini teyit etmiştir: Kamuoyu ve kitle toplumu. Daha Meşrutiyet'in ilanını önceleyen yıllarda özellikle Anadolu'da kitlesel gösteriler meydana gelmiş ve II. Abdülhamit istibdadına karşı eylemler yapılmıştı. 23 Temmuz sonrası ise tüm imparatorluğu kitlesel eylemlilikler sarmıştı.[62] Bu gösterileri ise Ağustos ve Eylül aylarında yaygın grevler izlemiş, işçilerin bu yaygın eylemleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin girişimleri sonucu sona erdirilmiştir.[63] İşçiler gibi siyasal ve toplumsal hayatın kenarında kalmış kadınlar da II. Meşrutiyet dönemi içerisinde kamusal alan içerisinde boy göstermeye başlamışlar ve hatta kendilerini yayınlarla ve örgütlerle ifade etmişlerdir.[64] Gazete çıkarmışlar, cemiyetlerde örgütlenmişlerdir. Yani İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca kamusal yaşam içerisinde hiçbir şekilde yok değillerdir. Elbette Meşrutiyet'in hemen başında, 1908 Osmanlı Boykotu ile çakışacak şekilde seslerini daha fazla duyurmaya başlamışlardır. Zaten halihazırda Osmanlı vatandaşları da çeşitli örgütlenmeler kurmaya başlamışlardır ve aynen basın için söylendiği gibi cemiyetler için de 1908 Devrimi ertesi bir patlamadan bahsedilebilir. 1908'de Meşrutiyet'in ilanı sivil kuruluşlar için de bir dönüm noktası olmuş, Osmanlıların sosyal ve politik yaşama aktif bir şekilde katılımının önemli bir yolu haline gelmiştir.[65]

---

61 Y. Doğan Çetinkaya, "İstanbul'da 1908 Seçimleri," *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2001, Cilt. XV, No. 89, s. 15-24.

62 H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, (Istanbul: 1997); Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, (Istanbul: 1995); Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, (Ankara: 1999).

63 Başta; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, (Istanbul: 1969); Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923," (Ed.) Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Istanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 30 olmak üzere liman işçileri ile ilgili bölümde zikredilen çalışmalar.

64 II. Meşrutiyet Kadın hareketi için bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, (Istanbul: 1994).

65 Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri üzerine genel bir değerlendirme için bkz: Mehmet Ö. Alkan, "1856-1945 İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları," A.N.

Uzun lafın kısası daha önce politikanın dışına itilmiş aktörler siyasal yaşamda söz sahibi olmaya başlamış, kitleler kendi sözlerini söyleyecekleri kürsülere sahip olmuşlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi konumunu güçlendirmek için kitleleri kendi hedefleri doğrultusunda mobilize etmeye çalışmış bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. Cemiyet kendi hareketlerinin ve politikalarının meşruiyetini "millet"in istekleri ve talepleri ile meşrûlaştırmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913'te Babıâli baskını ile bir tek parti rejimini tesis edene kadar, yani Sina Akşin tarafından cemiyetin "Denetleme İktidarı" olarak tanımlanan zaman diliminde İttihat ve Terakki'nin Meclis içerisindeki konumu çok önemliydi. Bundan dolayı cemiyet seçim dönemlerinde özellikle gayrımüslimler karşısında Müslüman/Türk unsurun mobilizasyonuna ve sonuç itibariyle kendi mebus sayısı ile yakından ilgilenmiştir. Cemiyet bununla da yetinmemiş canlanan toplumsal örgütlenme içerisinde kendisine bağlı paramiliter örgütler kurmuştur.

Bunun yanında bu döneme damgasını vuran diğer bir gelişme ise "Millî İktisat"ın yükselişidir.[66] II. Meşrutiyet dönemi içerisinde sanayinin gelişmesi, kapitülasyonların kaldırılması ve siyasi devrimi sosyal ve iktisadi bir devrimin takip etmesi fikirleri gelişmiştir. Özellikle Osmanlıcılık idealinin tüm cemaatleri kapsayacak bir kimlik haline getirilememiş olması ekonomideki gayrımüslim ağırlığının eleştirisini şiddetlendirmiştir.[67] İtti-

Yücekök, I. Turan, M.Ö. Alkan, *Tanzimattan Günümüze Istanbul'da STK'lar*, (Istanbul: Tarih Vakfı, 1998). Mehmet Ö. Alkan'ın daha yeni bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı," *Tarih ve Toplum*, Cilt XV, No. 238, (Ekim 2003), s. 4-12.

66 "Boykot ve Millî İktisat" bölümünde daha ayrıntılı değineceğimiz bu iktisadi gelişme için başlıca kaynak bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de 'Millî İktisat' (1908-1918)*, (Ankara: 1982).

67 İkinci Meşrutiyet Dönemi aynı zamanda siyasal ideolojilerin de kitleselleştiği ve belli programlara dönüştüğü bir dönem olmuştur. Modern anlamda ideolojilerin oluşumu ve özellikle resmi ideolojinin Osmanlı İmparatorluğu'nda izlediği seyir için okz. Mehmet Ö. Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (Ed.) Mehmet Ö. Alkan, Cilt I, (Istanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 377-407.

hat ve Terakki Cemiyeti ekonomide Müslüman/Türk unsurun konumunun güçlendirilmesi için çalışmaya başlamış ve bu iş için de yine halkın mobilizasyonu için çabalamıştır. Gayrımüslim cemaatlerin özellikle iktisadi tasfiyesinde dönem boyunca örgütlenen boykotların önemli etkileri olmuştur. Bu dönem boyunca ortaya çıkan boykotlar hem "millî iktisat" düşüncesini toplumun çeşitli katmanlarına yayarken, bir yandan da kitlelerin bu politikaya aktif olarak katılımı sağlanmış olmaktaydı.

Görüldüğü üzere 1908 Osmanlı Boykotu'nu bu siyasal, toplumsal ve sosyal çerçeve içerisinde değerlendirmek gerekmektedir...

Kaynaklara İlişkin Bir Sınıflandırma

Bu çalışma başlıca iki kaynağa dayanmaktadır: Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve zamanın Osmanlı basını. Ancak ne yazık ki Başbakanlık Arşivi 1908 Osmanlı Boykotu ile ilgili olarak çalışmanın başında umulduğu kadar lütufkâr olmamıştır. Bunun nedeni büyük olasılıkla boykotun da içinde yer aldığı II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında oluşan kaotik politik ve sosyal atmosferdir. Başbakanlık Arşivi'ndeki belgelerin çok fazla olmamasının diğer bir sebebi de Dahiliye Nezareti tasnifinin 1 Ocak 1909 tarihiyle başlamış olmasıdır. Çalışmada da değinileceği üzere bu tarihten itibaren boykot etkinliğini kaybetmeye başlayacaktır. Ancak buna rağmen boykot ile ilgili bulunabilen tüm belgeler bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin aksine bu çalışmanın diğer bir kaynağı olan Osmanlı basını ise 1908 Osmanlı Boykotu ile ilgili olarak çok daha cömerttir. Çalışma boyunca vurgulanacağı üzere basın Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan karşıtı boykotun en önemli gücü ve güdüleyicisi olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı basınının boykot ile ilgili muhteviyatı çok zengindir.

Yukarıda da vurgulandığı üzere basın 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan modern toplumsal hareketlerin oluşumunda çok önemli roller oynamıştır. 1908 Osmanlı Boykotu'nda da merkezî rolü olan basın bu çalışmada farklı açılardan bir sınıflan-

dırmaya tâbi tutulmuştur. Süreli yayınların tarihyazımında kullanımı genellikle belli bir mantık çerçevesinde olmaktan ziyade, ihtiyarî olagelmiştir. Hangi gazetelerin, hangi sayılarının kullanıldığı büyük ölçüde sebepsiz kalmıştır. Bu çalışma süreli yayınları belli bir mantık silsilesi içerisinde sınıflandırmış ve kullanılan gazete ve dergilerin boykot süresince çıkan tüm sayıları taranmış ve kullanılmıştır. Her şeyden önce Osmanlı süreli yayınları yayınlandıkları yerlere göre seçilmişlerdir. Bunun amacı, modern bir toplumsal hareketin ana göstergesi olarak boykotun imparatorluğun farklı köşelerine ne şekilde yayıldığını görebilmektir. Bundan dolayı ilk önce boykotun en yoğun uygulandığı yerler olan liman kentlerinde yayınlanan gazete ve dergiler arasından bir seçme yapılmıştır. İstanbul, Selanik, İzmir boykotun en şiddetle gündeme geldiği liman kentleri olmuştur. Diğer bir önemli boykot merkezi olmuş liman kenti Beyrut'ta çıkan herhangi bir süreli yayına ulaşılamamıştır. Ancak bu şehir ile ilgili haberler diğer basın organlarından takip edilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan boykotun liman kentleri dışında, taşrada ve taşra sayılabilecek merkezlerde nasıl uygulandığını anlayabilmek için buralarda çıkan gazeteler de araştırmaya dahil edilmiştir. Bu gazeteler Konya'da çıkan *Anadolu* ile Samsun da çıkan *Aks-ı Sada* gazeteleridir. Samsun şehri her ne kadar bir liman kenti olsa da yukarıda anılan şehirler göz önüne alındığında bir liman kentinden ziyade taşra özelliklerini daha fazla taşımaktadır.

Sınıflandırmamız Osmanlı gazetelerinin farklı politik eğilimlerini de kapsamaya çalışmıştır. Örneğin, *İttihat ve Terakki*, *Şura-yı Ümmet*, *İttihad*, *Millet* ve *Tanin* gazeteleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan yakınlıkları ile tanınan süreli yayınlardır. Bunun yanında *Serbesti* ve *Volkan* gazeteleri dönemin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif gazeteleridir. *İkdam* ve *Sabah* gazeteleri ise hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında daha bağımsız ve tarafsız bir çizgiye sahip gazeteler olarak sınıflandırılabilirler. Bu gündelik gazeteler yanında dönemin Osmanlı basınında daha popüler ve etkileri küçümsenemeyecek yayınlar da mevcuttur. Bu popüler yayınlardan bu

çalışmada kullanılanları şunlardır: *Musavver Muhit, Musavver Geveze, Musavver Papağan, Davul, Boşboğaz* ve *Bağçe*. Anılan periyodikler genellikle mizah dergileri olsalar da etkileri en az gündelik siyasi gazeteler kadar güçlü olmuştur. Bu dergiler, özellikle boykotun Osmanlı kamuoyunda yaygınlaşması, popüler bir hareket haline gelmesi ve gündelik yaşamın içine girmesi işlevlerini görmüşlerdir. Okur-yazarlığın düşük olduğu bir toplumda resimler, karikatürler ve sembollerin kullanımı daha geniş kitlelere ulaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. *İstişare* ve *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* gibi dergiler ise daha "bilimsel" ve "akademik" özellikler taşıyan dergilerdir. Bu dergiler de çalışmamıza boykotun, konusu gündelik toplumsal hayatla doğrudan ilgili olmayan yayınlara etkisini izleyebilmek için dahil edilmişlerdir. Bu gazete ve dergilerin dışında boykot hareketinin kendi yayınları da çalışmanın ana kaynaklarından birini oluşturmuştur. Bu yayınlardan bir tanesi de İzmir Boykotaj Cemiyeti tarafından çıkarılan *Gâve* gazetesidir. 1908 Osmanlı Boykotu süresince bu gazete boykotun yegâne resmi yayın organı olmuştur.

Bu çalışmanın amacı Osmanlı dahilinde ortaya çıkan bir toplumsal hareketin analizi olması hasebiyle boykotun Osmanlı İmparatorluğu dışındaki etkileri sınırlı bir ilgi alanı olmuştur. Her şeyden önce Avusturya ve Bulgaristan kaynakları dil sorunu ve ana izleğin dışında kalması sebebiyle çalışma dışında bırakılmıştır. Yine ileriki sayfalarda vurgulanacağı üzere boykot imparatorluk dışındaki Romanya, Sırbistan gibi Balkan ülkelerinde de yankı bulmuştur. Bu konu da Osmanlı'ya etkileri ve Osmanlı kamuoyuna yansıması haricinde çalışma dışında bırakılmıştır.

Kaynaklar açısından diğer bir sorunlu alan ise gayrımüslim cemaatinin farklı eğilimlerini yansıtacak yayınların kullanımıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı cemaatlerden müteşekkil bir yapıya sahip olması ve 1908 Devrimi'nin hemen akabinde "Osmanlıcılık" hissiyatının ve rüyasının egemen olduğu bir atmosferde boykotun gündeme gelmesi, bu kaynakların önemini arttırmaktadır. Bir Osmanlı boykotu olarak 1908

Boykotu imparatorluk dahilindeki birçok unsurun desteğini mobilize edebilmiştir. Bundan dolayı gayrımüslim cemaatlerinin eğilimlerini görmek açısından bu cemaatlerin süreli yayınları da hareket açısından önem arz etmektedir. Aslında bu nokta II. Meşrtutiyet üzerine yapılacak birçok farklı çalışma için geçerlidir. Ancak ne yazık ki Türk tarihyazımı büyük ölçüde halen tek yanlı kaynak kullanımına dayanmaktadır. Hatta Rum patrikhanesi üzerine yapılmış ve sadece Türk basınına dayanan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışma, bu önemli eksiği karşılayabilmek için küçük bir ilk adım olarak boykotun önemli merkezlerinden biri olan İzmir'de yayınlanmış ve Osmanlıcılık çizgisini savunan Rum *Amaltheia* gazetesini araştırmaya dahil etmiştir. Bu gazete Osmanlıcılık çizgisine bağlı Rumların eğilimlerini göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde yine İzmir'de yayınlanmış Rumca *Ergatis* adlı işçi gazetesi de hem farklı bir bakış açısına sahip olduğu hem de boykot ve Rum cemaatine ilişkin değerlendirmelerde bulunduğu için elinizdeki kitabın kaynaklarından bir tanesini oluşturacaktır.

Kitabın Organizasyonu ya da Sadede Gelmek...

Bu çalışmanın ikinci bölümü, Boykotlar Çağı, dünya tarihi içerisinde boykot denilen yeni tarz modern direniş hareketinin ortaya çıkmasını tartışmaya çalışmaktadır. Bundan dolayı boykot hareketinin ve teriminin İrlanda'da ortaya çıkışı üzerinde durulmakta ve onu 1880-1930 yılları arasında ortaya çıkan farklı boykot hareketleri ile karşılaştırmaktadır. Ayrıca doğrudan ve birincil olarak adlandırılan farklı boykot türleri ile kendiliğinden ve irade ürünü boykot tarzları gibi farklı ayrımlara da bu bölümde değinilmeye çalışılacaktır. Kısaca ifade edersek bu bölüm boykot silahının genel özellikleri, terimin ortaya çıkışı, değişik ülkelerdeki farklı kullanımları ve anlamları ile İrlanda, İran, Çin ve Mısır gibi ülkeler arasında bir karşılaştırmayı içermektedir.

Üçüncü bölüm 1908 Osmanlı Boykotu sırasındaki siyasi ve diplomatik olayların kaba bir kronolojisini vermektedir. Bu si-

yasi olaylar ve diplomatik gelişmelere değinilmesi boykot hareketinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Takip eden dördüncü bölüm ise boykot teriminin kendisi ile ilgilidir. Osmanlıların boykot terimini kendi lisanlarına nasıl tercüme ettikleri ve nasıl Osmanlılaştırmaya veya yerelleştirmeye çalıştıkları bu bölümün ana konusunu oluşturmaktadır. Dünyanın farklı bölgelerinde olduğu gibi Osmanlılar da sonunda terimin Fransızca versiyonunu, (boykotaj) kabul etmişlerdir.

Beşinci bölüm boykot hareketi süresince "millî iktisat"ın icadı üzerinedir. Yukarıda II. Meşrutiyet döneminin temel özelliklerine değinirken belirtildiği üzere millî iktisat düşüncesi ve politikaları dönem boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gündeme getirilmiştir. Boykotun yabancı bir devlete karşı açılan iktisadi bir savaş olduğu akla getirildiğinde, boykot hareketi sırasında millî iktisada ilişkin taleplerin gündeme geleceği de kolaylıkla tahmin edilecektir. Yerli sanayiinin gelişimi, sadece Osmanlı ürünlerinin satın alınması, yabancı malların yerlilerinin üretilmesi ve hatta "millî metaların" icadı 1908 Osmanlı Boykotu süresince gündeme gelen temel taleplerden en önemlileridir. Avusturya ve Bulgar mallarının satın alınmaması talebinin yanı sıra, boykotu örgütleyenler ve özellikle Osmanlı basını "millî iktisada" ilişkin talepleri ve düşünceleri "hakiki boykot" olarak tanımlamışlardır. Bu hava içerisinde Osmanlı şirketleri ve dükkânları da kampanya ve reklamlarında Osmanlı kökenlerini ve tâbiyetlerini vurgulamaya başlamışlardır. Yani kısacası 1908 Osmanlı Boykotu "millî iktisat" tartışmalarını tüm imparatorluk sathına yaymış ve popüler hale getirmiştir. Bu bölümün ardından gelen altıncı bölümün ise 1908 Boykotu'nun iktisadi etkinliğine ilişkin bir tartışmayı içermektedir.

Boykot hareketinin farklı aktörleri de yedinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu aktörler işçiler, tüccarlar, hükümet, bürokrasi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve eylemci ve boykotçu olarak kamuoyu, sıradan insanlardır. Bütün aktörlerin temel iddiası 1908 Boykotu'nun Osmanlı milleti ve vatandaşlarının serbest iradesi sonucu meydana gelen bir eylem oldu-

ğuydu. Bundan dolayı kitlelerin politikaya katılımı ve kendi taleplerini gündeme getirmeleri meşrû bir hal almış oluyordu.

Liman işçilerinin Avusturya mallarına Osmanlı limanlarında yaptıkları direniş boykot hareketi için merkezi bir önem taşımaktaydı. Zira Avusturya mallarının Osmanlı topraklarına girişini en baştan engellemiş oluyorlardı. 1908 yılının Ağustos ve Eylül aylarındaki grev dalgasının aktörleri bu sefer boykot hareketi içerisinde kendilerini kamuoyu nazarında daha iyi temsil edeceklerdi. Gazetelere mektuplar yazan, toplantılar ve mitingler düzenleyen liman işçileri kısa bir zaman içerisinde Osmanlı kamuoyunun sempatisine mazhar olmuşlardır. Osmanlı liman işçileri boykot hareketinin hemen başında oynadıkları merkezi rol nedeniyle hem kamuoyunun hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğini kazanmışlardır. Ancak bu "millî" hareketlerinin yanında kendi sınıfsal talepleri olan, ücret artışları ve örgüt yapılarına ilişkin talepleri de, başarıyla gündeme getirmişlerdir. Hatta boykot hareketinin sonlarına doğru boykot silahını grev gibi kullanmaya çalışmışlardır. Uzun lafın kısası boykot hareketi liman işçilerine kendi çıkarlarını daha "millî" bir çerçevede sunma imkânı verirken, liman işçilerinin eylemleri de zaman zaman durgunlaşan boykot hareketini canlandırmıştır.

1908 Osmanlı Boykotu'nun diğer önemli bir yanı da kitlelerin mobilizasyonu olmuştur. Boykot modern bir toplumsal hareket haline gelmiştir. Bu bölüm Osmanlıların vatandaş ve tüketici olarak nasıl kendiliğinden ve örgütlü eylemlerde mobilize olduklarını anlatmaktadır. Bu kapsamda basının kamuoyunun oluşması ve yönlendirilmesi sürecinde oynadığı rol ve mitinglerin yapıldıkları kamusal alanlara da değinilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda boykotu örgütleyenlerin kitleleri harekete geçirmek ve kamuoyunun duygularını galeyana getirmek için başvurdukları yollar da "Bayrak Meselesi" ve "Bosna ve Bulgaristan'daki Müslümanları Durumları" örneklerinde irdelenecektir. Her ne kadar Osmanlı hükümeti ve basını kitlelerin sokak ve meydanlardaki doğrudan eylemlerinden endişe duymuşlarsa da Osmanlıların en azından tüketici olarak mobili-

zasyonu boykot için elzemdi. Bundan dolayı kitlelerin mobilizasyonu süreci problemli ve gerilimli bir mesele halini aldı.

Tüccarlar ise boykotun diğer örgütlü aktörleriydi. Taşradaki birçok kentte boykotun başlatıcıları Osmanlı tüccarları olmuştur. Tüccarların boykota katkısı önemliydi çünkü işçilerin limanlara mal sokmaması gibi onlar da Avusturya ve Bulgaristan'dan mal sipariş etmedikleri takdirde boykotun etkinliği çok artmış olacaktı. Tüccarlar ayrıca birçok kentte boykot hareketinin en büyük örgütü olan Boykotaj Sendikası'nı kurmuşlardır. Ancak yine boykot yüzünden çıkarları tehlikeye giren birçok tüccarın da boykotun sınırlamalarından ve yükümlülüklerinden kurtulmaya çalıştıklarını tahmin etmek pek zor olmasa gerek. Tüccarlarının katılımının boykot açısından diğer bir önemi hangi malın Avusturya veya Bulgaristan menşeili olup olmadığını ancak onların biliyor olmasıydı. Bundan dolayı tüccarların boykota sadakatleri, hareket için önemliydi. Ancak yine de imparatorluk çapında birçok tüccar bir şekilde boykot kıskacından kurtulmanın yollarını bulmuşlardı.

Hükümetin boykota ilişkin tavrı da iki yönlüydü. Her şeyden önce Avusturya ile olan ilişkilerinde boykottan olabildiğince faydalanmıştı. Avusturya Osmanlı devletini boykota son vermesi için zorladığında Osmanlı hükümeti kendini "boykotun Osmanlı halkının özgür iradesi" sonucu uygulandığını söyleyerek savunmuştur. Boykotu Osmanlı halkının yaptığını söyleyen hükümet, bu toplumsal hareket sayesinde Avusturya'yı diplomatik alanda sıkıştırmaya çalışıyordu. Ancak bu faydanın yanında boykot hareketinin kendi kontrolü altında olmamasından ve kitlelerin mobilizasyonundan da endişe duymaktaydı. Bundan dolayı boykot hareketini sınırlandırmak ve kontrol etmek istiyordu. Bu yönde girişimlerde bulunan hükümet boykot yapanları soğukkanlı olmaya çağırmış ve özellikle liman işçilerinin eylemlerinin önüne geçmeye çalışmıştır. Hükümet bunun yanında boykotun halkın eylemi olduğu iddiası dolayısıyla boykota devlet görevlilerinin katılımını engellemeye çalışmıştır. Hükümet özellikle bürokrasinin alt basamaklarındaki memurlarını kontrol etmeye çalışmıştır. Zi-

ra bu memurlar daha üst düzey bürokratlara nazaran boykota daha yoğun katılım göstermekteydiler.

Boykot hareketinin diğer bir önemli unsuru kuşkusuz 1908 Devrimi sonrası zamanın en önemli gücü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydi. Tahmin edilebileceği üzere II. Meşrutiyet'in ilanının ardından cemiyet imparatorluktaki en prestijli örgüttü. İttihatçılar kamuoyunu mobilize eden ve örgütleyen boykot hareketinden yeni rejimi korumak ve bir karşı-devrimi engellemek için olabildiğince faydalanmaya çalışmışlardır. Birçok yerde İttihatçılar boykot hareketini ve kitle eylemlerini örgütleyen kadrolardı. Dahası çoğu zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi ilişki ağı boykotu yapanların kendi aralarındaki iletişimine de yardımcı oluyordu. Yine boykotun önemli merkezi İstanbul'da zamanın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden Rıza Tevfik aynı zamanda boykot hareketinin de en önemli figürlerinden biriydi.

Sekizinci bölüm ise boykot örgütlerinin ve diğer sivil toplum örgütlerinin boykot hareketi içerisindeki işlevleri üzerinedir.

Boykot hareketindeki farklı unsurların ve kitlelerin politikaya katılımlarının incelendiği bu bölümden sonraki dokuzuncu bölüm boykot yayınlarının analizine ayrılmıştır. Basın daha önceden de değinildiği gibi hem Meşrutiyet rejiminin hem de boykot hareketinin önemli bir aktörü haline gelmişti. Bundan dolayı İzmir Boykotaj Cemiyeti de *Gâve* adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Gazete boykot hareketini güçlendirmek için çeşitli kampanyalar düzenlemiş, kamuoyunun mobilizasyonunu arttırmaya çalışmıştır. Boykot sırasında gazete yanında bir takım risalelerde yayınlanmıştır. Bunlar genellikle Bosnalılar tarafından yayınlanmışlarsa da Osmanlı kamuoyuna seslenmişlerdir. Osmanlı kamuoyunun duygu ve hissiyatını hedefleyen bu yayınlar dikkatleri ilhak olayında tutmak istemiş ve boykotu Avusturya'dan intikam alma yöntemi olarak onaylamışlardır.

Onuncu bölüm ise boykot hareketinin kendisinin hem imparatorluk dahilinde hem de haricindeki etkilerini anlatmayı hedeflemektedir. Osmanlı boykotu Avusturya ve Bulgaris-

tan'ın hareketlerinden rahatsızlık duyan diğer Balkan ülkelerinde de ilham kaynağı olmuş ve oralarda da benzer bir hareket başlamıştır. Özellikle Sırbistan'da çok daha sert bir boykot uygulanmaya başlamıştır. Bunun yanında 1908 Osmanlı Boykotu Hindistanlı Müslümanların da desteğini almışlardır. Bu hareketlerden farklı olarak boykot imparatorluk dahilinde farklı toplumsal problemlerde de bir eylem çeşidi olarak örnek alınmıştır. Dahası 1908 Boykotu sırasında ve sonrasında boykota benzeyen her hareket artık "boykot" olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Kısacası, 1908 Osmanlı Boykotu farklı toplumsal kesimlerin toplumsal mobilizasyonunun yükseldiği ve kitlelerin kendi rollerini oynayacak fırsatlar buldukları II. Meşrutiyet dönemi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu çalışmanın ana amacı da bir toplumsal hareket olarak boykotun tam bir resmini çekebilmek ve bu toplumsal hareketin temel bileşenlerinin, -örgütleri, araçları, sembolleri ve mobilizasyon süreci- bir taslağını çıkarmaktır. Sonuç olarak amaçlanan iktisadi bir boykotun işçiler, tüccarlar, İttihatçılar ve hükümet gibi farklı politik ve sosyal gruplar tarafından nasıl bir politik silah olarak kullanıldığını göstermektir.

İKİNCİ BÖLÜM

BOYKOTLAR ÇAĞI

Bir Terim Olarak Boykot

Bir asırdan uzun bir süredir boykot bir mücadele aracı olarak toplumsal, ulusal ve uluslararası çatışmalarda kullanılmaktadır. Kullanımları, yapısı ve amacı ortaya çıkışından sonra devamlı değişikliklere uğramış olmasına rağmen boykot, grev ile birlikte toplumsal hareketlerin en popüler araçlarından biri olagelmiştir. İlk kez kuzeybatı İrlanda'da bulunan County Mayo'da ortaya çıkan boykot, "zayıfın silahı"[1] olarak İran'dan Hindistan'a, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çin'e kadar dünyanın birçok yerine kısa zamanda yayılmıştır. Üçüncü Dünya ülkelerinin kendilerinden güçlü ülkelere karşı daha barışçıl bir eylem olarak başvurdukları boykot, 19. yüzyılda Batı dünyasında işçi hareketleri tarafından da yaygın olarak gündeme getirilmiştir. Ancak özellikle '60'lı yıllarda yeni toplumsal hareketlerin yükselmesiyle birlikte hayvan hakları için mücadele edenler, çevreciler, feministler, gay ve lezbiyen haklarını savunanlar da sık sık bir mücadele aracı olarak boykotu kullan-

1 Bu terim ve sıradan insanların farklı direniş biçimlerinin incelenmesine ilişkin önemli bir çalışma için bkz: J. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, (New Haven: Yale University Press, 1985).

mışlardır.[2] Ancak bu son saydığımız hareketlerin baş vurduğu boykot silahı, "Boykotlar Çağı" olarak tanımladığımız zaman diliminde ortaya çıkan piyasa-merkezli boykotların aksine daha çok medya-merkezli boykotlar olmuşlardır.

"Boykotlar Çağı" tanımı ile kabaca 1880 ile 1930 yılları arasında dünyanın çok farklı bölgelerinde ortaya çıkan, ancak karşılaştırmalı bir yaklaşım ile ele alındıklarında çok önemli benzerlikler arz eden boykotların ortaya çıktığı zaman dilimi kastedilmektedir. Bu dönem içerisinde ortaya çıkan ve bizim ilgi alanımıza giren boykotların en önemli ortak yanları, "Dünya Sistemi Teorisi" tarafından "çevre" olarak tanımlanan bölgede gündeme gelmiş olmalarıdır. Toplumsal hareketler tarihinde müstesna bir yeri olagelmiş boykotun çok değişik tanımları yapılmıştır ve bunlara göz atmak konumuz açısından yararlı olacaktır.

Elbette yukarıda da belirtildiği gibi boykot sadece "çevre" olarak tanımlanan ülkelerde görülen bir eylem biçimi değildir. Örneğin terimin ortaya çıktığı İrlanda vakasından önce Amerikan Devrimi'ndeki İngiliz kolonilerinin direniş ve eylemleri de çoğu kaynakta haklı olarak boykot olarak anılmaktadır. Benzer bir şekilde daha eski zamanlarda da bir kişi veya grup ile her türlü iktisadi, toplumsal ve siyasi ilişki kesme tarzındaki direnişlere rastlanabilmektedir. Ancak bu direnişler ile bizim bu çalışmada üzerinde duracağımız boykot arasındaki en önemli fark, boykotun kendinden önceki direniş hareketlerinin aksine ulusal ölçekte örgütlenen modern bir hareket olmasıdır. Daha önceki hareketler ise daha çok yerel, kendiliğinden ve kısa dönemli karşı çıkışlar olmuşlardır. Bugüne kadar daha çok "Üçüncü Dünya" veya "çevre" olarak adlandırılmış bölge içerisindeki direnişler tarih boyunca farklı biçimlerde belirmiştir. Ancak yukarıda belirtilmeye çalışıldığı şekliyle 19. yüzyıl içerisinde yaşanan değişimler boykot türü modern direniş hareketlerini muhalefetin başlıca silahı haline getirmiştir.

Gary Minda'nın vurguladığı üzere boykotun diğer bir özelli-

2 Monroe Friedman, *Consumer Boycotts*, (Londra: Routledge, 1999), s. 2.

ği ise kavramın kendisinin biricikliğidir. Terim İrlanda'da ortaya çıkmasından sonra, ona kendi içlerinde uygun bir karşılık bulamayan Almanca, Fransızca, Felemenkçe ve Rusça gibi birçok dile herhangi bir değişime uğramadan geçmiştir.[3] İleride görüleceği üzere Osmanlılar da terimi Osmanlılaştırmaya çalışmışlar ancak sonunda onlar da kelimenin Fransızca'daki halini –boykotaj- kabul etmişlerdir.

Boykot eylemine yol açan kızgınlık, aynı zamanda milletin ortak bilinç ve duyarlılıklarını da güdüler ve yeniden tanımlanan ortak çıkar için kolektif eylemin örgütlenmesini sağlar. Boykotu örgütleyenler tarafından gündeme getirilen kolektif eylemler, toplumun aşağı sınıflarına veya yabancı bir güce karşı tüm ulusa politik bir kimlik kazandırır. Uzun sözün kısası, genel olarak boykot türü eylemler dayanışma ve toplumsal yalıtma gibi kimlikler inşâ edip bu kimliklerin yardımı ile grup normları yaratırlar.[4] Gary Minda'nın da bir keresinde belirttiği gibi boykotlar toplumların iktisadi ve toplumsal gelişiminde önemli etkileri olan ifade biçimleri veya kolektif kimlik politikası örnekleri olmuşlardır.[5] Bizim bu çalışma içerisinde üzerinde durduğumuz boykotlar, kamusal olarak örgütlenen, iradî, bilinçli ve toplumun doğrudan mobilizasyonunu hedefleyen direniş ve protesto hareketleridir.

Monroe Friedman'a göre de boykot "bir veya birden çok iradenin belli bir amacı gerçekleştirmek, belli bir hedefe ulaşmak için her bir tüketiciyi pazarda belirli bazı malları satın almaktan imtina ettiren girişimleridir."[6] Boykot aynı zamanda hedefini iktisadi ve sosyal olarak yalıtan planlı ve uyumlu bir eylemdir.[7] Yani bu boykotlar genellikle piyasa merkezli olmuşlar ve hedefi iktisadi olarak zarara uğratmaya çabalamışlardır. Da-

---

3 Gary Minda, *Boycott in America: How Imagination and Ideology Shape the Legal Mind*, (Illinois: Southern Illinois University Press, 1999), s. 27-28. Ayrıca bu kitapta yer alan Boykot kavramı ile ilgili bölüme de başvurulabilir.

4 *A.g.e.*, s. 203.

5 *A.g.e.*, s. 218.

6 Monroe Friedman, *Consumer Boycotts*, s. 4.

7 Harvey L. Friedman, "Boycott", *Encylopedia Americana*, Cilt. IV, 1988, s. 386-387.

hası bu boykotlar tüketici boykotları olmaları hasebiyle ekonominin üretim yanından ziyade tüketim alanına odaklanmışlardır. Bundan dolayı bu boykotlar "bloke edici" özellikler de arz ederler. Boykot edilen bir malı veya hizmeti satın almak isteyen tüketicilerin önüne engeller çıkartarak onların boykot edilen ürüne ulaşımlarını kesmeye çalışırlar. Bu engelleme boykotu örgütleyenlerin fiziksel olarak boykot edilen mağazaya girişi engellemeleri şeklinde olabileceği gibi, "çitleme" denilen bir takım sembolik işaretlerle de gerçekleştirilebilir.

Diğer bir başka tanım ise şudur: "Sindirme veya şiddet aracı olarak bir şeyden imtina etmek veya sakınmak için birleşmek; bir kişiyi boykot etmek, bir mağazayı boykot etmek, veya bir şeyi almak veya kullanmaktan imtina etmek, bir ticari ürünü boykot etmek."[8]

İşçi hareketlerinde ortaya çıkan boykotlar ise "doğrudan boykot" olarak tanımlanabilir.[9] İşçi sendikaları belirli bir şirketi, belli bir amacı gerçekleştirmek, belli bir talebi ortaya koymak için boykot ederlerdi. Bu boykotların diğer bir önemli özelliği de genellikle kadınlar tarafından gündeme getirilmesiydi. Kadınlar şirketlere ve belli dükkânlara karşı malların fiyatları ve kalitelerinde önemli değişiklikler yaptırtan boykotlar düzenlemişlerdir. Bu yolla mutfak masrafını yapan kadınlar "kocalarının üretim alanında grev ile gerçekleştirdikleri mücadeleye tüketim alanından katkıda bulunuyorlardı."[10] Geleneksel cemaat ilişki ağlarının olanaklarını ve komşuluğun sağladığı dayanışma fırsatlarını bu boykotlar kifayetiyle kullanıyorlardı. Örneğin New York'ta 1902 senesinde yapılan Et Boykotu'nda kadın liderler daha geniş bir kamuoyuna ulaşmak için sinagoglardan olabildiğince faydalanmışlardı. Diğer yandan ünlü Montgomery Otobüs Boykotu'nu örgütleyen siyahi akti-

8 "Boycott," *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, (New Jersey: Gramercy Books, 1996), s. 177.

9 Monroe Friedman, *Consumer Boycotts*, s. 15; Leo Wolman, *The Boycott in American Trade Unions*, (Baltimore: The John Hopkins University, 1916), s. 13-14.

10 Monroe Friedman, *Consumer Boycotts*, s. 74.

vistler de cemaatlerini mobilize etmek için kendi kiliselerinden yararlanmışlardır.[11]

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işçi hareketlerinde boykot, sendikaların grev gibi diğer mücadele araçları yanında başvurdukları, destekleyici araçlardan bir tanesiydi. Boykot daha çok işveren üzerinde ek bir baskı yaratmak için gündeme getirilirdi.[12] 19. yüzyıl boyunca Amerikan işçi hareketinde boykotlar çok çeşitli zamanlarda uygulanmışsa da 1880 yılından sonra "Emek Şövalyeleri" (*Knights of Labor*) ve Amerikan İşçi Federasyonu gibi örgütler tarafından daha düzenli olarak kullanılan bir silah olmuştur.[13] Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda boykotun doğum yılı olan 1908, Amerikan boykotları için üzücü bir yıldır. 1908 senesinde Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin aldığı bir karar, işçi hareketinin barışçıl eylemi olan boykotu, yasal yollarla sınırlandırmıştır. Boykotların Amerikan işçi tarihindeki altın yıllarının kapanmasında bu kararın yanısıra işverenlerin "Amerikan Anti-Boykot Derneği" gibi karşı-örgütler kurmasının da etkisi olmuştur. "Emeğin Şövalyeleri" ve Amerikan İşçi Federasyonu gibi işçi örgütleri, boykot edilen şirketlerin adlarını "Müşterisi Değiliz," "Satın Almıyoruz," veya "Hileli" başlıklı listeler halinde yayınlamışlar ve özel komiteler örgütleyerek boykotu yaygınlaştırmaya, kamusal bir konu haline getirmeye çalışmışlardır.[14] Bunlar Çin ve Osmanlı imparatorluklarında da boykot hareketlerini örgütleyenlerin başvurdukları yollardır.

Bunun yanında boykot edilmek istenen asıl unsurun, boykotu düzenleyenler için doğrudan ulaşılabilirliği olmayabilir. Bundan dolayı boykotu düzenleyenler, kendilerine asıl hedefe baskı yapabilecek bir başka hedef seçer ve onu boykot ederler. Friedman bu tür dolaylı boykotları ikincil boykotlar olarak da

---

11 *A.g.e.*, s. 73. Ayrıca bkz. Paula E. Hyman, "Immigrant Women and Consumer Protest: the New York City Kosher Meat Boycott of 1902," Jonathan D. Sarna (Ed.), *The American Jewish Experience*, (New York: Holmes & Meier, 1986).

12 Leo Wolman, *The Boycott in American Trade Unions*, s. 19.

13 *A.g.e.*, s. 24.

14 *A.g.e.*, s. 112.

tanımlamıştır (*secondary* veya *surrogate boycotts*).[15] Kısacası şimdiden iddia edebiliriz ki 1908 Osmanlı Boykotu bu tip boykotlara bir örnektir. Zira yabancı bir devlete karşı baskı yapmak için o devletin iş dünyasını sıkıştırmak ve o ülkeden ithal edilen malları almayarak ona ekonomik baskı yapmak ikincil boykotların en tipik örneğidir. Bu sayede yabancı devlete baskı yapmak iktisaden zarara uğramış tüccarlara kalmaktadır.

Bundan dolayı bir terim olarak "boykot" Uluslararası İlişkiler literatüründe de yeri olan bir kavramdır. Yakın dönemde yayınlanmış bir Uluslararası İlişkiler Sözlüğü de zaten boykotu "dış politikada ticari yaptırım biçimlerinden biri" olarak tanımlamıştır.[16] Yani boykot bir ülkeyi ekonomik açıdan zarara sokmak ve haksız uygulamalarını o ülkeden mal almayı durdurarak protesto etmek anlamına gelmektedir. Bu eylem yabancı bir güce karşı ekonomik baskı yapmak anlamına gelse de bu baskının amacı siyasi, ideolojik veya askeri de olabilmektedir. C. F. Remer boykotun doğasını en iyi özetleyen sözleri Çinli boykotçulardan şöyle alıntılar: "Biz Japon mallarını Japonya bizim ondan yapmasını istediklerimizi yapana kadar veya daha iyisi bizim Japonya'dan yapmasını istemediğimiz şeyleri yapmayı durdurana kadar satın almayacağız."[17] Bu anlamda boykot kanun dışı veya gayrımeşrû bir eylem karşısında başvurulan bir cezalandırma şeklidir.

Boykot zaman zaman yüksek gümrük tarifeleri, ithalat kısıtlamaları gibi koruyucu iktisadi politikalar olarak da tanımlanabilmektedir. Ancak her ne kadar boykot, bu tarz araçları kullansa da bunlardan farklı bir eylemdir. Koruyucu politikalar daha çok yerli sanayii geliştirmeyi hedeflerken, boykot bir iktisadi harp, yani bir iktisadi baskıdır. Ancak elbette iktisadi ilişkileri tamamen koparmaksızın daha ılımlı koruyucu politikalara başvuran boykot hareketleri de vardır. Bu koruyucu po-

---

15 Monroe Friedman, *Consumer Boycotts*, s. 14.

16 Der. Faruk Sönmezoğlu, "Boykot", *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (Istanbul: Der Yayınları, 2000), s. 186.

17 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, (New York: John Hopkins University Press Reprints, 1979), s. 1.

litikalarla boykot yapan ulus herhangi belirli bir ülkeyi hedef seçmez. Hindistan örneğinde görüldüğü gibi boykot bu tür durumlarda yerli, millî sanayiinin gelişmesi için tüm yabancı mallara karşı gündeme getirilmiştir.[18] Elbette bu durumda boykot koruyucu politikaların bir aracı olarak kullanılmıştır. Farklı bir örnek olarak loncaların da boykot benzeri girişimleri olmuştur. Eğer bir lonca üyesi çok sıkı olan kurallardan birini veya bazılarını ihlal ederse lonca tarafından "iktisadi izolasyon ve toplumsal yalnızlık" ile cezalandırılır. Uzun lafın kısası boykot ne bir savaş ilanı ne de yerli sanayiinin korunmasıdır. Ancak tarihin belli bir aşamasında yükselmeye ve popüler hale gelmeye başlayan iktisadi milliyetçilik ile doğrudan ilintilidir. Bu çalışmada değinilecek Osmanlı, Çin, İran boykotları bu olgunun somut örneklerini oluşturmuşlardır.

"Boykot"un İrlanda'da Ortaya Çıkışı (Captain Boycott-1880)

Yukarıda da değinildiği üzere boykot terimi ilk olarak İrlanda'da küçük bir kasabada ortaya çıkmıştır. 1880'li yılların sonlarında County Mayo'da Yüzbaşı (Captain) Charles Cunningham Boycott adlı bir toprak yöneticisi, İrlanda köylü sınıfı ile toprak sahibi sınıfı arasındaki çatışmanın ortasında önemli bir figür olarak kalmıştır. Bir toprak yöneticisi olarak İrlanda'ya gelmeden önce de kötü bir şöhrete sahip olan Boycott, gelmesinden sonra kısa bir süre içerisinde İrlandalı köylülerin nefretini kazanmakta gecikmemişti. Toprak işçilerine ve köylülere çeşitli cezalar veren Boycott, zaman zaman tepki uyandıracak bir şekilde ücretlerde de kesintiler yapıyordu. Bunlar yetmezmiş gibi bir toprak sahibi soylu imişcesine yaşaması ve Protestan bir İngiliz olması onu tarihsel İngiliz egemenliğinin bir sembolü durumuna getirmişti. Yüzbaşı Boycott'un kişiliğinde yağmacı lordluk sisteminin tecessüm etmiş olması boykot hareketinin yaygınlaşmasını sağlayan temel nedenlerinden biri ol-

18 *A.g.e.*, s. 7.

muştur. Yüzbaşı Boycott, İrlandalı milliyetçiler için köylülerin mobilizasyonu söz konusu olduğunda bulunmaz bir figürdü.

Hülasa toprak sahibi sınıf ile köylüler arasında sert bir mücadelenin sürdüğü ve İrlanda milliyetçiliğinin güç kazandığı bir çağda Yüzbaşı Boycott kelimenin tam anlamıyla yanlış zamanda yanlış yerdeydi. Bu mücadele sürecinde iki erken İrlanda milliyetçisi Charles Parnell ve Michael Davitt tarafından "İrlanda Toprak Birliği" adlı bir köylü örgütü kurulmuştu. İrlanda toplumsal tarihinin bu iki önemli şahsiyeti silahlı bir ayaklanmadan ziyade toprak sahibi sınıf üzerinde toplumsal baskı kuracak şiddet-dışı araçlar arayışındaydılar.[19] Bunlar aslında ilk elde bir toprak reformu talep eden, belki daha sonra bağımsız bir devleti dillendirecek İrlanda milliyetçiliğinin ilk adımlarını oluşturuyordu. "İrlanda Toprak Ligi" bir boykot örgütleyerek yerel bir kira anlaşmazlığını köylüleri mobilize etmek ve köylüler arasında ulusal duygular uyandırmak için başarıyla kullanmışlardı. Dahası bu olay, çağın en önemli güçlerinden biri olan basın sayesinde İrlanda dışındaki toplumlar tarafında da duyulmuştur. Toprak sahibi sınıfa karşı yürütülen bu başarılı eylem, İrlandalıların ilgisini yükselen toplumsal harekete çekmiş ve boykot eylemi çok farklı hedeflere karşı gündeme gelmeye başlamıştır.

İrlanda'da boykotu örgütleyenler ilk başta eylemlerine uygun bir isim bulamamışlardı. Bu çatışma ve "yalıtma" eylemi için uygun bir kelime yoktu. Ancak boykot kelimesinin ortaya atılması ile ilgili en ünlü rivayet boykotun örgütleyicilerinden ve "İrlanda Toprak Ligi" temsilcilerinden biri olan O'Malley Baba ile ilgilidir. Zamanın olaylarını takip eden Amerikalı gazeteci James Redpath boykot teriminin ortaya çıkışı ile ilgili olarak O'Malley Baba ve kendisi arasında geçen aşağıdaki konuşmayı nakletmiştir:

> "İnsanlar bir toprak talancısı ile tüm ilişkilerini askıya aldıklarında biz buna genellikle toplumsal aforoz diyoruz, ancak

19 Gary Minda, *Boycott in America: How Imagination and Ideology Shape the Legal Mind*, s. 22.

> Boycott gibi bir toprak yöneticisine karşı uygulandığında tamamen farklı bir kelimeye ihtiyacımız var. İlişki kesme (Ostracism) uygun değil...ve başka bir şey de aklıma gelmiyor" diye şikâyet etti Redpath. "Hayır" dedi John Baba, "İlişki kesme olmaz." Kafasını önüne eğdi, sonra birden geniş alnını tokatlayarak sordu 'Onu boykot edelim' desek nasıl olur?"[20]

Bu hikâye doğru olsun olmasın, inkar edilemez bir gerçek vardır ki, o da bu olay ile birlikte boykot terimi toplumsal yalıtma, aforoz etme ve ilişki kesme benzeri eylemlerde uluslararası çapta kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Bundan dolayı bu terim ile 1908 Osmanlı'sında karşılaşmak şaşırtıcı bir durum değildir.

Kendiliğinden ve Bilinçli Boykotlar

Boykotların bu şekilde sınıflandırılması aslında girişte toplumsal hareketler üzerine yapılan değerlendirmelerin boykot hareketi üzerine uygulanmasıdır. Kapitalist devletler ve ekonomileri yani I. Wallerstein tarafından tanımlandığı şekliyle merkez 19. yüzyıl boyunca çevre denilen bölgelere nüfuz etmiştir.[21] Bu yayılma ve nüfuz Üçüncü Dünya ülkeleri tarihyazımında genellikle geleneksel üretim tarzlarının çöküşü olarak ele alınmıştır. Bu görüş elbette ki tamamıyla yanlış sayılamaz. Her ne kadar bu bölgelerdeki devletler ve ekonomiler genişleyen kapitalist dünya ekonomisine bağımlı hale gelmiş ve varolan üretim yapıları değişmişse de bu süreç hiçbir zaman ve hiçbir yerde tek yönlü bir süreç olarak yaşanmamıştır. Her şeyden önce çevre ülkelerin ekonomileri, farklı sektörleri ve alt-grupları dünya ekonomisine çok farklı düzeylerde ve şekillerde eklemlenmişlerdir. Her biri farklı ve kendilerine özgü bir deneyim yaşamışlardır. Kimi sektör ve iş alanları çökerken, diğer birçokları kendilerine daha farklı roller biçerek bu sürece

20 *A.g.e.*, s 27.

21 Merkez ve çevre kavramları için bkz: Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).

uyum sağlamışlardır. Bunun yanında kimi bazı sektör ve toplumsal gruplar da bu sürece direnmişler ve hiç olmazsa kendi çıkarları hilafına süre giden süreci yavaşlatmışlardır. Örneğin:

> "...Pek çok yabancı şirket, işçileriyle ilişkilerinde daha genelde Osmanlı toplumu ve devletiyle ilişkilerinde, önemli güçlüklerle karşı karşıyaydı. Şirketler, madenler ve limanlarda örfle yerleşmiş, bazı durumlarda yasayla oluşturulmuş çalışma tarzlarını değiştirmekte büyük engellerle karşılaştılar. Aynı şekilde, Reji tütün tekeli kaçakçılıkla mücadele etmek zorunda kaldı. Osmanlı uyrukları, kimi zaman devlet desteğiyle kimi zaman kendi başlarına imtiyaz sahibi şirketleri engellemeyi ve imtiyazlardan doğan düzenlemelerin tam anlamıyla işlerlik kazanmasını önlemeyi sürdürdüler. Devlet kendi bağımsızlığını muhafaza ettiği ve inatçı, direngen grupları Avrupa'nın doğrudan müdahalesinin pek çok sonuçlarından koruduğu içindir ki Osmanlı toplumunun dönüşüm süreci uzadı."[22]

Bu alıntıdan da anlaşılabileceği üzere yerel, kısmi ve yapısal olmayan birçok başarılı direniş gerçekleşmiştir. Dünya ekonomisinin imparatorluk coğrafyasına nüfuzu ve yayılması sırasında ayaklanmalar, grevler ve yerel-kendiliğinden boykotlar gibi birçok direnişe şahit olunmuştur. Bu direnişleri kabaca iki grup içerisinde sınıflandırmak mümkündür.

Bunlardan ilki geleneksel lonca teşkilatı ve temsil ettiği toplumsal kesimler örneğinde somutlaşan ve dünya ekonomisinin eşitsiz rekabeti karşısında gerileyen toplumsal unsurların direnişidir. Madenciler, liman işçileri, kaçakçılar hep bu tarz dolaylı direnişlerin kahramanı olmuşlardır. Örneğin bazı loncalar yabancı güçler karşısında Babıali tarafından korunmuş ve desteklenmişlerdir. Diğer bazı farklı unsurlar da değişen iktisadi koşullara bir şekilde uyum sağlamaya çalışmışlar ve ona eklemlenmişlerdir. Bunun yanında bu eklemlenme süreci zaman zaman yerel boykotlara, başkaldırılara ve ayaklanmalara da yol açmıştır. Rejiye karşı 1887 senesinde Samsun'da meydana ge-

22 Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908*, (New York: New York University Press, 1983), s. 11.

len ayaklanma veya 1894 yılında Trabzon'da meydana gelen olaylar bu tarz direnişlere örnektir.[23] Yine benzer bir şekilde 1904 senesinde Antep'te ortaya çıkan boyacı ve dokumacıların Avrupa'da boyanmış iplikleri boykot etmeleri, bu değindiğimiz tarz yerel ve sektörel direnişlerin bir başka örneğidir.[24]

Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Çin'de de ilk organize popüler hareket olan 1905 Anti-Amerikan Boykotu'ndan önce kitlesel kendiliğinden ayaklanma ve başkaldırmaların 1865-1885 yılları arasında bir "altın çağı" yaşanmıştır.[25] Bu kitlesel kazan kaldırmalar da yukarıdaki örneklerde olduğu gibi yerel ve saman alevi cinsinden olmuşlardır. Dar bölgeler içerisinde sıkışıp kalmış bu ayaklanmalar hiçbir zaman kendi örgütlerini inşâ edememişlerdir.[26] Taiping ve Boxer isyanları bu tarz eylem ve direnişlerin en bilinen örnekleridir. Daha sonra ortaya çıkmış olan 1901 Anti-Rus hareketi Çin'deki toplumsal hareketler üzerine çalışmış kimi araştırmacıların da kabul edeceği gibi modern toplumsal hareketler öncesinde ilk örgütlü karşı çıkışlardan birisi olmuştur.[27] Sanırım bu hareketi ikinci grup olarak sınıflandırdığımız direniş türüne bir geçiş olarak da kabul edebiliriz.

İkinci grup direniş şekli ise bu çalışmanın da konusunu oluşturan kabaca "modern" olarak tanımlayabileceğimiz iktisadi ve siyasi boykotlardır. Bu boykotlar genellikle ayrı bir örgüt tarafından organize edilmişlerdir. Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadığı role ben-

---

23 *A.g.e.*, s. 39.

24 Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), s. 104.

25 Guanhua Wang, *In Search of Justice The 1905-1906 Chinese Anti-American Boycott*, (Cambridge: Harvard University Press, 2001); Wong Sin Kiong, *China's Anti-American Boycott Movement in 1905: A Study in Urban Protest*, (New York: Peter Lang, 2002).

26 Tilly bu tür eylemleri "tepkisel kolektif eylem" olarak tanımlar: Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, (New York: McGraw-Hill Publishing, 1978), s. 145-149.

27 Guanhua Wang, *In Search of Justice The 1905-1906 Chinese Anti-American Boycott*, s. 62-80; Wong Sin Kiong, *China's Anti-American Boycott Movement in 1905 A Study in Urban Protest*, s. 13-38.

zer bir şekilde Çin'de de Komintang ve Çin Komünist Partisi boykot hareketlerinin en önemli örgütleyici güçlerinden olmuşlardır. Ancak bu hareketlerin tamamıyla bu örgütlerin kontrolünde olduğu söylenememekle birlikte yine de bu modern hareketlerin ilk grupta sınıflandırdığımız direnişlerle karşılaştırıldığında daha net amaç ve hedeflere sahip oldukları ve bu hedeflere ulaşmak için tüm ülke çapında kamuoyunu mobilize etmeye çalıştıkları ve ulusal bir örgüt kurdukları görülebilir. Bundan dolayı bu boykotların birçoğunun "ulus kurma projelerinin" bir parçası olarak ortaya çıkmaları da şaşırtıcı değildir. Bu boykot hareketlerinin hedefleri de yukarıdaki iddiaya paralel olarak ya bir ülkede önemli yatırımlar yapmış bir yabancı güç ya da iktisadi olarak güçlenmiş farklı bir etnik cemaat olmuştur. Çin boykotlarında genellikle hedef alınan yabancı güç Japonya olurken, bu kitabın konusunu oluşturan 1908 Osmanlı Boykotu'nun en büyük hedefi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmuş, hemen ardından 1908 yılı sonrası birbirini izleyen boykotlar ise bir yabancı güçten ziyade imparatorluktaki Rum ve Ermeni cemaatlerini hedef olarak seçmiştir. Bu süreç sonunda bilindiği üzere bu cemaatler iktisadi, siyasi ve en sonunda nüfus olarak tasfiye edilmişlerdir.[28] Yabancı bir güce karşı ilan edilen boykotlarda bu güç karşısında yeteri kadar iktisadi ve siyasi güce sahip olmadığını düşünen devletler veya yeni örgütlenmeye başlayan "millî" örgütler daha çok boykot gibi barışçı yollara başvurmuşlardır. Toplumun sivil unsurları tarafından örgütlenen bu boykotlar, askeri bir savaşın açılamadığı noktada birer "barışçıl" iktisadi harp olarak gündeme gelmişlerdir. Genellikle Batılı güçlere karşı açılmış olan bu iktisadi harpler Batının düşünce geleneği ve kavramlarından da faydalanma olanağı bulmuşlardır. Örneğin bu hareketler boykotu örgütleyenlerce sık sık ve başarılı bir şekilde tüketicilerin ve vatandaşların özgür iradesinin bir tecellisi olarak sunulmuştur. Yükselen milliyetçilik yardımıyla bu boy-

28 1932 yılında Almanya'da Yahudilere karşı uygulanan benzer bir boykot örneği için bkz: Avraham Barkai, *From Boycott to Annihilation The Economic Struggle of German Jews 1933-1943*, (Londra: University Press of New England, 1990).

kot hareketleri başarılı kampanyalar örgütleyebilmiş ve somut başarılar kazanmışlardır. Bundan dolayı bu hareketler aynı zamanda yükselen milliyetçiliğin tezahürlerinden biri olan "millî iktisat" düşüncesinden de etkilenmişler, hatta bu teorileri zamanla vücuda getirmişlerdir.

Sonuç olarak bu ikinci tür olarak sınıflandırdığımız ve bu kitabın konusunu teşkil eden boykot hareketleri özelinde örneklediğimiz direniş hareketlerinin en önemli özellikleri iktisadi ve siyasal yaşama yaptıkları bilinçli müdahaledir. "Kitle Siyaseti"nin tezahürleri olarak ortaya çıkmaya başlayan kamuoyunun mobilizasyonu insanları "vatandaşlar" veya "millî bütünün unsurları" olarak belli hedeflere doğru yönlendirmiş ve örgütlemiştir. Bu hareketlerle birlikte gündeme gelen kitle siyaseti "millî kimlik inşâ" süreçlerine de önemli katkılarda bulunmuştur.

Boykot terimi ve kimi farklı kullanımları üzerine biraz fikir yürüttükten sonra boykotun farkı ülkelerde kullanıldığı tarihsel örnekler üzerine eğilmek, 1908 Osmanlı Boykotu ile karşılaştırma olanakları sunması itibariyle faydalı olacaktır. Burada Osmanlı İmparatorluğu'ndakine yakın bir zaman diliminde meydan gelmiş İran, Çin ve Mısır boykotları üzerinde duracağız. Bu üç boykot ve elbette yukarı değindiğimiz İrlanda örneği 1908 Osmanlı Boykotu ile nedenleri, örgütleri, çağı, etkileri ve sonuçları bakımından önemli benzerlikler arz etmektedir. Bize karşılaştırma imkânı sunan bu örneklerden İran Tütün Protestosu ile 1905 ile 1932 seneleri arasında gündeme gelen Çin boykotları iktisadi boykotlardır. Hakkında çok fazla kaynak olmayan 1919 Mısır Boykotu siyasi bir boykot olmasına rağmen sahip olduğu benzerlikleri sebebiyle bu çalışmaya dahil edilmiştir.

İran Tütün Protestosu

Boykot İran'da 1891 senesinde Britanya'ya karşı yapılan tütün protestosunun bir parçası, daha doğrusu bir aşaması olarak gündeme gelmiştir. Her şeyden önce söz konusu tütün protestosu modern İran tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluş-

turmuştur. Hem merkezi iktidara hem de yabancı bir güce karşı gündeme gelen bu protesto İran'da ortaya çıkan ilk ulusal kitle hareketidir.[29] Bu hareket içerisinde toplumun üç ana unsuru ulema, modernleşmeci reformcu elitler ve huzursuz İran toplumu, hükümete ve onun arkasındaki destekçisi Büyük Britanya'ya karşı mücadele etmek için biraraya gelmişlerdir. İran'daki farklı toplumsal kesimlerin tütün protestosundaki bu işbirliği 1906 Meşruti Devrimi'ne kadar daha birçok karşı çıkışta kendisini gösterecektir.[30] John Foran da bu hareket ile ilgili olarak en önemli vurgusunu tütün protestosuna katkıda bulunan sosyal kesimlerin çeşitliliğine yapmıştır. Ona göre kitle hareketi kentli sınıfların (tüccarlar, esnaf, çalışanlar), kadınların (hatta çocukların), yeni doğmakta olan entelektüel grupların, bürokrasinin çeşitli kademelerindeki memurların ve geleneksel ulema sınıfının çoğunun etkin katılımını içermekteydi.[31] Kentli sınıfın politik bilinçlenmesinin bir ifadesi olan bu hareket, geleneksel ve modern birçok iletişim olanaklarından sonuna kadar faydalanmıştır. Kalabalıkların duygularını coşturacak, galeyana getirecek farklı yollara başvuran tütün protestosu ve boykotu kısa bir zaman içerisinde tüm İran'ı kaplayan bir toplumsal hareket halini almıştır.

1891-1892 Tütün Protestosu İran milliyetçiliğinin hem kamusal hem de politik alanda güç kazanmakta olduğu bir zaman diliminde ortaya çıkmıştı. Bu millî uyanışın en önemli temsilcilerinden biri İran milliyetçiliğinin temel yönelimlerini derinden etkilemiş bir reformcu olan Cemalettin El-Afganidir. Malkom Han ve diğer reformcu elitler gibi Afgani de, İran'da toplumu reformlar doğrultusunda mobilize etmek için ulema-

29 İran toplumsal hareketleri üzerine bir inceleme yapmış olan John Foran'ın benzer bir yorumu için bkz. John Foran, *Fragile Resistance Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, (Boulder: Westview Press, 1993), s. 162. Foran'a göre tütün protestosu İran'daki toplumsal hareketler içinde başarılı olmuş örneklerden bir tanesidir.

30 Nikki R. Keddie, *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891-1892*, (Londra: Frank Cass, 1966), s. 1.

31 John Foran, *Fragile Resistance Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, s. 165-168.

nın işbirliğine başvurmanın şart olduğunu düşünüyordu. Ayrıca farkına vardıkları ve kullanmak istedikleri diğer bir önemli konu da dinî slogan ve taleplerin kitleleri harekete geçirmekteki etkisiydi. Reformcu elitin üstünde durduğu bir başka nokta kitleler içerisinde henüz toplumun modernleştirilmesi projesi yolunda herhangi güçlü bir talebin olmamasıydı. Ancak reformcu elitlerin ulema ile aramaya başladıkları işbirliği olanakları tamamıyla stratejik de değildi. Afgani gibi birçok reformcu da modernleşmeci reformların özünde "gerçek İslâm"a muhalif olmadığını düşünüyordu.

Yabancı güçlere imtiyazlar verilmesi belli bir süreden beri İran toplumunda derin huzursuzluklar yaratmaya başlamıştı. Tütün üretimi, satışı ve ihracatında tam bir tekel kuran Tütün İmtiyazı İran'daki ilk imtiyaz ihsanı değildi. 1872-1873 yıllarında gündeme gelen "Olağanüstü Reuter İmtiyazı" da İran toplumunda önemli tepkilere yol açmış ve 1891'de başlayan tütün protestolarının da habercisi sayılmıştır. 1870'lerin başındaki Reuter imtiyazı tepkiler üzerine çok kısa bir süre içerisinde gündem dışı kalmıştı. İranlılar, imtiyaz meseleleri ile ilgili olarak yabancı güçlere verilen benzeri imtiyazların Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu gibi yerlerde ne gibi sonuçlara yol açtığını tartışmış ve Avrupa'nın muhtemel mali ve siyasi egemenliğine yol açacağından endişe etmişlerdir.[32]

Bu nedenle imtiyaz verilmesi kısa bir süre içerisinde İranlılar için ülkelerinin yabancı bir güce satılması anlamını almıştır. Bu imtiyazların çok büyük tepki çekmesinin ve sürüncemede kalmasının en büyük nedeni sıradan insanın gündelik hayatını derinden etkileyecek anlaşmalar olmalarıdır. Bundan dolayı bu imtiyazlar "millî" ve dinî direnişin örgütlenmesini kolaylaştırmışlardır. Bu direnişler sırasında Afgani ve diğer reformcu elitler "anavatan" ve "millî değerler ve haklar" gibi düşünceleri halk arasında popüler hale getirmişlerdir.[33]

Tütün imtiyazı ve yabancılardan duyulan rahatsızlık, re-

32 Nikki R. Keddie, *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891-1892*, s. 4.

33 *A.g.e.*, s. 26.

formcu elitlere; ulema, tepkili kitleler ve yerli tüccarlar gibi toplumsal unsurları biraraya getirme ve onları kendi hedefleri doğrultusunda mobilize etme imkânı verdi. Kitlelerin bu hoşnutsuzluğunun arka planında bir başka faktör daha vardı. O da temel yaşam maddelerinin fiyatlarındaki artıştı. İranlı gazeteler ve özellikle İran dışında basılan gazeteler, tütün imtiyazını diğer birçok imtiyaz ile, -mesela Osmanlı örneği ile- karşılaştırarak İran şahını çileden çıkarıyorlar. İranlı *Akthar* gazetesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe olarak yayınlanan *Sabah* gazetesinden yaptığı alıntı ile İran tütün imtiyazının devlete bırakacağı yıllık kâr göz önünde bulundurulduğunda İran'daki durumun Osmanlı Tütün Rejisi'nden dahi kötü olduğunu yazıyordu.[34]

Nikki R. Keddie'nin belirttiği üzere hükümet karşıtı ilk hareketler ve örgütlenen kampanyalar doğrudan tütün imtiyazını hedef seçmemişti. Aslında bu durum toplum içindeki huzursuzluğun ve tepkinin çok daha geniş ve çeşitli nedenlere dayandığının da bir ispatıydı. Ancak tepkiyi ve daha sonra hareketi örgütleyenler toplumu en fazla provoke eden konulardan birinin tütün imtiyazı olduğunu keşfedince bu konu üzerinde odaklanmaya başladılar.[35] İmtiyazın kamuoyuna açıklanması ile birlikte bu anlaşmaya karşı olan muhalefet yaygınlaşmaya ve kendisini kamusal bir şekilde ifade etmeye başladı. İmzasız sayısız mektup, pankartlar, afişler tüm İran çapında yayınlanmaya başladı ve kamusal alanda dolaşıma girdi. Bu çabaların yanı sıra ulema da "İran'ın kafirlere satılmasına" karşı vaazlar vermeye başladı. Tüccarlar, köylüler ve ulema artan oranda bu muhalefet hareketinin katılımcıları haline geldi ve çeşitli toplumsal kesimler arasındaki işbirliğinin somut görünümleri ortaya çıktı.

Mansoor Moaddel ise tütün protestosu üzerine daha net iddialar öne sürerek kendisinden önceki tarihyazımını eleştirmiştir. Moaddel her şeyden önce İran'daki muhalefet ve direniş geleneğine ilişkin olarak Şiiliğe dair yapılan özsel değer-

34 *A.g.e.*, s. 44.
35 *A.g.e.*, s. 49.

lendirmeleri reddetmiştir.[36] Bilindiği üzere Şiilik hem ideolojisi hem de örgütlenme yapısı gereği genellikle bir muhalefet kaynağı olarak kabul edilegelmiştir. Moaddel benzer bir şekilde tütün protestosunu ortaya çıkaran faktörleri de kendi penceresinden değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Buna göre diplomasi, düvel-i muazzama arasındaki rekabet, yabancı düşmanlığı, ulemanın oynadığı rol ve tüccarların çıkarları karmaşık bir şekilde ele alınmamalıdır. Moaddel tütün protestosunu bir süredir güçlenmekte olan tüccar sınıfının çıkarları gereği olarak ve bu sınıfın Şii söylemini başarılı bir şekilde harekete eklemlemesiyle oraya çıkan bir toplumsal hareket olarak değerlendirmiştir. Ulemanın homojen bir toplumsal grup olarak değerlendirilmesine karşı çıkan ve tütün protestosu sırasında ulema arasındaki farklılık ve çelişkili eğilimlere değinen Moaddel, ideolojinin basit bir sınıf çıkarı olduğunu reddetmiştir.[37] Ona göre Şii söylemi bu hareketin ortaya çıkmasında, meşruiyet zeminin oluşturulmasında ve en önemlisi toplumsal mobilizasyon sürecinde çok önemli roller oynamıştır. İktisadi ve örgütsel pozisyonları zayıf olan ve özellikle Osmanlı'daki muadili Baltalimanı Anlaşması olan Türkmençay Anlaşması ile iyinden iyiye darbe alan İran tüccar sınıfı 1890 ve 1892 arasında Şii söylem ve simgeler dünyasından kifayetiyle faydalanarak meseleyi Müslüman *versus* kafirler çatışmasına başarıyla dönüştürmüştür.

Hareketin bütün kamuoyunun dikkatini çekecek kadar yaygın hale gelmesi ile birlikte İran'ın önde gelen "molla"larından Seyid Ali Akbar rejim karşıtı vaazları nedeniyle Şiraz'dan sürgüne gönderilmiştir. Ancak bu olay amaçlananın tam tersi bir etki yaratarak geniş katılımlı gösterilerin fitilini yakmıştır. Kitleler, kalabalıklar kendiliğinden bir şekilde telgraf ofislerini basarak Akbar'ın uzaklaştırılmasını protesto etmişlerdir. Bu Meşrutiyet'in ilanından önce Anadolu'da Osmanlı kitlelerinin

36 Mansoor Moaddel, "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacco Movement of 1890-92," (Ed.) John Foran, *A Century of Revolution: Social Movements in Iran*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), s. 1-3.

37 *A.g.e.*, s. 17.

yaptıklarının bir benzeridir.[38] Bu hareket ve protestolar kısa bir süre içerisinde önemli bir merkez olan Tebriz'e de sıçrar. Bu sırada Seyid Ali Akbar ve Cemalettin Afgani, tütün kullanımını yasaklayan fetvaları ile boykot içerisinde önemli bir figür olacak Hacı Mirza Şirazi ile biraraya gelirler. Şirazi, ulemanın önde gelenleri ve şah arasındaki sürekli iletişimi sağlayan telgraf telleri sayesinde bu hareket kısa sürede İran tarihinin ilk koordine edilmiş ulusal hareketi olmuştur.[39]

Bunlar yetmezmiş gibi tütün rejisinin temsilcilerinin varlığı ve bir an evvel çalışmaya başlama istekleri, üreticilerin ürünlerini rejiye satmaları konusunda zorlanmalarını gerektiriyordu. Bu durum varolan huzursuzlukları yaygınlaştırmış ve yapılan eylemleri, gösterileri ateşlemişti. Bu tepki ile birlikte İran'da yaşayan Batılıların ve Ermeniler gibi gayrımüslim cemaatlerin yayınlanan ilan ve afişlerde tehdit edilmeye başlandığı gözlenmiştir. Buna örnek bir afişten parçayı Keddie de aktarmıştır: "Kafirlerin geleneklerini kabule zorlayan Avrupalılara lanet olsun. Avrupalıları ilk önce öldüreceğiz ve arkasından tüm mallarını da yağmalayacağız. Lanet olsun öldürülecek, mallarını ve tüm ailelerini kaybedecek olan Ermenilere."[40]

Tütün Rejisi karşıtı eylemler İsfahan ve Maşat'a da yayıldı. Buralarda da kalabalıklar telgraf ofislerinde toplanmışlar ve şaha telgraf çekmişlerdir. Bu telgraf çekmeler yanında tüm ticari ilişkilerin durdurulması, kepenk indirilmesi veya vergi ödenmemesi gibi tehditler de ağızdan ağıza dolaşmaktaydı. Çarşılar kapanıyor, sokaklar protesto eden insanlarla dolup taşıyordu.[41] Bu durumda şah Reji'nin faaliyete başlamasının altı ay tehir edildiğini açıklamaktan başka bir çare bulamamıştı. Ancak bu açıklama artık yaydan çıkmış hareketi teskin etmeye yet-

38 Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, (Istanbul: Kaynak Yayınları, 1997), s. 21-42; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, (Istanbul: İletişim Yayınları, 1995), s. 35-97.

39 Nikki R. Keddie, *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1892-1892*, s. 90.

40 Aktaran: Nikki R. Keddie, *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1892-1892*, s. 75.

41 *A.g.e.*, s. 92.

memişti. Öyle ki, bu açıklamanın ardından ulemanın önde gelen bazı şahsiyetleri tütün içmenin caiz olmayacağını ilan etmiş ve bu ilan da tütün içilmeyeceğine dair antlarla toplum tarafından desteklenmiş ve teyit edilmişti. Bu ilan protesto hareketinde boykotun başlangıcı sayılabilir. Boykotun başlamasıyla birlikte, kitleler pazar yerinde buldukları nargileleri kırmaya başlamışlar, ardından tüm Britanya girişimlerinin boykot edilmesi çağrısı yapılmış ve önde gelen Britanya girişimlerinden olan "İran Körfezi Ticaret Şirketi"nin işleri durma noktasına gelmiştir.

Keddie'nin başvurduğu çağdaş tanıklıklar boykotun yaygın ve etkili bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Bu arada diğer birçok boykot hareketinde benzerlerine rastlanılacak şekilde İsfahanlı bir tüccar tüm tütün stokunu şirkete satmak yerine kamunun şahitliğinde yakmış ve bu eylem kamuoyu üzerinde derin etkiler uyandırmıştır. Yine Keddie'ye göre İsfahan'daki tütün kullanımı ve ticareti durma noktasına gelmiştir.

Tütün boykotu ve tütün içiminin yasaklanması 1891-1892 Tütün Protestosu'nun en yüksek noktasını oluşturmuştur. Rejinin çalışanlarına dahi iyi gözle bakılmamış, Avrupalılar ve gayrımüslimler kamusal mekânlardan uzak durmaya çalışmışlardır. Hatta bizzat şahın eşlerinin ve "sadık kulları"nın dahi tütün kullanmayı kestikleri iddia edilmiştir. Boykot boyunca kimse kamusal alanda, sokaklarda tütün satmaya veya içmeye cesaret edememiş, Hıristiyanlar ve Yahudiler de yasağa uygun davranmışlardır. Bu süreç içerisinde tütün tüccarları tam bir uyum içerisinde kepenk indirmişler, tüm nargileler bir kenara kaldırılmıştır.[42]

Yukarıda da değindiğimiz gibi boykot bir direniş ve muhalefet silahı olarak tütün protestosunun sonunda gündeme gelmiştir. Bu protesto sonrasında, malî ve iktisadi bağımsızlık, kendi kaderini tayin ve toplumun farklı kesimlerinin işbirliği artık modern İran tarihinde önemli roller oynamaya başlayacaktır.

---

42 *A.g.e.*, s. 96-97.

Çin'de Boykot

Çin, modern tarihi boyunca boykot silahına birçok kez başvurmuş bir başka ülkedir. Her ne kadar 1905 boykotu Çin'de ortaya çıkan ilk boykotsa da, Çin'de çok daha öncesine uzanan bir direniş ve muhalefet geleneği mevcuttur. 19. yüzyıl boyunca Mançu (King) hanedanına karşı ortaya çıkan çeşitli ayaklanmalar ve direnişler yüzyıl boyunca gelişmiş ve etkilerini arttırmıştır. Bunlardan en önemlisi olan Taiping isyanı güneyden başlayarak tüm kuzey Çin'i de etkisi altına almıştır. 1851 yılında ortaya çıkan bu ayaklanma kendi dinî ideolojisini yaratma, düzenli bir ordu oluşturma, bir lidere sahip olma ve çeşitli toplumsal kesimlerle koalisyon oluşturma gibi özellikleriyle Çin'deki toplumsal hareketlerin modernleşmesi sürecine çok tipik, erken bir örnektir.

İran ve Osmanlı İmparatorluğu gibi Çin de hiçbir zaman herhangi bir Batılı gücün kolonisi olmamıştır. Ancak yine diğer iki ülkede olduğu gibi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çin giderek artan oranda kapitalist dünya ekonomisinin etkisine girmeye başlamıştır. Uluslararası ekonomik sistem özellikle Güney Çin'de yer alan Kanton, Hong Kong, Şangay gibi liman kentleri ile Yangtze vadisinde yer alan Nanking, Hankov ve Çungking gibi kentlerde etkin olmuş ve buradaki toplumsal ve iktisadi yapıları derinden etkilemiştir. Bunun sonucunda 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Çin boykotları serisinde etkin olacak tüccar sınıfları, modern eğitim sisteminin gelişmesi ile birlikte ise öğrenciler ve entelektüeller önemli bir güç olarak öne çıkacaklardır. Örneğin Çin'in 1895 yılında Japonya'ya yenilmesi ve bunun Çin aydınları ve kamuoyu üzerinde derin etki bırakması sonucunda reform yönünde talepler daha yoğun gündeme gelmeye başlamıştır. 1898 senesinde "yüz günler" olarak anılan kısa bir süre içerisinde Kang-Yu-Vei ve Liang Çi-Çao gibi entelektüellerin öncülüğünde bir takım refomlar gündeme gelmiş ancak bunlar kısa bir süre içerisinde gündemden kaldırılarak akim bırakılmışlardır.[43] Bu

43 Wolfram Eberhard, *A History of China*, (Los Angeles: University of California Press, 1960), s. 298.

durum Sun-Yat-Sen gibi kişilerin devrimci faaliyetlerini gündeme getirmiş ve burada değineceğimiz boykotlar için uygun bir siyasal ve toplumsal zemin ortaya çıkmıştır.

Çin'de 1905 ile 1932 yılları arasında dokuz tane boykot yaşanmıştır. Bunlardan yedi tanesi sadece Japonya'ya karşı yapılmıştır. Bunun en büyük nedeni Japonya'nın özellikle 20. yüzyılın başında Uzakdoğu'daki iktisadi ve politik gücünü artırması ve bu coğrafyaya dair beslediği yayılmacı emellerin Çin'de büyük tepkilere yol açmasıdır.

Bu noktada yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi boykot ile "ancient" direnişler arasında bir ayrım yapılması gereklidir. Boykot mevzu bahis olduğunda "dayanışma hissiyatı" aile, köy, lonca ve bölge sınırlarından daha ulusal bir plana geçmiş olmalıdır. Dahası karşısına aldığı hedefin belirli bir grup insandan ziyade, ulusal bir hedef oluşturacak şekilde bir "millet" veya bir yabancı güç olması gereklidir. Açıktır ki 20. yüzyıl başında yükselişe geçen Çin milliyetçiliği bu sürece önemli katkılarda bulunmuş, onu beslemiştir.[44] Ancak Çin boykotlarında daha önceki direniş biçimlerinin öğelerini bulmak da mümkündür. Aslında boykot eyleminin özünü oluşturan boykot edilen ülkenin mallarını satın almama veya o ülkenin hizmetlerini kullanmama da "pre-modern" direniş biçimlerinde rastlanılan hareketlerle büyük benzerlikler taşımaktadır.[45] Çin'de benzeri eylem biçimlerine 19. yüzyıl sonu protesto hareketlerinde de rastlanabilmektedir. Örneğin yine Çin boykotlarında, -Osmanlı örneğinde de rastlayacağımız şekilde- kamuoyu yaratma ve propaganda amacıyla "kirli," "çürük," veya "kokuşmuş düşman malları" olarak tanımlanan metalar kamusal mekânlarda sık sık yakılmış, tahrip edilmiştir. Bu da modernite öncesi çağda insanların tepkilerini gösterme biçimlerinden biridir. Ancak toplumu derinden etkileyen, duygularını ve etkinliklerini mobilize eden bu sembolik hareketlere Boykotlar Çağı boyunca çok yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. Boykot depoları toplanan mal ve eşyalar ile dolup taşmıştır.

44 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, s. 17.
45 *A.g.e.*, s. 239.

Bu modern boykot hareketlerinde çok büyük etkiye sahip olan Çin milliyetçiliğinin yükselişi, ilk olarak, 1894-1895 yıllarında Çin'in Japonya'ya yenilmesiyle ivme kazanmıştır. Ünlü Boxer İsyanı da milliyetçiliğin yaygınlaşması ve güçlenmesinde önemli bir itki olmuştur. 1900 ile 1911 arasında gündeme gelen demiryolları imtiyazları ve inşâsı, Çin milliyetçiliğinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu süreç içerisinde Çin'de yayınlanmakta olan gazetelerin mottosu "Çin Çinlilerindir" olmuştur. Bu gelişmeler Çin hayali cemaatinin oluşmasına ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Bundan dolayı yerel bir tüccarlar grubunun teşviki ile başlayan ilk Çin boykotu olan 1905 Boykotu kısa bir zamanda liman kentleri ve liman tüccarları çevresini aşarak ulusal bir hareket olma temayülünü göstermiştir. Bundan sonraki boykotlar da Çin milletinin yabancı bir güce karşı açtığı topyekûn mücadeleler halini almıştır.[46]

Komintang'ın yükselişi de Çin'de milliyetçiliğin güç kazanma derecesinin bir göstergesi olmuştur. Bu milliyetçi örgütün Çin toplumu içerisinde yaygınlaşması ve güç kazanması ile Çin boykotları daha örgütlü bir hal almıştır. Öyle ki bu boykotlar gün geçtikçe iktisadi milliyetçilik ve yerel sanayiinin geliştirilmesi konuları ile daha yakından ilgili olmaya başlamışlardır. Ancak madalyonun diğer yüzünü çevirdiğimizde boykot hareketlerinin bizatihi kendilerinin milliyetçilik söylemini güçlendirdiğini, halkı ve duygularını çok başarılı bir şekilde mobilize ettiğini görürüz. 20. yüzyılın ilk yarısı içerisinde Çin boykotları birbiri ardına daha yaygın ve etkin bir şekilde gündeme gelmiştir.

Boykotlar endüstri maddelerinden ziyade tüketim maddeleri veya yaygın kullanılan mallara karşı yapıldıklarında daha güçlü olmuşlardır. Zira Çin'de kapitalizmin gelişmeye başlaması ile birlikte ağır endüstriden ziyade dokumacılık, kibrit, sigara, çimento, konserve yiyecek sanayii gibi kitle tüketim

46 *A.g.e.*, s. 20; Guanhua Wang, *In Search of Justice: The 1905-1906 Chinese Anti-American Boycott*; Wong Sin Kiong, *China's Anti-American Boycott Movement in 1905 A Study in Urban Protest.*

malları üreten endüstri gelişmeye başlamıştır.[47] Çin'de muadili üretilen bu tür kitle tüketim maddelerinin boykot edilmesi de bu eylemi kolaylaştıran etkenlerden birisi olmuştur. 1908 Osmanlı Boykotu'nda da gözlemleneceği gibi Çinliler tarafından boykot edilen mallar 'yabancı', 'düşman', 'emperyalist', 'çürük', 'kokuşmuş' gibi sıfatlarla nitelenmişlerdir.

Özellikle 1919 senesinden itibaren öğrenciler boykot hareketleri içerisinde önemli roller oynamaya başlamışlardır. Bu da aslında yükselen milliyetçiliğin ve onun örgütlenme düzeyinin göstergelerinden biriydi. Kolaylıkla tahmin edilebileceği üzere öğrencilerin boykot hareketleri içerisinde önemli bir faktör olmaları milli eğitim sisteminin yaygınlaşması ile doğrudan ilintiliydi. Benzer bir süreç ve gelişme Çin gibi daha birçok yer için de geçerliydi. Örneğin yukarıda değindiğimiz İran örneğinde de İran şahı bu gelişmelerden endişe duymuş ve protesto hareketinin daha fazla genişlemesini engellemek için bulduğu ilk çare okulları tatil etmek olmuştur.[48] Çin öğrenci hareketi ve örgütlerinin güç kazanması ile birlikte gençler boykot hareketlerinin sokaktaki örgütlü milis gücü gibi çalışmaya başlamışlardır. Kimin iş yapmaya devam ettiğini, kimin dükkânını kapatıp kapatmadığını veya kimin boykot edilen mallardan sattığını genellikle öğrenciler takip etmiştir. Hatta birçok yerde tüccar depolarına yapılan teftişlerde, kontrollerde ve araştırmalarda öğrenciler yerel boykot örgütlerine yardımlarını esirgememişlerdir.

Çin'de aynı zamanda boykotu yaygınlaştırmak, güçlendirmek ve etkinliğini arttırmak için ulusal örgütlenmeler ve birlikler kurulduğunu görmekteyiz. Kamuoyunda boykota olan desteği arttırmak ve boykotu en önemli kamusal mesele haline getirmek için uğraşmış bu örgütler, Çin toplumunun yaşamakta olduğu uluslaşma, standartlaşma ve modernleşme sürecinin bir ürünüydüler. Örneğin Ticaret Odası bu süreçte en et-

47 John K. Fairbank, *Çağdaş Çin'in Temelleri 1840-1950*, (Ankara: Doğan Yayınevi, 1969), s. 199.

48 Nikki R. Keddie, *Religion and Rebellion in Iran (The Tobacco Protest of 1892-1892)*, s. 55.

kin kurumlardan biri olmuştur. Osmanlı ve İran örneklerinde olduğu gibi hükümet, devlet ve boykot hareketleri arasındaki ayrımı tespit etmek çok önemlidir. Bu boykotlar devletlerin, hükümetlerin doğrudan kararları ve eylemleri sonucunda ortaya çıkmamışlardır. Ancak yine de hükümetlerin ve devlet bürokrasisinin bu boykotları durdurmak için pek istekli olmamaları ve hatta herhangi bir engel çıkarmamaları boykot karşısındaki tavırlarının ne olduğunu göstermektedir. Saydığımız direniş hareketlerinde hükümetler genellikle varolan hareketler ile kendilerinin bir alakalarının olmadığını, ortaya çıkan tepki ve eylemlerin halkın özgür iradesinin bir sonucu olduğunu iddia etmişlerdir.[49] Çünkü bu hareketler, iktisadi ve politik güçsüzlükleri göz önünde tutulduğunda bu devletlerin ellerini güçlü rakipleri karşısında güçlendirmiştir. Ancak boykot hareketleri sivil toplum örgütleri veya girişimleri diyebileceğimiz ulusal örgütlenmeler ile dolaylı birçok ilişki içerisinde olmuşlardır. Örneğin özellikle 1925 senesinden itibaren Komintang örgütü boykotların etkinliğini arttırmıştır. Ancak bu örgütün ünlü lideri Çan Kay Şek, Japonya'nın aksine tüm iddialarına rağmen boykot hareketi ile kendi partisi arasındaki dolaylı bağları hep reddetmiştir. Bu durum halkın iradesi olarak boykotu daha meşrû ve güçlü kılmıştır. Oysa Komintang'ın elitlerini temsil eden "Politik Çalışmalar Kliği"nin boykot hareketi ile çok önemli bağları olmuştur.[50]

Yukarıda da değindiğimiz gibi Çin'de ortaya çıkan ilk boykot 1905 Boykotu'dur. Bu boykot Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı ilan edilmiştir. Boykota başvurulmasının sebebi ise Çin'den çok uzaktaki bir sebepten kaynaklanmıştır. ABD'nin 19. yüzyılın sonlarından başlayarak Çin'den gelen göçü sınırlandırmaya yönelik çabaları Çin diasporasında çok ciddi hoşnutsuzluklara yol açmaktaydı. ABD hükümetinin 1882 yılında, daha sonra tekrar 1894 senesinde, özellikle Çinli işçilere yönelik düzenlemeler getirmesi ve yeni göçleri sınırlandırma-

49 Parks M. Coble, *Facing Japan, Chinese Politics and Japanese Imperialism*, 1931-1937, (Cambridge: Harvard University Press, 1991), s. 24-25.

50 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, s. 242.

ya çalışması bu tepkilerin somut nedenlerindendi. Yani, bu boykotun ABD'nin Çinli göçmenlere karşı uyguladığı ayrımcılık politikalarına bir tepki olarak gündeme geldiğini iddia edebiliriz. Çin Ticaret Odası ile Çin içinde ve dışında mevcut birçok tüccar loncası boykotun etkin kılınmasında önemli roller üstlendiler. Bundan dolayı sadece Çin'de değil, Çin varlığının mevcut olduğu daha birçok yerde Amerikan karşıtı boykot etkin olmuştur. Örneğin Fukien tüccar loncası telgraflar aracılığıyla diğer birçok tüccar örgütlenmesini Amerika'ya karşı işbirliğine davet etmiştir. Bu arada boykotu örgütleyenler ile hükümet arasındaki ilişkilerin mahiyetinin ne şekilde olduğunu ise Wang, boykot karşıtı resmi bir ilana ilişkin ilk elden bir gözlemi aktararak yansıtıyor: "Resmi ilanların bir çoğu duvarlara ters bir şekilde asılmıştı ve bu durum elbette ki ilanın çok fazla ciddiye alınmaması için halka yapılan bir imaydı."[51] Afişlerin, kamusal toplantıların, mitinglerin, basının, sokak gösterileri ve performansların, karikatürlerin hep aşağılanan Çinlileri temsil etmesi ve tüccarların saldırgan bir ulusa karşı antlar ve taahhütler imzalamaları boykotu örgütleyenlerin sık kullandıkları araçlardandı.[52] Bu araçlar sayesinde 1905 Boykotu, modern Çin tarihinin bu boyutta genişleyen ilk kentsel toplumsal hareketi oldu. Gündelik gazetelerin, yazılı basının ve telgraf tellerinin gelişimi sayesinde "göç problemi" kısa bir zaman zarfında kamusal bir probleme dönüştü. Çin boykotunun hedefi olan Amerikan malları, halihazırda Çin piyasasında fazlasıyla mevcuttu. Bu durum ve varolan örgütlülükler ve iletişim ağları boykotun uygulanmasını kolaylaştıran unsurlar olmuşlardır. Boykot hareketinin en büyük başarısı Çin'in farklı bölgelerinden, farklı toplumsal tabakalardan insanları, çeşitli propaganda teknikleri ve stratejilerini kullanarak, başarılı bir şekilde toplumsal bir hareketliliğin içerisinde mobilize edebilmiş olmasıdır.

---

51 Aktaran: C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, s. 34.

52 Guanhua Wang, *In Search of Justice The 1905-1906 Chinese Anti-American Boycott*, s. 160; Wong Sin Kiong, *China's Anti-American Boycott Movement in 1905 A Study in Urban Protest*, s. 119.

1905 Boykotu'nun ardından gelen boykot Japonya'ya karşı ilan edilen 1908 Boykotu'dur. Yani bu boykot elinizdeki kitabın konusunu oluşturan Osmanlı boykotuyla aynı sene içerisinde gündeme gelmiştir. Bir Japon gemisine Kanton liman memurları tarafından Çin devrimcileri için silah taşıdığı iddiasıyla el konulmuştur. El konuş sırasında Japon bayrağı indirilmiş, gemi Kanton'a çekilmişti. Bunun üzerine hemen harekete geçen Japonya hükümeti politik ve askerî baskı yaparak hem özür dilenmesini hem de tazminat ödenmesini istemişti. Çin Japonya'nın yoğun baskısı neticesinde bu istekleri kabul etmiş ve özür dilemiştir. Ancak bu tutum Çin'de geniş bir tepkiye, ardından da protestolara neden olmuştur. Bu esnada Kanton tüccar loncaları Pekin'in Japonya'ya tazminat olarak ödediği para telafi edilene kadar Japon mallarını boykot etmeye karar vermişlerdir. Bu kararın akabinde birçok yerde tüccarlar Japon metalarını yakmışlar, liman işçileri de Japon gemilerinden mal indirmeyi ve taşımayı reddetmişlerdir. Bunun ardından özellikle Çinli kadınlar tarafından, Japon mallarının boykotunun genişletilmesi amacıyla, "Millî Utandırma (Humiliation) Cemiyeti" kurulmuştur. Basının da kısa zaman içerisinde boykot hareketine sahip çıkması ile boykot hareketi Çin'in güneyinden ülkenin içlerine doğru yayılmaya başlamıştır. Hong Kong'da gösteriler düzenlenmiş, Hong Kong kantonunun gemici ve denizcileri hiçbir şekilde Japon gemileriyle iş yapmayacaklarına dair söz vermişlerdir.[53] Ancak yine de 1908 Çin Boykotu daha çok bir Güney Çin boykotu olarak kalmış ve C. F. Remer'e göre sadece Japonya ile olan ticareti etkilemiştir. Ancak daha farklı bir bakış açısıyla hareket eden Wong Sin Kiong bu boykotun bir toplumsal hareket olarak tüm Çin'e yayılmış bir millî hareket olduğunu iddia etmiştir. Boykotun sonlarına doğru Japonya baskılarını arttırmış ve boykotu örgütleyenler vurgularını Japon mallarının satın alınmaması söyleminden yerli sanayiinin geliştirilmesi gerekliliğine kaydırmışlardır.[54]

53 Wong Sin Kiong, *China's Anti-American Boycott Movement in 1905 A Study in Urban Protest*, s. 172.

54 *A.g.e.*, s. 175.

Bu boykottan sonra ortaya çıkan 1915 Boykotu da Japon karşıtı bir boykottur. Çin'de 1911 yılında Mançu hanedanını sona erdiren bir Cumhuriyetçi devrim olmuş ancak bu tarihten Komintang'ın idareyi ele alacağı yirmili yılların ortasına kadar bir kaos dönemi yaşanmıştır. 1911 yılında Sun-Yat-Sen cumhurbaşkanı seçilmişse de, yerini ordunun başında olması hasebiyle ülkenin asıl güç sahibi Yüan Şih Kay'a bırakmak zorunda kalmıştır. Tek ortak noktaları Mançu hanedanına karşı olmak olan devrimci koalisyon dağılmış, Yüan Şih Kay ülkeyi karmaşık bir siyasal ortamda yönetmeye çalışmış ve ülke "savaş beyleri" olarak anılan yerel askerî güç odakları arasında adeta bölünmüştür. Bu karmaşık ortamda Japonya'nın Şantung'a birliklerini çıkarması ve "Yirmi Bir Talep" olarak bilinen isteklerde bulunması ise yabancı müdahalesi korkusunu alevlendirmiş ve 1915 Boykotu'nun da nedenini oluşturmuştur. Bu olaylar ve hemen ardından Japon birliklerinin Çinlilere kötü muamelelerinin Çin çapında duyulması ile birlikte boykotun tatbikinde de etkin olacak "Vatandaşların Yurtsever Cemiyeti" adlı bir örgüt kurulmuştur. Bu esnada San Fransisko Çinli tüccarları bir anti-Japon boykot yapılmasını önermişler ancak bu öneri Japonya'nın ek taleplerine yol açacağı kaygısıyla reddedilmiştir.[55] Ancak birçok yerde Japonya'yı protesto eden gösteriler düzenlenmiş ve bunun üzerine Çin hükümeti taşrada her türlü gösteriyi yasaklamıştır. 1915 Boykotu aslında genel özellikleri dikkate alındığında diğer boykotlardan biraz farklıdır. Çünkü bu bir boykot olmaktan çok "baykottur" (Buycott). Bunun anlamı –İngilizce'de satın almak anlamına gelen 'buy' fiiline atıf ileneyin satın alınmayacağından çok neyin satın alınacağına vurgu yapılmasıdır. Yani satın alınmayacaklar değil satın alınacaklara işaret edilerek politika oluşturulmuştur. Böylece neyin satın alınmayacağı çok daha dolaylı ortaya çıkmıştır.[56] Bu itibarla Şangay'da 1915 yılında bir de "Millî Malların Kullanımını Teşvik Cemiyeti" kurulmuştur. Bu boykot Çin mallarının kullanı-

55 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, s. 46.

56 For the term "Buycott" terimi için bkz. Monroe Friedman, *Consumer Boycotts*, s. 201.

mını teşvik eden bir hareket olarak örgütlenmiştir. Bu hareketin Tientsin, Pekin, Çunking, Çangsa ve Hankov gibi kentlere yayılması çok sürmemiştir. Yüan Şih/Kay, istikrarsız rejimini tahkim etmek için boykot sayesinde ortaya çıkacak ulusal heyecandan faydalanmak istemiştir.[57]

Japonya kendisine karşı gelişen bu hareket sebebiyle Çin hükümetine bir ültimatom vermiş ve bu kabul edilmiştir. Bu olaydan sonra ise yerli sanayiinin teşvik edilmesi için "Bencili Utandırma Cemiyeti" ve "Millî Kurtuluş Fonu Hareketi" örgütlenmiştir. Bu boykot hareketi yapısal özelliğinin yanı sıra bir örgüt enflasyonu yaratmasıyla da farklı bir yapı arz etmiştir. 1915 Çin Boykotu millî sanayii teşvik hareketi halini almış ve Japon ticaretinin zarar görmesi ve durması Çin'in herhangi bir yeriyle sınırlı kalmamıştır.[58]

1919-1921 Boykotu isminden de anlaşılacağı üzere önceki boykotlardan farklı olarak bir seneden fazla sürmüştür. Bu boykotun en önemli özelliği Çinli öğrenciler tarafından gündeme getirilmesidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşı sona erdiren anlaşmalardan biri olan Versailles müzakerelerinde daha önce Almanların elinde bulunan Şantung Japonya'ya bırakılmış ve durum haliyle Çin'de büyük tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler daha sonra Çin tarihinde müstesna bir yer işgal edecek ünlü "4 Mayıs Hareketi"ni oluşturmuştur. 4 Mayıs günü Pekin Üniversitesi öğrencileri kitlesel gösterilerde bulunmuşlar ve Japonya muhibi olarak bilinen bir nazırı da bu hengamede tartaklamışlardır. Polisin olaylara sert müdahalesi ise gösterilerin tüm Çin'e yayılmasına yol açmıştır. Öğrenciler birçok önemli merkeze telgraf çekerek Japonya'ya karşı bir boykot ilan edilmesine ön ayak olmuşlardır. Boykotun gündemde tutulması ve örgütlenmesi de öğrenciler tarafından üstlenilmiştir. Öğrenciler yaptıkları propaganda sayesinde tüketicileri derinden etkilemişler ve bu amaçla farklı örgütlenmeler kurmuşlardır. Japonya'ya karşı yapılmış ancak çok somut bir ne-

57 Joshua A. Fogel, *The literature of Travel in the Japanese Rediscovery of China 1862-1945*, (Stanford: Stanford University Press, 1996), s. 235.

58 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, s. 54.

denden ortaya çıkmamış olan bu boykotu yükselen Çin milliyetçiliğinin bir ifadesi de sayabiliriz. Yine bu boykotta öğrenciler varolan rüşvet ve iltimas gibi nedenlerle bazı memuriyetlerde değişim istemişlerdir. Öğrencilerin gündeme getirdiği bu boykot özellikle perakende ticarette başarılı olmuştur. Bilgilendirme turları, teftiş heyetleri örgütleyen ve bazı dükkânları çevreleyen öğrenciler birçok kez çeşitli loncaları da ziyaret ederek boykota olan sadakatlerini arttırmak istemişlerdir. Öğrencilerinin bu faaliyetleri özellikle Ticaret Odası'nın büyük sempatisini kazanmıştır. Bu boykot sırasında "Vatanı Kurtar Cemiyeti" kurulmuş, çeşitli defalar çok tipik bir eylem olarak Japon malları kamuya açık bir şekilde yakılmıştır. Paul Monroe Çin'e yaptığı ilk ziyaretinde önemli merkezlerdeki duvarların yabancı-karşıtı, anti-emperyalist, anti-Hıristiyan posterlerle kaplı olduğunu kişisel gözlemi olarak aktarmıştır.[59] Monroe boykotların yabancı ülkelere verdiği zararın gözle dahi görülecek düzeyde olduğunu da eklemeden geçememiştir.

Daha sonra ortaya çıkan 1923 Boykotu'nun ise hiçbir nedeni yoktur. Ne bir olay, ne de bir saldırı söz konusudur.[60] Boykotun ortaya çıkış nedeni artık çok güçlenmiş anti-Japon hissiyat ve siyasi-iktisadi milliyetçiliktir. Çinliler Japonya'nın Çin'e ilişkin genel politikalarının değiştirilmesini talep etmişlerdir. Ancak boykotun çok somut bir nedeninin olmaması Japonya'da meydana gelen şiddetli bir deprem sonucu sona erdirilmesine yol açmıştır.

Çinliler 1925 ve 1926 yıllarında bu kez Japonya, Büyük Britanya ve Hong Kong'un üçünü birden boykot etmişlerdir. 1925 yılında Komintang'ın doğal önderi ve komünistler ile daha sağ unsurları aynı örgüt içerisinde tutmayı başaran Sun-Yat-Sen ölmüş ve Komintang'ın başına Çan-Kay-Şek geçmiştir. Çan-Kay-Şek'in ülkeye hakim olmak için yaptığı kuzeye doğru yürüyüş sırasında yapılan kitle gösterileri anti-emperyalist bir

59 Boykota kişisel olarak da şahit olmuş bir yazarın çalışması için bkz. Paul Monroe, *China: A Nation in Evolution*, (Chautauqua: The Chautauqua Press, 1927), s. 201-202.

60 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, s. 80.

muhteva edinmiş ve bu gösterilere Britanya'nın silahlı müdahalesi Çin çapında Britanya karşıtı hissiyata ve eylemlere yol açmıştır.[61] 1925 yılından sonra boykotun önderliği ve kullandığı metotlara ilişkin de önemli bir değişim gerçekleşmiştir. Yabancı işverenler işçi sınıfı ile sert çatışmalara neden olmuşlardır. Öyle ki bu çatışmalarda birçok Çinli emekçi hayatını kaybetmiştir. 1925 senesi işçi hareketi yanında milliyetçi partinin, yani Komintang'ın, yükselişine de şahit olmuştur. Komintang özellikle "millî" tüccarların desteğini kazanabilmek için Japonya karşıtı boykottan olabildiğince faydalanmak istemiştir. Parti toplumsal desteği bu şekilde kendi programı için mobilize edebileceğini düşünmüştür.[62] Çünkü değindiğimiz diğer örneklerde ve bu kitabın da konusunu oluşturan toplumsal harekette de görüleceği üzere kitlelerin seferber edilmesinde boykot çok kullanışlı bir araçtı. Çin'de bu yıllarda yükselen milliyetçilik ve artan millî hassasiyetler "eşitsiz" anlaşmaların ve kapitülasyonların ilga edilmesi üzerinde durmaya başlamıştır. Çin boykotlarının en eski tarihçisi C. F. Remer daha önceki boykotların genellikle tüccar loncalarınca, ticaret odasınca veya öğrencilerce başlatıldığını, ancak 1925'de ilk defa işçilerin ve Komintang'ın hareketin başlatıcısı ve sürükleyicisi olduklarını iddia etmiştir. Kantonda kurulan grev komiteleri ve Komintang, özellikle Hong Kong'a karşı yapılan boykotu, adeta iyi örgütlenmiş bir ambargoya çevirmiştir.[63] Öyle ki boykot, Komintang karar vermedikçe sona ermemiştir.

Bu tarihe kadar anlatılmaya çalışılan örneklerden boykotların 20. yüzyıl Çin tarihinin mütemmim cüzü olduğu anlaşılmaktadır. Çin milliyetçiliğinin doğuşu, kitlelerin siyasete aktif olarak katılmaya başlamasıyla birlikte boykot da bir araç olarak ithal edilmiş ve Çin tarihindeki eski direniş biçimleriyle kolaylıkla eklemlenmiştir. Bu süreç içerisinde yukarıda da gö-

61 John K. Fairbank, *Çağdaş Çin'in Temelleri 1840-1950*, s. 211; Wolfram Eberhard, *A History of China*, s. 314.

62 Donald A. Jordan, *Chinese Boycotts versus Japanese Bombs*, (Michigan: The University of Michigan Press, 1994), s. 32.

63 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, s. 106.

rüldüğü gibi boykot çok çeşitli vesile ve saiklerle gündeme gelmeye başlamıştır. Örneğin 1927 yılında Çin gazeteleri Japon reklamı basmayı reddetmişlerdir. Bunun üzerine derhal çok alışıldığı üzere Şangay'da boykot komiteleri kurulmuş, mavnacılar Japon kargoları boşaltmayı ve taşımayı reddetmişlerdir. Ancak bu yerel bir olay olarak kalmış, Şangay dışında yaygınlaşmamıştır.

Ancak bir yıl sonra, 1928 yılında çok daha ciddi bir boykot ortaya çıkmıştır. Şantung eyaletinin Tsinan şehrinde Japon birlikleri ile Çin millî ordusu çatışmaya girmişlerdir. Çarpışmalar Japonya karşıtı hissiyatı yeniden galeyana getirmiştir. Bu olayın hemen ardından Şangay'da Japonya karşıtı bir konferans düzenlenmiş, Svatov şehrinde de "Japonya ile İktisadi İlişkileri Kesme Cemiyeti" kurulmuştur. Kolaylıkla tahmin edileceği üzere Çinliler derhal bir boykot hareketini örgütleme işine girişmişlerdir. Bu boykotun güçlenmesinde özellikle tarihçi Fewsmith'in "Ticaret Odasının Jön Türkleri" dediği daha mütevazı tüccarlar ön ayak olmuşlardır.[64] Komintang ile sıkı bağları olan bu tüccar grubu, yükselen milliyetçiliğin etkisi altına girmiştir. Polis de boykot komitesinin giriştiği teftiş ziyaretlerine ve dükkânları çevreleme hareketine göz yummuştur. Bürokrasinin bu alt kademelerinin bir takım hareketler karşısında kayıtsız kalarak boykota destek olması olgusuna Osmanlı boykotunda da rastlanılacaktır. Ayrıca boykotu güçlendirmek için Japon işverence çalıştırılan Çinli işçiler greve gitmişlerdir. Boykot Cemiyeti de greve giden bu işçilere ve işten çıkarılanlara destek olabilmek için büyük miktarda bir para toplamıştır. Bunun yanında "Millî Kurtuluş Fonu" da yerli sanayiinin geliştirilmesi için bir para toplama kampanyası yapmıştır.[65] Çinlilerin almayı reddettikleri mallar deniz ürünleri, şeker, pamuklu giyim eşyaları gibi boykot edilebilirliği yüksek tüketim maddeleriydi. Kömür gibi endüstri maddeleri genellikle boykottan azade olmuşlardır. 1928-29 Boykotu da Japonya'nın birliklerini Şantung'dan çekmesi ile sona ermiştir.

64 Aktaran; Donald A. Jordan, *Chinese Boycotts Versus Japanese Bombs*, s. 35.
65 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts*, s. 141.

Bu boykot silsilesinin içinde bir yenisinin gündeme gelmesi için iki sene geçmesi gerekmiştir. 1931 yılında Çin ile Koreli köylüler arasında yaşanan çatışma nedeniyle başlayan boykot Donald A. Jordan'a göre modern Çin tarihinin en büyük boykotu olmuştur. Japon ordusunun bu çatışmaya müdahale etmesi yeniden Çin çapında büyük tepkilere yol açmıştır. Ancak Japonya'nın bölgeye müdahalesinin arka planında başka bir gelişme daha vardır. Yukarıdaki boykotlarda da değinildiği üzere 20. yüzyılın başında Çin milliyetçiliği ve onun vücut bulduğu en önemli örgüt olan Komintang'ın "Devrimci Diplomasi" dediği politikalar Japonya'nın elitleri arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Çünkü bu politika her şeyden önce içeride birliği, iç barışı sağlamayı amaçlıyor, dışarıya karşı direnişi ise bunun oluşmasının sonrasına bırakıyordu.[66] Ayrıca Çin'in kuzeye doğru seferleri ve sevkiyatı bu hoşnutsuzluğun üzerine tuz biber ekmiştir. Dahası bir süredir güçlenmekte olan Çin'in yerli sanayiinin gelişmesi ve bağımsızlığı olgusu, krizler ve iktisadi bunalım çağında Japonya için katlanılamaz tehlikeli gelişmeler olarak algılanmaktaydı. Bu çalkantılı günlerde Komintang ile yakın bağlantılı "Yerli Ürünleri Himaye Cemiyeti" kurulmuş ve bu örgüt yeni yabancı fabrikaların kurulmasının yasaklanması, varolanların vergilendirilmesi ve yabancı tüccar ve üreticilerin boykot edilmesi gibi önerilerle oldukça etkili olmuştur.[67] Bazı Çin dükkânlarında ve depolarında boykot edilen mallar olabileceği olasılığına karşı sendika işçileri tarafından teftiş birimleri ve çevrelemeler organize edilmiştir. Hatta 1932 ve 1933 senelerinde Japon malı satan Çin mağazaları yaygın bir biçimde bombalanmışlardır.[68] Kontrole çıkan teftiş birimleri Japonya menşeili herhangi bir mala rastlarsa bu mallar müsadere edilerek "Anti Japon Denizaşırı Çini Koruma Cemiyeti"nin depolarına kaldırılmıştır. Ancak bu birimler o ka-

66 Parks M. Coble, *Facing Japan, Chinese Politics and Japanese Imperialism*, 1931-1937, s. 74.

67 Donald A. Jordan, *Chinese Boycotts Versus Japanese Bombs*, s 20.

68 Parks M. Coble, *Facing Japan, Chinese Politics and Japanese Imperialism*, 1931-1937, s. 75.

dar fazla etkin çalışmışlardır ki yukarıda anılan örgütün başkanı dahi haksız zorlamalardan şikâyet etmek zorunda kalmıştır.[69] Japonya'da ortaya çıkmış Meiji politikalarını kendilerine örnek alan Çin devleti ve tüccarların işbirliği ile, "Millî Ürünler Hareketi" sayesinde yerli sanayiinin gelişimi ve desteklenmesini sağlamaya çalışmışlardır. Boykot ithal ikamesi stratejisi, koruyucu tarifeler ve yabancı ürünlerin vergilendirilmesi gibi politikalarla eşzamanlı olarak gündeme gelmiştir. Boykot hareketi ve kitle örgütleri toplumun dönüştürülmesi ve reformların hayata geçirilmesi için Komintang tarafından yönlendirilmeye çalışılmıştır.[70] Artık kanıksandığı üzere öğrenci ve işçiler de bu boykotta aktif olarak rol almışlardır. İthal edilen mallar, mavnacılar ve hamallar tarafından geri yüklenmişler, liman işçileri de greve başlamışlardır. Öğrenciler propaganda timleri kurmuşlar ve teftiş faaliyetleri sırasında toplumun birliğini bozan kötü unsurlar olarak tanımlanan "sahtekârlar" yakalanmışlardır. Bu "sahtekârlar" çok ağır bir biçimde cezalandırılmışlar, hatta bir keresinde bunlardan bir tanesi bir kafesin içine konularak kamuya teşhir edilmiştir. Bu boykot coğrafi olarak Çin'in her köşesine ulaşmayı başarmıştır. Ancak Çinli denizciler gibi birçok işkolu Japonların boykot hareketi sonucunda açtıkları boşluğu doldurmada ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır.[71] Yine de boykot hareketleri birçok alanda başarılı olmuştur. Çin boykotları bölümünü bir Çin Boykotu tarihçisi olan Donald A. Jordan'ın şu yargısı ile kapatabiliriz:

> "Bundan böyle boykot sadece Çin sanayiini güçlendirecek iktisadi bir silah olarak adlandırılamazdı. Boykot giderek daha fazla iç politikayla karışıyordu. Geçmişte Çin'de sıkça meydana gelen yabancı düşmanı kalkışmalar halkı biraraya getirmeye vesile edilmişti. Siyasi grupların yabancılara karşı yaygın paranoyayı kitle desteğine tahvil etmek yönünde güçlü bir eğilimi vardı. Milliyetçiliğin bu yabancı karşıtı yönü hem yok ol-

69 Donald A. Jordan, *Chinese Boycotts Versus Japanese Bombs*, s 45.

70 *A.g.e.*, s. 93.

71 *A.g.e.*, s. 129.

makta olan King hanedanına, hem Komintang'a hem de 1920'lerin ortasından itibaren yükselen Çin Komünist Partisi'ne uluslararası misilleme riskine rağmen faydalı olmuştu."[72]

Mısır'da Boykot

Mısır Boykotu bu kitapta üzerinde durulan iktisadi boykotlardan farklıdır. Ancak barındırdığı birçok ortak yön dolayısıyla bir karşılaştırmaya imkân tanıdığı ve coğrafi ve tarihsel benzerlikleri nedeniyle burada değinilecektir. Mısır'da 1919 yılında meydana gelen boykot daha çok siyasi özellikler gösteren bir boykottur. Bu boykot Büyük Britanya'nın kendisine karşı yapılan ayaklanmaları tahkik etmesi amacıyla Mısıra gönderilen bir komisyona karşı yapılmıştır. Ancak belirtildiği gibi diğer boykotlarla bazı ortak noktalara sahiptir. Örneğin bu boykot hem yükselen milliyetçiliği, hem de ulusal örgütlerin oluşumunu derinden etkilemiştir. Bunun yanında kullandığı araçlar, söylem ve örgütlenmeler de diğer boykotlar ile çok temel benzerlikler arz etmektedir. Bu boykot faaliyetlerini ve hareketini anlayabilmek için en azından kabaca 1919'dan önce yaşanan sürece bir göz atmak gerekmektedir.

Bilindiği üzere Büyük Britanya Mısır'ı 1882 yılında işgal etmiştir. Bu işgal zaman içerisinde özellikle Mısır elitinde belli bir hoşnutsuzluğun oluşumuna yol açmıştır. Gelenekleri ve tavırlarıyla tamamıyla yabancı bir gücün topraklarında bulunmasının bu insanlar için kabul edilemez olacağı aslında aşikardır. Buna ek olarak birçok Mısırlı meşruti bir sistem istiyor ve Mısırdaki gayrımüslim unsurun varlığından da rahatsızlık duyuyordu.[73] Başlangıçta bu hoşnutsuzluk ve tepkinin ifadesi sadece basınla sınırlıydı. 1890'ların sonlarında Mustafa Kamil ulusal bir lider olarak öne çıkmaya ve millî duygulara seslenmeye başladı. Gazetecilik faaliyeti ile Batılı güçleri de Mısır'ın bağımsız bir devlet olması noktasında ikna etmeye çalıştı. Kamil

72 *A.g.e.*, s. 204.

73 John D. McIntyre, Jr., *The Boycott of the Milner Mission, A study in Egyptian Nationalism*, (New York: Peter Lang, 1985), s. 5.

1900 yılında *al-liwa* gazetesini yayımlamaya başlamış, daha sonra 1907 senesinde de "al-hizb-al-watani" adlı yasal bir parti kurmuştur. Bu parti Mısır için bir otonomi talep etmiş, Mısır'ın temsili bir yönetimi kurabileceğini savunmuştur. Mustafa Kamil'e göre Mısır borçlarını ödemeye, eğitim sistemini geliştirmeye, kendi güvenliğini sağlamaya, Kıpti ve Müslüman iki cemaat arasında bir dayanışma kurmaya muktedirdi. Ancak Kamil 1908 yılında ölmüş ve John D. McIntyre'a göre Mısır'ı karizmatik ve enerjik bir liderden mahrum bırakmıştır.[74]

Mustafa Kamil'in ölümü ardından Saad Zaghlul Mısır milliyetçiliğinde önemli bir kişi olarak, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında sivrilmiştir. Saad Zaghlul'un yabancı egemenliğine karşı mücadelesi boykot hareketi ile yakından ilişkilidir. Zaghlul Cemalettin el-Afgani'nin ve Muhammed Abduh'un öğrencisiydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yönetici sınıf içerisine girmiş ve birara eğitim bakanı olmuştur. Ancak bu görevden alındıktan sonra daha korkusuz ve görüşlerinde daha az ılımlı olmuştur. Yönetimin daha fazla Mısırlılaştırılmasını savunur olmuş ve fikirleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında hayatın daha fazla pahalılaşması ve genel hoşnutsuzluğun artması ile yankı bulmaya başlamıştır.

1919 yılında ateşkes ilan edilmesi ile birlikte Saad Zaghlul ve yandaşları Mısır için tam bir otonomi talep eden bir program hazırlamışlardır. Elbette ki Wilson'ın ünlü kendi kaderini tayin prensibinden etkilenmişler, daha doğrusu cesaretlenmişlerdir. Ancak Britanya bu tarz talepleri ve özellikle de Zaghlul'unkisini reddetmiştir. Yine de Zaghlul yılmamış ve derhal birçok miting tertip ederek kendisini ulusun sözcüsü olarak sunmuştur.[75] İlk işlerden bir olarak ünlü örgütü "Wafd"ı kurmuştur. Mısır halkının iradesinin temsilcisi olarak ortaya çıkan bu örgüt, Mısır'ın barışçı ve yasal yollarla tam bağımsızlığını savunmuştur.

Bu parti faaliyetlerini meşrûlaştıracak hareketlere girişmiştir. Örneğin halkın politik duyarlılıklarını uyandıracak ve

74 *A.g.e.*, s. 6.
75 *A.g.e.*, s. 19.

teşvik edecek şekilde ülke çapında imza kampanyaları organize etmiştir. Zaghlul ve yandaşları Büyük Britanya'nın kendileri ile pazarlık yapmayacağını anlayınca Paris Barış Konferansı başkanına yazılı olarak müracaatta bulunurlar. Bu müracaat bir başka açıdan, Ali hanedanının ve özellikle Hidiv İsmail'in Mısır'ın modernleştirilmesindeki rolüne olumlu bir bakış atfetmesinden dolayı da önemlidir.[76] Bu bakış açısı ile vurgulanan Britanya'nın modernleşme sürecine katkısının Mısır'ın bağımsızlığını kaybetmesini karşılayacak kadar fazla olmadığıdır.

Ancak bu girişimlerinin ardından Saad Zaghlul ve birkaç yandaşı tutuklanmış ve Malta adasına sürgün edilmişlerdir. Bu tutuklama ve sürgünler Mısır'da özellikle öğrencilerin büyük tepkilerine ve gösterilerine yol açmıştır. Bu gösterilerde askerlerin göstericiler üzerine ateş açması varolan yangını körüklemişti. Mevcut derin huzursuzluk ve tepkiler artarak ve sokaklara taşarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Öyle ki birkaç gün içerisinde hemen hemen tüm telgraf ve telefon telleri kesilmiş, birçok tren istasyonu kundaklanmıştır. Kahire kentinin adeta dış dünya ile tüm bağları kesilmiştir.[77] Birçok kırsal yol tahrip edilmiş, Rum mağazaları kalabalıklar tarafından yağmalanmıştır. Bu olayların diğer bir önemli yanı da Britanya'ya karşı farklı dinsel cemaatlerin birleşmiş olmalarıdır.

Bu başkaldırılardan sonra Zaghlul serbest bırakılmış ve 1921 senesine kadar ikamet edeceği Avrupa'ya gitmesine izin verilmiştir. Ancak onun serbest bırakılması gösterileri durdurmamış ve artık galeyana gelmiş millî hissiyatı teskin etmemiştir. Kıptiler ile Müslümanlar arasında belli bir birlik ve beraberlik sağlanmış da olsa bu çağın bir özelliği olarak Rumlar ve Ermeniler zor günler yaşamışlar ve sık sık tecavüzlere uğramışlardır. O kadar ki nisan ayı içerisinde Ermeni karşıtı gösteriler sırasında yirmi dokuz Ermeni hayatını kaybetmiştir. Bundan dolayı Britanya hükümeti olayları yerinde tahkik etmesi için Lord Milner başkanlığında bir komisyonu bölgeye göndermeye ka-

76 *A.g.e.*, s. 23.
77 *A.g.e.*, s. 29.

rar vermiştir.[78] 1919 yazının sonlarına doğru Wafd'ın merkez komitesi bu komisyona karşı bir protesto örgütleme kararı alır. Amerika'nın Büyük Britanya'nın Mısır üzerindeki protektorasını kabul etmesi ile birlikte Mısır milliyetçileri komisyon için daha büyük ulusal gösteriler ve protestolar hazırlama kararı alırlar. Wafd'ın merkez komitesinin önemli isimlerinden biri olan Fahmi ve Zaghlul komisyonu ülke çapında boykot ederek protesto etme kararı alırlar. Kiliseler, camiler ve kahvehaneler ana iletişim ve planlama merkezleri haline gelir.[79]

Basın bu süreç içerisinde çok önemli işlevler yerine getirdi. Önde gelen milliyetçi liderler ve işçi sendikaları grevler örgütlemek için de kolları sıvadılar. Wafd merkez komitesi halkın "millî" çıkarlarının farkına varması için çaba harcamaya karar veriyor, ulusun birliğini cesaretlendirici politikalar üzerine kafa yoruyordu. Wafd'ın ileri gelenleri aynı zamanda bazı eşraf ve bürokratları da komisyon ile ilişki kurmamaları için etkilemeye çalışıyordu. Eşraf komisyonun sorularına cevap vermemesi için uyarılmıştı. Gazeteler boykota tam destek vermeyi cesaretlendiren haber ve makalelerle dolup taşıyordu. Ancak bu çabaların yanında Mısır için bir takım avantajlar sağlanabilmesi için bu komisyon ile görüşülmesi gerektiğine dair iddialar da olmuştur. Elbette ki bu tür fikir ve iddialar eleştirilmiş ve ihanet olarak mahkum edilmiştir. Wafd'ın en önem verdiği nokta yurtsever duyuruların basın aracılığıyla kamuoyuna taşınmasıydı.[80]

Gazeteler komisyon ile mülakatta bulunmanın ihanet olacağını ve Zaghlul'un ulusun biricik temsilcisi olarak Avrupa'da diyalog için beklediğini bildiren mektuplar ile kaplanmaya başlamıştır. Aslında birçok toplumsal harekette olduğu gibi gazetelerde halkın bu mektuplar aracılığıyla kendini temsil etmesi bir tür kampanya şeklini almıştır. Bunun yanında öğrenciler, tüccarlar, eşraf, köylüler ve memurlar kamuoyuna hitaben bir dayanışma deklerasyonu yayınlamışlardır. Ayrıca

78 *A.g.e.*, s. 33.
79 *A.g.e.*, s. 91.
80 *A.g.e.*, s. 56.

Wafd'ın komisyonun boykot edilmesi gerektiğini vaaz eden politikasını kabul etmeyenler basın aracılığıyla kamuoyuna teşhir ediliyorlardı. *Al-ahali*'deki bir makalede iddia edildiği gibi artık onlar Mısırlı değillerdi.

Bu millî hareketin liderleri kamunun mobilizasyonu için ellerine geçirdikleri her aracı kullanmaya çabalıyorlardı. Gösteriler gün be gün büyüdükçe ve yaygınlaştıkça sokaklar bloke edilmiş, tüccarlar ve öğrenciler de kepenk kapatılmasına çalışmışlardır. Komisyonu protesto etmek için kepenk indirmeyen dükkânlar taşlanmıştır.[81] Bu boykotta ayrıca kadınlar da kamusal gösterilerde boy göstermeye başlamışlardır. Hatta kadınlar kendi protesto faaliyetlerini de örgütleyerek boykot hareketi içerisinde katılımcı olmaktan ziyade daha aktif roller oynamışlardır. Kadınlar boykot sayesinde hane dışına çıkmak, kamusal mitinglere katılmak, organize etmek için meşrû bir neden sahibi olmuşlardır.[82] Kadınların boykot ve protesto hareketi içerisinde ortaya çıkmaları boykot sürecine olduğu kadar kendi tarihlerine de önemli etkilerde bulunmuştur. Özellikle de modern Mısır tarihinde ortaya çıkaracağı sonuçlar açısından kadınların kamusal alanda ortaya çıkmaları bu "millî" hareketi güçlendirmiştir.

Ancak boykotun engellenmesi için birçok milliyetçi gazetenin geçici olarak yayını durdurulmuş, Wafd'ın önde gelen lideri Fahmi de polis kontrolünde evinde oturmaya zorlanmıştır. Yine de Fahmi'nin komisyonun yalıtılması için verdiği mücadele göz hapsinde de sürmüştür. Fahmi komisyonu ziyarete gidenleri tespit etmek için hafiyeler görevlendirmiştir. Gazetelerde Mısır sorunu ile ilgili olarak nasıl davranılacağına dair yayınlar yapılmıştır. Bu arada komisyon Mısır'daki varlığını protesto eden ve Zaghlul'un Mısır'ın gerçek temsilcisi olduğunu bildiren yüzlerce mektup almıştır. John McIntyre'a göre, yazılış formları da göz önünde bulundurulduğunda bu mektupların bir dereceye kadar merkezi bir güç tarafından yönlendirilmiş olması gerektir.[83] Komisyonun başkanı Alfred Mil-

81 *A.g.e.*, s. 97.

82 *A.g.e.*, s. 139.

83 *A.g.e.*, s. 66.

ner'in kendisi de anılarında Mısır'da oluşmuş konsensusun görmezden gelinemeyecek kadar güçlü olduğunu yazmıştır. Ayrıca birçok kişinin komisyon ile birlikte her gittiği yere gitmesi komisyonun insanlarla rahat ilişki kurmasını da engellemiştir. Sonuç olarak kolaylıkla iddia edebiliriz ki Wafd tarafından kurulmuş olan örgütlenmeler ve hareket "millî" bir bilincin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu siyasi bilinçlenmeyi ve mücadeleyi derinden etkileyen boykot hareketine Mısır toplumunun bütün unsurları katılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1908 BOYKOTUNUN KISA SİYASİ TARİHİ

1908 Osmanlı Boykotu'nun çeşitli veçheleri bundan sonraki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde incelenmeye çalışılacaktır. Bundan dolayı bu bölüm daha çok boykotun genel seyri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Daha sonraki bölümlerde sözü edilecek siyasi, iktisadi, toplumsal olgu ve olayların birbirine karıştırılmaması ve daha kolay anlaşılabilmesi için kabaca 1908 Ekim ayının başından 1909 Şubat ayının sonuna dek süren Boykot hareketinin ve Avusturya ve Osmanlı devletleri arasındaki ilişkilerin ayrıntıya kaçmadan kronolojisini anlamak faydalı olacaktır.[1]

1908 Osmanlı Boykotu'nun sebebi Bosna ve Hersek eyalet-

1 1908 Osmanlı Boykotu'na sebebiyet veren siyasi gelişmeler için daha önce yayınlanmış olan şu çalışmalara bakılabilir: Roderic H. Davison, "The Ottoman Boycott of Austrian Goods", *3. International Congress of the Social and Economic History of Turkey*, (Princeton: 1983); Hasan Ünal, "Ottoman Policy during the Bulgarian Independence Crisis, 1908-9: Ottoman Empire and Bulgaria at the Outset of the Young Turk Revolution," *Middle Eastern Studies*, (Ekim 1998), Cilt. 34, No. 4; Donald Quatert, *Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1987); Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı; Mehmet Emin İlhan[Elmacı] "İzmir'de Avusturya Boykotajı," *Tarih ve Toplum*, No. 161, Cilt 27, Mayıs 1997; Elmacı'nın ayrıca bu konuda yayınlanmamış bir yüksek lisans tezi de mevcuttur: Mehmet Emin Elmacı, "Bosna Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler (1908-1912)," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ege Üniversitesi, 1996.

lerinin Avusturya tarafından ilhak edilmesi ve Bulgaristan Prensliği'nin de bağımsızlığını ilan etmesiydi. 93 Harbi neticesinde imzalanan 1878 Berlin Anlaşması'na göre Bosna-Hersek eyaletleri Osmanlı devletinin burada asayişi sağlayamaması ve Avrupa'nın güvenliğinin tehdit altında olması dolayısıyla Avusturya tarafında işgal edilecek ve yönetilecekti. Hatta Avusturya stratejik öneme haiz Yenipazar sancağında asker de bulundurabilecekti. Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hükümranlık hakları ise devam etmekteydi. Bunun yanında Bulgaristan da Doğu Rumeli ve Makedonya hariç kalacak şekilde Osmanlı devletine bağlı özerk bir prenslik haline getirilmişti.

Bulgaristan bağımsızlığını, daha doğrusu bağımsız kraliyetini 5 Ekim 1908'de, Avusturya ise Bosna ve Hersek eyaletlerini işgal ettiğini 6 Ekim tarihinde ilan etmişlerdir.[2] Ancak bu ilanlar beklenmedik, Osmanlıları şoke eden gelişmeler de değildi. Berlin Anlaşması'nın 1878 yılında imzalanmasından sonra Avusturya'nın bu tür bir niyetinin olduğu ve bu uğurda çeşitli planlar yapmakta, girişimlerde bulunduğundan Osmanlı devleti haberdardı. Özellikle Avrupa basınında buna dair haberler çıkıyordu. Bu konuda Osmanlı Arşivi'nde de çeşitli yazışmalar, hem yayınlanmış hem de yayınlanmamış belgeler mevcuttur.[3] Bu konu aynı zamanda büyük devletlerarası ilişkilerde de pazarlık konusu oluyordu. Sözün kısası Avusturya'nın ve Bulgaristan'ın niyetleri Berlin Anlaşması'ndan Meşrutiyet'in ilanına kadar olan sürede Osmanlı devleti için sır değildi. Meşrutiyet'in ilanından sonra dahi özellikle Avusturya'nın niyetleri hakkında çeşitli söylentiler mevcuttu. Ancak Meşrutiyet'in ila-

2 C. A. Beard and C. H. Hayes, "Record of Political Events," *Political Science Quarterly*, Cilt 23, No. 4, Aralık 1908, s. 746.

3 Yayınlanmamış belgeler için bkz. BOA. HR. SYS. 26/2; Yayınlanmış belgeler için: BOA. Y. A. Hus, nr. 160/86, *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 72-78; BOA. Y. A. Hus, nr. 389/74 *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 131-134; BOA. Y. A. Hus, nr. 507/5 *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 237-240; BOA. Y. A. Hus, nr. 525/56, *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 265-267.

nından sonra böyle bir harekete çok büyük olasılık olarak bakılmıyordu. Ta ki Eylül sonunda ve Ekim başında Bulgaristan ve Avusturya'nın niyetleri rivayetler halinde yoğunlaşana kadar.[4] Avusturya Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bir iyi niyet gösterisi olarak Makedonya sınırından jandarmalarını çekmişti ama anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi Balkanlar'daki dengeleri değiştirebilirdi.

Boykot söz konusu olduğu zaman Avusturya ile Osmanlı devletleri arasındaki ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Çünkü her şeyden önce Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisadi varlığı Bulgaristan ile karşılaştırılamazdı. Özellikle boykot hareketi tüketici olarak ahaliyi harekete geçirmeyi hedeflediğinden Avusturya iktisadi bir varlık olarak Bulgaristan'a kıyasla kamusal alanda daha görünür, somut bir hedefti. Bundan dolayı boykot söz konusu olduğunda Avusturya-Osmanlı ilişkileri daha bir ön plana çıkmaktadır. Nitekim boykotun resmi bitişi Avusturya-Osmanlı anlaşması ile gerçekleşecektir.

Oysa ki Osmanlı İmparatorluğu açısından diplomatik, politik ve güvenlik saikleri göz önüne alındığında Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakından çok daha önemliydi. Özellikle Sadrazam Kamil Paşa Makedonya Sorunu'nun tehlikeli bir hal aldığı 1903 senesinden sonra Bulgaristan'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütün-

---

4 Bu haberlerden bazıları: "Bosna Meselesi," *Ikdam*, No. 5156, 5 Ramazan 1326, 1 Ekim 1908, 18 Eylûl 1324, Perşembe, s. 2; "Bulgaristan'ın İdaresi," *Tanin*, No. 59, 28 Şaban 1326, [23 Eylûl 1908], 10 Eylûl 1324, Çarşamba, s. 6-7; "Bulgaristan'ın İstiklali," *Tanin*, No. 62, 5 Ramazan 1326, [1 Ekim 1908], 18 Eylûl 1324, Perşembe, s. 2-3; "Telgraflar," *Tanin*, No. 65, 8 Ramazan 1326, [4 Ekim 1908], 21 Eylûl 1324, Pazar, s. 3. "Bulgaristan'ın İdaresi," *Tanin*, No. 59, 10 Eylûl 1324; Berlin Muahedesinin Tekrar Tedkiki," *Sabah*, No. 6834, 7 Ramazan 1326, 3 Ekim 1908, 20 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 3; "Avusturya Politikası," *Sabah*, No. 6834, 7 Ramazan 1326, 3 Ekim 1908, 20 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 3; "Bosna'nın İlhakı?", *Sabah*, No. 6833, 6 Ramazan 1326, 2 Ekim 1908, 19 Eylûl 1324, Cuma, s. 3; Halid Ziya, "Avusturya'ya Dair," *Sabah*, No. 6832, 5 Ramazan 1326, 1 Ekim 1908, 18 Eylûl 1324, Perşembe, s. 1; "Bosna İlhakı Rivayetler," *Ikdam*, No. 5160, 9 Ramazan 1326, 5 Ekim 1908, 22 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 2; "Bosna Meselesi," *Ikdam*, No. 5157, 6 Ramazan 1326, 2 Ekim 1908, 19 Eylûl 1324, Cuma, s. 2-3; "Devlet-i Aliye – Bulgaristan," *Ikdam*, No. 5156, 5 Ramazan 1326, 1 Ekim 1908, 18 Eylûl 1324, Perşembe, s. 1.

lüğü için tehlikeli görmeye başlamış ve hatta yakın gelecekte bu sebeple bir Osmanlı Bulgaristan savaşının kaçınılmaz olduğunu düşünmeye başlamıştır.[5] Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Osmanlı'yla ilişkileri zaman zaman gerginleşmiş ve Bulgaristan'ın askeri seferberlikleri Osmanlı hükümetinde endişelere neden olmuştur.

Aslında Bulgaristan ile Osmanlı devleti arasında kriz Ekim ayından önce Eylül ayının ortalarında "Geşov Olayı" ile ortaya çıkmıştır. Bulgaristan Meşrutiyet'in ilanını, Osmanlı'da merkezi iktidarın güçlenmesiyle, Bulgarlar da dahil olmak üzere gayrımüslim nüfusun konumunun gerileyeceği ve "Büyük Güçlerin" Makedonya'ya ilişkin reform taleplerinin azalacağı şeklinde algılamıştır. Bu da Bulgarların, gözlerini diktiği Makedonya'da nüfuz kaybedecekleri anlamına geldiğinden Bulgaristan gelişmelerden endişeye kapılmıştır. Bundan dolayı özellikle Bulgaristan Prensliği'nin İstanbul'daki temsilcisi İvan Geşov Bulgaristan'ın Meşrutiyet'in ilanıyla kaybettiklerine karşı bağımsızlık ilanı ile bir avantaj elde edilmesini salık veriyordu.[6]

12 Eylül günü padişah Abdülhamit'in doğum günü şerefine yabancı devlet elçilerine resmi bir ziyafet verilmiş ancak Bulgaristan İstanbul temsilcisi (Kapı Kethüdası) Geşov çağrılmamıştır. Bunun üzerine Geşov durumu protesto ederek 13 Eylül günü İstanbul'u terk ederek Sofya'ya gitmiştir. "Geşov Olayı" halledilmeden Bulgaristan ile Osmanlı devleti arasında bir de "Şark Şimendiferleri Krizi" çıkmış ve ilişkiler iyice çıkmaza girmiştir. Eylül ayı içerisinde gerçekleşen grev dalgası içerisinde Osmanlı hükümeti Şark Demiryolları'nda da grev çıkması ve Bulgaristan ile ilişkilerin daha kötüleşmemesi için Şarkî Rumeli'ye asker sevk ederek grevin önüne geçmek istemiştir. Ancak Bulgaristan Doğu Rumeli'ye yapılan bu müdahaleyi kabul edilemez bulmuş ve Osmanlı asker ve görevlilerini sınırda

5 Hasan Ünal, "Ottoman Policy during the Bulgarian Independence Crisis, 1908-9: Ottoman Empire and Bulgaria at the Outset of the Young Turk Revolution," *Middle Eastern Studies*, (Ekim 1998), Cilt. 34, No. 4, s. 135.

6 İbnü'z-Ziya, "İcmal-i Dahiliye," *İstişare*, Cilt I, s. 185., ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, Kısım II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), s. 102.

durdurmuştur. Bu arada 18 Eylül günü Şark Demiryollarında grev başlamış ve Şark Demiryolları Kumpanyası Bulgaristan Demiryolları'ndan yardım istemiştir. Bulgaristan bu grevi ve verdiği zararı gerekçe göstererek 22 Eylül'de Şarkî Rumeli ve Bulgaristan'daki demiryollarına el koymuştur. İki ülke arasındaki bu gergin ilişkiler sürerken nihayet 5 Ekim günü Bulgaristan Prensi ve Şarki Rumeli Valisi Ferdinand Bulgaristan'ın bağımsızlığını ve çarlığını ilan etmiştir.[7]

5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan Prensi Ferdinand Osmanlı devletine çektiği telgraf ile Bulgaristan ahalisinin birleşerek kraliyetin ilanını talep ettiklerini ve kendisinin de bunu kabule mecbur olduğunu, ancak Osmanlı hükümeti ile olan iyi ilişkilerinden ayrılmayacağını ve kraliyetinin tasdik edileceğini ümit ettiğini dile getirmiştir. Sadrazam Kamil Paşa'nın konağında toplanan Meclis-i Vükela Berlin Anlaşması'nın ihlal edilmesi dolayısıyla bu belgede imzası bulunan devletlere birer nota göndermiş ve "hakkaniyetin celbi"ni talep etmiştir.[8]

Bosna Hersek'in Avusturya'ya ilhak edildiği haberi de, ilhak açıklamasından bir gün önce *Sabah* gazetesinin Sofya muhabiri Ahmet Rasim tarafından, Bulgaristan'daki durum anlatılırken bildirilmiştir. Bu tür kesin ifadeler taşıyan haberler Avrupa merkezlerinden çekilen telgraflarda da dile getirilmiştir. Bu notada "ilhak" kelimesi doğrudan yer almamış, bu terim yerine Avusturya'nın Bosna Hersek'te "serbesti-i hareketi" ele alacağı belirtilmiştir.[9]

---

7 Hasan Ünal, "Ottoman Policy during the Bulgarian Independence Crisis, 1908-9: Ottoman Empire and Bulgaria at the Outset of the Young Turk Revolution," s. 135; Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, (İstanbul: Engin Yayıncılık, ?), s. 180-182.

8 "Bulgaristan Hadisesi, Dün Gece Alınan Son Havadis, Prens Ferdinand'ın Telgrafı," *Sabah*, No. 6837, 10 Ramazan 1326, 6 Ekim 1908, 23 Eylül 1324, Salı, s. 3; "Bulgaristan'ın Notası," *İkdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 7 Ekim 1908, 24 Eylül 1324, Çarşamba, s. 2; İbnü'z-Ziya, "İcmal-i Dahiliye," *İstişare*, Cilt I, s. 186-187.

9 "Bosna Hersek ve Avusturya Sefirinin Notası," *İkdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 7 Ekim 1908, 24 Eylül 1324, Çarşamba, s. 2; "Bosna Hersek'in İlhakı," *Sabah*, No. 6837, 10 Ramazan 1326, 6 Ekim 1908, 23 Eylül 1324, Salı, s. 3; "Telgraflar," *Sabah*, No. 6837, 10 Ramazan 1326, 6 Ekim 1908, 23 Eylül 1324, Salı, s. 3.

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa *Ikdam* gazetesi muhabirinin kendisine yaptığı ziyarette hükümetin iki devleti protesto ettiğini ve Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletler ile bir kongre yapılmasını önerdiklerini belirtmiştir. Şiddet yanlısı bir politikadan yana olmadıklarının altını çizen nazır, uluslararası hukuka atıfla hukuki bir mücadele verdiklerini söylemiştir. Hariciye nazırı Bulgar Emareti'nin halihazırda idari olarak bağımsızlığını zaten kazanmış olduğunu, Meşrutiyet'in ilanının ise istiklal ilanı için bir sebep teşkil edemeyeceğini dile getirmiştir. Osmanlı devletini otuz beş, kırk sene öncesine dönecek şekilde Tuna'da bir vilayet kurmak teşebbüsünde olamayacağını Bulgaristan'ın çok iyi bildiğini de ayrıca eklemiştir. Hariciye nazırı Bulgaristan'ın Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlerin tasdikini almadan böyle bir harekete girişmesini de "garip" bulmuştur. Tevfik Paşa ihtiyatlı ve basiretli bir politika takip ettiklerini belirtmiş ve bundan dolayı sabır ve basiretin elden bırakılmamasını istemiştir. Herhangi bir savaş ihtimalinin olup olmadığı sorusuna ise "kestirilemez" şeklinde cevap vermiş, kendilerinin harp yanlısı olmamalarına rağmen Bulgaristan'ın herhangi bir tecavüzü karşısında "millî menfaatleri" ve "hukuk-u sariheyi" müdafaadan da kaçınmayacaklarını eklemiştir. Tevfik Paşa "galeyan ve şiddete" gerek olmadığını söylemiş ve terakki ile baştan başa ıslahata ihtiyacı olan memleket için sükun ve itidal tavsiye etmiştir.[10]

Ubeydullah Efendi'nin (Horasani) Boykot Çağrısı

Hariciye nazırının sükûn ve itidal çağrılarına rağmen mülakatın yapıldığı günden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu tepki gösterileri sarmıştır. Meydanlarda toplanan, sokaklarda yürüyen kalabalıklar iki devletin hareketlerini protesto etmiş, yabancı sefarethaneleri ziyaretle ilhak ve istiklal ilanını tanımadıkları için kendilerine teşekkürlerini sunmuşlardır. Bu eylemler üzerinde ileride ayrıca durulacaktır. Bu eylem-

10 "Hariciye Nazırı ile Mülakat," *Ikdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 7 Ekim 1908, 24 Eylül 1324, Çarşamba, s. 2.

lerle birlikte Avusturya ve Bulgaristan'a karşı iktisadi boykot ilan edilmiştir. Boykotun ilanında ve devamında merkezi konumda basın yer almıştır. Her ne kadar ilk boykot çağrısı 7 Ekim 1908 tarihinde *Servet-i Fünun* gazetesinde "Horasani" imzalı bir yazı aracılığıyla yapılmışsa da Hüseyin Cahit ve gazetesi *Tanin*'in arka arkaya yayınladığı yazıların büyük etkisi olduğu kabul edilen bir gerçektir. Roderic H. Davison, "Horasani" imzalı bu yazının boykot hareketi sırasında İstanbul'da etkin bir şahsiyet olan Rıza Tevfik olabileceğini iddia etmiştir.[11] Ancak "Horasani" imzasını kullanarak Türkiye'de ilk defa boykot kelimesini kullanan ve bunu politik bir protesto olarak öneren kişi Ubeydullah Efendi'dir. Bu bilgiyi, konuyu en iyi bilecek kişi olan *Servet-i Fünun* gazetesi sahibi Ahmet İhsan Tokgöz vermiştir.[12] Yine boykot içerisindeki ilk gelişmelerden biri İstanbul'da bir takım Selanikli tüccarın Avusturya fabrikalarına telgraf çekerek siparişlerini iptal etmeleridir.[13]

Osmanlı devletinin politikası açısından harp ilanı ihtimal dahilinde olmadığı için boykot ilan edilmesi ve tepkilerin buraya kanalize olması kendisi açısından gayet isabetli olmuştu. Hatta böylelikle Avusturya'ya karşı pazarlık için eline güçlü bir silah da geçmiştir. Osmanlılar yıllarca reform istekleri ile karşılarına çıkan Batı'ya Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde böyle bir darbe vurduğu için kızgındılar. Ancak genel olarak basında beliren eğilim hükümetinki ile uyum içerisinde idi. Hukukun emri vakiye üstün geleceğine inanılıyordu. "Alem-i medeniyetin hissiyat-ı adilanesine" itimat edilmesi,

---

11 Roderic H. Davison, "The Ottoman Boycott of Austrian Goods", *3. International Congress of the Social and Economic History of Turkey*, (Princeton: 1983), s. 5.

12 Ahmet İhsan Tokgöz'ün "Merhum Ubeydullah," *Uyanış* (Servet-i Fünun), Cilt 18-82, No. 455-2140, 26 Ağustos 1937, s. 211; *Akşam*, No. 6773, 25 Ağustos 1937, adlı yazılarından aktaran Ömer Hakan Özalp, "Giriş: Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri," *Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, (İstanbul: 2002), s. 49-50.

13 Donald Quatert, *Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1987), s. 105.

tecavüzkâr hareketlerde bulunulmaması, sadece boykot yapılması isteniyordu.[14]

Hükümetin protestonamesi ise 10 Ekim'de Avusturya sefiri tarafına tebliğ edilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Bulgaristan ve Avusturya hükümetlerini Osmanlılık ve insanlık namına protesto ettiğini Avrupa basınına ve ajanslarına telgraf ile bildirmiştir.[15]

Uluslararası arenada Bosna krizi ile ilgili bir konferansın toplanması ve burada ele alınacak konuların tespiti için düveli muazzamanın hariciye nazırları arasında birçok görüşmeler yapılmıştır.[16] Konferansın niteliğine ilişkin ve gündemine ilişkin herhangi bir oydaşma sağlanamadığı için bu görüşmeler sonuçsuz kalmış ve herhangi bir konferans toplanmamıştır. Bunlara dair birçok haber çıkmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Üçlü İtilaf devletleri olarak 15 Ekim tarihinde ortak bir konferans programı önermeleri Almanya'nın Avusturya Dışişleri ile sorunları olmasına rağmen Avusturya'nın yanında yer almasına yol açtı.[17] Konferansın ele alacağı konularla ilgili gelen haberlerde yer alan noktalar genelde şunlar olmuştur: Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanınması, Türkiye'ye verilecek mali tazminat, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakının kararı, Yenipazar sancağının Türkiye'ye iadesi, Girit'in Yunanistan'a iltihakının tanınması, Berlin Anlaşması'nın Ermenilerle ilgili yirmi birinci maddesinin uygulanması, Sırbistan ve Karadağ'ın

14 Böyle bir yazı için bkz. Selanikli Tevfik, "Dostlar-Düşmanlar," *Sabah*, No. 6840, 13 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Cuma, s. 1; "Ne Yapmalıyız?", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 4-5.

15 "Bosna Hersek Kıtaları ve Babıâli'nin Protestosu," *Tanin*, No. 72, 15 Ramazan 1326, [11 Ekim 1908], 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1; "Devlet-i Aliyenin Bosna Hersek İlhakına Karşı Avusturya'ya Verdiği Protestoname," *Tanin*, No. 72, 15 Ramazan 1326, [11 Ekim 1908], 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1-2; "Protestoname," *İkdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 2; "Cemiyetin İtirazı," *İkdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 3; "Cemiyetin İtirazı," *İttihat ve Terakki*, No. 28, 13 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Cumartesi, s. 1.

16 BOA. HR. SYS. 261/1; BOA. HR. SYS. 262/1.

17 F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, (Londra: 1972), s. 310.

gördükleri zararın telafisi, Tuna nizamnamesinde birtakım değişiklikler vb. Tahmin edilebileceği gibi bu konulardan birçoğu Osmanlı kamuoyunda çok büyük tepkilere yol açmıştır. Avusturya bu sırada Yenipazar sancağının Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılacağı ve Bulgaristan aleyhine Osmanlı devletine askeri yardım taahhüdünde bulunacağı bir anlaşma yapılmasını teklif etmiştir. Sadrazam Kamil Paşa ise bu teklife ancak Meclis-i Mebusa'nın açılışından sonra cevap verilebileceğini bildirmiştir.[18] Avusturya ayrıca 7 Ekim'de Yenipazar sancağında asker bulundurma ve asayişi sağlama hakkından Osmanlı lehine feragat ettiğini bildirmiştir.[19]

Avusturya uluslararası bir konferansın toplanmasını kabul etmiş, fakat bunun daha çok Avusturya ile Osmanlı'nın kendi aralarında vardıkları anlaşmanın bir onaylanması şeklinde olmasını şart koşmuştur. Avusturya bu konudaki görüşlerini İngiltere ve diğer büyük devletlere Aralık ayının başlarında kabul ettirmiştir. Sadece Rusya buna karşı çıkmış ve Rusya Dışişleri Bakanı İzvolsky 19 Aralık tarihinde, 1871 Londra Konferansı'nı örnek vererek her şeyin baştan tartışılacağı bir konferans önermiştir. Ancak Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal'in daha önce özellikle "İmparatorlar Ligi" anlaşmalarında Rusya'nın Bosna'nın ilhakını kabul ettiğini açıklamasıyla Rusya bu konuda daha fazla ileri gidememiştir.[20] Osmanlı basını da konferansa ilişkin bu tartışmayı yakından takip etmiştir.[21]

Devletler arasında herhangi bir savaş çıkması çok çabuk ihti-

---

18 "Filibede Neşr Olunan Balkan Gazetesinden: Boykot Bahalı Geldi Galiba!..." *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4; "Şark Buhranı ve Konferansa Doğru," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 2.

19 BOA. Y. A. Hus, nr. 525/67, *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 270-273; "Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 13, 1 Şevval 1326, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, s. 1-2.

20 F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, s. 311.

21 Örneğin Hüseyin Cahit'in bir değerlendirmesi için bkz. Hüseyin Cahid, "Buhranın Son Safhası," *Tanin*, No. 150, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1.

mal haricinde kalmıştır. Bütün devletlerin hem siyasi hem de iktisadi durumları savaş için uygun değildi. Ancak üç devlet arası ilişkide psikolojik faktörün çok fazla ön plana çıktığını fark etmekteyiz. Yani F.R. Bridge'in Avusturya için söylediği Osmanlı için de bir bakıma doğrudur. Bridge Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun benzer kaderlerinin onları yakınlaştırmamasının sebeplerinden birini Avusturya'nın Osmanlı'ya kapitülasyonlar, postahane hakları, gümrük vergilerinin yükseltilmesi ve Katolik grupların korunması gibi konularda sorunlar çıkarmasına bağlar. Ona göre bu "gerileyen bir Büyük Güç'ü karakterize eden takıntılı itibar kaygısı" idi.[22] Boykot iki ülke arasındaki müzakereleri tıkanma noktasına getirecektir ve Avusturya'nın boykota bakış açısını yarı-resmi *Neue Freie Presse* gazetesinin şu satırları çok iyi yansıtmaktadır:

> "Avusturya bu muamelat-ı tecavüzkaraneyi hazmedemez. Çünkü ortada hissiyat-ı milliyemiz tecavüze maruz bulunuyor ki bunun da neticesi hiçbir vakit iyi olmaz. Lakin Türkiye hissiyat-ı milliyemizi, menafi-i iktisadiyemizi ihlal edecek suretde nakz-ı ahd ediyor."[23]

Benzer kaygılar daha sonra boykot sebebiyle Avusturya'nın Osmanlı'yla müzakerelerini durdurmasına da yol açacak, Avusturya taviz vermenin itibarını sarsacağını düşünerek diplomatik ilişkilerin kitlenmesine yol açacaktır.[24] Osmanlı İmparatorluğu'nda da özellikle basın toprak kaybı sonucu Osmanlı'nın maddi kayıplarından çok maneviyatının rencide olmasına vurgu yapmıştır. Örneğin *Tanin* gazetesi daha Ekim ayının ortasında, bağımsızlık ilanı daha çok tazeyken, Bulgaristan'ın Osmanlı ile iyi ilişkiler kurabilmesi için "heyet-i Osmaniye'yi rencide etmeyerek hareket" etmesi gerektiğini yaz-

22 F. R. Bridge, "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918,". (Ed.) Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, (Istanbul: 1999), s. 38-39.

23 Aktaran "Boykotaj ve Fraye Press," *İttihat ve Terakki*, No. 56, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2.

24 F. R. Bridge, "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918," s. 44.

mış, "Bulgaristan'ın böyle bir fırsattan istifade ederek hissiyat-ı milliyeye bir darbe vurmuş" olmasının ona pek pahalıya mal olacağını dile getirmiştir. Örneğin Osmanlı basınının önemli şahsiyetlerinden biri olan Hüseyin Cahit yazdığı yazılarda bu konuya özel bir vurgu yapmıştır. Cahit her devletin her şeyden önce şeref ve haysiyetini düşünmesi gerektiğini yazmış Avusturya ve Bulgaristan'ı Osmanlıların "nefs-i milliyelerini" okşamadıkları için eleştirmiştir.[25]

Işin ilginci krizin ortaya çıktığı ilk günlerde İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'de soruna bu tarafından yaklaşmış ve bundan dolayı Osmanlı'nın sarsılan prestiji ve incinen hissiyatı için ilk tazminat fikrini ortaya atan kişi olmuştur. Grey bir bakıma daha baştan yaklaşık otuz yıldır eyaletleri yönetmekte olan Avusturya'nın hareketini kabullenmiş oluyordu. Ancak yinede tazminat fikrini önerdiği günlerde Avusturya'nın hareketini tanımadığını ilan edecektir.[26]

Bu esnada boykot neticesini vermeye başlamış ve Peşte Ticaret Odası Avusturya hariciye nazırından Macaristan sanayii büyük zararlara uğradığı için gereğinin yapılmasını istemiştir. Benzer şekilde Avusturyalı tüccarlar da devletlerini boykottan uğradıkları zararlar dolayısıyla sıkıştırmaya başlamışlardır. Hariciye nazırı Aehrenthal ise Osmanlı devletine boykotun biti-

---

25 "Muharebe İhtimali Azalıyor," *Tanin*, No. 79, 22 Ramazan 1326, [18 Ekim 1908], 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1-2; "Harbe Ramak Kalmış İmiş," *Tanin*, No. 84, 27 Ramazan 1326, [23 Ekim 1908], 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 1; "Bulgaristan Tehdidi," *Tanin*, No. 145, 1 Zilhicce 1326, 25 Aralık 1908, 12 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 1-2; Hüseyin Cahid, "Bulgaristan'ın Notası," *Tanin*, No. 146, 2 Zilhicce 1326, 26 Aralık 1908, 13 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 1; Hüseyin Cahid, "Buhranın Son Safhası," *Tanin*, No. 150, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1; "Devlet-i Osmaniye ve Avusturya," *Ikdam*, No. 5228, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 2.

26 Sir Edward Grey'in kendi anılarında yayınladığı belgeler ve yazışmalar için bkz. "Sir Edward Grey to Sir A. Nicolson, Foreign Office, Ekim 5, 1908; Sir Edward Grey to Sir G. Lowther, Foreign Office, Ekim 5, 1908;" Viscont Grey of Fallodon K. G., *Twenty-Five Years 1892-1916*, (New York: 1925), s. 170-171. Edward Grey'in benzer öneri ve fikirleri Babıâli'ye Londra Sefareti tarafından bildirilmiştir: BOA. Y. A. Hus, nr. 525/66, *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 268-270.

Avusturya malı satan dükkânların listesi. "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız", Musavver Geveze, 11 Ekim 1908.

rilmesi isteğini ilettiklerini ve Osmanlı devletinin buna gücü olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Ancak bakan Osmanlı devletinin boykotu durdurmayı başaramaması durumunda Ticaret Odaları ile biraraya gelip "mukabele-i bil-mesel" uygulayacaklarını söylemiştir. Aehrenthal Avusturya iş dünyası tarafından gün geçtikçe daha fazla sıkıştırılmaya başlanmıştır.[27]

26 Ekim 1908'de yani Şeker Bayramı'nın birinci günü Avusturya'yı umutlandıracak bir gelişme olmuştur. Avusturya Selanik Konsolosu Alfred Rapport ile İttihat ve Terakki Cemiyeti

27 "Boykotaj Tevsi Ediyor," *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2; "Boykotaj ve Peşte Ticaret Odası," *İkdam*, No. 5180, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; Ayrıca Avusturya kaynaklarına atıf yapan, Roderic H. Davison, "The Ottoman Boycott of Austrian Goods," s. 11-12.

arasında boykot ve iki ülke arasındaki gerginliklerin giderilmesi için görüşme yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinden Enver Bey ile Selanik konsolosu arasındaki görüşmeler Kasım ayının ortalarına kadar sürmüş ancak gün geçtikçe Avusturya'nın umutları da suya düşmüştür.[28]

Kasım ayının başında yeni bir gelişme daha yaşanmış ve Avusturya, Romanya ve Sırbistan arasında ve Tuna Nehri üzerinde yer alan Ada Kale Avusturya tarafında işgal edilmiştir. Bu küçücük ada Berlin Anlaşması yapılırken unutulmuş ve herhangi bir düzenleme yapılmadığı için Osmanlı'nın elinde kalarak Hariciye Nezareti'nden bir memur tarafından yönetilmiştir. Avusturya Sırbistan ile bir savaş olması ihtimalini göz önünde bulundurarak Ada Kaleyi 6 Kasım günü işgal etmiştir.[29]

Bu arada Ekim ayının ortalarından Aralık ayına kadar Osmanlı devleti Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ ile bir ittifak imzalamaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. En somut tartışmaların yapıldığı Sırbistan müzakereler boyunca genel olarak Avusturya'yı düşünürken Osmanlı devleti daha çok Bulgaristan'a karşı bir güvenliği önemli görmüştür.[30]

Kabaca Kasım ayının ortalarından Aralık ayının ortalarına kadar Osmanlı devleti ile Avusturya arasındaki ilişkiler tıkanma noktasına gelmiştir. Bunun en büyük sebebi ise Avusturya'nın "boykot bitmeden herhangi bir müzakerede bulunmama" kararıdır. Çünkü Avusturya devleti ısrarla Osmanlı devletinin isterse boykotu sona erdirebileceğini iddia etmektedir. Hatta Avusturya hariciye nazırı ve gazeteleri Osmanlı'da boykotun Osmanlı devleti bazı isteklerde bulunacağı zamanlar şiddetlendiğini belirterek, Osmanlı hükümetinin boykotu

---

28 Roderic H. Davison, "The Ottoman Boycott of Austrian Goods", s. 17.

29 "Ada Kalanın İşgali Meselesi," *Tanin*, No. 98, 13 Şevval 1326, 8 Kasım 1908, 26 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1; "Ada Kala'nın İşgali ve Avusturya'nın Yeni Bir Tecavüzü," *Tanin*, No. 97, 12 Şevval 1326, 7 Kasım 1908, 25 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 1-2.

30 Osmanlı devletinin Romanya, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile itilaf arayışları için bkz. BOA. HR. SYS. 368/3. Ayrıca, Hasan Ünal, "Ottoman Policy during the Bulgarian Independence Crisis, 1908-9: Ottoman Empire and Bulgaria at the Outset of the Young Turk Revolution," s. 135.

Avusturya'yı sıkıştırmak için kullandığını ifade etmişlerdir. Hem Avusturya basını ve hem de hükümet çevreleri Osmanlı ile olan ilişkilerin gelişmemesini Osmanlıların Avusturya'ya karşı başlatmış oldukları iktisadi harbe bağlamışlardır.[31] Örneğin yarı resmi *Neue Freie Presse* gazetesi Avusturya'ya karşı iktisadi harp ilan etmiş bir hükümetle müzakere etmenin uygun olup olamadığını sormuş ve Osmanlı hükümetinin boykottan Avusturya'yı sıkıştırmak için faydalandığını belirtmiştir. Bunun bertaraf edilmesi için hükümetine boykot bitene kadar Osmanlı ile hiçbir müzakerede bulunmamasını tavsiye etmiştir.[32] Avusturya'nın İstanbul sefiri Pallavicini aldığı emir doğrultusunda 16 Kasım'da Babıâli'ye boykot devam ettiği sürece herhangi bir müzakerenin olmayacağını bildirir.[33]

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti, iki önemli ismi, Ahmet Rıza ve Doktor Nazım'ı Edward Grey ile görüşmek üzere Londra'ya göndermiştir. Temsilciler İngiltere'ye ittifak teklifinde bulunmuşlar ancak teklifleri reddedilmiştir.[34] Selanik gazetesi *Bağçe* bu ortamda İngiltere'nin yardımının Osmanlılar için iyi olsa da, hiçbir zamana bir Türk kadar Türk taraftarı olamayacağını yazmıştır. Yani Türkler kendi başlarının çaresine kendileri bakmalıdırlar. (Kim bilir Türk milliyetçiliğinin doğmak-

31 "Devlet-i Osmaniye ve Avusturya," *Ikdam*, No. 5228, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 2; "Boykotaj ve Konferans," *Ittihat ve Terakki*, No. 55, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 2; "Devlet-i Osmaniye-Avusturya ve Boykotaj," *Sabah*, No. 6885, 1 Zilkade 1326, 25 Kasım 1908, 12 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "Boykotaj Hakkında -Avusturya Matbuatı Ne Diyor," *Tanin*, No. 121, 7 Zilkade 1326, 1 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3; "Matbuat – Avusturya ve Hükümet-i Osmaniye," *Şûra-i Ümmet*, No. 52, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 3; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5208, 29 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 12 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3.

32 *Neue Freie Presse*'den aktaran, "Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6881, 26 Şevval 1326, 21 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Boykotaj ve Fraye Press Gazetesi," *Ittihat ve Terakki*, No. 52, 29 Şevval 1326, 23 Kasım 1908, 10 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3.

33 Roderic H. Davison, "The Ottoman Boycott of Austrian Goods", s. 21.

34 Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu," (Ed.) Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, (Istanbul: 1999), s. 15. Ahmet Rıza'nın Avrupa seyahati ile ilgili olarak ayrıca, BOA. HR. SYS. 336/1.

ta olduğu bu dönemde belki "Türk'ün Türk'ten başka dostunun olamayacağı" da düşünülmüştür.)[35]

Osmanlı basını ve hükümeti de boykotu milletin yaptığını, bunun herhangi bir devlete tecavüz olmadığını, hükümetin ahalinin kiminle ticari ilişki kurup kurmayacağını tayin edemeyeceğini ifade etmiştir. Hukuku bozanın Osmanlılar değil Avusturyalılar olduğunu dile getiren Osmanlı tarafı, Avusturya'nın boykotu hafifletmek veya ortadan kaldırmak için boykotun asıl sebebi olan "efkar-ı millî"yi tatmin etmesi gerektiğini sıkça tekrarlamışlardır. Basın ise istibdat zamanında olunsa muhtemelen hükümetin Avusturya'nın baskılarına boyun eğerek milletin iradesini bastırmaya çalışacağını yazmış ve Meşrutiyet'e şükretmiştir.[36]

Neue Freie Presse gazetesi ile mülakatta bulunan bir Osmanlı diplomatı hükümetin boykottan mesul olmadığını, ahalinin kararlarında serbest olmasında dolayı da yapılacak bir şeyin olmadığını söylemiştir. Boykotun en önemli güçlerinden biri olan liman işçileri çok sık gündeme gelmiştir. Hamalların da belli bir eşyayı taşımaya zorlanamayacağını dile getiren diplomat Avusturya vapur kumpanyalarının kendi adamlarını kullanabileceğini ifade etmiştir. Boykotun en büyük destekçisi matbuat ise Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer birçok ülkede olmadığı kadar hürdür. Bundan dolayı hükümetin kendisi bile birçok kereler zarara uğramaktadır. Diplomat Osmanlı milletinin yapmakta olduğu boykotun sona ermesi için iki devlet

---

35 "Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 14, 8 Şevval 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 1-3.

36 "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5207, 28 Şevval 1326, 23 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2; "Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6881, 26 Şevvâl 1326, 21 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Devlet-i Osmaniye-Avusturya ve Boykotaj," *Sabah*, No. 6885, 1 Zilkade 1326, 25 Kasım 1908, 12 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "Boykot ve Konferans," *Şûra-i Ümmet*, No. 53, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 5-6; "Siyasat," *Serbestî*, No. 16, 7 Zilkade 1326, 1 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Salı, s. 1; "İngiltere Hariciye Nezareti ve Boykotaj," *Ikdam*, No. 5220, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Boykotaj Devam Etmeli," *Serbestî*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2.

arası görüşmelerin başlaması ve Avusturya'nın bir takım tavizlerde bulunması gerektiğini söylemiştir.[37]

Osmanlı hükümeti Avusturya'ya verdiği cevaplarında hükümetin Avusturya kişi ve kurumlarını her türlü tacizden koruduğunu belirtmiştir. Avusturya sefiri Pallavicini hemen hemen her gün Sadrazam Kamil Paşa veya diğer nazırlara şikâyetlerde bulunmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde Avusturya'nın hak ve hukukunun ihlal edildiğini bildirmiştir. Hatta Avusturya sefiri bu ziyaretlerinden birinde Sadrazam Kamil Paşa'ya boykotun sona ermemesi halinde 27 Kasım 1908 Cuma günü İstanbul'u terk edeceğini söylemiştir. Ancak Aralık ayının ilk iki haftası dahi Pallavicini'nin Dersaadet'i terk edip etmeyeceği tartışılmış ve zamanla konu gündemden düşmüştür. Bu süreç içerisinde Avusturya sefiri sık sık sadrazam ve diğer hükümet yetkilileri ile görüşmelerini sürdürmüş, boykot konusunda somut tedbirler alınması talebini yinelemiş ve buna mukabil hükümetin ahalinin hür iradesine müdahale edemeyeceği cevabını almıştır.[38]

Aslında asıl merkezî tartışma liman işçilerinin devlet memuru sayılıp sayılmadığı noktasındaydı. Çünkü Avusturya ısrarla, özellikle hamalların direnişinin engellenmesini istiyor ve devlet memurlarının boykotta aktif olarak yer aldığını iddia ediyordu. Osmanlı hükümeti ise memurların boykota iştirak ede-

37 "Boykot," *İkdam*, No. 5212, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 1.

38 "Boykotaj Hakkında Avusturya Sefirinin Beyanatı," *Şûra-i Ümmet*, No. 53, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 6; "Avusturya'nın Ültimatomu," *Tanin*, No. 117, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 2; "Devlet-i Osmaniye ve Avusturya," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 1-2; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 55, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5216, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 58, 6 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2-3; "Sadrazam ile Mulakat ve Boykotaj," *Sabah*, No. 6899, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "Osmanlı Boykotunun Hali Hazırı," *Şûra-i Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 6-7; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5225, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3.

meyeceğini dile getiriyor, böyle bir durum varsa engelleneceğini vaat ediyordu. Ancak Osmanlı hükümeti hamalların devlet memuru olmayıp, esnaftan olduklarını da ısrarla vurguluyordu.[39] Bu arada Avusturya'nın Osmanlı limanlarına gelecek ticaret gemilerine savaş gemileri ile eşlik edeceği şayiasının ortaya çıkması da tepki ile karşılanmıştır.[40]

Osmanlı devleti ve Avusturya arasındaki diplomatik ilişkilerin Kasım ayının ortasından itibaren kilitlenmesi Avusturya açısından dezavantajlı bir durumdu. Avusturya bir an evvel çözüme kavuşmak istiyor, herhangi bir kriz veya savaş durumunda Sırbistan ve Rusya'nın konumlarından çekiniyordu. Bundan dolayı düğümü çözecek ilk adım da 8 Aralık'ta Avusturya'dan geldi. Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal görüşme-boykot ikiliğini ortadan kaldırmak için Pallavicini'ye Babıâli'ye Avusturya'nın boykottan dolayı uğradığı zararın bir faturasını çıkarmasını istedi. Avusturya sefiri bunun Osmanlı hükümeti tarafından derhal reddedileceğini ve hatta boykotu yapanlar için eylemlerini derinleştirecek bir motivasyon olacağını yazdı. 10 Aralık'ta daha ayrıntılı bir yazı gönderen Aehrenthal bu yolla görüşmelerin tekrar başlayabileceğini, Osmanlı'nın Bosna Hersek'in ilhakını kabul edeceği şartların belireceğini ve boykot sebebiyle uğranılan zararların talep edilmesi ile de zevahirin kurtarılmış olacağını bildirdi.[41]

İki devlet arası ilişkilerin normale dönmesinde rol oynayan bir ikinci faktör de Osmanlı hükümetinin liman işçilerine boykotun bitirilmesi için verdiği emirdir. Bu gelişme somut bir sonuç vermese de özellikle Avusturya sefiri tarafından

---

39 Osmanlı'nın bu cevabını dile getiren ve Avusturya'ya tebliğ edilmek üzere Viyana Sefareti'ne yazılan bir yazı için bkz. "Babıâli'nin Cevabı," *İkdam*, No. 5221, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2.

40 "Boykotaj Devam Etmeli," *Serbesti*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Tezahürat-ı Şeker-güzârî," *Sabah*, No. 6890, 6 Zilkade 1326, 30 Kasım 1908, 17 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 1; "Avusturya'nın Tehdidi," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 1; "Viyana'dan Telgraflarımız," *Boşboğaz*, No. 32, 6 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2.

41 Roderic H. Davison, "The Ottoman Boycott of Austrian Goods", s. 22.

memnuniyetle karşılanmıştır. Hükümet bu tavrı sonucu ilişkilerde bir yumuşama da beklemekteydi. Nitekim Kamil ve Tevfik paşalar bu beklentilerini ifade de etmişlerdir. Halen sıklıkla devam eden Avusturya sefiri-hükümet görüşmeleri, Osmanlı hükümetinin elinden geleni yaptığını ortaya koyması ile daha ümit verici bir hal almıştır.[42]

Avusturya dışişleri bakanı 10 Aralık tarihinde boykot ve müzakere ikilemini aşmaya karar verdi. Aehrenthal'in girişimi üzerine 13 Aralık'ta Avusturya sefiri Sadrazam Kamil Paşa ve Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile görüştü ve iki devlet arasında ilk kez gerçekçi pazarlıklar gündeme geldi. Bu görüşmede Avusturya'nın Osmanlı'ya vereceği tazminat konuşuldu ve Kamil Paşa ilk kez dört milyon Osmanlı lirası gibi somut bir meblağdan bahsetti. Böylece iki ülke arası müzakereler Aralık ayı ortasında tekrar başlamış oldu. Müzakerelerin başlaması ile basında daha ümitvar haberler çıkmaya başladı. Görüşmelerin başlaması Avusturya'nın yola gelmesi şeklinde yorumlanmış ve Osmanlı halkının tepkisinin bir sonucu olarak görülmüştür.[43]

Osmanlı devleti tarafından 13 Aralık'ta Avusturya'nın boykotajdan dolayı zarar ödenmesi isteğine aynı gün ılımlı bir cevap verilmiştir.[44] Ancak 17 Aralık'ta Kamil Paşa daha sert bir

---

42 "Boykotaj" *İttihat ve Terakki*, No. 71, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1; "Devlet-i Osmaniye ve Avusturya Münasebeti," *Sabah*, No. 6906, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1-2; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5228, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 2; "Mesail-i Hazıra ve Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 69, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2; "Boykotaj -Zaman-ı İtilaf Yaklaştı mı?" *Tanin*, No. 131, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3; "Sadrazam ve Tevfik Paşaların İfadatı," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 2.

43 F. R. Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914: A Diplomatic History*, (Londan: 1972), s. 123; İsmail Hakkı, "Avusturya ile Müzakerat Başlıyor," *Tanin*, No. 135, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 1-2; "Boykot Meselesi," *Şûra-i Ümmet*, No. 71, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 8; "Devlet-i Osmaniye ve Avusturya Münasebeti," *Sabah*, No. 6906, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1-2; "Siyasat," *Serbesti*, No. 32, 23 Zilkade 1326, 17 Aralık 1908, 4 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 1.

44 BOA. HR. SYS. 266/1.

nota ile Osmanlı ahalisinin Avusturya'nın barış zamanında saldırgan bir tutumla ilhak ettiği iki eyalet için tepki gösterdiğini belirtmiş ve hükümetin bu protestoda hiçbir sorumluluğu olmadığı için herhangi bir zarar ödeme durumunda olmadığını bildirmiştir. Avusturya hükümeti 4 Ocak tarihinde tekrar iddiaları yenilediği bir nota daha göndermiş ancak bu da bir önceki tarzda 17 Ocak'ta cevaplanmıştır ve Avusturya bir daha boykotajdan uğradığı zarardan dolayı tazminat talebini gündeme getirmemiştir.[45]

Aralık ayının ortalarından itibaren görüşmeler hızlanmış ve bazı noktalar netlik kazanmıştır. Bunlardan en sık gündeme gelenleri şunlardır: Gümrük vergisinin yüzde on beşe çıkartılması, yeni "inhisar"ların kurulması, eğer belli bir yerde başka devlet postahanesi yoksa Avusturya postahanelerinin kapatılması, Avusturya'nın Arnavut Katolikler üzerindeki himayesinin kaldırılması, Yenipazar sancağının Osmanlı İmparatorluğu'na terkidir. Ancak görüşmelerin, sonuçlanmamasının en büyük nedeni Avusturya'nın herhangi bir nakit tazminat ödemeyi reddetmesidir. Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı devleti tazminat olarak dört milyon Osmanlı lirası talep etmekteydi. Müzakerelerin ana konusunu, Avusturya 6 Ocak 1909 tarihinde iki buçuk milyon Osmanlı lirasını teklif edinceye kadar tazminat meselesi oluşturmuştur.[46] Bu zamana kadar ülkelerin tazminat miktarı üzerine tahminler ve şayialar basında geniş yer bulmuştur.

Görüşmelerin başlamasıyla beraber gündeme gelen diğer bir konu ise Avusturya'nın boykotajın artık hafiflemesi için Osmanlı hükümetinin harekete geçmesini istemesiydi. Ancak Osmanlı hükümeti daha önceki argümanını, boykotla herhangi bir alakasının olmadığını yinelemiştir. Ancak bunun yanında daha sonraki bölümlerde de tartışılacağı üzere boykotu hafifletmek veya durdurmak için girişimlerde bulunmuştur. Pal-

45 Roderic H. Davison, "The Ottoman Boycott of Austrian Goods", s. 23.

46 BOA. Iradeler Tasnifi, Irade-i Hariciye, Genel No. 211, Hususi No. 10, 3 Safer 1327. Avusturya ile Osmanlı imparatorlukları arasında tartışılan bu hususlar nihai protokol de yerlerini almışlardır.

lavicini özellikle Beyrut gibi boykotun sert bir şekilde uygulandığı yerlerden örnekler vererek, hukukun şiddet yoluyla ilga edildiği örnekler vermiştir.[47] 11 Ocak 1909 tarihinde iki buçuk milyon Osmanlı lirası tazminat ödenmesi hususunda iki ülke anlaşmaya varmış, 12 Ocak tarihindeki toplantıda bu miktar kesinleştirilmiştir. Ancak bundan sonra küçük pürüzler nihai anlaşmanın imzalanmasını uzatmış ve Pallavicini'ye "deneyler şunu gösteriyor ki, Türk devlet adamlarıyla görüşmelerde en büyük güçlükler, insan sonuca ulaşıldığını sandığında ortaya çıkar" yorumunu yaptırtmıştır.[48]

Ocak ayının sonları ile şubat boyunca görüşmeler sürmüş ve anlaşma nihayet 26 Şubat 1909 günü imzalanmıştır. Bu zamana kadar çeşitli konularda anlaşmazlıklar çıkmış, Avusturya boykotun devam etmesinden şikâyetçi olmuştur. Örneğin Babıâli Bosna'daki İslâm ulemasının şeyhülislam tarafından atanmasını istemiş, Avusturya bunu Katolik Arnavutlar üzerindeki himaye hakkının devamına bağlamıştır. Bu arada liman işçileri

47 "Şark Meselesi Hakkında," *Şûra-i Ümmet*, No. 98, 18 Zilhicce 1326, 11 Ocak 1909, 29 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 7; "Avusturya ve Türkiye," *Şûra-i Ümmet*, No. 92, 12 Zilhicce 1326, 5 Ocak 1909, 23 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 7; Kamil-ül Hami, "Bosna-Hersek," *Serbestî*, No. 49, 10 Zilhicce 1326, 3 Ocak 1909, 21 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 1; "(La Turki'den)," *Serbestî*, No. 45, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2; "Avusturya'nın Tavizatı," *Sabah*, No. 6920, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2; "Beyrut'da Avusturya Postahanesine..." *Sabah*, No. 6919, 5 Zilhicce 1326, 29 Aralık 1908, 16 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 4; "Avusturya Tarafından Türkiye'ye Gösterilen Müsaadat," *Tanin*, No. 149, 5 Zilhicce 1326, 29 Aralık 1908, 16 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3; "Avusturya ile Müzakerat," *Tanin*, No. 144, 30 Zilkade 1326, 24 Aralık 1908, 11 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 4; "Siyasat," *Serbestî*, No. 38, 29 Zilkade 1326, 23 Aralık 1908, 10 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1; "Kamil Paşa ve Pallavicini," *Tanin*, No. 143, 29 Zilkade 1326, 23 Aralık 1908, 10 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3; "Avusturya'nın Teklifi," *Şûra-i Ümmet*, No. 76, 26 Zilkade 1326, 20 Aralık 1908, 7 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 8; "Avusturya'nın Teklifatı," *Tanin*, No. 139, 25 Zilkade 1326, 19 Aralık 1908, 6 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 2; "Dersaadet'den (Tan) Gazetesine...," *İttihat ve Terakki*, No. 76, 28 Zilkade 1326, 22 Aralık 1908, 9 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3; "Haftalık Notlar, Siyasi," *Bağçe*, No. 25, 26 Zilhicce 1326, 6 Kanunusani 1324, 19 Ocak 1909, Salı, s. 1-3.

48 F. R. Bridge, "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918," s. 45; F. R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, s. 313.

Boykotaj Sendikası'ndan herhangi bir emir almadıklarını belirterek boykotaja devam edecekler, basında ise boykotajın hâlâ devam ettiğini bildiren haber ve makaleler yayınlanacaktır. Avusturya sefiri Avusturya hükûmeti ve ticaret çevrelerini boykotun devam ettiğini haber vererek uyarmıştır. Çünkü şubat ayında boykotun her an biteceğine dair bir hava oluşmuştur. Anlaşmanın imzalanması ile birlikte sadrazamın boykotun bitmesi için emir vereceği söylenmiş, bu haberler üzerine Trieste'den şeker yüklü vapurlar İstanbul'a yola çıkmışlardır. Örneğin Trieste'den hamulesini boşaltmak ümidiyle gelen Baron Beck adlı vapur uzun bir süre limanda beklemek durumunda kalmıştır. Liman işçileri iki devlet arasındaki protokol meclis tarafından onaylanana kadar boykota devam edeceklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine Avusturya boykot, anlaşma imzalandıktan sonra da devam ederse tazminat talep edeceğini bildirmiş ve Osmanlı'ya ödeyeceği tazminatı anlaşmanın imzalanmasından iki hafta sonra ödeyeceği haberleri gelmiştir.[49] Hatta

49 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6974, 3 Safer 1327, 24 Şubat 1908, 11 Şubat 1324, Çarşamba, s. 3; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5295, 29 Muharrem 1327, 21 Şubat 1909, 8 Şubat 1324, Pazar, s. 3; "İtilaf Protokolü," *İkdam*, No. 5293, 27 Muharrem 1327, 19 Şubat 1909, 6 Şubat 1324, Cuma, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6969, 27 Muharrem 1327, 19 Şubat 1908, 6 Şubat 1324, Cuma, s. 4; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6967, 25 Muharrem 1327, 17 Şubat 1908, 4 Şubat 1324, Çarşamba, s. 3; "Protokol," *Sabah*, No. 6967, 25 Muharrem 1327, 17 Şubat 1908, 4 Şubat 1324, Çarşamba, s. 2; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5286, 20 Muharrem 1327, 12 Şubat 1909, 30 Kanunusani 1324, Cuma, s. 3; "Protokol," *Serbesti*, No. 84, 17 Muharrem 1327, 9 Şubat 1909, 27 Kanunusani 1324, Salı, s. 4; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5277, 11 Muharrem 1327, 3 Şubat 1909, 21 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 2; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6952, 10 Muharrem 1327, 2 Şubat 1908, 20 Kanunusani 1324, Salı, s. 1; "Boykotaj Kaldırılması Hakkında..." *Şûra-i Ümmet*, No. 119, 10 Muharrem 1327, 1 Şubat 1909, 19 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 5; "Avusturya Türkiye Protokolü," *İkdam*, No. 5274, 8 Muharrem 1326, 31 Ocak 1909, 18 Kanunusani 1324, Pazar, s. 3; "Türkiye-Avusturya İtilafı-Boykotaj," *İkdam*, No. 5264, 28 Zilhicce 1326, 21 Ocak 1909, 8 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 2; "Boykot Hakkında," *Şûra-i Ümmet*, No. 107, 27 Zilhicce 1326, 20 Ocak 1909, 7 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 6; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5263, 27 Zilhicce 1326, 20 Ocak 1909, 7 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 2; "Marki Pallavicini ile Mülakat," *Şûra-i Ümmet*, No. 107, 27 Zilhicce 1326, 20 Ocak 1909, 7 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 5; "Boykotajın Ref'i," *Volkan*, No. 58, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 4.

Sabah birinci sayfasında büyük puntolarla "Boykotaj Bitmemiştir" şeklinde bir ilan yaparak boykotun bitip bitmediği tartışmalarına cevap vermek istemiştir.[50]

Avusturya ile Osmanlı devleti arasındaki anlaşmanın imzalanması ile birlikte aynı gün, 26 Şubat 1909 Cuma, boykotajın bittiği Rıza Tevfik tarafından liman işçilerine bildirilmiş, ertesi gün de basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Böylece Boykot Sendikası bir açıklama yaparak Meclisin onayı beklenmeden hükümetin araya girmesi ile boykotun sona erdiğini açıklamıştır.[51]

Boykotu doğrudan etkilemediği için biraz ihmal ettiğimiz Bulgaristan ile olan ilişkilere bakarsak, kasım ayının ortasında Bulgaristan Ticaret ve Tarım bakanı Lyapcheu, İstanbul'a gelmiş ve müzakereler başlamıştır. Müzakerelerdeki ana problem verilecek tazminatın niteliği ve miktarı idi. Bulgaristan bağımsızlık için tazminat vermeye yanaşmıyordu ve sadece demiryolları için para verebileceğini ifade ediyordu. Bulgaristan bağımsızlığın para ile değil kan ile alınabileceğine vurgu yapıyordu. Bunun yanında Osmanlı hükümeti tazminat olarak 28 milyon sterlin gibi Bulgaristan'ın ödeme kabiliyetinin çok üzerinde bir tazminat istiyordu. Bulgaristan ise sadece üç milyon iki yüz bin sterlin teklif ediyordu. Taraflar ocak ayının sonlarına doğru halen anlaşmış değillerdi. 29 Ocak tarihinde Rusya Hariciye Bakanı Izvolsky İngiliz meslektaşı Edward Grey'e farklı bir teklifte bulunur. Bu teklif ve sonraki görüşme ve mü-

---

50 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6952, 10 Muharrem 1327, 2 Şubat 1908, 20 Kanunusani 1324, Salı, s. 1

51 26 Şubat 1909 anlaşmanın imzalandığı tarihtir. Mehmet Emin Elmacı'nın iddia ettiği gibi anlaşmanın meclis tarafından onaylandığı tarih değildir. Mehmet Emin İlhan[Elmacı] "İzmir'de Avusturya Boykotajı," *Tarih ve Toplum*, No. 161, Cilt 27, Mayıs 1997. Zaten 26 Şubat'tan sonra da meclis de onaylanmaya ilişkin haberler çıkmaya devam etmiştir. Örnek olarak "Protokol," *Serbesti*, No. 127, 31 Safer 1327, 24 Mart 1909, 11 Mart 1324, Çarşamba, s. 3. İki devlet arasında imzalanan anlaşmanın onaylanma tarihi 5 Nisan 1909'dur. Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991) s. 183. Bu konu üzerine Elmacı'nın eleştirdiği makale için bkz. Şule Sevinç Kişi, "Avusturya ve Bulgaristan'a Karşı İzmir'de 1908 Boykotu," *Tarih ve Toplum*, Cilt 26, (Ağustos 1996), s. 4 -14.

zakereler ile tazminat Rusya'nın 1877-78 savaşından kalan alacağına sayılmıştır. Meclisin 23 Nisan 1909'da hazırlanan Osmanlı-Bulgar protokolünü kabul etmesiyle Bulgaristan ile yaşanan kriz sona ermiştir.[52]

52 Hasan Ünal, "Ottoman Policy during the Bulgarian Independence Crisis, 1908-9: Ottoman Empire and Bulgaria at the Outset of the Young Turk Revolution," s. 135; Paul Imbert, *Osmanlı Imparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, s. 188-189; Bulgaristan tarafından verilecek tazminat ile ilgili olarak Rusya'nın teklifi için bkz. BOA. HR. SYS. 368/5.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BOYKOT KAVRAMI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI

"Boykot" kelimesi Osmanlı İmparatorluğu'na 1908 Boykotu ile beraber girmiştir. Osmanlı toplumunun veya daha doğrusu Osmanlı elitlerinin, Jön Türklerin İrlanda boykotundan veya İran tütün boykotundan daha önce haberdar olup olmadıkları hakkında bir araştırma mevcut değildir. Özellikle bir önceki bölümde değinilen İran tütün boykotundan Osmanlıların haberdar olmaları muhtemeldir ancak bunun Osmanlılar üzerinde ne kadar etkili olduğu meçhuldür. Osmanlılar 1908 Boykotu boyunca sık sık atıf yaptıkları Çin Boykotları'ndan ise haberdardırlar.

Ancak "boykot" kavramının yaygınlık kazanması ve özellikle İrlanda ve Çin gibi diğer boykotlarla karşılaştırılması 1908 Boykotu sırasında olmuştur. Boykot kavramının gündelik dile girdiğini ve Osmanlı toplumunun tüm katmanlarınca bilinir hale geldiğini görmekteyiz. 1908 Ekim ayından itibaren tüccarlardan liman işçilerine, hükümetten alt düzey bürokrasi kademelerine, Jön Türklerden sıradan tüketicilere, erkeklerden kadınlara, çocuklara boykot kavramı İmparatorluk kamuoyunda önemli bir yer edinmiştir.

Boykot Kavramının Osmanlılaştırılması Denemesi

İlk boykot önerisi 7 Ekim 1908 tarihli *Servet-i Fünun*'da Horasani imzalı bir yazıda yapılmış ve daha sonraki günlerde tüm basında boykot kelimesinden geçilmez olmuştur. Ancak özellikle boykotun başlarında "boykot" kelimesi yerine bir takım Osmanlıca muadilleri ikame edilmeye çalışılmış ancak bu çaba süreklilik kazanamamıştır. Bir nevi boykotun Osmanlılaştırılmaya çalışıldığını da düşünebiliriz. Örneğin bu çabanın en yaygınlaşan biçimi "*harb-i iktisadi*" kavramıdır. Bu kavram boykot süresince en az "boykotaj" kavramı kadar sık kullanılmıştır. Bu durum, sadece kitabın arkasında verilen makale başlıkları listesine bir göz atmakla da anlaşılabilir. Avusturya ve Bulgaristan'a karşı bir savaş ilan edilmemesi ve hatta ilan edilmek istenmemesi üzerine kamuoyunda beliren tepkiyi boykot gibi daha zararsız bir eyleme kanalize etmek hükümet ve İttihat ve Terakki çevrelerince uygun görülmüştür. Bundan dolayı boykot eylemi savaş ilanından daha etkili bir yöntem olarak gösterilmiştir. Yani Osmanlılar savaş ilan etmişlerdir ancak bu savaş İbrahim Fatin'in dediği gibi insanlığın ve medeniyetin geldiği seviyeye en uygun, en faydalı ve tesirli bir savaştır.[1] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı *İttihat ve Terakki* de boykotu "diğer bir vasıta-i harb" olarak tanımlamıştır.[2] *İttihat ve Terakki* gazetesi bu amaçla Atina'da çıkan *Embros* (İleri) gazetesinin boykotla ilgili mütalaasını yayınlamıştır. Buna göre boykotaj savaşların engellenmesi, genel barışın sağlanması için önemli bir araçtır. Çünkü güçlü bir devlet kuvvetli ordusuna güvenerek "küstah" davranışlarda bulunur ve hukuku bozarsa, güçsüz devlet artık boykot gibi önemli bir silaha sahiptir. Gazete Polonyalıların Almanlara, Çinlilerin Japonlara karşı (yani güçsüzün güçlüye karşı) yaptıkları gibi başarılı boykotlardan örnekler vererek, Osmanlıların da aynı yolu denediklerini belirtmiş-

1 İbrahim Fatin, "Harb-ı İktisadiye, Muvaffakiyetler," *Serbestî*, No. 22, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3

2 "Avusturya Matbuatı ve Harb-i İktisadi," *İttihat ve Terakki*, No. 57, 5 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 1.

tir. Böylece artık hem hukuku bozacak devlet cezalandırılmış, hem de barış düzeni bozulmamış olacaktır.[3] Doktor H. Sabri de İzmir'in *İttihad* gazetesine yazdığı yazısında savaşın sadece top ve tüfekle yapılmadığını anlatarak düşmana harb-ı iktisadi ile nasıl darbe indirileceğinden bahsetmiştir.[4] İttihat ve Terakki Cemiyeti ve hükümet kriz çıktığı ilk andan itibaren bir savaşa karşıydılar. Bundan dolayı basında örneğin artık savaşlarla bir şeyin kazanılamayacağına dair yazılar çıkmıştır. Artık asıl güç askeri güç değil onun da dayandığı iktisadi güçtür. Onun için bir memlekete indirilecek en büyük darbe iktisadi darbedir. Bundan dolayı da çağ artık "*yeni usul-ı harb*" da denen "iktisadi harb" çağıdır. Bir memleketten alınacak öç veya intikam için kan dökmeden, para harcamadan yapılan mücadele de boykottu. Aslında bir bakıma "muassır medeniyetin" bir aracıdır boykot. Kullanılan benzer bir başka kavram da "*muharebe-i ticariye-i iktisadiye*"dir.

Şerafettin Mağmumi de yazdığı yazı ile Osmanlıların Avusturya'ya karşı ilan ettikleri boykotun daha önce Viyana surlarını döven güllelerden daha fazla tesir gösterdiğini ifade etmiştir. Ancak boykot yerine bir savaş olması durumunda Osmanlı'nın binlerce genç insanını ve parasını kaybettiği gibi Avrupa nezdinde de meşrûiyetini kaybedeceğini yazmıştır. Hatta Osmanlı devleti böyle bir savaşta galip gelse bile 1897 Yunan Harbi'nde olduğu gibi toplanacak bir konferansta hiçbir netice alamayabilirdi.[5] Mağmumi "iktisadi harb" ile Osmanlıların bu tehlikelere düşmeden Avusturya'yı yola getirebileceklerini ifade etmiş oluyordu.

"Harb-i iktisadi" kavramı bu sebeplerden dolayı çok sık kullanılmış, tüm kamuoyu Avusturya ve Bulgaristan'a karşı açılmış olan bu iktisadi harbe, "*tazyik-i iktisadi*"ye davet edilmiştir.

---

3 "Boykotaj Hakkında," *İttihat ve Terakki*, No. 41, 16 Şevval 1326, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

4 Doktor H. Sabri, "Harb Yalnız Topla Tüfenkle Olmaz," *İttihad*, No. 10, 24 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 2.

5 Ş.[erafettin] Mağmumi "Düşündüm ki," *Serbestî*, No. 48, 9 Zilhicce 1326, 2 Ocak 1909, 20 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 1.

Boykot kelimesi yerine kullanılan bir başka kelime "*aforoz*"dur. "Ticaret aforozu" kavramı veya sadece "aforoz" daha çok boykotun ilanı edildiği ekim ayı içerisinde kullanılmıştır.[6] Bu kelimenin kullanılmasının bir açıklaması yabancı gazete ve dergilerden yapılan bir çeviri olmasıdır. Ya da Osmanlıların boykot eylemini yine Batı'dan bildikleri bir başka eyleme benzetmelerinden kaynaklanmaktadır. Engizisyon ve aforoz kavramları Osmanlıca tarih kitaplarında yer almışlar ve gazetelerdeki makalelerde de sık sık siyasi baskı ve istibdada örnek olmuşlardır. Bundan dolayı boykot gibi bir eylemin ilk elden *aforoz*'a benzetilmesi anlaşılabilir bir durumdur. *Millet* gazetesi James Boycott'tan bahsederken aforoza şöyle değinmiştir:

> "...umum bilittihad kendisini aforoz etdiler. Fakat bu papalığın değil bir devr-i medeniyetde efkar-ı umumiye aforozu idi: kimse işinde işlemiyor, ona bir şey satmıyor, ondan bir şey almıyordu."[7]

Ancak en yaratıcı muadil ise "*mukaata*"dır. Bilindiği gibi daha çok iktisat tarihinde karşımıza çıkan bu kavramla boykotun bulunabilecek tek ilişki kelimenin kökenine ilişkindir. Mukataa bilindiği gibi "en kısa tanımıyla hazineye gelir sağlayan ver-

---

6 "Ticaret Afarozu," *Ikdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3; "Ticaret Afarozu- Avusturya Malları İngiltere'de Geçmiyor!" *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Ticaret Afarozu," *Ikdam*, No. 5172, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Ticaret Afarozu," *Ikdam*, No. 5173, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Ticaret Aforozu," *Ikdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Aforoz," *Sabah*, No. 6852, 25 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; "Yerli Aforoz," *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; Imza Mahfuzdur, "{Boykot} Yahud Ticaret Aforozu," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

7 "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 76, 23 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4.

gi kaynağının adıdır."[8] Osmanlı maliye tarihinde iltizam ve esham sistemleriyle ilişkili olan bu kavramın kökeni kesmekten ve ayırmaktan yani kat' etmekten gelmektedir. Boykot yerine kullanılmasının sebebi ise boykotun bir kat-ı alaka, kat-ı ilişki eylemi olarak görülmesi olsa gerektir. Bu kavramlar bazen tek başlarına kullanılmış olduğu gibi bazen de aynı metin içerisinde boykot kavramı ile yan yana kullanılmıştır.[9] *İkdam* gazetesi 5 Aralık sayısında "mukataa yani boykotaj" diyerek ikisini eş anlamlı olarak kullandığını vurgulamıştır.[10]

Boykot kelimesi yerine Osmanlıca karşılıklarının bulunması ve ikame edilmesi çabası daha çok boykotun ilk haftalarında

---

8 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), s. 21; Yavuz Cezar, "The Role of Financial Factors in the Structural Changes in the Organization of the Ottoman Empire in the 18th Century," *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Sevim Görgün'e Armağan, No. 11-12-13, Nisan-Temmuz-Ekim 1995, s. 112.

9 "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 81, 5 Zilhicce 1326, 28 Aralık 1908, 15 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3; "Iskenderun'da Boykotaj," *Tanin*, No. 139, 25 Zilkade 1326, 19 Aralık 1908, 6 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Hamiyetsizlikle Para Kazanmak," *Sabah*, No. 6935, 23 Zilhicce 1326, 16 Ocak 1908, 3 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 3; "Babıâli'nin Nazar-ı Dikkatine," *Sabah*, No. 6934, 22 Zilhicce 1326, 15 Ocak 1908, 2 Kanunusani 1324, Cuma, s. 3; "Bulgar Boykotu," *İkdam*, No. 5267, 1 Muharrem 1327, 24 Ocak 1909, 11 Kanunusani 1324, Pazar, s. 1; "Boykot Cevları," *İkdam*, No. 5226, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 29 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3; "Hakiki Boykot," *İkdam*, No. 5220, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Boykot zararları," *İkdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2-3; "Boykot Haberleri," *İkdam*, No. 5191, 12 Şevval 1326, 7 Kasım 1908, 25 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "İtilaf ve Mukataa," *Şûra-i Ümmet*, No. 70, 20 Zilkade, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 7; "Teslîm," *Şûra-i Ümmet*, No. 57, 7 Zilkade 1326, 1 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Salı, s. 1; "Boykot ve Konferans," *Şûra-i Ümmet*, No. 53, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 5-6; "Macaristan ve Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 47, 27 Şevvâl 1326, 21 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Balkanlara Dair – Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 47, 27 Şevvâl 1326, 21 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 1; "Boykot Haberleri," *İkdam*, No. 5191, 12 Şevval 1326, 7 Kasım 1908, 25 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

10 "Boykot zararları," *İkdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2-3. *İttihad* gazetesinde de bir keresinde aynen bu şekilde "mukataa yani boykotaj" tabiri kullanılmıştır: Kramer Birahanesi Sahib ve Müdürü Lazar Kramer, "İttihad Gazetesi Müdüriyetine," *İttihad*, No. 49, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3.

yoğunlaşmaktadır. Boykotun kitlelerin mobilizasyonunu amaçladığı düşünüldüğünde bu manidârdır. Kitlelere doğrudan doğruya yeni bir kelime ile seslenmek yerine daha aşina kelimeler kullanılmak istenmiş olabilir. Tıpkı boykotun ilk haftalarında "*lanetleme*" kelimesinin kullanılması gibi.[11]

Ancak boykot süresince bu tür farklı kavramlar gündeme gelmiş de olsa hiçbir zaman "boykot" sözcüğünün yerini alamamışlardır. Diğer birçok yerde olduğu gibi "boykot" kelimesi de Türkçe'ye yerleşmiştir. Ancak "boykot" kavramı da farklı eklerle kullanılmıştır. Bazen doğrudan Fransızca'dan tercüme edilerek "boykotaj" olarak kullanılmış ya da "boykot etmek/eylemek" gibi yardımcı fiillerle kullanılmıştır. "Boykotlamak," "boykot altına almak" da rastlanılabilecek farklı kullanımlardır.

Boykot kelimesi Batı'da kullanıldığı anlamıyla Osmanlı basınında kullanılmış ve yaygınlaşmıştır. 1908 Osmanlı Boykotu'nun resmi örgütü İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin İzmir'de çıkardığı *Gâve* gazetesi boykotun anlamını şu şekilde açıklamıştır:

> "Boykotaj: Erbab-ı alem ve kalemin malumu olduğu üzere hak'a, hukuk ve uhud-ı beyn-el-düvele muhalif bir vaziyet alan ve yahud tecavüzat-ı medeniyet şiknanede bulunan bir devlet veya emaretin her dürlü mamulat ve mahsulatına karşı bundan müteessir olan diğer devlet tebaası tarafından ilan edilen bir nevî harb-ı millî demekdir. Bu gibi millî harbler daima bir muhabbet ve hissiyat-ı vataniye esası üzerine müesses olduğundan buna hiçbir hükümetin ne kavlen ne de fiilen müdahalesi şayan-ı kabul ve reva görülemez."[12]

---

11 Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Sevahil-i Osmaniye'de Avusturya Loyd Vapurları," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 2-3.

12 "Boykotaj," *Gâve*, No. 1, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, Perşembe, s. 3-4.

Osmanlı Dışındaki Boykotun Bilgisi

"Boykot" kelimesinin İrlanda'da nasıl ortaya çıktığı ayrıntılı addedilebilecek bir biçimde anlatılmış ve İrlanda'daki olaylar tasvir edilmiştir. Bu anlatımlarda Osmanlıların James Boycott'unun Avusturya ve Bulgaristan olduğu dile getirilmiştir. Yirmi küsur seneden beri ticari eşya ve emtiaların belli bir ülke ahalisi tarafından reddedilmesine artık "boykotaj" dendiği belirtilmiştir.[13] Örneğin *Millet* gazetesi Fransa'da daha önceler "mise auban" veya "mise a'lindex" kavramları kullanılırken, artık "boykottan" boykotaj diye yeni bir kelime oluşturulduğunu yazmıştır. Bu yazıda gazete ilginç bir sınıflandırma da yapmıştır. Bunlar resmi ve gayrıresmi boykot ile meşrû ve meşrû olmayan boykotlardır. Boykot aslında yeni bir olgu değildir gazeteye göre, yalnızca isim yenidir. Çünkü gümrük vergilendirmesi başka bir mala karşı örülecek en önemli duvarlardan bir tanesidir. Yani *Millet* gazetesi boykotu bir nevi korumacılık önlemi olarak görmüştür. Eğer boykot hükümet tarafından yapılırsa bu resmî, ahali tarafından yapılırsa gayrıresmi olarak adlandırılmaktadır. Ticari anlaşmalar ve uluslararası hukuk resmi boykota izin vermemektedir. Kısaca meşrû değildir. İnsanlara şiddet yoluyla boykot yaptırmakta gayrımeşrûdur. Yapılması gereken tıpkı Osmanlıların hali hazırda yaptıkları gibi "hürriyet-i şahsiyeye" dokunmayan "meşrû," "mübah" ve "gayrıresmi" boykotajdır.[14]

Sabah gazetesi başyazarlarından Selanikli Tevfik de boykot eylemini büyük ve küçük olarak ikiye ayırmıştır. Tevfik tarihte görülmüş en büyük boykotun Napolyon'un donanmasının İngiltere tarafından Trafalgar'da yok edilmesinin ardından İngiltere'ye karşı ilan ettiği 1806 "kıta ablukası" olduğunu ifade et-

13 "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5180, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 4; Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 76, 23 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4.

14 "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 76, 23 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4.

miştir. Napolyon, İngiliz ticari metalarının Avrupa limanlarına girmelerini engelleyeceğini ve İngiliz limanlarına uğrayan gemilere de el koyacağını ilan etmişti. Tevfik'e göre İngiltere bu ablukayı zaman zaman delmeyi başarmış da olsa büyük zararlara uğramıştır. Yazar Osmanlıların küçük boykotunun Napolyon'un boykotu kadar büyük olmasa da en az onun kadar tarihte iz bırakacağını belirtmiştir.[15]

Yukarıda da değinildiği gibi "boykot" kavramının yerelleştirilmesi fazla yaygınlaşmamış, haber ve makaleler çoğunlukla "Boykotaj" başlığı altında verilmiştir. Osmanlıların dünyada yaşanmış diğer boykotlar hakkında ne kadar bilgiye sahip olduklarına dair de bir bilgiye sahip değiliz. Bu ancak başka bir araştırma konusu olabilir. Ancak 1908 Boykotu döneminde basının taranmasından anlaşıldığı kadarıyla Osmanlılar İrlanda ve Çin boykotları hakkındaki bilgilerini boykot sırasındaki çağdaş yabancı basından edinmişlerdir. 1908 Boykotu'nun ilanı ile Osmanlı boykotunu, özellikle Çin boykotlarıyla (1905 Amerika ve 1907 Japonya) karşılaştıran yazıların yabancı basında çıktığı, Osmanlı gazetelerinin bunlardan yaptıkları alıntılardan anlaşılmaktadır. Japonya gibi Rusya'yı yenebilmiş bir güce, Amerika gibi bir devlete kafa tutabilmiş Çin'in kullandığı bu yeni "silah" ilgiyle karşılanmıştır.

Çin boykotlarına atıf yapan en erken yazı boykotun hemen başlarında 10 Ekim tarihli *Millet* gazetesinde yer almıştır. Bu makalede Çinlilerin Amerikalılara karşı yaptıkları "ticaret muharebesi"nin ne kadar uzun sürdüğü, Amerikalılara on para dahi verilmediği ve Amerikalıların yola gelmeye nasıl mecbur edildikleri bir örnek olarak zikredilmiştir.[16] Basın daha önce yapılmış boykotlara atıf yaparak, her şeyden önce Osmanlı kamuoyuna bu hareketin başarılı olma şansını göstermiş oluyordu.

Örneğin "Kadıköy Gençler Cemiyet-i Hayriyesi"nin âzâlarından Abidin Daver Bey boykot hakkında verdiği konferansta Çin-

15 Selanikli Tevfik, "Küçük Boykotaj-Büyük Boykotaj," *Sabah*, No. 6937, 25 Zilhicce 1326, 18 Ocak 1908, 5 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 1.

16 "Avusturya Emtiasını Almayalım," *Millet*, No. 67, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 4.

lilerin Amerika'ya karşı fakir zengin birleştiklerini ve Amerika gibi bir gücü iktisaden yendiklerini belirtmiştir. Daver Bey bir sene önceki Çinlilerin Japonya'ya karşı boykotuna değinmiş ve her türlü siyasi, askerî baskıya rağmen Japonlara iktisaden darbe vurarak kendilerinden özür dilettirdiklerini vurgulamıştır.[17]

Boykotun sonlarına doğru şubat ayında Avusturya basınının Osmanlı boykotunu o güne kadar yapılmış boykotların en yaygın ve muntazam uygulananı bulması bir gurur vesilesi olmuştur.[18]

Bu tür haberler, yazılar ve konuşmalar kamuoyunu "boykot" kavramı hakkında daha fazla bilgilendirmiş ve Osmanlıların kendilerini askeri olarak daha kuvvetli bir güce karşı, iktisadi araçlarla intikam alma mücadelesinde konumlandırmalarını sağlamıştır. 1908 Osmanlı Boykotu sürerken Çin boykotları üzerine yazılmış kitaplarda yer almayan küçük bir boykot da Hong Kong'da yaşanmıştır. Hong Kong'da bulunan İngiliz memurları aleyhinde yazılar yazan yerel bir Çin gazetesinin başyazarı İngiliz makamlarca gözaltına alınmış, bunun üzerine Çinliler İngiliz ticareti aleyhine yerel bir boykota girişmişlerdir. Bunun üzerine İngiliz tüccarlar Kanton konsolosuna başvurmuşlar ve İngiltere geri adım atmıştır. Bu haber elbette Osmanlılar için güzel bir haber ve örnekti.[19]

Avusturya gazetelerinde de Osmanlı boykotu sık sık diğer boykotlarla karşılaştırılmıştır. Örneğin *Neue Freie Press* gazetesi Lloyd vapur kumpanyasının daha önce Japonya, Çin ve Mısır gibi yerlerde de boykota maruz kaldığını belirtmiş, ancak Osmanlı limanları ile olan daha yoğun ve düzenli ilişkinin bu boykotun zararlarını arttıracağını yazmıştır.[20]

17 "Geçenlerde Kadıköy Gençler Cemiyet-i Hayriyesi..." *Millet*, No. 78, 25 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

18 "Osmanlı Boykotajının Hitamı," *Şûra-i Ümmet*, No. 126, 17 Muharrem 1327, 8 Şubat 1909, 26 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 8; "Boykotun Hitamı," *İkdam*, No. 5280, 14 Muharrem 1327, 6 Şubat 1909, 24 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 3.

19 "Çin'de İngiliz Emtiasına Karşı Boykotaj," *Tanin*, No. 131, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 2.

20 "Sevahil-i Osmaniye'de Avusturya Loyd Vapurları," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 2-3.

Bu tür haberlerin boykotu örgütleyenlere cesaret vereceği açıktır. Avusturya gazetelerinin diğer boykotlarla Osmanlı'yı karşılaştıran boykot haberleri ve endişeleri, Osmanlı basınının da bu boykotlara atıf yapması 1908 Boykotu süresince devam etmiştir.[21]

Hamiyet Kavramı

"Boykot" teriminin Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkmasına dair bu kısa değinmeyi bitirirken belirtmeden geçemeyeceğimiz bir diğer kavram da "hamiyyet" kavramıdır. Kelime olarak "millî onur ve haysiyet" anlamına gelen "hamiyyet" 1908 Boykotu süresince boykot kelimesinden kat kat fazla kullanılmış bir kilit kavramdır.[22] Boykot eyleminin gerekleri doğrultusunda hareket etmek hatta bu uğurda şahsi menfaatleri feda etmek hamiyetli davranış olarak kabul ediliyordu. Benzer bir kavramın 1905 Anti-Amerikan Çin Boykotu'nda da yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz: *Minqi* (kamu ruhu, kamusal hassasiyet). *Minqi* kelimesinin Çin'deki kullanımının Osmanlı'daki muadili "hamiyyet" ile çok benzer bir anlam ve içerikte kullanıldığı anlaşılmaktadır.[23]

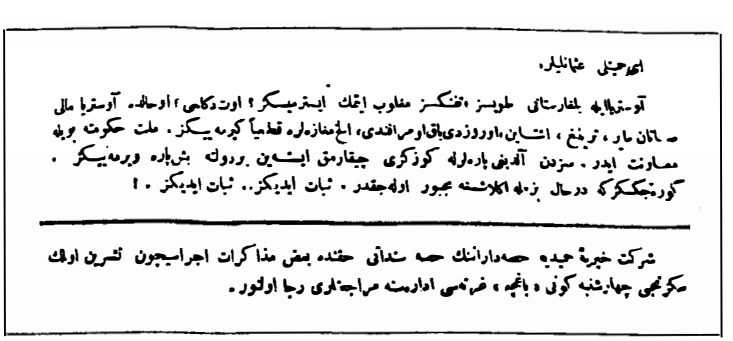
Boykotun devamı ve yaygınlaşması için çalışan liman işçileri hamiyetli davranışın timsali haline gelmişlerdir. Bunun yanında boykotun hilafına çalışan, ona rağmen ticari çıkarları

---

21 "Ticaret Afarozu," *Ikdam*, No. 5172, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Ticaret Aforozu," *Ikdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Alman Nesayihi," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 2; "Şark Meselesi Hakkında," *Şûra-i Ümmet*, No. 98, 18 Zilhicce 1326, 11 Ocak 1909, 29 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 7; Selanikli Tevfik, "Küçük Boykotaj-Büyük Boykotaj," *Sabah*, No. 6937, 25 Zilhicce 1326, 18 Ocak 1908, 5 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 1.

22 Anlamı için bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: 1997), s. 322.

23 Wong Sin Kiong, *China's Anti-American Boycott Movement in 1905: A Study in Urban Protest*, (New York: Peter Lang, 2002), s. 134; Guanhua Wang, In *Search of Justice: The 1905-1906 Chinese Anti-American Boycott*, (Cambridge: Harvard University Press, 2001), s. 194.

اى حميتلى عثمانليلر،

آوسترياليه بلغارستانك طويسز ،تفنكسز مغلوب ايتمك ايستر ميسكز ؟ اوت دكلمى ؟ اوحالده آوسترياملى صاتمان ياپار ، ترينغ ، اتشان ،اوروزدى باقى اوصرافندى، الخ مغازه لره قطعياً گيرمه يسكز . ملت حكومت ويله معاونت ايدر . سزدن آلديغى پاره ايله كوزكرى چيقارمق ايسته ين يوروك بش پاره ويرمه يسكز . گورنجكسكز كه دوحال بزمله اكلاشمغه مجبور اولهجقدر . ثبات ايديكز . ثبات ايديكز . !

شركت خيريهٔ حيديه حصه دارلرينك حصه سنداتى حقنده بعض مذاكرات اجراسيجون تشرين اولك سكزنجى چهارشنبه كونى ، باغچه ، خرمنى ادارهسنه مراجعتلرى رجا اولنور .

"Ey Hamiyetli Osmanlılar...", Bağçe *(arka kapak), 20 Ekim 1908.*

doğrultusunda hareket edenler hamiyetsizlikle suçlanmış ve kamuoyunda basın aracılığıyla teşhir edilmişlerdir.

1908 Boykotu'nun başlıca amaçlarından birisinin kamuoyunun mobilizasyonu olması toplumun belli davranışları göstermesini gerektiriyor ve bu davranışların sınırları veya karakteri "hamiyetli davranış" adı altında açıklanıyordu. Bu davranışları gösteren kişiler ise "hamiyetli" sıfatıyla ödüllendirilip övülüyorlardı. Böylece Avusturya mallarını limanlara indirmeyen, taşımayan liman işçileri, Avusturya'ya verdikleri siparişlerini iptal eden tüccarlar, yerli sanayiinin gelişmesi için yatırım yapan sermayedarlar, Avusturya malı kullanmayı reddeden tüm Osmanlı tüketicileri "hamiyet" payesine layık görülüyorlardı. Bundan dolayı özellikle kamuoyuna seslenen yazılarda, açıklamalarda "hamiyet" kavramı çok merkezi bir konum işgal etmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BOYKOT VE "MİLLİ İKTİSAT"IN İCADI

Boykot hareketlerinin etkileri boykotu örgütleyenlerin başlangıçta hedeflediklerinden çok daha fazla olmuştur. 1908 Boykotu da bu konuda bir istisna değildir. Bu boykotun örgütlenmesinin asıl nedeni Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu ile Bulgaristan'dan tavizler alınması ve II. Meşrutiyet'e ihanet ettiği düşünülen bu iki ülkenin cezalandırılmasıydı. Askerî bir tedbirin uygulanması yerine, 1908 Boykotu hem silah kullanılmayan iktisadi bir harp olarak bu devletleri sıkıştırma noktasında etkili, hem de Osmanlı kamuoyunu örgütlemede başarılı olmuştur. 1908 Boykotu sırasında gündeme gelen en önemli konulardan biri de "millî iktisat" vurgusudur. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nin geneli düşünüldüğünde, bu dönemin hemen başında meydana gelen iktisadi bir savaşın içinde "millî iktisat" vurgusunun ortaya çıkmış olması oldukça manidârdır. Bilindiği üzere dönem boyunca millî iktisat düşüncesi artan bir şekilde meşrûlaşmış ve giderek etkili olmuştur. Boykot türü iktisadi bir etkinliğin bu düşünce ve uygulamalara önemli etkileri olacağı ve aynı şekilde bunlardan etkileneceği aşikârdır.

II. Meşrutiyet dönemi boyunca güç ve yaygınlık kazanacak olan "millî iktisat" düşüncesi kabaca, yükselen Türk milliyetçiliğinin iktisadi boyutudur. 19. yüzyıldan beri Osmanlı İmpa-

ratorluğunda klasik liberal iktisat teorisi ve bunun doğrultusundaki politikaların küçük Müslüman üreticiyi mağdur ettiği düşünülmeye başlanmış ve "ulusa" ve devlete yeni misyonlar biçen "millî iktisat" teorisi itibar görmüştür. "Millî iktisat"ı gündeme getiren ve onun hakkında yazan fikir adamlarının aynı zamanda Türk milliyetçi düşüncesinin de teorisyenleri olmaları bir tesadüf değildir. Ziya Gökalp, Tekin Alp, Yusuf Akçura, Ahmet Muhuddin gibi isimler daha çok Alman F. List, A. Wagner, G. Schmoller ve Philippovich gibi iktisatçılardan etkilenerek "millî iktisat" teorisini geliştirmeye çalışmışlardır. Bu Türk düşünürlerin görüşleri arasında ufak farklar da olsa; ekonomide Müslüman-Türk unsurun hakim olması gerektiği; kısa zamanda sanayileşen ve bir büyük devlet haline gelen Almanya örneği izlenerek "Manchester Okulunun" bir takım soyut kavramlarının yerine ulusun somut çıkarlarının göz önünde bulundurulması; devletin ekonomide daha aktif olması bu dönem boyunca artan bir şekilde gündeme gelecektir.[1]

"Millî iktisat" düşüncesi ve politikalarının bu temel özelliklerinin II. Meşrutiyet'in ortalarından itibaren güç kazandığı ve yaygınlaştığı kabul edilegelmiştir. Bu görüş çok yanlış olmasa da 1908 Boykotu gibi Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde gerçekleşen bir hareket içerisinde "millî iktisat"ın nüveleri olarak görülebilecek talepler ortaya çıkmıştır. Bunu daha da önemli kılacak olan nokta boykot hareketinin popüler bir hareket halini alarak toplumun bütün katmanlarını etkilemiş olması ve "millî iktisat" yönelimli taleplerin hem simgesel, hem fikri hem de politika anlamında kamusal alanda ortaya çıkmış olmasıdır.

1908 Boykotu'nun ana vurgularından bir tanesi, boykot hareketinin ilelebet süremeyeceği ve bu yüzden yerel sanayiinin gelişmesinin sağlanmasıyla iktisadi bağımlılıktan kurtulunması gerekliliğiydi. Efrad-ı Osmaniye'den yerli malların kullanılması istenirken, dahili sermayedarlardan da sanayi alanında yatırımda bulunmaları isteniliyordu. Tam anlamıyla korumacı, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan yerli bir sanayi yaratıl-

1 Zafer Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, (Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), s. 10-22.

ması amacı daha tam olarak ortaya çıkmamış olsa bile, boykot süresince yapılan en önemli vurgu, özellikle Avusturya'dan alınmakta olan malların imparatorluk dahilinde üretilerek, boykot hareketinin uzun vadede başarılı olmasının bir an önce sağlanmasıydı. Bu sayede uzun vadede Osmanlı vatandaşlarının parası imparatorluk sınırları içinde kalmış olacaktı. Bundan dolayı boykotun simgesi durumuna gelmiş olan fes, şeker ve hazır giyim ürünleri gibi Avusturya'dan alınan diğer malları üretecek fabrikaların kurulması önerileri tüm yayın organlarını kaplamıştır. Hatta bu konuda bir adım daha atılmış, şarkın simgelerinden biri olan fesin Osmanlıların "serpuş-u millî"si olmadığı da dönemin basınında yaygın bir kabul görmüştür. Bundan dolayı, Avusturya karşıtı eylemlerde fese tepki olarak ortaya çıkan ve daha çok Anadolulu dervişlerin giydikleri türden keçeden yapılmış külahların yerine boykotun daha ileri safhalarında kalpak alternatif bir öneri olarak ortaya atılmıştır.

İki Farklı Eğilim

Boykot süresince yaygınlık kazanmaya başlamış "millî iktisat" yönelimli düşünceler kabaca iki farklı tavır altında toplanabilir. Bunlardan birincisi ne olursa olsun, hangi şart altında olunursa olunsun Avusturya malı kullanılmamasını dillendiren ve bunların yerine yerel muadillerinin ikamesini savunan düşüncedir. Bunlara göre Avusturya'dan ithal edilen bir mal yerine kalitesi, fiyatı ve özellikleri ne olursa olsun Osmanlı imalatı kullanılmalı ve kullanılması teşvik edilmelidir. Örneğin fes yerine ortaya çıkan keçe külahlar başlangıçta göze garip gelse de, nasıl daha önce fese alışıldıysa ona da alışılmalı; Avusturya şekeri yerine, ülke dahilde yeterli miktarda şeker yoksa bal ve pekmezle ikame edilmelidir. Görünüm olarak hoş olmayan bir elbiseyi Osmanlı hamiyeti bir süre hoş görmelidir. Aksi taktirde Avusturya iktisadi ve siyasi yollara, hilelere başvurarak halkı aldatabilecektir.[2]

2 Örneğin bu eğilim en sıkı takipçilerinden birisi de İzmir'in ünlü Rum gazetesi *Amaltheia* idi: "Patriotikai Ekdiloseis," *Amaltheia*, 13 Ekim 1908, Salı, s. 3;

"Elhamdüllillah şehrimizin mamûlâtı bize daima kifayet eder. Etmezse bile vatanımız uğruna her türlü ihtiyaca tahammül edelim."[3]

Ancak bu eğilim çok yaygın olarak dile getirilmemiştir. Daha çok kamuoyunu harekete geçirebilmek için kaleme alınan duygusal yönü ağır basan yazılarda kullanılmıştır. Zira Osmanlıların bu yabancı malları almaları demek düşmanın göğüslerine sıktığı kurşunların parasını ödemek olarak kabul edilmiştir. İzmir'in Rum gazetesi *Amaltheia* da bu düşüncedeydi. Örneğin bu gazete için İngiltere ve Fransa gibi dost ülkelerden mal almak bile boykot hareketi için düşünülemezdi. Hareketin asıl amacı yerli sanayiinin gelişimi olmalıydı.[4]

Diğer bir tutumsa daha ılımlı bir çizgiyi savunmuştur. Bu tutuma göre Avusturya malları yerine yerel ikameleri üretilmeli, ancak Osmanlı malı kullanacağım diye de Osmanlılara yakışmayacak ilkel metalar kullanılmamalıdır. Bunun yerine bu malların muadili yerel millî icatlar yapılmalıdır. Avusturya'nın metalarının alternatifleri Osmanlı dahilinde en azından kısa vadede üretilemiyorsa, yerel sanayinin gelişimine kadar bu mallar İngiltere ve Fransa gibi dost ve müttefik ülkelerden sağlanmalıdır. Örneğin Avusturya'dan ithal edilen en önemli kalemi oluşturan şeker konusunda halka biraz daha pahalı olsa da İngiliz ve Fransız şekeri kullanması salık verilmiştir. Rusya da önemli bir alternatif olarak gündeme gelmiş, birçok tüccarın pamuk, şeker, kibrit gibi malları Rusya'dan getirmeye

---

"Boykotaj ve Serpuş-u Millî," *Serbestî*, No. 16, 7 Zilkade 1326, 1 Kânunuevvel 1908, 18 Teşrînsani 1324, Salı, s. 1; "Boykotaj Hakkında," *Ikdam*, No. 5178, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrînevvel 1324, Cuma, s. 3; Mehmed Cavid, "Fes Fabrikaları," *Ikdam*, No. 5181, 30 Ramazan 1326, 26 Ekim 1908, 13 Teşrînevvel 1324, Pazartesi, s. 2; Seniha Nezâhet, "Avusturya ve Bulgar Mallarını Almayalım," *Millet*, No. 68, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 3; "Anadolu," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 1; "Almayalım, Avusturya Emtiasını Almayalım," *Ittihad*, No. 5, 18 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylûl 1324, Salı, s. 3; Sp. Th. Foros, "Boykotaz," *Amaltheia*, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

3 "Avusturya, Bulgar, Alman Malı Kullanmayalım!" *Millet*, No. 66, 13 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylûl 1324, Cuma, s. 3.

4 "Patriotikai Ekdiloseis," *Amaltheia*, 13 Ekim 1908, Salı, s. 3.

başladığı ilan edilmiş ve bu durum memnuniyetle karşılanmıştır.[5] Elbette ki bu sınıflandırma bize aittir. Yoksa Osmanlı kamuoyunda bu şekilde bilinçli, karşılıklı tarafları olan bir tartışma ortaya çıkmış değildir. Bunlar sadece 1908 Boykotu içerisinde "millî iktisat" ile ilgili konularda ortaya çıkan iki farklı tavır ve öneridir. Ancak genel olarak bütün yazılarda Avusturya ticaretine fiziki saldırı kesinlikle men edilmiş ve bu konuda uyarılar yapılmıştır. Boykotun ilk günlerinde Avusturya mağazalarına karşı yapılan saldırılar kınanmış, ticaretin serbest olduğu ve bu yolda bir hareketin kanuna aykırı olduğu sık sık halka hatırlatılmıştır. Bu tür uyarıların çok sık tekrarlanmasındaki asıl kaygı ise er ya da geç bu tür müdahalelerden Osmanlıların da zarar görecek olmasıdır. Çin boykotları ve Osmanlı boykotunun ilhamı ile başlayan Sırbistan'daki boykotun 1908 Boykotu'ndan en büyük farkı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Osmanlılar, nedenlerini daha sonra "Boykot ve Kamuoyu" bölümünde tartışacağımız gibi, Avusturya ticaretine ve tüccarlarına yapılan müdahaleleri daima engellemek istemişler, bunda da büyük oranda başarılı olmuşlardır.

"Çürük" Mal *versus* Yerli "Mukaddes" Mal

Boykot ilanından hemen iki üç gün sonra mağazalar önünde ahalinin toplanıp nümayişte bulunması, birden başlarında fes yerine çeşitli şapkalarla insanların sokaklarda belirmesi kamuoyunda boykotu somut ve görünür bir hale sokmuştu. Bu du-

5 Örneğin, "Ticaret Afarozu," *İkdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3; "Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 79, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 5; Mühendis Nevres, "Boykotaj," *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Avusturya Şekerleri," *Sabah*, No. 6865, 10 Şevvâl 1326, 5 Kasım 1908, 23 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Bazı Vatandaşlarımızın...," *İttihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "İki Kişi Arasında," *Musavver Geveze*, No. 57, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 6; "Rus Emtiası," *İttihat ve Terakki*, No. 41, 16 Şevval 1326, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Haftalık Notlar, Siyasi" *Bağçe*, No. 18, 6 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2.

rum hiç kuşku yok ki boykot hareketinin yaygınlık ve popülerlik kazanmasını da sağlamıştı. Bir iki gün içerisinde Avusturya ticaret dünyasından ve Avusturya basınından rahatsızlıklar ve tepkiler yükselmeye başladı.

Yerli malı kullanılması gerekliliğini ilk dile getiren girişimlerden biri Menfaat-i Millet Cemiyeti adlı bir örgütlenmenin basına gönderdiği yazıdır. Bu yazıda cemiyet Osmanlı mallarının, eşyalarının mukaddes olduğunu dile getirmiş ve bunların kaba da olsalar her zaman Avusturya malından daha "ehven" olduğunu belirtmiştir. Aynı gün İstanbul'da olduğu gibi Konya'da çıkan *Anadolu* gazetesi de Avusturya malı olan her türlü eşyanın alınmamasını vatanını, milletini seven vatandaşlardan, ülkeye ithal edilmemesini de hamiyetli Osmanlı tüccarlardan rica etmiştir.[6] Daha birçok yazıda Osmanlı mallarının kutsallığı ve saflığı üzerine tasvirlere ve sıfatlara rastlamaktayız. Avusturya mallarından bahseden hemen hemen bütün yazılar ise bunlardan "çürük", "adi", "bozuk" diye söz etmektedir.[7] Bunun sebeplerinden biri kuşkusuz Avusturya mallarının İngiltere ve Fransız mallarına nazaran daha ucuz ve bu yüzden kalite bakımdan daha düşük mallar olmasıdır. Bundan dolayı, Avus-

6 Menfaat-i Millet Cemiyeti, "Dün (Avusturya Mallarını Almayalım) Sürnamesiyle...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3-4; "Rica-i Mahsus," *Anadolu*, No. 10, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1.

7 Zamanın Osmanlı basınında bu tip tanımlamalar yaygınlık kazanmıştır. Ancak hiçbiri *Boşboğaz* gazetesi gibi bu konuda bir şiir yayınlamamıştır:

"Üç ay oldu başımızdan biz atalı fesleri,
Nemseliler çıkarıyor şimdi garip sesleri.
Vatandaşlar! Benim size bir ufacık sözüm var,
O söz şu ki: ittihatda, ittifaka lüzum var.
Bu sayede kapansunlar Steinları, Mayerleri,
Biz almasak Nemseliler bilmem acep ne yerler?
Hep çürüktür, Nemseli baştan başa hep çürük,
Kumaşları esvapları, fesleri de hep pösürük.
Hep çürüktür pamuklular ipekliler, alpaklar,
Zannederim pek yakıştı bize siyah kalpaklar.
Yeminliyiz Nemse malı almamaya biz bugün,
Boykotajdır, boykotajdır bizim için bir düğün."

"Fes-Kalpak," *Boşboğaz*, No. 36, 20 Zilkade 1326, 1 Kanunievvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2-3.

turya malları özellikle tüketim malları söz konusu olduğunda, Osmanlı toplumunun alt tabakaları tarafından kullanılacak kadar yaygınlaşmış durumdadır. Öyle ki, Avusturya mallarının Osmanlı İmparatorluğu'na ithali 1321 (1905) senesi verilerine göre değer olarak İngiltere'den sonra ikinci sıradadır.[8] Avusturya mallarının kalitesinin düşüklüğü, bu malların boykot süresince "çürük", "adi", "pis" gibi sıfatlarla nitelendirilmesini kolaylaştırmış, Osmanlı ürünü olan ikame mallar ise kutsal addedilmiştir. İzmir'in Rumca yayınlanan işçi gazetesi *Ergatis* de Avusturyalı dükkân ve mağazaları da "lanetlenmiş yerler" olarak tanımlamıştır.[9]

Yine ilk günlerin heyecanı içinde gönderilen bir başka yazı ise dost yabancı güçlere seslenerek boykot süresince dillendirilen tipik düşünceleri ifade etmiştir. İngiliz ve Fransız tüccarlarına hitap eden yazar, onlardan fiyatlarında geçici bir süre için indirimde bulunmalarını, mağazalarının üzerine levhalar asarak kendilerini Avusturyalılardan ayırmalarını, Osmanlılar ile ortak şirketler, fabrikalar kurmalarını isteyerek, bir anlamda, Osmanlı sanayii ilerleyinceye kadar, yardım talep etmiştir.[10] *Volkan* gazetesi yazarı Faruki Ömer de boykotu millî iktisat ve millî sanayiinin gelişmesi için bir fırsat olarak değerlendirmiş, hatta böyle fırsatların da ele sık sık geçirilmeyeceğini de vurgulamıştır.[11] Ancak görüldüğü üzere boykot hareketiyle birlikte İttihatçılar arasında ortaya çıkan temel kaygı istibdat devrinin engellemiş olduğu fabrikalar, şirketler ve nakliye altyapılarının tesis edilerek ihtiyaçların dışarıdan giderilmesinin önlenmesidir. Bu ise ilkel bir şekilde de olsa iktisadi anlamda dışa bağımlılıktan kurtulmak ve kendi kendine yetmek isteğidir.

---

8 Hüseyin Vecdî, "Düvel-i Muazzamanın Memalik-i Osmaniye'de Rekabeti," *Sabah*, No. 6844, 17 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylûl 1324, Salı, s. 3-4.

9 "Kato i Avstria," *Ergatis*, 18 Ekim 1908, s. 2.

10 Açıkta Mirliva Zeki, "Ey!...İngiliz ve Fransız...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 3-4.

11 Faruki Ömer, "Fırsattan İstifade," *Volkan*, No. 16, 27 Aralık 1908, 14 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 2.

Boykot süresince Avusturya ile olan ticari ilişkiler, istisna olarak kalmış da olsa, genel bir bağımlılık ve sömürü ilişkisi çerçevesinde de değerlendirilmiştir. *Musavver Geveze* gazetesi Avusturya'dan alınan malların yüzde ellisinin Osmanlı mahsulü olduğunu dile getirmiştir. Gazeteye göre Avrupa düşük fiyatlarla aldığı yün, pamuk gibi Osmanlıların değer vermediği malları "şeklini değiştirerek," "başka bir kalıba" sokarak ve "cilalayarak" aldığı fiyatın üç dört misli fazlasına Osmanlı'ya geri satmaktadır. Yazara göre Osmanlılar kendi mahsulatlarıyla kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için bunları almak mecburiyetinde kalmaktadırlar.[12] Bu düşünce hem entelektüel, hem de popüler düzeyde Türk düşününde önemli bir yer edinecektir.

Hakiki Boykot

Aslında bu dahili sanayiinin gelişmesi isteklerini bir geçiş olarak değerlendirebiliriz. Bu istekler zaten halihazırda Osmanlı iktisadi düşüncesinde 1908 Boykotu öncesinde de mevcuttu. Hatta, 19. yüzyıl boyunca sanayileşme hamlesi sayılabilecek bir durum meydana gelmese bile bu yolda atılmış çeşitli adımlar, girişimler hep var olmuştur.[13] Ancak Osmanlı iktisat düşüncesinde, ticaret politikaları da dahil olmak üzere bütün iktisadi konularda, klasik liberalizm daima baskın düşünce olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda ağırlığını hissettirmeye başladığı II. Meşrutiyet dönemi içinde ise List takipçisi korumacı politikalar ve devletçilik yavaş yavaş Türk iktisadi düşüncesinde hakim olmuştur. 1908 Boykotu'nu bu iki dönem arası bir "geçiş" olarak kabul edebiliriz. Bir yandan serbest ticarete tamamen saygı gösterilmesi gerekliliği boykot

12 "Muhavere-i İktisadiye," *Musavver Geveze*, No. 59, [16 Ramazan 1326], [12 Ekim 1908], 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 7-8; M. Ragıb, "Avusturya ve Bulgaristan Emtiası," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

13 Zafer Torak, "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt V, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 1345-1347.

boyunca vurgulanmış, devletin boykota veya ticari hayata müdahale etmemesi istenmiş, yüksek gümrük duvarları ile uygulanan bir korunma çok istisnai olarak gündeme gelmiştir. Ancak bunlarla birlikte Osmanlı sanayinin gelişimi üzerine kafa yorulmaya başlanmış ve genelde normal iktisadi şartlarda Avrupalı bir iktisadi güç ile rekabet edilemeyeceği fikri yaygın kabul görmüştür. Bu noktada çeşitli iktisat dışı araçlar üzerinde durulmaya başlandığını görmekteyiz. Burada vurgu genellikle, boykotun da etkisiyle, kamuoyunun bu yönde bilinçlenmesi ve harekete geçerek yerli sanayinin inkişafına üretici veya tüketici olarak yardım etmesi noktasına olmuştur. Bilindiği üzere 1908 Boykotu öncesinde daha çok iktisat ders kitapları içinde kalmış olan himayecilik ve serbest ticaret tartışması gibi iktisadi tartışmalar, 10 Temmuz sonrası dergi ve gazeteler aracılığıyla kamuoyunda yaygın olarak tartışılır hale gelmiştir.[14]

1908 Boykotu ile birlikte Avusturya ticaretine bir darbe vurulması isteği, Avusturya'dan gelen eşyaların en azından bir kısmını ülke içinden tedarik etme çarelerini düşünmeyi getirmişti.[15] Bu ise zamanla Avusturya'ya etkisi ilelebet sürecek bir darbe vurmanın ancak uzun vadede Osmanlı'nın kendi sanayisini geliştirmesi ve yaygınlaştırması ile gerçekleşebileceğini akıllara getirmişti. Bu gelişme boykot fikrinin kamuoyunda yaygınlaşmasına ve ana vurgunun buraya kaymasına yol açmıştır. Avusturya ekonomisine kısa süreli bir darbe indirilmesi he-

14 Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), s. 107.

15 Örneğin Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrînievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Avusturya Emtiası," *İkdam*, No. 5166, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 3; "Enzar-ı Dikkate," *Anadolu*, No. 18, 16 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 3; "Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 79, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrînievvel 1324, Pazar, s. 5; "Boykotaj ve Serpuş-u Millî," *Serbestî*, No. 16, 7 Zilkade 1326, 1 Kânunuevvel 1908, 18 Teşrînisani 1324, Salı, s. 1; "Avusturya Şekerleri," *Sabah*, No. 6865, 10 Şevvâl 1326, 5 Kasım 1908, 23 Teşrînievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 81, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrînievvel 1324, Salı, s. 7; Boykotaj Hakkında," *İkdam*, No. 5178, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrînievvel 1324, Cuma, s. 3; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5185, 6 Şevval 1326, 1 Kasım 1908, 19 Teşrînievvel 1324, Pazar, s. 3.

definin aşılarak bir daha ona muhtaç olmadan ihtiyaç duyulan eşyanın ülke içinde üretimi "hakiki boykot" olarak tanımlanmıştır.[16] Elbette ki Osmanlı sanayi ve ticaretinin halihazırdaki durumu da göz ardı edilmemiştir. İzmir'in *İttihad* gazetesi de biraz tahammül, biraz metanet ile Avusturya ticaretinin saldığı "kökleri koparmak" ve yerine "müebbeden" Osmanlıların kendi yerli mallarını ikame etmek gerekliliğini dile getirmiştir. Ancak gazeteye göre hiçbir devlet tüm ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamayacağı için geçici veya devamlı olarak dost ülkelerden mal tedarik edilebilir. Bunun dışında *İttihad*'ın gösterdiği yön "müebbeden" yerli mallarının ikame edilmesidir.[17]

Osmanlı ticaretinin gelişmesi için bir takım yardımların ve teşviklerin gerekliliği 1908 Boykotu süresince "millî iktisat" ile ilgili konularda sık sık gündeme gelmiştir. Fakat henüz II. Meşrutiyet'in hemen başında, özellikle iktisadi liberalizmin yaygın kabul gördüğü bir zamanda bu yardımı devletten bekleyen yazılar çok fazla değildir. Daha çok kamuoyuna ve 10 Temmuz sonrası meydana gelecek elverişli şartlara atıf yapılmıştır. Her şeyden önce boykotun kendisi, kamuoyunda yarattığı hava ve motivasyon ile yerli sanayinin gelişimi için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Önceleri ahali her zaman ecnebi metalara ilgi gösterirken artık 10 Temmuz ve boykot sonrası egemen olmaya başlayan Osmanlı hamiyeti sanayinin gelişimi için önemli bir olanak olarak görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın "millî ikti-

16 Selanikli Tevfik, "Memalik-i Osmaniyenin İstikbal-i İktisadiyesi," *Sabah*, No. 6913, 29 Zilkade 1326, 23 Aralık 1908, 10 Kânunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1; "Avusturya Emtiası," *İkdam*, No. 5166, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 3; İbrahim Fatin, "Harb-ı İktisadiye, Muvaffakiyetler," *Serbestî*, No. 22, 13 Zilkade 1326, 7 Kânunuevvel 1908, 24 Teşrinîsani 1324, Pazartesi, s. 3; Mühendis Nevres, "Boykotaj," *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinîevvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Avusturya Emtiasını Almayalım," *Millet*, No. 67, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 4; "Ticaret Afarozu," *İkdam*, No. 5172, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinîevvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Hakiki Boykot," *İkdam*, No. 5220, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinîsani 1324, Pazar, s. 2; "Hakiki Boykot," *İkdam*, No. 5223, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinîsani 1324, Çarşamba, s. 3;

17 "Yine Avusturya ve Bulgar Malları," *İttihad*, No. 10, 24 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 3.

sat" uygulamaları için bir fırsat olarak görülmesi gibi, boykot ve uyandırdığı iktisadi vatanseverlik bilinci de aynı doğrultuda değerlendirilmiştir. Avusturya mallarına karşı uyanan nefretin Osmanlı sermayedarları ve sanatkârları için bir teşvik unsuru olması gerektiği savunulmuştur. İleriki yıllarda da Avusturya'ya karşı ilan edilen boykot, Türk zenginlerinin yatırım yapmalarına ilk vesilelerden biri olarak değerlendirilmiştir.[18]

İzmir'in Rum gazetelerinden *Amaltheia* da Avusturya ve Bulgaristan'a karşı açılan iktisadi savaşın yerli sanayiinin gelişimi doğrultusunda kullanılmasını şu ifadelerle arzu etmiştir:

> "Hepimiz umut edelim ki, Osmanlı vatandaşları, hükümete, Avrupalı sanayicilerin memleketin kaynaklarını daha fazla yağmalamalarına izin vermeyeceklerini ve ulusal sanayiinin yaratılması ve güçlenmesini arzuladıklarını gösterirler."[19]

Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardaki yerinin giderek sağlamlaşması ile birlikte artarak ortaya çıkmaya başlayacak olan devletçi, korporatist anlayışların aksine, devlete sınırlı misyonlar biçilmiştir. Sanayiinin gelişimindeki başlıca engelin sermaye yetersizliğinden ziyade, imparatorlukta uygun siyasal ve toplumsal ortamın, sermayedarlarda girişim ruhunun, toplumda ise "ilim ve marifet"in bulunmaması olduğu düşünülmüştür.

Memlekette erbab-ı sermayenin bulunduğu ancak bunların yatırım yapmaktan çok ticaretle uğraştıkları, "geçinip gidiyorum ya! Kim uğraşacak" tavrına sahip oldukları genel şikâyet konularını oluşturmuştur. Boykot ile beraber Konya'da ahalinin, memurların yerli fesleri giydiklerini, tüccarların Avusturya'dan fes ithaline devam etmediklerini yazan *Anadolu* gazetesi memleketin zenginlerine şöyle seslenmiştir:

---

18 *Hikmet* gazetesinden aktaran, Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, (İstanbul: 1990), s. 20. Hasan Kayalı da kitabında boykotun yerel sanayii teşvik ettiğini ifade etmiştir; Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, çev. Türkan Yöney, (İstanbul: 1998), s. 72.

19 *Amaltheia*'dan aktaran: Alkis J. Panayotopoulos, "On the Economic Activities on the Anatolian Greeks mid 19th Century to Early 20th," *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, No. 4, Athens, 1983, s. 117.

"...Şimdi hamiyetli zenginlerimizden bir şey ricâ edeceğiz: havâyic-i zarûriyye-i sâiremizi de kendimiz istihsâl edelim. Ecnebi mallarına iftikardan çekinelim. Bu da gayûr zenginlerimizin biraraya gelerek serîen bir takım şirketler tesis ve fabrikalar kişâdıyle levâzım-ı medeniyemizi bizzat tedarik ve istihzârına mütevakkıfdır. Artık Allah aşkına cehaleti, müsâmahayı, kayıtsızlığı bırakarak vatanımızın milletimizin bu yüzden Avrupa'ya olan ihtiyacını bertaraf etmeğe çalışalım."[20]

Anadolu gazetesi boykot ile ilgili her yazısında fabrikalar kurmayı merkezi bir sorun olarak görmektedir. Ne olursa olsun anonim veya farklı türden şirketler kurulmalı ve Osmanlılar kendi ihtiyaçlarını, feslerini, şekerlerini kendileri üretmelidir. Hatta Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gezen seyyar muhabirinin iktisadi durumla ilgili yorumlarında makinalaşma, sanayide gelişme önemle vurgulanmıştır. Örneğin bir zamanlar dünyaca ünlü uşak halısı hile ve ihtikâr nedeniyle büyük darbeler yemiştir. Bunu giderilmesi için önerilen ilaç, sanayi ve ticaretin geliştirilmesidir. *Anadolu*'nun önemsediği bir diğer mesele de kredidir. Bu noktaya değinen yegâne gazete de *Anadolu* olmuştur. Ona göre kredisiz iş "barutsuz, kurşunsuz silah atmak" veya "yelkensiz, dumansız vapur işletmek" gibidir. İslâmî konulara çok girmese de kredi vereceklerin "şerefli," "şan şöhret sahibi," "ahlâklı" insanlardan oluşması gerektiğine değinilmeden geçilmemiştir. Osmanlı Bankası bu konuda kötüye örnek olurken kurulan Konya Bankaları olması gereken şeklinde sunulmuştur.[21]

Gençlerden yeterli sermayeleri olmasa bile fabrika kurmayı denemeleri isteniyor, küçük bir işletmeden dev kompleksler halini almış yabancı girişimlerden örnekler verilerek yabancıla-

20 "Avusturya Ticaretine Karşı- Anadolu," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 1.

21 "Harb-ı İktisadi. Avusturya Macaristan Emtiası," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1; "Seyyar Muhabirimizden," *Anadolu*, No. 19, 21 Şevval 1326, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2-3; "Konya Bankalarımız," *Anadolu*, No. 20, 24 Şevval 1326, 19 Kasım 1908, 6 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 2-3.

ra olan bağımlılıktan kurtulma isteğinin ancak böyle gerçekleştirebileceği dillendiriliyordu. İzmirli gençlerden kırk elli kişilik bir grup bu tip tavsiyeler arasında "İktisadiyun Fırkası" adında bir örgüt kurmuş ve Karantina'da bir miting yapmıştır. Başlarında beyaz feslerle fotoğraf çektiren gençler bu resmi kartpostal haline getirerek tüm imparatorluğa duyurmak ve harb-ı iktisadinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmak istemişlerdir.[22]

Sanayinin gelişmemesinin bir diğer önemli nedeni halkın yabancı mallara körü körüne bağımlılığı olarak görülmüştür. Boykot süresince yazılan yazılar, halkın yerli mamullere itibar göstermesi halinde hem mevcut hem de yeni açılacak fabrikaların çok hızlı bir şekilde gelişeceğini iddia etmiştir. Avusturyalı Lloyd Vapur Şirketi'ni en büyük şirket haline getirenin de hep Osmanlı iskeleleri, yolcuları ve paraları olduğu defaatle vurgulanmıştır. Meşrutiyet'in ileriki yıllarında "millî himaye"nin gereği olarak görülecek; Müslüman dükkân ve mağazaların açılması, Müslüman şirketlerin kurulması, Müslüman ahalinin buralardan alışverişte bulunmalarının teşvik edilmesi, birçok mahrumiyete katlanılması, Osmanlı parasının memleket dahilinde kalması gibi ekonomik canlanma talepleri ilkel de olsa 1908 Boykotu süresince de gündeme gelmiştir. Ancak kolayca tahmin edilebileceği gibi Müslüman-Türk vurgusu çok fazla öne çıkmamış, 10 Temmuz sonrası oluşan atmosferin teşvik ettiği Osmanlılık vurgusunun gerisinde kalmıştır. Örneğin Tünel'de bir Avusturya mağazasının kapanması boykotaj yapanlara, yani ahaliye bir müjde olarak duyurulmakta, bu yolla onlara "hamiyetli" davranışlarının başarılı bir sonucu sunulmuş olmaktaydı. Bu müjdeden sonra da bu mağazanın ve daha sonra kapanacak olan diğer mağazaların yerine Osmanlı ticarethanelerinin açılması arzu edilmiş ve yine bir bakıma boykot gibi "hamiyetli" bir hareketin devamının ne olması gerektiği gösterilmiştir.[23]

---

22 "Şehrimizde Avusturya Emtiası Almamak..." *İttihad*, No. 14, 29 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4.

23 "Boykotaj Yapanlara Müjde," *İkdam*, No. 5215, 7 Zilkade 1326, 1 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3; "Yine Avusturya ve Bulgar Malları," *İttihad*, No.

1908 Boykotu'nun simgesi fes olmuştur. Avusturya fesleri kitlesel eylemlerle başlardan çıkarılmış, yerlere atılmış, sınırlı sayıda bulunabilen Hereke ve Feshane mamulatı fesler giyilmiştir.[24] Hatta daha da ileri gidilmiş, kendiliğinden bir hareketle halk arasında çok çeşitli şapka denemeleri ortaya çıkmıştır. Örneğin boykot ilanının hemen akabinde sokaklarda birden beyaz keçe külahlar giyen insanlar peyda olmuştur. Akşamları yapılan birçok eylemde arakıyyeler, keçe külahlar, beyaz fesler hep alkışlarla karşılanmış ve bu durum şairlere "beni baştan çıkardı keçe külahın" mısraları yazdıracak etkinliğe erişmiştir.[25] Keçe külahların yanında kalpak hemen daha güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkmış ve İstanbul'da olduğu gibi taşrada da geniş kabul görmüştür.[26] Örneğin Rumca yayınlanan İzmirli işçi gazetesi *Ergatis*, Avusturya'nın fes sanayiinin Türk ulusunun fes giymemek üzere aldığı kesin karar neticesinde öleceğini tahmin etmiştir. Çünkü beyaz keçe veya kalpak aynı zamanda Avusturya fesinden daha da ucuz bir giyecektir gazeteye göre.[27]

Birçok devlet dairesi memurları kalpak giymeye başladıklarını arka arkaya gazetelerde ilan etmişlerdir. Rüsumat Emaneti Evrak Kalemi memurları, onlardan sonra Meclis ve Tetkik Kalemi çalışanları kalpak giymeye karar verdiklerini gazeteler yoluyla kamuoyuna açıklamışlardır. Benzer bir şekilde Adliye Nezareti Sicil dairesi memur ve müstahdemleri, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi, Hariciye ve Şura-yı Devlet Kalemleri memur-

---

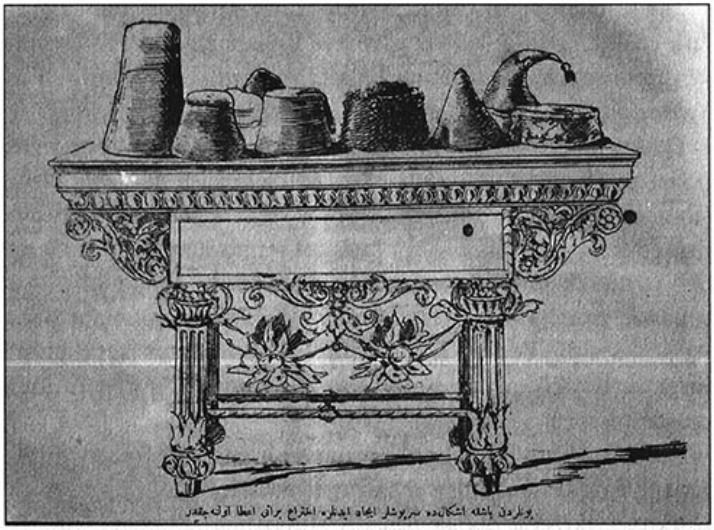
10, 24 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 3; İzmir Osmanlı Kibrit Şirketi Namına Kirkor Köleyan, "Ittihad Gazetesi Müdüriyetine," *Ittihad*, No. 38, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 4.

24 Zafer Toprak, "Fes Boykotu," *Dünden Bugüne Istanbul Ansiklopedisi*, Cilt III, (Istanbul: 1994), s. 297.

25 "Keçe Külah Sima-i...," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 3.

26 Fes ve kalpak üzerine güzel bir çalışma için bkz. Mehmet Ilhan Elmacı, "Fes Kalpak Mücadelesi," *Toplumsal Tarih*, Cilt VII, No. 42, (Haziran 1997).

27 O Sintagmatikos, "Enas Polemos," *Ergatis*, 18 Ekim 1908, s. 1.

Boykotla beraber ortaya çıkan yeni "başlıklar", Boşboğaz, *9 Kasım 1908.*

ları, Telgraf ve Posta Nezareti katipleri ve İstişare Odası muavinleri de artık kalpak giyeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca bazı merkez daireleri memurlarına açık kartpostallar gönderilmiş ve Meclis-i Mebusan'ın açılışı günü fes yerine serpuş-ı millî olarak kabul edildiği bildirilen kalpak giyilmesi tavsiye edilmiştir. Ancak bu tür girişimler de tartışmalara yol açmış, hiç kimsenin kalpak giymeye zorlanamayacağı, fes giyen memurlara ilişilemeyeceği de ayrıca dile getirilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda devlet de kalpağı fese alternatif bir şapka olarak kabul edecek ve fes bulamayan memurların kalpak giymesine izin verecektir.[28] Asıl yapılması gerekenin ise halkın galeyana gelen duygularından faydalanarak sanayiinin ilerlemesine çalışmak, yani "hakiki boykot" yapmak olduğu ifade edilmiştir.

Amaltheia hemen hemen bütün Rum vatandaşlarının da fes-lerini 1908 Osmanlı Boykotu ile gündeme gelen yeni şapkalar ile değiştirdiğini yazmıştır. Gazeteye göre özellikle taşrada ya-

28 BOA. DH. İ-UM. 19-3/1-60.

şayan Rumlar, fesin Osmanlıların "millî serpuşu" olmadığını fark ettikten sonra, kalpak giymeye başlamışlardır. Fes giymeye devam eden çok az Rum kalmış ve *Amaltheia* onların "Fes Yırtma Bayramı"ndan nasıl kurtulabildiklerine şaşırmıştır.[29]

Devlet ise birtakım kıyafet düzenlemeleri yapmış ve örneğin polislere kalpak giydirmiştir. Bunun biçimi ise günlerce tartışılmıştır.[30] Polis kalpaklarının beyaz, tepelerinin mor olacağı ilan edilmişse de daha sonra kurşunî renk seçilmiş ancak o da değiştirilerek kül renginde, kılıç darbelerine dayanıklı sarık şeklinde siperliği olan yeni bir kalpakta karar kılınmıştır. Şapka değişiminin boykot için önemi, bir motivasyon kaynağı olması ve boykotun kamusal alanda en somut görünümünü oluşturmasıdır.

1908 Boykotu süresince kamuoyuna özel bir vurgu yapılmıştır. Her şeyden önce insanların, kitlelerin mobilizasyonu boykotun iktisadi olarak başarılı olması için elzemdi. Tüketicilerin örgütlenebilmesi ve bunun yanında boykotun halkın

---

29 "Smirnaiki lho," *Amaltheia*, 21 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.

30 "Fes-Kalpak," *Şûra-yı Ümmet*, No. 69, 19 Zilkade 1326, 13 Kânunuevvel 1908, 30 Teşrinîsani 1324, Pazar, s. 3-4; "Kalpak İktisası," *Gâve*, 23 Zilkade 1326, [17 Aralık 1908], 4 Kanunuevvel 1324, No. 1, Perşembe, s. 4; "Rüsumat Emaneti Evrak...," *Ikdam*, No. 5222, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinîsani 1324, Salı, s. 3; "Dün Bazı Devair-i...," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinîsani 1324, Pazar, s. 3; "Kalpak," *Ikdam*, No. 5228, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kânunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3; "Kalpak Giymek Mecburi Değildir?" *Ikdam*, No. 5230, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kânunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3; "Kalpak İksası," *Şûra-yı Ümmet*, No. 72, 22 Zilkade 1326, 16 Kânunuevvel 1908, 3 Kânunuevvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Kalpak," *Şûra-yı Ümmet*, No. 77, 27 Zilkade 1326, 21 Kânunuevvel 1908, 8 Kânunuevvel 1324, Pazartesi, s. 4; "Polis Kalpakları," *Ikdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinîevvel 1324, Perşembe, s. 2; "Polis Kalpakları," *Ikdam*, No. 5197, 18 Şevval 1326, 13 Kasım 1908, 31 Teşrinîevvel 1324, Cuma, s. 4; "Serpuş Meselesi," *Şûra-yı Ümmet*, No. 92, 12 Zilhicce 1326, 5 Kânunusani 1909, 23 Kânunuevvel 1324, Salı, s. 5-6.; "Polisler için Muktezi," *Ittihad*, No. 22, 13 Şevval 1326, 7 Kasım 1908, 25 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Polislerin Tebdil Olunan..." *Ittihad*, No. 22, 13 Şevval 1326, 7 Kasım 1908, 25 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Polis Kalpakları," *Ittihad*, No. 21, 13 Şevval 1326, 15 Kasım 1908, 2 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Polis Kalpakları," *Ikdam*, No. 5210, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinîsani 1324, Perşembe, s. 2; "Polislerin Kalpakları," *Sabah*, No. 6970, 28 Muharrem 1327, 20 Şubat 1909, 7 Şubat 1324, Cumartesi, s. 3.

isteği, özgür iradesi ile meşrûlaştırılması için Osmanlı kamuoyuna seslenmek gayet anlaşılır bir tutumdu. İşte feslerle ve yeni serpuşlarla ilgili örnek:

> "Şurasını düşünelim ki fesleri birden bire kaldırmak mümkün olamaz. Fakat Avusturya emtiasına karşı vaz ettiğimiz bu (boykotaj) yardımıyla biz iki sanatın dahilen revac bulmasına muvaffak olabiliriz. Evvela yerli fes fabrikalarımızı işledir, ikmal eder, teksir eyleriz. Saniyen kalpakçılık ve buna mümasil şube-i sanaiiyeyi diriltiriz. Hakkımızda reva görülen harici muamelat-ı bed-i hevâ-haneye karşı kızub, hiddet etmekden bir faide hasıl olamaz. Bizim şimdi yapabileceğimiz iki faideyi biraraya cem etmekdir: biri Avusturya mallarını almamak içun çare taharrisi, diğeri aynı mal ecnasının dahilden tedariki, şu halde kendimizi süslemekden evvel kazanmağa heves edelim. Cebimizde para oldukdan sonra başımıza murassa çelenk bile takarız."[31]

Tanin gazetesi ise bu gelişmeleri "yeni Türklere, yeni fesler" diye karşılamıştır.[32] Aslında bu başlığın üzerinde biraz fazla durmak gerekmektedir. Zira "Yeni Osmanlılar"dan değil de, Osmanlıcılığın "cicim aylarında" "Yeni Türkler"den bahsedilmektedir. Elbette ki bunun gerçek nedeni ortaya çıkan yeni şapkaların kamuoyuna Osmanlı öncesi Türk geçmişini anımsatmasıydı. Ancak bu, "Türk geçmişin" hatırlanması, daha sonraki yıllarda Türk milliyetçiliğinin yükselmesine katkıda bulunmuş olsa gerektir. Aslında fesin alternatifi olarak ortaya çıkan, daha doğrusu icat edilen şapkalar alttan alta iktisadi düşünceyle ilgili bazı ipuçları da vermektedir. Feslerin değiştirilmesinin olumlanması ve onaylanmasının altında yatan nedenlerden birisi de, fes yapımında uzmanlaşmış olan Avusturya ile bu şapkaların üretimi sayesinde daha kolay rekabet edilebileceğidir.

Osmanlı malları kullanılması gerektiğini dile getiren tüm yazılar incelendiğinde, istisnasız hepsinin normal iktisadi

31 Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

32 "Yeni Fesler," *Tanin*, No. 73, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 7.

şartlarda Avusturya ile kolay rekabet edilemeyeceği üzerine birleşmiş oldukları görülür. Bundan dolayı, Avusturya mallarının piyasaya hiç girmeyerek kullanımdan düşmesini garanti altına almak için boykot süresince asıl vurgu hep hamal, mavnacı ve tüccarlar üzerine yapılmıştır. Ancak bu önlemler dışında uzun vadede, boykotun bitiminden sonra da başarılı olmak için daha farklı yollar önerilmeye başlanmıştır. Bunlardan bir tanesi kalpak gibi, festen çok daha "millî" olan bir şapkanın seçimi yolu ile Avusturya'dan daha avantajlı bir konuma geçilmesidir. Avusturyalıların keçe külah ve kalpak yapmamalarının yanı sıra, bu başlıkların Anadolu'da yüzyıllardır var olmaları ve yapımlarının, renklerini tutturmanın kolay olması nedeniyle üretim ve rekabet açısından pek çok kolaylığa sahiptirler. Bundan başka bu şapkalara "millî" birer şekil vermenin de esnaf ve tüccar için kolay olacağı düşünülmüştür. "Millî fes" olarak adlandırılan keçe külah ve kalpaklar boykot sürecinde Avusturya malı almamak tavrı ile de birleşince İstanbul, taşra ve hatta Osmanlı İmparatorluğu dışında kullanımı birden bire artmıştır. Osmanlı İmparatorluğu dahilinde birçok yerden olduğu gibi Atina'dan da talep gelmiştir. Özellikle Mısır'dan İstanbul'a çekilen ve acil 5000 adet fes talep eden telgraf bütün gazetelerde ilgi ile karşılanmıştır.[33] Yeni

33 "Yeni Fesler," *Tanin*, No. 73, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 7; "Gerçi Memleketimizde Fes...," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 3; "Kırşehir'den Matbuamıza Keşide Edilen Telgrafnamenin Suretidir," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrînievvel 1324, Cuma, s. 4; "Gümülcine Ahalisi Avusturya...," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrînievvel 1324, Cuma, s. 4; "Akhisar'dan Aldığımız Mektubda Yazılıyor," *Tanin*, No. 77, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrînievvel 1324, Cuma, s. 8; "Beyaz Fesler," *Ikdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrînievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Fesler Hakkında – İzmir'de Nümayiş," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrînisani 1324, Cuma, s. 2; "Mısırda Boykotaj," *Sabah*, No. 6853, 26 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrînievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Atina'dan Dün Alınan...," *Ikdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrînievvel 1324, Salı, s. 3; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5185, 6 Şevval 1326, 1 Kasım 1908, 19 Teşrînievvel 1324, Pazar, s. 3; "Beyrut Muhabirimizden Aldığımız Bir Mektub," *Sabah*, No. 6862, 7 Şevvâl 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrînievvel 1324, Pazartesi, s. 4; "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 80, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3. "Mısır'da Boykotaj ve Beyaz

ortaya çıkan kalpakları *Musavver Geveze* gazetesi şu cümle ile karşılamıştır:

> "Devr-i istibdadın kırmızı feslerine mukabil devr-i cedid-i hürriyetin de beyaz fesleri var."[34]

Bunlara daha gözlerin alışamamasına rağmen Avusturya fesi giyilmesinden iyi olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca bu beyaz fesleri boyamak da mümkündür. Fesler en çok İzmir basınında eleştirilmiş ve daha sonra değinilecek "Fes Yırtma Bayramı" gibi eylemler de bundan dolayı bu kentte yaşanmıştır. Örneğin *İttihad* gazetesi fesin bütün kötü özelliklerini sayarak bunun bir "serpuş-ı millî" olamayacağını defaatle iddia etmiştir. Buna göre, örneğin, fes kafayı havasız bırakan sağlıksız, nezakete uymayan, yağmura dayanıksız, toza karşı koyamayan, azıcık terle bozulan, çirkin bir başlıktır.[35]

Ancak bu yeni, farklı tür şapkaların kendiliğinden bir şekilde ortaya çıktığını uyandırdığı rahatsızlıktan da anlayabiliriz. Örneğin *İttihat ve Terakki* gazetesi "şubara"[36] denen ve "acayip kalpaklar" olarak nitelendirdiği şapkaların giyilmesinin Avusturya eşyalarını almamakla bir ilgisi olmadığını dile getirerek bu şapkanın "serpuş-ı millimize" hiçbir şekilde benzemediğini belirtmiştir. Hatta fes bu tür şapkalara yeğ tutulmuştur. *Volkan* gazetesi yazarı Faruki Ömer de boykot ile ortaya çıkan farklı şapka türlerini Osmanlılara yakıştırmamış ve "sokakların bukalemuna çevrilmesini" eleştirmiştir. Yazara göre bu tür alternatiflerin ortaya çıkması Hereke ve Feshane fabrikalarının atıl

---

Fesler," *İttihat ve Terakki*, No. 38, 9 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 2-3; "Anadolu," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 1.

34 A. Mazhar, "Ramazan Mektubu," *Musavver Geveze*, No. 61, [18 Ramazan 1326], [14 Ekim 1908], 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 5-7.

35 "Serpuş Meselesi," *İttihad*, No. 17, 7 Şevval 1326, 1 Kasım 1908, 19 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1-2.

36 Şubara veya Şobara; II. Mahmut tarafından Yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından kurulan "Asakir-i Mansûre-i Muhammediyye" adlı yeni ordu için uygun görülen ve "yeniçeriler tarafından hiç giyilmemiş ve ancak bostancıların başlarında görülmüş bir keçe külah", serpuştur. Bkz. "Reşad Ekrem Koçu, "Tarih Boyunca Fes," *Hayat Tarih Mecmuası*, Cilt I, No. 1, Yıl. 8, 1 Şubat 1972.

kalmasından ve pazara kafi miktarda yerli fes sevk edememesinden kaynaklanmıştır.[37]

Bunun yanı sıra fesin kökenlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'e kadar götüren bir yazıda fesin Osmanlılara yüzyıllardır süren bir geleneğin yadigarı olduğu hatırlatılarak deve tüyü rengi arakiyye ve Çerkez kalpaklarının Osmanlılık şanı ile bağdaşmayacağı dile getirilmiştir. Bu gelenek tanımı, fesin Osmanlı'nın simgesi olmasının II. Mahmut'tan sonra olduğu düşünüldüğünde, ileride değineceğimiz "geleneğin icadına" güzel bir örnek olmaktadır. *İttihat ve Terakki* gazetesinin aksine Samsun'da çıkan *Aks-ı Sada* gazetesine göre fes bir Osmanlı şapkası olmaktan ziyade bir Yunan serpuşuydu. Bundan dolayı Osmanlılar iyisi mi eski "millî" serpuşları olan kalpak ve keçe külahı sahiplenmeliydiler. *Aks-ı Sada* çok da yanlış olmayacak bir biçimde Osmanlıların fesi ancak bir yüzyıldır giymekte olduklarını hatırlatmıştır. Bu "geleneğin icadı" meselesine ileriki bölümlerde de değinmeye devam edeceğiz.[38]

Fes ve kalpak daha sonraları da birer siyasi simge olmaya devam edecekler ve özellikle Millî Mücadele yıllarında bu çok fazla öne çıkacaktır. Tarihin ironisine bir örnek teşkil edecek şekilde, fes İttihatçıların ve miladını doldurmuş Osmanlı'nın simgesi olurken, Millî Mücadele taraftarları da kalpağı başlarından çıkarmayacaklar ve bu durum Türk roman ve karikatüründe de yansımalarını bulacaktır.[39]

---

37 Faruki Ömer, "Fırsattan Istifade," *Volkan*, No. 16, 27 Aralık 1908, 14 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 2.

38 "Bazı Vatandaşlarımızın...," *İttihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Plevne Tarih-i Harbi Müellifi İmzasıyla Aldığımız Varakadan Muktebestir," *İttihat ve Terakki*, No. 34, 27 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3.

39 Örneğin Ramiz Göçe'nin 1922 yılında *Aydede* ve *Ayine* dergilerinde çıkmış karikatürleri. Mithat Cemal Kuntay'da romanında kalpağın simgesel anlamını çok güzel betimlemektedir. Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, (İstanbul: Oğlak Yayınları, 1998), s. 506.

Yerli Malı

Ancak, fesin yanı sıra basında Avusturya'dan alınan diğer eşyalar da ilgi konusu olmuş, bunlara karşı halk devamlı uyarılmıştır. İzmir gazetesi *Ergatis* de Avusturya yerine tercih edilebilecek birkaç Osmanlı mağazası adı vermiştir. Yerli malı ve Osmanlılık artık pozitif bir referans noktası olmaya başlamıştır.[40] Örneğin bir askerin *Sabah* gazetesine gönderdiği mektup ile Osmanlı askerlerinin kullandıkları kılıçların da Avusturya'dan getirtildiği öğrenilmiş ve vaktiyle bu alanda asıl ustalığın Şark'a ait olduğu söylenilerek hayıflanılmıştır. Daha sonra hemen askeri kılıçların Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl üretileceği düşünülmüş, bu konuda uzmanlaşmış olan Beyrut, Kalkandelen gibi yerler örnek olarak verilmiştir. Buralarda açılacak dar-üs sanayiiler ile ordunun ihtiyacının kolaylıkla giderilebileceği savunulmuştur. *İttihat ve Terakki* gazetesine yazan "Plevne Tarih-i Harbi" yazarı Miralay Mahmut Talat her şeyde olduğu gibi kılıç olarak da Avrupa mamulatının kullanılmasını "Avrupa Mukallitliğine" yani taklitçiliğine bağlamaktadır. Osmanlıların bu eğilimlerini yazar moda takıntısına bağlamıştır. Mahmut Talat'a göre Avusturya malı kılıçların kullanımı "şeref-i millî" ile hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır. Rusya devletinin kazak süvarilerinin kullandıkları Çerkez kılıçları Osmanlılar için ibret alınacak bir numunedir. Savaşlarda artık kılıç kullanılmadığına göre Miralay "yerli meta kılıçların" kullanarak Osmanlılar hem kadirşinaslıklarını göstermeli, hem de sanayi ve ticaretlerinin gelişmesi için bir adım atmalıdırlar.[41] *Volkan* gazetesinin baş yazarı Vahdeti de benzer bir şekilde kamuoyunda yaygın olan yabancı mallara olan düşkünlüğü eleştirmiştir.[42]

40 "Kato i Avstria," *Ergatis*, 18 Ekim 1908, s. 2.

41 "Boykotaj ve Kılınclar," *Sabah*, No. 6890, 6 Zilkade 1326, 30 Kasım 1908, 17 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 1; Plevne Tarih-i Harbi Müellifi Miralay Mahmud Talat, "Kılınclarımız," *İttihat ve Terakki*, No. 76, 28 Zilkade 1326, 22 Aralık 1908, 9 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 4.

42 Vahdeti, "Ahlasu Dineke..." *Volkan*, No. 60, 8 Safer 1327, 1 Mart 1909, 16 Şubat 1324, Pazartesi, s. 1.

Avusturya'dan alınan çok farklı mamuller arka arkaya gündeme gelmiş ve kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Örneğin ecza malzemelerinin Avusturya'dan alınması eleştirilmiş, buradan gelen tıbbî pamuk gibi malzemelerin hep "çürük" olduğu iddia edilmiştir. Avusturya'dan ithal edilen tıbbî malzemenin Osmanlı vatan kardeşlerinin vücutlarına büyük zararlar, rahatsızlıklar verdiği dile getirilmiştir. Bundan dolayı Avusturya mamulatından uzak durmak hem Osmanlıların sağlığı, hem de Avusturya'dan öç almak için iyi bir yol olarak sunulmuştur.[43] İzmir'de de "Osmanlı Kibrit Şirketi" adında bir şirket kurulmuştur. Şirketin amacı ise derhal bir kibrit fabrikası kurarak Osmanlıları Avrupa ve özellikle Avusturya kibritlerine olan bağımlılıklarından kurtarmaktır. Fabrika için gerekli alet-edevat 26 Kasım 1908 tarihi itibariyle ısmarlanmış ve yaklaşık bir ay içerisinde Avrupa kibritlerinden daha kaliteli ürünler üretilebileceği müjdesi kamuoyuna verilmiştir. Görüldüğü üzere Osmanlı Kibrit Şirketi kurucuları "hakiki boykot" çerçevesinde hareket etmektedirler. Şirket ayrıca hasılatının yüzde dördünü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bırakacağını da ilan etmiştir. Bu haberi büyük bir sevinçle veren *İttihad* gazetesi, bu tür girişimlerin İzmir'de daha da çoğalmasını temenni etmiştir.[44]

Gördes Boykotaj Cemiyeti'nin bildirdiğine göre de kazanın helvacı esnafı helvalarını "hamiyet-i milliye" adına ve boykotun güçlenmesi için yerli üzüm mahsulünden üreteceklerini açıklamışlardır. Helvaların yerli mahsulden üretiminin gerçekleştirilmesi rağbet görmüş ve bu durum anlaşıldığı kadarıyla halkın ilgisini çekmiş ve helvacı esnafının önünde eylemlere yol açmıştır. Yerli mahsulden imal edilen helvalar alkışlarla karşılanmış ve satın alınmıştır. Gördes Boykotaj Cemiyeti bu gelişmeleri diğer esnafa da örnek olması dileğiyle İzmir Boy-

43 "Bir İhtar-ı Sıhhat-ı Vatanperverane," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

44 İzmir Osmanlı Kibrit Şirketi Namına Kirkor Kôleyan, "İttihad Gazetesi Müdüriyetine," *İttihad*, No. 38, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 4.

kotaj Cemiyeti'nin resmi gazetesi *Gâve*'ye yazmıştır.[45] Yerli malının kullanımına dair imparatorlukta güçlü bir hava oluşmuş, boykot hareketi bu oluşan havayı daha da güçlendirmiştir. Örneğin tam bu günlerde İzmir'de "Mamulat-ı Dahiliye Teavün Cemiyeti" adlı bir örgüt çalışmalarına başlamıştır.[46]

Ülke sanayiinin geliştirilmesi, Osmanlı mallarının Avusturya malları yerine ikame edilmesinin istenilmesiyle birlikte eldeki mevcut fabrikalar da büyüteç altına yatırılmıştır. Bu fabrikalar genellikle Feshane, Hereke ve Karamürsel fabrikaları olmuştur. İlk iki fabrikanın üretimleri ve ürünleri değerlendirilerek, bunların iyileştirilmesi istenmiştir. Benzer bir şekilde boykotun bu girişimler için de çok önemli bir fırsat olduğu dile getirilmiştir. Örneğin toplam on üç makinasının her birinde altı fes işlenen Hereke fabrikasının günlük sekiz yüz olan fes imalatının biraz gayret ve düzenlemeyle bin iki yüze çıkartılması talep edilmiştir.[47] Bunun yanında Avusturya mallarının Hereke Fabrikası damgasıyla piyasaya sürülmesi de eleştirilere konu olmuş, *İttihad* gazetesi Hereke Fabrikası yönetiminden damgasının, ürünlerinin ve fiyatlarının gazeteler yoluyla ayrıntılı bir tanıtımını yayınlamasını talep etmiştir.[48] Yine bu fabrikada yirmi kumaş tezgahı günlük otuz beş metre top kumaş imal etmektedir. Karamürsel ve Feshane fabrikaları ile birlikte önemli miktarda kumaş üretildiği iddia edilmiş, Avusturya'dan ithal edilen kalemlerin en önemlilerinden biri olan hazır giyim ile rekabet edebilmek için bu kumaşları işleyecek hazır giyim üreten fabrikalar açılması önerilmiştir. Bu kumaşların henüz Avrupa kalitesinde olmamasının böyle bir zamanda çok önemli olmadığı dile getirilmiş, "hamiyet" dürtüsü ile hareket edilmesi özellikle vurgulanmış, dahili sanayiinin gelişimi ve yüz

45 Gördes Boykotaj Cemiyeti Adına İmza Mahfuzdur, "Gâve Gazetesine," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 2.

46 "Mamulat-ı Dahiliye Teavün Cemiyeti'nden," *İttihad*, No. 69, 9 Zilhicce 1326, 2 Ocak 1909, 20 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 4.

47 "Fesler . Arakıyyeler," *İkdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 3.

48 "Hereke Fabrikası Müdür-i Mesulüne," *İttihad*, No. 14, 29 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4.

binlerce liranın memleket dahilinde kalması ve insanlara yeni iş alanlarının açılması talep edilmiştir. Örneğin *İttihad* gazetesi Avusturya fes fabrikaları ile rekabet edebilecek nitelikte bir Osmanlı fabrikasının olmamasından dolayı kamuoyunu azim ve metaneti göze alacakları bir rekabete davet etmiştir. Bu rekabet içerisinde insanlar kaba fesleri, hatta keçe külahları tercih etmelidirler.[49]

Öyle ki, sermaye sahibi bir kişinin fes fabrikası kurmayı düşünmesi bile haber verilecek kadar önemli görülmektedir. Abdülhamit devrinde de fes fabrikası kurmayı denemiş ancak istibdat tarafından engellenmiş olduğu söylenen Selanikli Kibar Ali Kardeşler'in, bu sefer "Avusturya mamulatı kullanmamak" amacıyla bir fabrika açmayı düşündükleri sevinçle haber verilmektedir. Vatandaşlar bu teşebbüsü ciddiyetle takip etmeye çağrılmışlardır. Kahire'de Mehmet Ali Nasuhi isminde bir eczacı on bin Mısır lirası sermaye ile bir anonim şirket kurmuş ve üreteceği hazır elbiseler için gerekli kumaşları Osmanlı yerli mamulatından getirteceğini ilan etmiştir. Konya'da bulunan askerin pirinç ihtiyacı da Trieste yerine yeniden canlanan Konya Makarna Fabrikası tarafından karşılanması önerilmiştir. Ayrıca yine Konya'da ulema ve tüccardan bir grubun fabrika açmak için şirket kurması tebrike şayan bulunmuştur.[50]

Müslüman halkın yarıdan fazlasının keçe külah ve kalpak giymeye başladığının bildirildiği Manisa'da "Manisa Mensucat-ı Dahiliye Şirketi" adlı kuruluşun, memleket ve vatan için mevcut kapasitesini arttıracağı, Avrupalı ve Avusturyalı kumaşlarda daha sağlam üretim yaptığı haber verilmiştir. Şirket yönetimi üretimi arttırmak için ayrıca "Güzel Panayır Fabrika-

---

49 "Almayalım, Avusturya Emtiasını Almayalım," *İttihad*, No. 5, 18 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylûl 1324, Salı, s. 3.

50 "Fes Fabrikası," *İttihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Salı, s. 4; "Fes Fabrikası," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Tebrik," *Anadolu*, No. 40, 8 Muharrem 1326, 31 Ocak 1909, 18 Kanunusani 1324, Pazar, s. 3; "Mısır'da Boykotaj ve Beyaz Fesler," *İttihat ve Terakki*, No. 38, 9 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 2-3; "Konya Makaronya Fabrikası," *Anadolu*, No. 19, 21 Şevval 1326, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3.

sı"nı da almayı düşünmüştür. Örneğin İstanbul'da oturan bazı Macarlar, bir Macar kumaş fabrikası kurmak ve burada sadece Türk işçisi çalıştırmak niyetinde olduklarını beyan etmiş, *İkdam* gazetesi ise bunun nedenini boykot ile ilintili görerek haberi "Türk Harb-i İktisadisi" gibi milliyetçi bir vurguyla vermiştir.[51] Meşrutiyet'in daha ilk aylarında, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arasında belli bir mesafe bulunan *İkdam* gazetesinin bu başlığı manidârdır. Hereke fabrikası da boykotun yarattığı havadan yararlanarak satışlarını artırıcı bir takım çabalara girişmiştir.

Bu konuda en göze çarpan nokta elbette ki gazetelere verilen ilanlar olmuştur. Örneğin İbrahim Karakaş'ın aşağıdaki ilanı örnek olarak alıntılanabilir:

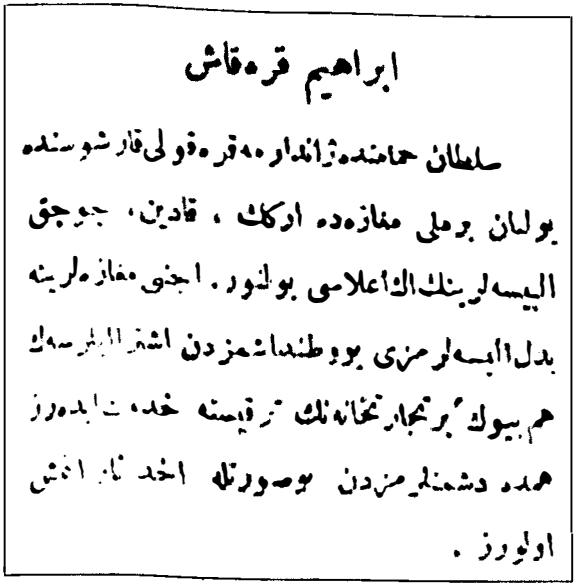
> "İbrahim Karakaş
>
> Sultan Hamamında Jandarma karakolu karşısında bulunan bir millî mağazada erkek, kadın, çocuk elbiselerinin en alası bulunur. Ecnebi mağazalarına bedel elbiselerimizi bu vatandaşımızdan iştira edersek hem büyük bir ticarethanenin terakkisine hizmet ederiz hem de düşmanlarımızdan bu suretle ahz-i sâr etmiş oluruz."[52]

Aslına bakılırsa boykotun başlaması ile birlikte reklamların ve ilanların mahiyetinde de bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Gazetelerde çıkan birçok makale ve haber başlıkları bile vurgudaki bu değişikliği açıkça göstermektedir. Osmanlı ticarethaneleri bu ilanlarda vurgularını, "vatan malları" satıyor olmalarına ve "millî"liklerine yapmışlardır. Osmanlı vatandaşlarını diğer ecnebi mağazalarda meydana gelebilecek aldatma olaylarına karşı kesin olarak koruyacaklarını söylemişlerdir. Bazı ecnebi ticarethaneler de kendilerinin Avustur-

---

51 "Avusturya ve Türk Harb-i İktisadiyesi," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Manisa Mensucat-ı Dahiliye Şirketi..." *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 4; "Manisa'da [Boykotaj] Ehemmiyet..." *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 4.

52 "İlan- İbrahim Karakaş," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

ابراهيم قره‌قاش

سلطان حامنده ژاندارمه قره‌قولی قاوشوسنده
بولنان برملی مغازه‌ده ارکك ، قادین ، جوجق
البسه لرینك اکثر اعلاسی بولنور . اجنبی مغازه لرینه
بدل البسه لرمزی یوقدر . طندیرمزدن اشغال ایدرسه‌ك
هم بیوك برتجار تخانه‌نك ترقیسنه خدمت ایدمرز
همده دشمنلرمزدن یوصورتله انتقام الش
اولورز .

"Millî mallar satan tüccar" İbrahim Karakaş'ın ilanı, Millet, *14 Ekim 1908.*

ya kökenli mağazalarla karıştırılmamalarını istemişlerdir. Bu ilanların daha çok *Tanin* gazetesine verilmesi 1908 Boykotu ve İttihatçılar arası ilişkiler açısından önemlidir. Büyük bir ihtimalle sadece *Tanin*'e ilan vermekle boykotajı yapanlara ve onu can-ı gönülden uygulayanlara daha rahat ulaşacaklarını düşünmüşlerdi ve bunda da çok haksız değillerdi.[53] İzmir'de Klonoridis Birahanesi ise Osmanlılığın, Meşrutiyet'in, hürriyetin dostu olarak bayramda Mecidiye Kruvazör-i Hümayunu'nun bandosuna ev sahipliği yapacak ve Avusturya'ya kızan tüm Osmanlılar da oraya koşacaklardır.[54] Boykot, Osmanlı

53 "İlanlar- Osmanlı Vatandaşlarına Müjde," *Tanin*, No. 80, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrînievvel 1324, Pazartesi, s. 8; "Karlman Mağazası Hakkında Bir İki Söz," *Tanin*, No. 82, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrînievvel 1324, Çarşamba, s. 8; Mustafa Şamlı ve Mahdumları, "İlanlar- Mağazamızda İtalyan Fabrikasının...," *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrînievvel 1324, Perşembe, s. 8; "Bayram Hediyeliği İçin Halis Yerli," *Tanin*, No. 85, 28 Ramazan 1326, 11 Teşrînievvel 1324, Cumartesi, s. 8; "Vatan Malları," *Tanin*, No. 132, 18 Zilkade 1326, 12 Kânunuevvel 1908, 29 Teşrînisani 1324, Cumartesi, s. 4.

54 "Klonaridis Birahanesi," *İttihad*, No. 15, 30 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 4.

vurgusu yapabilen mağazalar için oldukça avantajlı bir konum bahşediyordu.

Ecnebi mağazalar tâbiyetlerini ilanlarla duyurmuşlar, bazıları ise bununla yetinmemiş, Avusturyalı mağazalarla karıştırılmamak için mağaza camekanlarına kendi ülkelerinin bayraklarını asmışlardır. Kendilerinin farklı tâbiyette olduklarını ilan eden birçok mağaza ise Avusturyalı ve Bulgar olmakla itham ve teşhir edilerek, ayrıntılı adresleri verilmiştir. Örneğin Selanik'teki Olympus Palace'ın sahibi Avusturyalı olmadığını ve Avusturya birası satmadığını Selanik'te yayınlanan *Bağçe* dergisinin arka kapağına verdiği büyük ilan ile duyurmuştur.[55] Osmanlılara ait mağazalar ise halihazırda Hereke mallarını sattıklarını bildiren ve adreslerini tarif ettikleri ilanlar vermişlerdir. Hereke fabrikası da, diğer birçok Osmanlı ticarethanesinin yaptığı gibi yerli mamulat sattığını duyurmuş ve ramazan ve bayram nedeniyle feslerinin fiyatlarında tenzilat yapmış, İstanbul'un çeşitli semtlerinde açtığı yeni şubelerinin adreslerini vermiştir.[56] Buna göre Köprübaşı, Beyazıt, Beşiktaş, Bağçekapı, Sirkeci, Direklerarası,

---

55 "Olimpos Palas Müsteciri," *Bağçe*, No. 16, 22 Şevvâl 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. Arka kapak.

56 "İlan. Hereke Fabrika-i Hümayunu Fesleri," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 4; "İlanlar- Osmanlı Vatandaşlarına Müjde," *Tanin*, No. 80, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrînîevvel 1324, Pazartesi, s. 8; "Karlman Mağazası Hakkında Bir İki Sōz," *Tanin*, No. 82, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrînîevvel 1324, Çarşamba, s. 8; Mustafa Şamlı ve Mahdumları, "İlanlar- Mağazamızda İtalyan Fabrikasının...," *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrînîevvel 1324, Perşembe, s. 8; "Bayram Hediyeliği İçin Halis Yerli," *Tanin*, No. 85, 28 Ramazan 1326, 11 Teşrînîevvel 1324, Cumartesi, s. 8; "Vatan Malları," *Tanin*, No. 132, 18 Zilkade 1326, 12 Kânunuevvel 1908, 29 Teşrînîsani 1324, Cumartesi, s. 4; "İlan-ı Mühim, Hereke Fabrikası Fesleri," *Serbestî*, No. 119, 23 Safer 1327, 16 Mart 1909, 3 Mart 1324, Salı, s. 4; Mısırlı *Vatan* gazetesinden aktaran, "Mısır'da Boykotaj ve Beyaz Fesler," *İttihat ve Terakki*, No. 38, 9 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 2-3; "İlan," *Millet*, No. 82, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 4; "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 79, 26 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 58, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 2; "Avusturya Mallarına Karşı," *İttihad*, No. 12, 26 Ramazan 1326, 21 Teşrinevvel 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 3; "Avusturya Mağazaları," *Musavver Geveze*, No. 58, [15 Ramazan 1326], [11 Ekim 1908], 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 6; "Patriotikai Ekdiloseis," *Amaltheia*, 13 Kasım 1908, Salı, s. 3.

Koska ve Üsküdar şubelerinde kaliteli fesler 13 yerine 11, normal fesler 12 yerine 10, çocuk fesleri ise 8 kuruşa satışa sunulmuştur. İstanbul dışındaki Hereke Fabrika mağazaları şu illerde mevcuttur: İzmir, Kastamonu, Kütahya, Eskişehir, Trabzon, Selanik, Edirne, Konya, Bursa, Beyrut.[57]

Mısır'da da beyaz feslere yoğun bir ilgi uyanmış ve tüccarlar artan talebi karşılamakta güçlük çekmişlerdir. Bu arada Mısır'da çıkmakta olan *El-Müeyyed* gazetesi Avusturya mahsulü bira satan birahanelerin de diğer Avusturya emtialarında olduğu gibi boykot edilmesinin gerekliliğini öne sürmüş ve Kahire'de Avusturya birası satan birahanelerin bir cetvelini, listesini neşredeceğini duyurmuştur. Yine Mısır'da İzmir, İstanbul ve Selanik gibi merkezlerde olduğu gibi yabancı mağazalar bayraklar, ilanlar ve daha birçok simgelerle kamuoyuna hoş görünmek için birbirleriyle yarışmışlar, Avusturyalı olmadıklarını göstermeye çalışmışlardır. Ancak Avusturyalı olduğu artık tescillenmiş ve büyük bir ihtimalle tüm Osmanlı coğrafyasında teşhir edilmiş mağazalardan biri olan Stein mağazası İskenderiye şubesinin camekanına ikisi Osmanlı kadısı kıyafetinde, birisi Osmanlı asker üniformasında üç adet model koymuş ve ortalarına da bir Osmanlı bayrağı dikmiştir.[58]

Sadece fabrikalar kurup, Avusturya mallarının ikame edilmesi istenmekle yetinilmemiş, hizmet sektöründe de Osmanlı örgütlenmesinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu dahilinde ecnebi posta şirketleri bulunmakta ve hatta istibdat devrinde Avrupa'da çıkmakta olan Jön Türk neşriyatı da ülkeye bu kanallardan sokulmaktaydı. Fakat 1908'de Jön Türkler'in iktidar adayı olmaları ve boykot

---

57 "İlan. Hereke Fabrika-i Hümayunu Fesleri," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 4.; "Hereke Fabrikası Muamelatı," *İttihad*, No. 18, 8 Şevval 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4; *İttihad* gazetesi ayrıca İzmir'de Hereke Fabrikası ürünlerini satan Agob Bostancıyan Efendinin Şişeciler içerisindeki mağazasını da halka haber vermiştir: "Almayalım, Avusturya Emtiasını Almayalım," *İttihad*, No. 5, 18 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, Salı, s. 3.

58 "Mısır'da Boykotaj ve Beyaz Fesler," *İttihat ve Terakki*, No. 38, 9 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 2-3.

hareketleri ile birlikte özellikle Avusturya malları kullanmama, vapurlarına binmeme tavsiyeleri kadar Avusturya postahanelerine müracaattan da sakınmaları çağrısında bulunulmuştur. Sayılarının 122 olduğu söylenen ecnebi postahanelerin yerine Osmanlı posta teşkilatının kullanılmasının, Osmanlı Posta ve Telgraf İdaresi'nin senelik gelirini arttıracağı düşünülmüştür. Bu artış ise verilen hizmetin iyileşmesini sağlayacaktır. Avusturya'nın önemli ticaret merkezleri olarak İzmir, Selanik, Yanya, Beyrut, Trabzon, Edirne ve Kudüs gibi yerlerdeki postahanelerinden rahatsızlığın daha öncelere de dayandığını eski görevlilerin yazdığı yazılardan da anlayabiliyoruz. Ancak, Çin boykot hareketlerinde görüldüğü üzere yerli, "millî" üretim ama daha çok hizmet sektörü artan talebi karşılayabilmekte güçlük çekmiştir. Örneğin Mersin Posta ve Telgraf Merkezi'nin işleri o kadar artmıştır ki mevcut kadroyla işler yürütülemez hale gelmiştir. Bunun üzerine ek kadro alımı gerçekleştirilmiştir. Osmanlı postalarının kullanılması dileklerine varolan yapının geliştirilmesi talepleri eşlik etmiştir. Avusturya postahanelerine boykotajın bir başka sebebi de, kıymetsiz eşya statüsüyle paketlerin gümrük resmine tâbi olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'na sokulabilmesiydi. Avusturyalı Nikitic isimli bir mağazanın yüz paket revolveri bu şekilde ithal etmesi üzerine Avusturya postahaneleri tekrar teşhir edilmiştir.[59]

---

59 "Emborikos Apokleismos," *Amaltheia*, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 3. "Halkın Avusturya Posta Hanelerine...," *Şûra-yı Ümmet*, No. 51, 1 Zilkade 1326, 25 Teşrinîsani 1908, 12 Teşrinîsani 1324, Çarşamba, s. 7; "Avusturya Posta Hanesi," *İkdam*, No. 5213, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinîsani 1324, Pazar, s. 2; "Ecnebi Postahaneleri," *İttihat ve Terakki*, No. 61, 9 Zilkade 1326, 3 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 1; Mercan Mahallesi Sakinlerinden Telgraf Nezaretine Mensub: Hamdi, "Ceride-i Feridelerinin İlk...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 3-4; Mülga Meclis-i Maliye Azasından Bedri, "Avusturya Postaları ve Vazife-i Hamiyet," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Avusturya Postaları," *Tanin*, No. 76, 19 Ramazan 1326, [15 Ekim 1908], 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 7; "Ecnebi Postahaneler," *İttihat ve Terakki*, No. 69, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2; "Posta Nezaretine, Samsun Postahanesi Memurini Gayr-ı Kafidir," *Aks-ı Sada*, No. 51, 14 Muharrem 1327, 24 Kanunisani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 4.

Bu tür olaylar sonucu Babıâli Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'ya protestoname tebliğ etmiş ve bu postahaneleri kapatmaya hakkının olduğunu bildirmiştir.[60]

Benzer talepler deniz taşımacılığı için de gündeme gelmiş, hatta Osmanlı sahillerinde kurulacak millî vapur kumpanyalarının egemen olması istenmiştir. Örneğin boykotla beraber İşkodra tacirleri toplanmışlar ve Osmanlı vapurlarının Avusturyalı muadillerinin yerini alması için bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bunlardan ilki İstanbul'dan hareket edecek vapurların hareket zamanları ve uğrayacakları limanların bir hafta önceden ilan edilmesidir. Çünkü boykotaj sebebiyle, daha önce Trieste'den gelen şeker, kahve, un ve pirinç gibi mallar artık İstanbul'dan geleceği için bu ihtiyacın arttığı bildirilmiştir. İşkodra, İstanbul ve Selanik arası ticaretin kat kat artması ihtimali ile navlunların da aynı oranda artması gerekliliği İşkodralı tacirlerce ifade edilmiştir. Hatta tacirlere göre eğer Osmanlı vapurları Marsilya ve Hamburg'dan gelecek mallar için İtalyan limanı Brindizi'ye de uğrarlarsa İtalyan vapur şirketlerinin rekabeti de kolaylıkla bertaraf edilecektir.[61] Bu öneriler ve dilekler şu genel değerlendirme ile son bulmuştur:

> "Her devlet kendi sevahilinde nakliyat-ı ticariyesini sefain-i milliyesine hasr etdirmek içun birçok teshilat ve müsaadat arase etdiği halde bizim idare-i sabıka bundan aksini iltizam ile millî vapur kumpanyaları teşkilini arzu eden erbab-ı ticaretimizi birçok müşkülat ipkaıyla men eylemiş ve bu halin neticesi olarak sevahil-i Osmaniye muamelat-ı ticariyesi ecnebi kumpanyalarına inhisar etmişdir.
>
> İdare-i cedide bu mevâni kırdığı içun artık tereddüde ma-

60 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avusturya posta hizmetinin çağdaş iki gazeteci tarafından değerlendirilmesi için bkz.: Ahmed Reşid, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri," *İstişare*, No. 16, 1 Kanunisani 1324, 14 Ocak 1909, Perşembe, s. 721-728. İbnü'z-Ziya, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri," *İstişare*, No. 17, 7 Kanunisani 1324, 20 Ocak 1909, Perşembe, s. 769-774;

61 "Avusturya Emtiasını Almayalım," *Millet*, No. 67, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 4; "İşkodra Tacirlerinin Hamiyeti," *İttihat ve Terakki*, No. 62, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2.

hal kalmadı. İşkodra tüccarının mukerrerat-ı mebusesi millî vapur kumpanyaları tesis edecek Osmanlı sermayedaranı içun en büyük bir medar-ı teşvik olmalıdır. Sermayedaranımız ahval ve şerait-i hazıradan istifade etmek sevahil-i Osmaniye'mize mahsus olmak üzere muntazam vapur kumpanyaları teşkiline say eylemelidir."[62]

Ancak, buradan da anlaşılacağı gibi Avusturya mallarını ve hizmetlerini kullanmamak, bunların yerine Osmanlı muadillerini devreye sokmak, erken Çin boykotlarında olduğu gibi bir takım zorluklara yol açmıştır. Örneğin imparatorluğun çeşitli yerlerinde Osmanlı yapımı fes bulmak çok zorlaşmış, hatta birçok yerde bunlar birkaç gün içerisinde tükenmiştir. Kendiliğinden bir şekilde külah ve kalpakların ortaya çıkmasının bir nedeni de budur. Birçok malda Osmanlıların kendi yeterli üretimi yoktu. Örneğin şeker Avusturya'dan gelen en önemli kalemi oluşturmasına ve özellikle bu malın kullanılmaması yoluyla Avusturya'ya en büyük darbeyi vurmayı istemelerine rağmen Osmanlılar şeker tedarik etmede önemli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Belki de bu yerel bir sanayinin gerekliliği fikrinin daha kuvvetli yaygınlaşmasını sağlamış ve bu ihtiyaç daha fazla hissedilmiştir.

Yeni Bir "Ahlâk" Anlayışı

Mehmet Cavit'in boykot esnasında yazdığı bir yazısını, İttihat ve Terakki'nin üyesi olarak birçok sefer maliye nazırlığı yaptığı ve dönemin iktisat politikaları konusunda önemli etkileri olduğu için biraz daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.[63] Bilindiği gibi Cavit Bey Osmanlı-Türk iktisadi düşünce tarihinde liberal düşüncenin önemli temsilcilerinden birisidir. Dolayısıyla Cavit Bey gümrük vergisi koyulmasına, Osmanlı'nın tarımda uzmanlaşma yerine sanayileşmesine, "yerli malı" üretimine kon-

62 "İşkodra Tacirlerinin Hamiyeti," *İttihat ve Terakki*, No. 62, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2.

63 Mehmed Cavid, "Fes Fabrikaları," *İkdam*, No. 5181, 30 Ramazan 1326, 26 Ekim 1908, 13 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 2.

santre olmasına şiddetle karşı çıkıyordu.[64] Örneğin, Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra yayınlamaya başladığı *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmûası*'nda liberalizmin klasik akidelerini savunmuş ve okurlarına açıklamaya çalışmıştır. Himaye politikalarının gelişmeye ve genel çıkara aykırı sonuçlara yol açacağını belirtmiş ve "...memlekette bir iki fabrika tesis ederek gözler boyanır; fakat bu sanatlar hep sahte sanatlardır." diye yazmıştır.[65]

Genel iktisadi görüşleri bu doğrultuda olan Mehmet Cavit'in dergisi *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmûası*'nda 1908 Boykotu gibi iktisadi ve içtimai bir konuya hiç yer verilmemiştir. Oysa Türkiye iktisat düşününde müstesna bir yeri olan Tekin Alp, ana kaygısı toplumun dönüşümü, milliyetçiliğin yaygınlaşması olduğu için, boykot hareketine Mehmet Cavit'ten daha fazla ilgi göstermiştir. Boykot süresince diğer birçok yazar gibi o da Osmanlı kamuoyuna seslenmiş ve hem Avusturya'yı cezalandırmak ve hem de Osmanlı ekonomisine yardım için Osmanlıları boykota çağırmıştır.[66] Kendisi daha sonra Türk milliyetçiliğinin ve Kemalizmin taraftarlığını yapacaksa da 1908 senesinde ateşli bir Osmanlıcılık taraftarıydı. Mehmet Cavit ise kendi dergisinde boykota değinmemiş olsa da onun boykot dolayısıyla *İkdam* gazetesine yazdığı bir makalesinde bazı farklı vurgular yaptığını da görebiliyoruz. Bunu boykotun başarıya ulaşmasının bir başka etkisi olarak da algılayabiliriz. Mehmet Cavit istibdat döneminde Selanik'te bir fes fabrikası kurma girişimi olduğunu, ancak bu teşebbüsün girişimcilerin ellerinde bulunan sermayenin önemli bir kısmının rüşvet olarak istenmesi sebebiyle gerçekleşmediğini söylemiştir. Oysa bu sermayedarlar devletten gerekli izin, makine ve temel ihti-

64 Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, (Istanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 636.

65 Mehmed Cavid, "Neşriyât ve Vekâki'-i İktisâdiye," *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmûası*, Cilt I, No. 2, 15 Kânunusani 1324, s. 272.

66 "Band-ı Mahsus," *İttihat ve Terakki*, No. 70, 15 Aralık 1908; aktaran: Jacob M. Landau, *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, (Istanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 34-35.

yaçların gümrükten muaf tutulması dışında herhangi bir yardım da talep etmemişlerdir. Bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Avusturya feslerinin satılmasıyla ilgili bir tekel oluşturulmuş, Mehmet Cavit'e göre bundan sonra Avusturya, feslerini herhangi bir rekabetle karşılaşmadan satarak memleketi bir güzel soymuştur. Ancak, yine Mehmet Cavit'e göre bu devirde böyle bir teşebbüsün başarılı olma şansı pek de yüksek değildi. Çünkü senelerdir bu alanda uzmanlaşmış ve sermaye biriktirmiş Avusturya, böyle bir girişimi fes fiyatlarını düşürerek, hatta fesleri bir süre için zararına satarak kolaylıkla piyasadan silebilecektir. Zira ona göre insanları daha güzel malları daha ucuza satın almaktan sakındıracak araçlar mevcut değildi. İnsanlar "esbâb-ı iktisâdiyenin" tesiri altında hareket ediyorlardı. Ancak İlan-ı Hürriyet ve boykot gibi vatanperver hislerin nüfuzunun genişlediği bir zamanda insanlar artık "esbâb-ı siyâsiyenin" etkisi altında kalacaklarından Avusturya ile rekabette başarı şansı yükselmiştir.

Cavit Bey'e göre gümrük duvarları ile herhangi bir zamanda başarı kazanmak mümkün değildir. Bundan dolayı, Osmanlı'nın avantajını Avusturya'da işçi ve vergi masraflarının daha fazla olmasında görmektedir. Bu nokta da yeniden iki güçlükle karşılaşılabilir; birincisi kalite ve güzellik, ikincisi ise Avusturya'nın fiyatlarını düşürme ihtimalidir. Birinci sorun biraz çabayla halledilirse bile fiyat düşürülmesi konusunda yapılacak iş halkın iradesine kalmaktadır. Mehmet Cavit bu noktada halkı, ileride çok daha yüksek fiyatlara satıp acısını mutlaka çıkaracağı için Avusturya'nın bu tür oyunlarına karşı uyarmaktadır. Şekilleri çok düzgün olmasa bile "memleket mahsulü"nü kullanmak dahili bir sanayinin gelişmesine yol açacağı için katlanılması gereken bir durum olmaktadır.

Görüldüğü üzere Mehmet Cavit iktisat dışı müdahale olarak kamuoyunun hissiyatına ve bu hissiyatın mobilizasyonuna güvenmektedir. Bunu ortaya çıkaranın da boykot hareketi olduğuna hiç kuşku yoktur. Mehmet Cavit varolan fabrikaların özel teşebbüse bırakılmasını, yenilerinin açılması için imtiyazlar verilmesini önermiştir. 1908 Boykotu esnasında

Osmanlı'nın iktisadi ilerlemesine kafa yoranların hemen hepsinin ortak kanısı, varolan koşullarda Osmanlıların büyük iktisadi güçlerle rekabet edemeyeceğidir. Bu konuda öne sürülen çare ise genellikle Mehmet Cavit'in dillendirdiği gibi kamuoyunun harekete geçirilmesi olmaktadır. Bilindiği üzere "millî iktisat"ın hegemonik hale gelemeye başlamasına, kişisel çıkarlar karşısına ulusal ve kamusal çıkarların koyulduğu bir "ahlâk" anlayışı da eşlik etmiştir.[67] 1908 Boykotu sürecinde "hamiyet" kavramına aşırı vurgu yapılması, tüccarların ve ahalinin kişisel çıkarları yerine Osmanlı çıkarları dahilinde hareket etmelerinin istenilmesi bu "ahlâk" anlayışının nüveleri olarak da algılanabilir.

"Millî Serpuş" İcat Önerileri

II. Meşrutiyet'in hemen başında gündeme gelen bu 1908 Boykotu'nda gümrük duvarlarının yükseltilmesi gibi korumacı iktisat politikaları öneren yazılar da mevcuttur. Edhem Nejat, Avusturya'ya karşı ancak himaye usulü ile rekabet edilebileceğini savunmuş buna ek olarak da fes yerine, bir "serpuş-ı millî", yani yeni bir Türk kalpağı icat edilmesini teklif etmiştir.[68] Gerçekten de Ethem Nejat gibi birçok yazar ve birçok haber Hobsbawm'ı doğrulamak istercesine "icat" kavramını kullanmışlardır. Osmanlıların şanına yakışacak şapkanın, "serpuş-ı millî"nin ancak Türklerin eski zamanlarda giydikleri kalpaklar, keçe külahlar, arakıyyeler olabileceği ifade edilmiştir. Çerkezlerin kalpaklarının tekrar gündeme gelmesi ile Türklerin Osmanlı öncesi tarihlerine atıflar yapılmıştır. Ethem Nejat gibi "icat" kavramını kullanan diğer bir önemli isim ise Ahmet Rasim'dir. Ahmet Rasim birçok önemli gazete ve dergide fesin tarihi üzerine makaleler ve hatta yazı dizileri yazmış, fesin Osmanlılar için nasıl da uygun bir serpuş olamadığını açıklama-

67 Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), s. 34.

68 Edhem Nejat, "Fes ve Kalpak," *Sabah*, No. 6867, 12 Şevvâl 1326, 7 Kasım 1908, 25 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3-4.

ya çalışmıştır. Ahmet Rasim yeni ortaya çıkan serpuşlara atıfla Osmanlıların zevkine uygun güzelliklerin, biçimlerin "icat" edileceğinden emin olunmasını istemiştir.[69]

Mühendis Nevres imzalı bir başka yazı da boykotun nasıl yapılması gerektiğinden, dahili sanayinin gelişiminin öneminden bahsederken "serpuş-u millî icat" etmenin üzerinde önemle durmaktadır.[70] Bu yazarlar gibi boykot hareketinin İzmir'de önde gelen isimlerinden İzmir Orman Dairesi Vekil-i Umumisi Rıfat Bey de benzer bir öneride bulunmuştur. Rıfat Bey'e göre Avusturya mamulü olmayan bir fes giymek boykot için yeterli olsa da, asıl amaca ancak Avusturya fabrikalarının uzmanlaştığı fesleri değiştirip, Osmanlı mamulü bir "serpuş yaratarak" ulaşılabilir. Bunu da en uygun serpuş ecdadın giymiş olduğu kalpaktır.[71] Ancak Selim Deringil'in belirttiği gibi fesin kendisi icat edilen geleneğin çok tipik bir örneğidir.[72] Fesin kendisi 1832'de II. Mahmut tarafından resmi serpuş olarak kabul edilmiş ancak daha sonra ki yıllarda tüm dünyada "Türklük" sembolü haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernliğin bir gereği olarak gündeme gelen fes, Cumhuriyetin ilanından sonra yine modernliğin bir gereği olarak yasaklanmıştır. Gündelik hayattan tamamın silinmiş, ancak toplumun ortak belleğinde halen yaşamakta olan arakıyye, keçe külah, kalpak kendiliğinden bir şekilde ortaya çıkması, daha sonra bunun devlet tarafından bir şekle, şemale sokulması icat edilen geleneğin tarihsel bir ağırlık kazanmasına çok uygun bir örnektir. Boykotla beraber ortaya çıkan "yeni

69 Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; Rasim'in *Istişare*'de yayınlanan fes tarihine ilişkin yazıları da vardır: Ahmed Rasim, "Istişare Mecmua-i Muhteremesine Takdime-i Nacizanemdir: Fes Hakkında," *Istişare*, Cilt. 1, s. 273-277; Ahmed Rasim, "Fes Hakkında," *Istişare*, Cilt. 1, s. 316-320.

70 Mühendis Nevres, "Boykotaj," *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

71 İzmir Orman Dairesi Vekil-i Umumisi Rıfat, "Fesler Hakkında Bir İki Söz," *Ittihad*, No. 18, 8 Şevval 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 2.

72 Selim Deringil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin Icadı,' 'Muhayyel Cemaat,' Panislamizm," *Toplum ve Bilim*, No. 54-55, (Yaz/Güz), (Birikim Yayınları, İstanbul, 1991), s. 47-65.

gereklilikler için eski modeller" kullanılmıştır.[73] Ancak bu toplumun geçmiş yaşamına ait şapkalar devlet tarafından düzenlenmiş ve tanımlanmıştır. Yukarıda değinilen fese ilişkin tartışmalar ve polis kalpaklarının belirlenmesi tartışmaları buna bir örnektir. Mesela bir başka yazıda her kalpağın İslâm kalpağı olmadığı belirtilmiş, birçok kişinin giydiği serpuşların aslında Bulgar kalpağı olduğu yazılmış, Türklerin ecdatlarının giymiş olduğu söylenen Çerkez kalpakları ayrıntılı olarak tarif edilmiştir.[74]

Daha değişik bir himaye talebi ise *Şura-yı Ümmet* gazetesinden gelmiştir. Osmanlı süvarileri için dört bin adet eğerin Almanya'dan sipariş edileceğini duyan serraclar Avrupa fabrikalarından daha dayanıklı ve zarif eğerler üretebileceklerini belirtmiş ve hatta aksi bir durumda tazminat da ödeyeceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine *Şura-yı Ümmet* gazetesi eğer numunelerde bir problem yoksa siparişin kendi serraclarımıza verilmesini istemiş, bu teşvik ile dahili sanayinin ve esnafın gelişimine katkı sağlanacağı söylenmiştir.[75]

Boykot sonrası oluşan bu "millî iktisat" havası neticesinde, 1909 senesi içerisinde hazırlanan "Sanayiin Terakkisi Hakkında Kanun Layihası" Osmanlı mallarının rekabet güçlerini arttırmasını sağlayıcı bir takım düzenlemeler içermiştir. Bu tasarıya göre Osmanlı mallarının fiyatı yüzde on daha fazla olsa bile ecnebi mallara tercih edileceklerdir.[76] Bu öneri boykot süresince gündeme gelen birçok teklif ile uyum içerisindedir.

---

73 Eric Hobsbawm, "Introduction: Inventing Traditions," Eric Hobsbawm and Terence Ranger (Ed.), *The Invention of Traditions*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). s. 5.

74 "Gazetelere Feslerin...," *Millet*, No. 79, 26 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4. *Ittihad* gazetesi de Kafkasya'da Kırım'da ve Türkmenistan'da Müslümanların giydiği kalpağın, bayramda Osmanlıların yüzde altmışının da serpuşu olacağını tahmin etmiştir: "Osmanlılar için Serpuş Ne Olacak?" *Ittihad*, No. 14, 29 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2-3.

75 "Sanaî-i Mahalliyenin Lüzum-u Himayesi", *Şûra-yı Ümmet*, No. 72, 22 Zilkade 1326, 16 Kânunuevvel 1908, 3 Kânunuevvel 1324, Çarşamba, s. 5.

76 Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt V, (Istanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 1351.

Boykota karşı çıkanlar da yok değildi. Boykotun yaygınlaşmaya başlaması ve özellikle Avusturya feslerinin satışlarının çok azalması, hatta durma noktasına gelmesi, Avusturya'dan fes ithal eden tüccarların ve fesçilerin tepkilerine yol açmıştır. Fesçiler Babıâli'ye yürümüşler ve hükümetten uğradıkları zarar dolayısıyla boykota müdahale etmesini istemişlerdir.[77] Ancak bu çıkışları basında hiç de iyi bir karşılık bulmamış, 1908 Boykotu etrafında tek bir vücut gibi birleşen Osmanlıların karşısında "kendi çıkarını düşünen bir hamiyetsizlik örneği" olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak yine de bir konuda kararsız kalınmıştır. Ellerinde Avusturya malı kalmış olan esnafın mağdur olması da Osmanlı çıkarlarına aykırı görülmüştür.[78] Örneğin Osmanlılara ait bir mal getirmiş olması şartıyla bunun Avusturya vapurundan karaya indirilebileceği savunulmuştur. Boykot ilanından önce verilmiş ve parası ödenmiş siparişlerin engellenmesinin sadece memleketin servetine zarar vereceği düşünülmüş ve bunun olsa olsa tüccarları hileye sevk edeceği iddia edilmiştir. Bu esnafa ellerindeki mallar bitene kadar müsamaha gösterilmesi tavsiye olunmuş, ancak Avusturya dükkânlarına girmeme kampanyaları ve eskiden alınmış olan malların kullanımının bile "hamiyetsizlik" olarak ilan edilmesi, bir çelişki olarak kalmıştır. Fesçilerin o güne kadar yararlandıkları imtiyazlar fes fabrikalarının açılmasının önündeki engellerden biri olarak nitelenmiş, fesçiler ise yıllarca pahalı, rengi bozuk fes satmakla itham edilmiştir. Bu oluşan kamuoyu ve basın kampanyaları sonucunda bir daha fesçilerin sesi soluğu çıkamamıştır.

1908 Boykotu süresince elbette ki boykottan yararlanarak mallarının fiyatlarına zam yapan esnaf da vardı. Bu bazı du-

---

77 "Fesciler," *İkdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrînievvel 1324, Perşembe, s. 3; "Fesciler," *Sabah*, No. 6846, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrînievvel 1324, Perşembe, s. 3.

78 "Boykotaj Muamelesi," *İttihat ve Terakki*, No. 33, 25 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Ticaret Afarozu," *İkdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3; "Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 79, 22 Ramazan 1326, [18 Ekim 1908], 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 5; "Mavnacılar ve Boykotaj," *İkdam*, No. 5176, 25 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

rumlarda tüm piyasaya yayılmış da olabiliyordu. Örneğin şeker fiyatı boykotun ilanından sonra arz eksikliği nedeniyle birden artmıştı. Ancak bunun zaman içerisinde, özellikle Rusya ve daha farklı yerlerden gelecek siparişlerle eski seviyesine ineceğine inanılıyordu. Ancak daha farklı çeşitli ürünlere zam yapan esnaf Osmanlı basını tarafından hamiyetsizlikle suçlanmış, gerekirse onlara da boykot yapılabileceği söylenerek gözdağı verilmek ve kamuoyu nezdinde baskı yapılmak istenmiştir.[79] Fesçiler gibi eylem yapmasa da örneğin bir Rum, Boykotaj Sendikası'na başvurarak Avusturya'da bir fabrikası olduğunu beyan etmiş ve bunun Osmanlı çıkarına olduğunu savunmuştur. Ancak sermaye kendisinin de olsa yük, işçiler, nakliye Avusturyalı olacağı için mallarını başka yerde satması kendisine tavsiye edilmiş, yani bir bakıma fabrikası Osmanlı malı sayılmamıştır.[80]

Gayrımüslimler boykot hareketine destek verdikleri için övülmekte ve "ittihat-ı anasır" söylemlerine örnekler olarak gösterilmektedir. Ancak bu bile, onların, boykotu yapanın Osmanlılar olduğu söyleminin içine girmediklerini göstermektedir. Böylece boykotu yapanların zihninde boykotu asıl yapan ve örgütleyenler "millet-i hakime", yani Türklerdir.

Boykot ve sonucunu *Şûra-yı Ümmet* gazetesinde çıkan bir yazı ile değerlendirebiliriz.[81] Bu ihtara göre *Şûra-yı Ümmet* gazetesi boykotun bitimiyle beraber kağıdını hemen Avusturya'dan tedarik etmeye başlamış ve bunlar 10 Mart 1909 günü İstanbul'a gelmiştir. Bu sayede *Şûra-yı Ümmet*'in eski şekil ve boyutlarıyla neşredilebileceği dile getirilmektedir. Avusturya kağıdı olmadan eski kaliteyi tutturmak mümkün olmamış, değişikliklere gidilmiş, memleket dahilinde de istenilen niteliklere sahip kağıt üretimi hemen yerden bitmemiştir. Bu eşyanın

79 "Yerli elbiseciler," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5200, 21 Şevval 1326, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3.

80 Altıncı Daire-i Belediye Müdür Vekili Avukat Bahaddin, "Boykotaj," *İkdam*, No. 5200, 21 Şevval 1326, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3.

81 "İhtar," *Şûra-yı Ümmet*, No. 157, 18 Safer 1327, 11 Mart 1909, 26 Şubat 1324, Perşembe, s. 1.

ikmali konusunda zorluklar yaşanmıştır. Bundan dolayı, boykotun nihayetiyle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı ve boykot hareketinin kamuoyunda örgütlenmesinde en önemli etkiye sahip olmuş basın dünyasının bir üyesi, Avusturya malı almaktan başka bir şey yapmamıştır. Ancak yine de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin korumacı iktisat politikalarına yönelmesinde, bunun meşrûlaşmasında ve kamuoyunun bu doğrultuda örgütlenmesinde boykot hareketinin önemli etkileri olduğu görmezden gelinemeyecek bir durumdur.

Daha önce yukarı da değinildiği gibi 1908 Boykotu serbestiyet fikirlerinin en revaçta olduğu II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra meydana gelmişti. 23 Temmuz 1908'in hemen akabinde liberal iktisat teorisinin akidelerine uygun olarak kabul görüyordu. Ancak 1908 Boykot hareketi "millî iktisat" düşüncesinin nüveleri olarak kabul edebileceğiniz bir takım talepleri de gündeme getirmişti. Bundan dolayı yukarıda da belirtildiği gibi 1908 Boykotu ve onun etkilediği dönem bir "geçiş dönemi" olarak tanımlanabilir.

Aslında her şeyden önce, 1908 Osmanlı Boykotu süresince "millî iktisat"ın en önemli taleplerinden biri olan "etnik türdeşlik" iddiası hiçbir şekilde gündeme gelmemiştir.[82] Müslüman-Türk unsurun gayrımüslimler aleyhine olarak iktisadi alana hakim olmaları gerektiği hiçbir şekilde dile getirilmeyerek Meşrutiyet sonrası oluşan ılımlı hava içerisinde Osmanlıcılık siyasetine bağlı kalınmıştır.

Ancak bununla birlikte Osmanlıların maddi üretime katılması talebi 1908 Boykotu sırasında en fazla atıf yapılan terimlerden biri olan "hamiyet" kavramını da "millî iktisat" ile beraber gündeme gelecek "ahlâk" tartışmalarının bir habercisi sayabiliriz. "Millî iktisat" politikalarının uygulama olanağı bulduğu Birinci Dünya Savaşı yıllarında başvurulan savaş ekonomisi, aşırı fiyat artışlarını, savaş zenginlerini, yasadışı yollarla yapılan ticareti de beraberinde getirmiş ve bu durumların "ahlâki buhran"dan kaynaklandığı düşünülmüştü. Bundan dolayı bu ahlâk

82 "Millî iktisat" teorisindeki "etnik türdeşlik" iddiası için bkz. Zafer Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), s. 10-22.

sorununa ve çözümüne merkezi bir rol atfedilmiş ve çözüm olarak da "solidarist", "korporatif" çözümler öne sürülmüştü.[83] 1908 Osmanlı Boykotu'nda da iktisat dışı bir araç olarak Osmanlı milletinin "hamiyetine" güvenilmiş ve boykot bir çare olarak düşünülmüştür. Bu boykot ile birlikte, Osmanlı'nın kendi sanayisini kurması gerekliliği, gerekirse iktisat dışı araçlara başvurması, yerli malının kullanılması talebi, artık Osmanlıların gündemine bir daha çıkmamak üzere girmiştir.

83 *A.g.e.*, s. 21.

ALTINCI BÖLÜM

1908 BOYKOTU VE İKTİSADİ ETKİNLİK

Boykot gibi iktisadi bir eylem söz konusu olduğunda akla ilk gelen sorulardan bir tanesi bu boykotun ne kadar başarılı olduğu, boykot edilen kişi, kurum veya ülkenin bu eylemden ne kadar zarara uğradığıdır. Bundan dolayı birçok boykot çalışmasında boykot sonucunda ortaya çıkan zarar hesap edilmeye çalışılmıştır. Bu da gayet doğaldır çünkü en genel anlamda karşısındakine zarar vermeyi ve bu yolla onu sıkıştırarak iktisadi, siyasi veya sosyal ödünler almayı amaçlayan boykotun bu amacını ne oranda hayata geçirebildiği önemli bir noktadır. Bu da büyük ölçüde boykotun gücüne, etkinliğine, tutarlılığına, istikrarına ve zamansal uzunluğuna bağlıdır. Boykot ile amaçlanan sonuca ulaşmak, boykotun iktisadi etkinliğiyle doğru orantılıdır.

Ancak boykot hareketinin iktisadi etkinliğini hesaplamak da tam olarak mümkün değildir. Özellikle 1908 Boykotu gibi iki ülke ticaretinin söz konusu olduğu boykotlarda iki ülke arasındaki iktisadi faaliyetleri belirleyen çok fazla girdi mevcuttur. Bundan dolayı boykot ile beraber birçok faktör ticaretin azalmasına yol açabilmektedir. Özellikle boykot gibi iktisadi bir eylemin daha çok kriz zamanlarında çıktığını da hesaba katarsak, durum iktisadi ölçütler açısından iyice çetrefilleş-

mektedir. Bunun yanında boykot daha büyük siyasi buhranların ya da savaş gibi süreçlerin içerisinde de ortaya çıkabilmekte ve boykotun iktisadi başarısının ölçülmesi iyiden iyiye zorlaşmaktadır. Bu zorlukla ilk karşılaşan boykot tarihçilerinden birisi C.F. Remer'dir. Çin boykotlarının üzerine bir çalışma yapan Remer, kitabının adından da anlaşılacağı üzere bu boykotların iktisadi etkinliği üzerinde özellikle durmuştur.[1] Ancak o da üzerinde ayrıntılı olarak durduğu dokuz Çin boykotunun iktisadi etkinliklerinin tam anlamıyla belirlenemeyeceğini her bölümde tekrarlamak zorunda kalmıştır. Aslında bundan dolayı boykot gibi önemli bir modern protesto hareketi genellikle iktisat tarihçilerinin ilgisini çekmemiştir.

Ayrıca boykotun iki seneyi (1908-1909) birleştiren aylar içerisinde gerçekleşmiş olmasından dolayı bu tür bir iktisadi hesaplama yapmak zorlaşmaktadır. 1908 Boykotu ile ilgili ilk yazılardan birini yazan Erdal Yavuz da iktisadi etkinlik üzerinde durmuşsa da kesin bir hesaplama verememiş ve boykotun asıl öneminin Osmanlı'nın iç dinamiği ile ilgili olacağını tespit etmek durumunda kalmıştır.[2]

Aslında boykot ilk bakışta iktisadi bir eylem olarak görünse de bir sosyal hareket olarak sosyal ve politik yönü her zaman daha ağır basmış ve daha zengin bir inceleme konusu olmuştur. Bundan dolayı dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan boykotlar; sosyal hareketler, milliyetçilik, mobilizasyon, kamusallık gibi konular çerçevesinde ele alınmışlardır. Aslına bakılırsa boykotlar genel olarak bakıldığında politik bir silah olarak kullanılan iktisadi eylemlerdir. Genellikle toplumsal bir hareket halini alan boykotlar, içlerinde yer alan farklı toplumsal katman ve çıkarların da etkisiyle farklı amaçları ve mücadeleleri de içlerinde barındırırlar. Bundan dolayı boykotun iktisadi etkinliğinin hesaplanması biraz daha zorlaşmaktadır. Keza tek bir dış güce karşı yapılıyor bile olsa boykot hareket-

1 C. F. Remer, *A Study of Chinese Boycotts with Special Reference to Their Economic Effectiveness*, (New York: 1979).

2 Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 171-172.

lerinin içerisinde farklı çıkarlar güden toplumsal kesimlerin bulunması ve hatta bunların çatışmaları boykot ve iktisadi etkinlik ilişkisini daha zor bir problem haline sokmaktadır.

Ancak bu durum elbette ki boykotu boykot yapanın iktisadi etkinlik olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Hatta bu bile onun başlı başına politik bir silah olmasını tahkim edici bir özellik olmaktadır. Örneğin 1908 Osmanlı Boykotu özeline dönersek Avusturya ve Bulgaristan'da meydana gelen zararlar boykotun örgütlemesinde ve kitleselleşmesinde hem söylem hem de motivasyon düzeyinde çok önemli bir girdi olmuştur. Boykotu en fazla teşvik eden ve hatta örgütleyen Osmanlı basını boykot süresince Avusturya ve Bulgaristan'da meydana gelen zarar, telaş ve tepkileri özellikle o ülkelerin gazetelerinden yaptıkları alıntılarla duyurmuştur. Avusturya ve Bulgaristan hükümetlerine karşı beliren tepkiler zaten o zamanki basın ve kamuoyu tarafından boykotun iktisadi etkinliğinin en gerçekçi göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Boykotun uygulanmasını kolaylaştıran etkenlerin başında boykot edilen unsurun görünürlüğü gelmektedir. Sıradan insanı harekete geçirmeyi ve örgütlemeyi amaçlayan boykot için hedefin somut olması çok büyük bir avantajdır. 1908 Boykotu'nun ilk haftası içerisinde özellikle Avusturya'dan alınan malların dökümü, tasnifi, bunların nerelerde satıldığı ve hatta bu metalara ne kadar para döküldüğünün bir bilançosu yapılmaya ve kamuoyuna duyurulmaya çalışılmıştır. Avusturya'nın Osmanlı piyasalarındaki varlığı Bulgaristan ile karşılaştırılmayacak düzeyde fazla olduğu için Avusturya mallarına yapılan vurgu ilk haftalar içerisinde daha fazla olmuştur.

Avusturya'dan alınan ve tüketicilerin gündelik hayatlarında yoğun olarak kullandıkları mallar genellikle hazır giyim malları ve şeker idi. Bunun yanında Avusturya mağazaları ve Avusturya vapur kumpanyaları da teşhir edilmişlerdir. Bu teşhir edilmede ana vurgu Avusturya'ya vurulacak darbe ve "Bosna-Hersek'in ilhakının" öcünün alınmasıdır. "İktisadi darbe" vurgusu memleketin yerel ekonomisinin terakki edeceği fikri ile beraber gündeme gelmiştir. Daha ilk hafta içerisinde boy-

kot kararına tüm Osmanlı coğrafyasında destek mesajlarının gelmeye başlaması, hatta Osmanlı İmparatorluğu dışındaki İslâm ülkelerinden de umut verici haberlerin alınması Avusturya'ya vurulacak darbeyi daha bir somutlaştırmıştır. Birkaç gün içerisinde Avusturyalı mağazaların önlerinde kalabalıkların toplanması ve bu mağazalara girmenin tehlikeli hale gelmesi ve Avusturya vapurlarının Osmanlı limanlarını eşya ve yolcu indirip yükleyemeden terk etmeleri boykotun iktisadi etkinliğinin ilk somut görüntüleri olmuştur. Bu sırada Osmanlı kamuoyu Avusturya'ya sadece fes için bir milyon Osmanlı lirası verdiğini keşfetmiş ve Avusturya'dan ne kadar ve hangi yollarla şeker aldığını öğrenmiştir.[3]

Boykotun henüz ikinci haftasında boykotun yarattığı endişenin ilk işaretleri de görülmeye başlanmıştır. Örneğin ünlü bir Avusturya mağazası sahibi, özellikle yaklaşan bayramda satışlarının düşük olacağı korkusuyla, Avusturya sefiri ile görüşmek üzere Viyana'dan İstanbul'a gelmiştir. Yine benzer bir biçimde Avusturya konsolosluğu tercümanı mavnacı ve salapuryacıları Avusturya vapurları ile iş yapmadıklarından dolayı liman dairesine şikâyet etmiştir. Daha sonra da değinileceği gibi

3 "Avusturya Emtiasını Almayanız," *Tanin*, No. 70, 13 Ramazan 1326, [9 Ekim 1908], 26 Eylûl 1324, Cuma, s. 7; "Ne Yapmalıyız?", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 4-5; Karilerinizden Edib, "Avusturya Malları," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 5; "Avusturya Vapurlarına Binmeyiniz," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 5; "Avusturya Emtiasına Karşı," *Ikdam*, No. 5165, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 4; Samih, "Bayram geliyor. Bulgar ve Avusturya malı almayalım," *Sabah*, No. 6841, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 1; "Avusturya Emtiası," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 3-4; "Avusturya Emtiası," *Ikdam*, No. 5166, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 3; Mehmed Ali, "Avusturya Şekerleri," *Tanin*, No. 73, 16 Ramazan 1326, [12 Ekim 1908], 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 5-6; "Avusturya'ya Yalnız Fes İçun Bir Milyon Lira Veriyoruz," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 3; "Avusturya Vapurları," *Ikdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylûl 1324, Salı, s. 3; "Avusturya Şekerlerini Yemeyelim Zira Acıdır," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, [13 Ekim 1908], 30 Eylûl 1324, Salı, s. 7-8; "Avusturya Vapurları," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, [13 Ekim 1908], 30 Eylûl 1324, Salı, s. 8; "Nemse Vapuru," *Ittihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Salı, s. 4.

Samih, "Bayram geliyor. Bulgar ve Avusturya malı almayalım", Sabah, 10 Ekim 1908.

yabancı mağazaların gazetelere ilan vererek boykottan kurtulmak çabaları, yine bu hafta içerisinde başlamıştır. Ancak en görünür darbe Avusturyalı Lloyd Vapur Kumpanyası'na vurulmuştur. Osmanlı limanlarına uğrayan Lloyd vapurlarının her biri hakkında haberler çıkmış ve bu vapurların birçok Osmanlı limanından elleri boş dönmesi Avusturya'ya vurulan en somut darbe olmuştur. Deniz taşımacılığının boykot edilmesi kolay hizmetlerden biri olması ve 1908 Boykot hareketi içerisinde liman işçilerinin merkezi konumu bu gelişmeyi kolaylaştırmıştır. Benzer biçimde birçok yerde Bulgar vapurları da aynı akıbetle karşılaşmaktan kurtulamamışlardır.[4]

4 "Avusturya Emtiası..." *İkdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Mavnacılar ve Salapuryacılar..." *İkdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Karlman Mağazası," *Tanin*, No. 76, 19 Ramazan 1326, [15 Ekim 1908], 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 8; "Sevahil-i Osmaniye'de Avusturya Loyd Vapurları," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 2-3; "7000 Çuval Dakik...," *İkdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Avusturya Malları," *Tanin*, No.

Boykotun ilan edildiği ekim ayının sonlarına doğru Avusturyalı tüccarlar meyanında oluşan tepkiler Avusturya gazetelerinde, dolayısıyla da Osmanlı gazetelerinde belirmeye başlamıştır. Zira birçok tüccar ve mağaza sahibi daha önce almış olduğu siparişlerin iptali sebebiyle özellikle kısa dönemli zararlara uğramaya başlamıştır.[5] Boykot eyleminin hedeflerinden birinin, yukarıda sayılanlar dışında boykot yapılanın zarara uğrayacak diğer kişilerin baskısı altında kalması olduğu hatırlanırsa Avusturya iş çevrelerinde beliren tepkilerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Avusturya hükümetini sıkıştıracak bu yöndeki ilk önemli tepki Peşte Ticaret ve Sanayi Odası'ndan gelmiştir.[6] Oda boykot nedeniyle Macaristan'da meydana gelen zarardan dolayı dışişleri bakanlığı nezdinde Bosna ve Hersek'in ilhakını protesto etmiştir. Oda bu protesto ile beraber menfaatlerini iyi savunamadığı gerekçesiyle Avusturya Dersaadet sefirinin de azlini talep etmiştir. Daha sonra Oda başkanı Leo Lanzi, Baron Aehrenthal ile bizzat görüşerek Macar tüccarların ve iş dünyasının tepkilerini bildirmiştir. Benzer bir biçimde Trieste Ticaret Odası'nda da tüccarlar biraraya gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok limanında boykotun şiddetini artırması üzerine hükümeti

---

77, 20 Ramazan 1326, [16 Ekim 1908], 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 8; "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 74, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 2; "Bulgar Seyr-i Sefain Kumpanyasına..." *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4; "Avusturya Vapuru," *İttihad*, No. 12, 26 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 3.

5 "Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 79, 22 Ramazan 1326, [18 Ekim 1908], 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 5; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6849, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Ticaret Aforozu," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Avusturya ve Türk Harb-i İktisadiyesi," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Avusturya Malları," *İttihad*, No. 12, 26 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 3.

6 "Macarların Protestosu," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; Boykotaj Hakkında," *İkdam*, No. 5178, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; "Boykotaj ve Peşte Ticaret Odası," *İkdam*, No. 5180, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Türkiye'ye Mukabele-i Bil-misl," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3.

protesto etmemişler ancak bir takım çözüm çarelerini tartışmışlardır.[7]

Boykotun şiddetlenmesi ve Avusturya içerisinden de Avusturya hükümetine muhalefet seslerinin yükselmesi, Osmanlı ve Avusturya basınında iki ülke arasındaki ticarete dair değerlendirme ve dökümlerin yapılmasına yol açmıştır. Bunlara göre 1906 senesi rakamlarına binaen Osmanlı İmparatorluğu Almanya, İngiltere ve İtalya'nın ardından Avusturya'nın ihracatta bulunduğu ülkeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Avusturya'nın ihraç ettiği mallar arasında önem derecesine göre şunlar göze çarpmaktadır: şeker, kereste, adi pamuklu mensucat, yün mensucat, çuval, fes, kağıt, züccaciye, demir ve çelik, kibrit ve petrol gazı.[8]

Boykot Osmanlı İmparatorluğu'nda yayıldıkça Avusturya'daki telaş da gün geçtikçe artmış ve bu durum Osmanlı basınında oldukça hoşnut bir biçimde karşılanmıştır. Örneğin Lloyd Vapur şirketi boykot ile ilgili olarak özel toplantılar yapmış, benzer bir şekilde Macar Sanayiciler Birliği biraraya gelmiş ve bu tür birçok haber Avusturyalıların telaşa düştükleri şeklinde yorumlanmıştır. Avusturyalı tüccarları sıkıntıya sokan diğer bir sorun da siparişlerin iptal edilmesi veya yüklerini indiremeyen vapurların malları geri getirmeleri nedeniyle ortaya çıkan depo sıkıntısıdır. Trieste'deki depolar kısa bir süre içerisinde dolmuş, tüccarlar mallarını koyacak yer bulamazlarken üretim yapan fabrikalar ellerinde kalan malları ne yapacaklarını bilemez duruma düşmüşlerdir. Hatta Trieste'ye geri gelen mallar için yeni ek binalar yapılması bile gündeme gelmiştir. Bu durum Avusturya iş çevrelerinin tepkilerini arttırmıştır. Bundan dolayı ilk defa Avusturya hükümetinin zarar gören tüccarlara yardım etmesi gerekliliği fikri gündeme gelmiştir. Bunların yanında bazı

7 "Trieste 20- Avusturya Emval..." *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

8 "Avusturya Ticareti," *Tanin*, No. 86, 29 Ramazan 1326, [25 Ekim 1908], 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 4; "Boykotajın Ehemmiyeti," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Harb-ı İktisadi ve Mühim Bir İstatistik," *Bağçe*, No. 12, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 1-3.

fabrikaların kapandığı ve bazılarının işçi çıkarttığı haberleri basından eksik olmamaya başlamıştır.[9]

Boykotun kasım ayının sonlarında ve aralık ayı içerisinde hâlâ sona ermemiş olması ve hatta daha önceden yapılmadığı yerlere de sıçraması Avusturya içerisindeki tepkileri yaygınlaştırmış ve şiddetlendirmiştir. Bu durum tahmin edileceği gibi Osmanlı/Türk basını tarafından keyifle izlenmiştir. Örneğin bazı Macar gazetelerinin boykotun Sırbistan, Romanya ve Karadağ gibi ülkelere de yayılması dolayısıyla Bosna'nın ilhak edilmesini eleştirdiklerini öğrenmekteyiz. Daha önce yumuşak açıklamalarda bulunan ve hükümetin dikkatini, etmeye başladıkları zarara çeken "Avusturya Fabrikatörler Cemiyeti", bir temsilciler heyeti göndererek hükümete bir muhtıra vermiş ve

---

9 "Avusturya Lloyd Kumpanyası..." *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6857, 30 Ramazan 1326, 26 Ekim 1908, 13 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 3; "Avusturya Emtiasına Karşı," *Tanin*, No. 89, 2 Şevval 1326, 28 Ekim 1908, 15 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 8; "Boykot Haberleri," *İkdam*, No. 5191, 12 Şevval 1326, 7 Kasım 1908, 25 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Avusturya Deri Ticareti," *Sabah*, No. 6868, 13 Şevvâl 1326, 8 Kasım 1908, 26 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj ve Avusturya Şeker Fabrikaları," *Sabah*, No. 6869, 14 Şevvâl 1326, 9 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 3; "Boykotaj ve Avusturya Şeker Ticareti," *Sabah*, No. 6873, 18 Şevvâl 1326, 13 Kasım 1908, 31 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Boykotajın Mucib Olduğu Hasarlar," *Şûra-i Ümmet*, No. 40, 20 Şevvâl 1326, 14 Kasım 1908, 1 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 4; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5199, 20 Şevval 1326, 15 Kasım 1908, 2 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Boykotaj ve Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6876, 21 Şevvâl 1326, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 4; "Şeker İhracatı," *Sabah*, No. 6876, 21 Şevvâl 1326, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 4; "Boykotaj," *Tanin*, No. 108, 24 Şevval 1326, 18 Kasım 1908, 5 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "Boykotaj," *İttihad ve Terakki*, No. 84, 8 Zilhicce 1326, 31 Aralık 1908, 18 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 2; "Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6880, 25 Şevvâl 1326, 20 Kasım 1908, 7 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3-4; "Boykotaj," *Tanin*, No. 112, 28 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *Tanin*, No. 111, 27 Şevval 1326, 21 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Macaristan ve Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 47, 27 Şevvâl 1326, 21 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Avusturya Şikâyetleri," *İkdam*, No. 5205, 26 Şevval 1326, 21 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Boykotaj Neticeleri," *İttihad ve Terakki*, No. 50, 27 Şevval 1326, 21 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Boykotaj," *İttihad ve Terakki*, No. 74, 26 Zilkade 1326, 20 Aralık 1908, 7 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 4; "Boykotajın Netayici," *İttihad*, No. 40, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 4.

mallarının Türkiye'ye nasıl gireceğini sormuştur. Zararları artmaya devam eden Avusturyalı işadamları boykotun deprem ve sel gibi tabii afet sayılmasını ve zararlarının karşılanması taleplerini yinelemişlerdir. "Avusturya Seyyar Komisyoncuları Cemiyeti" de hükümetin dikkatini çekmek için girişimlerde bulunmuş ve zararlarının karşılanmasını istemiştir. Bununla beraber boykottan en muzdarip şirketlerden biri olan Avusturyalı Lloyd Kumpanyası'na ait vapurlar taşıdıkları malların dışında ekmek, su, erzak ve diğer zorunlu ihtiyaç maddelerini de Osmanlı limanlarından karşılayamamak tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, Lloyd şirketinin müfettişi gazetecilere durumu "pek fena" diye değerlendirmiştir.[10] Bundan dolayı, Lloyd Kumpanyası genel müdürü İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile görüşmek için Selanik'e gelmiştir. Ancak İttihatçılar kendisine "Osmanlı kamuoyunun özgür iradesine" karışamayacaklarını söyleyince, bir şey elde edemeden Trieste'ye geri dönmüştür.[11]

Avusturya iş çevrelerinde boykot ile beliren diğer bir endişe ise pazar paylarını diğer ülke tüccarlarına kaptırmaktı. Bu kor-

---

10 "Macaristan'da," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5206, 27 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 10 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Avusturya Şikâyetleri," *İkdam*, No. 5208, 29 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 12 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3; "Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6884, 29 Şevvâl 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2-3; "Boykotaj Tevsi Ediyor," *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2; "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 55, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 2; "Viyana Gazetelerinde Okunduğuna...," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2-3; "Boykot ve Konferans," *Şûra-i Ümmet*, No. 53, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 5-6; "Siyasat- Haftalık Hülasa," *Serbestî*, No. 14, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 1; "Boykotaj ve Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6868, 13 Şevvâl 1326, 8 Kasım 1908, 26 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 60, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5216, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; "Boykotaj Devam Etmeli," *Serbestî*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Boykotaj ve Avusturya'nın Vaziyeti," *İttihad*, No. 42, 7 Zilkade 1326, 1 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3.

11 "Katargisis Ton Grammon Lloyd," *Amaltheia*, 3 Kasım 1908, Salı, s. 2.

kularında da çok fazla haksız değillerdi. Halihazırda Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı pazarındaki konumları Avusturya'dan daha güçlüydü ve Avusturya ticaretine vurulacak bir darbe, ilk elde onların hanesine bir artı olarak yansıyacaktı. Ancak bunun yanında Rusya ve İtalya gibi ülkelerdeki firma ve tüccar örgütleri de doğacak boşluğu doldurmak için harekete geçmişlerdir. Özellikle şeker gibi mallar için Rusyalı şirketlerle bağlantılar kurulmuş ve buradan Osmanlı'ya gelen şekerler hakkındaki haberler basında eksik olmamıştır.[12] Özellikle çağın çeşitli pazarlar için yapılan şiddetli mücadeleler çağı olduğu hatırlanırsa bu konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Kolaylıkla görüleceği üzere yukarıda özetlenen birçok haberden boykotun Avusturya'da yarattığı somut zarar tespit edilemese de onun uyandırdığı tepkiler ve reaksiyonlar boykotun iktisadi etkinliği hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Yukarıda da değinildiği üzere birçok boykotta olduğu gibi 1908 Osmanlı Boykotu'nda da iki ülkeye vurulan iktisadi darbenin tam olarak hesaplanması oldukça güçtür. Dahası bu tür ayrıntılı bir iktisadi tarih çalışması zaten bu kitabın amacının da dışındadır. 1908 Boykotu sonucunda Osmanlı devleti Avusturya ve Bulgaristan devletlerini uluslararası siyaset sahnesinde sıkıştırmayı başarmış ve onlardan tazminat almayı kabul ettirebilmiştir. Bunun yanında bu hareket sayesinde kamuoyunun mobilizasyonu hayata geçirilebilmiş ve bazı tüketim mallarındaki tüketici talebi bu sayede göz ile görülür bir oranda düşmüştür. 1908 Osmanlı Boykotu'nun farklı hedeflerindeki başarısında boykotun iktisadi etkinliğinin önemi yadsınamaz. En azından boykotun devamında karşı tarafın zarara uğraması ve buna tepki göstermesi boykotu yapanlar için en büyük mo-

12 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 1; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5213, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 70, 20 Zilkade, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 7; "Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 70, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 2; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 98, 18 Zilhicce 1326, 11 Ocak 1909, 29 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 4; "Rus Emtiası," *Ittihat ve Terakki*, No. 41, 16 Şevval 1326, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3.

tivasyon kaynaklarından bir tanesi olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı basınında boykot ile ilgili olarak Avusturya ve Bulgaristan'da ortaya çıkan birçok zarar tahmini yapılmıştır.

Bu tahminler çeşitli farklılıklar göstermiş olsa da, en önemli özellikleri, tahminlerin inandırıcılığını arttırmak için olsa gerek Avusturyalı gazetelerdenin alıntılanmış olmalarıdır. Bu tür haberlerin boykot için motivasyon kaynağı olduğunu *Sabah* gazetesi de tespit etmiştir. Viyana gazetelerin şikâyetlerle dolmasından dolayı "insanlar gayretlerinin semeresini gördükçe daha ziyade sarf-ı mesaiye mecburiyet görürler," diyerek bir nevî Avusturyalı gazetelere teşekkür etmiştir.[13] Örneğin *Neue Freie Presse* gazetesine göre kasım ayının sonu itibariyle birçok işçiyi işten çıkarmak zorunda kalan Avusturya iş aleminin zararı yirmi milyon Kuron kadardır. Diğer bir tahmin ise bunun iki katıdır: kırk milyon. Yine aynı gazetenin bildirdiğine göre Güney Demiryolu Şirketi'nin gelirleri yedi senedir her ay artıyor olmasına rağmen boykot ile beraber bu gelirlerde azalmalar olmuştur.[14] Benzer bir biçimde Avusturya pamuk ipliği fabrikalarının üretimlerini yaklaşık yüzde on beş düşürmelerinin bu fabrikaları tahmini 12 milyon Kuron, Avusturya mensucat fabrikalarını da 14 milyon Kuron zarara soktuğu haber verilmiştir. Viyana'da yayınlanmakta olan diğer bir gazete *Tan* gazetesi ise boykotun olduğu gibi kalması halinde Avusturya'nın senelik zararının sadece şeker, fes ve hazır elbisede elli milyon Fransız Frangı olacağını tahmin etmiştir. Bu tahmini zararlar veya geleceğe dair zarar öngörüleri farklı para birimlerinde ya-

---

13 "Boykotaj ve Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6868, 13 Şevvâl 1326, 8 Kasım 1908, 26 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3.

14 *Neue Freie Presse*'den aktaran, "Avusturya Feryadları," *Ikdam*, No. 5212, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 1; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6888, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5216, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; *Neue Freie Presse*'den aktaran, "Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 51, 28 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; *Neue Freie Presse*'den aktaran, "Boykot zararları," *Ikdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2-3; "Haftalık Notlar, Harici," Bağçe, No. 21, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunievvel 1326, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 2.

pılmıştır. Osmanlı basınının başlıklara çıkardığı diğer bir rakam ise Avusturya'nın zararının bir milyon Lira olduğudur.[15] Lloyd Vapur Kumpanyası'nın zararı ise beş yüz bin lira civarı olarak bildirilmiştir. Ocak ayında bildirilen rakamlara göre ise Ekim 1908'deki zararı üç yüz elli bin Kuron olan şirketin zararı, kasım ayında üç yüz yirmi yedi bin Kuron olmuştur. *Neue Freie Presse* gazetesi Ocak 1909 sonunda kumpanyanın zararının bir buçuk milyon Kuron olduğunu bildirmiştir.[16] Boykota ilişkin daha resmi iki açıklamayı Avusturya İstanbul Sefiri Marki Pallavicini ve Trieste Ticaret Odası yapmıştır. Sefire göre zarar üç milyon Kuron iken, oda zararı beş milyondan fazla olarak açıklamıştır.[17] Boykotun sona erdiği şubat ayı içerisinde yapılan zarar tahminleri ise iki ve üç milyon Frank arasında değişmiştir.[18]

Daha önce de belirtildiği gibi Avusturya'nın Osmanlı pazarındaki konumu Bulgaristan ile kıyaslanamayacak bir düzeydeydi. Bundan dolayı boykot somut tüketim mallarında Avusturya'ya

---

15 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6896, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; *Tan* gazetesinden aktaran, "İstanbul'da Boykotaj," *İkdam*, No. 5222, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3; *Tan* gazetesinden aktaran, "Viyana'dan Tan Gazetesine..." *İttihat ve Terakki*, No. 65, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; "Boykotaj Tevsi Ediyor," *İttihad*, No. 52, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 29 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3; "Avusturya'da Bir Milyon Lira Zarar," *Sabah*, No. 6904, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3.

16 "Boykotaj ve Loyd Kumpanyası," *Tanin*, No. 140, 26 Zilkade 1326, 20 Aralık 1908, 7 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 3; "Loyd'un Ziyanı," *İkdam*, No. 5252, 16 Zilhicce 1326, 9 Ocak 1909, 27 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj'dan Loyd Kumpanyasının Zararı," *Sabah*, No. 6937, 25 Zilhicce 1326, 18 Ocak 1908, 5 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 2; *Neue Freie Presse*'den aktaran, "Boykot Hakkında," *Şûra-i Ümmet*, No. 107, 27 Zilhicce 1326, 20 Ocak 1909, 7 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 6; "Boykotaj ve Lloyd Utrişyen," *İkdam*, No. 5269, 3 Muharrem 1327, 26 Ocak 1909, 13 Kanunusani 1324, Salı, s. 2.

17 *Neo Logos*'dan aktaran, "Şark Meselesi Hakkında," *Şûra-i Ümmet*, No. 98, 18 Zilhicce 1326, 11 Ocak 1909, 29 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 7; "Trieste Ticaret Odası..." *İkdam*, No. 5266, 30 Zilhicce 1326, 23 Ocak 1909, 10 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 2.

18 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6953, 11 Muharrem 1327, 3 Şubat 1908, 21 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 4; "Boykotajın Tesiratı," *İkdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotajdan Edilen Zararlar," *İkdam*, No. 5302, 7 Safer 1327, 28 Şubat 1909, 15 Şubat 1324, Pazar, s. 3.

karşı bir hal almıştır. Ancak Bulgaristan'ın adı tüm boykot ilanlarında ve eylemlerinde zikrediliyordu. Ayrıca Bulgaristan'a yapılabilecek birçok alanda boykot yapılmıştır. Bulgaristan'ın boykottan etkilendiği en önemli alan deniz taşımacılığı idi. İstanbul ile Varna arasında eşya ve yolcu taşımacılığı yapan vapurlar boykottan ciddi bir şekilde etkilenmişler, hatta bir seferinde Bulgar yetkililer Bulgar vapuru yerine başka vapurları tercih eden müşterileri zorla Bulgar vapuruna bindirmeye çalışmışlardır. Avrupa basınında Bulgar bandıralı vapurların Boğaz girişinde durdurulduğuna ilişkin haberler yayınlamış ancak bunlar Osmanlı yetkililerince yalanlanmıştır. Daha sonra Kala-i Sultaniye'de olacağı gibi İzmir limanına gelen bir Bulgar vapuru ise Avusturyalı muadilleri gibi kayıkçıların boykotu ile karşılaşmışlar ve yolcularını ancak kendi sandallarıyla karaya çıkarabilmişlerdir.[19] Bulgaristan'da bir fabrikanın boykottan dolayı siparişlerinin iptal edilmesi üzerine üretimini durdurması ve dokuz yüz işçisine yol vermesi boykotun başarısı ve etkinliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bulgaristan ile daha önce yapılan ticaret anlaşmalarının gözden geçirilmesi talebi de Bulgaristan'ı sıkıştırmak adına gündeme gelen taleplerden bir tanesidir. Bulgaristan mallarına ve hizmetlerine yapılan boykot aralık ayından sonra Bulgaristan'da daha somut tepkilere yol açmıştır. Zirai mal ihraç eden tüccarlar siparişlerin iptal edilmesi ile endişeye kapılmışlar ve bu durum Bulgar gazetelerine yansımıştır. Bulgaristan'ın yegâne vapur kumpanyası boykot ile birlikte iktisadi krize girmiş ve ayda yüz bin Frank zarara uğramıştır. Bu durumun bir iki ay daha sürmesi halinde şirketin iflas edeceği haber verilmiştir. Varna'da yayınlanan tüccar gazetesi de vapur şirketinin her ay

19 "Bulgar Vapurları," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 5; "Bulgaristan'a İhraç Olunan..." *Serbest*, No. 2, 22 Şevval 1326, 17 Kasım 1908, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2; "Bulgar Vapurları," *Sabah*, No. 6841, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 4; "İzmir Limanına Gelen Bulgar Vapuru," *Tanin*, No. 80, 23 Ramazan 1326, [19 Ekim 1908], 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 7-8; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6897, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3; "Bulgar Vapur Kumpanyası," *Millet*, No. 74, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 2.

yüz yirmi bin Frank zarar uğradığını yazmış ve şirketin müdürünün iflastan korktuğunu duyurmuştur. Durumun gittikçe kötüleşmesi ve boykotun sona ermemesi sebebiyle Varna Ticaret Odası başkanının öncülüğünde bir grup Bulgar tüccar aralık ayının sonunda İstanbul'a gelmiştir. Tüccarlar çeşitli girişimlerde bulunarak Bulgaristan'ın bir sanayi memleketi olmaması dolayısıyla boykota uygun olmadığını ve Osmanlı'nın bu hareketten pek bir fayda göremeyeceğini açıklamaya çalışmıştır. Ancak boykotun bitmemesi üzerine 1909'un Ocak ayı içerisinde Varna Ticaret Odası da Osmanlı'ya karşı boykot yapma kararı almış ve aynen Osmanlı'da olduğu gibi bu amaçla bir komisyon kurmuştur. Ancak bu karar Bulgaristan hükümeti tarafından engellenmiştir. Bulgar hükümeti Osmanlı devleti ile ilişkilerin düzeleceği ihtimali sebebiyle böyle bir girişimde bulunmuş olsa da şubat ayının sonunda biten Avusturya boykotundan sonra mart ayı içerisinde de Bulgar tüccarlar bir takım kısmi boykot girişimleri ile karşılaşmaya devam etmişlerdir.[20]

---

20 "Boykotajın Bulgaristan'da Tesiri," *İkdam*, No. 5181, 30 Ramazan 1326, 26 Ekim 1908, 13 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 3; "Bulgaristan'la Ticaret Mukavelenamesi," *Sabah*, No. 6868, 13 Şevvâl 1326, 8 Kasım 1908, 26 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 2; İbrahim Fatin, "Harb-ı İktisadiye, Muvaffakiyetler," *Serbestî*, No. 22, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6910, 26 Zilkade 1326, 20 Aralık 1908, 7 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 4; "Türkiye'de Bulgar Mallarına Boykot," *Şûra-i Ümmet*, No. 77, 27 Zilkade 1326, 21 Aralık 1908, 8 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 6; "Bulgaristan Tehdidi," *Tanin*, No. 145, 1 Zilhicce 1326, 25 Aralık 1908, 12 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 1-2; "Bir Bulgar Kumpanyasını İnhilali," *Tanin*, No. 147, 3 Zilhicce 1326, 27 Aralık 1908, 14 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 4; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6933, 21 Zilhicce 1326, 14 Ocak 1908, 1 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 3; "Bulgar Vapur Şirketi," *İkdam*, No. 5257, 21 Zilhicce 1326, 14 Ocak 1909, 1 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4; "Bulgar Tüccarı," *İkdam*, No. 5245, 7 Zilhicce 1326, 31 Aralık 1908, 18 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 3; "Bulgar Boykotu," *İkdam*, No. 5259, 23 Zilhicce 1326, 16 Ocak 1909, 3 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 4; "Bulgar Boykotu," *İkdam*, No. 5267, 1 Muharrem 1327, 24 Ocak 1909, 11 Kanunusani 1324, Pazar, s. 1; "Bulgarlar ve Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 157, 18 Safer 1327, 11 Mart 1909, 26 Şubat 1324, Perşembe, s. 3; "Gazetelerden Bulgar Meselesi," *Serbestî*, No. 125, 29 Safer 1327, 22 Mart 1909, 9 Mart 1324, Pazartesi, s. 3; "Haftalık Notlar, Siyasi," *Bağçe*, No. 23, 10 Zilhicce 1326, 21 Kanunievvel 1324, 3 Ocak 1909, Pazar, s. 1-2; "Haftalık Notlar, Siyasi," *Bağçe*, No. 24, 19 Zilhicce 1326, 30 Kanunievvel 1324, 12 Ocak 1909, Salı, s. 1-2.

Bu anlatıdan da anlaşılacağı gibi iktisadi etkinlik konusunda üzerinde durulan nokta Avusturya ve Bulgaristan'da boykotun meydana getirdiği etki ve tepkiyi ortaya çıkarmaktır. Osmanlı'nın boykot süresince gümrük gelirleri gibi iktisadi veriler de hesaplanarak bu tür iktisadi hesaplamalar yapılabilir. Ancak bu iktisadi hesaplamalar her zaman içerisinde boykot dışında meydana gelen çağdaş birçok girdiyi de içereceğinden bu verilerin boykot ile ilişkisi yine kesin olmaktan uzak olacaktır. Bundan dolayı bu çalışma iktisadi etkinlik konusunda daha çok boykottan dolayı ortaya çıkan tepkilere ve boykotun kazanımlarına dikkat çekmeye çalışacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

BOYKOT: KİTLELERİN POLİTİZASYONU

Grev ile Boykot Arasında: Liman İşçileri

1908 Boykotu'nun etkinlik kazanmasında diğer birçok boykot hareketinde olduğu gibi liman işçilerinin çok büyük etkileri olmuştur. Boykotun ilan edilmesinin hemen akabinde Osmanlı vatandaşlarına basın aracılığıyla seslenilmiş ve hamiyetli davranarak Avusturya mallarına el sürmemeleri, Avusturya hizmetlerini kullanmamaları istenmiştir. Ancak daha sonra boykotun daha etkin olabilmesi için Avusturya mallarının piyasaya hiç çıkmamasının daha yararlı olacağı düşünülmüştür. Osmanlı limanlarına gelen vapurların en azından yolcu ve eşya çıkarmada zorluklarla karşılaşmalarının daha yararlı olacağı görülmüştür. Bundan dolayı tüccarlardan siparişlerini iptal etmeleri ve bir daha sipariş vermemeleri istenmiş, hamal, mavnacı ve kayıkçılardan da Avusturya mallarını Memâlik-i Mahruse'ye çıkarmamaları talep edilmiştir.

Bundan dolayı boykotun uzun süre etkili olmasında en büyük rolü, bu isteklere gönülden destek veren ve birçok zorluğa rağmen boykot uygulamasında sebat gösteren Osmanlı işçileri oynamışlardır. Öyle ki Avusturya ve Osmanlı devletleri arasındaki diplomatik temasların ana konusunu da hamalların

bu direnişi oluşturmuştur. Avusturya hükümeti ticaret anlaşmalarına aykırı bir biçimde Osmanlı hükümetinin Avusturya ticaretini engellediğini iddia etmiş ve hamalların engellemelerine bir son vermesini istemiştir. Avusturya, mallarını karaya çıkarabildiği takdirde satabileceğini düşünmektedir. Osmanlı hükümeti de haklı olarak bunların kendi memuru olmadıklarını, gündelik ücret karşılığı çalıştıklarını savunmuştur. Kamuoyunun ve onun yaratıcısı basının büyük desteğini arkasına alan hamallar Avusturya mallarının Osmanlı'ya girişini engellemede büyük oranda başarılı olmuşlardır. Gerçekten de, Osmanlı kamuoyunda boykot hareketine büyük bir ilgi uyanmış, birçok eşyanın satışı durmuş, Avusturya mağazaları ve diğer hizmetler veren kuruluşlar büyük zarara uğramışlardır. Ancak buna rağmen, eğer şeker gibi temel tüketim maddeleri Osmanlı İmparatorluğu'na rahat girebilseydi, bu oranda bir başarı gerçekleşmeyebilirdi.

Liman işçileri daha önceki tarihlerde de birçok direnişlerde bulunmuşlardır. Örneğin 1870'lerdeki ilk grev dalgasında ücret yükseltilmesi talebini dile getirenlerin arasında liman işçileri de bulunmaktaydı.[1] Daha sonraları limanların modernleştirilmesi süreci ve kurulan rıhtım şirketlerine karşı liman işçilerinin yeni bir mücadele sürecine girdiklerine ve kısmi başarılar elde ettiklerine şahit olmaktayız. Liman işçilerinin limanların modernleştirilmesine ve rıhtım şirketlerine karşı mücadele etmeleri ise son derece doğal bir refleksti. Zira bu gelişmeler işçilerin limanlardaki varlıklarını, yani işlerini tehdit etmekteydi. Getirilmeye çalışılan yeniliklerle mavnalara, salapuryalara ve kayıkçılara hemen hemen hiç ihtiyaç kalmayacakken hamallara çok sınırlı işler düşecekti.[2] Bundan dolayı Osmanlı liman işçileri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren canlı bir mücadelenin içinde yeralmışlardır.

---

1 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923," (Ed.) Donald Quataert and Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Istanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 30.

2 Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908*, (New York: New York University Press, 1983).

Hamalların 1908 Osmanlı Boykotu süresince Avusturya emtiasına karşı gösterdikleri direniş başta İstanbul, Selanik ve Beyrut olmak üzere İzmir, Kavala, Dedeağaç, Trabzon, Samsun, Yafa, Trablusgarp, Kala-i Sultaniye (Çanakkale) gibi Osmanlı'nın bütün önemli limanlarında etkili olmuştu. Bunda kuşkusuz dünya ekonomisinin Osmanlı'ya bu liman şehirleri aracılığıyla girmiş olmasının da büyük etkisi vardır.[3] Ancak Avusturya'nın Osmanlı'ya kara sınırı da bulunduğundan çok fazla olmasa da demiryolu vasıtası ile gelen mallar da istasyonlarda bulunan hamallar tarafında boşaltılmamış, mağazalara taşınmamıştır. Mağaza ve dükkânların kendi memurlarıysa bunların taşınmasında yetersiz kalmıştır. Boykota kamuoyunda yaygınlık kazandıran, örgütleyen ve hatta popüler hale getirip kitleselleştiren basın ile hamallar bu boykotun en önemli neferleri olmuşlardır.

Boykotun ilanı, nümayişler, basın kampanyaları sonuç vermiş ve Avusturya vapurlarına olan rağbette büyük bir düşüş yaşanmıştır. Ancak hamal ve mavnacıların Avusturya vapurlarına kömür taşımayı reddetmeleri vapur kumpanyalarını daha da zor bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. Gün geçtikçe Trieste'den gelen çeşitli vapurlar mallarını, hamulelerini Trabzon, Hanya, Pire, Beyrut, Kavala, Selanik limanlarına boşaltamamışlardır. Boykotun ilanından henüz bir hafta geçmişken mavnacı, hamal ve salapuryacıların bu hareketleri Avusturya konsolosluğunu harekete geçirmiş ve liman dairesi nezdinde şikâyette bulunmasına yol açmıştır. Boykot ilanının ardından daha ancak bir hafta geçmemişken liman işçileri birçok limanda başarılı direnişlerde bulunmuşlardır.[4] Örneğin Selanik'te Musevi

3 Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri: Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler," (Ed.) Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, (İstanbul: Yurt Yayınları, 1994), s. 121-155. Liman kentleri üzerine hukuktan dönüşmekte olan kamusal alana, ticaretten yeni politka biçimlerine kadar birçok konuya değinen yeni bir değerlendirme için bkz. Çağlar Keyder, "Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Liman Şehirleri ve Politika," *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 47-70.

4 "Avusturya Vapurları," *İkdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, Salı, s. 3; "Mavnacılar ve Salapuryacılar..." *İkdam*, No. 5169, 18

işçilere iki kat ücret teklif edilmesine rağmen, ne hamallar ne de mavnacılar Avusturya hamulesine dokunmamışlardır. Musevi işçilerin özel günleri olan Pazar gününde de Kıptî hamallar aynı doğrultuda hareket etmişlerdir. Hatta Varna'dan gelen Bulgar vapuru da taşıdığı yedi bin çuval dakik'i (un) yerli Bulgar işçisine çıkarttırmayı başaramamıştır. Normal zamanlarda İstanbul'dan beş ila altı yüz yolcu ve külliyetli miktarda eşya alan Lloyd Kumpanyası vapurları, kayıkçıkların engellemesi hasebiyle hiçbir şey alamadan yoluna devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum başka herhangi bir Anadolu limanında da farklı değildir. Örneğin Beyrut limanında mavnacı ve sandalcıların engellemeleri sebebiyle eşya ve posta çantalarını boşaltamayan Avusturya vapuruna Beyrut valisi bizzat gitmek zorunda kalmıştır. Sonunda Avusturya vapurunda bulunan posta çantaları ancak valinin teşrifiyle karaya indirilebilmiştir. Yafa limanına gelen Avusturya vapuru ise ne yolcularını ne de mallarını çıkarmak için kayıkçıları ikna edebilmiş ve limandan ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır.[5] Samsun'dan *Surhantak* gazetesinin bildirdiğine göre ekim ayının sonunda Avusturya vapurları artık boş gelip gitmektedir. Özellikle kayıkçıların direnişi sebebiyle Avusturya konsolosu mutasarrıfa başvurmuştur. Samsun Osmanlı ve Ermeni kulüpleri Avusturya, Al-

---

Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Boykotaj," *Tanin*, No. 109, 25 Şevval 1326, 19 Kasım 1908, 6 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 4.

5 "Nemse Vapuru," *Ittihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Salı, s. 4. "Selanik'de İntişar eden Yeni Asır Gazetesinden:" *Ikdam*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 3; "7000 Çuval Dakik...," *Ikdam*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 3; "Sevahil-i Osmaniye'de Avusturya Loyd Vapurları," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 2-3; "Suriye'de Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 42, 17 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2-3. "Telgraflar," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4; "Evvelki Gün Beyrut Limanında..." *Ikdam*, No. 5173, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Suriye Sevahilinde Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 51, 28 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2. "İzmir, Selanik ve Kavala...," *Ikdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Nemse Vapurları," *Ittihad*, No. 11, 25 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3-4.

manya ve Bulgaristan'dan mal getirmeme kararı almışlardır.[6] Daha önceki bölümlerde hamalların ve mavnacıların oynadığı rol ve bunun somut örnekleri Avusturya'nın uğradığı zarardan bahsedilirken anlatıldığı için burada daha ayrıntılı örneklere yer vermeye gerek yoktur sanırız.

Ancak boykotun ilanından hemen sonra Osmanlı basını ve boykotu örgütlemeye çalışanlar bir ikilemle karşı karşıya kaldılar. Hiçbir Avusturya emtiası kullanılmayacak ve hiçbir hizmetten de yararlanılmayacaktı. Ancak daha önce sipariş vermiş tüccar ile malını Avusturya vapuru ile getirmiş olanların durumu ne olacaktı. Örneğin iki Yunan tacirin Avusturya'dan hem de Avusturya vapuru ile getirdikleri şeker karaya çıkarılmayınca İttihat ve Terakki Cemiyeti araya girmiş ve şekerler işçiler tarafından indirilmiştir. Boykotun bu tacirlere uygulanmasının uygun olmayacağı söylenmiş ve mavnacılar ikna edilmişlerdir. Burada her şeyden önce Yunanlılarla ve onlarla sıkı ticari münasebetleri bulunan Rum cemaati ile bir gerginliğin çıkmasının önüne geçilmek istenmiş olabilir. Bu günler aynı zamanda imparatorluğun her köşesinde seçimlerin yapıldığı ve cemaatler arası gerginliklerin, Meşrutiyet idealleri hilafına yükseldiği günlerdi.

Osmanlı tüccarları da benzer durumlarla karşı karşıya kaldılar. Boykot öncesinde sipariş veren tüccarların gelen mallarına boykot yapmanın Avusturya'ya değil, asıl Osmanlı'ya zarar vereceği dile getirilmiştir. Bundan dolayı tüccarlara Avusturya'dan siparişte bulunmamaları söylenmiştir. Ancak yine de belli bir süre Avusturya vapurları ile mal getiren yabancı tüccarlara veya Avusturya'dan ithalatta bulunan Osmanlı tüccarlarına müsamaha gösterilmeye devam edilmiştir.[7] Hamallar da bazı istisnai durumlarda malları karaya çıkarmayı kabul et-

6 Aktaran, "Boykotaj," *İkdam*, No. 5184, 5 Şevval 1326, 31 Ekim 1908, 18 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

7 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4; "Ticaret Afarozu," *İkdam*, No. 5173, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Mavnacılar ve Boykotaj," *İkdam*, No. 5176, 25 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

tiler. Ancak kasım ayı ile birlikte bu tür durumların gündemden tamamen çıktığını ve boykotun daha sert ve tavizsiz bir şekilde uygulandığını görmekteyiz. Zaten bu tüccarlara müsamaha gösterilmesi boykot hareketi içerisinde, kendi kendisiyle çelişkili bir durum yaratmaktaydı. Tüm kamuoyuna Avusturya malı kullanmaması salık verilirken Osmanlı tüccarının Avusturya'dan mal getirip, ülkeye sokması çelişkili bir durum ortaya çıkarıyordu. Ya da en azından bu malların memleket dahiline girdikten sonra bir şekilde mutlaka satılacağı varsayılıyordu. Zaten boykotun ilk günlerinden sonra söylemdeki vurgunun hamal ve tüccarlara kayarak onlardan imparatorluk içine mal sokmamalarının istenmesi de bunun bir göstergesi sayılmalıdır. Kasım ayı ile birlikte hangi şart dahilinde olunursa olunsun Bulgar ve Avusturya mal ve hizmetlerine aman verilmemiştir.

Süreç içerisinde Avusturya tüccarlarının mallarının karaya çıkarılmasını sağlayarak boykotaj olmadığını ispat etmek ve böylece siparişlerini iptal eden Osmanlı tüccarlarını dava etmek istemeleri liman işçilerinin direnişini daha değerli kılmıştır. Bu arada liman işçileri arasında da bir takım tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin dört vagon şekerin tütün hamalları kethüdası tarafından indirilmesi hıyanet olarak teşhir edilmiştir. Ancak daha sonra bu hamallar gönderdikleri varakalarla Avusturya taciri tarafından aldatıldıklarını ve iğfal edildiklerini açıklamışlardır. Benzer bir durum boykotun sonlarına doğru da olmuş, Bulgaristan'dan gelen yüz elli çuval kaşarın "meyve-i huşk" gümrüğü kisedarı Ramazan Ağa tarafından çıkarılması kınanmıştır. Ancak bu girişim de Kuruyemiş iskelesi kisedarı Mustafa Ağa ve Çardak iskelesi kisedarı Hasan Reis ve esnafları tarafından engellenmiştir. Rumeli treniyle gelen mallar da hamallar tarafından taşınmamış, hatta yanlışlıkla indirilen mallar istasyona geri götürülmüştür. Netice itibariyle bir takım aksi gelişmeler yaşanmışsa da liman işçilerinin kamuoyu nezdinde artmakta olan popülaritelerine halel gelmemiştir. Hamalların bu kararlı tavrı kamuoyunda da herhangi bir gevşekliğin belirmesini engellemiş ve boykot uygulamasını kamu-

oyu nezdinde hep canlı tutmuştur.[8] Hatta bundan dolayı hamallar tebrik de edilmişlerdir:

> "Aferin hamiyetli, vatanperver hamallara!
>
> Birkaç günden beri boykotaja gevşeklik gelmiş, Avusturyalılar nefes almağa başlamış idi. Halbuki harb-ı milliyede dahi sebat ve metanet lazım. İşte bu metaneti, bu ulu hamiyeti hamallar bu kere bilfiil göstermiş olduklarından kendilerini tebrik eder ve bütün Osmanlılara boykotaja tekrar ve şiddetle devam etmeği tavsiye eyleriz."[9]

Bu arada Osmanlı dahiline Avusturya malı sokmaya çalışan yabancı bandıralı gemiler ve kumpanyalar da hamal kethüdaları tarafından cezalandırılmışlardır. Örneğin İstanbul Sirkeci rıhtımına yanaşan bir mavnada İtalyan eşyasının arasından Avusturya malı çıkması üzerine kızan hamallar kolbaşısı Kürt Ali Ağa İtalyan kumpanyası yazıcısını değiştirene kadar mavnalardaki İtalyan eşyasını indirmeyeceklerini söylemiş ve halihazırda çıkartılmış malları mavnalara yükleterek iade etmiştir. İtalyan yazıcısı malların arasına Avusturya malı karıştığının farkında olmadığını söylese de hamallardan kulak asan olmamıştır. Adı "Mamulat-ı Osmaniye" olan bir mağazaya sahip Leon Papazyan isimli bir tacir Avusturya'dan getirdiği sobayı Alman malı diye sunmasına rağmen hamalları kandırmayı başaramamıştır.

Bu olayların tümünde liman işçilerinin inisiyatifinin gün geçtikçe arttığını görmekteyiz. Boykot ile ortaya çıkan hava içerisinde daha bağımsız davrandıklarını, dışarıdan gelen tav-

---

8 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5199, 20 Şevval 1326, 15 Kasım 1908, 2 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Ticaret Afarozu," *İkdam*, No. 5173, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Hamallar," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 49, 29 Şevvâl 1326, 23 Kasım 1908, 10 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 7; "Avusturya Şikâyetleri," *İkdam*, No. 5208, 29 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 12 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3; "Boykotajı İhlale Tasaddî," *Sabah*, No. 6948, 6 Muharrem 1327, 29 Ocak 1909, 16 Kanunusani 1324, Cuma, s. 3; "Boykotaj," *Volkan*, No. 1, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 4.

9 "Hamallar," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3.

siyelere daha az kulak astıklarını gözlemlemekteyiz. Hatta *Times* gazetesinin İstanbul muhabiri boykotun devamı için öyle bir genel hissiyat oluşmuş olduğunu ve ne hükümetin ne de İttihatçıların bunun önünü kolay kolay alamayacaklarını bildirmiştir. Sirkeci rıhtımı hamal kolbaşısı [muhtemelen yine Ali Ağa] bazı gazeteleri ziyaret ederek Avusturya eşyasını havi birtakım sandıkların Alman veya diğer memleket malıdır diye karaya çıkartılmasının sağlanmaya çalışıldığı şikâyetinde bulunmuştur. Hatta Avusturya eşyası taşıyan bir Yunan gemisi İstanbul'a gelmiş, daha sonra Trabzon'a gitmiş, ancak orada da amacına ulaşamayınca tekrar Dersaadet'e geri dönmüştür. Yine benzer biçimde İtalyan vapurları ile gelen bir takım eşya çeşitli yerlerde, hamalların gözetimi altında yığılı kalmaktadır. Hatta bir seferinde yanlışlıkla taşınmış bazı çuvallar kisedar Rüstem Reis tarafından, nakliye ücreti "ortadan" verilerek tekrar geldikleri istasyona geri taşınmışlardır.[10] Trabzon iskelesi mavnacıları da basına gönderdikleri varakalarda bazı kişilerin yabancı bandıralı gemiler ile tezkereli ve tezkeresiz mallar içerisinde Avusturya malı ithaline uğraştıklarını bildirmişler ve hangi şart altında olursa olsun Avusturya ve Bulgar eşyalarına el sürmeyeceklerini ilan etmişlerdir.[11]

Yine de, daha önce belirtildiği şekilde eylemlerinde belli bir özerklik kazanan hamallar diğer ülkelerin ticaretine sekte vurmamaları, Boykotaj Sendikası'nın kararlarının dışına çıkmamaları doğrultusunda uyarılmışlardır. Liman işçileri genellikle boykot örgütlerinin ve İttihatçıların tavsiyelerini dinleseler de

---

10 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5210, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6888, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 55, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4; "Gümrük hamalları," *Sabah*, No. 6902, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 29 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3-4; *Times*'dan aktaran, "Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 69, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 8.

11 Trabzon İskelesi Umum Mavnacıları, "Boykotaj," *Tanin*, No. 135, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3; Trabzon İskelesi Umum Mavnacıları, "Trabzon'dan Alınan Telgrafnamedir:" *İkdam*, No. 5229, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3.

zaman içerisinde Boykotaj Sendikası'ndan geldiklerini söyleyen bazı kalpaklı kişilerin kendilerini aldatmaya çalıştıklarını, Avusturya mallarının markalarını değiştirerek İtalyan veya Alman malı olduğunu söylediklerini iddia etmişlerdir. Mavnacıların ileri gelenlerinden otuz iki kişinin mührüyle yazılan bir varakada diğer yabancı mavnalardan mal çıkaran hamallar, marka değiştirmelere karşı uyarılmışlardır. Bu durum hamal ve mavnacıların her şeyden şüphe etmelerine yol açmıştır.[12] Ayrıca hamal, mavnacı ve salapuryacı esnafı Meşrutiyet sonrası en önemli güç haline gelen basını yakından takip etmiş ve kendileri ile ilgili çıkan haberlerle veya ortaya çıkan olumsuz gelişmelerle ilgili olarak esnafın ileri gelenlerinin imzalarını havi birçok bildiri kaleme almış ve bunları yayınlatmışlardır. Hatta bunların bazılarında yazı gönderdikleri gazetenin olayla ilgili yorum yapması istenmiştir. Dersaadet Rıhtımı hamalı kisedarı Ali Ağa'nın Anadoluhisarı, Galata ve Beşiktaş gibi iskelelerdeki esnaftan ve bazı tiyatrolardan boykotu büyük bir hamiyet ile sürdüren hamallar için iane topladığı yolunda çıkan söylentilere verilen cevapta bunlar yalanlanmış, varsa bu tür sahtekârlara inanılmaması istenmiştir.[13]

Farklı şehirlerde bulunan liman işçileri birbirleriyle bağlantıya geçmişler hatta telgraf aracılığıyla boykotla ilgili olarak iletişim de kurmuşlardır. Örneğin Kala-i Sultaniye hamal ve kayıkçı esnafı Selanik kayıkçı ve hamalları kethüdalığına telgraf çekerek boykotta gösterdikleri dirayetten dolayı onları kutlamıştır:

> "Hürriyet ve saadet-i atiyemizin düşmanı kesilen Avusturya ve Bulgarlara karşı kahraman ve fedakar milletimiz tarafından açılan ticaret muharebesinde mezkûr milletlerin eşyalarını memalikimize çıkarmamağa devam edelim. Bu ticaret muha-

12 "Boykotaj," *Tanin*, No. 146, 2 Zilhicce 1326, 26 Aralık 1908, 13 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5242, 4 Zilhicce 1326, 28 Aralık 1908, 15 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3.

13 Esnaf Lonca Odası Usta Başısı Mehmed Ömer bin Hasan, Mehmed bin Hasan, Mustafa, "Avusturya Emtiasına Karşı...," *Sabah*, No. 6940, 28 Zilhicce 1326, 21 Ocak 1909, 8 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4.

rebesinin kazanılmasına büyük yardımımız olacakdır. Hamiyet ve devamınıza teşekkürler ederiz. Umum esnaf kardaşlarımızın bu muharebede el birliğiyle çabalamasına çalışınız.

Hamallar Kethüdası Kayıkçılar Kethüdası Raşid Sami Kapudan-Mustafa Kapudan"[14]

Hamalların bu şekilde boykot hareketi içerisinde kilit konuma gelmeleri kamuoyu nezdinde çok büyük bir sempatiye sahip olmalarına yol açmıştır. Örneğin Girit'in Yunanistan'a ilhakı şayiaları aleyhine yapılan mitingde hamalların davul zurna eşliğinde miting meydanına gelişi bir heyecan dalgalanmasına yol açmış ve kendiliğinden bir şekilde "Yaşasın Vatan, Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Millet" sloganlarıyla karşılanmışlardır.[15]

Kasım ayının sonu ve aralık ayı ile birlikte hükümetin tutumunda, Avusturya ile arasındaki diplomasiye bağlı olarak bazı değişimler meydana gelmiştir. Avusturya'nın Osmanlı hükümetinden hamalların hareketlerini durdurmasını istemesi sonuç vermiş ve Kamil Paşa hükümeti hamallara Avusturya mallarına karşı gösterdikleri direnişi hafifletmelerini ve kesmelerini tavsiye etmiştir. Hükümetin bu uyarısının çok sınırlı etkisi olmuştur. Hükümetin bu değişen tutumu karşısında basının desteğini arkasına alan hamallar ve mavnacılar hükümetin kendilerine karışamayacağını, kendilerinin hükümet memuru değil, iki üç kuruşa eşya taşıyan insanlar olduklarını ve bu iki üç kuruşu kazanmayı istemedikleri içinde suçlanamayacaklarını söylemişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olan *İttihat ve Terakki* gazetesi "hamallara ancak hamallar kahyasının nasihat edebileceğini" hatırlatmıştır. *Köylü* ve İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin resmi gazetesi *Gâve* de hükümete

14 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6897, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3.

15 "Dünkü Miting," *Serbesti*, No. 54, 17 Zilhicce 1326, 10 Ocak 1909, 28 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 4. Hamallara karşı kamuoyunda beliren bu sempati, hamalların kendi aralarında bazen kavgaya varan çatışmalarına rağmen hiçbir zaman azalmamıştır. Örneğin Hatap Kapısı hamallarıyla Yemiş İskelesi hamalları arasında çıkan kavga *Volkan* gazetesinde eleştirilmişse de hamallar yıpratılmamıştır. "Evvelce Hamalların Muteaddit," *Volkan*, No. 25, 3 Muharrem 1324, 25 Kanunusani 1909, 12 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 4.

karşı sert eleştiriler yazmışlardır. Bu destek yazılarından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hamalların arkasında olduğu anlaşılmaktadır. Rıhtım hamalları Kolbaşısı Ali yaptığı açıklamayla boykotu milletin yaptığını söylemiş ve boykotun ancak Avusturya'nın vereceği tavizi milletin meclisinin onaylaması ve gazetelerde bunun ilanı ile sona erebileceğini dile getirmiştir.[16]

Hükümetin boykot hareketi boyunca liman işçilerine karşı aldığı tutum, 1908 Ağustos-Eylül grev dalgasındaki tutumdan biraz farklılaşır. Ağustos ve eylül aylarında grev başlamadan önce asayişin bozulmaması için tavsiyelerde, ihtarda bulunan hükümet grevin başlamasıyla olayı bir zaptiye hadisesi olarak değerlendirmiş ve bastırmaya çalışmıştır.[17] Liman işçilerinin boykota son vermelerini talep eden hükümetin bu konuda çok ısrarcı olamaması, buna karar vermiş olsa bile boykot lehinde örgütlenmiş kamuoyu karşısında ancak tavsiyede bulunabilmesi doğal olarak boykot hareketini etkileyememiştir. Boykot hareketi liman işçilerinin eylemlerine bir nevi ideolojik meşrûluk/kalkan vazifesi görmüştür. Ancak boykot hareketine rağmen hükümetin açıklamalarında liman işçilerinin eylemlerinin 'grev' olarak tanımlandığını görmekteyiz. Sadrazam

---

16 "Boykotaj," *Tanin*, No. 119, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4; "Boykotaj Devam Etmeli," *Serbesti*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Harb-ı İktisadi," *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 4; Rıhtım Hamallar Kolbaşısı Ali, "Boykotaj," *İkdam*, No. 5264, 28 Zilhicce 1326, 21 Ocak 1909, 8 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 2; Rıhtım Hamallar Kolbaşısı Ali, "Avusturya Emtiasına Karşı Boykotaj," *Sabah*, No. 6940, 28 Zilhicce 1326, 21 Ocak 1909, 8 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4; "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 66, 16 Zilkade 1326, 10 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 2; "Boykotaj," *Ittihad*, No. 48, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2; "İstanbul, Köylü, Gâve," *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 4.

17 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923," (Ed.) Donald Quataert and Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 46; Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 798; Şehmuz Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 803.

Kamil Paşa, Hariciye Nazırı Hilmi Paşa ve Zaptiye Nazırı Sami Paşa hamalların yaptığı boykot eyleminden hep "grev" ya da "tatil-i eşgal" olarak bahsetmişlerdir.[18]

Hükümetin yukarıda bahsedilen girişimleri tüm Osmanlı basınının hamal ve mavnacılara teşekkür ve destek mesajları ile dolmasına yol açmıştır. Hükümetin bu yönde attığı adımla hamalların ne kadar az paraya çalışan fakir insanlar oldukları, ancak buna rağmen vatanperverane bir şekilde boykota iştirak ederek bir iki kuruş paradan da mahrum olduklarından bahseden övgü yazıları yayınlanmıştır. Bu yazıların çoğu da çeşitli yerlerden gönderilmiş ve yüzlerce imzayı havi destek mesajlarıdır. Hatta bazıları Gümülcine mebusu Arif, Edirne mebusu Rıza Tevfik, Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmed Salim efendiler gibi mebuslar tarafından da imzalanmışlardır. Hamallara destek sırf gazete yazıları ile sınırlı kalmamış, çeşitli nümayişlerin de örgütlendiği haberleri verilmiştir. Hükümet ise birçok kez hamal kethüdaları veya yazıcıları ile görüşmüş ve birara yol bulmaya çalışmıştır. Örneğin "emtia-i ecnebiye gümrüğü" kapısında hamallarla görüşen zaptiye nazırı hamallara Avusturya mallarını çıkarmamalarının nizama aykırı olduğunu söylemiş, hamal yazıcısı ise hükümet memuru olmadıklarını cevabını vermiştir. Zaptiye nazırının "sizi bu hallere teşvik eden mi var?" sorusuna ise vicdanları doğrultusunda hareket ettikleri yanıtını vermiştir. Avusturya'nın tehditlerinden de korkmadıklarını ilave eden hamallar Avusturya'nın ticaret gemilerine savaş gemilerinin eşlik edeceği tehdidine binaen "eğer aklı varsa vapurlarına harp gemisi yerine hamal gemisi ilave etsin" tavsiyesinde bulunmuşlardır. Hükümet, hamalları zorlama noktasında çok fazla ileri gidememiş hatta Rüsumat Emaneti kendisine gelen kağıtları kendi hamal ve hademeleriyle almak zorunda kalmıştır.[19]

---

18 "Boykotaj ve Freie Presse Gazetesinin Meyûseti," *İttihat ve Terakki*, No. 67, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2-3; "Boykot Cevları," *Ikdam*, No. 5226, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 29 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

19 "207 Mühr ve Imza Ile Varid Olan Varakadır:" *Ikdam*, No. 5216, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; "Boykotaj-Hamallara Teşekkür," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani

Liman işçileri boykot hareketinin sonlarında, hükümetin bu hareketi artık durdurmayı istediği ve ciddi çabalara giriştiği zamanda bile, boykota devam edeceklerini açıklamışlardır. Örneğin, Samsun kayıkçı esnafının önde gelenlerinden Rıza Kapudan ve Rauf Ağa Samsun'un yerel gazetesi *Aks-ı Sada*'nın ofisini ziyaret etmişler ve boykotu sıkı bir şekilde uygulamaya devam edeceklerini bildirmişlerdir. Liman işçileri boykot hareketinde kazandıkları sempatiyi daha sonraları da kullanmaya devam edeceklerdir. *Aks-ı Sada* varolan bu sempatiyi haberinin başlığına da taşımıştır: Boykotaj Kahramanları.[20]

Hamallara bir teşekkür de Fatih cami hocalarından (*ders-i âmm* efendileri) gelmiştir. Gönderdikleri varaka ile ümmetin ittifakı ile icra edilmekte olan boykota muhalif hareketlerin sadece hamiyetsizlik değil aynı zamanda şeriatın da hilafında bulunduğunu bildirmişlerdir. Boykotu tahkim ve takviye eden hamal ve mavnacıları gösterdikleri vatanperverlik hasebiyle hayırlı dualarla yad ettiklerini dile getirerek teşekkür etmişlerdir. Dolmabahçe civarında mukim bazı kişiler ise topladıkları bin elli dokuz kuruş ile bir saat almışlar ve İstanbul gümrüğü hamallar onbaşısı Ali Ağa'ya hediye etmişlerdir. Galata'da hamal ve mavnacılar Boykotaj Sendikası'na giderek tekrar yemin etmişler ve daha sonra 600 imzalı bir tebrikname almışlardır.[21] Hamallara bir teşekkür de boykota uğrayan bir tüccardan gelmiştir. Boykota rağmen bir takım görevlilerin yardımıyla eşyalarını çıkartmakta olan Solary mağazası sahibi Mösyö Solary kendisini engelleyen ancak çok nazik davranan işçilere müteşekkir olmuştur. Bundan dolayı kendilerine bahşiş sunan ma-

---

1324, Çarşamba, s. 2-3; Ahmed Raşid, "Boykotajın Hadim-i Hakikileri," *Serbestî*, No. 17, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 113, 3 Muharrem 1327, 26 Ocak 1909, 13 Kanunusani 1324, Salı, s. 2.

20 "Boykotaj Kahramanları," *Aks-ı Sada*, No. 51, 14 Muharrem 1326, 24 Kanunusani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 5-6.

21 "Fatih Ders-i Âmleri Efendiler Tarafından Varid Olmuşdur:" *Ikdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Boykotaj," *Serbestî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 4; "Boykotaj," *Tanin*, No. 129, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3.

ğaza sahibinin verdiği para Gureba Hastanesi'ne bırakılmış ve bu durum hamalların prestijine prestij katmıştır.[22] Samsun gazetesi *Aks-ı Sada* da hamal ve kayıkçılara ve elbette özellikle Samsun limanında çalışmakta olanlara, boykot hareketine olan katkılarından dolayı çeşitli makalelerle teşekkürü bir borç bilmiştir. Gazete her ne kadar tüm bu liman işçilerinin isimlerini kamuoyuna duyurmayı istemişse de onlar böyle bir duyuruya karşı çıkmışlardır. Zira hareketleri sadece Osmanlı hamiyetinin bir eseri olmaktan başka bir şey değildi.[23] Kolaylıkla anlaşıldığı üzere liman işçileri kamuoyunda boykot hareketi vesilesiyle lehlerinde oluşan sempati ve desteğin farkına çabuk varacaklar ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan da kaçınmayacaklardı. *Aks-ı Sada*'nın makale başlıkları dönemin basınında var olan desteğin çok tipik ifadeleriydi.

30 Kasım günü verdikleri söze rağmen Lloyd Kumpanyası vapurunda çalışmayı kabul eden Rum hamallar "Boykotaj Komitesi huzuruna celbedilmişler" ve boykotaja riayet edeceklerine dair yemin ettirilmişlerdir.[24] Bunun dışında liman işçileri arasında farklı cemaatlere ait kimliklerin ön plana çıktığı bir çatışma yaşanmamıştır.

Hamallar kendilerine verilen destek sonrası boykot yapmaktaki kararlılıklarını göstermek ve bir nevi boykot hareketini canlandırmak, kamuoyunu ateşlemek için nümayişler yapmışlardır. İstanbul gümrük hamalları davul zurna eşliğinde Galata'ya geçerek buradaki işçileri tebrik etmişler, daha sonra ellerinde bayraklarla sokakları gezmişler, kendilerine en büyük desteği veren Osmanlı matbuatına birer birer teşekkür etmişlerdir. Bu esnada *Sabah* gazetesi başyazarlarından Samih

22 İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Kayıkçıların Cemiyeti ve Boykotaja Riayeti," *İttihad*, No. 61, 30 Zilkade 1326, 24 Aralık 1908, 11 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 2-3.

23 "Arz-ı İhtiram," *Aks-ı Sada*, No. 35, 18 Zilkade 1326, 29 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj Kahramanları," *Aks-ı Sada*, No. 51, 14 Muharrem 1327, 24 Kanunisani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 5-6; "Yaşasun Kayıkçılarımız," *Aks-ı Sada*, No. 60, 16 Safer 1327, 24 Şubat 1324, 9 Mart 1909, Salı, s. 4.

24 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, (İstanbul, 1999), s. 309.

Efendi bir nutukla boykotu ve hamalları desteklemekte her türlü fedakârlığa hazır olduklarını beyan etmiştir. Her Osmanlı'nın hamallar kadar hamiyet sahibi olmasıyla vatanın menfaatinin çok çabuk sağlanacağı dile getirilerek, hamalların davranışı bütün vatandaşlara örnek olarak sunulmuştur. Benzer bir şekilde İzmir'de de Müslüman ve Rumlardan oluşan işçiler ellerinde bayraklar İzmir sokaklarını dolaşmışlar ve "Yaşasın Boykotaj", "Yaşasın Osmanlılar" avazeleriyle etrafı çınlatmışlardır. 7 Aralık 1908 günü İzmir limanına gelen ve Lloyd Kumpanyası'na ait "Hungarya" adlı vapurun yükünü çıkarmamak için Osmanlılık fikriyatı ile ittifak yapan Rum ve Müslüman işçiler Avusturya eşyası indirmeyeceklerini ilan etmişlerdir. Kahveci Aziz Ağa'nın önderliğinde eyleme geçen liman işçileri Kordon'dan, Avcılar Kulübü'ne, oradan da Frenk mahallesine yürümüşler, ardından da Yemiş Çarşısı üzerinden hükümet önüne gelmişlerdir. Liman işçileri eylem sonrası hiçbir olaya meydan vermeyerek gümrük karşısındaki kahvehanelerine gitmişlerdir. *İttihad* gazetesi diğer gazeteler gibi, işçileri, en ufak bir şeyin devrilmesine bile son derece dikkat ettikleri için tebrik etmiştir. Hamallar, sandalcılar, arabacılardan oluşan kalabalık yürüyüş boyunca "Yaşasın Boykotaj," "Yaşasın Osmanlılar" diye sloganlar atmışlardır. Bu eylem sırasında bazı gençlerin gelen-geçenin başlarındaki feslere saldırmaları kınanmıştır. Ancak bu fese yapılan saldırılar genelleşecek ve boykotun en çok hatırlanan eylemi olacaktır.[25] Artık hamulesini boşaltamadan limanda bekleyen, daha sonra limanı terk etmek zorunda kalan Lloyd Kumpanyası vapurları vaka-i adiye'den olmuştur. Bunlardan bazılarına, giderlerken, pasaport kayıkçıları tarafından liman ağzına kadar alkışlarla eşlik edilmiş ve alaylı bir şekilde uğurlanmışlardır. Benzer bir şekilde Stein ve Mayer mağazalarına trenle gelen ve istasyonda yığılı kalan eşyayı mağaza çalışanları kucaklarında taşımaya çabalayınca, bu "cemallik" pek gülünç bulunmuştur. Hiç kuşku yok

25 "Amelenin Boykotaj Hususundaki Nümayişi," *İttihad*, No. 48, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 1.

Stein mağazasının ilanı üzerine yapıştırılan afişler. "Yerli malı alınız", Davul, *3 Kasım 1908.*

ki bunlar Meşrutiyet'in ilanından sonra bir takım toprakların kaybedilmesinin ardından kamuoyunun gururunu okşayıcı hareketlerdir.[26]

Ocak ayının ortasından itibaren hükümetin boykotu sona erdirme isteği daha bir yoğunluk kazanmıştır. Babıâli'den Rüsumat Emaneti'ne verilen emirlerde hamalların boykotu sürdürmeleri için herhangi bir sebebin kalmadığı defaatle bildirilmiştir. Ancak hamallar Boykotaj Sendikası'nın kararı ve Meclis-i Mebusan'ın onayını beklediklerini yineleyerek boykota devam edeceklerini bildirmişler, ayrıca boykot yüzünden uğradıkları zarar için herhangi bir tazminat istemediklerini de yinelemişlerdir.[27] Ancak şubat ayı başından itibaren boykotun

26 "To Austriakon Atmoploion," *Ameltheia*, 18 Aralık 1908, Cuma, s. 2. "Gümrük Hamalları," *Ikdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Hamallara ve Mavnacılara Teşekkür," *Sabah*, No. 6895, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj," *Serbestî*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5225, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3; "Hararetli Bir Teşyî," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Gümrük Hamallarının Boykotaja Riayeti," *Şûra-i Ümmet*, No. 95, 15 Zilhicce 1326, 8 Ocak 1909, 26 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 5.

27 "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5274, 8 Muharrem 1326, 31 Ocak 1909, 18 Kanunusani 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 121, 12 Muharrem 1327, 3 Şubat 1909, 21 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 8; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5279, 13 Muharrem 1327, 5 Şubat 1909, 23 Kanunusani 1324, Cuma, s. 3;

bitip bitmediği konusunda kafa karışıklıkları belirmiştir. Babıâli boykotajın sona erdiğini, anlaşma sağlandığı için devamına mahal kalmadığını bildirmiştir. Bazı yerlerde Avusturya malları karaya çıkarılmış, boykotun bittiği ilan edilmiş, bazı yerlerde şiddetle uygulanmaya devam edilmiştir. Samsun'dan İnebolu'ya gelen Hürriyet adlı bir vapurdan Trieste şekerini mavnacı ve hamallar biraz tereddüt gösterdikten sonra konşimentoda Boykotaj Sendikası'nın mührü olduğu için çıkarmışlardır. Oysa Avusturyalı tüccarlar İstanbul'da aynı gün hamallara yeni tarifeden ücret vermelerine rağmen şekerlerini indirtememişlerdir. Boykotun kesin olarak kaldırıldığının ilan edildiği 26 Şubat gününe değin hamallar ve mavnacılar Boykotaj Sendikası'ndan emir almadıklarını veya Meclis-i Mebusan'ın herhangi bir protokolü imzalamadığını belirterek boykota İstanbul gibi merkezi limanlarda devam etmişlerdir. Belli bir süre bu karmaşa havası sürmüştür.[28]

25 Şubat günü Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Boykotaj Sendikası'nı huzuruna davet etmiş ve Avusturya ile protokolün bir gün içerisinde imzalanacağını taahhüt etmiş ve boykot muamelesine devam edilmemesini istemiştir. Bunun üzerine sendika mensupları imzalı bir tebligat istemişler bunun kabul edilmesi ile 26 Şubat günü aralarında Doktor Rıza Tevfik'in bulunduğu sendika heyeti ilk önce Dersaadet emtia-i Ecnebiye gümrüğünde daha sonra Galata gümrüğünde hamalları ziyarete giderek boykota son verildiğini ilan etmiş, hamallara teşekkür etmiştir. Hamallar ise bu haberi "Yaşasın Osmanlılar, Yaşasın İttihat" sloganlarıyla kutlamışlardır. Bu durum tüm kamuoyuna Osmanlı Boykotaj Sendikası tarafından duyurulmuştur.[29]

"Boykotaj Kalkdı mı?" *Sabah*, No. 6955, 13 Muharrem 1327, 5 Şubat 1909, 23 Kanunusani 1324, Cuma, s. 4.

28 "Boykotun Hitamı," *İkdam*, No. 5280, 14 Muharrem 1327, 6 Şubat 1909, 24 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6956, 14 Muharrem 1327, 6 Şubat 1909, 24 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5286, 20 Muharrem 1327, 12 Şubat 1909, 30 Kanunusani 1324, Cuma, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6974, 3 Safer 1327, 24 Şubat 1909, 11 Şubat 1324, Çarşamba, s. 3.

29 "Boykotajın Refi," *İkdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 1; "Osmanlı Boykotaj Sendikası İstanbul Merkezinden:"

Ancak hamalların boykotu pek sorunsuz da bitmiş değildi. İttihat ve Terakki'nin önde gelen ismi Rıza Tevfik tarafından boykotun sona erdiğinin ilan edilmesinin ertesi günü hamalların Avusturya şekerlerini nakilde tereddüt göstermeleri üzerine Rüsumat Emaneti'nde memur, polis komiseri Sadık Efendi'nin müdahalesi gerekmiştir. Ancak bu şekilde şekerler indirilmiş ve mağazalara taşınmıştır. Ancak bu arada mavnacılar değnekçisi Mustafa Ağa şekerlerin taşınmaması için hamallara müdahale etmiş ve Avusturya vapur kumpanyasının kendi mavnaları olduğunu ve onlarla eşya nakil ederek yerli mavnacıların haklarını ihlal edeceğini savunmuştur. Ancak kendisine gerekli mercilere müracaat etmesi tavsiye olunmuştur.[30] Bu tarihten itibaren hamalların yapmakta oldukları boykot bir grev şeklini alma temayülleri göstermiştir. Ancak hamallar yaklaşık beş ay süren boykot boyunca da bir takım isteklerini gündeme getirmişlerdi. Bilindiği üzere ünlü 1908 Ağustos grevleri hükümet tarafından bastırılmıştı. Ne var ki boykot gibi tüm kamuoyunun desteğini almış, vatanperver bir hareketi durdurmak, ona müdahale etmek daha zor olduğu için hamallar bu durumdan faydalanmışlardır. Her şeyden önce boykotun grev gibi belli bir sınıfın talebi gibi ortaya çıkmaması hamalların ve mavnacıların kamuoyunda meşrû bir şekilde hareket edebilmelerini sağlamıştır. Bundan dolayı boykotun ilk gününden sonuna kadar zaman zaman bazı kazanımlar elde etmek, esnaf örgütlenmesi için bir takım değişikler elde etmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Boykotun daha henüz ikinci haftasında, mavnacılar 1296 tarihinde taşıma ücretlerini saptayan tarifeye itiraz ediyor, eğer gerekli düzenlenmeler yapılmaz ve tüccarlarla aralarında yeni bir anlaşma hasıl olmaz ise grev yapacakları tehdidini savuruyorlardı. Mavnalarının kapasitesi iki kat

İkdam, No. 5301, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 1; "Boykotajın Hitamı," *Sabah*, No. 6977, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 2; "Dün Boykotaj Sendikası Tarafından Matbuamıza Tebliğ Olunmuşdur:" *Sabah*, No. 6977, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 2.

30 "Boykotajdan Sonra," *Şûra-i Ümmet*, No. 146, 7 Safer 1327, 28 Şubat 1909, 15 Şubat 1324, Pazar, s. 5.

artmış olmasına rağmen ücretlerin sabit olarak kalmış olmasıydı itirazları. Bununla birlikte şikâyet edecek bir makam da bulamıyorlardı. Ne şehremaneti ne de liman dairesi kendilerini bu konuda mesul addetmiyorlardı. Grev tehdidi özellikle basında tesirini göstermiş, görevliler sorumluluğa davet edilirken, hamallardan biraz daha sebat etmeleri istenmiştir. Hamallar ise bu tarihten sonra boykot hareketi içerisinde ki tutumlarından sonra sebat ve hamiyetleri ile kamuoyundan büyük takdir toplamışlardır. Ancak bu tarihten sonra tüccarlar ile hamallar arası bir anlaşma yapılamamıştır. Bunun üzerine mavnacılar nakliye ücretlerini arttırmıştır. Bu zammın haksız olduğunu yazan *İkdam* gazetesi aleyhinde, diğer konularda da olduğu üzere bir cevap yayınlanmıştır. Mavnacı ve salapuryacı esnafı tarafından gönderilen bu varakaya göre uzun zamandır mavnacıların bu tür talepleri olduğu, 500 kilelik ve üstü mavnalar hakkında bir ayrım yapılmadığı söylenmiştir. Tarifeye göre 500 kilelik mavnanın nakliye ücreti altmış kuruştur. Ancak iddialarına göre zamanın en küçük mavnası 1000 kileliktir. Bundan dolayı normal olarak bunların nakliye ücretlerinin yüz yirmi kuruş olması gerekmektedir. Ancak mavnacılar yüzde yirmilik bir artış talebinin gayet makul olduğunu söylemektedirler. Mavnacılar argümanlarını güçlendirmek için masraflarının da geçen senelere göre iki misli arttığını belirtmişler, terk-i işgal türü hareketleri "serkeşane" olarak nitelemişler ve mavnaların büyüklüğüne göre ücret için pazarlık etmeleri icap ederken tarifede tadilat istemelerini usul ve nizama riayetlerinin bir örneği olarak göstermişlerdir. Bu tadilat ve düzenleme işini yapmak liman dairesine ve ticaret odasının ortaklaşa müzakerelerine bırakılmışken ticaret odasının hazırlanma safhasına katılmaması ve daha sonra hazırlanan yeni tarife hakkında sorulan bilgisine haftalarca cevap vermeyerek işi sürüncemede bırakması üzerine hamallar büyük bir ihtimalle kendi inisiyatiflerini kullanmışlardır. Liman reisinin ticarete sekte vurulmaması için kendi isteklerini dikkate aldığını söyleyen hamallar bir nevi aba altından sopa göstermişlerdir. Ticaret Odası'nın işi yokuşa sürmesi karşısında ise ramazanın ilk

gününde yapacakları muameleyi liman dairesi reisinin hatırına erteleddiklerini dile getiren hamallar, boykot sonrası kendileri hakkında kamuoyunda beliren sempatiye atıfla vatanın en sadık ve hamiyetli unsuru olduklarını belirterek hareketlerini meşrûlaştırmaya çalışmışlardır. Greve çıktıkları takdirde birçok yerden tepki alabilecek liman işçileri boykot gibi 'millî' bir eylem sayesinde isteklerini daha rahat yerine getirebilmişlerdir. Boykotun sonlarına doğru yaklaşılırken mavnacılar Dalmaçyalı kayıkçılarla eşit tarifeye tâbi tutulmak istemişler ancak bu talep Bahriye Tüccar Odası'nda toplanan vapur kumpanyaları vekilleri tarafından reddedilmiştir.[31]

Bu tür iktisadi taleplerin yanı sıra kendi örgütlenmelerine ilişkin talepler de ileri sürebiliyorlar, bunların sonucunda bazı kazanımlar da elde edebiliyorlardı. Bunların çoğu lonca hiyerarşisinde üst basamakta yer alan kişileri tasfiye etme girişimleridir. Bilindiği üzere bu loncaların başlarında kahya ve kethüda denilen kişiler bulunmaktaydı. Kahya ve kethüda lonca içinde ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda veya devlet ile ilgili işlerde hakemlik görevini yürütmekteydiler, ayrıca ceza verme ve gerekirse dükkân kapatma yetkilerine sahiptiler.[32] Bu kişiler genellikle işçiler üzerinde hakimiyet kurar ve sömürürlerdi. Bundan dolayı hamallar boykot içerisinde artan güçleri sayesinde bunlardan bazılarını tasfiye etme girişiminde bulunmuşlardır. Örneğin Tophane ve Mumhane kayıkçıları aralarında topladıkları imzalar ile Babıâli'ye başvurmuşlar ve kayıkçılar kethüdası İmdad Efendi'nin işten el çektirilmesini istemişlerdir. Konuyla ilgilenmesi ve hızlı bir şekilde çözümlemesi için hükümet tarafından Bahriye Nezareti'ne emir verilmiştir. Gümrük hamalları ise daha önce hizmetten çıkarılmış olan

31 "Mavnacılar ve Tüccar," *İkdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylûl 1324, Salı, s. 4; "Salapuryacı ve Mavnacı..." *Şûra-i Ümmet*, No. 94, 14 Zilhicce 1326, 7 Ocak 1909, 25 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 6; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6947, 5 Muharrem 1327, 28 Ocak 1909, 15 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4.

32 Donald Quataert, "Selanik'teki İşçiler, 1850-1912," (Ed.) Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 113-114.

hamallar kethüdası Şaban Kahya'nın tekrar eski görevine tayin edilmesi üzerine Babıâli'ye giderek bunun engellenmesini istemişlerdir. Hamallar yanlarına bir memur verilerek Şehremaneti'ne gönderilmişlerdir. Benzer bir şekilde bazı mavnacı ve salapuryacılar da liman dairesinin nazar-ı dikkatine açık bir mektubu gazeteye göndermiş ve tahsildar Davut Ağa'dan esnafı mağdur ettiği için şikâyette bulunmuşlardır. Daha sonra Sirkeci hamalları iki yüz imzalı bir dilekçe vererek Şehremaneti'nden Süleyman Kahya yerine oğlu Ramazan bin Ömer'in tayinini istemişler ve istek kabul edilmiştir.

Şubat ayı içerisinde Avusturya ve Osmanlı hükümetleri arasında bir anlaşma için somut adımların atıldığı, hükümetin boykotun sona ermesi için daha fazla bastırmaya başladığı bir zamanda Yağ Kapanı mavnacıları sadrazama verdikleri bir dilekçe ile bazı nedenlerden dolayı boykota devam etmek zorunda olduklarını dile getirmişlerdir. Bu zorunluluğun ne olduğu ise kısa bir süre sonra çok net ifade edilmiştir. Özellikle, yine *İkdam* gazetesinde çıkan bir makaleye cevap olarak gönderilen varakada (ki bu tür önemli cevapların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı *Şura-i Ümmet*'e gönderiliyor olması da manidârdır) boykotajdan kendi menfaatleri için yararlandıkları iddialarını vapur kumpanyalarının birçok tekliflerini reddettiklerini belirterek yanıtlamışlardır. Bu varakada önemli iki vurgu vardır. Bunlardan bir tanesi boykot gibi memleket menfaatine olan bir eylemi hükümetin emri ile değil kendi hür vicdanları ile yaptıklarını söylemeleridir. Boykot uygulamasındaki kendi katkılarının farkındadırlar ve bunu kendi taleplerini meşrûlaştırırken sık sık kullandıkları gibi, "boykotajı vazettik" diyerek boykotu asıl yapanların kendileri olduklarını da söylemektedirler.[33]

Diğer vurgu ise kendi işleri ile ilgili taleplerini Meşrutiyet idealleri ve Kanun-i Esasi çerçevesinde meşrûlaştırmalarıdır. Mavnacılar istibdat devrinde haklarının gasp edildiğini belirtmiş, kendileri ile aynı mekânda çalışan ecnebi mavnacılarla

33 "Kayıkçı Esnafı," *İkdam*, No. 5176, 25 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

aralarında haksız bir nöbet sistemi varolduğunu söylemişlerdir. Bu sisteme göre gelen işleri ilk önce bu yabancı mavnalar almakta onlardan arta kalan işleri de yerli mavnalar yapmaktadır. Mavnacılar istibdat devrinde bunu şikâyet edecek durum ve makamlardan yoksundurlar. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle mavnacılar haklarını gasp eden yabancı mavnacılar karşısında Fatih devrinden beri sürmekte olan haklarının iadesini talep etmektedirler. Bunu yaparken bütün matbuatın takdir ettiği boykota olan katkılarının yanı sıra Osmanlı ordusu için çok cüz'i ücretlerle yaptıkları hizmetleri de hatırlatarak kendi bencil çıkarları için değil, kanundan kaynaklanan hakları için çalıştıklarını belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi liman işçileri ortak çıkarlarını ve limanlardaki örgütsel konumlarını hem "millî" hizmetlerine hem de Fatih devrine kadar götürdükleri kazanımları çerçevesine atıf yaparak savunmaktadırlar. Bu da en azından onların toplumsal konumlarına dair bir bilinç düzeyine işaret etmektedir. Bu varakayı mavnacı esnafının ileri gelenleri imzalamış ve diğer tüm bildirilerden farklı olarak imzaların gerçek olduğu Yağ Kapanı İskelesi Mavnacı Tahsildarı tarafından onaylanmıştır.[34]

Dersaadet gümrüğü hamalları ise Rıhtım Kumpanyası tarafından tasfiye edilmek istenmiş ve bu konuda Sadaret'e başvuruları netice vermiştir. Gümrük hamalları ise uzun zamandır burada çalıştıklarını belirtmiş ve o zamanlardan beridir de Rıhtım Kumpanyası'nın bunu tanıdığını söylemişlerdir. Yıllardır gedik usulüyle süren hamallıkları için Rıhtım Kumpanyası'na ödedikleri paraların hesabını sormuşlardır. Işin ilginci hamallar sadaret makamının mahkeme olmadığını belirterek kanunu uygulayan mahkemelerin kararına uyacaklarını söylemiş ve kendileri gibi *"amele-i milliyenin"* geçimlerinin devamı

34 "Yağ Kapanı Mavnacıları," *Şûra-i Ümmet*, No. 128, 19 Muharrem 1327, 10 Şubat 1909, 28 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 8; "Liman Dairesinin Nazar-ı Dikkatine," *Serbestî*, No. 46, 7 Zilhicce 1326, 31 Aralık 1908, 18 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 4; "Sirkeci Hamalları Kahyası," *Sabah*, No. 6933, 21 Zilhicce 1326, 14 Ocak 1909, 1 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4; "Dersaadet Gümrüğü Hamallarından Alınan Varaka," *Serbestî*, No. 96, 29 Muharrem 1327, 21 Şubat 1909, 8 Şubat 1324, Pazar, s. 3.

için Rüsûmat Emaneti'nin emirlerine karşı hayatlarını feda pahasına meşrû haklarını koruyacaklarını açıklamışlardır. Ancak aynı liman işçileri, istibdat devrinde 1895 Ermeni olayları sırasında ve daha sonra 1895 olaylarından arta kalanların da kazandıklarından daha fazlasını vergi olarak vermek zorunda bırakılmaları ile tasfiye edilen Ermeni hamalların Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte işlerine dönmelerine karşı çıkmışlar ve Patrikhane'nin ısrarı ile bastıran Şehremaneti'ne karşı direnmişlerdir.[35] 1826 senesinde yeniçeriliğin kaldırılması sırasında bu ocakla ilişkili görünen Müslüman hamallar da tasfiye edilmiş yerlerine hali hazırda hamallık yapmakta olan Ermeni hamallar geçirilmişti. Ancak 1895 yılında Ermeni devrimcilerinin Osmanlı Bankası baskını sonrası yaşanan Ermeni katliamı ile birlikte Ermeni hamallar da tasfiye edilmiş ve yerlerini Müslüman ve daha çok kendileri ile aynı yöreden gelen Kürt hamallar almıştır.[36] Bundan dolayı Ermeni hamalların tekrar yerlerine dönmelerine boykot hareketinin içerisindeki konumlarının da yardımıyla karşı koyabilmişlerdir.

Görüldüğü üzere liman işçileri kısa sürede Osmanlı boykotunda kilit bir konuma sahip olmuşlardır. Bu durum kamuoyunda lehlerinde çok büyük bir sempatinin doğmasına yol açmıştır. Onlar ise boykot ve ortaya çıkan atmosferden kendi konumlarını sağlamlaştırmak için faydalanmaya çalışmışlardır. Bu iki nokta da ortaya çıkmıştır. Birincisi istemedikleri bazı esnaf ileri gelenlerinin tasfiyesidir. Bunda büyük ölçüde başarılı oldukları gözlemlenmektedir. İkincisi ise iktisadi konumlarının yabancı meslektaşları karşısında tahkim edilmesidir. Ecnebi işçilerle aynı ücretlere sahip olmak ve onlar karşısında ikincil konumdan kurtulmak için boykot süresince kendilerine ya-

35 "Gümrük Hamalları," *İkdam*, No. 5194, 15 Şevval 1326, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6959, 17 Muharrem 1327, 9 Şubat 1909, 27 Kanunusani 1324, Salı, s. 4; "Ermeni Hamallarının Avdeti," *İkdam*, No. 5194, 15 Şevval 1326, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3.

36 Donald Quataert, "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire: Porters and the Sublime Porte, 1826-1896," (Ed.) Heath W. Lowry ve Donald Quataert, *Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze*, (Istanbul: Isis Press, 1993), s. 59-69.

bancı kumpanyalar tarafında teklif edilen tavizleri reddetmişlerdir. Hareketleri kalıcı kazanımlar elde etmek için bilinçli atılan adımlar olmuştur. Liman işçileri kendi çıkarları doğrultusunda aldıkları ücretlerde iyileştirmeler sağlamak, örgütsel konumlarını devlet, tüccarlar ve yabancı şirketler karşısında sağlamlaştırmak için hareket etmişlerdir. 1908 grevlerinde olduğu gibi "kendi çıkarları için mücadele verdiklerinin de bilincindeydiler."[37] Kendi toplumsal konumlarını güçlendirmek için kullanabilecekleri her türlü aracı gayet bilinçli bir şekilde kullanmışlardır. Basını kendi meşrûluklarını sağlamlaştırmak için çok iyi kullanmışlardır. Hükümet, Avusturya hükümeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve tüccarlar arasındaki hassas dengelerden olabildiğince yararlanmaya çalışmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hamallar arası bağı İrtem'e göre Ferit Bey sağlamaktadır. Ferit Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne boykotun başında liman işçilerinin boykotu sıkı uygulamaları için geçimlerinin temininin gerekeceğini bildirmiş bundan dolayı da Boykotaj Sendikası'nın taahhütnamelerinin tüccarlara satılmasından gelen para sendika tarafından Ferit Bey aracılığıyla gümrük hamallarına aktarılmıştır.[38] Zaten buna benzer bir talep, ocak ayının sonlarında basına da yansımıştır. Boykotaj Cemiyeti Avusturya'dan alınacak tazminatın bir kısmının gösterdikleri vatanperverlik için hamallara verilmesini teklif etmiştir.[39]

Hamallar birinci amaçlarına az çok ulaşmış da olsalar şubatın sonunda sona eren boykot dahilinde ikinci hedeflerini, isteklerini kesin olarak hayata geçirmeyi başaramamışlardır. Bundan dolayı liman işçileri mart ayının başında boykot başından beri gündeme getirdikleri iktisadi talepleri için grev yapmaya başlamışlardır. Mavnacılar Avusturya, Rus ve İtalyan vapurlarının hamulelerini kendi mavnaları ile çıkartmalarına

37 Yavuz Selim Karakışla, "1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim*, Güz, No. 78, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1998), s. 196.

38 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, (İstanbul, 1999), s. 301-303.

39 "Hamalların Talebi," *İttihad*, No. 87, 6 Muharrem 1327, 28 Ocak 1909, 15 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4.

karşı grev yapacaklarını duyurmuşlardır. Bunun üzerine vapur acentalarının da hazır bulundukları İstanbul Ticaret-i Bahriye Odası'nda toplantı yapılmış ve bir komisyon kurularak muhtıra yazılarak Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriel Efendi'ye sunulmasına karar vermişlerdir. Bu esnada boykot süresince ortaya çıkan birlik havası da dağılmaya başlamış, Yemiş iskelesi hamallarıyla, Çardak iskelesi hamalları arasında yük meselesinden dolayı birçok kişinin yaralandığı bir kavga çıkmıştır. Hamalların ve mavnacıların boykotu greve dönüştürerek devam ettirmeleri *Şûra-yı Ümmet*'çe daha mühim sonuçlara yol açabilecek bir hareket olarak görülmüştür. Mavnacılar yabancı kumpanyaların mavnalarının kendilerine terk edilmesi için bir hafta müddet tanımış aksi takdirde grev yapacakları tehdidini yinelemiştir. Ancak "tatil-i eşgal" terimini çok sık telaffuz etmemişler daha çok boykot terimini kullanmışlardır. Yabancı acentalar ise İstanbul limanını boykot etmek zorunda kalabileceklerini duyurmuşlar, bu ise basında ticaretin sekteye uğrayacağı endişesiyle telaşa sebep olmuştur. Liman işçilerinin memleketin menfaati hilafına hareket etmedikleri, sadece yabancı mavnacılarla eşit muamele görmek istedikleri yinelenmiş ve kısmi bir başarı ile Rus ve İtalyan kumpanyaları ile anlaşmışlardır.[40] Biraz Rıhtım Şirketi'nin talepleri biraz da hükümetin liman işçilerinin güçlerini kısıtlamak istemesi sonucu çalışan hamal sayısı sınırlandırılmak istenmiştir. Bunun üzerine iki bin dört yüz imza ve Sadaret'e ve Nafıa'ya gönderilen bildiri ile hamallar kararı tanımamışlardır. Bunu üzerine İstanbul limanına asker sevk edilmiş ancak işçilerin kanun dahilinde taleplerde bulunduğu görülünce geri çekilmişlerdir. Hamallar Rıhtım Şirketi'nin taleplerinin ve hükümetin müdahalesinin serbest ticaret ilkeleri ile çeliştiğini söylemişlerdir. *Serbestî* gaze-

40 "Mavnacılar Grevi," *Sabah*, No. 6983, 12 Safer 1327, 5 Mart 1909, 20 Şubat 1324, Cuma, s. 3; "Hamalların Gavgası," *Sabah*, No. 6984, 13 Safer 1327, 6 Mart 1909, 21 Şubat 1324, Cumartesi, s. 3; "İstanbul limanı," *Şûra-i Ümmet*, No. 154, 15 Safer 1327, 8 Mart 1909, 23 Şubat 1324, Pazartesi, s. 3-4; "Boykotaja Karşı Boykotaj," *Sabah*, No. 6987, 16 Safer 1327, 9 Mart 1909, 24 Şubat 1324, Salı, s. 3; "Mavnacılar," *Serbestî*, No. 115, 19 Safer 1327, 12 Mart 1909, 27 Şubat 1324, Cuma, s. 2.

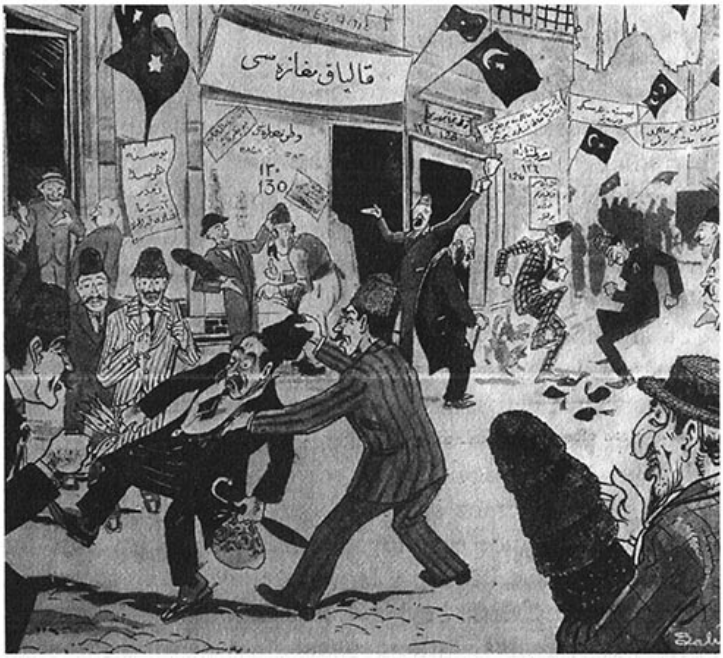
tesinde çıkan şu yazı kamuoyunun bakış açısını göstermesi açısından çok önemlidir:

> "Kendi evlâd ü ıyâlını aç bırakıb da haricdeki dilenciye sadaka vermek ne şer'en ne aklen ne de mantıken makbul olamaz. Nafia Nezareti vatanın bu biçare evladlarının hukukunu müdafaa etdikden sonra Rıhtım kumpanyasına karşu bir cemilede bulunabilir.. yoksa vatan evladlarının menafiini menafi-i ecnebiyeye tercihe ecnebiler hande-i istihfaf ile mukabile eder."[41]

Boykot ve Kamuoyu

Boykot hareketinin ve onun en büyük destekçisi ve örgütleyicisi olan basının üzerinde durduğu başlıca unsur halktı. Boykot yapanların en temel iddiası, boykotun halkın hür iradesi sonucu gerçekleştiği idi. Basının, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve hükümetin, özellikle Avusturya'nın diplomatik sıkıştırmaları karşısında ileri sürdükleri argüman hep bu olmuştur. Bu söylem aynı zamanda boykotun başarılı olması için elzem olan halkın bu yönde mobilizasyonunu sağlamak için de kullanılıyordu. Zaten boykotu grevden ve hükümet politikalarından ayıranın halkın özgür iradesi olması eylemin en önemli meşruiyet kaynağıydı. Bundan dolayı; hükümet, Avusturya'nın boykota ilişkin tedbir alınmasını istediği zaman hamallar, kendi sınıfsal çıkarlarını bu vesile ile ileri sürdükleri zaman; tüccarlar, iktisadi pastadaki paylarını arttırmaya çalıştıkları zaman ve İttihatçılar toplum içerisindeki örgütlülüklerini arttırmaya çalıştıklarında, halkın arzusu ile ortaya çıkmış bir boykot, önemli bir meşruiyet kaynağı olmakta idi. Boykotun ilanından nihayetine kadar boykotun gerçek sahibinin halk olduğu her seferinde tekrar edilmiş ve bu durum boykot ile ilgili tartışmalarda, haberlerde ve makalelerde sık sık vurgulanmıştır. Boykot hareketinin en önemli gücü bu söylem olmuştur. Boykotun halkın, millet-i muazzama-i Osmaniye'nin eylemi olarak nitelendiril-

41 "Hamalların Boykotajı," *Serbesti*, No. 123, 27 Safer 1327, 20 Mart 1909, 7 Mart 1324, Cumartesi, s. 3.

Salih Erimez'in "Fes Yırtma Bayramı"nı anlatan bir karikatürü.

mesi ile birlikte "millî" kelimesinin kullanımı da yaygınlık kazanmıştır. Boykot millî bir protesto olarak tanımlanırken, ittihat-ı millet, ittifak-ı millet, hakimiyet-i milliye en fazla takdir edilen durumlar olmuştur. Boykotun en büyük sebebi ise "efrad-ı milletin" kalbinde uyanan nefret ve Osmanlıların "izzet-i nefs-i millî"lerinin kırılmış olması olarak gösterilmiştir. Boykotun halkın, milletin eylemi olması hasebiyle devlet memurlarının bu eyleme aktivist olarak katılmasına iyi gözle bakılmamış, eleştirilmiş, halk olarak da genellikle işçiler, tüketiciler ve matbuat tanımlanmıştır. Öyle ki aralık ayının ortasında *Times* gazetesinin İstanbul muhabiri boykotun halkta uyandırdığı hissiyatın önüne değil hükümetin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfuzunun bile geçemeyeceğini bildirmiştir.[42]

42 Aktaran, "Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 69, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 8.

Kendiliğinden Eylemler

Ancak bu durum sadece söylem düzeyinde kalmamış, halkın, gerçekten de çeşitli yollarla politik hayata katılımı artmıştır. Bunun en önemli araçlarından biri elbette ki halkın kendiliğinden eylemlilikleri, "nümayişleri" olmuştur. Halk bu doğrudan eylemlerle tepkisini her fırsatta kamusal mekânlarda ortaya koyacak ve bu durum Meşrutiyet'in ileri gelenlerinde dahi endişe yaratacaktır.

Bu kendiliğinden nümayişler başlangıçta Avusturya ve Bulgaristan'ın hareketlerinin ilk işitildiği zamanlarda, daha sonra ise Avusturya malı satıldığı veya ticaretinin yapıldığına dair duyumlar alındığında ortaya çıkmıştır. Ancak elbette ki halk kendi kendine spontan hareket ediyor da değildi. Boykot örgütleri ve 24 Temmuz sonrası oluşan siyasal atmosfer halkı boykot süreci içinde örgütlüyor ve harekete geçiriyordu. Bu noktada kuşkusuz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çok önemli rolü olmuştur. Öyle ki boykotun başlamasından belli bir süre sonra daha düzenli ve kitlesel eylemlerin düzenlendiğine şahit olmaktayız. Bu eylemlere binlerce kişi katılmış ve başından sonuna büyük bir intizam içinde gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve boykot örgütlerinin varlığına rağmen halkın hareketliliği mutlak bir kontrol altında da değildi. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti dahil, tüm ülkenin ileri gelenlerinin kaygılandırmıştır. En büyük korku ise kendiliğinden patlak veren eylemlerin yönlendirilip Meşrutiyet'in varlığına karşı yönelme ihtimali idi. Bu eylemler ile Meşrutiyet'e karşı olanların, kendilerini ifade edebilecekleri bir ortam bulmalarından çekiniliyordu. Bundan dolayı 1878 yılına dair (yani I. Meşrutiyet'in ilgasına dair) hatırlatmalar yapılması da tesadüf değildi. Bunun yanında Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeni düzenin yerleşmesi ve ülkenin gelişmesi için yapılacak birçok iş vardı. "Ahalinin her Allah'ın günü eylem yapması" bunun engellenmesi şeklinde algılanıyordu. Bu eylemler ile yetkililerin işlerini yapmalarının önüne geçilmemesi sık sık yinelenmiştir. Halkın kendiliğinden eylemlerinin rayından çıkması ihtimali se-

bebiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti, hükümet ve basın halka sık sık itidal ve sükûnet tavsiye etmişler, halkın itimadını istemişlerdir.

Halkın boykot süresi boyunca hamallar kadar merkezî bir rol oynamamış olmasına rağmen, bilhassa büyük liman kentlerinde ve taşradaki önemli merkezlerde boykota sahip çıktığını ve bazı anlarda ise doğrudan müdahalelerde bulunduğuna şahit olmaktayız. Ahali birçok yerde, özellikle boykotun hafiflemeye başladığı, Avusturya ve Bulgar mallarının dolaşıma girmeye başladığı anlarda boykotu yeniden ateşleyecek müdahalelerde bulunmuştur. Benzer bir şekilde boykotun güç kazanmasında en önemli rolü oynayan hamallara verdiği destek ve sempati liman işçilerinin konumunu güçlendirmiştir. Ancak halkın katılımının ve en genel düzeyde kamuoyunun, boykot hareketindeki asıl önemi "meşruiyet" kaynağı olmasından ileri gelmekteydi. Boykot hareketinin en önemli sloganı kendisinin halkın iradesinin sonucu olduğuydu.

Halk arasında fes yerine kalpak gibi çeşitli şapkaların popülerlik kazanması da boykotun kamusal mekândaki en büyük kazanımı olmuştur. Kamuoyunun yaratılması sürecinde basın, ortaya yeni yeni çıkmaya başlayan cemiyetler, örgütler önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak birçok bölgede yerel ileri gelenler de halk topluluklarını boykotun daha sıkı uygulanması için doğrudan eylemlere sevk etmede etkili olmuşlardır. Bu tür eylemler Meşrutiyet ileri gelenlerinde endişe yaratmış olsa da, boykotun halkın özgür iradesi sonucu olduğu söylemi bu tür eylemlere müdahale etme noktasında egemenleri engellemiştir. Ekim ayı ile ortaya çıkan boykot hareketinin, bundan bir iki ay önce meydana gelen grev dalgasından ayrılan en önemli özelliklerinden biri de budur.

Gerçekten de halkın mobilizasyonu sadece mitingler, gösteriler yoluyla olmuyordu. İmparatorluğun dört bir tarafından, özellikle Anadolu'dan gelen haberler telgraflar, önemli merkezlerde toplunun boykota sahip çıktığını bildiriyorlardı. Kahvehane, gazino, çarşı ve mahalleler gibi kamusal mekânlarda toplantılar, yerel eylemler yapılıyor, her kesimden insanın

gündelik hayatına boykot bir şekilde müdahale ediyordu. Kullanılan, alınan her eşyanın Avusturya Bulgaristan mamulü olma ihtimali vardı ve bu durum merak uyandırıyordu. Avusturya malı olan bir eşya, sıradan insanların fiziksel olsun olmasın müdahalesine sebep oluyordu. Örneğin Adana'da Ermenice ve Türkçe olarak çıkan *Seyhan* gazetesi bu atmosferi şöyle aktarmaktadır:

> "O gece sabahını görmeli idi. Güya bu fesler, asırlardan beri milletin başına bela kesilmiş bir kâbus-ı sakîl imiş de bunun tazyik-i kerânı altında rüyadan uyanırcasına bir an gayr-ı muntazar içinde uyanılmış ve bir azim nefret ve hamiyetle buna bus-ı bela ayaklar altına alınmışdır.
>
> O günün gündüzü herkes bir mücadele-i ticariye, daha doğrusu hararetli bir muharebe-i iktisadiyeye silah-ı hamiyetle hazırlanmış, kuvvetli bir ittihadın kuvve-i hissiyesi altında görülmekte bulunmuşdu. Her tarafda ittihad ve ittifak-ı milleti okşayacak tedbirler, sebatlar gösteriliyor. Başına fes giyenler hamiyetsizlikle itham ediliyordu."[43]

Halkın ilk eylemleri Bulgaristan'ın istiklalini ilan ettiğinin duyulmasının ve İngiltere'nin bu ilanı tanımadığını açıklamasının hemen akabinde 6 Ekim gecesi meydana gelmiştir. Sultan Ahmet meydanında toplanan ahali ve Fatih'ten, Unkapanı'ndan, Küçük Mustafa Paşa mahalleleri ahalilerinden sayılarının binleri bulduğu ve yürüyüşlerinin ırmak olarak tasvir edildiği vatandaşlar İngiltere konsolosluğuna giderek bu istiklal ilanını tasdik etmediği için İngiltere hükümetine teşekkür etmek istemişlerdir. Tarabya'da bulunan sefire telgraf çekilerek teşekkür edilmiştir. Daha sonra Rum, Ermeni ve Müslümanlardan oluşan bir başka grup, aynı gece, ellerinde Osmanlı ve Yunan bayrakları olduğu halde (Meşrutiyet başı eylemleri için çok alışılmış bir tablo) aynı sefarethaneye gelerek teşekkürlerini bildirmişlerdir. Eylemciler "Yaşasun İngilizler,"

---

43 *Seyhan* gazetesinden aktaran, "Anadolu'da Avusturya Emvaline...," *Ittihat ve Terakki*, No. 43, 18 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3-4.

Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanını protesto için Fatih'te düzenlenen miting. Musavver Muhit, *31 Aralık 1908.*

"Yaşasun İngiltere Milleti" diye sloganlar atmışlardır. Bu nümayişçiler İngiltere sefarethanesinden sonra sırasıyla Fransa, Rusya ve Yunanistan sefirlerine de teşekkürlerini sunmuşlardır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile meydana gelen bu "millî" kendiliğinden tepkiler karşısında eylemcilere sükûnet, itidal tavsiye edilmiş, hatta Osmanlı'nın gerçek menfaatinin, İngiltere'nin de takdirini kazanacak şekilde, eylemlerle vakit geçirmemek olduğu dile getirilmiştir. Halkın tepkisini lüzumundan fazla bir şekilde ortaya koymasının acze yol açabileceği vurgulanmıştır.[44] Ancak bu uyarıların çok

44 "Dün Geceki Nümayişler," *Tanin*, No. 68, 11 Ramazan 1326, [7 Ekim 1908], 24 Eylül 1324, Çarşamba, s. 7; "Nümayişler," *Ikdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 7 Ekim 1908, 24 Eylül 1324, Çarşamba, s. 2; "Evvelki Akşamki Nümayişler," *Millet*, No. 65, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 3; "Devlet-i Osmaniye-Bulgaristan," *Ittihat ve Terakki*, No. 28, 13 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Cumartesi, s. 1; İbnü'z-Ziya, "Icmal-i Dahiliye," *Istişare*, Cilt 1, s. 236.

fazla bir etkisi olmamış, kendiliğinden protesto eylemleri artarak sürmüştür.

Bir gün sonra Harbiye Nezareti meydanında (Beyazıt meydanı) ellerinde Osmanlı, İngiliz, Fransız, Rus ve Yunan bayrakları bulunan birçok kişi yine eylem yapmışlar ve oraya gelmiş bulunan Dahiliye Nazırı Hakkı Bey'e Avusturya ve Bulgaristan'ın son hareketlerine ilişkin mevcut durumu sormuşlardır. Dahiliye nazırı hükümetin gereken tedbirleri almakta olduğunu söylemiş ve bakanlar kuruluna itimat edilmesini istemiştir. Eylemciler daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezini ziyaret etmişler ve cemiyete sevgi gösterilerinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine cemiyetin önde gelenlerinden biri olan Bahattin Bey balkondan ahaliye bir nutuk irat etmiştir. Bahattin Bey ilk olarak Dahiliye Nazırı Hakkı Bey gibi sükûn ve itidal tavsiye etmiş, kabineye güvenilmesi gerektiğini belirtmiş, fakat "*hukuk-u milliyenin*" müdafası için her türlü ihtimale karşı da hazırlıklı olunmasını istemiştir. Kalabalık daha sonra Babıâli'ye giderek hükümete olan güvenlerini sunmuş ve milletin, haklarının korunması için gerekenin yapılmasını beklediğini belirtmiştir. Bir önceki gün olduğu gibi sırasıyla İngiltere, Rusya, Fransa, Sırbistan ve Yunan sefarethanelerini ziyaret eden nümayişçiler dağılmışlardır. Hakkı ve Bahattin beyler gibi basın da bu "vatansever" olarak adlandırılan tepkilere mesafeli yaklaşmıştır. Örneğin İngiltere ve diğer sefarethanelere yapılan teşekkür ziyaretleri üzerine, İngiltere ve dost devletlerin nümayişlere değil, Osmanlıların "ünlü" sükûnetine itibar ettiklerini iddia etmiştir. Oysa ki birçok sefir çeşitli etnik ve dini cemaatlerin bir arada meydanlarda uyum içerisinde hareket etmelerinden, daha sonra övgü ile bahsedeceklerdir. İngiltere sefirine telgraf çekmiş olan Hamdi Bey'in öncülüğünde Müslüman nümayişçiler İstanbul tarafındaki Osmanlı tiyatrolarına gitmişler ve bu tiyatroların içerilerinde ve dışarılarında Yunanistan devletini ve Yunan milletini gösterdikleri samimiyetten dolayı alkışlamışlardır. Hatta daha da ileri giden kalabalık, orkestraya Yunan marşını çaldırmış ve ayakta dinlemiştir.

Ancak eylemlerin tasvirinden anladığımız kadarıyla farklı etnik ve dinsel cemaatler birarada eylem yapmışlarsa da, bu eylemlere kompartımanlar halinde katılmışlardır. Eylemlerde tam bir kaynaşma, birlik söz konusu değildir. Türk basınının farklı eğilimlerdeki gazeteleri tarafından Türkler dışındaki eylemciler sanki misafirmişlercesine kabul edilmişler ve onlara gösterdikleri samimiyetten dolayı teşekkür edilmiştir. Ayrıca çok sık olarak Müslüman ahali ile "Türk" kelimesi eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Bu durum boykot ile eşzamanlı yürüyen seçim sürecinde, cemaatler arası gerginlikleri ve "*millet-i hakime*" görüşünün nasıl ortaya çıktığını anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Bu eylemler öylesine kalabalık ve heyecanlı olmuşlardır ki *Sabah* gazetesi tarafından Kanun-i Esasi'nin ilanından sonraki en parlak ve kalabalık eylemler olarak nitelenmiştir. Hükümet, İttihat ve Terakki ve basın gibi Meşrutiyet'in ileri gelen güçleri bu tür tepkilere karşı çıkamadıkları için, adeta çocuk kandırıyormuşçasına argümanlar üretmişler ve gerçek tepkinin itidal ile olabileceğini anlatmaya çalışmışlardır. Hatta daha ileri de gidilmiş ve bu tür eylemlerin çeşitli teşviklere mahal olabileceği ve "düşmanların ekmeğine yağ sürebileceği" söylenmiştir. Ayrıca hükümetin bu nümayişler sebebiyle işini sağlıklı yapamayacağı da sık kullanılan argümanlardan biri olmuş ve "93 Vakası"na (I. Meşrutiyet'in ilgası) dikkat çekilmiştir. Bu tür nümayişlerin akıl ve mantıktan ziyade, heyecan sonucunda meydana geldiği belirtilerek bunun neticesinde istenmeyen ve "*millî haysiyeti*" küçültecek sonuçlar doğabileceği uyarıları yapılmıştır.[45]

Bir gün sonra ise, yani 8 Ekim günü, diğer birçok merkezde

45 "Nümayişler," *Sabah*, No. 6839, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 3; "Dünkü Nümayiş," *Ikdam*, No. 5163, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 4; "Vatanı Sevenlere," *Ikdam*, No. 5163, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 4; "Evvelki Geceki Nümayişler," *Tanin*, No. 69, 12 Ramazan 1326, [8 Ekim 1908], 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 6-7; "Gece İçtimaları," *Sabah*, No. 6839, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 3; "Ne Yapmalıyız?", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 4-5; "Payitaht'da Nümayişler," *Ittihad*, No. 3, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 4.

mitingler yapılmıştır. Örneğin Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Terakki meydanında düzenlenen protesto eylemine otuz bini aşkın insan icabet etmiştir. *İttihat ve Terakki* gazetesi de İstanbul gazeteleri gibi bu eylemi Meşrutiyet'in ilanından sonraki en büyük eylem olarak kabul etmiştir. Diğer birçok yerde olduğu gibi ve Osmanlıların birliğini gösterecek surette farklı dillerde konuşmalar yapılmıştır.

Hulusi Bey'in açılış konuşmasının ardından Rahmi Bey Türkçe, Rizos Efendi Rumca, Dobref Efendi Bulgarca, Nikovic Efendi Sırbça, Cunka Efendi Ulahça, Gazez Efendi İspanyolca, Basarya Efendi Fransızca ve Mithat Efendi Arnavutça konuşmalar yapmışlardır. Bu eylemin vurgulanan bir başka özelliği ise Bulgar Meşrutiyet Kulübü'nün de katılmış olmasıdır. Bu konuşmalardan sonra üç maddelik bir karar alınmış ve meydanda bulunan halkın onayına sunulmuştur. Alkışlarla kabul edilen kararlar "Selanik Ahalisi" imzasıyla yayınlanmıştır. Görüleceği gibi kuvvetle muhtemel, İttihatçılar tarafından hazırlanan kararlara Selanik ahalisi katılmış ve bunun meydan da kabulü ile halkın meşrû talebi şeklini almıştır. Eylem bitiminden önce, yine diğer birçok yerde olduğu gibi, "sükûnet ve itidal" telkin edilmiş ve artık sokaklarda yapılan eylemlere bir son verilmesi istenmiştir. Konuşmaların içeriğini Avusturya ve Bulgaristan'ının hareketlerinin uluslararası hukuka aykırı olduğu, bu hareketlerin en azından yeni rejimi tehlikeye sokmak için yapıldığı ve bundan dolayı her türlü karışıklık, kaos ortamından uzak durulması, sükûnetin elden bırakılmaması gerektiği oluşturmuştur. Eylem sonucunda verilen kararlarla Selanik ahalisi Avusturya ve Bulgaristan'ın hareketlerini protesto etmiş, bu haksız hareketlerin kesinlik ve süreklilik kazanmaması için çalışan Avrupa "düvel-i muazzama" ve "efkar-ı umumiye"sine teşekkür edilmiş ve son olarak adalet sağlanana kadar mücadele edileceği söylenmiş ve "düvel-i muazzama"nın "beyneldüvel" imzalanan anlaşmanın devamına çalışarak, bu tür bir ihlale müsaade etmemesi istenmiştir.[46]

46 "Dünkü İctima-i Umumi," *İttihat ve Terakki*, No. 29, 14 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Pazar, s. 3-4; Selanik Ahalisi, "Mukarrerât," *İtti-*

Selanik'te yapılan yapılan mitingle aynı gün Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerinde benzer eylemler düzenlenmiştir. Değinildiği gibi bunların hepsinde farklı cemaatlerin dillerinde konuşmalar yapılmış, uluslararası hukuka duyulan güven ifade edilmiş, ileri gelenler sükûnet tavsiye etmişler, protesto kararı alınmış ve bunlar Batılı devletlerin konsolosluklarına sunulmuştur. Birçok yerde eylemler bir gün önce dağıtılan bildirilerle organize edilmişlerdir. En çok adı geçen merkezler Manastır, Şam, İzmir, Halep, Kastamonu, Kala-i Sultaniye (Çanakkale), Üsküp, Adana, Trabzon, Yafa, Konya, Erzurum, Beyrut, Aydın ve İşkodra'dır. Bu yerlerdeki eylemlerden, boykot hareketi göz önüne alındığında en önemlisi Beyrut'ta gerçekleşmiştir. Beyrut'ta konuşmalar yapılırken dinleyenler arasında Avusturya ile ticari ilişkilerin kesilmesi talepleri yükselmiş ve eylemcilerden biri başındaki Avusturya malı fesi yere atarak yerine püskülsüz yerli bir fes giymiştir. Telgrafla bildirildiğine göre bu hareket halk üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.[47] Manastır'da da aynı tarihlerde Hürriyet meydanında beş altı bin kadar kişi toplanarak Avusturya'yı protesto eden konuşmalar yapmıştır. Türkçe, Arnavutça ve İspanyolca (Ladino) yapılan nutukların akabinde yabancı dışişleri bakanlıklarına efkar-ı umumiyeyi yansıtan telgraflar çekilmiştir.[48]

Konya'da ulemadan Lokman, Meclis-i İdare Başkatibi Mehmet ve yerel *Anadolu* gazetesinden bir yazar öncülüğünde Hükümet Dairesi Meydanı'nda bir miting düzenlenmiştir. Diğer yerlerde olduğu gibi mecburiyet altında kalınmadıkça sa-

---

hat ve Terakki, No. 29, 14 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Pazar, s. 4; "Ajans Telgrafları- Selanik," *Musavver Geveze*, No. 60, 17 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, Salı, s. 8; "Bulgaristan İstiklali ve Bosna Hersek İlhakının Vilayete Tesiratı, Osmanlı Milletinin Avrupa'ya Protestosu," *Ikdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 3-4.

47 "Şuun-u Dahiliye- Avusturya ve Bulgaristanı Protesto Etmek Üzere Vilayatda Akd Edilen Umumi İctimaat," *İttihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Salı, s. 4.

48 Abdülmecid Fehmi, *Manastır'ın Unutulmaz Günleri*, (İzmir: 1993), s. 22.

vaşın bir cinnet olduğu, savaşın desteklenmesinin, tahrikinin vatan ihaneti olduğu, Avusturya ve Bulgaristan'ın sadece Osmanlı hukukunu değil, tüm uluslararası hukuku ihlal ettiği söylenmiştir. Mitinge katılan vali paşa Konyalıların vatana ve millete karşı gösterdikleri hürmeti hükümete yazacağını söylemiştir. Bu eylemlerin klasikleşen çağrısı, itidal tavsiye edildikten sonra vatana, millete ve "Cemiyet-i İttihadiyeye" dua edilmiş ve "Yaşasın Devlet-i Aliye, İngiltere, Fransa" sloganlarıyla miting dağılmıştır.[49] İzmir'de de Konya ile aynı gün, 10 Ekim 1908'de şehrin en büyük meydanı olan Konak'ta Müslüman, Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşan binlerce kişi toplanarak Avusturya ve Bulgaristan'ı protesto etmişlerdir. Diğer yerlerde olduğu gibi çeşitli dillerde konuşmalar yapılmış ve Osmanlılara sabır, metanet ve itidal tavsiye edilmiştir. Eylemde reis seçilen Çulluzade Halid Bey bir telgraf kaleme almış ve onun okunması meydanda büyük bir heyecan dalgasına yol açmıştır. Bunun üzerine hemen oracıkta bu metnin Avrupa merkezlerine gönderilmesine karar verilerek bir komisyon teşkil edilmiştir. Onlar da telgrafhaneye giderek telgraf çekmişlerdir. Bu sırada bir bandonun "hürriyet marşı"nı çalıyor olması mitingin düzenlenmesinde belli bir hazırlığın olduğuna işaret etmektedir. Bu marştan sonra kalabalık düzenli bir şekilde dağılmıştır.[50]

Bu sırada meydana gelen "Kör Ali" vakası eylemlere ilişkin olarak yapılan uyarıları destekler bir şekilde ortaya çıkmıştır. Fatih'te toplanan bir grup Müslüman mahallelerine yakın meyhanelerin kapatılmasını, Müslüman kadınların açık saçık gezmelerinin, kumar oynanmasının yasaklanmasını talep etmek için Yıldız Sarayı'na yürümüşler ve isteklerini sarayın penceresine çıkan Abdülhamit'e bildirmişlerdir. Meşrutiyet ile ortaya çıkan değişimleri protesto eden bu eylem, nümayişlere ilişkin yapılan itidal çağrılarını güçlendirmiş ve Meş-

49 "Miting," *Anadolu*, No. 10, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1-2.

50 "Dünkü Nümayiş," *İttihad*, No. 3, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1.

rutiyet ileri gelenlerinin bu nümayişlerin tehlikeli sonuçlara yol açabileceği uyarılarını desteklemiştir. "Kör Ali Vakası"na ilişkin olarak o zaman ki tahliller, bu eylemcilerin dinle veya ulema sınıfı ile hiçbir ilişkilerinin olmadığı, Meşrutiyet ile konumları sarsılmış kişilerin öncülüğünde cahil halk tarafından yapılmış olduğu yönündeydi. Eyleme katılanların geçmişlerinin gazetelerdeki anlatımları okunduğunda bu tahliller gerçeğe yakındır. Ancak bu eylem daha sonra Türk tarihçiliğinde "ilerici-gerici" paradigması içerisinde değerlendirilmiş ve "şeriatçı" başkaldırmaların erken örneği olarak kabul edilmiştir.[51]

Bundan dolayı devlet bürokrasisi bu olaydan bir ay sonra Avusturya'yı protesto etmek amacıyla Fatih Camii önünde toplanmış Bosnalıların Yıldız Sarayı'na yürüyebileceklerinden korkmuştur. Bunun için Yıldız Sarayı'na yürümeleri halinde durdurulmaları emredilmiştir.[52]

Bu olaydan farklı olarak sefarethanelerin önlerinde yapılan nümayişlerden birine Karamanlı Koçu adlı bir kişi karışarak Galatasaray Hapishanesi'nde uzun zamandır mahkemeye çıkarılmayı bekleyen tutukluların serbest bırakılması için kitleyi yönlendirmeye çalışmıştır. Eyleme katılanlar bu girişim karşısında oralı olmamışlar ve bu kişi zaptiyece gözaltına alınmıştır. Bu gibi olaylar Meşrutiyet ileri gelenlerinin, bu eylemlere ilişkin kaygılarını güçlendirmiştir.[53]

Daha önce belirtildiği üzere Avusturya malları "çürük," "bozuk," "fena," "kırık dökük," olarak anılarak itibardan düşürülmeye çalışılmıştır. Birçok makalede boykotun nasıl yapılması gerektiği madde madde yazılarak tarif edilmiştir. Bunun sebebi boykotun bir tüketici ve vatandaş eylemi olmasının istenmesi olsa gerektir. Nitekim toplanan çeşitli kesimlerin örneğin işçi-

51 "Saray-ı Hümayun Civarında," *Sabah*, No. 6839, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 3.

52 BOA, Iradeler Tasnifi, Irade-i Hususi, Genel No. 908, Hususi No. 23, 6 Şevval 1326, 19 Teşrinievvel 1324.

53 "Nümayişciler," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 5; "Karamanlı Koçu Namında Birisi," *Ikdam*, No. 5164, 13 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Cuma, s. 4.

lerin veya sokakta eylem yapan ahalinin kontrol altına alınması zor hareketleri tedirginlik yaratmıştır. Örneğin *Musavver Geveze* susulmaması gerektiğini söylese de "söz söylemenin" herkesin hakkı olamayacağını belirtmiştir. Çünkü "aklı eren var, aklı ermeyen var"dır. Bu gibi meselelerde ise herkesin aklının ermeyeceğini belirten gazete aklı ermeyeceklerden fetva alınmamasını istemiştir. Gazeteye göre "bir memlekette efradın hükmü üzerine hareket edilmeğe mecburiyet görülmüşse, yüzde doksan gaib edilmişdir." *Musavver Geveze*'ye göre aklı erenler ilk önce basın, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meclis'tir.[54] Ancak buna rağmen kamuoyu edilgen değil etken olarak görülmüştür. Boykotun sahibi, sürükleyicisi olarak tanımlanmış ama bunu belli bir biçimde yerine getirmesi istenmiştir.

> "Avusturyalıların oynamak istedikleri oyunun piyesini parça parça ederek onları sahne-i siyasatda şaşırtdıracak, yapdıklarına pişman etdirecek harb-i iktisadidir... şu harb-i iktisadi ile sükun ve itidal dairesinde bir muvaffakiyet teminine çalışalım. Fazla nümayişe lüzum yokdur. Vazifemize bakalım. İtidal itidal."[55]

Netice itibariyle Avusturya ve Bulgaristan'ın hareketleri ve boykot ilanının hemen akabinde tüm imparatorluğu kendiliğinden protesto hareketleri kaplamıştır. Bu eylemlerde toplumun ve farklı cemaatlerin önde gelenleri çeşitli dillerde konuşmalar yapmışlardır. Bu durum 1908 Osmanlı Boykotu'nun Osmanlılık çizgisinin en önemli göstergelerinden birisi olmuştur. Ancak birçok yerde bu protestolar kendiliğinden bir şekilde ortaya çıkmışsa da birçok yerde de bazı inisiyatiflerin rol oynamış olduğu anlaşılmaktadır. Bazı eylemlerden bir gün önce bazı bildirilerin dağıtılmış olması bir takım iradelerin varlı-

54 İmza Mahfuzdur, "[Boykot] Yahud Ticaret Aforozu," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Bir Muhavere-i Siyasiye," *Musavver Geveze*, No. 55, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 2-4.

55 M. Ragıb, "Avusturya ve Bulgaristan Emtiası," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

ğına delildir. Örneğin İzmir'in işçi gazetesi *Ergatis* bu sokak eylemlerinden önce dağıtılan vatanperver bildirilerden bahsetmiştir. Habere göre halk bunlara bakarak bilgi edinmiştir.[56] Bu bildiriler o zaman çok büyük eleştiri alan gazete ilaveleri de olabilir. Nitekim gündemin heyecanını kullanan birçok gazete bundan faydalanmak için ilaveler basıyor ve bunlar iyi de müşteri buluyordu. Ancak bu iradelerin etkilerini bu ilk protesto eylemleri için abartmamak gerekir. Bu eylemlerin kendiliğinden niteliklerinin en önemli ispatı hükümetten İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, basından yerel yöneticilere kadar tüm ileri gelenlerin bu sokak eylemlerinden endişe duymaları ve devamlı "itidal" tavsiye etmeleridir.

Basın

Boykot süresince kamuoyunu oluşturan, yönlendiren Meşrutiyet'in simgelerinden biri olan basındır. Avusturya ve Bulgar mallarının satın alınmamasını yaygınlaştırmaya çalışan, kitlesel eylemleri ve çeşitli toplumsal kesimlerin seslerini duyuran, örgütleyen, belli bir yönde kanaat oluşturan hep basın olmuştur. Özellikle Meşrutiyet'in ilk yılındaki politik kaos ortamında en etkili ve güvenilen güçlerden birisi olmuştur. Bu etkiyi Bulgaristan ve Avusturya'ya karşı yapılan ilk eylemler sırasında sık sık çıkan "ilaveler" mevzu bahis olduğunda daha iyi anlayabiliriz. Çok hızlı değişen politik yaşamı halk gazeteler aracılığı ile takip ediyordu. Bu sırada yeni gelen haberlerle birlikte gazeteler ek ilaveler basıyorlardı. Bunlar yeni haberlerin uyandırdığı merak sonucu hemen tükeniyordu. *Servet-i Fünun*, *Yeni Gazete*, *Geveze* gazeteleri savaş çıktığını ilan eden, bağımsızlık haberlerini veren ilaveler yayınlamışlardır. Bunların çoğunda çıkan haberler bir sonraki gün çıkan gazetelerde yalanlanmıştır. Örneğin İngiltere'nin Bulgaristan'ın istiklalini tasdik etmediği haberini *Basiret* gazetesi ilave ile duyurmuş ve ilk gece eylemlerine sebebiyet vermiştir. Bu ilaveler daha sonra

56 O Sintagmatikos, "Enas Polemos," *Ergatis*, 18 Ekim 1908, s. 1.

özellikle kazanç kapısı olduğu için çok fazla eleştiriye uğramış ve ortadan kalkmıştır. Çünkü basılan bu ilaveler (ki bazen aynı gün iki ilave basıldığı iddia edilmektedir) halk arasında merak uyandırdığı ve tükendiği için daha önceden bilinen eski haberler de ilave edilerek basılmıştır. Süleyman Paşazade Sami ise *Tanin* gazetesinde ilaveleri halkın heyecan ve gerginliğini gereksiz yere arttırdığı için eleştirmiş ve savaş halinde olunmadığını hatırlatmıştır.[57]

Boykot ilanı ile birlikte Avusturya ve Bulgar mallarının alınmamasını isteyen gazete makaleleri ve ilanları birçok mağaza camekanlarına ve duvarlarına asılmıştır. Gazetelerin bizatihi kendisi boykotun örgütleyicisi olarak aynı zamanda simgesi durumuna da gelmiştir. Gerçekten de basın 1908 boykot hareketinin en önemli silahıydı. İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki gelişmeler hakkında bilgi akışı basın aracılığıyla gerçekleşiyordu. Örneğin *Hizmet* gazetesi boykot hareketi doğrultusunda hareket etmeyen tüccarların bir listesini yayınlamış ve bu tüccar ve şirketleri karşısında güçlü bir kamuoyu oluşturmuştu. Bunun üzerine bu tüccarlardan bir tanesi, Trabzon'dan İzmir Rum gazetesi *Amaltheia*'ya bir mektup yazarak bundan böyle ne Avusturya'dan ne de Almanya'dan mal getirmeyeceğini ilan etmiştir. Boykot hareketine sadık kalmayan diğer tüccar ve şirketler şunlardı: Krimer, Oroz di Back, Stein, Kamberlaun, Sourman, Kocias ve Sternakidis, Padagiotopoulos, Avanof, Avadikyan ve Ohaniam, Athanasoula Biraderler, Erifa Aser, Banoma, Nisim Levi, Harsa Paşa, Bakırcıyan, G. Papazoğlu, Mihail Papadopulos, Cermakyan, Rafail Arditis, Modai, Helios, Tarika, Frango, Tarika Israil.[58]

Boykot kitlelerin desteğini ve hatta aktif katılımını gerektiren bir eylem çeşidi olduğundan, toplumun tüm kesimlerinin mobilizasyonunda basın merkezî bir rol oynamıştır. Çağrılar,

57 Süleyman Paşazade Sami, "İlaveler, Nümayişler," *Tanin*, No. 70, 13 Ramazan 1326, [9 Ekim 1908], 26 Eylül 1324, Cuma, s. 6-7; "Dün (Avusturya Mallarını Almayalım) Sürnamesiyle...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3-4; "Konya Uyan!" *Anadolu*, No. 35, 21 Zilhicce 1326, 14 Ocak 1909, 1 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 4.

58 "Austriaka Kai Germanika Eidi," *Amaltheia*, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.

uyarılar, duyurular hep basın aracılığıyla yapılmıştır. Basın insanların gündemini oluştururken, insanlar boykot ilanı yapan gazeteleri afiş olarak da kullanmışlardır. Osmanlı basını yoğun bir şekilde kamuoyunun hislerini galeyana getirecek ve onu güçlendirecek yönde makale ve haber yayını da yapmıştır. Mesela Samsun'un yerel gazetesi *Aks-ı Sada* Osmanlıların en güçsüz hallerinin bile Avusturya'dan güçlü olduğunu yazmıştır. Boykot bunun en büyük ispatıydı.[59] Bir nevi "damarlardaki asil kan!" benzeri bir motivasyon söz konusudur.

Gazeteler kahvehanelerde okunuyor, siyasi, entelektüel tartışmaların kendilerini ifade ettikleri platformlar halini alıyor ve bu tartışmalar popülerleşiyordu. Öyle ki meclisin açılışından sonra oturumları gazetelerden takip etmek mümkün oluyordu. Gazeteler önemli merkezlerde çıkıyor olsalar da diğer bölgelerde de Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde hem önemli bir güç olmakta hem de sayıları çok fazla arttığı için merak da uyandırmaktaydılar. Örneğin yerel Konya gazetesi *Anadolu*'ya Konya'nın bir köyünden ara sıra mektup yazılmış, bunlardan birisinde köylülerde gazetelere uyanan merak, kahvede topluca okunan gazete toplantıları anlatılmıştır.[60]

Boykot ilanından sonra gazeteler birinci sayfalarında büyük puntolarla Avusturya ve Bulgar mallarının satın alınmaması çağrısı yaptılar.[61] Selanik'te yayınlanan *Bağçe* gazetesi Avustur-

59 "Bizi Korkutmak İsteyen Nemseliler," *Aks-ı Sada*, No. 33, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 4.

60 "Biraz Hasbıhal ve Bulgaristan Tarihine Bir Nazar," *Anadolu*, No. 43, 16 Muharrem 1327, 8 Şubat 1909, 26 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 1-2.

61 "Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 79, 22 Ramazan 1326, [18 Ekim 1908], 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 5; "Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 76, 19 Ramazan 1326, [15 Ekim 1908], 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 7; "Avusturya Şekerlerini Yemeyelim Zira Acıdır," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, [13 Ekim 1908], 30 Eylül 1324, Salı, s. 7-8; "Avusturya Emtiasına Karşı," *Tanin*, No. 73, 16 Ramazan 1326, [12 Ekim 1908], 29 Eylül 1324, Pazartesi, s 7; "Avusturya Vapurlarına Binmeyiniz," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 5; "Avusturya Emtiasını Almayanız," *Tanin*, No. 70, 13 Ramazan 1326, [9 Ekim 1908], 26 Eylül 1324, Cuma, s. 7; Hüseyin Cahid, "Avusturya Emtiasını Almayınız!" *Tanin*, No. 70, 13 Ramazan 1326, [9 Ekim 1908], 26 Eylül 1324, Cuma, s. 1; "Nemse Bulgar Emtiası," *İttihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel

ya mallarının alınmaması çağrısını ve boykot hilafına hareket eden tüccarların isimlerini arka kapağında özel olarak ifşa etmiştir.[62] Gazeteler bir yandan boykotun nasıl yapılması konusunda kamuoyu oluştururken, bir yandan boykot yapılacak meta, kurum ve ticarethaneleri tanıtmıştır. En fazla vurgu yapılan fes, şeker, Lloyd Kumpanyası ve mağazalar zincirine sahip bazı şirketler olmuştur. Boykotun başlamasından sonra basına boykotu güçlendirmek için çok sayıda ihbar gelmiştir. Bunlar boykot karşısında yapılacak hilelere karşı uyarılar niteliğindeydi. Örneğin kamuoyuna lastiklerin hangilerinin Avusturyalı hangilerinin İngiliz, Fransız, Rus ve Amerikan olduğu-

1324, Perşembe, s. 4; "Selanik Tüccarının Teşebbüsü," *İttihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Salı, s. 4; "Avusturya Aleyhinde," *İttihat ve Terakki*, No. 29, 14 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Pazar, s. 3; "Harb-ı İktisadi. Avusturya Macaristan Emtiası," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1; "Avusturya Ticaretine Karşı," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 1; Karikatür, *Davul*, No. 2, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 13; Seniha Nezâhet, "Avusturya ve Bulgar Mallarını Almayalım," *Millet*, No. 68, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3; "Avusturya Emtiasını Almayalım," *Millet*, No. 67, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 4; "Avusturya, Bulgar, Alman Malı Kullanmayalım!" *Millet*, No. 66, 13 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Cuma, s. 3; "Avusturya Şekeri Yemeyelim Zira Acıdır," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 7; "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 2; "Avusturya Malları," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1; "Muhavere," *Musavver Geveze*, No. 56, 13 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Cuma, s. 1-3; "Avusturya Emtiasına Karşı," *İkdam*, No. 5165, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 4; "Avusturya'ya Yalnız Fes İçun Bir Milyon Lira Veriyoruz," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 3; "Avusturya Emtiası," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3-4; Samih, "Bayram geliyor. Bulgar ve Avusturya malı almayalım," *Sabah*, No. 6841, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 1; "Avusturya Emtiasının Adem-i..." *Serbestî*, No. 19, 9 Zilkade 1326, 3 Aralık 1908, 20 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 3; "Siyasat- Avusturya-Boykotaj," *Serbestî*, No. 13, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 1; "Avusturya Eşyası," *Serbestî*, No. 2, 22 Şevval 1326, 17 Kasım 1908, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2; "Almayalım, Avusturya Emtiasını Almayalım," *İttihad*, No. 5, 18 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, Salı, s. 3.

62 "Ey Hamiyyetli Osmanlılar," *Bağçe*, No. 12, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. arka kapak.

nu ayırt etmesi için lastiklerin armaları tanıtılmıştır. Üzerlerindeki işaret ve yazılar ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Mesela İngiliz lastiklerinin içinde terazi, altında aslan resmi ve "Edinburg" yazılmıştır. Avusturya malı almak "vatana ihanet" olarak tanımlanmış ve bu durumun herkese, kadınlara, çocuklara anlatılması gerektiği ifade edilmiştir. Diğer bir başka örnek ise Mösyö Antuvan Karan'ın durumudur. Kendisinin İngiltere tebaasından olarak bilinmesine rağmen bir davasında Avusturya tercümanı ve azaları tarafından kollandığı bildirilmiştir. Mağazasının tam adresinin de verildiği ihbarın kamuoyuna duyurulması için yayınlanması istenmiştir. Aynı şekilde elli kuruş edecek malları veresiye vererek satan ve elbette ki daha pahalıya satan mağazalar hakkında da kamuoyunun dikkati çekilmiş ve "Alel-husus elli guruş kıymeti olamayan Avusturya malı çürük bir kat kostümü, veresiyedir diye, üç yüze yutmak kisemize üç dört kat zararı demek olacağından artık bu gibi hallerden vazgeçelim" denmiştir.[63]

Kamuoyunu örgütleme noktasında kullanılan diğer bir argüman ise bayramdır. Avusturya ve Bulgaristan'ın hareketlerinin ramazan ayına rastlaması Ramazan Bayramı'nda yapılacak geleneksel alışverişte genellikle tercih edilen Avusturya mallarının alınmaması istenmiştir. Dinî, geleneksel bayram ile millî protesto hareketi çakışmış ve birbirlerini güdülemişlerdir.

> "Şübhesiz bayramlıklarımızı da yine kendi memleketimizin mamulatından intihab edeceğiz. Bu devr-i hürriyetin ilk bayramını, bu millî ve hakiki bayramı, tepeden tırnağa Osmanlıların ittihad ve ittifak-ı samimanesini gösteren öyle bir kisve-i milliye ile karşulayacağız."[64]

---

63 "İmzaları Mahfuz Olmak Üzere Aldığımız Varakadır," *İttihat ve Terakki*, No. 32, 23 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Avusturya, Bulgar, Alman Malı Kullanmayalım!" *Millet*, No. 66, 13 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Cuma, s. 3; "Halkımızın Nazarı Dikkatine," *Musavver Geveze*, No. 62, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 1; "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 79, 26 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4.

64 A. Mazhar, "Ramazan Mektubu," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 5-7.

Basın hali hazırda bilinen büyük Avusturyalı şirket ve mağazaları işaret ederken, Avusturya eşyası satan mağazaları da teşhir etmiştir. Örneğin *Musavver Geveze* gazetesi bu mağaza acentelerini teşhir eden bir köşe yapmıştır. "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız" başlıklı köşenin üst kısmında "memleketimizde yapılan abalar düşmanlarımızın kumaşlarından, çuhalarından ahsendir," "Milletini seven şu mağazalardan alışveriş etmesun," "Kıyafet insan içun bir meziyet değildir. Dünyada en büyük meziyet, muhib-i vatan ve hamiyetdir," cümleleri yazmaktadır. Çeşitli mağaza ve acente isimleri verildikten sonra köşenin altında kamuoyuna bir de görev verilmiştir: "Avusturya emtiası satan mağazalardan isimlerini zikretmediklerimizi bilen vatandaşlarımızın ihbar etmelerini rica ederiz."[65]

Musavver Geveze gibi daha magazin içerikli mizah gazetesi boykotun yaygınlaştırılmasında farklı tür yazılarıyla etkin olmaya toplumun farklı kesimlerine ulaşmaya çalışmıştır. Örneğin Avusturyalı mağazaların, Stein, Mayer, Goldenberg, Türkçe karşılıklarını vermiş ve bunlarla ilgili çeşitli mizahi yakıştırmalar yapmıştır. Önemli sayıda okur mektubu Avusturyalı mağazaların durumlarıyla dalga geçmiştir.[66]

---

65 "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 2; "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 59, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 2; "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 60, 17 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylûl 1324, Salı, s. 2; "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2; "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 62, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 1; "Hamiyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 63, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 2.

66 "Avusturya Mağazaları," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 6; "Avusturya Malı ve Tramvay Kumpanyası," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 6; "Nakliye Eşeklerinin Grevi," *Musavver Geveze*, No. 59, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylûl 1324, Pazartesi, s. 5; A. Mazhar, "Ramazan Mektubu," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 5-7; "Avusturya Vapuru," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 7-8.

Avusturyalı mağazalar da bu kampanyaya karşı çeşitli önlemler almış ve bunlar Osmanlı kamuoyuna yönelik mesajlar içermiştir. "Millî iktisat" bölümünde de tartıştığımız gibi farklı tâbiyetlerde olduklarını ilan etmişler, İngiliz ve Fransız bayrakları asmışlardır. Stein gibi Avusturyalı olduğu herkesçe malum olan bir mağaza bile Mısır'da camekanına Osmanlı kadısı, askeri ve bayrağı koymak zorunda kalmıştır. Ancak bu tutum bile boykotu bertaraf etmekte pek işe yaramamıştır. Silah ve malzemeleri satan Nikitic mağazası Macar olduğunu iddia ederken Oroz di-Back mağazası duvarlarına levhalar asarak Fransızlık iddiasında bulunmuştur. Ancak bu levhalar ve afişler üzerine bazı kişilerce Osmanlıca olarak "kulak asmayınız, yalandır. Hep desise inanmayınız" gibi cümlelerin yazıldığı görülmüştür. Gülizar Mağazası ise iki musevi adına "tezkere-i Osmaniye" alarak camına yapıştırmış, çalışanlarına da boykotun simgelerinden beyaz fes giydirmiştir. Bu tür "aldatmacalara" "iğfallere" karşı Osmanlılar uyarılmıştır.[66]

Bir başka mizah gazetesi *Davul* ise okurlarına bilmece sormuş ve bilene boykotun simgelerinden olan bir külah vereceğini vaat etmiştir. *Davul* gibi bir mizah gazetesi olan *Boğboğaz* da Osmanlı kamuoyunun dikkatini ve ilgisini çekecek bir şekilde boykot ve boykot edilen mallar ile ilgili hikâye ve makaleler yayınlamıştır.[68] Avusturya Sefiri Pallavicini'nin birara boykot bitmeden her türlü diplomatik ilişkiyi kesme tehdidinden sonra yeniden ilişkilerin normalleşmeye başlamasını da *Davul* gazetesi istihza ile karışık sadrazam paşanın Stein

67 Mehmed Tevfik, "Muhavere," *Musavver Geveze*, No. 62, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2-4; Kârilerinizden Adil, "Varaka," *Musavver Geveze*, No. 63, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 7.

68 "Boykotaj ve Sara Bernard," *Boşboğaz*, No. 32, 6 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2; "Muktebesat, Boykotaj Havadisleri," *Boşboğaz*, No. 33, 9 Zilkade 1326, 20 Teşrinisani 1324, 3 Aralık 1908, Perşembe, s. 4; "Bir Avusturya Ajanı," *Boşboğaz*, No. 34, 13 Zilkade 1326, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2; "Oroz di Back Mağazasının Bir Cemilesi," *Boşboğaz*, No. 36, 20 Zilkade 1326, 1 Kanunievvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.

mağazasından "bir kat esvab" almayı vaat etmiş olabileceğine yormuştur.[69]

Davul gazetesi yayınladığı bir hikâyede iki kadın arasında geçen bir diyaloga da yer vermiştir. Burada karısını bir kadınla aldatan, ailesine ilgisiz bir kocanın tavırları birden değişmiştir. Bunun sebebi ise kocasının sevgilisinin Avusturyalı bir kadın olması ve "ceridelerin Avusturya malı alınmasın diye avaz avaz bağırması" ile beraber kocasının bu kadını terk etmesidir. Kendi ailesine dönmesidir.

Bu hayali konuşma toplumun farklı katmanlarına boykotun ulaşması ve algılanması ile ilgili olarak aslında iyi bir temsili resim çizmektedir:

> "-Cerideler şimdi Avusturya malı alınmasın diye avaz avaz bağırıyorlar. Bunu da bilmiyormusun?
>
> -Ha onu biliyorum.
>
> -İşte ona "kokotaj" diyorlar.
>
> -O ne demek?
>
> -Ne olacak... Avusturya malı almayacağız demek. Aslını sorarsan. Dur bakayım. Hangi gazete de okumuşdum. Ne ise... bulamadım. Bak bu nereden çıkmış. "kokot" isminde bir Avusturyalı varmış galiba ondan çıkmış...
>
> ...Bir gece ısrar etdim, en nihayet itiraf etdi. Bizim Bey, Beyoğlunda bir Avusturyalı aşifteyi dost tutmuş, Avusturya bize düşmanlık edince, bir de araya o kokotaj karışınca, yemin etmiş bir daha ben o kadının yüzünü görmeyeceğim demiş. İşte sebeb bundan ibaret. O monamor monamane gelince meğer bu söz o kadınla aralarında söylenirmiş, sonra birbirlerini kucaklarlarmış. Hay allah o kokotajdan razı olsun, eli derd yüzü görmesun, ne olurdu bir gün evvel bu işleri yapaydı..."[70]

---

69 "Avusturya'da Bir Adam Var ki," *Davul*, No. 3, 28 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Davul," *Davul*, No. 7, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 14.

70 "Boykotaj ve Kadınlarımız," *Davul*, No. 4, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 13-14.

Kadınlar ve Boykot

Boykot hareketi içerisinde dikkat çeken diğer bir husus ise kadınların yokluğudur. Oysaki dünyanın çeşitli yerlerindeki boykot hareketlerine baktığımızda kadınların bizzat örgütleyiciler olarak ortaya çıktıklarını görmekteyiz. Özellikle Batı'daki, Amerika'daki boykotlarda evin geçim harcamalarını yapan kadınlar çok fazla etkinlik göstermişler ve üretim sürecinde grev yapan kocalarının yanında tüketim sürecinde boykot ile geçim/yaşam mücadelesi vermişlerdir. Ancak elbette ki bu mücadeleler aynı ulusal sınırlar içinde yer alan şirketlere karşı yapılmış ve daha çok sınıfsal mücadeleler olmuşlardır. Mısır, Çin gibi ülkelerdeki boykotlara baktığımızda kadınların kamusal alanlarda boykot hareketine katıldıklarını görmekteyiz. En azından bir tüketici gurubu olarak kadınlara seslenilmiştir. 1908 Osmanlı Boykotu'nda ise kadınlara tüketici olarak dahi seslenilmemiştir. Sadece istisnai bir iki sesleniş söz konusu olmuştur. Örneğin *İttihad* gazetesinde kadınlara seslenilerek "cihad-ı mukaddese"ye sahip çıkılarak Avusturya malı getiren mağazalara ayak basılmaması ve Avusturya'nın çürük, murdar mallarının alınmaması istenmiştir. Yazı daha sonra bir adım daha ileri giderek, kadınlardan, eğer babaları veya zevceleri aksi hareketlerde bulunurlarsa onları bundan men ederek "erkeklerden geri kalmadıklarını" göstermelerini istemiştir. Yine kamuoyunu boykota çağıran ilk yazılardan birinde bayramlık elbise ve alışveriş için çarşıya çıkacak kadınlara, hangi mağazaların Avusturya malı sattığının, hangilerinde yerli malı bulunduğunun iyi telkin edilmesi istenmiştir.[71]

Kadınların ön plana çıkmamasının en önemli sebeplerinden biri boykot sürecinde liman işçileri ve tüccarların merkezi konumda görülmüş olmalarıdır. Onlardan boykot edilen malları ülkeye sokmamaları istenmiştir. Tüketicilere seslenme ikinci konumda kalmış ve o da daha çok bir prototip vatandaş davra-

71 "Hamiyetli Hanımlarımıza," *İttihad*, No. 55, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1-2; "Almayalım, Avusturya Emtiasını Almayalım," *İttihad*, No. 5, 18 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, Salı, s. 3.

nışının tarif edilişi şeklinde olmuştur. Bunun yanında boykotun simgesi olmuş fesin Avusturya ticaretinde önemli bir yeri olması ve bunun bir erkek serpuşu olması bu temayülü güçlendirmiştir. Ayrıca 1908 tarihi daha sonra yükselecek olan kadın hareketi için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde erken bir tarihtir. Ancak bu yukarıda sayılanlara tek istisna yine bir kadının, Seniha Nezâhet'in yazısıdır.[72]

Seniha Nezâhet yazısına boykotun ilanından beri siyasete ilgisini ne kadar arttığını söyleyerek başlamıştır. Gazeteleri, gazetelerin makalelerini, mülahazalarını, mektuplarını, telgraflarını nasıl bir heyecanla okuduğunu ancak erkekler gibi "sükûnet ve itidalini" koruyamadığını asabileştiğini ifade etmektedir. Nezâhet'e göre Bulgaristan ve Avusturya'nın Osmanlı'nın hukukuna tecavüzleri bir harbi gerektiriyordu. Ancak Harp vatan evlatları için kötüdür. Bundan dolayı gazetelerin gündeme getirdiği "akılane ve sulhperverane bir ilan-ı harb" olan boykotaj onu çok sevindirmiştir. Çünkü her şeyden önce bu iktisadi savaşta kadınlara çok büyük ve önemli görevler düşmektedir. Seniha Nezâhet kadınları birlik olmaya çağırmış, bu mücadelede ilk saflarda kadınların yer almasını salık vermiş ve onlardan bedava bile gelse evlere Avusturya-Bulgaristan emtiasını sokmamalarını istemiştir.

> "...Erkeklerimiz gördükleri bunca haksızlıklara karşı bir şey yapmamakdan mütevellik bir meyusiyyet-i amike içinde çalkalanub dururken biz yine İstanbul ve Beyoğlunun cicili bicili mağazalarındaki o, göz aldatıcı kumaşların karşusunda bir tereddüd-i intihab ile düşünüb kalmayalım. Paralarımızı yerli mallarına verelim... Zengin Avrupalı kadınlara benzeyeceğiz diye milletin parasını ecnebilere, ba-husus düşmanlarımız vermeyelim. Her ay Avrupa'dan yeni gelen modelleri, son mevsim modellerini tedkik ile uğraşmayalım
>
> Madem ki süslenmek kadınlığın en büyük bir ihtiyacıdır, bunu makul bir suret de istîfâ edelim. Her zaman Avrupa mo-

72 Seniha Nezâhet, "Avusturya ve Bulgar Mallarını Almayalım," *Millet*, No. 68, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3.

dalarını taklid ediyoruz. Gelin bu sene de kendimiz bir moda çıkaralım. Yerli malları ile giyinub süslenelim... 'modası geçdi! Herkes filan düğünde üzerimde gördü!' diye sandıkların diblerine attığımız esvabları, çarşafları çıkarır giyeriz."[73]

Seniha Nezâhet'e göre kadınlar eğer bu yönde hareket ederlerse hem Osmanlı sanayisi gelişecek, ülke zenginleşecek, şık ve metin eşyalar üretilecek, hem de babaların, eşlerin alın terleriyle kazandıkları paralar düşmanların eline geçip memleket evlatlarının göğsüne kurşun olarak geri gelmeyecek, vatandaşın kesesine girecektir. Görüldüğü üzere Seniha Nezâhet kadınları boykot hareketinde aktif rol almaya çağırmış ve onları harekete geçirmeye çalışmıştır. Seniha Hanım'ın yazısı önemlidir. Çünkü daha sonra da değinileceği gibi boykota rağmen Avusturyalı mağazalara Müslüman kadınlar girip çıkmış ve bunun üzerine çeşitli olaylar meydan gelmiştir. *Sabah* gazetesi de boykota muhalif hareket ettiklerini yazdığı "Hıristiyan arkadaşları ve özellikle Müslüman kadınları" uyarmıştır.[74] Ancak yukarıda değindiğimiz gibi kadınlarla ilgili olarak Seniha Nezâhet'in yazısı boykot içerisinde bir istisna olarak kalmıştır. Kadınların politik, sosyal hayata aktif katılımı daha sonraki yıllarda artacaktır.

Mekân

Boykot hakkında hem kamuoyunu harekete geçirmeye yönelik, hem de bilgilendirmeye yönelik birçok toplantı düzenlenmiştir. Özellikle kıraathanelerdeki toplantıların, siyasi sohbetlerin, konuşmaların II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çok popüler hale geldiği bilinmektedir. Özellikle 1908 seçimleri boyunca birçok seçim konuşması ve tartışması yapılmıştır. Elbette ki bu süreçle çakışan 1908 Boykotu'nun bundan mahrum kalması düşünülemezdi. Örneğin Trablusşam'da halkın

73 Seniha Nezâhet, "Avusturya ve Bulgar Mallarını Almayalım," *Millet*, No. 68, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3.

74 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6915, 1 Zilhicce 1326, 25 Aralık 1908, 12 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 3-4.

cami ve ibadethanelerde toplanarak boykotta sebat etmek için yemin ettikleri haber verilmektedir.[75]

Diğer bir örnek toplantı da Kadıköy Kuşdili gazinosunda Kadıköy Gençler Kulübü azası Abidin Daver Bey'in boykot hakkında verdiği konferanstır. Daver Bey iktisadi harpte Osmanlılar sebat ederlerse Avusturya'ya önemli bir darbe vuracaklarını söylemiştir. Bu aynı zamanda yerli mallara rağbete yol açacağından, Osmanlı'da sanayinin gelişimine katkıda bulunacaktır. Konuşmasında Osmanlı'nın Avusturya'ya karşı kazandığı şanlı zaferlerden bahsetmiş, dinleyicilere ve okuyuculara bir nevi moral vermiştir. Avusturya ona göre hâlâ bu mağlubiyetlerin ezikliğini yaşamaktadır. Çin'in Japonya ve Amerika gibi iki önemli gücü boykot ile nasıl yola getirdiğini anlatmıştır. Bundan dolayı Abidin Daver Bey şahsi, ufak menfaatleri bırakarak, millet ve vatan için çalışmak gerektiğini söyleyerek Osmanlılardan azim ve sebat istemiştir. Daver Bey bunun için muhtaç olunan "kudret"in adresini şöyle göstermiştir:

> "Efendiler, biz, Türkler şimdiye kadar Avrupalılar indinde cansız, ruhsuz bir sürü halkdan başka bir şey değildik. Bu muharebe-i iktisadiye alem nazarında isbat edecek ki bizim de ruhumuz hem de âli bir habb-ı vatanla titreyen bir ruhumuz, bizim de kanımız hem de dünyanın en pakize, en saf kanı olan bir kanımız var."[76]

Kahvehanelerde yapılan toplantılar bunlarla da sınırlı değildi. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da önemli bir isim olarak ortaya çıkmış Rıza Tevfik de boykotla ilgili olarak 18 Ekim tarihinde Tepebaşı tiyatrosunda bir konferans vermiştir. O da hakim söylemin içinden konuşarak boykotu sıkı bir biçimde tavizsiz uygulamak gerektiğini ancak şiddet ey-

75 "Suriye'de Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 42, 17 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2-3.

76 "Kadıköy Gençler Kulübü," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4; "Geçenlerde Kadıköy Gençler Cemiyet-i Hayriyesi..." *Millet*, No. 78, 25 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

lemlerinden de kaçınmak gerektiğini, mağaza önlerinde birikmenin gereksiz olduğunu tekrarlamıştır.[77] Diğer birçok yerde olduğu gibi İzmir'de de boykot ile ilgili konferanslar verilmiştir. Örneğin boykot hareketinin İzmir'deki önemli şahsiyetlerinden biri olan Orman İdaresi Vekili Rıfat Efendi, Tire kapısındaki Eşref Paşa Camii'nin karşısındaki Giritli Ali Lasporaki'nin kahvehanesinde, civar kahvehane ve dükkânlarda bulunan ahaliyi de toplayarak bir konuşma yapmıştır. Rıfat Efendi bu nutkunda vatan sevgisinin ana, baba ve çocuk sevgisinden daha değerli olduğunu belirtmiştir. Vatana saldıran düşmana karşı manen ve maddeten karşılıkta bulunmak gerekliliğini vurgulamıştır. Ecdadın kanlarıyla yoğrulmuş topraklar için düşman mallarını kullanmamak gerektiğini söyleyen Rıfat Efendi aksi davranışları "alçaklık" olarak nitelemiştir. Rıfat Efendi daha sonra konuşmanın heyecan dozunu arttıracak kahvehanedeki dinleyicilerden "hamiyet-i milliye" ve "muhabbet-i vataniye"ye sahip olanların ellerini kaldırmalarını istemiştir. Herkesin heyecanla ellerini kaldırmasından sonra üç yüzden fazla insan başlarındaki fesleri ayaklar altına alarak parçalamışlardır.[78]

Boykot hareketine birçok kez ev sahipliği yapan bir kamusal mekân olan kahvehanelerden birinin sahibi olan Seydiköylü A. Dimopulos da "eskiden beri düşmanımız olan" dediği Avusturya ve Bulgaristan'dan bira satın almayacağını kamuoyuna duyurmuştur. Dimopulos ayrıca Paris adlı kahvehanesinin ismini "Meşrutiyet," "Budapeşte" adlı kahvehanesinin ismini de "Hürriyet" olarak değiştirmiştir. Yani uzun lafın kısası boykot hareketinden ve yarattığı atmosferden kamusal mekânların isimleri de nasibini almıştır.[79]

İttihad gazetesinin şehir muhabiri Müslüman kahvehanele-

77 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, (İstanbul, 1999), s. 304.

78 Gayret Mektebi Müdürü Ali Niyazi, "İttihad Gazetesi Müdüriyetine," *İttihad*, No. 20, 10 Şevval 1326, 4 Kasım 1908, 22 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

79 Hürriyet kahvehanesi Sahibi Seydiköylü A. Dimopulos, "Mektub," *İttihad*, No. 6, 19 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, 2.

rini akşamları dolaşarak buradaki havayı ve canlı tartışmaları çok iyi aksettirmiştir. Muhabirin tanıklıklarına binaen kahvelerde toplanan ahalinin kendi aralarında nasıl hararetli bir biçimde boykotu tartıştıklarını, iki ülke mallarını kullanmayacaklarını, dünkü beş paralık Bulgaristan'a haddini bildirmek gerektiğini, Osmanlı kanını emen Alman siyaseti yerine İngiliz politikasını takip etmenin lazım geldiğini, Avusturya'nın ne kadar çürük, adi mallara sahip olduğunu ve diğer birçok konuda hasbıhal ettiklerini öğrenmekteyiz.[80]

Görüldüğü üzere tiyatrolar ve kahvehaneler insanların biraraya geldikleri yerler ve iletişim kurdukları mekânlar olarak boykot hareketi içerisinde çok önemli işlevler üstlenmişlerdir. Birçok şehirde toplantılar, duyurular buralarda yapılmış, insanlar buralarda biraraya gelerek kararlar almışlardır. Çok öne çıkmasa veya zikredilmese de camilerde bu işlevi görmüştür. Örneğin Üsküp'te boykot kararı ahaliye camilerde duyurulmuş ve ertesi gün boykot uygulanmaya başlanmıştır. Ancak kahvehaneler boykot hareketi içerisinde kamusal bir mekân olarak daha fazla öne çıkmıştır ve Beyrut, Yafa gibi şehirlerden İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne gibi tüm şehirlere kahvehaneler ve çevreleri, çarşı meydanları, sokaklar boykotun önemli merkezleri olmuşlardır.[81]

Doğrudan Eylemler

Ancak halkın eylemleri ve boykota katılmaları yukarıda değinildiği gibi daha sonraki aylarda mitinglerle de sınırlı kalmamış, Avusturya mallarının dolaşımına engel olmak için çeşitli yerlerde mağaza ve tüccarlara da müdahalelerde bulunmuşlardır. Örneğin Beyrut'ta halk iki Avusturya vapurunun limana girmesine limanda toplanarak engel olmuştur. İstanbul'da ise

80 "Şehir Muhabirimizden," *İttihad*, No. 6, 19 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, 1.

81 Kahvehanelerin bir kamusal mekân olarak tahlili için bkz. Kerem Ünüvar, "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler," *Doğu Batı*, No. 5, (Kasım, Aralık, Ocak 1998-9), s. 186-196.

duvarlara asılan ve boykotun hâlâ devam ettiğini bildiren ilanları kaldırtmak isteyen Avusturyalı Gülizar mağazası mensuplarına halk engel olmuştur. Yine Beyrut'ta gizlice Avusturya şekeri çıkarıldığına dair haberlerin duyulması üzerine toplanan halk adı geçen mağazalara baskınlar düzenlemiş ve bulunan şekerler limanda bulunan vapura iade edilmiştir. Daha öncede değinildiği üzere Beyrut boykotun en şiddetli ve yoğun uygulandığı kentlerden biriydi. Örneğin Beyrut İttihat Meydanı'nda toplanan ve *Sabah* gazetesinin "hamiyette ifrata varmış" diye tanımladığı bir grup tiyatrolara ve şarkılı kahvelere giderek oradaki Avusturyalı tiyatrocu ve şarkıcıları (muganniye) eğlenceden men etmişlerdir. Bir başka gün ise ahali Oraz di-Back mağazasının önünde toplanmış ve Avusturya malı sattığı için mağazayı protesto etmişlerdir. Mağaza müdürü dükkânına Osmanlı ve Fransız bayrakları asarak toplanan kalabalığı teskin etmeye çalışmıştır. Adapazarı'nda ise toplanan ahali Avusturya malı getirtmiş olan bir tüccarı son kez uyarmış ve boykotun kendisine de yönelebileceği tehdidini savurmuştur. Trabzon Belediyesi'ne halk adına çekilen telgrafla Trabzon ahalisinin Avusturya ve Bulgaristan eşyalarını almayacaklarını bundan dolayı limana gelecek emtia ve yolcuları karaya çıkarmayacaklarını, her türlü sükûnet ve itidal çağrısı hilafına açıklanmışlardır. 3 Aralık 1908'de Avusturya mallarını indiren bir hamal birçok kişinin saldırısına uğramış, taşıdığı mallar da yakılmıştır.[82] Selanik yakınlarında bir mahalde yerel bir tüccara ait Avusturya'dan geldiği anlaşılan şeker çuvalları yakılmıştır. Yine Trabzon'da Avusturya'dan gelen mantarlar benzer bir şekilde yakılmış ve 1908 Osmanlı Boykotu bu doğrudan eylemlerle çağdaşı diğer boykotlara daha çok benzemiştir.[83]

Kavala'da Avusturya malı getirdiği anlaşılan bir mağazanın etrafı büyük bir kalabalıkla çevrelenmiş ve mağaza sahibi tüccara hakaretler edilmiştir. O esnada mağaza içerisinde alışveriş

82 Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908," *Toplumsal Tarih*, No. 8, Ağustos 1994, s. 18.

83 "Avusturya Emtiası Yakılıyor," *İttihad*, No. 58, 26 Zilkade 1326, 20 Aralık 1908, 7 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 4.

yapmakta olan iki Müslüman kadın dükkândan çıkarılmıştır. Olaylara sebep olanlar hakkında takibat yapılması üzerine iki yüz üç yüz kişiden oluşan bir grup hükümet konağına giderek jandarma kumandanının değiştirilmesini talep etmiş, ancak alınan tedbirler üzerine dağılmışlardır. Kavala kaymakamının bu tür eylemelere hoşgörü ile bakmaması tepki ile karşılanmıştır. Kaymakamın bu tür eylemleri yasakladığını bildirmesi sonrası ise yaklaşık on, on beş bin kişilik bir kalabalık hükümete gelmiş ve "kaymakamı istemeyiz, boykotajın muhafazasını isteriz" sloganları atarak kaymakamı protesto etmişlerdir. Bunun üzerine Drama Mutasarrıfı ve Selanik Merkez Kaymakamı Tahsin Bey Kavala'ya gönderilmiştir.

Galata'da da benzer bir olay meydana gelmiştir. Avusturyalı Tring mağazasına iki Müslüman kadının girdiğini gören iki öğrenci "Biz Avusturya'ya karşı boykotaj yapıyoruz O halde sizin buradan eşya almanız hamiyetsizliktir" diyerek kadınlara müdahale etmişlerdir. Bunun üzerine kadınlar bağırmaya başlamış ve etraflarına kalabalık toplanmıştır. İki öğrenci olay sonrası Köprü başındaki Aziziye Karakolu'na götürülmüşlerdir. İzmit'te de Çin boykotlarında görülebilecek bir kendiliğinden eylem yapılmıştır. Boykota rağmen Avusturya şekeri satmaya devam eden bir bakkal ahalinin gazabına uğramıştır. Bakkal şekerleri ile birlikte bir arabaya yüklenmiş, "Yuha! Boykotaj yapmayana" nidalarıyla sokaklarda gezdirilerek teşhir edilmiştir.[84]

---

84 "Ticaret Aforozu- Londra 16 Teşrinievvel," *İkdam*, No. 5173, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Bir Mağaza idaresinin Hareketi," *Sabah*, No. 6852, 25 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6923, 9 Zilhicce 1326, 2 Ocak 1908, 20 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Avusturya Vapurlarıyla Haydarpaşa'ya...," *Şûra-i Ümmet*, No. 82, 2 Zilhicce1326, 26 Aralık 1908, 13 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 5; "Beyrut'ta Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 75, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 4; "Nemse Bulgar Emtiası," *İttihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Kavala'da," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Kavala Hadisesi," *Sabah*, No. 6884, 29 Şevvâl 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3; "Dünkü Şayia," *Sabah*, No. 6926, 14 Zilhicce 1326, 7 Ocak 1908, 25 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 3; "Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Sabah*, No. 6918, 4 Zilhicce 1326, 28 Aralık 1908, 15 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3.

Hükümet ve İttihatçıların istedikleri itidal tam olarak sağlanmış değildir. İstanbul caddelerini davul-zurna eşliğinde dolaşan bir grup Eminönü civarlarında havaya ateş açmış ve buna çeşitli mahallelerde de devam etmiştir. Bahçekapı Nizamiye Karakolu önüne geldiklerinde ise Bulgaristan ve Avusturya ile bir harbe girişilecek olursa kendilerinin gönüllü olarak askere alınmalarını talep etmişlerdir. Bunlar itidal ve sükûnet çağrılarının yapıldığı bir ortamda istenilmeyen hareketlerdi. Buna benzer durumlar Beyrut ve Yafa gibi boykotun daha militanca uygulandığı yerlerde daha sık meydana gelmiş ve Avusturya'nın Osmanlı devletine şikâyette bulunduğu hadiseler sıklıkla buralarda meydana gelmiştir. Yafa'da anlaşıldığı kadarıyla sık sık şiddete de başvurulmuştur. Vapurların mallarını indirmesine cebren karşı konulduğu gibi, Avusturya postanesi de bir keresinde saldırıya uğramıştır.[85]

Ancak kendisi de itidal çağrılarını çokça yapmış olan 1908 Boykotu'nun asıl örgütleyicisi olan Boykotaj Cemiyeti bu tür taşkınlıklara biraz daha hoşgörülü yaklaşmıştır. Örneğin Aydın Tahrirat Müdürü Ebu-el-ahir Efendi'nin Aydın'da yukarıda bahsettiğimiz tarzda fes yırtma eylemleri sırasında fesi başından alınmış ve paralanmıştır. Yerine de bir keçe külah hediye edilmiştir. Bu hareket halk tarafından alkışlanmışsa da tahrirat müdürü bu eylemi yapan genci mahkemeye vermiştir. İzmir Boykotaj Cemiyeti bu hareketin bir anda yükselen "hiddet-i hissiyat-ı milliye"ye bağlı olduğunu söyleyerek, gencin affedilmesini telgrafla istemiştir. Ebu-el-ahır Efendi'nin davadan vazgeçmemesi üzerine Boykotaj Cemiyeti gazetesi *Gâve'de* ona şu şekilde seslenmiştir:

> "Yalnız şu harekatınız hamiyetli Aydın ahalisince mucib-i infial ve iğbirâr olurda sizi de Avusturya'nın bir metaı gibi boykot et-

85 "Dün Bazı Kimseler...," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 2; "Ticaret Aforozu," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Avusturya Aleyhinde Nümayişat-ı Hastnane," *İttihad*, No. 8, 22 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4; İbnü'z-Ziya, "İcmal-i Dahiliye," *İstişare*, Cilt 1, s. 283.

meğe karar verirler ise Aydın'da tahrirat müdürlüğü değil belediye çavuşluğu dahi yapamayacağınızı ihtar eyleriz."[86]

Görüldüğü üzere Boykotaj Cemiyeti bu sokak eylemlerini doğal karşılamış, gücünü toplumun mobilizasyonundan aldığından ahalinin hareketlerine ve liman işçilerine karşı yapılan girişimlerde kollayıcı bir pozisyon almıştır. Ayrıca bu yazı Captain Charles Cunningham Boycott örneğinde olduğu gibi metaya karşı yapılan boykotun kişilere karşı da çevrilebileceğini göstermesi açısından ilginçtir. *Gâve* bu vesile ile yayınladığı yazıda doğrudan Aydınlılara seslenmiştir:

> "Ümid ederiz ki siz, ey babayiğit Aydınlılar! Bu zatın şahsına karşu yapacağınız boykotaj ile ona güzel bir ders-i ibret vereceksiniz!... Böyle hamiyetsiz, vicdansız, köhne fikirli heriflere lanet!..."[87]

Yabancı devletlere teşekkür eden, Avusturya ve Bulgaristan devletlerini protesto eden ve boykot hareketinin devamını isteyen mitingler, nümayişler boykot süresince sıklıkları azalsa da devam etmiştir. 20 Kasım'da Kasımpaşa'da, 3 Aralık'ta Beyoğlu'nda muhtelif sefarethaneler tekrar ziyaret edilmiştir.[88]

Boykot ilanı ile birlikte halkın kendiliğinden eylemlerine bir yenisi daha eklenmiştir: Halkın boykot yapılan malları satan mağazalar etrafında toplanması ve eylemlerde bulunması. Halk sadece boykot yapılan mağazaların etrafını sarmıyor, millî fesleri, serpuşları satan yerli mağazaların önünde kendilerine yeni moda şapkalardan almak için de izdiham yaratabiliyordu. Bu mağazalar etrafında toplanma, elbette ki buradan yapılacak alışverişleri de engelleyen bir mahiyet taşımaktaydı. İlk başta Stein, Mayer ve Tring gibi adları ilan edilen Avustur-

86 Boykotaj Cemiyeti Namına İmza Mahfûzdur, "Aydın Tahrirat Müdürü Ebu-el-Ahir Efendiye," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 4.

87 "Gâve," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 4.

88 "Miting," *İkdam*, No. 5206, 27 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 10 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4; "Boykotaj Hakkında," *Şûra-i Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 6.

ya mağazalarının önünde daha çok meraktan toplanan kalabalıklar, yavaş yavaş bu mağazalara giren mallara ve tek tük müşterilere de müdahaleye başlamışlardır. Örneğin Kahire gibi Osmanlı'nın egemenliği dışında kalmış bir yerde Türkçe, Arapça ve Fransızca boykot çağrıları yapan beyannameler dağıtılmış ve halk Stein mağazasını çevreleyerek "Kahrolsun Avusturya, Yaşasın Türkiya" diye sloganlar atmıştır.[89] Aslında boykot yapılan mağazaların veya boykot yapılan malları satan mağazaların halk tarafından etrafının çevrilerek tecrit edilmesi ve buradan alışverişlerin fiziken engellenmesi erken veya geç, Çin'den Amerika'ya bütün boykot hareketlerinin ortak özelliklerindendir.[90] *Musavver Geveze* gazetesinin ilk sayfasından verdiği temsili karikatür mağazaların bu çevrelenmesinin yabancı örneklerinden çok da farklı olmadığı intibaını uyandırmaktadır.[91]

Mağazaların halk tarafından çevrilmesi hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ilk nümayişlerden daha fazla endişeye sevk etmiştir. Bu tutum aslında ağustos-eylül grev dalgasındaki tutumlarla paralellik taşımaktadır. Boykot gibi halkın özgür iradesine bağlı alışveriş etmeme isteğinden farklı olarak bu mağazalara fiziki müdahale, bir saldırı veya tecavüz olarak algılanabilirdi. Uluslararası hukuka aykırı bu tür eylemler özellikle Jön Türklerin yabancı müdahalesi korkularını artırmıştır. İstanbul'da bu tür kendiliğinden hareketlerin önü çabuk alınmış ve bunların yerini merkezî olarak organize edilen, daha kontrollü kitlesel mitingler almıştır. Ancak taşradaki büyük kentlerde bu tür kendiliğinden eylemler boykot sonuna kadar aralıklı olarak sürmüştür.

Örneğin Samsun'da yerel bir tiyatro grubu, "Samsun Osmanlı İttihat-ı Millî Kulübü," kamuoyunun ilgisini boykot ha-

89 "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 77, 29 Zilkade 1326, 23 Aralık 1908, 10 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2; "Tercüman-ı Hakikat'den:" *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1.

90 Monroe Friedman, *Comsumer Boycotts*, (Londra: Routledge, 1999), s. 72; Donald A. Jordan, *Chinese Boycotts Versus Japanese Bombs, The Failure of China's Revolutionary Diplomacy 1931-32*, (University of Michigan Press, 1991).

91 "Avusturya Malları," *Musavver Geveze*, No. 58, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1.

reketine celp edecek bir şekilde liman işçilerinin boykota katkısını işleyen bir boykot komedisi oynamıştır.[92] Liman da oynanan bu oyunu rahatlıkla "politik tiyatro"nun veya "sokak tiyatrosu"nun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir örneği kabul edebiliriz.

Organize veya kendiliğinden beliren mitinglerin, "nümayişlerin" yanında sokak eylemleri de eksik olamamıştır. Bu eylemlerin en tipik örneği insanların sokaklarda birbirlerine müdahale etmesi veya "fes yırtma bayramı" olarak da adlandırılmış olan doğrudan eylemlerdir. Boykotun ilk aylarında yeni ortaya çıkan alternatif serpuşlar yerine fes giymeye devam edenlerin fesleri başlarından alınarak yerlere atılmıştır. İnsanların başlarından feslerinin sokak ortasında alınıp yerlere atılması ilk İzmir'de ortaya çıkmıştır. Bu durum İzmir'in boykot hareketi içerisindeki konumundan kaynaklanmaktaydı. İzmir'in boykot hareketinde geri kaldığı ve boykotun burada çok gevşek uygulandığı üzerine birçok gazetede eleştiri yazısı yayınlanmıştır. Bunun üzerine boykot hareketinin önde gelenleri İzmir üzerine özel girişmlerde bulunmuş ve hareketin en faal boykotaj cemiyetini kurmuşlardır. Yine bu doğrultuda Boykotaj Cemiyeti tek resmi yayınını bu şehirde yayınlamıştır. Bunun üzerine İzmir'de boykot uygulaması sıkılaşmış ve daha militan girişimler gündeme gelmiştir. İnsanların sokak ortasında başlarından feslerinin alınması da buna bir örnektir. Bu eylem Selanik'in *Zaman* gazetesi tarafından "İzmir'de Fes Yırtma Bayramı" olarak tanımlanmış ve bu tür eylemler bundan sonra bu adla anılmıştır. Bunun yanında bir grup Giritlinin İzmir'de yaptığı gibi toplu olarak fesleri atma eylemleri de yapılmıştır. Bu eylemlerin en fazla ses getirenleri Beyrut ve İzmir'de yapılmıştır. *İttihad* gazetesi bu eylemleri şöyle aktarmıştır:

> "Dün memleketimizde millî bir hareket, bütün bir ahalinin arzusu üzerine nümayişler yapıldı. Rast gelen adamın eğer başında fes görüldü ise alındı, yırtıldı. Velhasıl o eski serpuş,

92 "Samsun Osmanlı İttihad-ı Millî Kulübü," *Aks-ı Sada*, No. 40, 5 Zilhicce 1326, 16 Kanunievvel 1324, 29 Aralık 1908, Salı, s. 3.

tagannî baş örtüsü olan fesler çıkartıldı. Yerine kalpak her ne isterse onu giymesi içun herkes serbest bırakıldı."[93]

Benzer olaylar diğer şehirlerde de yaşanmıştır. Örneğin Selanik'te sokak başlarına asılan ilanlarla Selanikliler "feslerini atmağa ve umumen kalpak giymeğe" davet edilmişlerdir. Bu ilanlar "Hamiyetmendan Ahali" olarak imzalanmıştır. Sefa Kıraathanesi'nde ve hükümet karşısındaki kıraathanede toplanan ahali başlarındaki fesleri yırtmış ve fes yerine kalpak giymeye yemin etmiştir.

Selanikliler aslında bu hareketlerinde İzmirlilere özenmişlerdi. İzmir'de Fes Yırtma Bayramı olarak adlandırılan olayları anlatan gazete sayfaları afişler şeklinde Selanik duvarlarını süslemiştir. Aynı zamanda *Ittihat ve Terakki* ve *Zaman* gazetelerinin de okunması için ilanlar asılmıştır. Bunun üzerine bu olay Selanik'te çok popüler bir vaka halini alır. Birçok insan bu tarihten itibaren Selanik'te de kalpak giymeye başlar. Ancak özellikle liman işçilerinin öncülüğünde insanların feslerini başlarından almaya başlayan gençler bazen çatışmalara da yol açmıştır. Örneğin Belediye Caddesi'nden geçmekte olan bir Müslüman fesinin başından alınması sebebiyle kızıp belindeki revolverine davranmış, ancak şans eseri kurşunlardan kimse yaralanmamıştır. Bu olaylardan sonra kalpak kullanımı yaygınlaşmış, liman işçileri nümayişlere kalpaklarıyla katılır olmuşlardır. İnsanların değişik şapkalarla sokaklarda belirmesi gibi olağanüstü bir hal *Ittihad* gazetesi tarafından da "karnaval" olarak nitelenmiştir. Gerçekten de modern toplumsal hareketlerin ve protestoların önemli bir özelliği kendi simgeleriyle, eylemleriyle bir olağandışılık halini yaratmalarıdır. Bu noktada sokaklarda bir serpuş cümbüşünün yaşanması, karnavalvari bir görüntüye neden olmuş ve bu durum çokça tekrar edildiği üzere boykotu tüm kamuoyu nazarında görünür kılmıştır.[94]

---

93 *Ittihad* gazetesinden aktaran, "İzmir'de Çıkan Ittihad Gazetesi..." *Ittihat ve Terakki*, No. 67, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

94 Ferruh, "Fes mi Kalpak mı?" *Ittihad*, No. 59, 28 Zilkade 1326, 22 Aralık 1908, 9 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 2-3; "Serpuş Meselesi," *Ittihad*, No. 17, 7 Şevval 1326, 41 Kasım 1908, 19 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1-2.

Öyle ki fes yerine giyilen değişik şapkalar, boykot hareketinden toplumun hafızasında kalan en net görüntülerdir. Örneğin dönem üzerine kaleme alınmış birçok anıda boykot hep bir "fes boykotu" şeklinde hatırlanmış, insanların başlarındaki feslerin sokak ortasında alınması eylemlerine ise genellikle değinilmeden geçilmemiştir.[95] İleride Millî Eğitim Bakanı olacak Hasan Ali Yücel'in 1908 Osmanlı Boykotu'na ilişkin hatırladıklarının şu kısmı alıntılamaya değerdir:

> "Herkesin kendini beğendiği zamanlar olur ya!.. Benim de on, on iki yaşlarımda bu beyaz külahla aynadaki hayalim, en sevdiğim halimdir. Soluk benzim, iri gözlerim ve bol çatık kaşlarımın üstünde bu uzun, kalıp tutmaz beyaz külahla kendimi efe bir delikanlı hissediyordum. Hani, sahiden bir harp olsa gönüllü gidecektim. Sokaklarda kırmızı fes giymeye devam edenler, vatanperverliği coşmuş yurttaşların tecavüzlerine uğruyorlardı. Fesleri baştan alınıyor, parça parça edilip yerlere atılıyordu."[96]

Hilmi Uran'ın zihninde 1908 Osmanlı Boykotu'na ilişkin kalan enstantane de şöyledir:

> "Caddelerden, başında fes ile geçenlerin peşine küçük çocuklar takılıyor ve etrafın alaylı nazarları arasında, "Yırt, yırt!" diye bağırarak onları başlarından fesleri çıkarıp atmaya icbar ediyordu.
>
> O sıralarda İzmir'de vali bulunan ihtiyar vezir Rauf Paşa'ya da bir heyet girerek umuma uymasını kendisine teklif etmiş ve ona da bir boykotaj külahı giydirmişti."[97]

---

95 Ahmet Emin Yalman birçok kişinin başlarına külah geçirdiğini, birçoğunun da fesin halk tarafından yırtılmasını önlemek maksadıyla açık baş gezdiğini yazmıştır. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt I, (?), s. 84.

96 Hasan Ali Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, (İstanbul: 1990), s. 181. Hasan Ali Yücel Çinlilerin Amerika'ya o sıralarda boykot yaptıkları için misal olarak gösterildiğini de hatırlamaktadır.

97 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, (Ankara: 1959), s. 30.

Hasan Ali Yücel ve Hilmi Uran'ın canlı tasvirlerinin yanında diğer anılar 1908 Osmanlı Boykotu'na ilişkin olarak, "boykot" denilen yeni bir eylemin öğrenildiğini ve netice itibariyle bunun beyhude bir çaba olarak kaldığını belirtmişlerdir.[98]

Aydın'da birçok kendiliğinden doğrudan eylemler olmuş ve birçok kişi şapkalarını bunların neticesinde değiştirmiştir. Genel olarak basın bu hareketlere, tavırlara mesafeli yaklaşsa da takdir etmekten de geri durmamıştır. Ancak sokaklarda fes giyen insanlara sataşmalar ve saldırı haberleriyle işin rengi değişmiş ve bu tür eylemler kınanmıştır.[99] Rum gazetesi *Amaltheia* da bu "Fes Yırtma Bayramı"nı desteklemiştir.[100]

Mağazaların etrafının kalabalıklar tarafından çevrelenmesi ile birlikte, basında halkın öç alma duygularına tercüman olan tasvirler yer almıştır. Bunların en tipik olanlarından bir tanesi *Sabah* gazetesinin tasviridir. Bu tasvire göre mağazalara artık kimseler girmemekte yani amiyane tabirle sinek avlamaktadırlar. Vaktiyle gülen, sağa sola koşan, pazarlığa hiçbir şekilde yanaşmayan, şuh ve yalnız kaldıkça opera söyleyen, kadın işçilere bakan dükkân sahipleri boykot sonrası, camekandaki mankenlerle birlikte melun melun düşünmektedirler. Kasanın arkasından dışarıdaki bambaşka manzarayı seyretmektedirler. Caddede bir bayram havası vardır ve mağazanın bu zavallı durumunu merak eden yaşlı bir hanım eğilerek "Oh! Böyle yapayalnız kalınız da Bosna'yı almayı görünüz" demektedir.[101] Bu tasvirlerin "alt metinlerinde" burnu havada yabancı mağaza-

98 Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, (Istanbul: 1989), s. 54; Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, (Istanbul: 1976), s. 50; Ahmet Ihsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, (Istanbul: 1993), s. 173; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt I-II, (Istanbul: 1967), 278; Ahmet Cevat Emre, *Iki Neslin Tarihi*, (Istanbul: 1960), s. 115.

99 "Fesler ve Kalpaklar," *Ittihat ve Terakki*, No. 70, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3; "Fes-Kalpak Meselesi," *Ittihat ve Terakki*, No. 71, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1.

100 "Smirnaiki Iho," *Amaltheia*, 21 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3 ve "Ta Fesia," *Amaltheia*, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.

101 "Avusturya Emtiası," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3-4.

lardan alınan intikam ve alay etme okunmaktadır. "Sinek avlama" tanımlaması basında çok yaygın olarak kullanılmıştır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi bu tür yabancı müdahalesine veya Meşrutiyet aleyhine girişimlere meydan verebilecek hareketlerin önü alınmaya çalışılmış ve ekim ayının sonlarına doğru özellikle İstanbul'da başarılı olunmuştur. Basın halka mağaza önlerindeki izdihama son verdiği için teşekkür etmiş ve serbest ticarete kimsenin zorla engel koyamayacağı tekrarlanmıştır. İlk tepki eylemlerinde olduğu gibi bunu meşrûlaştıracak argümanlar ileri sürülmüştür.

Örneğin mağaza önlerinden çekilindiği takdirde yabancı mağazaların uğradığı "gariban durum" ve onlara indirilen darbenin daha net görüleceği sık sık tekrarlanmıştır. Bu arada çok sık tekrarlanan vurgulardan bir tanesi de ünlü Osmanlı terbiyesi olmuştur. Avusturya ticaretine darbe indirmek için gazetelerde makaleler yayınlanabileceğini, sokaklara yaftalar asılabileceğini, halka nasihatte bulunabileceği söylenmiş ancak Avusturya mağazalarına girenleri engellemeye çalışmanın veya buradan çıkanların yuhalanmasının Osmanlı terbiyesine, ciddiyetine ve belediye nizamnamelerine uygun olmayacağı uyarıları yapılmıştır. Ayrıca bu kalabalıklar içerisine hain maksatları olabilecek "fena adamların" veya istibdat taraftarı hafiyelerin sızabileceği tekrar tekrar belirtilerek vatandaşlardan bu tür tehlikeli eylemlere son vermeleri ve vatanın selametini tehlikeye atmamaları istenmiştir. Daha önceki toprak kayıpları hatırlatılarak savaşlar veya yabancı devletlerin müdahalesi sonucunu getiren "mülahasızlık, ataklık, telaş ve heyecan"lara dikkat çekilmiştir. Osmanlıların bu tür "*şan-ı millilerine*" yakışmayacak taruzlara tenezzül etmeyecekleri iddia edilmiştir. "İfrata kaçan, manasız, lüzumsuz" nümayişler "şarlatanlık" olarak nitelendirilerek, Türklüğe mahsus vakurluk sayesinde efkar-ı umumiyenin başvurduğu harb-ı iktisadinin protesto için en iyi araç olduğu savunulmuştur. Hem bu eylem sayesinde memlekette artık bir "intibah-ı ticari" de söz konusudur.[102]

102 "Avusturya Emtiası," *İkdam*, No. 5166, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3; "Avusturya Ticaretine Karşı," *Tanin*, No. 72, 15 Ra-

Hatta *Sabah* gazetesi daha ilginç bir argüman kullanmıştır. Bu gazetenin aldığı istihbarata göre Avusturya mağazaları bazı kişileri para karşılığı tutarak alışveriş ediyor görünümü vermekte ve Osmanlıları tahrik ederek bir fiziki saldırıya sebebiyet vermeyi planlamaktadır. Meşrû boykot hareketine karşı herhangi bir tedbir alamayan bu dükkânlar fiziki bir saldırı sonucu boykotu durdurmak için ellerine uygun fırsatın geçeceğini düşünmektedirler. Bundan dolayı *Sabah* gazetesi Avusturya mağazaları içerilerinde görülecek insanların gerçek müşteri olmadığını, sahte oyuncular olduğunu ilan ederek ortaya çıkabilecek çatışmaların önüne geçmek istemiştir. Bunlara sadece gülünüp geçilmesi tavsiye edilmiş bundan sonra bu dükkânlar önünde toplanmak da *hamiyetsizlik* olarak nitelenmiştir:

> "Bu suretde hareket eden bulunursa kendisinin ya bir mesele çıkarmak arzusunda bir hain, yahud efrad-ı Osmaniye arasında vücudunu tasdik etmek ihtimali bulunmayan bir vicdansız olduğuna hüküm ederek haline bırakmalıdır."[103]

Görüldüğü üzere basın halkın mobilizasyonunu kontrol altına alarak belli bir kanala yönlendirmeye çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda çok farklı argümanlara başvurmuştur.

Buna benzer diğer bir argüman *Anadolu* gazetesinde yer almıştır. Avusturya'nın halkı tahrik ederek, Babıâli'ye siyasi baskı yapmanın yollarını aradığını bu gazete de tekrarlamıştır. Buna örnek olarak da ileride "Bayrak meselesi" olarak ele alacağımız, Osmanlı sancağının Avusturyalı iki askerce hakarete uğraması olayına atıf yapmıştır. Konya'nın yerel gazetesi Avusturyalı bir takım "büyük adamların" yakında Konya civarına av seyahati yapmaya geleceklerini haber vererek, Osmanlılar-

---

mazan 1326, [11 Ekim 1908], 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 3-4; "Ticaret Afarozu," *Ikdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3; "Bir Muhavere-i Siyasiye," *Musavver Geveze*, No. 55, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylûl 1324, Perşembe, s. 2-4; "Efkar-ı Umumiye," *Ittihad*, No. 9, 23 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1.

103 Şehrimizde Avusturya Menafini...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eyıûl 1324, Pazar, s. 3-4.

dan bunlara karşı herhangi bir tecavüzde bulunmamalarını rica etmiştir. Zira gazeteye göre bu adamların asıl sebep-i ziyaretleri av değil Osmanlıları tahrik etmektir.

> "...mümkün olduğu kadar rast geldiğimiz yerlerde kendilerine lazım gelen muavenet ve hürmetde bulunalım da meziyet-i Osmaniyemize –şu zamanda bile- onları hayran bırakalım.
>
> Yaşasun Osmanlılar–Yaşasun Osmanlıların Misafirperverlikleri"[104]

Örgütlü Eylemler

Bu tür kendiliğinden eylemlerin yerini zamanla örgütlenen merkezî eylemler almıştır. Bunlar büyük bir ihtimalle fevri hareketlerin önünü almak ve açığa çıkmış "millî heyecanı" belli bir noktaya kanalize etmek ve kontrol altına almak işlevini görmüşler ve muhtemelen de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından örgütlenmişlerdir. İlk miting haberleri taşradan gelmiş, Edirne, Konya, Bursa ve Kastamonu'da yapılan mitinglerle düvel-i muazzama hariciye nezaretlerine protestolar gönderilmiştir.

13 Ekim 1908'de ise İstanbul Sultan Ahmet (Ayasofya) meydanında büyük bir miting yapılmıştır. Mitingin ilan edilen sebepleri, ilk tepki eylemlerinden farklı değildir: Bulgaristan ve Avusturya'nın Berlin Anlaşması hükümleri hilafına yapılan hareketleri protesto ve bu hareketleri tasdik etmeyen dost milletlere teşekkür etmek. Mitingin duyurulmasında mitingin program ve intizamına uyulması gerektiği, "muharebe isteriz" gibi eylemin maksadının dışında taleplerin dile getirilmemesi sıkı sıkı tembih edilmiştir. Zaten genelde birçok yazıda harbe girişmenin Osmanlı'nın zararına olacağı tarihten örneklerle desteklenerek ifade edilmiştir. Osmanlıların ünlü terbiyeleri ve itidali çerçevesinde her türlü taşkınlıktan kaçınılması istenmiştir. Bu tür eylemlerde daha tecrübeli Avrupalı milletlerin nasıl miting-

104 "Basiretkarane Hareket Etmek Lazımdır," *Anadolu*, No. 20, 24 Şevval 1326, 19 Kasım 1908, 6 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 1.

"Sultan Ahmet'de Bulgaristan ve Avusturya'nın Hareketini Protesto ve Boykotaj Kararı İçun İctima-i Umumi", Musavver Muhit, *5 Kasım 1908.*

ler düzenlediği bir örnek olarak tasvir edilmiştir. Miting istenildiği şekilde kitlesel (basına göre on beş ile elli bin kişi arası) ve düzenli bir şekilde yapılmış ve İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne teşekkür edilmiştir. Mitinge Osmanlı devletinin muhtelif etnik grup ve cemaatlerine mensup milletler ile Yunanlılar (*Tanin* gazetesi diğer gazetelerin aksine Yunan sözcüğünü kullanmamış, "Rumlar dahi vardı" demiştir), Sırplar ve Karadağlılar katılmışlardır. Mitingde daha önceden ilan edildiği şekilde sırasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti Azasından ve Mektep-i Mülkiye Müdürü Celal Bey, Ulema-i İslâmîye'den Havacezade Mustafa Asım Efendi, Rum cemaatinden Kozmidi Efendi, Ermeni cemaatinden Duyun-u Umumiye Hukuk Müdürü Halıcıyan Efendi, Musevi vatandaşlardan İshak Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Erkan-ı Harb Zabitanı'ndan İsmail Hakkı Bey ve Binbaşı Mahmut Bey birer konuşma yapmışlardır. Kolaylıkla fark edilebileceği üzere konuşacak kişiler niteliklerine göre özel olarak seçilmişlerdir. Bir nevi Meşrutiyet sonrası ideal Osmanlı toplumu tüm unsurlarıyla birlik içinde tepki vermekteydi. Bundan dolayı sembolik

önemi çok yüksekti. Konuşmalardaki ana vurgular; metin olmak gerekliliği, heyecana kapılınmaması ve siyasette akıl ile mantık yerine hissiyat ile davranılamayacağı olmuştur. Miting boyunca çeşitli devletlerin bayrakları meydanda dolaşmış, bir araba içinde mavi ve beyaz kumaşlara sarılmış Yunanlı bir kadın Yunan ve Osmanlı bayraklarını yan yana getirmiş, sık sık "Yaşasın Osmanlılar, Yaşasın İttihat ve Terakki, Kahrolsun müstebitler" sloganları atılmıştır. Miting, bir Arap'ın dua okuması ve meydandakilerin haklarını ve itidallerini koruyacaklarını ilan etmeleriyle sonra ermiştir. Bu miting ayrıca yabancı gazetelerin İstanbul muhabirleri tarafından sinematografla gösterilmek üzere fotoğraflanmıştır.[105]

İstanbul mitinginden önce olduğu gibi sonra da mitingler yapılmaya devam edilmiştir. Örneğin Tekfurdağı'nda köylerden de gelen binlerce kişi İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Şerif Bey'in öncülüğünde İngiltere konsolosluğunun önünde nümayişte bulunmuşlardır. Kavala'da ise yaklaşık sekiz bin kişinin katıldığı mitingde Türkçe, Rumca ve İspanyolca yapılan konuşmalarla Avusturya ve Bulgaristan'a karşı ilan edilen iktisadi harbin faydaları anlatılmış, dost hükümetler alkışlanmıştır. Benzer bir şekilde Dedeağaç ve Manastırda da mitingler düzenlenmiştir. Buralarda da çarşılar kapanmış, mitinglerde Türkçe, Rumca, Arnavutça, Bulgarca, Sırpça, Romence ve İbranice konuşmalar yapılmıştır. Konya'daki mitingde de vatandaşlara vatanperverliğin itidal ile gösterilebileceği söylenmiştir. Diğer birçok yerde olduğu gibi Trabzon'da

105 "Bugünkü Miting," *İkdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, Salı, s. 3; "Dünkü Cesim İctima," *Tanin*, No. 75, 18 Ramazan 1326, [14 Ekim 1908], 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 8; "Dünkü İctima-i Umumi," *Sabah*, No. 6845, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 3-4; Sultan Ahmed İctima-i Umumiyesi," *İkdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Dünkü İstima-i Umumi," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; "İstanbul'da Miting," *İttihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Tanin Refikimizden," *İttihad*, No. 9, 23 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1; "Devlet-i Aliye – Bulgaristan," *Anadolu*, No. 10, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1.

da Müslüman, Rum ve Ermeni ahali şehrin meydanında büyük bir miting yapmış ve Avusturya ile Bulgaristan'ın boykot edileceği telgraflarla Trabzon ahalisi adına tüm dünyaya duyurulmuştur. Bu dönemde örgütlenen mitinglerden farklı olarak Museviler cemaat olarak tek başlarına Okmeydanı'nda Avusturya ve Bulgaristan'a karşı boykot yapacaklarını ilan etikleri bir miting yapmışlardır. Yine Kahire'de "Cemiyet-i Osmaniye İttihad Kulübü" kurulmuş ve Dersaadet'den fes talep etmiştir. Mısırda ise "İttifak ve i'tisâm-ı Osmanî Cemiyeti" tarafından bir miting düzenlenmiş ve yaklaşık beş bin kişi İstanbul'dan beyaz fes talep etmişlerdir. İstanbul'daki Sırplar da Osmanlı ve Sırp bayraklarıyla büyük bir "nümayiş" örgütlemişlerdir. Sırbistan'da Avusturya karşıtı hareket ve boykot da şiddetlenecektir.[106] İzmir'de de daha çok gençlerden oluşan bir kalabalık çeşitli dillerde konuşmaların yapıldığı bir miting düzenlemişler ve ecnebi konsolosları ziyaret etmişlerdir. Bu eylem esnasında Müslümanlar ile Rumlar arasında saldırılar olacağına dair şayialar yalanlanmıştır. Kışla meydanında toplanan binlerce insan ellerinde Osmanlı ve İngiliz bayraklarıyla konsoloslukları ziyaretin ardından, önde gelen gazetelerin yazarlarının konuşmalar yaptığı bir miting düzenlemiştir. Beyrut'ta da diğer yerlerdeki mitinglerde yapılan konuşmalar yapılmış, yabancı konsoloslara teşekkür telgrafları çekilmiştir. Benzer bir şekilde Cidde de Kasım Zeynel Ali Rıza Efendi öncülüğünde toplanan halk Avusturya emtiası almayacaklarını ilan ederek, Avusturya'yı protesto etmişlerdir.[107] Yukarı da zik-

106 "Nümayişler," *İkdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2; "Avusturya Malları," *Tanin*, No. 77, 20 Ramazan 1326, [16 Ekim 1908], 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 8; "Ahiren Dedeağaç'da Avusturyalılar...," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4; "Konya'da," *Tanin*, No. 80, 23 Ramazan 1326, [19 Ekim 1908], 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 7; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4; "Musevilerin Mitingi," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4; "Mısırda Boykotaj," *Sabah*, No. 6853, 26 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4.

107 "İzmir'de Bir Nümayiş," *Tanin*, No. 92, 7 Şevval 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4; "İzmir'de Nümayişler," *Sabah*, No. 6862, 7

Avusturya mağazalarının "kuşatılmasını" çizimle gösteren Musavver Geveze, *11 Ekim 1908.*

redilen yerlerde olduğu gibi Aydın'da da çok canlı bir gösteri düzenlenmiştir. Aydın Başpiskoposluğu'ndan yürümeye başlayan Rum göstericiler pazar yerinde diğer göstericilerle birleşmişler ve beraber belediyeye kadar yürümüşlerdir. Burada be-

Şevvâl 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 3; "Beyrut Muhabirimizden Aldığımız Bir Mektub," *Sabah*, No. 6862, 7 Şevvâl 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4; "Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Tanin*, No. 90, 5 Şevval 1326, 31 Ekim 1908, 18 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4; "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 80, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; "Nümayiş," *Itthad*, No. 16, 6 Şevval 1326, 31 Ekim 1908, 18 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4; "İstanbul'da Bulunan Sırblılar," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 2.

lediye başkanı da göstericilere katılmış ve ilk önce Yahudi mahallesine daha sonra da İngiliz ve Fransa konsolosluklarına yürünmüştür. Mithat Efendi adlı birisi iki konsolosluk önünde de birer konuşma yapmıştır. İngiliz konsolosluğunda Robert Lorimer, Fransız konsolosluğundan da De. A. Apostolidis birer cevabi konuşmada bulunmuşlar ve Aydın halkının eylemini desteklemişlerdir. Bu eylem boyunca birçok göstericinin başında "yerli" fesler ve kalpaklar dikkat çekmiştir.[108] Aynı günlerde daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere boykottan zarara uğrayan fesçi esnafı da ellerinde bayraklar sokakları arşınlamışlardır. Kendiliğinden eylemler, örgütlü mitingler ve protestolarının doğrudan sokak eylemleri, feslerin yerlerde paralanması kamuoyunun dikkatini fazlasıyla boykot hareketine celp etmiştir. Bu tür eylemler Osmanlıların hissiyatını galeyana getirici hareketlerdi. Eşyalarını Osmanlılık uğruna yakan, gaza bulayan tüccarlara da rastlanıyordu. Örneğin boykot ilanından önce Avusturya'dan bağıt ısmarlamış olan Rum *Amaltheia* gazetesinin sahibi Salomonidis Efendi de aslında boykottan muaf olan yüz top kağıdını Osmanlı hamiyeti ve vatanperverliği için feda ederek yırtıp atmıştır. Söylemeye hacet yok ki bu hareket Osmanlı Boykotu için çok manidar bir hareketti. *İttihad* gazetesi meslektaşı Salomonidis Efendi'yi canı gönülden tebrik etmiştir.[109]

Bayrak Meselesi

Boykot esnasında kamuoyunda Avusturya karşıtı hisleri galeyana getirecek farklı olaylar da meydana gelmiştir. Bosna Hersek'in ilhakı sonrası oluşan tepkilere, örgütlenen eylemlere ve boykota Avusturyalılar da bir takım hareketlerle yardımcı olmuşlardır. Bunlardan bir tanesi Kasım ayı içerisinde meydana gelen "Bayrak Meselesi"dir. Galata'nın Mumhane caddesinde bulunan Yanko'nun gazinosuna gelen Hırvat Hıristo, Bul-

108 "To En Aidinio Syllalitirion," *Amaltheia*, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 3.

109 İmza Mahfuzdur, "İttihad Gazetesi İdarehanesine," *İttihad*, No. 46, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

gar Istefo ve Avusturyalı dört asker kendi aralarında tartışmışlar, kavga etmişler, çıkarken de garsona hesaptan dolayı itiraz etmişlerdir. Buraya kadar ki olay tipik bir sarhoş-meyhaneci ilişkisi iken grubun çıkarken Fransız ve Yunan bayrakları arasında asılı duran Osmanlı bayrağını indirip ayakları altında parçalamaları olayı gazetelere taşımıştır. Sarhoş grup ilk önce orada bulunanlar tarafından dışarı atılmışlarsa da, tekrar gelip meyhanede maddi zarara yol açmışlar, etrafı kırıp dökmüşlerdir. Olay ertesi hariciye nezaretinden ve Beyoğlu mutasarrıflığından Avusturya konsolosluğuna gerekli tebligatta bulunulmuştur. Avusturya sefiri gerekli tahkikatın yapılmakta olduğunu cevaben bildirmiştir. Ancak daha sonra Beyoğlu mutasarrıflığına gönderilen takrir ile Avusturya sefaretinde çalışanlar arasında "Bayrak Meselesi"ne karışan kimsenin olmadığı beyan edilmiştir. Ancak gazeteler olayın görgü şahitlerinin adlarını da vererek inkâr edilemez olduğunu yazmışlar ve bu konuda gereğinin yapılmasını istemişlerdir. Sonunda Hıristo ve Istefo mahkemeye çıkarılarak sekizer gün hapis, maddi hasar dolayısıyla da altı yüz kuruş nakit para cezasına çarptırılmışlardır. Ancak mahkeme sırasında şahitlerin ısrarla iki zanlı ile beraber bulunan Avusturyalı zabitlerin Osmanlı bayrağını yırttıklarını ifade etmelerine rağmen iki zanlıya refakat eden Avusturya konsolos tercümanı şahitlerin bu konuda fikir beyan etmelerine karşı çıkmıştır.[110] Bayrak meselesi mahkemede bu şekilde kapanmıştır. Ancak haber ve yazılardan anlaşıldığı

110 "Osmanlı Bayrağı," *Ikdam*, No. 5195, 16 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2; "Osmanlı Sancağı ve Avusturya Sefirinin Cevabı," *Ikdam*, No. 5197, 18 Şevval 1326, 13 Kasım 1908, 31 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 1; "Osmanlı Sancağı- Meselenin Hakikati," *Ikdam*, No. 5202, 23 Şevval 1326, 18 Kasım 1908, 5 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; "Bayrak Meselesi," *Şûra-i Ümmet*, No. 50, 30 Şevvâl 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 7; "Yine Bayrak Meselesi," *Ikdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; "Şuun-u Dahiliye-Osmanlı Bayrağı Meselesi," *Ittihat ve Terakki*, No. 49, 25 Şevval 1326, 19 Kasım 1908, 6 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 1; "Osmanlı Sancağı," *Ittihat ve Terakki*, No. 55, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 1; "Bayrağımıza Hakaret," *Ittihad*, No. 19, 9 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4; İbnü'z-Ziya, "İcmal-ı Dahiliye," *İstişare*, No. 9, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1909, Perşembe, s. 427-428.

kadarı ile Osmanlı bayrağının bu şekilde saldırıya uğraması üzerine çok büyük feveran koparılmamıştır. Bunun nedenlerinden birisi kamuoyunun galeyana gelmesi ve yeni eylem dalgasının başlaması korkusu olduğu kadar, bayrağın Osmanlı toplumunda henüz modern anlamda kutsal bir simge haline gelmemiş olmasıdır. Oysaki "bayrak"ın Osmanlı'nın simgesel dünyasında müstesna bir yeri olagelmiştir.[111] Örneğin boykot sırasında Belgrat'ta Avusturya karşıtı eylemler örgütleyen Sırp gönüllülere Osmanlı sefiri bir Osmanlı sancağı hediye etmiştir.[112] Daha önce de değinildiği üzere Meşrutiyet sonrası birçok eyleme Osmanlılar birçok bayrak ile beraber katılmış ve Osmanlı ve Yunan bayrakları birçok gösteride eşit bir konumda dalgalanmış, bu durum herhangi bir rahatsızlık yaratmamıştır. Sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 grevleri sırasındaki gösterilerde bu durumu eleştirmiş ve göstericilerin Yunan ve Ermeni bayraklarını taşımalarına itiraz etmiştir.[113] Ancak bu durumda çok büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. Bayrak meselesi Osmanlı kamuoyunda infial yaratmamışsa da Avusturya karşıtı hisleri ve boykotu tahkim eden bir unsur olmuş ve tüm imparatorluk basınında yer almıştır. Oysaki 1908 Boykotu'nun üzerinden daha üç dört sene geçmeden Yunan bayrağına benzeyen objeler bile tepki çekecektir. Boykot sırasında Yunan marşının ayakta dinlendiği tiyatrolarda Yunan bayrağı "tahkir" edilecek veya Pendik tren istasyonunun bekleme salonunun perdelerinin Yunan bayrağına benzemesi değiştirilmesini gerektirecektir.[114]

Avusturyalıların hareketleri bununla da sınırlı kalmamıştır. Galata rıhtımından kalkan Lloyd Kumpanyası'na ait "Baron Gal" adlı vapurdan yirmi elden fazla ateş açılmıştır. Bu duru-

111 Selim Deringil, "Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törensel Doku:" Görünmeden Görünmek," *Toplum ve Bilim*, No. 62, Yaz-Güz 1993, s. 45-46.

112 "Belgrad'dan Bildiriliyor," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 2.

113 "Yavuz Selim Karakışla, "1908 Grevleri," s. 198.

114 BOA. DH-MTV Dosya No. 26, Gömlek No. 7, 1330.Receb.14; BOA. DH-MTV Dosya No. 26, Gömlek No. 3, 1329.Ramazan.5.

mun "boykotajın Avusturyalıların başına vurmasından kaynaklandığı" şeklindeki açıklamalar ile boykotun ne kadar da başarılı olduğunu ispatladığı dile getirilmiştir.[115]

"Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman Kardeşlerimiz"

Boykot süresince kamuoyunun dikkatini Avusturya ve Bulgaristan üzerine çeken ve "millî" ve dini hisleri tahrik eden bir diğer gelişme bu iki ülkede kalan Müslüman nüfus ile ilgili olarak gelen haberlerdir. Bu iki ülkenin ilhak ve istiklâl ilanları sonrası buralarda yaşayan Müslümanlara zulüm edildiğine dair birçok haber gazeteleri kaplamıştır. Bu gelişmelerle birlikte bir de göç sorunu ortaya çıkmıştır. Bazı Bosna Müslümanları Çetine'deki Osmanlı sefarethanesine başvurarak Osmanlı topraklarına sevk edilmelerini istemişlerdir. Ancak Osmanlı hükümeti Çetine Sefarethanesi'ne yazdığı yazı ile Bosnalıların vatanlarında kalmalarının hem kendileri için hem de siyaseten daha hayırlı olacağını bildirmiştir.[116] Ancak bu karara rağmen Bosna Müslümanlarının hicret etmeye başladıklarına dair haberler gelmeye devam etmiştir. Osmanlı basını Bosna Müslümanlarına seslenerek şehit kanları ile sulanmış bu bereketli toprakları Avusturya'ya bırakmamalarını, Avusturya hükümetinin gelecekte buralara yerleşmesine bir engel teşkil etmelerini istemişlerdir. Hatta buradaki Müslümanlar ile Macarlar karşılaştırılmış ve Macarların Avusturya içerisinde yok olmaması topraklarını terk etmeyerek yaptıkları mücadelelerine bağlanmıştır. *İkdam* gazetesi vatanı terk etmenin sosyal ve siyasi mevcudiyeti bozmak demek olacağını yazmıştır.[117]

---

115 "Avusturyalıların Nümayişi," *Şûra-i Ümmet*, No. 69, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4; "Dün Saat Altıda...," *İkdam*, No. 5227, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4-5.

116 "Bosna Müslümanları Hicret Ediyor," *Tanin*, No. 82, 25 Ramazan 1326, [21 Ekim 1908], 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 8; "Bosna Muhacirleri," *Sabah*, No. 6860, 5 Şevvâl 1326, 31 Ekim 1908, 18 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

117 "Bosna Müslümanları Hicret Ediyor," *İkdam*, No. 5205, 26 Şevval 1326, 21 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2.

"Saraybosna'da Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya İlhakını Müşîr Beyannamenin Ahali Tarafından Mutaalası", Musavver Muhit, *12 Kasım 1908.*

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olan *Şûra-yı Ümmet* gazetesinde yer alan bir makalede Osmanlı devletinin Bosna ve Hersek eyaletlerini geri almak veya muhtariyet gibi hayale kapılamayacağını, bu tür tatlı hülyalar neticesinde çok acılar çekildiği yazılmıştır. Bu makalenin Bosnalı Müslümanlar üzerinde kötü etki yarattığı ve göç eğilimini arttırdığı basında çeşitli kereler dile getirilmiştir. Bu makale yazarının gidip Bosna'daki zavallıları gördükten sonra bu tür yazılar yazmaları istenmiştir. Bu toprakların Avusturya'ya tesliminin bir cinayet olduğu belirtilmiştir. Bu arada İstanbul'dan Bosna'ya bir Boşnak heyetinin giderek vatandaşlarının Türkiye'ye hicret etmemeleri için girişimlerde bulunması kararı alınmıştır. Saraybosna'dan çekilen bir telgrafa göre de

İslâm İcraat Komitesi vatandaşlarına hicret etmemeleri tavsiyesinde bulunmuş ve Müslümanların da zaten bu fikirde olmadıkları dile getirilmiştir.[118]

Hükümet, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve en genel anlamda basın Müslümanların topraklarından ayrılarak Osmanlı sınırları içerisine gelmelerine mani olmak istemiş, büyük bir ihtimalle onların varlığını ileride nüfuzunu sürdürmek ve bu topraklarda hak iddia edebilmek için gerekli görmüştür.

> "Bosna Hersek ahali-i müslimesinin memleketlerini terk ederek memalik-i Osmaniyeye hicret etmeleri Avusturya'nın maksad-ı gayr-ı meşrüasını tetvîc edecek, muvaffakiyetini temin eyleyecek bir muamele olur. Bunlardan boş kalan yerlere Avusturya'ya sadakat etmeleri melhûz ve muhtemel bulunan katolik ahali getirilerek maksad temin edilir. ...Bosnalılar memleketlerini terk edecek olurlarsa artık kendileri içun hiçbir ümid-i istikbal kalmaz, vatanlarını müebbeden gaib etmiş olurlar."[119]

Bundan dolayı Osmanlı basınının gündemde olan konular hakkında tarihi ve genel bilgiler veren yazarı Ahmet Rasim Hıristiyan devletlerin Osmanlı dahilinde yaşayan dindaşlarını himaye konusunda bu kadar girişkenken Osmanlı'nın kendi sınırları dışında kalmış Müslümanlar hakkında duyarsız kalmasının anlaşılmaz olduğunu yazmıştır. Birara ecnebidir diye insanların yanından bile geçmeye korkar olduklarını dile getiren Rasim Bulgaristan'da bulunan Müslümanların demografik durumu hakkında tarihi ve güncel ayrıntılı bilgiler vermiş, bunları diğer dinlerin durumu ile karşılaştırmıştır. Müslümanların

118 "Bosna Hersek Müslümanları," *Tanin*, No. 118, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3; "Bosna İslâmlarının Hicreti," *Şûra-i Ümmet*, No. 47, 27 Şevvâl 1326, 21 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; Kamil ul-Hami, "Bosna ve Hersek," *Serbestî*, No. 48, 9 Zilhicce 1326, 2 Ocak 1909, 20 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 1; "Bosna Hersek Müslümanları," *Serbestî*, No. 66, 29 Zilhicce 1326, 22 Ocak 1909, 9 Kanunusani 1324, Cuma, s. 4; "Bosna Müslümanları," *İkdam*, No. 5269, 3 Muharrem 1327, 26 Ocak 1909, 13 Kanunusani 1324, Salı, s. 3.

119 "Bosna Muhacirini," *İttihat ve Terakki*, No. 35, 30 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3.

büyük bir bölümünün Türk olduğunu ise ayrıca vurgulamıştır. Erkek ve kadınların sayılarının ayrı ayrı olarak da verildiği bu verilere göre Müslümanlar Bulgarlardan sonra ikinci en kalabalık unsurdur. Ahmet Rasim Osmanlı'nın yanı başında bulunan yarım milyonu aşkın insanın durumunun kamuoyu ve hükümet tarafından görmezden gelinemeyeceğini söyleyerek dikkatleri bu konuya çekmek istemiştir.[120] Bu coğrafyada yüzyıl başında ki nüfuz mücadelelerinde demografik oranların ve buna dair farklı iddiaların önemli olması bu yazıyı daha da değerli kılmaktadır.

Bosna'da ve Bulgaristan'da Müslümanlara yapılan kötü muamele hakkında kamuoyu hep bilgilendirilmiştir. Bosna ve Hersek'te sıkı yönetim ilan edildiği, herkese Avusturya imparatoruna teşekkür eden kağıtlar imzalatıldığı, imzalamak istemeyenlerin hapsedildikleri haberleri verilmiştir. Bosna'dan halkın Karadağ ve Sırbistan'a kaçtığı yazılmış, "Belgrat Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nin göç etme arzusunda olduğunu tespit ettiği iki yüz otuz sekiz Sırp aile olduğu da bildirilmiştir.[121]

Bulgaristan'ın köylerinde Müslümanların evlerine askerlerin yerleştiği, bir küçük odada yaşamak zorunda kaldıkları haberleri gelmiştir. Köylerde ve çiftliklerde Müslümanların bulundukları mahallerden uzaklaşamadıkları, yollarda saldırıya uğradıkları, hatta İplice yolu üzerindeki bir köyde bir Müslüman'ın korucular tarafından öldürüldüğü bildirilmiştir. Benzer bir şekilde Mustafa adlı bir köylü taşa tutulmuş, hayatını zor kurtarmıştır. Bu olaylar üzerine Babıâli'nin dikkati çekilmiştir. Bosna halkının sindirilmiş olduğu, her türlü özgürlüğünün elinden alındığı, eskisine oranla birkaç misli vergi ödemek durumunda bırakıldığı, Müslüman kadınların hakarete uğradıkları iddia edilmiştir. Örneğin Bulgaristan'daki Müslümanların

120 Ahmed Rasim, "Bulgaristan Ahali-i İslâmîyesi," *Sabah*, No. 6863, 8 Şevvâl 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 1.

121 "Bosna'da İğtişaş," *Tanin*, No. 86, 29 Ramazan 1326, [25 Ekim 1908], 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Bosnalılar Sırbistan'a Hicret Ediyorlar," *İkdam*, No. 5182, 1 Şevval 1326, 27 Ekim 1908, 14 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 2; "Bosna Hersek'den Kesretle Hicret Eden...," *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3.

durumları ile ilgili birçok haber veren ve Bulgardan "sütçü" diye söz eden *Volkan* gazetesi Müslüman kızların Bulgarlarca kaçırıldığı haberlerini vermiştir. Bu haberlere göre Bulgarlar Müslüman kızlara göz dikmeye başlamıştır. Bu tür bir argümanın kamuoyunda yaratacağı infiali göz önünde tutarsak, bu haberlerin boykot hareketi için ne kadar önemli olduğunu daha iyi anlarız.[122] Ayrıca özellikle Müslüman askerlerin dinî vecibelerini serbestçe yerine getirmelerinin engellendiği bildirilmiş ancak *Neue Freie Presse* gazetesi bu iddiaları yalanlamıştır.[123] Bir Osmanlı diplomatı ise *İkdam* gazetesine verdiği beyanatında Sofya'da vaktiyle elli iki cami varken geriye sadece iki tane kaldığını söylemiş, bunların bir kısmının kiliseye çevrildiğini, bir kısmının ise ahır veya depo olarak kullanıldığını belirtmiştir.[124] Görüldüğü üzere Osmanlı kamuoyunun kayıtsız kalamayacağı, yumuşak karnı olarak niteleyebileceğimiz konularla ilgili haberler boykot süresince artarak yayınlanmıştır. Yine bunlardan bir tanesine göre Bulgaristan'da Saraçhane kahvecisi Ahmet Ağa'nın karısının cenazesi götürülürken Bulgarların eski bir Müslüman mezarlığına yaptıkları söylenen bir okuldan cenaze alayı üzerine taş ve toprak atılmıştır. Daha sonra Bulgarlar cenaze alayının peşine takılmış ve hakaretlerde bulunmuşlardır. Gazeteler her seferinde bu durumları Osmanlı'da yaşayan Bulgarlarınki ile karşılaştırmıştır.[125]

---

122 A. Şehabeddin, "302 Tarihinde Bulgaristan Cemaat-i İslâmîyesi Tarafından Babıaliye Takdim Olunan Layihadan," *Volkan*, No. 30, 8 Muharrem 1327, 30 Ocak 1909, 17 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 4; Vahdeti, "Ya Gazi Ya Şehit," *Volkan*, No. 31, 9 Muharrem 1327, 31 Ocak 1909, 18 Kanunusani 1324, Pazar, s. 3.

123 "Bosna ve Hersek," *İkdam*, No. 5211, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 2; "Avusturya'nın Mezalimi," *Tanin*, No. 77, 20 Ramazan 1326, [16 Ekim 1908], 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Bosna Hersekde Avusturya Mezalimi," *Sabah*, No. 6877, 22 Şevvâl 1326, 17 Kasım 1908, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3; "Bosna'da Müslümanlar," *İttihat ve Terakki*, No. 75, 27 Zilkade 1326, 21 Aralık 1908, 8 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 4.

124 "Boykot," *İkdam*, No. 5212, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 1.

125 "Bulgaristan Müslümanlarına Hakaret," *Şûra-i Ümmet*, No. 72, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 5; "Bosna Heyet-i Mebusesi," *İttihat ve Terakki*, No. 70, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Ka-

Hırvatların Müslümanlara Hırvat "*jojo*" baltası ile saldırması, erkeklerin evde bulunmadığı zamanlarda kadın ve çocukların hakaretlerden muzdarip olmaları, Bulgaristan'ın yeni maarif nizamnamesine göre İslâm mekteplerinde din dersleri dışındaki fen gibi derslerin Bulgarca yapılacağına dair düzenlemeler gibi haberler tepki ile karşılanmıştır. Yine Bulgaristan'da yaşanan bir olay sonucu Bulgar askerlerce dövülen Müslüman bir gencin yaşadıkları ayrıntısı ile tasvir edilerek, ayaklarının altındaki derilerinin nasıl döküldüğü, yaralarına nasıl bıçak sokulduğu anlatılmıştır. Ancak bu tür haberlerin Müslümanların hicretine yol açmasından da çekinilmiştir. Bundan dolayı Belgrat'ta yayınlanan *Politika* gazetesinin Avusturya hükümetinin Müslüman kadınların çarşaf giymelerine izin vermeyeceğine dair haberi yalanlanmış, Müslümanların eskiden olduğu gibi din, âdet ve ahlâklarını muhafaza etmeye devam edecekleri dile getirilmiştir.[126]

Bu tür haberler kamuoyunun Bosna-Hersek ve Bulgaristan hadiselerine olan ilgilerini, tepkilerini canlı tutmuş ve bir tepki eylemi olarak ortaya çıkan boykotu tahkim edici etki yaratmıştır. Bu haberler boykot hareketi süresince dine en fazla atıf yapan ve kamuoyunun duygularını İslâma atıf yaparak galeyana getirmeye çalışan yazılar olmuştur. Bunun dışındaki yazılar daha çok Meşrutiyet ideallerine ve hamiyet gibi daha seküler ve sivil değerlere göndermede bulunmuştur. *Volkan* gazetesi

---

nunuevvel 1324, Salı, s. 2; "Bulgaristan Müslümanlarına Tecavüzat," *İttihad*, No. 29, 21 Şevval 1326, 15 Kasım 1908, 2 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3.

126 "Bosna'da Müslümanlar," *Tanin*, No. 136, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3; "İslâmlar ve Bulgaristan," *Sabah*, No. 6918, 4 Zilhicce 1326, 28 Aralık 1908, 15 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3; "Bosna Müslümanları," *İkdam*, No. 5263, 27 Zilhicce 1326, 20 Ocak 1909, 7 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 1; Kamil ul-Hami, "Bosna ve Hersek," *Serbesti*, No. 48, 9 Zilhicce 1326, 2 Ocak 1909, 20 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 1; "Bulgaristan'da Mezalim," *Şûra-i Ümmet*, No. 114, 4 Muharrem 1327, 27 Ocak 1909, 14 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 4; "İslâmların Protestosu," *İttihad*, No. 64, 3 Zilhicce 1326, 27 Aralık 1908, 14 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 4; "Bosna'da İslâmlar," *İkdam*, No. 5250, 14 Zilhicce 1326, 7 Ocak 1909, 25 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 2; "Bosna Hersek'de İstibdad," *İttihat ve Terakki*, No. 58, 6 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 4.

dahi boykotla ilgili yazılarında bu yönde bir tavır takınmış, kamuoyuna hitaplarında din başlı başına bir referans noktası olmamıştır. Bu nokta da bu gazetenin bile basındaki genel eğilimle uyumlu olduğu iddia edilebilir. 1908 Osmanlı Boykotu'nun en fazla dine atıf yapan odağı ise İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin duyuru ve açıklamaları olmuştur.

Hamiyetsizlik

Daha önce de birçok kez değindiğimiz gibi "hamiyet" kavramı boykot sürecinde en fazla atıf yapılan kavramlardan bir tanesidir. Kamuoyunun mobilizasyonunda, örnek davranış kalıplarının açıklanmasında kilit kavram hep "hamiyet" olmuştur. Boykotun hilafında davranışlar, boykot içerisinde aşırıya kaçan şiddet eylemleri "hamiyetsizlik" olarak tanımlanarak kınanmıştır. Bundan dolayı bir tüccar için, bir gazete için, bir memur için ya da en genel anlamda bir Osmanlılık için kamuoyu karşısında "hamiyetsiz" durumuna düşmek toplumun vereceği tepki dolayısıyla çok tehlikeliydi.

Hamiyetsizliğin sınırlarını çizen, tanımlayan, bir hareketi hamiyetsizlik olarak niteleyen de genellikle basın oluyordu. Ancak basın içerisinde bazı gazeteler bu suçlamayla karşı karşıya kalabilmekteydi. Örneğin boykotun başlarında *İkdam* gazetesinin başına gelen böyle bir durumdu. 19 Ekim'de gazetenin sayfalarında İstanbul'daki Avusturyalı mağazalardan biri olan Mayer mağazasının bir ilanı yayınlanır ve bu tepkilere yol açar. *İkdam* gazetesinin rakiplerinden *Sabah* gazetesine gönderilen tepki mektuplarında *İkdam* gazetesini boykot etmek bile gündeme gelmiştir. Direklerarası'nda birçok kişinin katıldığı bir toplantı sonrası yazılan protesto mektubu ise şuydu:

> "Efkâr-ı amme-i Osmaniyenin mürevvici olan ceraidimizin cümlesinde "Avusturya Malı Almayınız" sürnameli makalatı okurken İkdam gazetesinin beş bin yüz yetmiş dört numerolu Pazartesi günkü nüshasında son sahifasında büyük yazıyla
>
> "Mayer Mağazalarından Alınız"

ihtarını okuyunca derin hayret ve teessüflere düçar olduk. Efkâr-ı ammeyi ittihada davet etmek en büyük vazifeleri olan ceraid-i Osmaniye hâlâ birkaç guruş ilan ücreti mukabilinde o vazifeyi çekinmeyerek ihanet etmek mi isteyecek? Gazetelerde gördüğümüz makalat sütun doldurmak içun mi tertib olunuyor. (bu perhiz ne, bu lahana turşusu ne) İkdam gazetesinin bu hareket-i amiyanesi kemal-i şiddetle protesto ederiz ve bu hususda efkâr-ı ammeyi temin edecek izahatına muntazar olduğumuzun derci hususunda vesalet buyurulmasını ceride-i muteberelerinden temenni ederiz."[127]

Avusturya ve Bulgaristan'a karşı boykotu daha ilk günlerinden itibaren destekleyen ve bu yönde yayın yapan gazete suçu ilandan sorumlu memurunun dikkatsizliğine atmıştır. Bu savunmaya göre ilanlar çok önceden hazırlanmakta ve birçoğu gazeteye hazır gelmektedir. Ancak burada önemli olan *İkdam* gazetesinin savunma yazısını gazeteye gelen tepki mektup ve telgraflarından dolayı yazmasıdır. Gazete gelen tepkilerden dolayı tedirgin olmuştur çünkü "Mayer Mağazalarından Alınız" başlıklı ilanın yayınlanması kamuoyu nezdinde "hamiyetsizlik"tir. *İkdam*, ilan memurunun kötü bir niyetinin olmaması nedeniyle işten atılmadığını yazmıştır. Bu ilanın yayınlamasının bir hata olduğunu yazan gazete bunun normal karşılanması için ilginç bir iddiada da bulunmuştur. Buna göre kendisine gönderilen mektupların kağıdı ve mürekkepleri de Avusturya malıdır.[128] *Sabah* gazetesinin *İkdam* aleyhine yazılan tepki mektuplarını yayınlaması ve hamiyet dışında başka bir şey düşünmenin millî menfaatlere aykırı olacağına dair yorumlar eklemesi üzerine *İkdam* gazetesi ile *Sabah* gazetesi arasında sert bir polemik yaşanmıştır. Bu tartışmada *İkdam* gazetesi *Sabah* gazete-

127 "18 İmza ile Alınmıştır: Aynen," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

128 "18 İmza ile Alınmıştır: Aynen," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4; "118 İmza ile Alınmışdır: İkdam Gazetesine Açık Mektub," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4; "Sabah," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4; "Bir Avusturya İlanı," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3.

sinin kağıdının Avusturya'dan geldiğini iddia etmiş, küçük bir hatayı büyüten *Sabah* gazetesinin *İkdam* gazetesinin birçok hamiyetli davranışlarını görmezden geldiğini belirtmiştir. *Sabah* gazetesi ise karşılığında *İkdam* gazetesine hamiyetsizlik atfedenin kendisi değil mektubu gönderenler olduğunu hatırlatmış ve *İkdam'ın* iddialarını yalanlamıştır. İşin ilginci bu olaydan önce *İkdam* gazetesi *Musavver Geveze*'yi çıkardığı bir Rumca ekte Prens Ferdinand'ın resmini yayınlamakla itham etmiş, ancak bu gazete tarafından yalanlanmış, bu ekin kendisine ait olmadığı duyurulmuştur. Bu olaydan yaklaşık bir hafta sonra ise kendisi benzer bir duruma düşmüştür. Ancak gazete bu konuda tek kalmamış, Türkçü kimliğiyle bilinen bir diğer gazete olan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi de Avusturyalı bir mağazanın ilanını yayınladığı için protesto edilmiştir.[129]

Gazetelerde boykotaj ve hamiyete ilişkin hafiyelik benzeri hikâye/mektuplar da yayınlanmıştır. Örneğin *Sabah* gazetesine yazan bir okur Galata'da bulunan Stein mağazasından hızlıca çıkan ve etrafına şöyle bir göz attıktan sonra süratle uzaklaşan bir genci takip etmiş ve nihayet ona yetiştiğinde sorduğu ilk soru "Birader Osmanlı mısın, ...Stein mağazasına girip de alış veriş etmek için hamiyetimizi nasıl çiğnediniz..." olmuştur. Gencin bu hamiyetsizliği onu kışın ortasında terletecek kadar büyük olmuştur.[130]

Boykot süresince bir şehir hamiyetsizlikle suçlanabildiği gibi bir tüccar veya ticarethane de bu suçlamayla karşı karşıya kalabilmekteydi. Basında Avusturya ile ticari ilişkisini sürdüren ticarethaneler hakkında ihbarlar çok sık yer almış ve kamuoyunun dikkati bu isimlere çekilmiştir. Örneğin Beyoğlu'nda bir gazino sahibi Tokatlıyan namına Avusturya malı meşrubat geldiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi gazetesi *Şura-i Ümmet*'e ihbar edilmiştir. Benzer bir şekilde Avusturya

129 "İkdama bir Mukabele-i Zaruriye," *Sabah*, No. 6853, 26 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3-4; "İkdam'a Ufak Bir Cevab," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 7.

130 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6915, 1 Zilhicce 1326, 25 Aralık 1908, 12 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 3-4.

elbise ticarethanesi Goldenberg mağazasının yerini değiştirdiği bildirilmiş, Babaeski'den *İkdam* gazetesine gönderilen bir mektupta Margritof biraderlerle Istavri Papaladi'nin Tekfurdağı yoluyla Avusturya şekeri getirttikleri haber verilmiştir. Kamuoyu Avusturya mallarının Edirne istasyonunda Türkiye vagonlarına aktarılarak da İstanbul'a gönderilmesi ve bu noktanın göz ardı edilmemesi için uyarılmıştır.[131]

İzmir basınında birçok tüccar gazetelerde teşhir edilmiş, bir çoğu da özür dileyerek ve Boykotaj Cemiyeti'ne üye olarak tepkilerden kendilerini kurtarabilmişlerdir. "Hamiyetsizlik" suçu bile bu konuda bazen yetersiz oluyor daha sert tabirler gündeme geliyordu. Örneğin *İttihad* gazetesi boykot hilafında hareket edenlerden bahsederken "vatanını sevmeyen hain midir?" sorusunu sormuş, cevabını da kendisi vermiştir: "Haindir, Hainler Hainidir!!"[132] Yine bir İzmir gazetesi olan *Ergatis* de Avusturya malı satan mağazalara girenleri vatan haini ilan etmiştir. Ancak burada asıl önemli olan nokta *Ergatis*'in boykot edilecek, yani Avusturya malı satan, mağazanın sahibinin Rum olması halinde ne yapılacağını çok net tarif etmesidir. Gazeteye göre örneğin Hıristo Atanasulas gibi Avusturya ile münasebetlerini sürdüren birisi boykot edilmeyi hak eder. Onun bir soydaş olması bir şey değiştirmez çünkü bu iktisadi harpte herkese ihtiyaç vardır.[133] Bu noktada bir işçi gazetesi olan *Ergatis* Atanasulas'ı bir sermayedar olduğu için de eleştirmeyi ihmal etmemiştir.

Bürokrasinin çeşitli kademelerinden de imzalı ihbar mektuplarına rastlanmaktadır. Örneğin Liman Reisi Miralay Mustafa Hilmi, Avmer Efendi Mağazası'nın eşyalarının küfelerle Müslüman "Saltı Biraderler"in dükkânına taşındığını kendi

---

131 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5217, 9 Zilkade 1326, 3 Aralık 1908, 20 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 2; "Babaeski'den Aldığımız Bir...," *İkdam*, No. 5217, 9 Zilkade 1326, 3 Aralık 1908, 20 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 2; "Beyoğlu'nda Gazino Sahibi...," *Şûra-i Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3; "Boykotaj Hileleri," *Sabah*, No. 6886, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 3.

132 "Vatanını Sevmeyen Hain midir?" *Ittihad*, No. 18, 8 Şevval 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 1-2.

133 "Kato i Avstria," *Ergatis*, 18 Ekim 1908, s. 2.

gözleri ile gördüğünü yazmıştır. Aynı şekilde Nafia Nezareti Demiryolları Kaleminden Mümtaz'ın ihbarına göre de Kırmızı Hıros Kumpanyası Avmer Efendi mağazasının adını yayınladığı cetvelinde "ayın" harfiyle yazarak Ömer Efendi Mağazası şeklinde duyurduğunu yazmış ve bunun ahaliyi aldatmak için yapıldığını bildirmiştir.[134]

1908 Boykotu süresince İzmir şehri de hamiyetsizlikle suçlananlardan biridir. Elbette şehirden kasıt genel olarak tüm İzmir tüccarlarıydı daha çok. Özellikle Kavala'dan basına gönderilen yazılarda İzmir tüccarlarının boykot hareketinde lakayt davrandıkları hatta Avusturya mallarını kendi gemilerine yükleyerek Osmanlı limanlarına gönderdikleri haber verilmiştir.[135]

Hamiyetsizlikle itham edilen kişilerin etnik özellikleri yapılan ihbarlarda anılsa da hamiyetsizlik ile gayrımüslimler arasında bir bağ kurulmamıştır. Boykot ile Meşrutiyet'in ilk seçimlerinin zamansal olarak çakışması ve bu seçimlerde cemaatlerararsı gerginliklerin yaşanmış olması boykot hareketi içerisinde bir gayrımüslim karşıtı söylemin ortaya çıkmasını gerektirmemiştir. Bunun yanında hamiyetsizlikle suçlananlar arasında Müslüman-Türk unsurlar hiç de azımsanacak miktarda değildir. Boykota muhalif hareket edenler, hamiyetsizlikle suçlananlar genellikle dönemin hegonomik-meşrû Osmanlılık kimliği dışında tanımlanmış ve kınanmışlardır.

Örneğin bir yandan Musevilerin cemaat olarak Avusturya ve Bulgaristan'a karşı miting düzenledikleri duyurulurken aynı zamanda bazı Musevi tüccarların Avusturya'dan külliyatlı miktarda şeker sipariş ettikleri de haber verilmiştir. Hem de bu tüccarlar Trieste şekerlerini Yunanistan üzerinden markalarını değiştirterek ithal etmek uğraşı içerisindedirler.

---

134 Nafia Nezareti Demiryolları Kaleminde Mümtaz, "Boykotaj," *Sabah*, No. 6866, 11 Şevvâl 1326, 6 Kasım 1908, 24 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; Liman Reisi Mir Alay Mustafa Hilmi, "Avıner Efendi Mağazası Boykotajı," *Şûra-i Ümmet*, No. 82, 2 Zilhicce1326, 26 Aralık 1908, 13 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 5.

135 "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5204, 25 Şevval 1326, 20 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3; "Boykotaj," *Tanin*, No. 110, 26 Şevval 1326, 20 Kasım 1908, 7 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3.

Üsküdar'da da bir fabrikanın sahipleri Haydarpaşa'dan getirttikleri şekerleri çıkartmak için mavnacı ve araba vapuru kaptanını ikna için bin dereden su getirmişler ancak hamiyetsiz durumuna düşmekten başka bir şey yapamamışlardır. Diğer bazı tüccarların ise Avusturya şekerlerini ilk önce İskenderiye'ye götürüp sonradan bunları Mısır şekeri diye piyasaya sürmeye çalışmaları da *Sabah* gazetesi tarafından "Hamiyetsizlikle Para Kazanmak" olarak duyurulmuştur. Bunun yanında Avusturya'dan gelen malların piyasadaki sürümünün azalması sonucu genel fiyat düzeyinin yükselmesi de birçok gazeteyi olduğu gibi Altıncı Daire- i Belediye Müdür Vekili Avukat Bahattin Bey'i kızdırmıştır.[136] Osmanlı Bankası da şubesi olmayan yerlere dahi Avusturya Postası vasıtasıyla gönderi yaptığı dolayısıyla eleştirilmiş ve Osmanlı namını taşıdığına vurgu yapılarak hayıflanılmıştır. Osmanlı Bankası şubesi olmadığı Lüleburgaz'a iki mektubu Avusturya Postası'na vermiş, onlarda bu mektupları kendi pullarını yapıştırarak Osmanlı Postahanesi'ne vermişlerdir. Böylece Osmanlı Bankası'nın hareketi ortaya çıkmış ve gazeteler bu nokta üzerinde durmuşlardır.[137]

Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi 1908 Boykotu'nun asıl kahramanları liman işçileri olmuştur. Ancak işçilerle ilgili bölümde de değindiğimiz gibi özellikle bazı hamal kethüdaları da hamiyetsizlikle suçlanmışlardır. Örneğin Bulgaristan'dan İstanbul'a gelen kaşar peynirini Meyve-i Huşk kisedarı Ramazan Ağa çıkarmaya çalışmış ancak bu hamiyetsiz davranış "hamiyeten ne yapılması gerektiğini" bilen diğer iskele kisedarlarının müdahalesi sonucu engellenmiştir. Yine

136 "Matbuamıza Haber Verildiğine," *Tanin*, No. 110, 26 Şevval 1326, 20 Kasım 1908, 7 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3; "Üsküdar'da Balaban Nam...," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2-3; "Hamiyetsizlikle Para Kazanmak," *Sabah*, No. 6935, 23 Zilhicce 1326, 16 Ocak 1908, 3 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 3; Altıncı Daire-i Belediye Müdür Vekili Avukat Bahaddin, "Boykotaj," *İkdam*, No. 5200, 21 Şevval 1326, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3.

137 "Osmanlı Bankası ve Avusturya Postası," *Tanin*, No. 108, 24 Şevval 1326, 18 Kasım 1908, 5 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3. O zamanki tepkiler için bkz. Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, (İstanbul, 1999), s. 303.

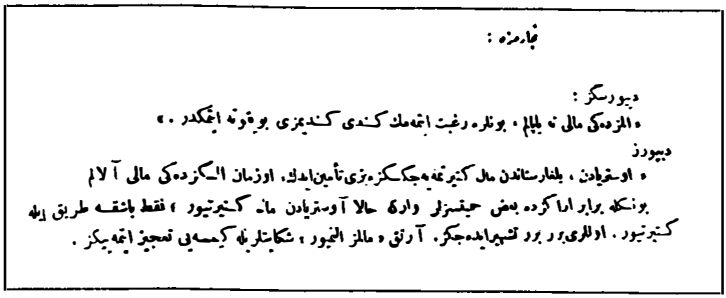
bazı Avusturya şekerlerinin tütün gümrüğü hamalları kethüdasının gayretleriyle çıkarılması üzerine kethüda "vatan ve dine hıyanet" ile suçlanmıştır.[138] Hamiyetli davranış genellikle "vatanperverlik" ile özdeş kullanılsa da boykot hareketi içerisinde hıyanet ve özellikle "dine hıyanet" sadece bu örnekte kullanılmıştır. Bunun bir sebebi hamalların direnişinin boykotun başarısı için mutlak olması ve burada açılacak bir gediğin boykotun etkinliğini baltalayacağı düşüncesidir. Ayrıca en aktif boykotaj cemiyeti olan İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin açıklamalarında da tüm boykot hareketindeki bu eğilimin aksine "Allah, peygamber ve dine" de bazen atıf yapılmıştır. Ancak bu hiçbir zaman hakim söylem olmamış, meşruiyet kaynağı hep Meşrutiyet, Anayasa, Millet ve Osmanlılık olmuştur. Bundan dolayı tüm örneklerde "hamiyetsizlik" asıl suçlama olarak kalmıştır.

Tüccarlar

Boykotun diğer bir unsuru da Osmanlı tüccarlarıydı. Boykotun başlaması ile beraber birçok tüccarın arka arkaya Avusturya'dan mal getirmeyeceklerini ve daha önce vermiş oldukları siparişleri iptal edeceklerini ilan etmeleri kamuoyu üzerinde önemli bir etki yaratmıştı. Çünkü boykotun başarılı olması için her şeyden önce tüccarların aktif olarak katılımının sağlanması gerektiği düşünülüyordu. Osmanlı dahilindeki mağazalardan (özellikle Avusturyalı olanlardan) Osmanlıların alışverişi kesmeleri ve Osmanlı tüccarlarının Avusturya mallarını Trieste limanında durdurmaları ile beraber boykotun başarılı olacağı planlanıyordu. Zaten dış bir güce karşı yapılan iktisadi bir direnişin, bu güçle aradaki bağlantıyı sağlayan bir unsuru es geçmesi beklenemezdi.

Tüccarlar her ne kadar boykot başlar başlamaz ona destek olmuşlarsa da, tüm Osmanlı tüccarlarının bu doğrultuda dav-

138 "Boykotajı Ihlale Tasaddî," *Sabah*, No. 6948, 6 Muharrem 1327, 29 Ocak 1908, 16 Kanunusani 1324, Cuma, s. 3; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5199, 20 Şevval 1326, 15 Kasım 1908, 2 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2.

فجارمزه :

دیورسکز :

« المزه‌کی مالی نه بیلیم ، بونلره رغبت ایتمه‌مك کندیمزی بوقونه ایتمکدر . »

دیورز

« اوسترياندن ، بلغارستاندن مال کتیرتمه‌یه‌جکسکزدن تأمین ایدك . اوزمان السکزده‌کی مالی آلالم

بونکله برابر اما کرده بعض حیفسزلق وارکه حالا آوسترياندن مال کتیرتیور ، فقط باشقه طریق ایله

کتیرتیور . اولدقجه بو یولی تشویق ایدیکز . آرتق « مالز النیور » شکایتلرینه کیمسه‌یی تعجیز ایتمه‌یکز .

"Tüccarımıza...", Bağçe (arka kapak), 17 Kasım 1908.

randıklarını düşünemeyiz. Her şeyden önce bu boykotla birlikte çıkarları tehdit edilen bir grup da Avusturya ve Bulgaristan ile birlikte yine Osmanlı tüccarlarıydı. Özellikle de Avusturya ile çok sıkı iktisadi bağlantıları olanlardı. Boykotun belirli bir aşmasından sonra birçok tüccarın kaçamak yollarla boykotçuları atlatmaya çalıştıklarını görüyoruz. Benzer bir şekilde bazı büyük tüccarlar ise boykot başladıktan ancak bir iki ay sonra boykota katıldıklarını ilan etmişlerdir. Bu gelişme boykotun yaygınlaşması ve Boykotaj Cemiyeti gibi boykot örgütlerinin artan etkisine bağlanabilir. Osmanlı tüccarlarının genel olarak ve özellikle liman işçileri ve kamuoyu ile karşılaştırıldığında boykota çok fazla gönüllü olmadıklarını iddia edebiliriz. Çünkü daha önceleri belirtildiği gibi sadece Avusturya metalarına değil hizmetlerine de boykot yapılıyordu. Bu ise Osmanlı tüccarlarının başka ülkelerden Avusturya vapurları ile mal getirememesi demek oluyordu. Tüccarlara diğer ülkelerin şirketlerini veyahut Osmanlı vapur kumpanyalarını kullanmaları tavsiye ediliyordu. Oysa özellikle Osmanlı vapurlarının halihazırda ortaya çıkabilecek talebi karşılayabilecek kapasitesi yoktu ve Avusturya vapur kumpanyalarının deniz taşımacılığında (özellikle Lloyd Kumpanyası) önemli bir egemenliği söz konusu idi. Bu ise birçok tüccarı zor durumda bırakmaktaydı. Bilhassa aralık ayından sonra Osmanlı tüccarlarının boykota muhalif hareketlerde bulunmayı arttırdıklarını gözlemekteyiz. Avusturya ile münasebetleri olan, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Boykotaj Cemiyeti ile sıkı bağlantıları olmayan

veya yeni ortaya çıkmaya başlayan "millî iktisat" havasından yararlanıp yatırım yapamayacak tüccarlar boykota çok fazla sempati beslemiyorlardı. Her şeye rağmen tüccarları bünyesinde toplamış olan Boykotaj Sendikası boykot hareketinin en önemli örgütü ve liman işçileri dahil tüm boykot yapanların yönlendiricisi konumuna gelmiştir.

Daha önce değindiğimiz gibi boykotun ilanından önce mal almış veya sipariş vererek paralarını ödemiş tüccarlara müsamaha gösterilmesi yönünde bir konsensus söz konusuydu. Yani kısacası parası ödenmiş mal artık Osmanlı malı kabul ediliyordu. Bir tüccar örneğin Selanik'te yayınlanan *Bağçe* dergisine yazarak parasını ödediği Avusturya malı eşyalarıyla ne yapabileceğini sormuştur. Tüccara göre bu malları boykot etmek Osmanlı'nın kendi kendisini boykot etmesi demek olacaktı. Gazetenin verdiği cevap çok anlamlı bir cevaptır. *Bağçe* eğer tüccarlar Avusturya ve Bulgaristan'dan artık hiçbir mal getirmeyeceklerine dair bir garanti verebilirlerse, Osmanlılar ellerindeki malları alabilirlerdir. Her ne kadar tüccarlara ilişkin çok olumsuz bir hava oluşmamışsa da, çok açık bir güven sorunu söz konusuydu. Nitekim hamiyetten yoksun ve bu iki devletten farklı adlar ve etiketler altında mal ithal etmek az rastlanılan bir olay değildi. Bundan dolayı *Bağçe* de tüccarlardan kimsenin mallarını almadıkları şikâyetini sık sık gündeme getirip de kamuoyunu rahatsız etmemelerini istemiştir.[139] Tüccarların hali hazırda ellerinde bulunan malları Osmanlı malı saymak tüccarların sorununa teorik bir çözüm bulmaktı. Zira pratik olarak bunun boykot hareketinde uygulanması istismarlara yol açabilirdi ve bundan dolayı boykot hareketinde bu yolda bir pratik müsamahaya ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır.

Boykotun başlamasının hemen akabinde Osmanlı tacirlerinin Avusturya fabrikaları ile ilişkilerini kestiklerine dair haberlere rastlamaktayız. Örneğin birçok yerde boykotu başlatan yazı olarak kabul edilen Hüseyin Cahit'in makalesinden bir gün önce İstanbul'daki bazı büyük ticarethaneler Avustur-

139 "Tüccarımıza," *Bağçe*, No. 13, 1 Şevval 1326, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, s. arka kapak.

ya'ya verdikleri siparişleri feshettiklerini duyurmuşlardır. Örneğin İstanbul'daki tüccarların Avusturya ve Bulgaristan'dan mal almayacaklarını ilan etmeleri ve Avusturya fabrikalarına vermiş oldukları siparişleri feshettiklerini açıklamalarından sonra Selanik'te de Osmanlı tüccarları şehir duvarlarına şu ilan asmışlardır:

> "Gayret-i milliyenize güvenerek tarik-i saadet ve terakkiye atıldığımız sırada hukuk-ı meşrûamızı pây-mal etmek isteyen Avusturya ve Bulgaristan'a bir mukabele olmak üzere bugünden itibaren İstanbul'da bulunan vatandaşlarımıza imtîsalen Avusturya ve Bulgaristan mallarını satın almamağa ve revacına meydan vermemeğe bütün vatandaşlarımızı hamiyet ve millet namına davet ediyoruz."[140]

Karahisar-ı Sahib'den (Afyon) gönderilen ve Müslüman ve Ermeni ileri gelenlerinden imzasını taşıyan bir mektupla Afyonluların artık Avusturya ve Bulgar mallarını almayacakları duyurulmuştur. Aksi davranışta bulunanlar da aynı iktisadi harbe maruz kalacaklardır.[141] Konya'da da ekim ayının yirmi birinci Cuma günü Konyalı attâr esnafı Şeref Oteli'nde toplanmışlar, mesleklerinin gelişmesi için müzakeratta bulunduktan sonra Avusturya'ya karşı ilan edilen harb-ı iktisadi'ye layıkıyla katılmak gerekliliğini tartışmışlardır. Bunun üzerine İzmir'den gelen mallar içerisinde Avusturya mallarına rastlandığı ifade edilmiş ve bundan kaçınılmak için İngiltere'den mal getirmek gerektiği dile getirilmiştir.[142]

Bu tüccarlara daha başkalarının da katılacağı ümit edilmiş, Osmanlı halkının Avusturya malı almayacağı beklentisi sebebiyle hiçbir tüccarın Avusturya eşyası getirmeyeceği belirtilmiştir. Ancak yine de halkın hangi malın Avusturya malı olup,

---

140 "Selanik Tüccarının Teşebbüsü," *Ittihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Salı, s. 4.

141 İslâm ve Ermeni Muteberanından Yirmi Yedi Zatın İmza ve Mühürlerini Havidir, "Karahisar-ı Sahib'den Aldığımız Mektubdur:" *Ittihad*, No. 28, 20 Şevval 1326, 14 Kasım 1908, 1 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

142 "Bir Numune-i Hamiyet," *Anadolu*, No. 25, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2.

hangisinin olmadığını her zaman, tespit edemeyeceği dile getirilerek Osmanlı tüccarlarından boykota riayet etmesi istenmiştir. Ayrıca tüccarlardan hangi mağazalarda Avusturya malı satıldığını ilan etmeleri (tabiri caizse teşhir etmeleri) talep edilmiştir.[143] Ancak *Tanin* gazetesi (ki boykotla ilgili bu gazetede yayınlanan imzasız birçok yazıyı Hüseyin Cahit'e atfedebiliriz) bu tür tedbirler yerine tüccarların Avusturya eşyasına karşı bir sendika kurmasını tavsiye etmiştir ki daha sonra kurulacak sendika boykotun en önemli örgütü ve örgütleyicisi durumuna gelmiştir. İstanbul tüccarları gibi Selanik, Kastamonu ve boykotun şiddet kullanılarak yapıldığı Beyrut tüccarları da siparişlerini iptal etmişler, komisyoncularına Avusturya vapurlarını kullanmamalarını bildirmişlerdir. Avusturya gazetelerinin boykotun etkisinin azaldığına dair yayınlarına Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden çekilen tüccar telgrafları ile cevaplar verilmiş ve boykotun şiddetlenerek devam ettiği vurgulanmıştır.[144] Trabzon Vilayeti Muhabbet-i Milliye Ticaret Komisyonu da Avusturya ve Bulgaristan'dan mal almayacağını ve sözü edilen ülke vapurlarını katiyen kullanmayacağı kararını gazetelere gönderdiği 12 Ekim 1908 tarihli telgrafla ilan et-

143 "Avusturya Emtiası," *Ikdam*, No. 5163, 12 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Perşembe, s. 4; "Avusturya Emtiasını Almayanız," *Tanin*, No. 70, 13 Ramazan 1326, [9 Ekim 1908], 26 Eylül 1324, Cuma, s. 7; Karilerinizden Edib, "Avustuya Malları," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 5; "Tanin," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 5; "Şeker Siparişleri," *Ittihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Rica-i Mahsus," *Anadolu*, No. 10, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1.

144 "Avusturya Emtiasına Karşı," *Ikdam*, No. 5165, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylül 1324, Cumartesi, s. 4; "Selanik'de Avusturya Emtiasının...," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Kastamonu Tacirlerinin Istanbul'daki...," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; Beyrut Heyet-i Ticariye-i Osmaniyesi, "Avusturya Malları," *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, [22 Ekim 1908], 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 7; "Avusturya Emtiasına Karşı- Derne'den Telgraf," *Tanin*, No. 89, 2 Şevval 1326, 28 Ekim 1908, 15 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 8; "İşkodra Tacirlerinin Hamiyeti," *Ittihat ve Terakki*, No. 62, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Anadolu," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 1.

miştir. Konya ve Trabzon'da olduğu gibi Bodrum'da da tüccardan ve eşraftan ileri gelenler toplanarak boykot edilen iki ülkeden hiçbir şekilde mal almayacaklarını ilan etmişlerdir.[145]

Selanik tüccarları tüccar kulübünde biraraya gelerek, boykotun yaygınlaştırılması, suiistimallerin önünün alınması için çareler düşünmüşler ayrıca bir İtalyan vapurunda Avusturya eşyası bulunduğu için "galeyan-ı hamiyetle" hiçbir eşya çıkarmayan hamal ve mavnacıları da uyarma kararı almışlardır. Oysa ki boykotun tam olarak uygulanması için liman işçilerinin davranışları yerindeydi.[146] Boykot bazı tüccarların da işine yaramıştır. Özellikle Avusturya mamulatı dışında malları getirten tüccarlar bu durumdan fazlasıyla yararlanmaya çalışmıştır. Örneğin Petro Papazoğlu 16 Ekim 1908 tarihinde *İttihad* gazetesine gönderdiği yazısında feslerini, en büyük gayesi Avusturya fes üreticileri ile rekabet etmek olan Belçika üreticisinden ithal ettiğini belirtmiştir. Kendi mallarının Avusturya fesleri ile karıştırılmamasını da isteyen Papazoğlu, mallarını gümrükten hiçbir sorun olmadan geçirebildiğini de yazısına eklemiştir.[147]

Ancak boykotun Avusturya mallarının imparatorluğa girişini ve burada satışını zorlaştırması ile beraber kısa süre içinde, kısmen ortaya çıkan arz-talep dengesizliğinden kısmen de tüccarların fırsattan istifade etme niyetlerinden piyasadaki malların fiyatları yükselmiştir. Özellikle Avusturya'dan Osmanlı'ya gelen en büyük ithalat kalemi şekerin fiyatı yüzde on beş ile yirmi arasında artmıştır. Bu durum tepkiyle karşılanmış ve fiyatlarını, "millî" bir birliğin sağlandığı bir zamanda arttıran tüccarlar hamiyetsizlik örneği olarak suçlanmıştır. Osmanlı tüccarlarının böyle bir zamanda, özellikle bayram arifesinde, mallarının fi-

145 "Trabzon Vilayeti Muhabbet-i Milliye Ticaret Komisyonun Şayan-ı Takdir Bir Kararı," *Ittihad*, No. 6, 19 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4; Bodrum Ahali-i Osmaniyesi Namına Hayim Galante, Mihail Trandafios, Edhem, "İzmir'de İttihad Gazetesi İdarehanesine," *Ittihad*, No. 11, 25 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

146 "Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 58, 6 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2-3.

147 Corci Petro Papasoğlu, "Varaka," *Ittihad*, No. 10, 24 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4.

yatlarını yüzde otuz oranında düşürecekleri tahmin edilirken, düşük gelirli kesimi doğrudan etkileyecek bu tür bir fiyat artışı beklenmedik bir olaydı. Basın, Avusturya tacirlerinden farksız bu tüccarlara da boykot yapılabileceği tehdidini gündeme getirmiştir. *Musavver Geveze* gazetesi ise Avrupa'dan şeker getiren tüccarların yirmi kadar olduklarını, bunların on beşinin gayrımüslim, beşinin ise Müslüman olduğunu duyurmuştur. Gazete şimdiye kadar sadece bir Müslüman tacirin Avusturya dışında alternatifler aradığını duyurduğunu, diğerlerine ilişkin bir bilgisinin olmadığını yazmış ve eklemiştir: "İşte büyük tüccarın ahaliye fazla fiyatla satmak için değil Avusturya'dan mal getirmemek için birleşmeleri lazımdır."[148]

Samsun'un yerel gazetesi *Aks-ı Sada*, sadık hamal ve kayıkçıların aksine tüccarların boykot hareketi ile tam bir işbirliği göstermediklerini bildirmiştir. Gazeteye göre tüccarlar depolarında biriktirdikleri malların fiyatlarını arttırıyorlar, farklı yerlerden de mal ithal etmeyerek pazardaki fiyatların yükselmesine neden oluyorlardı. *Aks-ı Sada*, adeta aba altından sopa göstererek, insanların sinirlerinin mevcut durum karşısında giderek gerildiğini ve tüccarların depolarında gizlenen şekerlere zarar vermek için hazırlandıklarını yazmıştır. Bu elbette ki Samsunlu tüccarlara akıllarını başlarına devşirmeleri için yapılmış bir tehditti.[149] Bu süreç içerisinde hem basının oynadığı rol hem de tüccarlar üzerindeki baskısı artmıştır. Örneğin, *Aks-ı Sada* bazı tüccarların Samsun'a Avusturya malı ithal ettiklerini ve bunları depolarında sakladıklarını rapor etmiştir. Bu tür haberler yerel tüccarları oldukça endişeye sevk etmiştir. Örneğin yerli bir tüccar, Kefelizade Asım, gazeteye bir mektup

148 "(İstanbul) Gazetesi Boykotajdan...," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; "Yerli elbiseciler," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3; "Avusturya Malı Almamağa..." *Ittihad*, No. 13, 27 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Boykotaj Münasebetsizlikleri," *Ittihat ve Terakki*, No. 41, 16 Şevval 1326, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3.

149 "Nemse ve Bulgarya Malları Bir Tehlike," *Aks-ı Sada*, No. 30, 29 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 4.

yazarak Avusturya'dan gaytan ithal ettiğini ve bu malı indirdiğini itiraf etmiştir. Ancak tüccar malın parasını daha önceden ödemiş olduğu için böyle bir şey yaptığını ve ayrıca malı Avusturyalı firmaya iade etmek için de çalıştığını söyleyerek kendini savunmaya çalışmıştır. Kefelizade'ye göre gelen malı deposuna götürmekten başka bir çaresi yoktu. Tüccar Osmanlı kamuoyunun çıkarı için maldan elde edeceği geliri Osmanlı eğitimine bağışlamaya da söz vermiştir. Mektubun şu satırları boykot hareketinin etkisine de güzel bir örnektir:

> "...Osmanlıların yegâne menşe-i hakikisi olan maarife hasrı temin edilmek üzere mezkur gaytandan mutehassıl karı cemiyetce lütfen kabul buyurularak icab eden muamelesinin istikmalini temenni eder. Ve ecza-i ferdiye-i vücudiyem milletimin hamurundan mürekkeb olduğunun nazar-ı hak şinasilerinden devr tutulmamasının beyanını kardeşlerimden istirham ederim."[150]

İzmirli *İttihad* gazetesi de tehditkar bir tarzla kaleme aldığı birçok yazısında boykot yapma kararı da almış bazı tüccarları hâlâ Avusturya'dan şeker getirdikleri için uyarmıştır. Bu tür yayınlar tüccarlar üzerinde Samsun örneğinde olduğu gibi çok etkili oluyordu. Örneğin bu yayınlar üzerine Hacı Mustafa ve Hüsnü efendiler *İttihad* gazetesi idarehanesine gelerek boykot ilanından çok önce şeker siparişi verdiklerini açıklamışlardır. Gazete ancak bu izahattan sonra tatmin olabilmiştir. Yine benzer bir biçimde Avusturya'dan mal getiren tüccarlar arasında adı ilan edilen Kemal Caferi Bey de 278 çuval şekerin boykota tâbi olmayan bir zamanda getirttiğini fatura ve diğer belgelerle ispatlamak zorunda kalmıştır. Bir daha Avusturya'dan sipariş yapmaması şartıyla malları Caferi Bey'e iade edilmiştir. Kemal Caferi Bey'i asıl kurtaranın ise Boykotaj Cemiyeti'ne üye olması olduğu anlaşılmaktadır. Tüccar aynı zamanda sekiz çuval şekeri de hastaneye bağışlayarak bozulan imajını da onarmak yollarını aramıştır. Görüleceği üzere boykot hareketi ve örgüt-

150 Şayak Tüccarlarından Kefelizade Asım, "Aynen Varaka," *Aks-ı Sada*, No. 39, 2 Zilhicce 1326, 13 Kanunievvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.

lerinin gücü karşısında tüccarlar gün geçtikçe daha tâbi bir konuma düşmüşlerdir.[151]

Benzer bir şekilde Kramer Birahanesi sahibi Kramer de adının hamiyetsizler arasında geçmesi üzerine Boykotaj Cemiyeti'nin her talebini yerine getirmeye hazır olduğunu ve çok eskiden beri gelen ticari ilişkilerin kesmek bahasına Osmanlılık uğruna pek çok fedakarlığa katlanacağını ilan etmiştir. Mukavelelerini fesheden Kramer Boykotaj Cemiyeti'ne karşı da bir taahhütname imzalamıştır. *İttihad* gazetesi de Kramer'e derhal Boykotaj Cemiyeti ilannamesini asmasını tavsiye etmiştir. İzmir tüccarlarında Arara ve Mahdumları mağazası da boykottan Boykotaj Cemiyeti'ne üye olarak ve şahadetname alarak kurtulmuştur. Bu mağazaya karşı boykotun bittiği cemiyet tarafından Edremit tüccarlarına bildirilmiştir. Bu arada boykota tâbi olan tüccarlar hakkında bir takım şayialar da çıkmıştır. Örneğin bunlardan bir tanesine maruz kalmış Papa Dimitriyu Biraderler hakkında Avusturya malı getirtiyor söylentisi çıkmış ancak bu durumun gerçek dışı olduğu ve bu ticarethanenin "şayan-ı itimat ve takdir" olduğu kamuoyuna duyurulmuştur. Benzer bir şekilde Hayim Franko adlı bir tüccar da büyük bir ihtimalle emniyet veya reklam açısından mağazasında sadece İngiliz ve İtalyan malları bulunduğunu ve bu durumun mağazasının kapısına astığı Boykotaj Cemiyeti Şahadetnamesi'nden de anlaşılacağını kamuoyuna duyurmuştur. Görüldüğü üzere İzmir'de boykotaj özellikle tüccarlar üzerinde çok etkili olmuştur. Boykotun ilk günlerinde İzmir'in hareket içerisinde geri kalması diğer birçok vilayet basınında eleştiri konusu olmuştu. Öyle ki Aydın tüccarları İzmir tüccarlarına eğer kendileriyle iş yapmak istiyorlarsa boykota tâbi olmadıklarını ispatlamalarını istemişlerdir. Bunun üzerine boykot hareketi İzmir'e adeta yüklenmiş ve en faal boykotaj cemiyeti

151 "Hala Avusturya Şekeri Gelecek mi?" *İttihad*, No. 20, 10 Şevval 1326, 4 Kasım 1908, 22 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 1-2; "Şeker Meselesi," *İttihad*, No. 21, 11 Şevval 1326, 5 Kasım 1908, 23 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3; İmza Mahfuzdur, "İttihat ve Terakki Gazetesi İdarehanesine," *İttihad*, No. 46, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

burada kurulmuştur. Yine hareketin ve cemiyetin tek resmi boykot gazetesi de İzmir'de yayınlanmıştır. Bundan dolayı diğer şehirlerin basınında görülemeyecek sayıda tüccar gazetelerde teşhir edilmiş ve bu yoğunluk kısa zamanda sonuç getirmiş ve boykotun bu kentteki etkinliği artmıştır.[152]

Avusturya malı olduğu bilinmeyen eşyaları teşhir eden tüccarlar ise takdir edilmiş, hatta bu onlar için bir nevi reklam olmuştur. İtalya mamulatı olarak bilinen züccaciyelerin aslında Avusturya mamulatı olduğunu ilan eden Luvr mağazası sahipleri takdir edilmişlerdir. Avusturya fabrikatörlerinin Avusturya postahaneleri vasıtasıyla kıymetsiz numune ve taahhütlü olarak mal gönderme teklifini ifşa eden İpekçi Biraderler'in hareketi de takdirle karşılanmıştır. Bu davranışın hamiyet dışına çıkan bazı tüccarlara ahlâk dersi olduğu ifade edilmiştir. Avusturya malı getirmekle suçlanan ancak mallarının Rüsumat İdaresi'nce onaylandığı, ve Alman malı olduklarını iddia eden tüccar İsrail Salomon "cidden ve hakikaten" Osmanlı tüccarı olduğunu yazmıştır. Tüccar heyetince de muayene edildiğini söylediği malının cehalet sonucu Avusturyalı olduğunun söylenmesiyle namusunun da zan altında kaldığını dile getirmiştir. Eğer mallarının Avusturya emtiası olduğu ispat edilirse onları Rüsumat İdaresi önünde yakacağını ve hayır işlerinde kullanılmak üzere Osmanlı Bankası'ndan bin liralık çek vereceğini vaat etmiştir.[153]

Hamiyet özürlü tüccarlar için daha çok Çin boykotlarında karşılaşabileceğimiz bir tedbir gündeme gelmiştir. Çin boykot-

---

152 İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Şahadetname," *Ittihad*, No. 49, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3-4; "İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden," *Ittihad*, No. 54, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3; Hayim Franko, "İttihad Ceridesi idarehanesine," *Ittihad*, No. 55, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3-4; "Aydın'dan Yirmi İki Muteber..." *Ittihad*, No. 64, 3 Zilhicce 1326, 27 Aralık 1908, 14 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 2.

153 "Şayan-ı Takdir Bir Eser-i Hamiyet," *Ittihat ve Terakki*, No. 52, 29 Şevval 1326, 23 Kasım 1908, 10 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3; "Boykotaj ve Fraye Press," *Ittihat ve Terakki*, No. 56, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2; Osmanlı Tüccarından İsrail ve Salamon, "Avusturya Hukuk-u Meşruhe-i Milliyemize...," *Ittihat ve Terakki*, No. 59, 7 Zilkade 1326, 1 Aralık 1908, 17 Teşrinisani 1324, Salı, s. 4.

larında boykotçular bir takım örgütlenmeler yaratmışlar ve tüccarların her muamelesi kontrol edilmiştir. Bunlardan bir tanesi de boykot yapılan ülkenin malına sahip olabilecek tüccarların depo ve dükkânlarının kurulan komitelerce denetlenmesidir. 1908 Boykotu'nun önemli bir başka örgütü olan Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden ve yollarını, adreslerini, markalarını, manifestolarını değiştirerek Avusturya'dan mal getirmek cüretini gösterebilecek olan tüccarları tespit etmek için bu yolda bilgi getireceklere münasip bir para ödülü vereceğini duyurmuştur. Hatta cemiyet kendi menfaatleri uğruna Osmanlı menfaatlerini hiçe sayanların ticarethanelerinin teşhir ve ilanı için gerekli olacak masrafları da karşılayacağını bildirerek, bir nevi kontrol mekanizması kurmayı amaçlamıştır.[154]

Yine boykot başında, daha önce belirtildiği gibi, tüccarlara daha önceden aldıkları ve paralarının ödenmiş olduğu mallar tüketilene kadar müsamaha gösterilmesi istenmiştir. Ancak böyle bir durumun olabilmesinin zor olduğu ve basında bu tür taleplerin kaybolduğu bir zamanda Selanikli bir takım tüccar boykotun ilanından önce ısmarladıkları ve Trieste depolarında kalmış olan malların ithali için tüccarlardan oluşan bir komisyon kurmuştur. Yenipazar tüccarları ise sancaklarında Avusturya mallarına olan ihtiyacın başka türlü karşılanmasının zor olmasından dolayı sadece buraya mahsus olmak üzere boykotun durdurulmasını talep etmişlerdir. Ancak bu talebin ilk önce Viyana gazeteleri aracılığıyla duyulması nedeniyle pek inanılmak istenmemiştir. Tüccarlar sadece fiyatların artışından sorumlu tutulmamışlar aynı zamanda Avusturya eşyasını getirmek ve limanlara taşıtmakla da suçlanmışlardır. Örneğin bazı tüccarlar sadece aktarma eşyasının çıkarıldığı Haydarpaşa limanına Avusturya eşyasını çıkartmış ve Rıhtım Şirketi'nin şartnamesine aykırı bu durum Nafia Nezareti'nin dikkatine sunulmuştur. Daha önceleri de vurgulandığı gibi çeşitli

154 Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi, "Bursa'daki Bosnalılardan Alınan Telgrafnamenin Suretidir:" *İkdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2.

şehirler arasında da boykotun uygulanma derecesine göre farklar mevcuttu. Mesela Kavala'dan basına çekilen bir telgrafta İzmir tüccarının boykotajda lakayt davrandığı belirtiliyor, bu tüccarların aldıkları Avusturya şekerlerini başka vapurlara yükleyerek Kavala'ya gönderdiklerini bildiriyorlardı.[155] Tüccarlardan ayrıca postahaneler ve vapurlar gibi Avusturya hizmetlerini de kullanmamaları istenmiştir.

Boykot başladıktan bir iki ay sonra dahi bazı tüccarların toplanıp Avusturya'dan mal almayacaklarını ilar etmeleri ise ilginç bir durumdur. Eğer bunlar o güne kadar boykota katılmadılarsa, belli bir dönem Osmanlı menfaati olarak tanımlanan bir harekete muhalif hareket ettiklerini kabul etmiş oluyorlardı. Ancak bu durum pek kurcalanmamış, "bugüne kadar aklınız neredeydi?" şeklinde bir sualle karşı karşıya kalmamışlardır. Bir başka ihtimal ise bu ilanların, boykotu gündemde tutmak, boykotun hafiflemediğini göstermek veya boykot yapanları ateşlemek için verildiğidir. Çünkü bu tür haberler okunduğunda gün geçtikçe boykotun imparatorluk coğrafyasında hızla yayıldığı intibaı uyanıyordu. Bu tüccarlar genellikle bir toplantı yapıyorlar ve kararlarını tüm tüccarların imzaladığı bir ittifakname ile duyuruyorlardı. Örneğin kasım ayının sonlarına doğru İstanbul çuha ve kazmir (kaşmir) tacirlerinin ileri gelenleri Avusturya ile ticari ilişkilerini kestiklerini Avusturyalı fabrikatörlere duyurmuşlardır. Bu tüccarların adları etnik dağılımlarını göstermesi bakımından önemlidir: Bin Cabbare Said Bey Efendi, Mösyö İstavro ve kumpanyası, J. Alkisyadis ve şürekası, Mösyö J. M. P: Pantelindisi Papa, Mösyö N. Ventura ve şürekası, Krakin Atamyan Efendi, Kutlyan ve şürekası efendiler, Josef ve Jak Behar Efendiler, M. K. Şimidancıyan efendiler, Parto Agobyan Efendi, Karabet Kuyumcuyan Efendi, Brunştayn ve mahdumu, A. Silyan Efendi, Artin Merci-

155 "Avusturya Eşyası," *Serbestî*, No. 2, 22 Şevval 1326, 17 Kasım 1908, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2; "Boykot," *Ikdam*, No. 5203, 24 Şevval 1326, 19 Kasım 1908, 6 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 3; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5204, 25 Şevval 1326, 20 Kasım 1908, 8 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3; "Boykataj," *Tanin*, No. 136, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3.

mekyan Efendi, Levi Arye ve Asan, Alfetriv Mavropulu, Cevadzade Ali Bey, Konstantin Papadopulu, Mardik Mesekciyan, Danyel Behar ve mahdumu, Fratelli Kraku, Yorgiyadis Mavropulu, İbranusyan biraderler, Josef Abuaf, Nesim Abuaf, Josef İskinazi.[156]

Boykota muhalif hareket eden birçok tüccar genellikle liman işçileri ve halk ile karşı kaşıya gelmiş ve hamallar çoğunlukla tüccarların boykotu ihlal etmelerini engellemişlerdir. Ocak ayı içerisinde Beyrut'ta meydana gelen birçok olayda toplanan kalabalıklar Avusturya malı getirmiş tüccara doğrudan müdahale etmiş ve birçok malı iade ettirmiştir. Avusturya'dan mal getirenler ya da Avusturya vapurlarını kullananlar mallarını ithal etmekte zorlanmışlardır. Bundan dolayı daha başarılı boykot ihlalleri liman işçilerinin olmadığı yerlerde olmuştur. Babaeski ve Tekfurdağı bu tür yerlerdendir. Trenle gelen mallar arabalar ile iç bölgelere dağılmıştır. Ocak ayının sonunda, daha boykotun resmen bitmesine bir ay kala Rusya'dan yapılmış siparişlerin iptal edilmesi tüccarların bir şekilde Avusturya'dan mal getirebildiklerine bir işaret sayılabilir. Özellikle boykotun sonlarına doğru boykotun bitirilmesine en fazla gönüllü olan grubun tüccarlar olduğunu söyleyebiliriz.[157]

---

156 "Karahisar'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6873, 18 Şevvâl 1326, 13 Kasım 1908, 31 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5197, 18 Şevval 1326, 13 Kasım 1908, 31 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Boykotaj," *Tanin*, No. 112, 28 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5206, 27 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 10 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Boykotaj," *Serbestî*, No. 8, 28 Şevval 1326, 23 Kasım 1908, 10 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 48, 28 Şevvâl 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 6; "Harb-u İktisadinin bir...," *İkdam*, No. 5227, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4-5; "Avusturya'da Bir Milyon Lira Zarar!" *Sabah*, No. 6904, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3; "Avusturya Aleyhinde Boykotlama," *Şûra-i Ümmet*, No. 92, 12 Zilhicce 1326, 5 Ocak 1909, 23 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 5.

157 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5217, 9 Zilkade 1326, 3 Aralık 1908, 20 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 2; "Selanik tüccarından ve...," *İkdam*, No. 5225, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3; "Beyrut'da Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 95, 15 Zilhicce 1326, 8 Ocak 1909, 26 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 5; "Sen Petersburg 24 Kanunusani," *Sabah*, No. 6946, 4 Muharrem 1327, 27 Ocak 1909, 14 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 4; "Boyko-

Hükümet ve Bürokrasi

Daha önceki bölümlerde de sık sık değinildiği üzere hükümet boykot süresince bu harekete çeşitli toplumsal ve siyasal dengeler içerisinde yaklaşmıştır. Avusturya devleti ile ortaya çıkan krizde, boykot hükümetin elindeki kartları güçlendirmiş ve Avusturya karşısında pazarlık imkânını yükseltmiştir. Nitekim ilk başlarda her türlü pazarlıktan kaçınan Avusturya boykot hareketi sonrası Osmanlıların istediği tazminatı ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.

Ancak hükümet ile boykot arasındaki ilişki bu kadar da basit değildir. Her şeyden önce boykot hükümetin kontrolünde olan, istediği gibi yönlendirebildiği bir hareket değildi. Bu durumdan dolayı da Osmanlı hükümeti rahatsızlık duymaktaydı. Hem 1908 Temmuz'undan sonra başlayan yeni dönemde hükümet edebilme açısından, hem de Avusturya ile diplomatik ilişkilerde ortaya çıkabilecek kötü bir durumla karşılaşma ihtimali açısından boykotu "zapturapt" altına almak istemiştir. Bu yüzden boykot süresince hükümetin bunu sağlayacak önlemler almaya çalıştığını görmekteyiz. Ancak Osmanlı hükümeti bu noktada hiçbir zaman başarılı olamamıştır. 1908 Temmuz'u sonrası oluşan kaotik politik ortamda, boykot farklı güç dengelerinin etkisi altında şekillenmiş ve hiçbir toplumsal grup harekete tam anlamıyla hakim olmayı başaramamıştır. Hükümet ilk başlarda Avusturya'nın boykota son verilmesi taleplerine, boykotun halkın kendi tercihi ve uygulaması olduğunu söylemiştir. Örneğin Dahiliye Müsteşarı Adil Bey gazetecilerin sorduğu bir soruya verdiği cevapta Avusturya mallarını satın almayan halkı hükümetin zorlamaya hiçbir şekilde hakkının olamayacağını belirtmiş, Osmanlı'nın iki eyaletini ilhak eden Avusturya'nın boykotun bir teşvik neticesi meydana geldiğini iddia etmesi üzerine de

---

taj," *Ikdam*, No. 5295, 29 Muharrem 1327, 21 Şubat 1909, 8 Şubat 1324, Pazar, s. 3; Rüsumat Memurlarından Hakkı, "Hamiyet Namı Tahtında İhtikar-ı Denâet-kârâne," *Musavver Geveze*, No. 63, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 2.

özgür Türkiye'de herkesin dilediği gibi hareket edebileceğini belirtmiştir.[158]

Neue Freie Presse gazetesine demeç veren bir Osmanlı diplomatı ise Osmanlı hükümetinin boykottan hiçbir şekilde mesul tutulamayacağını söylemiş ve tüketicilerin ve ticaret ile uğraşanların herhangi bir yerden alışveriş etmeye zorlanamayacağını belirtmiştir. Halkın, hamalların ve matbuatın her türlü kararında serbest olduğunu ekleyen diplomat bu durumdan hükümetin bile zarar görebildiğini ancak hükümetin boykota aktif olarak katılan memurları bundan men etmeye muktedir olduğunu belirtmiştir. Hatta bu amaçla Rüsumat Emaneti Avusturya fabrikalarına kağıt sipariş etmiş ve bu gelen kağıtları liman işçilerinin direnişine rağmen kendi hamal ve hademeleri ile çıkartmıştır. Böylece hükümetin bir unsuru Avusturya'dan mal almış ve bunu liman işçilerine rağmen karaya çıkarttığını ispat etmiş oluyordu.[159] Bulgar gazeteleri de Avusturya'nın iddialarına benzer iddialarda bulunmuş ve Osmanlı resmî memurlarının Bulgar mallarının geçişine engeller koyduğunu belirtmişlerdir. Avusturya siyasetinin acemice bir taklidi olarak nitelendirilen bu iddia hemen yalanlanmıştır.[160] Ancak Avusturya ile belli bir uzlaşma zeminin yakalanmasından itibaren hükümet özellikle hamalların hareketlerini daha çok kontrol altına almak istemiş ve bu yönde bir takım girişimlerde bulunmuştur.

Ancak hükümet içinde de bazı bakanların boykota müdahale edilmesine karşı olduklarını veya daha doğrusu bir boykota müdahale etmekten yana olmadıklarını görmekteyiz. Özellikle güvenlikten sorumlu kişiler, zaptiye nazırından polis komiserlerine tüm merciiler, halkın meşrû eylemine karşı herhangi bir

158 "Siyasat- Avusturya-Boykotaj," *Serbestî*, No. 13, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 1.

159 "Boykot," *İkdam*, No. 5212, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 1; "Boykotaj ve Avusturya," *İttihat ve Terakki*, No. 57, 5 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2-3; "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 113, 3 Muharrem 1327, 26 Ocak 1909, 13 Kanunusani 1324, Salı, s. 2.

160 "Memurinin Boykota İştiraki," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 2.

engelleme hareketinin, önü alınamayacak tepkilere yol açmasından korkmaktadırlar. Bu yüzden de hükümet kolluk kuvvetlerini de devreye sokamadığından boykot hareketi karşısında atıl bir mevkide kalmıştır.

Bürokrasinin orta ve alt kademeleri ise boykota daha koşulsuz ve içten destek vermiştir. Ancak bu durum, boykotun halkın eylemi olması ve devletin herhangi bir uzvunun buna açıktan iştirakinin halkın bağımsız eylemine gölge düşürmesi ihtimali dolayısıyla pek hoş karşılanmamıştır. En azından herhangi bir memurun boykota açıktan destek vermesinin boykotun devletin veya halkın dışında bir takım güçlerce yapılmakta olduğu iddiasına haklılık kazandırabileceğinden korkulmuştur. Ancak basının ve hükümetin birçok uyarısına rağmen kendiliğinden gelişen gösterilerde veya örgütlü kitlesel mitinglerde orta ve alt kademe devlet memurlarının da yer aldıklarını görmekteyiz. Örneğin Müdde-i Umumi Muavini Hasan, Belediye Katibi Nafız Tahir, Mahkeme Azasından Cemal imzalı *Tanin* gazetesine gönderilen bir mektupta bu kişiler hürriyet ve insanlık dostu milletlerin malları varken Avusturya eşyası almamaya yemin ettiklerini bildirmişlerdir. "Millî İktisat'ın İcadı" bölümünde de anlatıldığı gibi devlet memurları boykota verebilecekleri destekten kaçınmamışlar ve fes yerine kalpak giyeceklerini basın yoluyla kamuoyuna duyurmuşlardır. Ancak bu durumda dahi hükümet bazı kalemlerde kalpak giyilmesini yasaklayarak memurların boykotaja katıldıkları görüntüsünün oluşmasını engellemek istemiş ancak bu yasağını yaygınlaştırmamıştır. En azından biz buna dair farklı başka bir habere rastlayamadık. Hükümet kolayca anlaşılacağı üzere bu örnekte de dengeleri gözetmeye yönelik tutumunu sürdürmeye çalışmıştır.[161] Benzer bir şekilde asayişin sağlanması için gönderilen polis ve askerlerin birçok durumda hamalların millî ve meşrû eylemlerine müdahale etmekte gönülsüz oldukları anlaşılmaktadır.

Hükümet boykotu kontrol altına alabilecek bir durumda olmadığından hamal ve boykot örgütlerinin temsilcilerini sık sık

161 "Kalpak," *Şûra-i Ümmet*, No. 77, 27 Zilkade 1326, 21 Aralık 1908, 8 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 4.

huzura çağırarak Avusturya mallarına karşı girişilen mücadeleye artık gerek kalmadığını defaatle yinelemiştir. Hükümet ilk başlarda çağırdığı temsilcilere sadece nasihatta ve tavsiyede bulunmuş, ancak bu kişilerin boykotu, "hukuku çiğneyen Avusturya'ya karşı milletin kalbinde uyanan nefretin bir tezahürü" olarak tanımlamaları neticesinde daha fazla bir istekte bulunamamıştır. Hükümet bir yandan hamallara nasihatte bulunurken aynı zamanda Avusturya'ya da gümrük hamallarının devlet memuru olmadıklarını ve bundan dolayı hareketlerinde serbest olduklarını bildirmiştir. Hamalların yazıcısı ile konuşan zaptiye nazırı hamallarla nasihatvari bir diyalogda bulunmuş ve hamalları ikna etmeye çalışmıştır.[162] Hükümetin veya bürokrasinin çeşitli katmanlarının özellikle liman işçilerine müdahalesi tepki çekmiştir. Örneğin Avusturya sefirinin çok sık istediği hükümetin gümrük hamallarına müdahale etmesi isteği üzerine *İttihat ve Terakki* gazetesi "hamallara ancak hamallar kahyası nasihat eder" demiştir.[163] Bizzat sadrazamın İstanbul hamal ve kayıkçılarına Avusturya vapurlarından mal çıkarmaları için emir vermesi üzerine *Köylü* gazetesi "kaç para eder" derken İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin resmi gazetesi *Gâve* şöyle bir yorum yapmıştır:

> "Öyle ya, herkes ancak vazifesi dahilinde emr edebilir ne boykotaj yapan millet hükümetin işlerine ve ne de hükümet boykotaj yapan millete karışabilir. Ama sadrazam emr verecekmiş işi yoğ ise bütün gün versun."[164]

---

162 "Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 7; "Boykotajın Hadim-i Hakikileri," *Serbestî*, No. 17, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "Boykotaj," *Serbestî*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4; "Avusturya Emtiasına Karşı," *Tanin*, No. 73, 16 Ramazan 1326, [12 Ekim 1908], 29 Eylül 1324, Pazartesi, s 7; "Babıâli'nin Cevabı," *İkdam*, No. 5221, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2; "Boykotaj -Zaman-ı Itilaf Yaklaştı mı?" *Tanin*, No. 131, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3.

163 "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 66, 16 Zilkade 1326, 10 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 2.

164 "Gâve," *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 4.

İzmir'de de valinin Orozdi-Back mağazasının Fransız olduğunu bildirmesi ve boykottan muaf tutulması isteğine karşı *Gâve*, hükümetin bu tür işlere karışamayacağını net bir şekilde dile getirmiştir. Açıklamaya göre bir mağazanın boykota tâbi tutulup tutulamayacağını ilan etmek Boykotaj Cemiyeti'nin görevidir. Bundan dolayı cemiyet vatanını, milletini sevenlerin yalnız kendi açıklamalarına itibar etmelerini istemiştir.[165]

Osmanlı'nın mizah gazetelerinden biri olan *Davul*'da boykotçular ile ilgili herhangi bir mizahi yazı yer almazken hükümet, bürokrasi ve diplomatlar çok sık alaya alınmışlardır.[166] Boykotu yapanlar ise tam tersine hükümetten boykotun daha etkin uygulanabilmesi için gerekli birtakım isteklerde dahi bulunmuşlardır. Haydarpaşa limanına aktarma yapılacak eşyadan başka mal çıkarılamayacağı Rıhtım Şirketi şartnamesinde yazılı olmasına rağmen şirketin bu limana Avusturya eşyası çıkarmış olması ve bunun Avusturya'ya karşı boykot uygulandığı bir zamanda yapılması tepki çekmiştir. Nafia Nezareti'nin bu şirkete uyarıda bulunması da basında belirmiş taleplerden biridir.[167] Özellikle ocak ayından itibaren hükümet, boykotu, Avusturya ile nihai anlaşmanın önünde bir engel olarak görmeye başlamış ve nasihatlerinin yerini daha net talepler hatta emirler almıştır.

Basında boykotu halkın yaptığı ve hükümetin buna müdahaleye hakkının olmadığı iddiası sıklıkla tekrar edilmeye devam etmiştir. Özellikle Avusturyalı gazetelerin boykotun ancak hükümetin teşvik ve tahrikiyle bu kadar uzun sürebileceğini iddia etmelerine karşı Osmanlı basını çok sık olarak bu iddiaları yalanlamıştır. Bu cevaplara iyi bir örnek olarak aşağıdaki cevap alıntılanabilir:

---

165 "İzmir Boykotaj Cemiyetinden Bu Kere Neşr Edilen Beyanname Suretidir," *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 4.

166 "Sadrazam Beyle Mülakat," *Davul*, No. 4, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2-3; "Bir Diplomatın Beyanatı," *Davul*, No. 6, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 1-3.

167 "Avusturya Eşyası," *Serbesti*, No. 2, 22 Şevval 1326, 17 Kasım 1908, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2.

"Tercüman-ı hissiyat-ı milliye olan gazetelerin bazıları emsâl-i adîdesine imtisalen Avusturya'ya boykotaj ilanı lüzumunu beyan eder etmez ahalimiz vazife-i hamiyetlerini ifa etdiler... Evvelce de beyan etmişdik, tekrar edelim: Boykotaj bir heyecan-ı millî neticesidir. Bunda hükümetin, memurların zerre kadar müdahili yokdur. Bunun aksini iddia edenler meseleye bir renk-i siyasi vererek hadise çıkarmak ve bu sayede efkar-ı umumiye tedhiş etmek maksadını takib edenlerdir.

Refikimiz müsterih olsun tehdidat ile Türkleri korkutmak zamanı geçmişdir."[168]

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Boykot

İttihat ve Terakki Cemiyeti boykot hareketi içerisinde en fazla nüfuza sahip örgütlenmedir. Her şeyden önce hürriyetin ilanının ve yeni dönemin yaratıcısı olması hasebiyle özellikle Meşrutiyet'in ilk günlerinde en prestijli örgütlenmedir. Bunun dışında boykotun ilan edilmesi, boykot örgütlerinin kurulması noktasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Boykotun ortaya çıkışı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bağ kuran tek kaynak Süleyman Kâni İrtem'in kitabıdır. Yazar boykot ilan edildiğinde Ohri kaymakamıdır ve cemiyete olan yakınlığıyla bilinmektedir. Bosna Hersek'in ilhak haberi geldiğinde Cavit Bey'in İstanbul'daki evinde cemiyetin ileri gelenlerinden Talat Bey ve tüccardan Kazım Balcı ve Ziya Balcı'nın da bulunduğu bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda öne çıkan fikir Avusturya ve Bulgaristan'a savaş ilan edilemeyeceğidir. Tüccar boykot yapmayı önermiş ve Talat Bey bu eylem hakkında izahat aldıktan sonra "yapalım" demiştir. Balcı kardeşlerin hükümetin yardımının gerekeceğini belirtmeleri üzerine de "Cemiyet size zahir olur" cevabını vermiştir.[169]

Cemiyet Osmanlı halkının hamiyetinin ve millî hislerinin

168 "Boykotaj ve Fraye Press," *İttihat ve Terakki*, No. 56, 3 Zilkade 1326, 27 Kasım 1908, 14 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 2.

169 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, (İstanbul, 1999), s. 300.

sonucu olarak sunulan boykota açıktan müdahalede bulunmadığı gibi kendisine atfedilen iddiaları da reddetmiştir. Örneğin Selanik limanında Kıptî hamalların malları indirmeyi reddetmeleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşvikine bağlanmış ancak bu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *İttihat ve Terakki* gazetesinde yalanlanmıştır. Cemiyet sadece Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak, Bulgaristan'ın da bağımsızlığını ilan ettiğini duyurmalarıyla iki hükümeti Osmanlılık ve insaniyet adına protesto etmiştir.[170] Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti Cemal ve Nazım beyleri Avrupa hariciye nazırları ile görüşmek üzere Avrupa'ya göndermiştir. Cemal ve Nazım beylerin *Tan* gazetesinin Budapeşte muhabirine verdikleri beyanata göre görevleri yarı resmi ve "sulhperverane"dir. Türkiye'nin istibdattan kurtulduğunu ve bunun en medeni ülkelerin bile yapamayacakları bir şekilde yaptıklarını dile getirmişlerdir. Bir nevî yeni Türkiye'nin haklarını korumaya muktedir olduğunu açıklamışlardır.[171] Daha sonra Ahmet Rıza Bey ile Dr. Nazım Bey de İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ile görüşmek üzere Londra'ya gitmişler ve bir ittifak önermişlerse de sadece birtakım öğütlerle mukabele edilmişlerdir.[172]

İttihat ve Terakki Cemiyeti de kendiliğinden gelişen eylemlerden çekinmiş ve bunları kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak taşra da ortaya çıkan ilk tepkileri ise cemiyetin ileri gelenlerinin örgütlediğini anlaşılmaktadır. Şiddete karşı birçok yayın, açıklama yapılmasına rağmen bundan kastedilen halkın sokakta uygulayacağı şiddetti. Hükümet taşımacılık yapacak kişilerin can güvenliğini garanti etmişti. Ancak Selanik'te bazı hamallar boykot edilen bir vapurdan eşya indirmeye kalktıkla-

---

170 "Nemse Vapuru," *Ittihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Salı, s. 4; "Cemiyetin İtirazı," *İttihat ve Terakki*, No. 28, 13 Ramazan 1326, 8 Ekim 1908, 25 Eylül 1324, Cumartesi s. 1.

171 "Cemal ve Nazım Beylerin Beyanatı," *Millet*, No. 73, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4.

172 Viscont Grey of Fallodon K. G., *Twenty-Five Years 1892-1916*, (New York: 1925), s. 170-171; Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu," (Ed.) Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, (İstanbul: 1999), s. 15.

rında limanda birden eli sopalı kişiler belirmiş ve bir daha da böyle bir girişim olmamıştır.[173] Bu engellemeyi en azından İttihatçıların yaptığı düşünülebilir. Cemiyet kendiliğinden ortaya çıkan eylemleri kontrol altına alabilmek için daha kitlesel ve örgütlü eylemler düzenlemiş ya da düzenlenmesine ön ayak olmuştur. Örneğin birçok yerde kendiliğinden protesto eylemleri patlak verirken, cemiyetin merkezi olan Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin girişimiyle ilk düzenli mitinglerden biri yapılmıştır.[174] Meşrutiyet'in ilk zamanlarında diğer birçok toplumsal sorunda olduğu gibi boykot hareketinde de İstanbul'un en etkili kişisi İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Doktor Rıza Tevfik Bey olmuştur. Avusturya vapuruyla gelmiş eşyaları çıkarmayan liman işçileri, hükümetin baskılarına karşı direnirken cemiyetin İstanbul'daki önde gelen üyesi Rıza Tevfik'in isteği üzerine böyle bir mal karaya çıkarılabilmektedir. Malları vapurdan indirilen tüccar teşekkür telgrafını doğru adrese yani cemiyetin Dersaadet merkezine çekmiştir.[175]

Selanik'te de benzer bir durum meydana gelmiş, ancak Avusturya konsolosu ve Lloyd Kumpanyası'nın acentasının cemiyet ile görüşmelerde bulunmaları bu sefer sonuç vermemiş ve gemiler mallarını indiremeden yollarına devam etmek zorunda kalmışlardır. Avusturya'nın boykotun bir teşvik sonucu ortaya çıktığı ve sürdüğü iddiasının en büyük dayanaklarında biri de boykotun Jön Türklerce tahrik edildiğidir. Hatta bir keresinde Avusturya Sefiri Pallavicini, Sadrazam Kamil Paşa'yı eleştirirken "cemiyet-i ihtirasat-ı milliye" dediği cemiyetin yöneticilerinden Ahmet Rıza Bey ile görüşmüş olsa meselenin daha kolay çözüleceğini söylemiştir. Ancak sefir cemiyeti "gayrı mesul bir heyet" olarak tanımlamakta ve buna girişememektedir. Buna rağmen ekim ayının sonunda Enver Bey'in

173 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, (İstanbul, 1999), s. 307.

174 "Dünkü İctima-i Umumi," *İttihat ve Terakki*, No. 29, 14 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Pazar, s. 3-4; "Ajans Telgrafları," *Musavver Geveze*, No. 60, 17 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, Salı, s. 8.

175 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4.

teklifiyle Avusturya'nın Selanik Konsolosu Alfred Rappaport ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında görüşmeler yapıldığını ve Avusturya'nın bundan çok ümitvar olduğunu görmekteyiz.[176] Enver Bey Avusturya ile Osmanlı arasında varolan gerginliğin giderilmesi ve bir anlaşmanın temellerinin atılmasını teklif etmiştir. Bu başarılı olursa İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümet nezdinde girişimlerde bulunacaktı. Enver Bey bu görüşmelerde Bosna'nın ilhakını kabule bir takım tavizler karşılığında razıdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti genel anlamda Bosna ve Hersek eyaletlerinin kaybedildiğini kabul etmekteydi ve krizden bir an önce kurtulup Meşrutiyet rejiminin yerleşmesi için çalışmaya bakıyorlardı. Örneğin cemiyetin yarı-resmî gazetesi *Tanin*'in boykot ve Bosna-Hersek konusundaki görüşleri şöyleydi:

> "Boykot bir silah ise Avusturyalılar emin olmalıdırlar ki bu bir silah-ı müdafaadır, tecavüz silahı değildir. Bizim silahı bırakabilmekliğimiz içun tecavüzün bitmesi lazımdır. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i iade etmeyeceğini biliriz. Fakat hiç olmazsa namuskârane tavizat itası cihetine yanaşmalıdır. Ancak bu suretle silah-ı müdafaamızı bırakabiliriz."[177]

Cemiyetin resmi gazetesi *Şura-i Ümmet* gazetesinde de benzer görüşler ifade edilmiş, Osmanlıların Bosna'yı geri almak veya ona muhtariyet vermek gibi hayallere kapılamayacağı ifade edilmiştir. Bu tutum diğer gazetelerde tepki ile karşılanmıştır.[178]

---

176 Roderic H. Davison, "The Ottoman Boycott of Austrian Goods in 1908-9 As a Diplomatic Question," 3. *International Congress of the Social and Economic History of Turkey*, (Princeton: 1983), s. 17.

177 "Boykotaj Hakkında -Avusturya Matbuatı Ne Diyor," *Tanin*, No. 121, 7 Zilkade 1326, 1 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3. *Tanin* gazetesinde benzer görüşler için Hüseyin Cahit'in şu yazısına da bakılabilir: Hüseyin Cahid, "Buhranın Son Safhası," *Tanin*, No. 150, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1. Ya da şu cümleler: "hükümet-i seniye bir harbe kıyam edemezdi. Çünkü kazanmış olduğu hürriyeti gaib etmesi muhtemel idi."; "Boykotaj -Zaman-ı Itilaf Yaklaştı mı?" *Tanin*, No. 131, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3.

178 Kamil-ül Hami, "Bosna-Hersek," *Serbestî*, No. 49, 10 Zilhicce 1326, 3 Ocak 1909, 21 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 1. Makale *Şura-i Ümmet* gazetesini

Görüşmeler kasım ayının sonuna kadar devam etmiş ancak Avusturya boykotun yaygınlaşması ve cemiyetin boykottan bir takım tavizler koparmak için yararlanmasından dolayı müzakereler çıkmaza girmiştir. Ancak boykottan Jön Türklerin mesul olduğu iddiaları bile gazetelerce reddedilmiş ve boykotun tamamen halkın, hamalların ve tüccarların eseri olduğu dile getirilmiştir. Bununla beraber boykotun önde gelen unsurları üzerinde cemiyetin çok büyük etkisi vardı. Boykot hareketinin önde gelen ismi olan tüccar Ziya Balcı ile ilk önce Avusturya sefareti Ataşemiliteri Baron Von Gizel ve daha sonra bizzat Sefir Pallavicini görüşmek istemiş, Balcı bu teklifleri ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olurunu aldıktan sonra kabul etmiştir.[179]

Boykota ilişkin olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden sadece Ahmet Rıza Bey'in açıklamaları basında yer almıştır. Ahmet Rıza Osmanlıların hukuklarını savunduklarını ifade etmiş, sorun çıkaranın Avusturya olduğunu söylemiştir. Ahmet Rıza Avusturya'nın yeni ve hür Türkiye'yi mahvetmek istediğini ancak bunda muvaffak olamadığını söylemiştir.[180] *Neue Freie Presse* gazetesi muhabiri de Paris'ten dönmekte olan Ahmet Rıza Bey'e Viyana'dan Avusturya sınırına kadar Trende eşlik etmiş ve son gelişmeler hakkında sorular sormuştur. Ahmet Rıza Bey'in uzun açıklaması içerisinde şu cümleler alıntılamaya değerdir:

> "Bu muamele bütün Osmanlı milletinde derin bir iğbirâr husule getirmişdir. Şurasını temin edebilirim ki Jön Türk komitesi boykotajı meydana atmamış ahali kendiliğinden harbi iktisadiyi ilan etmişdir. Ancak sonraları Fransız ve İngiliz malları satan bazı tacirler rakiblerini ızrar etmek teşebbüsa-

protesto etmiş Bosnalıların bu tür görüşlerden olumsuz etkilendiği belirtilmiş, Osmanlı hamiyeti hatırlatılarak şu manzume ile nokta konulmuştur:

"Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini,
Yok imiş kurtaracak baht-ı kara maderini."

179 Süleyman Kâni Irtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, (İstanbul, 1999), s. 315-316.

180 "Boykotaj ve Ahmed Rıza Bey," *İttihat ve Terakki*, No. 65, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 25 Tesrînisani 1324, Çarşamba, s. 2.

tında bulunduklarını, suistimalata yol açıldığını, boykotajın menafi-i şahsiyeye alet ittihaz edildiğini gören bazı Jön Türkler işe müdahale ederek boykotaja sırf vatanperverane bir şekil vermeğe çalışmışlardır. Biz boykotajı Avusturya'ya karşı sulhperverane ve hissiyat-ı milliye muvafık bir protesto olmak üzere istîmal etdik. Boykotaj Avusturya-Macaristan'ın tutduğu politikanın netice-i meşûmesidir. Boykotajı tevlid eden esbab zail olunca politikada vakî olan hatalar tamir olununca harb-ı iktisadi derhal mündef olacakdır. Aksi takdirde biz boykotajı ref'e çalışamayız, çalışsak da muvaffak olamayacağız...

...Halbuki devlet bu hususda zerre kadar müdahaledar değildi. Avusturya'nın bir hatası daha vardır ki o da artık Türkiye'de efkar-ı umumiyenin vücudunu nazar-ı itibara almamasından ibaretdir...Ancak Avusturya bizi memnun etmezse harb-ı iktisadiye asla nihayet vermiyeceğiz. Bu yüzden milletimiz katiyen mutazarar olmaz bir guna zarar olsa bile millet bu fedakarlığa malmemnuniye katlanır."[181]

Benzer bir şekilde Ahmet Rıza Bey'in Yunan sefirini ziyareti sırasında Girit'in Yunanistan'a ilhak edileceği üzerine çıkan haber ve ihtimaller üzerine Yunanistan'a da boykot ilan edilebileceğini söylemesi tepki çekmiştir. Ancak bu durumda bile Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ne kadar temsil edebildiği de tartışmalı bir konudur.[182]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenme ağı bütün imparatorluğa etkin bir şekilde yayılmış olmasa da boykotun daha verimli uygulanması için birçok durumda boykotu yapanlara yardımcı olmuştur. Örneğin Kavala'ya gelen bir Yunan vapurunun hamulesinin Avusturya mallarından oluştuğu ve İzmir

181 "Ahmed Rıza Beyin Beyanatı," *İttihat ve Terakki*, No. 71, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2-3.

182 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5187, 8 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 2; "Devlet-i Aliye – Avusturya Münasebeti," *Sabah*, No. 6899, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "Boykot Cevları," *İkdam*, No. 5226, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 29 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3; "Ahmed Rıza Beyin Beyanatı," *Serbestî*, No. 52, 15 Zilhicce 1326, 8 Ocak 1909, 26 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 4.

limanında çıkartılamadığı için bu vapura yüklenerek Kavala'ya gittiği İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Kavala'daki cemiyete çekilen telgrafla bildirilmiştir. Bunun sonucunda bu vapur da malları boşaltmayı başaramamıştır.[183] Bu bölümün başında da belirtildiği gibi boykot sırasında Ohri kaymakamı olan Süleyman Kâni İrtem cemiyetin taşra şehirlerine boykotun yayılmasında aktif rol oynadığını belirtmiş, diğer yerlerde olduğu gibi Ohri'de de farklı cemaatlerden tüccarları toplantıya davet eden ve boykotu başlatan İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.[184] Hasan Kayalı boykotun önemli merkezlerinden biri olan Beyrut'ta da boykotu gündeme getiren ve uygulayanın İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunu belirtmiştir.[185]

Ancak cemiyet boykotu tam anlamıyla kontrol altında tutuyor veya yönetiyor da değildir. Diğer bölümlerde de anlatılmaya çalışıldığı gibi hareket içinde farklı dengeler söz konusu idi. Özellikle yabancı gazetelerin İstanbul muhabirleri ne hükümetin ne de cemiyetin boykota tam anlamı ile müdahale etmekten çekindiklerini yazmışlardır.[186] Boykot bittikten sonra Mizancı Murat'ın bir konferansının İttihatçı oldukları anlaşılan kişiler tarafından basılması üzerine muhalif *Serbestî* gazetesi bu kişilerin kullandıkları düdüklerin Mayer, Stein ve Tiring gibi boykot edilmiş mağazalardan alındıklarını söyleyerek suçlamıştır.[187] Böylece gazete İttihatçıları suçlamak için boykot hareketinden yararlanmaya çalışmış ve İttihatçıların boykota artık riayet etmediklerinin veya çabuk unuttuklarının altını çizmeye çalışmıştır. Gazeteler ve diğer birçok kaynak boykot

183 "Kavala Hadisesi," *Sabah*, No. 6884, 29 Şevvâl 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3.

184 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, (İstanbul, 1999), s. 306.

185 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, çev. Türkan Yöney, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1998), s. 72.

186 "Boykot İştidad Ediyor," *İkdam*, No. 5224, 16 Zilkade 1326, 10 Aralık 1908, 27 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 3; "Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 69, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 8.

187 "Ferah Tiyatrosunda Evvelki Akşamki Konferans," *Serbestî*, No. 109, 13 Safer 1327, 6 Mart 1909, 21 Şubat 1324, Cumartesi, s. 1.

—»Buyrunuz efendi...
— Efendi!. Ne diyor bu adam...
Efendi — Boykotaj... bittiğinden içeri buyrun diyor... Fakat boşuna artık bir defa yerli malına alıştık.

Dalkavuk, *21.2.1908*

haberleri ve yorumları ile yeterince dolu olmalarına rağmen İttihatçıların boykot ile ilişkileri konusunda sessiz kalmaktadırlar. Ancak boykota koşulsuz destek veren gazetelerin ve hatta İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin resmi gazetesi *Gâve*'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti adını "mukaddes" sıfatıyla beraber kullanmasının da gösterdiği gibi cemiyet 1908 Boykotu içerisindeki en önemli güçlerden biriydi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BOYKOT ÖRGÜTLERİ

Osmanlı Boykotaj (Harb-ı İktisadi) Cemiyeti*

1908 Boykotu kendi örgütlerini de yaratmış ve bu örgütler boykotun daha etkin ve yaygın hale gelmesinde yaşamsal bir rol oynamışlardır. Her şeyden önce bilindiği gibi II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber basın hayatında olduğu gibi toplumsal hayatta da çok büyük bir canlanma yaşanmış, birbiri ardı sıra birçok cemiyet kurulmuştur. Değişen siyasal ve toplumsal atmosfer ile yasal alandaki boşluklar da bu süreci kolaylaştırmıştır.[1] Bundan dolayı yaşamın her yönü ile ilgili örgütlenmeler kurulmuş ve bunların bazıları boykotun aslî örgütlerinin yanı sıra boykot hareketi içerisinde etkili olmuşlardır. Kısa zaman içerisinde modern bir toplumsal hareketi halini alan 1908 Osmanlı Boy-

(*) Bu bölümün ilk kısmı daha önce *Tarih ve Toplum* dergisinin cemiyetler özel sayısında yayınlanmıştır: Y. Doğan, "Osmanlı Boykotaj Cemiyeti (1908)," *Tarih ve Toplum*, Cilt XV, No. 238, (Ekim 2003), s. 34-45.

1 23 Temmuz 1908 sonrası ortaya çıkan cemiyetler ve sivil toplum örgütlerinin durumları için bkz.: Mehmet Ö. Alkan, "1856-1945 Istanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları," (Ed.), A.N. Yücekök, I. Turan, M.Ö. Alkan, *Tanzimattan Günümüze Istanbul'da STK'lar*, (Istanbul: Tarih Vakfı, 1998). Ayrıca bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı," *Tarih ve Toplum*, Cilt XV, No. 238, (Ekim 2003), s. 4-12.

kotu da her toplumsal hareket gibi kendini örgütünü yaratmakta gecikmemiştir. Boykotun kendi örgütlülüğü yine çok kısa bir süre içerisinde tüm imparatorluğa yayılmış ve etkin olmuştur.

Bir Muamma: Terminoloji Sorunu

Ancak boykotun resmi örgütüne ilişkin bir muamma söz konusudur. Boykotaj teriminin ortaya çıkışı ile ilgili bölümde de açıklanmaya çalışıldığı gibi boykot süresince "boykot" kelimesi yerine çeşitli yerli sözcükler ikame edilmeye çalışılmıştır. Boykot yerine lanetleme, harb-i iktisadi, mukaata, aforoz gibi muadiller yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bunlardan en fazla kullanılanı "harb-ı iktisadi" olmuştur. Bundan dolayı boykot örgütünün ismi söz konusu olduğunda bir tür karışıklık hali hasıl olmuştur. Osmanlı basını hem boykotaj hem de cemiyet sözcüğü yerine farklı kelimeler kullandığından bu karışıklığın içinden çıkmak bir takım sınıflandırmalar ve fikir yürütme ile mümkün olabilecektir.

Bu ön girizgahın ardından muammanın kendisini biraz açabiliriz. 1908 Osmanlı Boykotu'nun yaratmış olduğu örgüt Boykotaj Cemiyeti'dir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi hem boykotaj yerine harb-i iktisadi, mukaata gibi terimlerin hem de cemiyet yerine komite, sendika gibi kelimelerin sık sık kullanılmış olması var olan örgüt sayısına ilişkin bir kafa karışıklığı yaratmaktadır. Öyle ki zamanın Osmanlı basını tarandığı vakit Boykotaj Cemiyeti, Harb-ı İktisadi Cemiyeti, Boykotaj Sendikası, Mukaata Sendikası, Boykotaj Komitesi, Boykotaj Komisyonu gibi çok farklı isimlerle karşılaşılmaktadır.

Aslında "bunda ne gibi bir karışıklık var, bunların hepsi var olan bir örgütün farklı adlarıdır" şeklinde bir fikir yürütme ilk anda zihinlerde belirebilir. Bu "cemiyet" sözcüğü söz konusu olduğunda anlamlı bir önerme gibi gözükmektedir. Örneğin dönemin gazeteleri yabacı basından alıntı yaptıklarında veya haberleri aynen tercüme ettiklerinde "committee" kelimesini komite olarak tercüme etmişlerdir. Bu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bahsederlerken de değişmemekte ve cemiyetten "ko-

mite" diye söz edilmektedir. Ancak Osmanlı gazeteleri kendi haberlerini yazarlarken "cemiyet" kelimesini kullanmışlardır. Bundan dolayı gazetelerde Boykotaj Cemiyeti ile ilgili haberler eğer başka yabancı bir kaynaktan aktarılarak, yani tercüme edilerek veriliyorsa, komite olarak geçmiştir. Bundan dolayı birçok yerde Boykotaj Cemiyeti yerine komite terimi de kullanılmaktadır. Hatta bazen aynı paragraf içerisinde ikisinin de kullanıldığı görülmektedir.[2] Ancak yine de bu durum da tam bir kesinlik arz etmemektedir. Bazı makalelerde sendika yerine komite kelimesinin kullanıldığı da olmuştur. Sonuç itibariyle komite ve cemiyet kelimelerinin birbirlerinin yerlerine kullanılması durumu birçok durumda tek bir örgütten bahsedildiği fikrini doğrulamaktadır. Yine boykotaj ve harb-ı iktisadi terimlerinin çok yaygın olarak eş anlamlı kullanılması aynı örgüte hem Boykotaj Cemiyeti hem de Harb-ı İktisadi Cemiyeti denildiğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ancak asıl sorun "cemiyet" ve "sendika" terimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu iki terimin birçok durumda kullanılan özel anlamlarından yola çıkarsak, Boykotaj Cemiyeti ve Boykotaj Sendikası terimlerinin aynı örgütün iki farklı adları olduğu kolaylıkla iddia edilemeyecek bir nitelik arz eder. Çünkü basında çıkan yüzlerce makale ve habere şöyle bir üstünkörü bakış bu iki ifadenin rastgele kullanılmadığı izlenimini vermektedir. Bu noktada iki ihtimal mevcuttur. Ya bunlar iki farklı boykot örgütlenmesinin iki farklı adı ya da tek bir örgütlenmenin farklı çalışma alanları söz konusu olduğunda kullanılan iki farklı ismidir. Bizce birçok karmaşık toplumsal olguda olduğu gibi ikisi de doğrudur. Bunun nasıl mümkün olduğu şu şekilde açıklanabilir. Aşağıda da değinileceği gibi boykotun ilanı sonrası tüccarların örgütlenmesi ve boykota riayetlerinin ve sadakatlerinin sağlanması hareket açısından çok yaşamsal bir aciliyet arz etmiştir. Bundan dolayı buna ilişkin talepler sık sık gündeme gelmiş, boykot hareketi büyüdükçe de tüccarların örgütlenmesi artarak devam etmiştir. Belli bir sınıfsal aidi-

2 "Neue Freie Presse Gazetesine şu malumat veriliyor:" *İkdam*, No. 5220, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2.

yete denk düşen tüccarların bu örgütlülüğü söz konusu olduğunda büyük bir oranda "sendika" terimi kullanılmıştır. Bu durumda önümüze çıkan örgüt hep Boykotaj Sendikası olmuştur. Bunun yanında "millet"in bir eylemi olarak ortaya çıktığını ilan eden boykot hareketi kamuoyunu örgütleme ve mobilize etme nokta-i nazarından hareket ettiği zaman karşımıza çıkan örgüt ise yine büyük bir oranla Boykotaj Cemiyeti veya nam-ı diğer Harb-ı İktisadi Cemiyeti olmaktadır.

Bu noktada İstanbul ve Selanik gibi boykotun ilk tatbik edildiği ve kitleselleştiği yerlerde, yani bir nevi boykotun kurumsal merkezlerinde sanki Boykotaj Cemiyeti ve Boykotaj Sendikası diye iki örgüt söz konusudur. Bunu özellikle Boykotaj Sendikası'nın yaptığı açıklamalarda Harb-ı İktisadi Cemiyeti'ni kendisinden ayrı olarak ifade etmesinde görebiliriz. Sendikanın bu yöndeki en bariz ifadesi ise boykotun bittiğini kamuoyuna duyurduğu bildirisinde Harb-ı İktisadi Cemiyeti'ne ayrıca teşekkür etmesidir. İzmir gibi boykotun örgütlenmesinde geri kalmış ancak boykotçular tarafından daha sonra özel ihtimam gösterilen bir merkezde ve taşradaki birçok yerde tek bir boykot örgütü mevcuttur. Ancak burada dahi farklı bir işbölümüne tekabül gelen iki ayrı alanda aynı örgüt iki farklı isimle anılmıştır. Ancak bu, yaptığımız çalışmadan çıkarsadığımız mantıki bir sonuçtur. Hiçbir şekilde bir kesinlikten bahsedememekteyiz. Bu yüzden aşağıda bu iki durumu da kapsayacak bir şekilde var olan boykot örgütlenmesi, farklı iki örgüt olmuş olsun veya olmasın, ikili bir işbölümü merkez alınarak incelenecektir. Yukarıda yapılan açıklama, kullanılan terminoloji hakkında yeterli bilgi verdiği için bu makale boyunca kaynaklarda mevcut olan kullanıma dokunulmamış ve farklı terimler olduğu gibi korunmuştur.

Bir Boykot Örgütü Kurulması Talebi

Avusturya'nın Bosna ve Hersek eyaletlerini ilhak ettiğini bildirmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi yaygın, kendiliğinden tepkilere yol açmış ve ahali sokaklarda gösteri-

ler yapmıştır. Birçok yerde bu tepkileri örgütleyenler hemen hemen her yerde mahalli ileri gelenler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları idi. Boykot örgütünün bu kendiliğinden eylemleri bir şekilde kontrol altına almak ve belli bir kanala sevk etmek için kurulduğunu düşünebiliriz. Boykotaj Cemiyeti boykot hareketini derleyip, toparlamış ve Avusturya ile Bulgaristan'a karşı beliren tepkiyi boykot hareketi içerisine sevk etmişlerdir. Bu durum 1908 sonrası toplumsal ve siyasal yaşamda karşılaşacağımız, toplumsal örgütlenmelerin, "millî iktisat" düşüncelerinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkinliğinin artmasının nüvelerini ortaya çıkarmıştır.

Bir boykot örgütü kurulması ile ilgili ilk öneriye *Tanin* gazetesinde rastlamaktayız. Gazeteye Edip imzasıyla yollanan bir yazıda ahalinin genel olarak Avusturya mağazalarını veya Avusturya mallarının satıldığı mağazaları bilemeyeceği sebebi ile bu mağazaların araştırılarak ilan edilmesi istenir. *Tanin* gazetesi ise yazdığı cevapta (bu cevabın Hüseyin Cahit'e ait olması çok muhtemeldir) Avusturya mallarını satan mağazaları araştırıp ilan etmek yerine Osmanlı tüccarlarının aralarında bir sendika kurmalarının daha yararlı olacağını yazmıştır.[3] Bu öneri boykot hareketinde tüccarların ve hamalların rolünün gittikçe artması ile birlikte daha önemli hale gelmiş ve bu ihtiyacı gündemde tutacak birçok talep ortaya atılmıştır. Tüccarlardan Avusturya ile olan bağlarını bırakmaları, İngiltere ve Fransa gibi dost ülkelerle iktisadi ilişkilerde bulunmaları, yerli sanayiinin gelişmesine katkıda bulunmaları, boykotun daha etkin uygulanması için yardımda bulunmaları istenmiştir. Nitekim aynı öneri *Tanin* gazetesinde beş gün sonra tekrar gündeme gelmiştir. Boykotun ilk günlerinde, iktisadî harbin ilanından önce verilmiş siparişlerin sonucu gelen malların memlekete girişine engel olmanın bunların paraları ödenmiş olduğundan Osmanlı çıkarlarına aykırı olacağı iddia edilmiştir. Bu durumun önüne geçilmesi gerektiği de genel olarak tüm ba-

3 Karilerinizden Edib, "Avustuya Malları," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 5; "Tanin," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, [10 Ekim 1908], 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 5.

sında yazılmıştır. Bu tür durumların engellenmesi için *Tanin* gazetesi tüccarların ittifak edip aralarında bir sendika teşkil etmeleri gerektiği önerisini yinelemiş ve aksi takdirde "kendilerine yazık olacağı" uyarısını yapmıştır.[4] *Millet* gazetesi boykotun "acele, lafazanlık ve zorbalık" ile değil de, "basiret, metanet ve katiyet-i ittihat" ile uygulanması isteniyorsa yapılacakları madde madde yazmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri tüccarların aralarında birleşmeleri ve boykot kararı hilafında hareket edenleri de teşhir etmeleridir. Alınacak kararların yayınlanarak Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki taşra tüccarlarının da benzer bir şekilde davranmaya davet edilmesi istenmiştir. *Millet* gazetesinin bu maddeleri daha sonra olacakların bir özetidir.[5] Ancak 23 Ekim itibari ile Boykotaj Sendikası halen kurulmuş değildir. Mühendis Nevres imzalı bir başka yazıda halkın Avusturya mallarını tanıyamayacaklarından dolayı tüccarların bir sendika kurmaları gerekliliği bu kez *Sabah* gazetesinde tekrar edilmiştir.[6]

Boykotaj Cemiyeti'nin Kuruluşu

Boykotaj Sendikası'nın büyük bir ihtimalle ekim ayı sonunda veya kasım ayı başında kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. İsim belirtilmese bile, kasımın ilk haftasında Karadeniz sahilindeki limanlarda bulunan tüccar ve işçilere üç dilde yazılmış bir umumi bildiri gönderilmiş ve Avusturya mallarının alınmaması tavsiye edilmiştir. Bu Boykotaj Cemiyeti'nin daha sonra yapacağı uygulamalara çok benzeyen bir durumdur. Ancak cemiyet ile ilgili olarak bizim rastladığımız en erken haberler 11 ve 12 Kasım 1908 tarihlidir. Bu haberler Osmanlı Boykotaj Sendikası ve cemiyeti heyetlerinin bir gün önce toplanmış ol-

4 "Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 76, 19 Ramazan 1326, [15 Ekim 1908], 2 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 7.

5 İmza Mahfuzdur, "[Boykot] Yahud Ticaret Aforozu," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

6 Mühendis Nevres, "Boykotaj," *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

Boykot Cemiyeti üyeleri.

duklarını ve aldıkları bir takım kararları bildirmiştir. Bunlardan bir tanesi İstanbul merkezinin, bir tanesi de İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin kararlarıdır. Bu karar maddeleri temelde birbirlerine çok benzemekte ancak bulundukları bölgenin özgül sorunları ile harmanlanmaktadır. Örneğin İstanbul Osmanlı Boykotaj Sendikası'nın kararları Haydarpaşa limanında bulunan mallara ilişkin alınan kararla başlamıştır. Buna göre Avusturya malı olmayan metaları gümrükten indirebilmek için hamalların ve mavnacıların ikna edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Dava Vekili Avukat Baha Bey'in aracılığını rica etmek görevi İpekçi Avni Efendi'ye verilmiştir. Avusturya malları ise daha önce alınan kararlara tâbidir. İlginç bir şekilde boykot hareketi içerisinde hiç gündeme gelemeyen İsviçre malları ile devamlı Avusturya malları ile karıştırılan Alman malları faturalarına da "heyet-i teftişiye" tarafından şerh verilecektir. Burada önemli olan nokta diğer birçok boykot hareketinde olduğu gibi 1908 Boykot hareketinin de teftiş yapan bir birim kurmuş olmasıdır. Sendikaya katılmak isteyecek tacirlerin Teşrinisaninin onuncu gününe (23 Kasım 1908) kadar heyet-i

teftişiyeye başvurarak bir tablo almaları ve adlarını "defter-i mahsusa" yazdırmaları istenmiştir. Sendika bu sürenin bitiminden sonra Anadolu ve Rumeli'de bulunan müşterilerine birer beyanname göndererek memleketine bağlılığı olanlar ile vatan uğruna şahsi menfaatlerini feda edemeyen tüccarların isimlerini açıklayacağına bildirmiştir. Sendikanın aldığı altıncı karar ise sendikaya dahil olan tüccarların halkı bilgilendirecek bir tabloyu mağazalarının girişlerine asmalarıdır. Bu tablolar boykotu teftişe memur altı görevli tarafından imzalanacak ve Osmanlı Harb-ı İktisadi Cemiyeti'nin mührüyle damgalanarak her birine ayrı numara verilecektir. Avusturya tâbiyetinde olan tüccarla ilişkisini devam ettiren tüccarlar da iki yüz kişiden oluşan teftiş heyeti tarafından kontrol edileceklerdir. Bu faaliyetlerin yanında İstanbul ve imparatorluğun her köşesinde Harb-ı İktisadi Cemiyeti tarafından konferanslar verilecektir. Sendika en son Avusturya sigorta şirketleri ile de her türlü münasebetin kesilmesi gerektiğini ve ilişkisi olanların en kısa zamanda taahhütnamelerini diğer şirketlere geçirmeleri gerektiğini ifade etmiştir.[7]

Benzer bir ilan İstanbul'dan bir gün önce İzmir'de yayınlanmıştır.[8] İzmir'de Boykotaj Cemiyeti adlı bir örgütün kurulduğunu duyuran haber cemiyetin aldığı kararları da teker teker sıralamıştır. Bu kararlar hemen hemen İstanbul'da ilan edilen kararlarla aynı niteliktedirler. Her şeyden önce boykotun tüm kuvvet ve şiddetiyle devam ettiğini ilan eden Boykotaj Cemiyeti ilanın yapıldığı güne kadar Avusturya ve Bulgaristan'dan gelen malların Osmanlı malı sayıldığını bildirmiş ve bunların sürümüne engel olunmamasını istemiştir. Bu malların indirilmesi için son tarih olarak da Rumi Teşrinisaninin başı (Kasım 1908'in ikinci yarısı) açıklanmıştır. Boykotaj Cemiyeti ayrıca bu tarihten sonra Avusturya ve Bulgaristan'dan mal getirecek

7 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2; "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 46, 22 Şevval 1326, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2-3.

8 "Bu Kere Şehrimizde..." *İttihad*, No. 25, 16 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2.

veya bu ülkelerle herhangi bir muamelede bulunacakların kamusal mekânlarda şifahi olarak veya yazılı olarak teşhir edileceklerini ilan etmiştir. Bu teşhir hem matbuat hem de özel ilaveler yoluyla yapılacak, ancak gazeteler yoluyla haksız bir teşhirde bulunulursa, o gazete de cemiyet tarafından tekzip edilecektir. Cemiyet ilanına Yusufoğlu hanında bulunan Vilayet Orman Dairesi Dava Vekili Rıfat Efendi'yi irtibat kurulacak kişi (acente) göstererek son vermiştir. Boykotaj Cemiyeti ayrıca herhangi bir ihbarda bulunmak isteyenlerin Rıfat Efendi'ye başvurabilecekleri gibi üçten fazla kişinin bulunduğu cami, gazino, mağaza veya kahvehane gibi kamusal mekânlarda da alenen açıklama yapabileceğini belirtmeyi ihmal etmemiştir.

Bu iki ilandan anlaşılabileceği üzere Boykotaj Cemiyeti kasım ayı içerisinde tüm imparatorluk çapında somut bir iradenin neticesi olarak örgütlenmeye başlamıştır. Özellikle ilk adım olarak Osmanlı tüccarlarının örgütlenmesi ele alınmış, bu ay içerisinde birçok şehir ve kasabadan bu yönde haberler alınmıştır. Boykot örgütlenmesi daha sonra kamuoyunun mobilizasyonu için bir takım adımlar atmış ve doğrudan Osmanlı kamuoyuna yönelik çalışmalar başlatmıştır. Bu faaliyetlerin başında ilanlar, mitingler, konferanslar gelmektedir.

Selanik'te de tüccarlar arasında benzer bir örgütlenmenin oluşturulduğu ve benzer kararların alındığı haber verilmiştir. *İttihat ve Terakki* gazetesinin 12 Kasım tarihli nüshasında Selanik'te on dört tüccardan oluşan bir komisyon kurulduğunu, bu komisyonun haftada iki defa toplanarak boykotajın nasıl, hangi araçlarla yapılması gerektiğinin, Osmanlı'nın menfaatinin nasıl sağlanacağının, iktisadi harp içinde düşman zarara uğratılırken Osmanlı tüccarlarının haklarının nasıl korunacağının ve "hamiyet" dışında hareket edenler hakkında ne yapılacağının tartışılacağını öğrenmekteyiz. Her ne kadar haber "komisyon" olarak da verilmiş olsa, bunun İstanbul'dakiyle benzer bir sendika olduğunu ve aynı süreç içerisinde örgütlendiğini anlamaktayız. Tüccarlar arasında kurulan bu örgütün boykot hareketini şekle şemale sokmak için oluşturulduğu *İttihat ve Terakki* gazetesinin haberi veriş şeklinden de anlaşıl-

maktadır. Gazete "galeyan-ı hissiyatla" başlayan boykotun nihayet "daire-i muhakeme" içerisine girmesinden gayet hoşnut olduğunu belirtmiştir.[9]

Üsküp'te de Türk, Bulgar, Rum ve Musevi tüccarlar toplanarak boykotajın daha iyi uygulanması için gerekenleri tartışmıştır. Selanik'te olduğu gibi içlerinden on iki tüccar bir boykotaj komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyon da Selanik'teki kararların hemen hemen aynısını almış ve bunlardan farklı olarak eğer ecnebi tüccarlardan da Avusturya ile ticari ilişkilerini devam ettiren olursa, onun da boykot edilmesi kararlaştırılmıştır.[10]

Yanya'da ise boykotaj ilan edildikten sonra Boykotaj Cemiyeti bölge tüccarlarını bir toplantıya davet ederek artık Avusturya'dan mal getirtmemelerini tavsiye etmiştir. Tüccarlara ayrıca Rüsumat Dairesi'nde tetkiklerde bulunmak üzere gizli bir memurun bulundurulacağı da söylenmiştir.[11]

Karahisar-ı Sahib'de ise tüccarlar bir ittifakname hazırlamışlar ve imzaya açmışlardır. Ancak daha sonra bizzat Boykotaj Sendikası bir şahadetname hazırlamış ve bu sendikaya mensup tüm tüccarlara dağıtılmıştır. Örneğin İzmir'de yabancı ve yerli tüccar ve bankalara boykot hareketine ciddi bir şekilde katıldıklarından dolayı sendika tarafından şahadetname verilmiştir.[12]

İzmir Boykotaj Cemiyeti

1908 Osmanlı Boykotu süresince Boykotaj Cemiyeti'nin en etkin çalışan şubesi İzmir Boykotaj Cemiyeti olmuştur. İncele-

9 "Boykotaj Hakkında," *İttihat ve Terakki*, No. 43, 18 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3.

10 "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 77, 29 Zilkade 1326, 23 Aralık 1908, 10 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2.

11 "Yanya'da Boykotaj," *İttihad*, No. 45, 10 Zilkade 1326, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3.

12 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5197, 18 Şevval 1326, 13 Kasım 1908, 31 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "Avusturya Emtiasının Adem-i..." Serbestî, No. 19, 9 Zilkade 1326, 3 Aralık 1908, 20 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 3; "Avusturya Aleyhinde Boykotlama," *Şûra-i Ümmet*, No. 92, 12 Zilhicce 1326, 5 Ocak 1909, 23 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 5.

nen diğer birçok kent basınında İzmir basını kadar Boykotaj Cemiyeti'nin etkinliğinin izlenebildiği bir başka basın yoktur. Bunun en önemli sebebi İzmir'in boykot faaliyetinde biraz geri kalması ve boykotu örgütleyenlerin bu önemli limana daha özel bir ilgi göstermeleridir. İstanbul, Selanik, Konya ve Samsun gibi şehirlerde boykotaj cemiyetleri birkaç temel açıklama dışında çok göz önünde olmamış, boykotun sahibi daha çok liman işçileri, tüccarlar ve en genel anlamda Osmanlı milleti olmuştur. Ancak İzmir'de Boykotaj Cemiyeti çok fazla ön plana çıkmış, birçok kampanyayı doğrudan kendi adıyla örgütlemiş ve hatta bir tane de gazete yayınlamıştır. Ancak bu gazetenin yanında, *İttihad* gazetesi gibi diğer birçok gazete dahi sanki Boykotaj Cemiyeti'nin resmi gazetesiymişçesine çalışmıştır. Boykot hareketinin başında İzmir'in diğer vilayetlere göre geri kalmasının eleştirilmesinden dolayı Boykotaj Cemiyeti kendi faaliyetlerini İzmir'in namusunu kurtaran faaliyetler olarak da tanımlamıştır. Bu sayede İzmir Boykotaj Cemiyeti kendisini "paradan başka mabedi olmayanlar" ile "vatan, millet, namus ve millî şerefleri sadece para olanlar" karşısında Osmanlı hamiyetinin bir timsali olarak sunmuştur.[13]

Teshilat Komisyonu ve Boykotaj Cemiyeti Şahadetnamesi

İzmir Boykotaj Cemiyeti kendisine yapılan müracaatları kolaylaştırmak için "Teshilat komisyonu" adında özel bir komisyon kurmuş ve bu komisyonun haftada iki kez salı ve cuma günleri saat birden dörde kadar çalışacağını duyurmuştur. Bu özel komisyonun çalışma yeri de Kordon'da Borsa Dairesi'nin üzerinde bir idarehane olarak ilan edilmiştir. Bu komisyon, başvuran tüccarlara mağazalarının girişlerine asacakları ve Avusturya ve Bulgaristan'dan mal getirmediklerini teyit eden

13 Boykotaj Cemiyeti Namına, "Aynen Varaka," *İttihad*, No. 43, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; "İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden İttihad Gazetesine," *İttihad*, No. 66, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2-3.

özel bir "sahadetname" verecektir. Bu suretle halk hamiyet sahibi tüccarı tanıyabilecek, boykot bir takım hile ve yolsuzluklardan azade edilecekti. Teshilat Komisyonu'nu duyuran ilanında İzmir Boykotaj Cemiyeti İzmir halkına alış veriş ettikleri mağazalarda bir şahadetnamenin asılı olup olmadığına dikkat etmelerini tavsiye etmiştir. Komisyon zaman içerisinde çalışmalarını arttırmış ve bundan dolayı Boykotaj Cemiyeti'nin resmi mührü yerine kendisine ayrı bir mühür yaptırmıştır.[14]

İzmir Boykotaj Cemiyeti sık sık gazete ilanları yoluyla tüccarları şahadetname almaları noktasında uyarmış, cemiyete üye olup da bu şahadetnameden edinenlerinin adlarını da hamiyet timsalleri olarak kamuoyuna duyurmuştur. Nazilli Boykotaj Cemiyeti de bir duyuru ile İzmir tüccarlarını uyarmış ve ticaret yaptıkları şirketleri Boykotaj Cemiyeti'nden bir şahadetname almaya çağırmışlardır. Aksi halde Nazilli tüccarlarının diğer ticarethanelerle alışveriş edecekleri tehdidini savurmuştur. Boykotaj Cemiyeti şahadetname almamış ticarethanelerin piyasaya Avusturya malı süremeyeceklerini ve cemiyetin şahadetnamesinin itibar ve kadrini pek yakın bir zamanda öğreneceklerini ilan etmiştir. Cemiyet her ne kadar şahadetname almamış tüm ticarethanelerin boykota tâbi tutulmadığını söylemişse de şaibeden ve tereddütten de azade olmadıklarını eklemeden de edememiştir.[15]

Boykotaj Cemiyeti'ne katılmış tüccarlar bunun getirdiği avantajlardan yararlanmış ve bu durum gazeteler aracılığıyla kamuoyuna sık sık duyurulmuştur. Örneğin İzmirli Papadi-

---

14 İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Aynen Tezkeredir," *İttihad*, No. 48, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2-3; "İttihad Gazetesi İdarehanesine," *İttihad*, No. 68, 8 Zilhicce 1326, 1 Ocak 1909, 19 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 4.

15 Nazilli Boykotaj Cemiyeti, "İttihad Gazetesi Vasıtasıyla Boykotaj Cemiyetine," *İttihad*, No. 59, 28 Zilkade 1326, 22 Aralık 1908, 9 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 2; İzmir Boykotaj Cemiyeti, "İzmir Matbuat Cemiyeti Heyet-i Muhteremesine," *İttihad*, No. 53, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden," *İttihad*, No. 54, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3; İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Şahadetname," *İttihad*, No. 49, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3-4.

mitriyu Biraderler ve Şürekası hakkında Avusturya'dan mal getirdiği ve boykotaj hilafında hareket ettiği şayiası yayılmış ancak Boykotaj Cemiyeti'nin bu mağazanın "şayan-ı itimad ve takdir" olduğunu ilan etmesi ile muhtemel bir tehlikeden kurtulmuştur. Yine İzmirli Arera Mahdumları mağazasının şahadetname sahibi olduğu basın yoluyla ilan edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu mağazanın Edremit'te boykota tâbi tutulduğundan dolayı bu durum İzmir Boykotaj Cemiyeti tarafından Edremit Belediyesi vasıtasıyla Edremit tüccarlarına ve Boykotaj Cemiyeti'ne bildirilmiştir.[16]

Boykotaj Cemiyeti boykot kararı hilafında hareket eden tüccarları teşhir ettiği gibi cemiyete üye olarak şahadetname almış tüccarları da kamuoyuna ilan etmiş ve diğer tüccarları da bu tür reklamlar için özendirmiştir. Hatta tüccarların boykotun güçlenmesi ve kısa bir zaman zarfında sona ermemesinden dolayı artmaya başlayan talepleri neticesinde Boykotaj Cemiyeti'ne üye olmak için ilan edilen süreyi on gün daha uzatmıştır Buna göre bu tarih 10 Kanunusani 1324'dür (23 Ocak 1909). Bu uzatmanın kesinlikle son olduğunu duyuran cemiyet şahadetname almak isteyen tüccarların tez elden Teshilat Komisyonu'na başvurmaları gerektiğini ilan etmiştir. Bu arada bu ilanın yapıldığı 10 Ocak 1909 tarihi itibariyle cemiyetten şahadetname almış olan ticarethane sayısı yüz ellidir.[17]

Boykotaj Sendikası'nın kendi bünyesinde yer almayan tüccarlara bir takım zorluklar çıkardığı anlaşılmaktadır. Örneğin bir Alman sefareti tercümanı Dahiliye Nezareti'ne başvurarak bir Alman tüccarına sendika tarafından müşkülât çıkarıldığı

16 Boykotaj Cemiyeti Namına, "Aynen Varaka," *Ittihad*, No. 43, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2; "İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden Ittihad Gazetesine," *Ittihad*, No. 66, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2-3.

17 İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Tamim," Ittihad, No. 48, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2; Boykotaj Cemiyeti, "Esamisi," *Ittihad*, No. 62, 1 Zilhicce 1326, 25 Aralık 1908, 12 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 4; "İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden," *Ittihad*, No. 66, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2-3; "İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden," *Ittihad*, No. 74, 20 Zilhicce 1326, 13 Ocak 1909, 31 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 4.

şikâyetinde bulunmuştur. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'ne çağrılan sendika yöneticileri iddiaları reddetmişler ve tüccarların hareketlerinde hür olduklarını beyan etmişlerdir.[18] Yine bir başka örnekte Boykotaj Cemiyeti bir Avusturya tüccarını boykotaja davet etmiş ve tüccar da böyle bir durumda ne olacağını Avusturya sefarethanesinden sormuştur. Aldığı yanıt ise beş bin Kuron nakit para ile iki sene hapis cezası olmuştur.[19] *Tan* ve diğer yabancı gazetelerinin bildirdiğine göre boykota katılan mağaza sayısı imparatorluk çapında beş bini aşarak beş bin iki yüze ulaşmıştır.[20] Boykotaj Sendikası büyüyüp güçlendikçe Osmanlı limanlarındaki ticarete de egemen olmaya başlamıştır. Bu durum daha da güçlenmesine yol açmış olmalıdır. Zira birçok tüccar böyle bir yapının dışında kalarak, bir takım zorluklarla karşılaşmak istememiştir. Örneğin 21 Aralık 1908 tarihinde kırk dokuz tüccar yaptıkları açıklama ile Avusturya ve Bulgaristan'a karşı açılan iktisadi savaşa katıldıklarını ve bunun için kurulmuş Boykotaj Cemiyeti'ne her birinin hareketini kontrol ve takip etme salahiyetini verdiklerini ilan etmişlerdir.[21]

Boykotaj Cemiyeti Osmanlı basınına birçok mesaj göndermiştir. 4 Aralık 1908 tarihinde Rum gazetesi *Amaltheia* bunlardan bazılarını yayınlamıştır. Bu telgraflardan bazılarında cemiyet bazı tüccarların Avusturya mallarını ithal etmeye devam ettiklerini bildirmektedir. Dahası bu telgraflardan bir tanesi bir

---

18 "Evvelki Gün Almanya...," *Tanin*, No. 146, 2 Zilhicce 1326, 26 Aralık 1908, 13 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3.

19 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6888, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

20 "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5227, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4-5; "İtilaf ve Mukataa," *Şûra-i Ümmet*, No. 70, 20 Zilkade, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 7; "Osmanlı Boykotunun Hali Hazırı," *Şûra-i Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 6-7; "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 70, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 2; *Frankfurter Zeitung*'dan aktaran, "İstanbul'dan Frankfurter Zeitung Gazetesine Yazılıyor," *İttihat ve Terakki*, No. 67, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

21 "Kırkdokuz Imza ile Aldığımız Varakadır," *İttihad*, No. 61, 30 Zilkade 1326, 24 Aralık 1908, 11 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 2.

tüccarın Doğu Avusturya Kumpanyası'ndan 300 Krone değerinde yeni mallar sipariş ettiğini duyurmuştur. Boykotaj Cemiyeti'ne göre bu tüccar yeni malları Almanya veya İtalya gibi farklı etkilerde ithal etmeyi planlamaktadır. Boykotaj Cemiyeti isim vermeden bu tüccara ve daha birkaç tüccara, Boykotaj Cemiyeti'nin her şeyden haberdar olmaya yetecek kadar faal ve muktedir memura sahip olduğunu söylemiştir. Bu yollarla cemiyet en azından tüccarların hareketlerinden haberdar olduğunu göstermeye ve etkisini arttırmaya çalışmıştır. Sonuç itibariyle Boykotaj Cemiyeti tüccarlara boykota muhalif hareket ederek, kazanmak umudunda bulunduklarından iki veya üç misli fazlasını kaybedebilecekleri uyarısını yapmıştır. Cemiyete göre tüccarların yapabilecekleri yegâne şey Avusturya'dan yaptıkları siparişleri iptal etmektir.[22] Bunun yanında Boykotaj Cemiyeti Osmanlı tüccarlarını ve kamuoyunu Avusturya posta servislerini de kullanmamaları konusunda uyarmış ve bunun hilafında hareket eden bazı hamiyetsizlerin adlarının da ifşa edileceğini ilan etmiştir.[23] Boykotaj Sendikası'nın gerçekten etkin istihbarat olanakları vardır. Boykotaj hilafında yapılan birçok muameleden haberdar olmakta ve basın yoluyla yaptığı uyarılar kısa zamanda etkili olmaktadır. Örneğin Samsunlu bir tüccarın kendisini ifşa etmesi ve gazetede ima yoluyla suçlanan kişinin kendisi olduğunu açıklaması buna güzel bir örnektir. Samsun'un yerel gazetesi *Aks-ı Sada* yaptığı yayınlarla hem kamuoyunu hem de tüccarları boykot içerisinde örgütlemeyi başarmıştır.[24] İzmir'de de boykot uygulamasının sıkılaştırıldığı kasım ayı içerisinde İzmirli fesçi ve kalpakçı esnafı, boykot serpuşu olan kalpak ve külahın da Avusturyalı taklitlerini getirtme eğiliminde olmalarından dolayı İzmir Boykotaj Cemiyeti'nce kınanmışlardır. Bu hareket "adi bir

22 "Emborikos Apokleismos," *Amaltheia*, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 3.

23 "Emborikos Apokleismos," *Amaltheia*, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 4. Aynı ilan *Ittihad* gazetesinde de yayınlanmıştır: İzmir Boykotaj Cemiyeti, "İzmir Matbuat Cemiyeti Muhteremesine," *Ittihad*, No. 57, 25 Zilkade 1326, 19 Aralık 1908, 6 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3-4.

24 Şayak Tüccarlarından Kefelizade Asım, "Aynen Varaka," *Aks-ı Sada*, No. 39, 2 Zilhicce 1326, 13 Kanunievvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.

oyun" olarak nitelendikten sonra tacirler "vatan hainliği" ile suçlanmış ve ilk defa olduğu için sadece ihtar edilmişlerdir. Böyle bir teşebbüsün tekrarlanması halinde kendilerinin kamuoyuna teşhir edilecekleri bildirilmiştir.[25]

Boykot yaygınlaştıkça sendikaya katılan tüccar sayısında da artışlar olmuş ve bu tüccarlar boykot hareketine katıldıklarını gazeteler aracılığı ile ilan etmişlerdir. Bunlardan biri de Rus tâbiyetinde olan bir Osmanlı Ermenisinin ilanıdır. *Tanin* gazetesinin Rus tüccarlardan biri diye sunduğu mektubunda Ermeni tüccar, Rus tebaasından da olsa kendisinin bir Osmanlı tüccarı olduğunu söylemiş ve 20. yüzyılda vatanın kutsal hukukunu ayaklar altına almış bir millete karşı açılan iktisadi harbe katılmak için Boykotaj Sendikası azaları arasına kendi isminin de yazılmasını istemiştir. Bu örnekteki gibi ilanların ve Boykotaj Sendikası'nın büyümesinin, Avusturya devletinin ve gazetelerinin boykotun hafiflediği iddialarına karşı bir cevap oluşturduğu gazetelerde sıklıkla iddia edilmiştir.

Hatta Avusturya'nın Kablanic şehrinden bazı tüccarlar Boykotaj Sendikası'na bir mektup göndermişler ve Türkiye'de uygulanmakta olan boykottan dolayı büyük zarara uğradıklarını belirterek mallarının Osmanlı topraklarına girmesine müsaade edilmesini rica etmişler, ancak reddedilmişlerdir. İstanbul'daki İtalya ve Almanya acentaları da Boykotaj Sendikası'nın mührünü taşımayan konşimentoları kabul etmeyeceklerini ilan etmişlerdir. Benzer bir biçimde Kütahya tacirleri de bir miting düzenlemişler ve bundan sonra malların konşimentolarını Boykot Komitesi'ne onaylattıktan sonra pazara çıkaracaklarını beyan etmişlerdir. 1908 Osmanlı Boykotu Avusturya'nın hareketinin tepki ile karşılandığı Sırbistan için de bir örnek olmuş ve burada da Avusturya'ya karşı boykotun başlamasına yol açmıştır. Belgrat'ta on iki kişiden oluşan bir Boykot Komitesi kurulmuş ve Sırbistan'ın diğer şehirlerinde şubeleri açılmıştır. 1908 Osmanlı Boykotu'ndan etkilenen Sırbistan boykotçuları Osmanlı Boykotaj Sendikası'nın Dersaadet ve Selanik şubeleri

25 Boykotaj Cemiyeti Namına, "İzmir'de Fesci ve Kalpakcı Esnafına," *İttihad*, No. 35, 28 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4.

ile irtibata geçmiştir. Böylece Boykotaj Sendikası'nın etkileri Osmanlı dışına da yayılmıştır.[26]

Tüccarların bazen de boykotajın aleyhine olarak bazı malları çıkarmak için bir takım komisyonlar kurduklarına dair haberlere rastlanmaktadır. Selanik'te bazı tüccarlar daha önce Avusturya'dan sipariş ettikleri ancak Trieste'de depolarda kalan malları getirtebilmek için bir komisyon kurmuşlardır. Viyana gazeteleri ise Yenipazar sancağı tüccarlarının Selanik Komitesi'ne başvurarak Avusturya eşyasına olan ihtiyaçtan vazgeçilemeyeceği için bu sancağın boykot uygulamasından hariç tutulmasını istediklerini yazmış ancak *Tanin* gazetesi bu iddiaya inanmak istemediğini belirtmiştir.[27]

Boykotaj Cemiyeti ve Liman İşçileri

Boykotaj Sendikası boykota katılan tüccarların örgütü olmasına rağmen liman işçileri de birçok sefer Boykotaj Sendikası'nın kararlarına bağlı olduklarını bildirmişler ve kararlarını tanımışlardır. Galata'daki kayıkçı, mavnacı ve hamallar Boykotaj Sendikası'na giderek boykot uygulamasına uygun davranacaklarına dair yemin etmişler ve hiçbir durumda Avusturya malı taşımayacaklarını bildirmişlerdir. Liman işçileri gazetelere yolladıkları birçok yazıda sendikadan boykotu hafifletmek doğrultusunda bir karar almadıkları için halkın arzusu olan boykota devam ettiklerini dile getirmişlerdir. Öyle ki 5 Şubat günü Samsun'dan İnebolu'ya gelen "Hürriyet" adlı vapurdan

---

26 "Boykotaj," *Tanin*, No. 127, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2; "Tanin," *Tanin*, No. 127, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2; "Avusturya'da Kablanic Şehrinden...," *Tanin*, No. 127, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2; "Şehrimizdeki İtalya ve...," *Tanin*, No. 127, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 24 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2; "Harb-ı İktisadinin bir...," *Ikdam*, No. 5227, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4-5; "Sırbistan'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6905, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3.

27 "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5203, 24 Şevval 1326, 19 Kasım 1908, 6 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 3; "Boykataj," *Tanin*, No. 136, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3.

üç mavna Trieste şekeri çıkmış, hamallar ile mavnacılar bu malı çıkartmak istememişlerdir. Ancak konşimentoda Boykotaj Sendikası'nın mührünü görmeleri üzerine malları boşaltmak zorunda kalmışladır. Daha sonra Boykotaj Sendikası, boykot uygulamasına devam kararı alacak ve hamallar sendikadan emir almadıklarını söyleyerek "harb-ı iktisadîye" devam edeceklerdir.

Boykotaj Sendikası aynı zamanda liman işçilerinin hareketlerini kontrol altına almak işlevini de görmüştür. Liman işçilerinin Avusturya vapurları ve Avusturya malı taşıyan yabancı gemilerin hamulelerini boşaltmamanın yanı sıra, bazen diğer devletlerin ticaretine de istemeden sekte vurdukları söylenmiş ve Boykotaj Sendikası'nın bir takım kararlar alarak bunun önüne geçmesi istenmiştir. Böylece memleket aleyhine uluslararası arenada oluşabilecek olumsuz bir havanın engellenmesi talep edilmiştir.[28]

Boykotaj Sendikası'nın tüccar ve liman işçileri üzerindeki nüfuzu çok artmış ve bu bazı hilelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mavnacı esnafının basına bildirdiğine göre bazı kalpak giymiş kişiler Boykotaj Sendikası'ndan geldiklerini söyleyerek markalarının değiştirildiği belli olan mallar hakkında bunlar "Avusturya malı değildir" diyerek bu malların boşaltılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Mavnacılar bu konuda diğer liman işçilerini de uyarmışlardır. Bu durum ise her şeyden önce bir simge olarak kalpağın ve Boykotaj Sendikası'nın nasıl bir meşruiyet kaynağı haline geldiğinin göstergesidir.[29] Bu tür yolsuzluklarla karşılaşmamak için İzmir Boykotaj Cemiyeti bir önlem almıştır. Buna göre Boykotaj Cemiyeti kendi adına açıklama yapacak veya herhangi bir olaya müdahalede bulunacak memur-

---

28 Aktaranlar, "Tan Gazetesine İstanbul'dan Yazılıyor," *Tanin*, No. 129, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "Boykotaj," *Tanin*, No. 146, 2 Zilhicce 1326, 26 Aralık 1908, 13 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3; "Samsun'dan Dün İneboluya...," *Ikdam*, No. 5280, 14 Muharrem 1327, 6 Şubat 1909, 24 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 3; "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5286, 20 Muharrem 1327, 12 Şubat 1909, 30 Kanunusani 1324, Cuma, s. 3.

29 "Boykotaj," *Ikdam*, No. 5242, 4 Zilhicce 1326, 28 Aralık 1908, 15 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3.

larına özel bir "itimatname" vereceğini açıklamıştır. Cemiyet bu "itimatname"yi taşımayan birisi tarafından yapılacak tebligata kamuoyunun itibar etmemesini istemiştir.[30]

Boykotaj Cemiyeti ve Kamuoyunun Mobilizasyonu

Boykotaj Cemiyeti tüccarları örgütlemenin yanı sıra kamuoyunu boykot çerçevesinde mobilize etmek, sokak gösterilerini de daha az tehlikeli bir kanala sevk etmek için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Boykotun liman işçileri ve tüccarların sadakati neticesinde daha kolay netice alınır bir hale girmesi hedeflendiğinden genellikle bu iki unsur üzerinde durulmuş ve tüccarların boykot örgütü içerisine alınmaları boykotun ileri gelenlerince önemsenmiştir. Liman işçilerinin de boykota katılma noktasında gayet hevesli olmaları ile birlikte Boykotaj Cemiyeti ayrıca Osmanlı kamuoyunu harekete geçirmeye çalışmıştır. Boykotaj Cemiyeti'nin birçok yerde şubeleri açılmıştır. Cemiyet boykot uygulamasını toplumda yaymaya ve örgütlemeye çalışmaktadır. Yukarıda alıntılanan ilk kuruluş kararlarından da anlaşılabileceği üzere bu amaçla cemiyet ülkenin her tarafında konferanslar vermeyi de planlamaktadır. Çok yaygın bir şekilde duvarlara asılan ilanlar, çeşitli devlet dairelerine gönderilen boykot ile ilgili yazılar, düzenlenen gösteriler boykotu teşvik eden girişimler olup, cemiyet tarafından yapılmıştır. Boykotaj Cemiyeti ayrıca bu amaçla doğrudan ahaliye seslenen ilanlar yayınlamış, açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalardan bir tanesi İzmir'de yayınlanan *İttihad*, bir tanesi de Selanik'de yayınlanan *İttihat ve Terakki* gazetesinde yayınlanmıştır.[31]

Bu ilk ilanı yapan İzmir Boykotaj Cemiyeti, vatanperver Osmanlılara boykot için ilk elde yapılması gerekenlerin bir liste-

30 "Cemiyetimizin Ahiren İktisab..." *İttihad*, No. 68, 8 Zilhicce 1326, 1 Ocak 1909, 19 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 4.

31 Boykotaj Cemiyeti Namına, "Boykotaj Cemiyeti Tarafından Verilen İlanname-dir," *İttihad*, No. 25, 16 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2; "Vilayat- Boykotaj Cemiyeti," *İttihat ve Terakki*, No. 47, 23 Şevval 1326, 17 Kasım 1908, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 4.

sini vermiştir. Buna göre ilk önce İzmir'de Orman Dairesi Dava Vekili Rıfat Efendi'nin bir kahvehanede nutuk çekmesinin ardından feslerini yırtıp atan üç yüze yakın hamiyetli insanın hareketi kamuoyuna örnek olarak sunulmuştur. Osmanlılardan fes bulunduran tüccar ve esnaf ile hiçbir ilişkide bulunmayarak ne kadar kahraman ve vatanperver olduklarını göstermeleri istenmiştir. Kahvehane ve diğer kamusal mekânlarda yapılan toplantılar artarak tüm imparatorlukta etkili olmuştur. Öyle ki bu faaliyet ve yayınlar etkisini gösterecek kısa bir süre sonra beş ayrı kahvehanenin müdavimleri de artık fes giymeyeceklerini ve başlarındaki fesleri yırttıklarını ilan edeceklerdir.[32] Osmanlıların ayrıca adları tek tek verilmiş Avusturya şekeri kullanmayan kahvehanelere gitmeleri tavsiye edilmiştir. Cemiyet "vatanın kahraman evlatları," "mert oğlu mertler," "er oğlu erler" diye seslendiği vatansever Osmanlılara, şiddete başvurulmadığı sürece kendilerinden hesap soracak bir kanunun olmadığını bildirerek Avusturya ve Bulgaristan vapurlarını kullanmamalarını rica etmiştir. Böylece Osmanlılık şanına halel gelmeyecektir. Cemiyet en son, isimlerini açıklayacağı Avusturya ve Bulgaristan ile alakalarını kesmeyen yerli tüccara karşı da "Allahını, peygamberini vatanını seven kahramanlardan" aynı muameleyi yapmalarını beklediğini dile getirmiştir.

Bu açıklamada görüldüğü üzere Boykotaj Cemiyeti doğrudan kamuoyuna seslenmiş ve onları çerçevesini çok net çizdiği bir doğrultuda harekete geçirmeye çalışmıştır. İzmir Boykotaj Cemiyeti de boykotu yaygınlaştırmak için bir gazete yayınlamaya başlamıştır. *Gâve* adlı bu gazete yoluyla cemiyet kendisini ve faaliyetlerini kamuoyuna daha rahat duyurmuştur. Meşrutiyet'in başında, her gün yeni bir gazetenin yayın hayatına atıldığı bir dönemde, *Gâve*'nin kuruluşu Konya'nın yerel gazetesi *Anadolu* tarafından bile ilgiyle karşılanmıştır.[33] *Gâ-*

32 Boykotaj Cemiyeti Namına, "Açık Mektub," *Ittihad*, No. 26, 18 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2.

33 "İzmir'de Boykotaj Cemiyetinin..." *Anadolu*, No. 31, 4 Zilhicce 1326, 28 Aralık 1908, 15 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 1.

ve'nin sadece boykotu yaygınlaştırmakla değil, güçlü bir donanma kurulması için kampanyalar düzenlemek gibi "millî" meselelerle de uğraştığını belirtmeliyiz.[34]

Daha öncede belirtildiği üzere Boykotaj Cemiyeti tarafından birçok devlet dairesine meclisin açılış günü millî serpuş olan kalpakların giyilmesi için kartpostallar gönderilmiş ve bu durum memurlar arasında tereddüde yol açmıştır. Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın tüm askeri memurlar için tek tip elbise giydirilmesi için tedbirler alacağı yolunda haberlerin olmasına rağmen ve böyle bir resmi kararın alınmasından önce, genel olarak şapkaların değiştirilmesi noktasında bir tereddüt doğmuştur. *Sabah* gazetesinin görüştüğü bir memur "Boykotaj Komitesi'nin tavsiyelerine katılmanın millî gerekliliklere uymanın bir icabı" olduğunu söylese de resmî bir açıklamanın gelmesini gözetmektedir. *Neue Freie Presse* gazetesinin bildirdiğine göre Avusturya fabrikatörleri Hariciye Nezareti'ne başvurarak Türkiye'de boykotu teşvik ve tahrik ederek yaygınlaştırdıklarını iddia ettikleri komitelerin, diplomatik araçlar ile dağıttırılmasını ve halk arasında heyecan yaratan ilanların kaldırılmasını talep etmişlerdir. Boykot hareketi geliştikçe Boykotaj Cemiyeti'nin nüfuzunun da arttığını görmekteyiz.[35] Cemiyet devlet memurlarına bile boykota uymaları noktasında emirvari bildiler göndermekte, bu durum ise gayet meşrû karşılanmaktadır. İzmir Boykotaj Cemiyeti belediye çalışanlarına yazdığı açık mektupta umumiyetle tüm Osmanlıların feslerini başlarından atmada birbirleri ile yarıştıkları bir sırada halen fes giymelerini kınamıştır. Yine bir başka açık mektubunda cemiyet bu sefer mektep-i iptidaiye ve rüştiye öğretmenlerini, başlarındaki fesleri kağıttan kalpaklarla değiştiren öğrencilerinin aksine, halen fes giymeye devam ettikleri için eleştirmiş ve "hissiyat-ı anı-

34 Y. Doğan Çetinkaya, "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gâve," *Mûteferrika*, Güz, 2001-2, No. 20, s. 261-274.

35 "Dün Bazı Devair-i...," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6880, 25 Şevvâl 1326, 20 Kasım 1908, 7 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3-4; "Boykotaj Komitesi Tarafından...," *Sabah*, No. 6904, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3.

meye" katılarak feslerini değiştirmelerini tavsiye etmiştir. Cemiyet aynı zamanda *İttihat* gazetesinin de sorumlularından olan ve *Mizan ül-Hukuk* dergisini çıkaran Bekir Behlül Bey'i de dergisinde boykot, Boykotaj Cemiyeti ve genel anlamada cemiyetler hakkında kamuoyunu bilgilendirici mahiyette yazılar yayınlamadığı için eleştirmiştir. Bekir Behlül fesini atarak kalpak giymeye başladığından dolayı cemiyet tarafından tebrike mahzar olmuşsa da kendisinden hukuki konularda hizmetler beklenmiştir.[36]

Osmanlı sınırları içerisinde boykotun en etkili uygulandığı yerlerde Boykotaj Cemiyeti'nin şubeleri açılmıştır. Avusturya mallarının, özellikle şekerin demiryolu ile geldiği Edirne'de arabacılar bu malları taşımayı reddetmişler ve bu şehirde kurulan Edirne Boykotaj Cemiyeti basına gönderdiği mektup ile Avusturya emtiasının herkese tanıtılmasını istemiştir. İzmir'de kurulan Boykotaj Cemiyeti ise İzmir sokaklarında feslerin yırtılması eylemine ön ayak olmuştur. Bu eylem sonrası *Serbestî* gazetesine göre halkın yüzde sekseni kalpak ve keçe külah giymeye başlamıştır.[37]

İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin resmi gazetesi *Gâve*'de Uşak tüccarlarından Kadiroğlu Mehmed ve kardeşi Nuri'yi düşman mallarını piyasaya sürerek para kazandıkları iddiasıyla teşhir etmiş ve Uşaklıların bu tüccarların mağazalarına girmeyerek "ittihad-ı milliye"nin sonuçlarını yaşatmalarını istemiştir.[38]

---

36 Boykotaj Cemiyeti Namına, "Açık Mektub," *İttihad*, No. 28, 20 Şevval 1326, 14 Kasım 1908, 1 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3; Boykotaj Cemiyeti Namına, "Açık Mektub," *İttihad*, No. 37, 1 Zilkade 1326, 25 Kasım 1908, 12 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; Boykotaj Cemiyeti Namına, "İzmir Hazine-i Celile Vekili Bekir Behlûl Efendiye," *İttihad*, No. 26, 18 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2; İzmir Orman Dairesi Dava Vekili Rıfat, "Hazine-i Celile Dava Vekili Bekir Behlûl Bey'e," *İttihad*, No. 26, 18 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2.

37 "Boykotaj," *Tanin*, No. 129, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3; "İzmir'de Boykotaj," *Serbestî*, No. 27, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 29 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 4.

38 "Uşak Ahali-i Hamiyetmendanına," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4.

Boykotaj Cemiyeti'nin bir şubesi de Usturumca'da kurulmuştur. Yayınlanan kararları yukarıda özetlenen İzmir Boykotaj Cemiyeti kararlarıyla hemen hemen kelimesi kelimesine aynıdır. Sadece burada üçüncü karar olan Avusturya ve Bulgaristan malının "Osmanlı mahsulü" sayılması için en son tarih 15 Kasım olarak tespit edilmiştir.[39]

İzmir Boykotaj Cemiyeti sadece hamiyetsizlik yapan tüccarları teşhir ve boykot etmekle kalmamış, kendi faaliyetlerini eleştiren *Sedad* gazetesine de çatmaktan geri durmamıştır. Bu gazetenin cemiyetin faaliyetlerini eleştirmesi, boykotla cezalandırılmasına yol açmıştır. Boykotaj Cemiyeti *Sedad* gazetesini sırf kendi çıkarları için hareket etmek, Avusturya ve Bulgaristan'ın menfaatlerine hizmet etmek ve vatana, millete zarar verecek şekilde hareket etmekle suçlamış ve boykot edilmesine karar vermiştir. Bu durum taşra boykotaj cemiyetlerine de bildirilmiştir.[40] Boykotaj Cemiyeti kendisini milletin ittihadının cisimleşmesi olarak görmekte ve eleştirilmesinin de vatana ve millete zarar vereceğini iddia etmektedir. Ancak bu eleştiriler etkili olmuş, cemiyet ayrıntılı gelir-gider tablolarını gösterir bütçesini yayınlayarak herhangi bir yolsuzluğunun söz konusu olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Cemiyet ayrıca boykotun devamı için bir takım zaruri masraflarının olduğunu ve bunları kendi hamiyetinden karşılayacak kadar da zengin olamadığını açıklamıştır. Buna göre cemiyet gizli para toplamadığı gibi ilk para toplayan boykotaj cemiyeti de kendisi değildir. İzmir Boykotaj Cemiyeti, İstanbul Boykotaj Cemiyeti'nin kendisinden çok daha önce para toplamaya başladığını belirtmiştir. Burada para toplamaktan kastedilen tüccarlara dağıtılan şahadetnameler karşılığında alınan ücrettir. Cemiyet boykotun bitmesi halinde kasada kalan parayı boykot hareketi içerisinde popüleriteleri çok artmış olan işçilere dağıtacağını ve bunun da gazeteler aracılığıyla kamuoyuna açıklayacağını söylemiştir. Cemiyet ayrıca *Sedad* gazetesini, milletin nefret ve lanetine uğrayabileceğinden

39 "Usturumca'dan Yazılıyor," *İttihat ve Terakki*, No. 52, 29 Şevval 1326, 23 Kasım 1908, 10 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 3.

40 "İlan," *Gave*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4.

dolayı uyarmıştır.[41] Boykotaj Cemiyeti eleştirilere verdiği cevaplarında genelde sert olmuştur. Örneğin bir başka örnekte cemiyet Kramer gazinosunun boykottan azade olduğunu açıklamasıyla *Köylü* gazetesince eleştirilmiştir. Boykotun kişiye değil eşyaya karşı yapıldığını hatırlatan cemiyet, millî hissiyata katılanın kim olduğuna bakılmaksızın boykottan kurtulabileceğini yazmıştır. Eğer millî hamiyetin dışına çıkarsa pekala bir Müslüman ticarethanede de boykota tâbi tutulabilecektir. Cemiyet boykotun bu temel özelliğini bilmediği için eleştiri yaptıysa *Köylü* gazetesini mazur görebileceğini söylemiştir. Ancak aksi bir durum söz konusuysa cemiyet olacakları makalesini şu şekilde bitirerek ima etmiştir: "lakin bilerek şimdilik tayin edemediğimiz bir maksad-ı mechule binaen neşr olunduysa..."[42]

Boykotaj Cemiyeti örgütlenmesinin yaygınlaşması için girişimlerde de bulunmuştur. İzmir Boykotaj Cemiyeti Midilli'de de iktisadi harbi yaygınlaştırmak ve orada da bir boykotaj sendikası kurmak için üç kişi göndermiştir.

Gördes Boykotaj Cemiyeti de millî iktisadın gelişmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi helvacı esnafının yerli üzüm mahsulünden üretime geçmeleridir. Yukarıda da belirtildiği gibi Uşak Boykotaj Cemiyeti diğer yerlerdeki cemiyetlerin kuruluş kararlarından olan hamiyetsizlik teşhiri ile gündeme gelmiştir. Uşaklı iki tüccarı *Gâve* gazetesi aracılığıyla teşhir etmiştir.

Avusturya'nın Osmanlı topraklarında nüfuz kurmayı amaçladığı Arnavutluk'ta da farklı dinlerden tüccarlar boykotu yaygınlaştırmak için kendi aralarında komiteler kurmaya başlamışlardır. *Sabah* gazetesinin haberine göre bazı aydın kişiler halka bu "kanunî savaşın" nasıl yapacağını öğretmektedir. Bu gelişmelerden boykot hareketi ve örgütlenmesinin bilinçli bir

41 Boykotaj Cemiyeti, "Aynen Varaka," *Ittihad*, No. 75, 21 Zilhicce 1326, 14 Ocak 1909, 1 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 2; Boykotaj Cemiyeti, "Aynen Varaka," *Ittihad*, No. 76, 22 Zilhicce 1326, 15 Ocak 1909, 2 Kanunusani 1324, Cuma, s. 2; İzmir Boykotaj Cemiyeti, "*Ittihad* Ceridesine," No. 85, 4 Muharrem 1327, 26 Ocak 1909, 13 Kanunusani 1324, Salı, s. 3.

42 İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Köylü Gazetesine," *Ittihat*, No. 55, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3.

şekilde yaygınlaştırılmaya çalışıldığını ve birçok yerde benzer süreçlerin ortaya çıktığını anlamaktayız.[43]

Boykotaj Cemiyeti ve Hükümet

Boykot hareketi süresince bir de "Boykotaj Komisyonu" adlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu, boykot hareketince yaratılan bir komisyon olmayıp, hükümetin boykotun hafifletilmesi maksadı ile oluşturduğu bir komisyondur. Boykotaj Komisyonu Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa başkanlığında Rüsumat Emini Raif Paşa ile Maarif Nazırı Hakkı Bey'den oluşmuştur. İlk iş olarak da Boykotaj Cemiyeti yöneticilerinden Kemal Ömer Bey ve Kibar kardeşlerden Sarîm Bey ile müzakerede bulunmuşlardır. Dahiliye nazırı cemiyet ileri gelenlerine, boykotun Avusturya ile görüşmelerin başlayabilmesi için hafifletilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca bunun bir resmî teklif olmadığını, kendileriyle bir Osmanlı ferdi olarak görüştüğünü bildirmiştir. Boykotaj Cemiyeti mensupları Kemal Ömer Bey ile Sarîm Bey ise boykotajın kaldırılması veya tadili noktasında herhangi bir zora başvurulamayacağını bildirmişler ve hamal ve mavnacıların hareketine kimsenin karışamayacağını yinelemişlerdir. Ayrıca Boykotaj Cemiyeti'nin ileri gelenlerine göre Avusturya hükümeti boykotun bitmesini istiyorsa yapması gereken son derece basittir. Osmanlı'ya gerekli tazminatı ödemesi boykotun bir gün içinde sona ermesi için yeterli olacaktır.[44] Bu komisyon amacında başarılı olamamış ve muhtemelen bir daha da toplanmamıştır.

Bundan yaklaşık bir ay sonra da Sadrazam Kamil Paşa tekrar Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'ya boykotun hafifletilmesi ve ortadan kaldırılması için gerekeni yapmasını söylemiş, nazır ise yeniden Boykotaj Cemiyeti yöneticilerini çağırtmış ve mü-

---

43 "Arnavudluk'da Boykot," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3.

44 "Boykotaj Komisyonu," *İkdam*, No. 5228, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 2; "Boykotaj- Avusturya'nın Muhtırası," *Sabah*, No. 6905, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3.

zakerede bulunmuştur.[45] Bu tavırdan da anlaşılacağı üzere boykot hareketinin en önemli örgütü Boykotaj Cemiyeti olmuştur. Genel olarak boykot ile ilgili konularda kaale alınan ve sorumlu görülen birincil kurum olmuştur. Ayrıca ocak ayı sonunda ve şubat ayı içerisinde boykotun bitip bitmeyeceği üzerine ortaya çıkan tartışmalarda Boykotaj Sendikası'nın boykotun bitirilmesi için hiçbir emir almadığının bildirilmesi de Boykotaj Sendikası'nın tanıdığı bir kurumun varlığını işaret etmektedir. Bunun Boykotaj Cemiyeti olduğunu kolaylıkla iddia edebiliriz.[46] Çünkü Boykotaj Sendikası, boykotu milletin iradesinin bir tecellisi olarak sunduğu için başka bir kurumdan emir alabileceğini iddia etmesi küçük bir ihtimaldir. Nitekim Boykotaj Cemiyeti 11 Şubat'ta *Sabah* gazetesine daha sert bir telgraf çekerek Rüsumat Emaneti'nin boykot uygulamasının durdurulması için yaptığı girişimler üzerine hükümetin boykot ile hiçbir alakası olmadığını bildirmiştir. Avusturya ile Osmanlı arasında protokolün Meclis-i Mebusan tarafından tasdik edilinceye kadar boykot muamelesine devam edeceklerini açıklamıştır. Boykotaj Sendikası da protokolün imzalanmasında bazı sorunlar çıktığını belirterek kesin imzalar atılana kadar boykota devam etmeye karar verdiklerini ilan etmiştir. Bu kararda Boykotaj Cemiyeti'nin de etkisi olması ihtimal dahilindedir.[47]

Nitekim Harb-ı İktisadi Cemiyeti hükümetin boykotun bitirilmesi yönündeki baskıları sebebiyle, boykotu yapanın millet olduğunu söylediği ve kendisinin de onbinlerce imza toplamış ve birçok büyük şehirde şubeler açmış bir örgütlenme olduğunu dile getirmiştir. Cemiyet, milletin temsilcisi olduğunu,

---

45 "Avusturya ve Teklifatımız," *Sabah*, No. 6938, 26 Zilhicce 1326, 19 Ocak 1908, 6 Kanunusani 1324, Salı, s. 3; "Haftalık Notlar, Siyasi," *Bağçe*, No. 26, 3 Muharrem 1327, 13 Kanunisani 1324, 26 Ocak 1909, Salı, s. 2.

46 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5266, 30 Zilhicce 1326, 23 Ocak 1909, 10 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 2.

47 Boykotaj Cemiyeti, "Matbuatımıza Mahsus Telgraf: Boykotaj Bitti mi?" *Sabah*, No. 6961, 19 Muharrem 1327, 11 Şubat 1908, 29 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4; "Boykotaj Henüz Hitam...," *Sabah*, No. 6961, 19 Muharrem 1327, 11 Şubat 1908, 29 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6974, 3 Safer 1327, 24 Şubat 1908, 11 Şubat 1324, Çarşamba, s. 3.

onun namına hareket ettiğini açıktan belirtmiş ve düşman mallarına karşı yapılan boykotun süreceğini bildirmiştir.[48]

Boykot 26 Şubat günü Boykotaj Sendikası'nın Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan bir gün içerisinde protokolün imzalanacağına dair taahhüt alması üzerine son bulmuştur. Boykotun bittiği hemen boykotun asıl gücü olan liman işçilerine sendika heyeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki önde gelenlerinden Doktor Rıza Tevfik tarafından bildirilmiştir. Boykot uygulamasının sevk ve idaresinde kullanılan ve altı yüz doksan tacirin imzasını içeren Boykot Defteri bir "millî hatıra" olması dolayısıyla müzeye kaldırılmıştır. Osmanlı Boykotaj Sendikası İstanbul Merkezi de bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamada Avusturya ile Türkiye arasında uzun zamandan beri sürmekte olan müzakerelerin Babıâli'nin istediği şekilde son bulmuş olduğu dile getirilmiş, hamal ve mavnacılar ile tüccarın yapmakta olduğu boykotun devamına lüzum kalmamasının sendika müesseselerinin ortak beyanı olduğu ilan edilmiştir. Sendika ayrıca boykot uygulamasına yardımcı olan hamiyetli Osmanlılara ve Osmanlı Harb-ı İktisadi Cemiyeti'ne teşekkürlerini takdim etmiştir.[49]

Boykot hareketi içerisinde doğrudan boykot için kurulmuş bir diğer örgüt ise İzmir'de kurulmuş olan "Osmanlı Sebatkerân Cemiyeti"dir. Bu cemiyet Avusturya ve Bulgaristan ticari mallarının "sükut-ı revacını" daha da derinleştirmek için kurulduğunu duyurmuş programını ise yakın gelecekte ilan edeceğini bildirmiştir. "Osmanlılık namına muhafaza-i milliyet uğrunda vatana hidmet etmek arzu eden her sahib-i hamiyetin cemiyete dahil olabileceğini beyan" eden cemiyetten *İttihat ve*

---

48 "(Osmanlı Harb-ı İktisadi Cemiyetinin) İstanbul Merkezinden Gönderilmiştir:" *İkdam*, No. 5213, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 1.

49 "Boykotajın Refi," *İkdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 1; "Boykotaj Muamelesini Sevk...," *İkdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 1; "Osmanlı Boykotaj Sendikası İstanbul Merkezinden:" *İkdam*, No. 5300, 5 Safer 1327, 26 Şubat 1909, 13 Şubat 1324, Cuma, s. 3.

Terakki gazetesindeki haber dışında başka bir ses soluk çıkmamıştır.[50] Bu cemiyet de muhtemelen II. Meşrutiyet başındaki cemiyet patlaması sırasında kurulmuş birçok cemiyet gibi varlık gösteremeden yok olmuştur.

Diğer Örgütler

Boykot hareketine kendi örgütleri dışında da yardım etmiş, yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmış daha başka cemiyetler de vardır. 1908 Temmuz'unun ardından meydana gelen cemiyet patlaması ile boykotu destekleyen birçok cemiyet oraya çıkmıştır. Ancak bunların içerisinde bir tanesinin adı boykot boyunca daha sık anılmıştır: Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi. Herhalde bu da gayet doğal olsa gerek. Cemiyetin kuruluşu *Millet* gazetesine gönderdiği duyurusuyla 22 Ekim tarihinde duyurulmuştur.[51] Bosna ve Hersek eyaletlerinin Memalik-i Osmaniye'den ayrılmasına elbette ki en büyük tepkiyi buradan göç etmiş insanlar gösterecektir. Ancak bu tepkiyi sokaklarda göstermekten kaçınmışlardır Bosna Hersekliler bundan dolayı da takdir toplamışlardır. 1 Kasım günü Bosna Hersek'in ilhakını protesto etmek için Yıldız'a gittikleri ve zabıtaca dağıtılmış olduklarına dair haberleri yalanlamışlardır. Kendilerinin amacının eylem yapmak olmadığını söyleyerek, eğitim yolu ile Müslümanlar arasında bir birlik yaratmak amacında olduklarını bildirmişlerdir.[52]

Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniye'si boykotun yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi için maddi destekte de bulunmuştur. Cemiyet Osmanlı tüccarının hamiyetinden şüphe etmiyor da olsa, birtakım kişilerin yol, marka, adres gibi değişikliklere başvurarak Avusturya eşyasını Osmanlı sınırlarından

50 "Vilayat- Boykotaj Cemiyeti," *Ittihat ve Terakki*, No. 47, 23 Şevval 1326, 17 Kasım 1908, 4 Teşrinisani 1324, Salı, s. 4.

51 "Bosna ve Hersek Cemiyet-i Hayriyesinden Varid Olmuşdur:" *Millet*, No. 79, 26 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4.

52 "Beyan-ı Hakikat," *Sabah*, No. 6863, 8 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3.

içeriye sokabileceklerini dile getirerek gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş ve hatta bu tür konularda ihbarda bulunacaklara nakit para mükafatı verileceği söylenmiştir. Osmanlı'nın genel menfaatini ayaklar altına alacak bu tür kişilerin teşhiri ve ilanı için gerekli masrafların da karşılanacağı bildirilmiştir.[53] Bursalı Bosnalılar ise Bosna'da bazı Müslümanların Fransuva Jozef'e giderek ilhaktan dolay kendisini tebrik etmeleri üzerine bu kişilerin (heyet-i rezilenin) Bosna Hersek İslâm ahalisi ile hiçbir münasebetlerinin olmadığını, ahalinin bu kişilere selam vermeye bile tenezzül etmediğini bildirmişlerdir.[54]

Bosna Herseklilerin boykot muamelesi dışında da toplantılar yaptıkları, mitinglere intizam içinde birlikte gittiklerini anlıyoruz.[55] Bosnalılar daha sonra Giritliler gibi diğer göçmenlerle birlikte Türk siyasal yaşamında önemli roller oynamaya devam etmişlerdir. Bunların dışında yine boykot süreci içerisinde "Milliyet-i Osmaniye" ve "Hakimiyet-i Milliye" ilkelerine dayandığını ve Osmanlı vatanını dahili ve harici tehlikelere karşı koruyacağını ilan eden Rumeli Muhacirin-i İslâmîyesi Cemiyeti kurulmuştur.[56]

Bosnalılar dışında daha birçok cemiyet de boykota maddi ve manevi desteklerde bulunmuşlar, açıklamalar yapmışlardır. Örneğin Vefa'da kurulmuş mahalli bir cemiyet nümayiş yolu ile boykota katılan mağazalara ve hamallara destekte bulunmuştur. Menfaat-i Millet Cemiyeti ise Osmanlıları hamiyetli davranmaya davet ederek Osmanlı'nın mukaddes eşyalarını satın almalarını istemiştir. Kahire'de ise Cemiyet-i Osmaniye

---

53 Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi, "Avusturya ve Macaristanla...," *İkdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2.

54 "Bursadaki Bosnalılardan Alınan Telgrafnamenin Suretidir:" *İkdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2.

55 "Bosna Herseklilere," *Serbestî*, No. 38, 29 Zilkade 1326, 23 Aralık 1908, 10 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3; "Bosna Hersekliler," *Tanin*, No. 143, 29 Zilkade 1326, 23 Aralık 1908, 10 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniye'sinden," *Serbestî*, No. 111, 15 Safer 1327, 8 Mart 1909, 23 Şubat 1324, Pazartesi, s. 4.

56 Osman Kemal, "Rumeli Muhacirin-i İslâmîyesi Cemiyeti," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3.

İttihat Kulübü, İttifak ve İtisâm-ı Osmanî Cemiyeti ile Ahd-ı Osmani Cemiyetleri Avusturya mallarını kullanmayacaklarını açıklamışlardır.[57] Kahire'de bu iki örgüt dışında sırf boykot sebebiyle kurulan "Avusturya Mallarına Karşı Osmanlı Mısır Boykotaj Cemiyeti" boykotun yaygınlaştırılması için bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamenin bir bölümü *İttihat ve Terakki* gazetesinde yayınlanmıştır:

> "Geçen gün bazı nümayişçiler tarafından vuku bulan talebe binaen komitemiz şübhe edilen bazı ticarethaneleri ziyaret etmiş ve evrak-ı lazimelerini muayene ederek getirdikleri malların Avusturya mamulatından olmadığını anlamışdır. Komite, buradaki birçok komisyoncuların Avusturya'ya verdikleri siparişleri geri almış alduklarını memnuniyetle haber almışdır.
>
> Komitemizin İstanbuldan da aldığı malumata nazaran Osmanlı mamulat-ı dahiliyesi hakkında Mısır'dan bir hayli sipariş daha vuku bulmuşdur. İstanbul'a emtia-i Osmaniye sipariş etmiş olan bu ticarethanelerin isimlerini komitemize bildirmelerini rica ederiz. 'Avusturya Mallarına Karşı Boykotaj Cemiyeti" mezkur ticarethanelere her türlü teshilatı iradeye hazırdır. Komite Avusturya mamulat ve mahsulatı füruht eden ve kendilerinin Avusturyalı olmadıklarını söyleyerek mallarını ileri süren ticarethaneleri bila-tefrik cins ve mezheb takbih eder."[58]

Beyrut'ta da Beyrut Heyet-i Tıcariye-i Osmaniyesi ile Ortaköy Osmanlı Hürriyet Klubü benzer beyanatlarla açılan iktisadi harbi desteklemişlerdir.[59]

---

57 "Boykotaj-Hamallara Teşekkür," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2-3; "Mısırda Boykotaj," *Sabah*, No. 6853, 26 Ramazan 1326, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4;; Menfaat-i Millet Cemiyeti, "Dün (Avusturya Mallarını Almayalım) Sürnamesiyle...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 3-4; "Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 80, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3.

58 "Mısır'da Boykotaj ve Beyaz Fesler," *İttihat ve Terakki*, No. 38, 9 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 2-3.

59 Beyrut Heyet-i Ticariye-i Osmaniyesi, "Avusturya Malları," *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, [22 Ekim 1908], 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 7; Ortaköy

Başta boykotun kendi örgütleri olan Harb-ı İktisadi (Boykotaj) Cemiyeti ve Boykotaj Sendikası olmak üzere Meşrutiyet'in ilanı sonrası ortaya çıkan cemiyetler boykotun daha etkin olarak hayata geçirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında hayati roller oynamışlardır. Sendika tüccar ve liman işçilerinin güçlerini merkezîleştirip, yönlendirmeye çalışmış, bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bu sayede ticari hayattaki gücü ve prestiji artmış, birçok tüccarda bu yapının dışında kalmak istememiştir. Cemiyet ise boykotun meşrû, "millî" bir hareket olarak algılanmasını sağlamaya çalışmış ve bu amaçla eylemler, gösteriler düzenlemiş, afişler, bildiriler kaleme almış, gazete yayınlamıştır. Hükümet boykot hareketi ile ilişkisini genelde cemiyetle sağlamış, bir bakıma onu tanımıştır. Cemiyet ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de desteğini alarak hükümete birçok sefer kafa tutabilmiştir. 1908 sonrası oluşan toplumsal örgütlenme ve ortaya çıkan toplumsal mobilizasyon ise cemiyet ve sendikanın faaliyetlerini kolaylaştırmıştır.

Osmanlı Hürriyet Kulûbû, "Muhterem Vatandaşlarız..." *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, [22 Ekim 1908], 9 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 7.

DOKUZUNCU BÖLÜM

BOYKOT YAYINLARI

Boykotun ortaya çıkması ve yaygınlaştırılmasında iki faktör çok önemli rol oynamıştır. Bunlardan birincisi basın, diğeri ise Meşrutiyet sonrası sayılarında bir patlama yaşanan cemiyetlerdir. Boykot basın yolu ile ilan edilmiş ve sona erdiği şubat ayının sonuna dek basın yolu ile gündemde tutulmuş ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Benzer bir şekilde farklı cemiyetler de; Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi, Menfaat-i Millet Cemiyeti vb. boykotun yaygınlaştırılması için destekte bulunmuşlardır. Ancak kısa zamanda, 1908 Boykot hareketi kendi örgütlerini yaratmıştır. Bu örgütler tüccarları "millî" bir örgüt içerisinde toplamayı, boykot hareketinin en önemli gücü olan liman işçilerini yönlendirmeyi ve kamuoyunun kollektif hareketini örgütlemeyi hedeflemişlerdir.

Kamuoyunu mobilize etmek için diğer birçok yerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da gazete, bildiri, risale, afiş türü yazılı ve görsel malzemeler yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bu yayınlar hem bir kamuoyu yaratıp, insanların hareket hakkında fikir ve söz sahibi olmalarını sağlarken diğer yandan da kendileri bizzat simge haline gelip kitle mobilizasyonu içerisinde duyguları galeyana getirmekte önemli işlevler görmüşlerdir. Yani içinde yazılanlardan bağımsız görsel malze-

meler, propaganda araçları olarak kullanılmışlardır. Gündelik basının ve kamusal mekânlardaki yüz yüze ilişkilerin yanı sıra halk duvarlara, mağaza camekanlarına asılan bildiriler ve afişler aracılığıyla da boykotu örgütleyenlere ulaşabiliyor, boykot ve hedeflerinden haberdar olabiliyordu. Yayınlanan risale ve layihalar da kamuoyuna yönelik diğer bir araçtı.

Boykotun Resmi Gazetesi: Gâve[1]

Yukarıda anlatılmaya çalışılan amaçlarla İzmir Boykotaj Cemiyeti "*Gâve*" adlı bir gazete yayınlamıştır. Gazetenin sahibi ve başyazarı Gelibolulu M. Rıfat'tır. İdarehanesi Yusufoğlu Hanı'nda bulunan gazetenin, bugün kütüphanelerimizde sadece üç sayısı mevcuttur. Gazete, boykot hareketi gibi "millî"ci, Osmanlıcı bir gazete olmasına rağmen Türkiye solunun tarihini yazanlarca, aynı zamanda ilk sosyalist gazete olarak da anılmaktadır.[2] Bu durum gazeteyi düşünce tarihimiz açısından da ilginç kılmaktadır.

Cemiyetin gazetesine isim olarak Gâve'yi seçmiş olması da manidardır. Gâve Fars ve İslâm mitolojisinde zalim Dahhâk'a başkaldırmış bir demircidir. Mitolojiye göre Dahhâk zalim bir hükümdardır ve hükümranlığı bin yıl sürmüştür. Egemenliğinin son iki yüz yılında omuz başlarında iki yılan başı belirmiştir. Bu iki yılan başına her gün iki insan beyni verilmektedir. Isfahan'da demircilik yapan Gâve'nin iki oğlu bu sebeple öldürülmüş ve demirci Dahhâk'a karşı ayaklanmıştır. Gâve'nin mızrağının ucuna bağladığı önlüğü ise bayrağın kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir.

Gazete başlığının altına "*Dahhak'ın eder mülkünü bir Gâve perişan*" yazmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere kendisini sos-

1 İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin çıkardığı *Gâve* gazetesi için ayrıca bkz. Y. Doğan Çetinkaya, "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gâve," *Müteferrika*, Güz, 2001-2, No. 20, s. 261-274.

2 A. Cerrahoğlu, "Osmanlı Döneminde İlk Sosyalist Yayınlar," *ANT Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, No. 4, Ağustos 1970, s. 83; Bu makaleye atıf yapan Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, (İstanbul, BDS Yayınları, 1991), s. 31.

کاوه

Boykotun "resmî" gazetesi Gâve, 17 Aralık 1908, sayı 1.

yalist olarak kabul eden bu gazete isim seçimini Doğu mitolojisi içinden yapmıştır. Bu seçim gayet anlamlı bir seçimdir çünkü *Gâve* gazetesi kendi sosyalizminin özgün bir anlayış olduğunu iddia etmektedir. Örneğin A. Cerrahoğlu'nun bir makalesinde ve Baha Tevfik'in *Serbest İzmir* gazetesinde yazdığı bir yazısında belirttiklerine göre *Gâve*'nin başlığının altında "Sosyalist ve Liberal" ibaresi bulunmaktadır.[3] Ancak bizim görebildiğimiz 1, 3 ve 5' inci sayılarda böyle bir ibare bulunmamaktadır. Gazete kendi sosyalizm anlayışını *Sedad* gazetesi ile yaptığı bir

3 A. Cerrahoğlu, "Gâve'ye Karşı Baha Tevfik," *ANT Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, No. 5, Eylül 1970, s. 83-84.

polemikte açıklamıştır. *Sedad* gazetesi ile birçok sefer polemiğe giren gazete "fahişe meselesi" ile ilgili olarak yazdığı cevap yazısında kendi sosyalizm anlayışının özgünlüğünü açıklamaya çalışmıştır. Hükümetin umumhaneleri kapatma kararını *Gâve* gazetesi desteklemiş, buna karşı çıkan *Sedad* gazetesi ise *Gâve*'yi sosyalizmin hayat kadınlarına olan yaklaşımına ters davranmakla suçlamıştır. *Gâve* ise *Sedad* gazetesini ve sahibi Hasan Rıfat Efendi'yi "kâr-hane"lerin tekrar açılmasını dört yüz liraya taahhüt ettikleri için eleştirmiş, kendilerine başvuran "kâr-hane" sahiplerini ise kovduğunu yazmıştır. *Gâve* "hiddet ve nahvetine esir ve mağlub muharrir" ve "henüz yumurtadan çıkarak dekadanlığa başlamış feminist taslağı yavrucukların" tepinmelerine verdiği cevabına şöyle devam etmiştir:

> "Sosyalizmin kâr-hane fâhişelerine mürâcaat etmek cihetindeki tatbikâtına gelince: bizim sosyalizm sizin bilemeyeceğiniz, takdir edemeyeceğiniz, mahiyet-i ulvîyesine vâkıf olabilmekten âciz bulunduğunuz bir sosyalizmdir. Garbdan intihâb edilen tuhm-i efkârın meşime-i şarkda ekilecek, şark güneşi, şark muhiti, şark ruhu arasında mevş-ü memasına çalışılan, semere-dâr olması vakf-ı âmâl edilen bir sosyalizmdir. Onun içindir ki bizim sosyalizm erbab-ı fâhiş'e, kendine has olan büyük ve âlî-cenâb-âne bir tarzda mürâcaat eder. Yani mümkün olsa cümlesini biraraya cem' ederek dinamit ile memlû bir deponun üzerine koyub ber-hevâ etmek isteriz. Hem o suretle ber-hevâ olsunlar ki bir daha rû-yi arz'da a'zâ-yi vücudiyelerinden bir zerre kalmasun. Ve bir daha da erbab-ı fâhiş yetişmemek içun lazım gelen çarelere o vakit tevessül olunsun. Çünkü İslâmîyet manî ve muhrib-i fahişdir. Saniyen ırk-ı ısfire mensub olan Türklerin ruhunda, Çinliler ve Japonlar gibi, şaibe-i fâhiş yokdur. Binaenaleyh biz hem ırken hem dinen fâhişin taban tabana zıddı, düşman-ı bî-amân cânîyiz."[4]

Bu alıntıdan da kolayca anlaşılabileceği gibi *Gâve* gazetesinin referans noktaları dinden ırka kadar çeşitlilik göstermek-

4 "Sedad Gazetesine, -Son Cevab-" *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 3.

tedir. Ayrıca özel olarak, Batı'dan alınacak fikirlerin Doğu'nun ruhuna uygun olacak şekilde sentezlenmesi gerekliliği de vurgulanmaktadır.

Bu yönünden dolayı *Gâve* gazetesini ileride Türk solunun önemli bir geleneği haline gelecek "evrensel sol değerleri yerel motiflerle harmanlama ve sentezleme" amacını güden düşünce damarının ilk habercisi, temsilcisi olarak da kabul edebiliriz. *Gâve* bir başka konuda daha yerel, "millî" değerlere sahip çıkmıştır: davul ve zurna çalan İzmir delikanlıları. *Edeb Yahu* gazetesinin meclisin açılışında İzmir mebuslarına eşlik eden İzmirli delikanlıların davul zurna çalmasını eleştirmesi *Gâve'de* çıkan bir yazı ile tenkit edilmiştir. İzmir delikanlıları namına yazan Mehmet Tevfik psikolojinin yardımına başvurmuş, davul ve zurnanın ana karnından beri tüm insanların dinlediği başlıca alet olması dolayısıyla insanda "gizli bir ürperme," "kalbinde sıcak ve okşayıcı bir heyecan" uyandıran, "gözlerinden yaş" akıtan bir etkiye sahip olduğunu iddia etmiştir. İskoçyalıların gaydasını ve Fransızların millî aletlerini örnek gösteren yazı bu ilkel aletlerden iki büyük medeniyetin hiçbir zaman gocunmadıklarını belirtmektedir. *Edeb Yahu* gazetesi yazarı bunun aksini düşünse bile, bir gazeteci olarak, böyle, millet efradını rahatsız edecek yazılar yazmaması gerektiği dile getirmiştir. Zira delikanlıları davul ile İstanbul'a yollayan esnaf ve amele yani millettir. *Gâve* gazetesi ise yazdığı yorumla delikanlılara ve millî çalgılara sahip çıkarak "babayiğit İzmir delikanlılarının" müteessir olmamalarını istemiştir.[5] Görüldüğü üzere *Gâve* sosyalist olduğu kadar, yerel değerlere de çok büyük önem atfetmektedir. Hatta "millet"i rahatsız edeceğini düşündüğü veya kendisine ters gelen düşüncelerin ifade edilmesinden de rahatsızlık duymaktadır.

Gazete diğer bütün olaylarda olduğu gibi meşrûiyet kaynağını "millet"in arzusu, fikri olarak göstermektedir. "Fahişe Meselesi"nde de en fazla tekrar edilen vurgu "efkâr-ı umumi-

5 İzmir Delikanlıları Namına Mehmed Tevfik, "İntikad," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 2-3; "Gâve," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 3.

ye-yi millet" ve onun da *Gâve* gibi düşünmesidir. Bunların yanında gazete "Hugo evhamlarının", "Rahip Prevo rüyalarının" ve "Dumafis hayallerinin" kendi memleketlerinde bile uygulanamayan bir takım "romantik" ilkel sosyoloji düşünceleri olduğunu belirtmiştir. *Gâve* bir de nasihatte bulunur:

> "Şimdi de biraz Burje tahlillerini mutalaa ediniz. Ribon'un tedkikatını güzelce okuyunuz. Frederik Geyra'yı, Gaston Danvili ara sıra yoklayınız. O vakit erbab-ı fâhişe müraacât etmenin ne olduğunu ve bunun sosyalizme tatbiki ne neticeler hasıl edeceğini öğrenirsunuz."[6]

Gâve gazetesinin neden ismini Doğu mitolojisinden seçtiğini irdeledikten sonra gazetenin bunu nasıl açıkladığını da gazete sütunlarından öğrenebiliriz. Birinci sayıda çıkan ve "kısm-ı muhavere" başlığı ile yayınlanan bir makalede hayali bir diyalog aracılığıyla Gâve'nin neden İran'dan İzmir'e geldiği yine Gâve'nin kendisine sorulmaktadır.

Uzun zamandır ortalarda gözükmeyen Gâve'ye nerelerde olduğu sorulduğunda verdiği cevap "cihatta idim" olmuştur. Dahhâk'a karşı bir zafer elde etmiş olduğunun hatırlatılması üzerine Gâve "diğer Dahhâk" vakasının bitmediğini söyler. Bunun neticesinde uyanan meraka ve "ikinci Dahhâk"a ilişkin verdiği açıklama ilginçtir. Gâve 1906 İran Devrimi sonrası tahta gelen ve daha sonra Meşrutiyet'i askıya alan İran Şahı Mehmet Ali Han'ı ikinci Dahhâk olarak tanımlamış ve Dahhâk'ı Dahhâk yapanın isimden çok fiil olduğunu vurgulamıştır. Bu analizden çıkacak olan elbette ki Dahhâk'ın zulm eden herhangi bir müstebit, Gâve'nin ise buna karşı cihat eden bir savaşçı olacağıdır. Kısacası Gâve'nin açıklamasına göre o uzun zamandır, yeni Dahhâk Mehmet Ali Han'a karşı Kaçar hanedanını yıkarak yerine "İran Müslim Heyet-i Müttehidesi" adına "Cumhuriyet"i kuracak olan "harb-i millî"dedir. Peki o halde İzmir'de ne işi vardır. Bunun cevabını kendi ağzından dinlemek herhalde en açıklayıcı olandır:

6 "Sedad Gazetesine,-Son Cevab-" *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 3.

"-Şu hale nazaran İran'da henüz tamamıyla işleriniz yoluna girmediği halde İzmir'e gelmenize bir manâ veremiyorum. Yoksa burada da mı bir şey var?

-Elbette madem ki buraya geldim mutlaka bir şey olacak.

-Aman kuzum Gâve çabuk söyle burada ne var?

-Ne olacak hâlâ anlayamadın mı?

-Hayır

-Burada boykot var boykot.

-Anlan Gâve boykot da harbden ma'dûd olabilir mi

-Ne demek asıl harb boykotdur. Ne can gider ve ne de para ve ne de top, tüfenk atılır, bu sırf "hamiyet-i milliye" esasına müsteniden icra olunur."[7]

Yukarıda da değindiğimiz gibi Gâve'nin yeni bir cihadı vardır ve o da Avusturya ve Bulgaristan'a karşı açılan iktisadî boykottur. Konuşmasının sonunda da belirttiği gibi o ister bu iki devlet olsun, ister boykot hareketini sınırlandırmaya çalışan devlet memurları olsun, ya da ister boykota karşı çıkan diğer unsurlar olsun nerede bir zulm ve baskı görürse onu "tepelemek" için orada olacaktır. Boykotaj Cemiyeti böylece gazetesi için "Gâve" ismini Doğu mitolojisi içerisinden devşirmiştir. Ancak gazete zulme karşı olması, liberal ve sosyalist olmasının yanında koyu bir İttihat taraftarıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adını "hür," "mukaddes" ve benzeri sıfatlar olmaksızın kullanmamaktadır.[8] Bunda boykot hareketinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan gayrı resmî ilişkisi ve liman işçilerine olan yakınlığının da önemi büyüktür. Daha II. Abdülhamit devrinden beri liman işçileri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında belli bir yakınlaşma mevcuttur.[9] Boykot hareketi içe-

7 "Kısm-ı Muhavere," *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 2-3.

8 Örneğin Aydın'dan İmza Mahfuzdur, "Aydın'dan Mektub," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4; "Gâve," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4; "Gâve," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 1.

9 Donald Quataert, "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire: Porters and the Sublime Porte, 1826-1896," (Ed), Heath W. Lowry and Donald Quataert, *Humanist and Scholar; Essays in Honor of Andreas Tietze*, (Istanbul: Isis Press, 1993), s. 59-69.

Bulgaristan'ın yeni "Çar"ıyla dalga geçen bir karikatür, Musavver Muhit, *5 Kasım 1908.*

risinde limana gelen malları çıkarmayı reddeden bu işçilerin rolü ise son derede merkezîdir. Yine Boykotaj Cemiyeti'nin bu liman işçilerine olan yakınlığı da göz önünde bulundurulursa bu durum daha da iyi anlaşılacaktır. Bundan dolayı cemiyetin İzmir'de çıkan gazetesinin başlığının altında birinci sayıda sadece "*Boykotaj Cemiyeti'nin İzmir'de naşir-i efkarı olmak üzere şimdilik haftada bir defaa neşr olunur siyasi, ilmi, fenni Osmanlı gazetesidir*" yazarken daha sonra ki sayılarında bunun "*Boykotaj Cemiyeti'nin İzmir'de naşir-i efkarı - gemici - ateşçi - kayıkcı - vapur ve mavna amelesi - hamal - arabacı vesair esnaf ve amelenin müdafa-i hukuku olmak üzere şimdilik haftada bir defa neşr olunur Osmanlı gazetesidir*" şeklinde değiştirilmiş olması çok anlamlıdır. Boykot hareketi içerisinde liman işçilerinin daha önceden beklenildiğinin aksine tüccarlardan daha etkin roller üstlenmesi ve boykota daha ateşli sahip çıkması Boykotaj Cemiyeti ve gazetesini onlara daha fazla yakınlaştırmıştır. *Gâve* ile liman işçileri arasında o kadar yakın bir ilişki oluşmuştur ki, gazetelerin ileride değineceğimiz "Bahriye İane Kampanyası" dolayısıyla *İttihad* gazetesi doğrudan kayıkçıkları tebrik etmiştir.[10] Bundan dolayı *Gâve* işçilerin boykot dışındaki sorunları ile de yakından ilgilenmiş, gerektiğinde resmî kurumlarla işçiler arasında arabuluculuk yapmıştır. Örneğin belediye ile arabacılar arasında uzun süredir var olan anlaşmazlık gazetenin ön ayak olması ile sona ermiştir. Bu uzlaştırmanın ertesinde *Gâve* idarehanesinden başlayıp, İngiltere konsolosluğu, *İttihad* gazetesi idarehanesi ve kışlanın ziyaretinden sonra tekrar *Gâve* idarehanesinde son bulan bir "temaşa" düzenlenmiştir.[11]

Bütün bu sayılanlara ek olarak gazetenin yukarıda sayılan özellikleri ile çelişkili olabilecek bir başka özelliği daha vardır: II. Abdülhamid. İlginç bir şekilde bu kadar koyu İttihatçı olan

10 "İttihad Gazetesi İdarehanesine Müdüriyet-i Aliyesine," *İttihad*, No. 71, 16 Zilhicce 1326, 9 Ocak 1909, 27 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3.

11 "Belediye ile Kahraman Arabacılar Beyninde Tahdis Edub Yıllardan Beri Süren İhtilafı "Gâve" Hal Etdi," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 2, Perşembe, s. 2.

gazetenin en azından Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde padişahtan çok fazla haz etmemesi beklenmelidir. Ancak gazetede padişaha dair herhangi antipatik bir cümle yer almamaktadır. Hatta yer almadığı gibi gazete düzenlediği "donanma ianesi" kampanyası ile ilgili olarak padişaha "Hür Osmanlılar Padişahı" diye seslenmiş ve onu dışlamaktan ziyade kampanyanın içerisine davet etmiştir. Hatta bununla da kalmamış meclisin açılışı sırasında İzmir'den giden davullu-zurnalı delikanlıların padişahı ziyaretinden ve onun ilgisine mahzar olmalarından da övgü ile bahsetmiştir.[12] Bir başka yerde ise "sosyalist" gazetemiz, aşağıda ayrıca değinilecek olan "Bahriye ianesi" kampanyası sırasında insan namusunun, hayatından daha değerli olduğunu belirtmiştir: "Emin olunuz ki yirmi milyonu aşan ve milletine fedakârlık içun hayatını fedaya değil, hatta icab ederse namusunu bile tehlikeye atmağa ayrı ayrı razı ve hazır olan Osmanlı efrad-ı milleti..."

Gâve gazetesinin bu birbiriyle çelişkili eğilimleri kendi çağdaşlarının da ilgisini çekmiştir. Bunlardan biri olan Baha Tevfik *Serbest İzmir* gazetesinde şu yorumu yapmıştır:

> "Zavallı gazete ve zavallı muharrir! Emin ol ki, ben sizi seviyordum. Çünkü, ikinci nüshanız çıktığı zaman da serlevhanızın altında (sosyalist ve liberal) kelimelerini gördüm.[13] Siz yenilik yapmak istiyorsunuz.
>
> -Oh ne güzel! Bu gazeteyi çıkaranlar mutlak genç, yahut içlerinde gençler var, -dedim- ve istikbalin gençlere mahsus olduğunu bildiğim için sevindim. Lakin, aynı zamanda, size acımıştım da... Çünkü, sosyalist ve liberal kelimeleri pek birbiriyle tevafuk etmediği gibi, münderecatınız da büsbütün başka bir şekilde idi. Boykotajın bir vatani hamiyyet eseri, sosyalizmin bilakis beynelmilel teşekkül etmiş bir fırkaya ait meslek, liberalizmin ise tamamiyle başka bir şey olduğunun farkında bile değildiniz... İşte bunun için size acıyordum...

12 "Gâve'nin Umum Hür Osmanlılar Padişahı Sultan Hamid Hazretlerine Çektiği Telgrafname," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4.

13 Bu sayı kütüphanelerde mevcut değildir.

1- Gazetenizin ismi ile mesleği arasında münasebet yok.

2- Dahhâk'ın eder mülkünü bir Gâve perişan eder diyor ve bunu gazetenizin ta başına yazıyorsunuz. Vakıa, hür ve serbest olduğumuz cihetle istediğinizi yazmakta muhtarsınız. Fakat, acaba, zamanımızın Gâve'si kim, Dahhâk'ı kim, biliyor musunuz? Ve bir Dahhâk için hangi mülkü perişan edeceğinizi hiç düşündünüz mü? Ve fuzulî suretde, haklarının koruyucusu olduğunuzu iddia etdiğiniz arabacı, mavunacı vesair amele, sizinle beraber, "mülk perişan etmek" cinayetini kabul eder mi sanırsınız?... İşte, bu ikinci münasebetsizliğiniz.

3- İfadenizle mesleğiniz arasında da münasebet mevcud değil. Ve ilh. ilh...

Hasılı siz müteaddid defalar kendi nefsine darbedilmiş, matbuat aleminin en büyük münasebetsizlerisiniz."[14]

Baha Tevfik'in *Gâve* gazetesiyle polemiğe girmesi ve *Sedad* gazetesinde bir dizi makale kaleme alması da diğer gazetelerde eleştiri konusu olmuştur. Örneğin *İttihad* gazetesine yazılan bir yazıda Baha Tevfik her zamanki gibi "feminizm" benzeri konularda yazması tavsiye edilmiş ve kendisinin her yazı yazdığı gazetenin her ne hikmetse kapandığını hatırlatmıştır. Bu noktada güzel yazı yazdığı ve birçok konuda yeni fikirler ileri sürdüğü için Baha Tevfik'in alttan alta "entelliğiyle" istihza edildiği anlaşılmaktadır.[15]

"Bahriye İanesi" Kampanyası

Gâve, Boykotaj Cemiyeti'nin yayın organı olarak sadece boykot ile ilgilenmemiş, Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için bir kampanya düzenlemiş ve bu konu ile ilgili bir de komisyon oluşturmuştur. Bu konuda ilk öneriyi de mebuslara hi-

14 Baha Tevfik, "Amelî Psikoloji, Gâve Muharririne," *Serbest İzmir*, No. 17' den aktaran A. Cerrahoğlu, "Gâve'ye Karşı Baha Tevfik," *ANT Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, No. 5, Eylûl 1970, s. 83-84. *Serbest İzmir* gazetesinin kütüphanelerimizde ne yazık ki sadece 23. sayısı bulunmaktadır.

15 "Sedad'a Dair," *İttihad*, No. 86, 5 Muharrem 1327, 27 Ocak 1909, 14 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 2-3.

taben yazılmış bir yazıda dile getirmiştir. *Gâve*'ye göre İstibdat devrinde, daha çok ileri gelenlerin paraları ceplerine indirmek için kullandıkları Ziraat Bankası piyangosunun işlevinin değiştirilmesi gerekmektedir. Uzun zamandır bu piyangonun hasılatı muhacirler için kullanılmaktadır, ancak gazeteye göre artık buna gerek yoktur. Memleket dahilinde dünyanın her tarafından gelecek muhacire yer vardır ve millet kendi imkânları ile onlara her türlü yardımı kendi cebinden yapacaktır. Ancak Yunanistan gibi nüfusu iki milyona varmayan bir devletin bile birkaç sene içerisinde dört beş tane gemi yaptığını söyleyen gazete, nüfusu yirmi milyonu aşkın Osmanlı'nın da on sene içerisinde benzer bir gelişme gösterebileceğini iddia etmiştir. *Gâve*'ye göre piyango gelirleri donanmaya terk edilirse on sene içerisinde on tane zırhlı yapılabilecektir. Gazete böyle bir değişiklik yapılırsa milletin bilet almak için "boğaz boğaza" geleceğini belirtmiştir. Bu iş için ise gazetenin ön ayak olması ile kurulan "Millî Bahriye lane Komisyonu" çalışmaktadır. *Gâve* on sene içerisinde dünyada en azından üçüncü büyük donanmanın inşâsının hayal olmadığını belirtmiş ve Meclis-i Mebusan'ın açılış günü vesilesi ile mebusların dikkatini bu konuya çekmiştir.

Dönemin tüm basınında rastlanabileceği üzere meclis ve mebuslar üzerine övgü dolu sözler ve önemleri sıralandıktan sonra onlara zaman zaman eleştirilecekleri de hatırlatılmıştır. Hatta daha da ileri giden gazete bu ihtarların "bağırmak" şeklinde de olabileceğini belirtmiş, bu eleştirilerin milletin sesi olacağını da eklemiştir. Dönemin kaotik politik ve toplumsal ortamında basının en önemli güçlerden biri olduğunu düşünürsek, *Gâve*'nin kendisini halkın sesi olarak tanımlamasını da daha iyi anlarız. Bundan dolayı mebuslara hitaben yazılan ilk yazısında onların programlarına iki katkı yapmak ister ve bunlardan bir tanesi bu piyango ve "bahriye ianesi" meselesidir.[16]

Bu kampanyaya ilk destek haberi İstanbul'dan gelmiştir. İstanbul'da Tophane civarındaki mahalle sakinleri ve azaları Hüseyin Efendi adlı birisinin teşviki ile Galatasaray polis erkanı

16 "Mebuslarımıza," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 1-2.

İzmir'de demir atmış olan Osmanlı Hafif Filo mensuplarına hediye göndermişlerdir. Üç yüz doksan beşer adet denizci fanilası ve Drama çorabı, Mecidiye kruvazörü kumandanı Tahir Bey tarafından dağıtılmıştır. Gemiciler gazete aracılığı ile teşekkür etmişler ve bu durum *Gâve*'nin kampanyasını destekler bir şekilde gazetede yer almıştır.[17]

Kampanya için padişah II. Abdülhamit'e de telgraf çekilerek, kampanya ve kurulan millî komisyonla ilgili olarak bilgi verilmiş ve İzmirliler adına kendisinden fedakârlık göstermesi istenmiştir.[18] *Gâve* daha sonra kendi meslektaşlarına bir çağrı yapmıştır. Bu çağrı gazetenin basınla ilgili bir takım tespitlerini de kapsamaktadır. *Gâve*'ye göre gazeteciler her şeyi eleştirmekte, her yaştan insanı azarlamakta ve hatta bazen abartıya bile kaçmaktadırlar. Ancak gazeteye göre bütün bunlar sözden ibaret kalmakta, fiilen ortaya bir sonuç çıkmamaktadır. Bundan dolayı sadrazamdan jandarmasına kadar basının sözleri "vızıltıdan" başka bir etki yaratmamaktadır. Bunun en büyük sebebi ise basının elinden bir şey gelmediğinin görülmesidir. Bundan dolayı basın *Gâve*'nin yaptığı gibi fedakârlığını fiilen ispat etmeli ve millet ile hükümet nazarında ileride şikâyetlerde bulunabilmek için onların güvenlerini kazanmalıdır. Bunun en iyi yolu *Gâve*'nin yaptığı gibi, herkesin bulunduğu mahalde "Iane-i Milliye Komisyonları" kurmak veya millete birer gemi yaptırmaktır. İşte basın ancak o zaman sözlerini yaptırmak için fiili vasıtalara sahip olmuş olacaktır. Gazeteye göre "selamet-i vatan" ve "tekamül-ü istikbal-i matbuat" buna muhtaçtır.[19]

Bu kampanya için *Gâve*'nin sahib-i imtiyazı Rıfat evini satmış ve başka bir ev alacak kadarını ayırarak parasını komisyona ba-

---

17 İzmir'de Lenger-endaz Osmanlı Hafif Filosu Efradı Namına Mecidiye Kruvazörü Zabitanı, "Gâve Gazetesine," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 2; "Gâve," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 2.

18 Gâve Gazetesi Sahib-i İmtiyazı Iane Komisyonu Azasından Rıfat, "Gâve'nin Umum Hür Osmanlılar Padişahı Sultan Hamid Hazretlerine Çektiği Telgrafname," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 1.

19 "Payitaht ve Umum Vilayat Refikimize –Davet-," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 1.

ğışlamıştır. Ancak belediyenin kendisine kalmak için bir çadır vermesi halinde bu kalan elli liralık miktarı da bağışlayacağını ilan etmiştir. Bu kampanya dolayısıyla bir de gösteri düzenlenmiştir. Gazetenin bulunduğu hanın avlusunda toplanan kalabalıklar kampanyaya destek vermişlerdir. Toplanan insanların başlarında 1908 Boykotu'nun simgelerinden biri durumuna gelmiş keçe külahlar ve kalpaklar vardır. Kampanyaya gayrımüslim cemaatlerden de destek verilmiştir. *Gâve*'nin sözleriyle "başlarında keçe külah siyah kalpak taşıyan vatanın Rum kuzuları Türk danalarıyla birleşmişlerdir." Gazete idarehanesinin penceresine siyah kalpağı ile çıkan Rıfat Bey şu konuşmayı yapmıştır:

> "-Kardeşler!..
>
> Kara askerlerimiz, yani bize başda İttihad ve Terakki Cemiyet-i mukaddesesi olmak üzere bahş-ı hürriyet eden kara ordularımız tesis etmiş, mevcudiyetini isbat eylemişdir. Bunların noksanını devlet ikmal edecek, kusurlarını devlet düzeltecekdir.
>
> Lakin deniz askerlerimiz böyle değildir. Ey milletin en fedakar kısmını teşkil eden esnaf ve amele kardeşler!.. O mel'un hükümet zamanında en ziyade zulm gören ve hiç düşünülmeyen bahriyemiz idi. Biz bahriyeye ihtimal ki berîyeden ziyade muhtacız. Lakin devletimiz şimdi birden bahriye teşkile edecek bir halde değildir. Milletin fedakarlığı lazımdır. Bu gün buraya iane vermek içun geldiniz. Fedakarlığınızdan eminim."[20]

İane için evini satan Rıfat'ın konuşmasının ardından bağışlar verilmeye başlanmış ve idarehane içerisinde de "İane Komisyonu" toplanmıştır. Komisyon; Reis Mecidiye Kruvazörü Süvarisi Tahir Bey ile azalar *Gâve*'nin sahibi Rıfat, eşraftan Musellizâde Hacı Mehmet Bey, Doktor Kazım Haydar Bey, Ateşciler kulübü reisi Mehmet Zeki Efendi tarafından oluşturulmuştur. Ancak gazeteye göre bu fahrî komisyondur ve ikinci komisyon toplantısında Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşlar da bulunacak-

20 "İttihad" Muharrirlerinden ve "Gâve" Muharrir Muavini Kantar Ağasızade A. Selahaddin, "İzmir Millî Donanma İane Komisyonu ve Pazar Günkü İctimâ," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 1.

tır.[21] *Gâve*'ye Nazilli'den telgraf çeken Osman Fikri adlı bir okur da çıkarılması düşünülen destek biletlerinden bin liralık kadar gönderilmesini "millet" adına rica etmiştir.[22] *Gâve* daha sonra diğer gazetelere bir mektup yazarak Bahriye lanesine katkı ve teveccühlerinden dolayı kamuoyuna teşekkür etmiştir. *Gâve* gazetesi komisyonun pazar günü yaptığı toplantı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra kendi komisyonu dışında da bir takım yardım toplama girişimlerinden haberdar olduğunu belirterek, halihazırda varolan ve biletler, kuponlar bastırmış bir girişime katılmalarını istemiştir. *Gâve* diğer kulüplerin de daha önceden kurulmuş "Millî lane Komisyonu"na destek vererek komisyonun çalışmalarına iştirak etmelerini dilemiştir.[23]

"Parmaklık Meselesi"

Gâve gazetesinin sıkı bir şekilde takip ettiği diğer bir mesele de İzmir Gümrük Pasaportu'ndaki parmaklıklardır. Bunların Meşrutiyet rejimine yakışmadığını ve kayıkçı esnafı ile yolculara engel olduğunu belirten gazete parmaklıkların kaldırılmasını talep etmiştir. Bu talebe Pasaport Jandarma Yüzbaşısı Nedim Bey'den eleştiri gelmesi üzerine *Gâve* daha sert bir yazı yazmıştır. Her şeyden önce parmaklıkların hürriyetin ilanından sonra yapıldığı iddiasını çürütmüş ve onları İstibdad'ın bir kalıntısı olarak görmüştür. Gazete parmaklıkların az bir zaman önce bile konulmuş olsa yolcuların daracık yerlerde birikmelerine sebep olan, kayıkçıların yığılıp kalmasına yol açan bu "münasebetsiz", "lüzumsuz" uygulama yine de "saçmadır." Gazete eğer gümrük memurlarının kaçakçılığı önlemede yetersiz oldukları düşünülüyorsa, "millet"in gerekli yerlere kolcular, muhafızlar dikeceğini belirtmiş ve II. Meşru-

21 "İttihad" Muharrirlerinden ve "Gâve" Muharrir Muavini Kantar Ağasızade A. Selahaddin, "İzmir Millî Donanma lane Komisyonu ve Pazar Günkü İctiınâ," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 1.

22 Osman Fikri, "Nazilli'den," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4.

23 "Gave Refikimiz Tarafından Gönderilen Varakadır," *İttihad*, No. 73, 19 Zilhicce 1326, 12 Ocak 1909, 30 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 4.

tiyet'in ilanı sonrasındaki havayı çok iyi yansıtan şu cümlelerle devam etmiştir:

> "Bu devr-i saadetde o parmaklık bir leke, bir ayıbdır, hürriyete mugayirdir, manafîdir, muhalifdir. Herkes gidub gelmekde, gezub durmakda serbest ve rahat, işini görmekde hürdür. Pasaport gümrük memurları ve polisleri devr-i hürriyete layık olmayan böyle parmaklıklar ile... İyi düşünülsün haklıya hak verilsun, evet o parmaklık kalkacakdır yoksa onu millet oradan kaldırır; zira millet hakimdir, kuvvetli, muktedir, her bir şeyi yapar ve yapdırır."[24]

Görüldüğü üzere II. Meşrutiyet, daha doğrusu hürriyetin ilanı sonrası "devr-i saadet" olarak tanımlanmaktadır. "Millet" iktidarı konusunda da çok pozitif bir bakış açısına sahiptir. Bu yazının boykotun en başarılı olduğu ve halkın doğrudan harekete geçtiği günlerde yazıldığını düşünürsek, bu konudaki iyimserlik daha iyi anlaşılacaktır. Öyle ki halkın sokaklarda yaptığı fes yırtma eylemlerinde, yüksek devlet memurlarının feslerini de başlarından zorla alıp paraladıkları hatırlandığında, "milletin muktedirliği" inancı daha bir berrak hale gelecektir.[25] Benzer bir tartışma aynı günlerde Meclis-i Mebusan'ın yeni yapılan salonu için de çıkmıştır. Mecliste bulunacak padişah locasının önüne kafes inşâ edilmeye kalkışılması üzerine yine benzer bir tartışma çıkmış ve benzer sebeplerle kafese de karşı çıkılmıştır.[26] Her iki karşı çıkış semeresini alacaktır. Pasaporttaki parmaklıklar kaldırılmış ve *Gâve*'de bunda emeği geçen Salon müdürü Hayri Bey ile Yüzbaşı Nedim Bey'e teşekkür etmiştir.[27]

---

24 "Pasaport Jandarma Yüzbaşısı Nedim Bey'e," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 3-4.

25 Böyle bir örnek için: Boykotaj Cemiyeti Namına Imza Mahfûzdur, "Aydın Tahrirat Müdürü Ebu-el-ahir Efendiye," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 4.

26 Y. Doğan Çetinkaya, "İstanbul'da 1908 Seçimleri," *Toplumsal Tarih*, Cilt XV, No. 89, Mayıs 2001, s. 22-23.

27 "Pasaportdaki Parmaklığın Gerek..." *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 3.

Gâve "parmaklık" meselesindekine benzer bir şekilde, boykot ve Meşrutiyet'e aykırı gördüğü davranış ve uygulamalara da karşı çıkmış, bunlar gazetenin sayfalarında çok kere yer almıştır. Örneğin bunlardan birisi Aydın Valisi Rauf Paşa'dır. Valinin "Oroz di Back" ticarethanesinin Fransız olduğunu söyleyerek boykota tabî olmamasını istemesi İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin tepkisine yol açmıştır. Cemiyet, bu konunun hükümetin yetki alanı dışında kaldığını, boykotu basın ile milletin yaptığını belirterek valinin açıklamalarının kaale alınmamasını istemiştir. Boykotaj Cemiyeti boykot hareketinin kendi kontrolünde olması noktasında çok titiz davranmış ve "hükümet böyle umura müdahale edemez, eğer bir mağaza boykota tâbi değilse onu ilan edecek, millete bildirecek milletin bir Boykotaj Cemiyeti vardır. Vatanını seven milletine muhabbeti olan erbab-ı hamiyet Boykotaj Cemiyetinin neşriyatından maadasına asla itibar etmemelidir." demiştir.[28] Kolaylıkla görüleceği gibi boykotu yapan millete, ne yapması gerektiğini söyleyecek bir cemiyet vardır ve takip edilecek yegâne yayın onun yayınlarıdır. Elbette ki bunların başında cemiyetin gazetesi *Gâve* gelmektedir. Cemiyet ayrıca Oroz di Back ticarethanesinin kendisine değil de hükümete başvurmasına içerlemiş ve hükümetin boykotaja müdahale etmesi olanağının bulunmadığını savunmuştur. Boykotajın belli bir aşamasından sonra hükümet Avusturya ile kurduğu diplomatik ilişki ve belki de biraz kendi kontrolü dışındaki bir hareketten rahatsız olması sebebiyle boykota ve özellikle kilit konumdaki liman işçilerine müdahale etmeye başlamıştır. Özellikle sadrazamın İstanbul hamal ve kayıkçılarına Avusturya vapurlarından mal çıkarmalarını emretmesi üzerine *Köylü* gazetesi "kaç para eder" derken *Gâve* gazetesi sert bir cevap yazmıştır:

> "Öyle ya, herkes ancak vazifesi dahilinde emr edebilir ne boykotaj yapan millet hükümetin işlerine ve ne de hükümet boy-

28 "İzmir Boykotaj Cemiyetinden Bu Kere Neşr Edilen Beyanname Suretidir," *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 4.

kotaj yapan millete karışabilir. Ama Sadrazam emr verecekmiş işi yoğ ise bütün gün versun."[29]

Gâve daha sonra Aydın vilayetinin yüksek devlet memurları ile –vali paşa, Aydın ve Manisa mutasarrıfları- dalga geçen, onların olaylar karşısındaki basiretsizliklerini hicveden bir diyalog ("vali paşa saklambaç oynuyor") yayınlamıştır. Valinin, daha sonra görevden alınması Meclis-i Mebusanca Dahiliye Nezareti'nden istenince, *Gâve* saklambaç oyununun diğer iki unsuru olan mutasarrıfların da dikkatten kaçmamasını istemiştir.[30]

Vali Rauf Paşa'nın istibdat zamanında pek çok haydutluk, hırsızlık, haksızlık ve cinayetlerde bulunduğundan dolayı böyle birinin İzmir'e nasıl tayin edildiği Manisa mebusu Tokadızade Şekip Bey tarafından Meclis'e sorulmuş ve bu tartışılmak üzere meclis rüznamesine geçirilmiştir. *Gâve* ise artık Rauf Paşa'nın "pılıyı pırtıyı" toplayıp İzmir'den gideceğini belirterek, "ihtiyarlığına hürmeten" azledilmek yerine istifa ederek gitmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir.[31] *Gâve* valinin bu "kabadayılığı" göstereceğini düşünmüştür. "Kabadayılık" kelimesi ilginç bir şekilde gazete tarafından birkaç kez olumsuz anlamda değil, "delikanlı," "onurlu" ve "mert" davranış ile eş anlamlı kullanılmıştır.

Gâve diğer birçok gazete de rastlanılabileceği gibi hükümet mekanizması içerisinde aksayan birçok konuyu eleştiri konusu yapmış, belediye müfettişlerinden, mahkeme azalarına, mahalle ileri gelenlerinden, maarif müdüriyetine, aşar idaresinden polislere birçok kurum ve kişi *Gâve*'nin amansız eleştirileri ile

---

29 "Istanbul – Sadrazam Avusturya.." *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 4; "Köylü," *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 4; "Gâve," *Gâve*, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, No. 1, Perşembe, s. 4.

30 "Biraz da Gülelim –Vali Paşa Saklambaç Oynuyor- Yahud Garib Bir Komedya," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 4; "Havadis –Ahenk Refikimizden," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 3.

31 "Vali Rauf Paşa Içun," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 3.

karşı karşıya kalmışlardır.[32] Gazete müstantiklerden, belediyeye artık "millet"in egemen olduğunu sık sık hatırlatmıştır.

Yukarıda özet olarak anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere "*Gâve*" zengin içeriğe sahip bir gazetedir. Her şeyden önce karmaşık bir dünya görüşüne sahiptir. İdeolojisindeki bu karmaşa (veya Batılı düşünce ve kavramların iç içe geçmesi) ya Baha Tevfik'in belirttiği gibi bir kafa karışıklığından ya da gazetenin farklı kaygılarından kaynaklanmaktadır. Ancak ne olursa olsun gazete bu farklı eğilimlerini savunmaktan kaçınmamakta, bunların altını doldurmaya çalışmaktadır. Sosyalizm, liberalizm gibi Batılı evrensel kavramları, Doğu mitolojisinden, yerel değerlerden unsurlarla harmanlamaya, bağdaştırmaya çalışmaktadır. Boykotaj Cemiyeti'nin yayın organı olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve politikalarını savunmakta, Meşrutiyet'in gereklerini, gündelik yaşamdaki yansımalarına kadar kıskançlıkla takip etmektedir. Meşrutiyet ruhuna ters düşen uygulamalara karşı çıkmakta, yöneticilerden hesap sormaktadır. Bununla da kalmayan *Gâve* bir yayın organı olarak daha fazla etkin olabilmenin yollarının araştırılması gerektiğine inanmaktadır. Bu konuda kendisi somut bir adım atarak "Bahriye İanesi" kampanyasını örgütlemeye çalışmıştır. Böylece bu basın organı yazdıklarının sözden ibaret kalmamasını istemektedir. *Gâve'nin* bu düşüncesi ve önerisi basın tarihimiz açısında da ilginçtir. Milleti tek hakim gören *Gâve*, gerektiğinde hükümete ve onun organlarına kafa tutmaktan da geri kalmamıştır.

Layiha ve Risaleler

Daha önce de değinildiği üzere 1908 Osmanlı Boykotu sırasında Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan İmparatorluğu tara-

32 "Gâve'nin Bombaları – Vilayet Polis Müdüriyeti Vekaletine," *Gâve*, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, No. 3, Perşembe, s. 4; İmza Mahfuzdur, "Gâve Ceride-i Feridesine," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4; Aydın'dan İmza mahfuzdur, "Aydın'dan Mektub," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4; "Mahkeme Azalarına," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 4; "Belediye Müfettişlerine," *Gâve*, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, No. 5, Cuma, s. 3-4.

fından ilhak edilmesini protesto etmek maksadıyla risaleler yayınlanmıştır.[33] Bosna Hersek, ilhak edildiği Ekim ayının başından beri Osmanlı kamuoyunda tartışılan en önemli konulardan biri olmuş ve ilhaka karşı örgütlenen boykot Osmanlı toplumunun birçok kesimini etkilemiştir. Bu dönemde doğrudan boykot ile ilgili olmasa da Bosna Hersek'in ilhakını protesto eden ve kamuoyunun dikkatini bu olaya çeken, Bosna Hersek'in ilhakının tanınmaması amacıyla kaleme alınmış risale ve layihalar yayınlanmıştır.

Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakını protesto amacıyla kaleme alınmış bu yayınları iki gruba ayırabiliriz. Altı risaleden oluşan bu iki grup protestonameden üçü Meclis ve hükümet, diğer üçü de kamuoyuna yönelik yazılmıştır. Ancak ister meclise veya hükümete yönelik olsun, ister kamuoyuna yönelik yazılmış olsun bunların arasında çok fazla ortaklıklar mevcuttur. Her şeyden önde vurgulanması gereken nokta Meclis-i Mebusan ve Ayan ile Sadaret'e sunulan layihaların da tıpkı kamuoyuna yönelik yazılmış olanlar gibi yayınlanmış olmalarıdır. Uzun sözün kısası bu üç layiha da diğerleri gibi kamuoyuna hitap eder gibi yazılmış ve kamuoyuna sunulacak şekilde basılmıştır. Bu altı küçük kitapçığı ayrı ayrı incelemeye geçmeden önce belirtmek gerekir ki bunların hepsinde Bosna Hersek'in tarihi, coğrafi yapısı, iklimi, ekonomisi hakkında ayrıntılı sayılabilecek bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra Bosnalı Müslümanların ve Ortodoksların Avusturya işgali sırasında gördükleri baskılar, çektikleri acılar ve zulüm de en fazla üzerinde durulan noktalardır.[34]

Bu risalelerin bir diğer önemli ortak yanları ise II. Abdülha-

33 Örneğin bkz. Zafer Gölen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler," *Toplumsal Tarih*, Cilt: X, No. 60, Aralık 1998, s. 9-16.

34 Bosna ve Hersek'e ilişkin genel bilgilendirmeler sadece bu risaleler ile de sınırlı değildir. Değişik çağdaş gazetelerde bu iki eyaletin ve Bulgaristan'ın tarihi, coğrafyası ve ekonomisi üzerine çok sayıda yazı ve makale yayınlanmıştır. Safvet'in *İstişare*'de yayınlanan makaleleri bu niteliktedirler: Ticaret Mektebi Coğrafya Muallimi Safvet, "Bosna ve Hersek," *İstişare*, No. 18, 14 Kanunisani 1324, 24 Ocak 1909, Perşembe, s. 848-854. Ticaret Mektebi Coğrafya Muallimi Safvet, "Bosna ve Hersek," *İstişare*, No. 19, 21 Kanunisani 1324, 3 Şubat 1909, Perşembe, s. 892-898.

mit istibdadını eleştirmeleri ve genç Meşrutiyet'e sahip çıkmalarıdır. Bilindiği üzere Meşrutiyet'in karşılaştığı ilk önemli uluslararası bunalımdır yaşananlar ve bu rahatlıkla Meşrutiyet'in bir zaafı olarak algılanabilirdi. Zira daha sonraları özellikle İttihatçılar Abdülhamit'in şöyle ya da böyle otuz yıl boyunca elinde tuttuğu toprakları kısa bir zaman dilimi içerisinde kaybettikleri için eleştirileceklerdir. Ancak bu protestonameler Bosna Hersek'in ilhakından asıl sorumlu olanın imparatorluğu güçsüz ve atıl konuma sokan II. Abdülhamit istibdadı olduğu noktasında birleşmişler ve II. Abdülhamit devrini sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Bundan dolayı bu risalelerin İttihat ve Terakki Cemiyeti veya taraftarı kişiler tarafından yazıldığı tahmin edilebilir. Böylece yeni rejim, gelebilecek sert eleştirilerden masun tutulmuş oluyordu. Kaldı ki İttihat ve Terakki Cemiyeti ve cemiyete yakın basın boykot hareketi içerisinde asıl vurguyu Bosna Hersek'in Osmanlı İmparatorluğu'na iadesinden çok, Avusturya'nın vereceği tazminat üzerine yapıyorlardı. Bu durum ise risalelerce Müslüman toprağının satılması anlamına gelen haince bir tutum olarak kabul edilmiştir. Ancak bu durum tepki çekmiş de olsa bir İttihat ve Terakki eleştirisi halini almamıştır.

Meclis ve Sadaret'e sunulan layihalardan ilki, Bosna ve Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi tarafından yayınlanan *Bosna-Hersek Hakkında Meclis-i Mebusan-ı Osmanî ve Makam-ı Sadaret Takdim Olunan Levayih*'dir.[35] Bu levayih biri Meclis-i Mebusan'a, diğeri Sadaret'e sunulmuş olan iki kısımdan, layihadan oluşmaktadır. Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi mebuslara her şeyden önce Bosna halkının Osmanlı devleti ve milletine olan sevgisi ve sadakatini beyan etmiştir Berlin Anlaşması'nın imzalanmasıyla ne kadar üzgün ve kahrolduklarını ifade eden cemiyet Bosnalıların bütün güçleriyle işgale karşı çıktıklarını ancak "coşkun bir sel" gibi gelen Avusturya istila kuvvetlerine karşı boyunlarını bükmeye mecbur

35 Bosna ve Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi, *Bosna-Hersek Hakkında Meclis-i Mebusan-ı Osmanî ve Makam-ı Sadaret Takdim Olunan Levayih*, (Dersaadet: Ruşen Matbaası, 22 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324).

kaldıklarını yazmıştır. Bosnalılar Avusturya'ya boyun eğmek zorunda kalırken her zaman içlerinde Osmanlı devletinin bir gün yardım edeceği ümidini saklamışlardır.

Avusturya bilindiği üzere ilhak kararını açıkladıktan sonra, bu hareketini meşrûlaştırmada en çok otuz yıl boyunca Bosna ve Hersek'e yapmış olduğu yatırımı, imarı vurgulamıştır. Meclis-i Mebusan'a sunulan layiha ise tam aksi iddialar da bulunarak Avusturya'nın medeni dünyada misli görülmemiş bir "zalim idare" kurduğunu ifade etmiş, Bosnalılar üzerinde uygulanan şiddet ve "vahşet"ten bahsetmiştir. Avusturya otuz yıllık işgali süresince Bosnalıların dinî işleri, millî hassasiyetleri, İslâmî vakıf ve eğitim işleri, tarımı, sanayisi, ticareti, ekonomilerinin gelişmesi, yani kısaca "temel millî varlığı" üzerinde baskı ve "pençe-i taarruz"unu kurmuştur. Bosnalılara göre bu durum kendilerinin "külliyen mahvı"na sebep olacaktır.[36] Bu baskı o kadar fazladır ki, cemiyete göre birçok insan "dünya cehennemine" dönen vatanlarından mallarını ve mülklerini dahi arkalarında bırakıp göç etmeye mecbur olmaktadırlar.

Avusturya'nın baskılarına karşı Müslüman ve Ortodoksların birleştiklerini, ittifak halinde hareket ettiklerini yazan layiha, mahalli hükümet, Avusturya-Macaristan kabinesine, Delegasyon Meclisi'ne ve hatta bizzat imparatora birçok kez başvurduklarını, şikâyet ve dileklerde bulunduklarını belirtmiştir. Bu amaçla oluşturulan heyetler birçok kez Peşte ve Viyana'ya gitmişlerse de herhangi bir semere elde edememişlerdir. Bu tür girişimlerde bulunan Müslüman ve Ortodoks birçok ileri gelenin akıbeti de cemiyete göre baskı görmek, hapislere, zindanlara atılmak olmuştur.

Layiha bu noktada sözü, II. Abdülhamit dönemi istibdadına ve sekiz sene evvel Müslümanların resmi vekaletini almış bir heyetin Osmanlı payitahtını ziyaretine getirmiştir. Bu heyet Berlin ve Yenipazar anlaşmalarında Müslüman ahalinin lehine olan madde ve taahhütler için Osmanlı İmparatorluğu'na başvurmuş ancak istibdadın lâkayt tavrı ile karşılaşmışlardır. Bu-

36 *A.g.e.*, s. 5-6.

nunla beraber bu heyetin ülkelerine dönmeleri Avusturya hükümetince engellenmiştir. Bosnalı Müslüman ve Ortodoksların karşılaştıkları zulüm ve baskılardan Batılı büyük gazetelerin de bahsettiklerini dile getiren layiha halihazırda içinde bulundukları durumun "ilhak" ilanı ile içinden çıkılamaz bir hal aldığını belirtmiş ve "şeref-i tabiiyet-i Osmaniye"den ayrılmaya tahammül etmelerinin mümkün olmadığını ifade etmişlerdir.

Layiha da ittifak halindeki Müslüman ve Ortodoksların Osmanlı devletinin hükümranlığı dışında bir çözümü kabul etmeyecekleri belirtildikten sonra aksi bir durumda ya müthiş bir felaket ile karşılaşılacağı veyahut Osmanlı devletini müşkül duruma sokacak büyük bir göçün yaşanacağı iddia edilmiştir.[37]

Kısaca Avusturya idaresi altında maddi ve manevi hiçbir fayda görmediklerini söyleyen Bosnalılar, mukaddes dinî ve millî menfaatlerinin de sönüp gitmek tehlikesi ile karşı karşıya olduklarını dile getirerek, Meclis-i Mebusan'dan Islâm'ın ve Osmanlı'nın hukuk ve menfaatlerinin teminat altına alınmasını talep etmişlerdir. Bu layihanın ikinci bölümü de Sadaret'e hitaben kaleme alınmıştır.[38] Burada da Bosna Herseklilerin topraklarına sahip çıktıkları belirtilmiş, Avusturya'nın işgaline dahi direnildiği ifade edilmiştir. Birçok insan diğer şehirlere göç ettiği gibi kalanlar da Avusturya işgaline alışmak bir yana nefretleri gün be gün artmıştır. Avusturya'nın işgaline, Bosnalılar bir gün tekrar Osmanlı hükümranlığı altında yaşayacakları ümidiyle katlanmışlardır. Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilanı da bu ümitleri arttırmıştır. Ancak Avusturya'nın ilhak ilanı Bosnalıları büyük bir keder içinde bırakmıştır.

Layiha, devletlerine sadakatle bağlı, onun için çalışmış, kan dökmüş ve büyük bir heyecan içinde bulunan yedi yüz elli bin Müslüman ve sekiz yüz bin Ortodoks'un bu ilanı tanımayacaklarını dile getirmektedir. Bu arada ilhak ilanından dolayı Peşte ve Viyana'ya tebrike gitmiş bazı heyetlerin vicdan ve hamiyetlerini para karşılığı satmış olan birkaç menfaatperest ol-

37 *A.g.e.*, s. 8-9.
38 *A.g.e.*, s. 11.

duğunu dile getiren Bosnalılar, ilhakı tanımayacaklarını Osmanlı hükümetine ve kamuoyuna hitaben tekrar vurgulamışlardır. Zira o kıtada İslâmîyet'in bir daha adının sanının duyulmaması tehlikesi mevcuttur.[39]

Meclis-i Mebusan ve Ayan'a sunulan diğer bir layiha ise Bosna- Hersekli Ali Rüşdi tarafından kaleme alınmıştır.[40] Bu risale de Bosna'nın zenginliklerinden ve öneminden bahsederek başlar. Örneğin boykottan en önemli zararı gören Lloyd emsali vapurların keresteleri Bosna ormanlarından karşılanır. Madenleri, tarımsal zenginlikleri çoktur. Bosna'da ana unsurun Müslüman ve Ortodokslardan oluştuğunu yazan Ali Rüşdi, Avusturya işgali sonrasında Katolik baskısı sonucu bu iki unsur arasında ittifak sağlandığını ifade etmiştir. Bu iki unsur Osmanlı hakimiyeti veya en azından özerklik için "varlarını yoklarını kanlarının son damlasına" kadar harcamaya karar verdiklerinde bu karar bütün Slav dünyası tarafından da tasdik edilmektedir.

Ali Rüşdi, büyük devletlerin, Avusturya'nın ilhak ilanı ile Meşrutiyet idaresinin ne yapacağını anlamak için gözlerini Osmanlı'ya diktikleri bir sırada tazminattan bahsetmenin büyük bir hata olacağını ifade etmiştir. Bundan dolayı yazar *Tanin* ve *Şura-i Ümmet* gibi İttihatçı iki gazetenin Bosna Hersek ilhakına katiyen cevaz vermemeleri gerekirken, tazminat talep etmenin zorunluluklarından bahsetmelerini teessüf verici hatta "hainane" bulmuştur. Kabinenin de bu doğrultuda düşündüğünü bilen Ali Rüşdi bundan dolayı Meclis-i Mebusan ve Ayan'a hitap etmiştir. Fikirlerini şöyle dile getirmiştir: "Bosna Hersek'in Avusturya'ya ilhakı hakdır, doğrudur demek, harama helal, zulme adaletdir demekden farkı yokdur."[41] Yazar Avusturya'nın savaş ilan etmesinden korkmanın abes olacağını

39 *A..g.e.*, s. 14.

40 Bosna Hersekli Ali Rüşdi, *Bosna Hersek'in Memalik-i Osmaniye'den Tefrikiyle Avusturya'ya Satmak Fikrinde bulunanların Vücub-ı Tel'inine Natık Bosna Hersek Ahalisi Namına Mebusan ve Ayan-ı Osmanî Meclislerine Verilen Layıhadır*, (Dersaadet: 5 Kanunusani 1324).

41 *A.g.e.*, s. 5.

ifade etmeye çalışmış ve Avusturya'nın buna muktedir olamayacağını anlatmaya çalışmıştır. Kanun-i Esasi'nin birinci maddesine atıf ile Bosna-Hersek'in Osmanlı'dan ayrılmasını onaylayamayacaklarını çünkü bu Kanun-i Esasi üzerine yemin ettiklerini hatırlatmıştır.[42] Avusturya'nın ilhakı sonrası memlekete akın edecek muhacirleri nerede ve hangi parayla iskân edeceklerini mebuslara soran Rüşdi ayrıca tarihte savaş çıkacağı korkusuyla memleket satmış herhangi bir büyük devlete de rastlanılamayacağını söylemiştir. Ali Rüşdi ileride nefret ile anılmamak için "ilhak"ın kabul edilmemesini istemiş ve hatta böyle durumlarda başvurulacak Lahey mahkemesine neden müracaat edilmediğini sormuş ve yazıya şu cümle ile son vermiştir: "Paradan zevk almış olanlar bu meselede muhafaza-i adaletden şiddetle teneffür ederler."[43]

Meclis-i Mebusan'a sunulan son layiha ise Bosnalı Müslümanlar tarafından gönderilmiştir.[44] Diğer layihalar gibi bu layiha da Bosnalıların maruz kaldıkları baskılardan bahsetmektedir. Ancak bu layihanın bizzat Bosnalı Müslümanlar tarafından gönderilmesi sebebiyle baskılar ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Zaten bu layiha diğerlerine oranla daha hacimlidir.[45] Boşnaklar Osmanlı hakimiyetinde yaşamak istediklerini ve diğer layiha ve risalelerde olduğu gibi Kanun-i Esasi'nin birinci maddesine atıfla kan dökülmeksizin herhangi bir vatan toprağının terk edilmeyeceğini dile getirmişlerdir. Zira ilhakın kabulü Osmanlı'nın tüm Balkan topraklarını kaybedeceği anlamına gelecektir. Boşnaklar tam da Meşrutiyet ile hürriyetlerine kavuşmuşlarken Avusturya Macaristan'a birkaç milyon Frank karşılığı satılmış olmalarının utanç verici olduğunu söylemiş-

42 Kanun-i Esasi'nin birinci maddesi: "Devlet-i Osmaniye memalik ve kıtaat-ı hazırayı ve eyalet-i mümtazeyi muhtevi ve yek vucud olmağla hiçbir zamanda bir sebeble tefrik kabul etmez," ibid., s. 6.

43 *A.g.e.*, s. 8.

44 *Bosna Hersek Ahali-i İslâmiyesi Tarafından Meclis-i Mebusan-ı Osmaniye Takdim Olunan Layihadır*, (Dersaadet: 1324). Bu layiha hakkında bkz. Zafer Gölen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler," s. 13-14.

45 Zafer Gölen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler," s. 13.

lerdir. Bosna'dan yetişmiş devlet büyüklerine atıf yapan layiha Bosnalıların Meclisin Avusturya ile yapılan anlaşmayı imzalamayacağını umut ettiklerini belirtmiş ve eğer devletin iki buçuk milyon liraya ihtiyacı varsa kendilerinin on milyon lira vermeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. [46]

Meclis ve Sadaret'e sunulan layihaların yanında Bosna Hersek'in ilhakını protesto amacıyla yazılmış üç tane risale vardır. Bunlar daha çok kamuoyunun dikkatini Bosna ve Hersek'e çekmek için yayınlanmış risalelerdir. Yazarı anonim olan *Bosna Hersek* risalesi bunlardan bir tanesidir.[47] Bu risalenin en önemli yanlarından bir tanesi uzun süredir Osmanlı devletinin elinde olan Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından gasp edildiğinin belirtilmesinden sonra, bu gelişmenin vebalinin İstibdat döneminin boynuna olduğunu iddia etmesidir. Böylece risale daha Bosna Hersek ve Osmanlı Avusturya arası ilişkilere girmeden ilk sayfalarında Bosna Hersek'in ilhak edilmesinin Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve dönemin önemli gücü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bir ilgisinin olmadığını söylemiş olmaktaydı. Anonim yazarımıza göre otuz senedir memleketi idare eden müstebitler, "devlet millet haini melunlar" Osmanlı'nın bu iki "biçare yavrusunu el kapılarında" bırakmış ve vatanı da ölüm haline getirerek, kuvvetinden eser bırakmamışlardır. Vatanı hain hizmetleri ile uçurum kenarına getiren İstibdad'ı hamiyetperver insanlar kahramanlara yaraşır bir şekilde perişan etmişlerdir. Böylece daha konuya girilirken yeni rejim temize çıkarılmış oluyordu.

Risale daha sonra "Avusturya'nın Mesleği" adlı özel bir bölümde, uluslararası anlaşmalara aykırı bir şekilde Bosna Hersek'i "gasp" eden Avusturya'nın asırlardan beri Osmanlı aleyhinde çalıştığını, "diplomatça haydutluklarda" bulunduğunu ifade etmiştir.[48] Daha sonra Bosna'nın Roma öncesine kadar inen tarihi gelişimi sıralanarak, bu toprakların Osmanlı hakimiyetine geçişi ayrıntılı olarak anlatmıştır. Uzun yıllar Osman-

46 *A.g.e.*, s. 14.

47 *Bosna Hersek*, (İstanbul: Karabet Matbaası, 1324).

48 *A.g.e.*, s. 6.

lı egemenliğinde yaşayan Bosnalıların Avusturya'ya karşı direndiklerini bu risalenin yazarı da vurgulamıştır. Bosna ve Hersek'in coğrafi özelliklerinden, dağlarından, ırmaklarından, ikliminden bahseden yazar maddi zenginliklerine değinmeden geçmemiştir. Risale Bosna ve Hersek'in tarımı ve hayvancılığı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş, sanayi ürünleri ve gelişmiş kentleri hakkında bilgiler sıralamıştır. Bir nevi Avusturya'ya verilen tazminat miktarına nazariye yapmıştır. Risale Bosna ve Hersek'i ilhak eden Avusturya hakkında verilen tarihsel ve iktisadi bilgi ve verilerle son bulmuştur.

Bosna Hersek'in ilhakını protesto eden en uzun ve muhtemelen de ilk risale (Ankara merkez bidayet mahkemesi ceza reisi, mekteb-i hukuk'dan mezun) Bosnalı-Ali Ulvi'ye ait olan *Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakına Karşı Bir Müdaafa-i Vatanperverane*'dir.[49] Bu risale yazarın gazetelere gönderdiği makaleler ve birçok yerde yapmış olduğu konuşmaların biraraya getirilmiş toplamıdır. Bosna'nın ilhakını müteakip kendisine Bosna-Hersek Osmanlı Cemiyet-i Hayriyesi'nden gerekli olan mütalayı en azından fikren ve yazarak yapmadığı için haklı olarak baskı yapıldığını ve hatta ihanetle suçlandığını öğrenmekteyiz. Bundan sonra Ali Ulvi kaleme sarılarak gazetelere Habsburg monarşisi ve Bosna Hersek hakkında güncel ve tarihî makaleler yazmış ve birçok yerde konuşmalar yapmıştır. Her şeyden önce örgütler kısmında da değinildiği üzere Bosna ve Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi'nin boykot hareketi içerisinde ne kadar aktif rol aldığını, en azından bu örnekte olduğu gibi Bosnalı aydınları, ileri gelenleri nasıl harekete geçirdiğini görmekteyiz. Altmış dört sayfalık bu risalede toplanan yazılar yazarın "ifade-i meram"ında yazdığı üzere forma forma hazırlanmış ve kitap halinde basılacaktır. Nitekim bu risale'nin sonu da yoktur. Ancak kütüphanelerde bu risalenin devamı bir risaleye de rastlanılmamıştır.

Risale Ali Ulvi tarafından iki kısım olarak planlanmıştır. İlk

49 Bosnalı Ali Ulvi, *Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakına Karşı Bir Müdafaa-i Vatanperverane*, (İstanbul: Ruşen Matbaası, 1324). Önsözdeki tarih 4 Kanunuevvel 1324 [17 Aralık 1908]'dir.

kısmı Avusturya'nın mezalimine karşı Boşnaklarca ve Bosna Hersek kulübünce yapılması gerekenler oluşturmuştur. İkinci kısmı ise Boşnakların tarihine ve Türklerle olan siyasi ilişkilerine dairdir.[50] Diğer risaleler gibi bu da Meşrutiyet'i aklayan ve göklere çıkaran bir girişle başlamaktadır. Her şeyden önce yazar yaptığı konuşmaların ve yazıların hürriyetin ilanı sayesinde mümkün olduğunu belirtmiş, Meşrutiyet'i de hiçbir kavme ve millete nasip olmayacak bir gelişme kabul etmiştir. Uzun asırlar Osmanlı İmparatorluğu'na sınır bekçiği yapmış, nöbetçilik gibi mukaddes bir millî hizmeti ifa etmiş Bosna-Hersek eyaletinin imparatorluğun temel cüzlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Bosnalı Ali Ulvi diğer risale ve layihalarda değinilen uluslararası hukuk ve uluslararası bir anlaşmanın bozulması meselelerine uzun sayılabilecek bir yer ayırmıştır. Bir devletin lüzumsuz, sebepsiz olarak büyük devletlerin vicdan ve namuslarına dayanarak imza edilmiş bir anlaşmayı, bundan zarar bile görseler ihlal edemeyeceklerini yazmıştır. Uluslararası hukuk bilginlerine seslenen yazar ortaya atılan fikirlerin, mutaalaların, konulan kuralların sadece kitap sayfalarında mı kalacağını sormuş ve gereken tedbirlerin nasıl alınacağını hangi kuvvetin kullanılacağını merak etmiştir. Ünlü Venedikli Grotius'a seslenen Ali Ulvi; "Kalk da bak! Vaz' etdiğin hukuk-ı düvelin ehemmiyeti var mı?" diye sormuştur. Mevcut siyasi durumun Kırım Savaşı'na yol açan gelişmelerden farklı olmadığını savunan yazar Avusturya'nın da Rusya'nın o zaman karşılaştığı gibi uluslararası toplumca cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir. Bozulan hukuku düzeltebilecek bir "kuvve-i icraiye"nin ortaya çıkıp çıkmayacağını merak etmiştir.[51]

Ancak Bosnalı Ali Ulvi her şeye rağmen ümitlidir çünkü uluslararası hukuka uymayanlar eninde sonunda mutlaka zarar görürler. Örneğin Bulgaristan ve Avusturya'nın halihazırdaki ilhaklarını uluslararası toplumdan hiç kimse tanımamış ve hamiyetleri coşan, galeyana gelen Osmanlılar bu iki devlete karşı başlattıkları boykot sayesinde ikisini de milyonlarca za-

50 *A.g.e.*, s. 5.
51 *A.g.e.*, s. 8.

rara sokmuşlardır. Böylece bağımsızlığın para ile satılamayacağını söyleyen Bulgarlar, tartışmaya girmeyen Avusturyalılar yola gelmişlerdir. Toplanılacak bir uluslararası konferansta Avusturya ve Bulgaristan'ın büyük maddi ve manevi zararlara uğrayacağını yinelemiştir yazar. Payitaht'tan önce fethedilmiş bu toprakların sebepsiz yere tazminat karşılığı verilmesinin Osmanlı tarihinde büyük bir hakaret olarak kalacağını dile getiren Ali Ulvi Bosna ve Hersek'in terk edilmesi halinde bütün İslâm aleminin müteessir olacağını yazmıştır.[52]

Risaleye göre Avusturya'nın bu düşmanca hareketinin arkasında yatan saiklerden bir tanesi de Osmanlı devletini dışarıda güç durumda bırakarak, içeride karışıklık çıkmasını sağlamak ve İstibdat idaresini tekrar ihya etmektir. Böylece Osmanlı daha da güçsüz düşecek ve Avusturya Selanik'e doğru inmek imkânını bulacaktır. Ancak boykot, iktisadi harp sayesinde Avusturya yaptığına bin pişman edilmiştir. Osmanlıların ilan ettikleri boykotun Meşrutiyet ve hürriyet sayesinde meydana gelebildiğini özellikle vurgulayan yazar, Bosnalıların talebinin Osmanlı hakimiyetinde veya en azından Osmanlı'ya tâbi ve bir Osmanlı prensinin başında bulunacağı özerk bir idare altında yaşamak olduğunu ifade etmiştir.[53] Bosnalıların gördükleri mezalimden bahseden Ali Ulvi, bu baskıları Habsburg monarşisi ve hanedanın önemli özelliklerinden birisi saymış ve İsviçre'de, Macaristan'da, İtalya'da, İspanya'da ve Felemenk'te yaptığı baskıları, Fransız Devrimi'ni etkisiz kılarak tüm Avrupa'yı Fransa aleyhine sevk etmesini vurgulamıştır. Ali Ulvi diğer layiha ve risalelerde olduğu gibi Bosna Hersek'te Müslümanlara yapılan zulüm ve baskıları ve bu toprakların özelliklerini, tarihini ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını protesto eden diğer bir risale Ali Şadi'nin yazdığı *Bosna Hersek Yahud Osmanlıların Alsas Loreni*'dir.[54] Bu risale aslında boykot hare-

52 *A.g.e.*, s. 10-11.

53 *A.g.e.*, s. 12.

54 Ali Şadi, *Bosna Hersek Yahud Osmanlıların Alsas Loreni*, (Dersaadet: Sûha Matbaası, 1327).

keti içerisinde yayınlanmamıştır ve bundan dolayı 1908 Osmanlı Boykotu ile doğrudan ilgili değildir. Ali Şadi'nin risalenin sonunda da yazdığı gibi risaleyi yazmaya aslında 1908 senesi içerisinde karar vermiş ancak risale 1911 yılında yayınlanabilmiştir. Ali Şadi diğer risalelerdeki gibi bir plan ile kaleme aldığı yazısında Bosna ve Hersek'in tarihi, ekonomisi, coğrafi özellikleri, nüfusu, kentleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu risalede bulunan cümlelerin birçoğu *Bosna Hersek* risalesindekilerle hemen hemen aynıdır. Ali Şadi risalesinin sonunda Fransa ve Almanya arasındaki çatışmalı bölge Alsas Loren ile bir benzetme kurmuş ve Bosna Hersek'in bir gün intikamının alınacağını söylemiştir.

ONUNCU BÖLÜM

BOYKOTUN ETKİLERİ

İmparatorluk Dışında

1908 Boykotu'nun imparatorluk dışında da ciddi etkileri olmuştur. Bunların başında boykotun bir tepki biçimi olarak Avusturya'nın hareketlerinden rahatsız olan devletlere örnek teşkil etmesi gelir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Avusturya ve Bulgaristan'a karşı boykot ilan edilmesinden sonra bir iki ay içinde özellikle Balkan yarımadasında birçok devlette de benzer biçimde boykotlar ilan edilmiştir. Avusturya'nın Balkan politikalarından rahatsız olan devletler ve bunlar içerisindeki milliyetçi güçler Bosna-Hersek eyaletlerinin ilhak edilmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte tepkilerini dile getirmişler ve bu hareketleri protesto etmişlerdir.

Bunların dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya'ya karşı açmış olduğu iktisadi harbe destek vermek amacı ile de boykot ilan edilmiştir. Bunlar her şeyden önce Osmanlı Boykotu'na moral destek olmuş, boykotun daha da fazla yayıldığı intibaını kuvvetlendirmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı protesto ve boykot hareketlerinin ortaya çıktığı yerler Sırbistan başta olmak üzere Romanya, Karadağ, Hindis-

tan, İtalya ve 1908'de Avusturya Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde olan Bohemya'dır.

Avusturya'nın 1878 Berlin Anlaşması'na aykırı olarak Bosna ve Hersek eyaletlerini ilhak etmesi üzerine Sırbistan'da ve özellikle Belgrat'ta bu ülke aleyhine şiddetli gösteriler düzenlenmiştir. Sırbistan hükümeti Osmanlı'nın yanında yer alacağını ve Osmanlı devletine gereken askerî yardımı yapacağını açıklamıştır.[1] Sırbistan devleti, Avusturya'nın ilhak politikasını kendi yayılmacı emelleri önünde önemli bir engel olarak görmüştür. Dahası Avusturya'nın ilhak siyaseti Sırbistan kamuoyunda da çok büyük bir öfke patlamasına yol açmıştır. Sırbistan'daki protesto hareketleri ve boykot diğer yerlere göre daha geniş kitleleri etkilemiş ve daha uzun sürmüştür. Hatta Sırbistan'daki boykot Osmanlı'dakine göre daha sertlik ve şiddetli tatbik edilmiştir.

İlk olarak Osmanlı'da olduğu gibi Bulgaristan ve Avusturya aleyhinde sokak gösterileri ve yürüyüşler yapılmıştır. İki devletin Berlin Anlaşması hilafına olan hareketlerinin duyulması ile özellikle gençlerden oluşan bir kalabalık Belgrat Tiyatro Meydanı'nda bir protesto gösterisi düzenlenmiştir. Osmanlı sefaretinin önüne gelen kalabalık "Yaşasın Devlet-i Aliyye, Yaşasın İngiltere ve Sırbiye, yok olsun Avusturya ve Bulgaristan" sloganları atmışlardır. Osmanlı sefiri balkona çıkarak göstericileri selamlamıştır.[2] Anlaşıldığı kadarıyla bunlar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki muadilleri gibi kendiliğinden eylemlerdir. Sırbistan devleti de bir "protestoname" yayınlamış ve Berlin Anlaşması'nda düzenlenen duruma geri dönülmesini talep etmiştir. Ancak eğer bu yönde bir çözüm olmayacak ise Bosna'nın en azından bağımsız kalmasını istemiştir.[3] Belgrat gazeteleri ise Avusturya'ya karşı boykot yapılması gerektiğini yaz-

1 BOA. Y. A. Hus, nr. 525/68. *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 274-275.

2 BOA. Y. A. Hus, nr. 525/78. *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 279-280.

3 "Sırbistan'da Nümayişler," *Sabah*, No. 6840, 13 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Cuma, s. 2; "Sırbistan'ın Protestosu," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, [13 Ekim 1908], 30 Eylül 1324, Salı, s. 4.

mış ve yakın zamanda Sırbistan'da bulunan Avusturya acentelerinin isimlerinin ilan edileceğini duyurmuştur. Hatta Osmanlı örneğinde de yaşandığı gibi bu amaçla Boykot Kulübü kurulmasını teklif etmişlerdir.[4]

Bu arada özellikle Belgrat'taki gösteriler artarak devam etmiştir. 18 Ekim günü birçok yerde Avusturya karşıtı gösteriler düzenlenmiştir. Bunların bazılarında öğrenciler Avusturya bayrağını yakmışlardır. Bu eylemler sırasında etraftaki karakollardan hiçbirinin olaylara müdahale etmemesi ise özellikle belirtilen bir durum olmuştur. Sırp gazetelerine göre on bin kişinin katıldığı bu gösterilere üniversite hocaları, "zabitan", iyi giyinmiş kadın ve kızlar da katılmıştır. Yine Osmanlı örneğinde olduğu gibi basının boykotun örgütlenmesi ve meşrûlaştırılmasında önemli bir işlev yüklendiğini görmekteyiz. Basın hem boykot ve tepkileri yönlendirmiş, hem de bu hareketin ayak takımı tarafından değil de toplumun tümü tarafından yapıldığı izlenimini kuvvetlendirmek istemiştir. Kalabalıklar kışlanın önünden geçerken bazı askerlerin de onlara katıldıkları gözlenmiştir. Osmanlı Boykotu sırasındaki nümayişler gibi eylemciler, konsolosluklar önünde sloganlar atmış ve bandolar tarafından "millî havalar" çalınmıştır. Bu eylemler sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na ve Osmanlı konsolosluğuna sevgi gösterilerinde bulunan eylemcilere Osmanlı sefiri bir Osmanlı bayrağı vermiştir. Gösteriler esnasında Avusturya bayrağı yakanların gözaltına alındıklarına dair haberler üzerine Dahiliye Nezareti önünde toplanan halk tutukluların salıverilmesini istemiştir. Onların hali hazırda serbest bırakılmış olduklarının öğrenilmesi üzerine nümayişçiler hükümeti alkışlamışlardır. Avusturya'ya karşı Sırbistan'da da boykot yapılacağına dair haberler yoğunlaşmış ve Belgrat'ta yirmi beş bin kişinin katıldığı bir mitingde boykot kararı alınmıştır.[5]

---

4 "Belgrad Gazeteleri Avusturya...," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4.

5 "Belgrad'da Yeniden Nümayiş," *İkdam*, No. 5174, 23 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 2; "Avusturya Aleyhinde," *İttihat ve Terakki*, No. 29, 14 Ramazan 1326, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1324, Pazar, s. 3; "Şa-

Avusturya Sırbistan devletinin resmî bir boykot kararı almasında çekinmektedir ve ocak ayının biri itibariyle böyle bir karar alınmamıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Sırbistan'da da boykot kendiliğinden başlamış ve başından itibaren şiddetle iç içe gelişmiştir. Osmanlı örneğinde Meşrutiyet'in ileri gelenleri sokak gösterilerinden bile çekinmişler, Avusturya'ya karşı herhangi bir tecavüzü kınamışlar ve bu tür hareketlerin aleyhinde açıklamalar yapmışlar, yazılar yazmışlardır. Ancak Sırbistan'da gazeteler boykotu teşvik etmenin yanı sıra Avusturya mağazalarının tahrip edilmesini de talep etmişlerdir. *Sabah* gazetesi Sırpların itidallerini muhafaza edemediklerini yazmıştır. Avusturyalı tüccarlar komitacıların kendilerine cumartesi gününe kadar zaman verdiklerini ve bu süre içerisinde mağazalarının levhalarını indirip, dükkânlarını kapamalarını istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca mağazalar borçlarını tahsil edememeye başlamışlar, Sırp tüccarlardan kendileri ile herhangi bir ilişkiye girilmemesi doğrultusunda gizli bir ihtilal komitesince ihtar edildikleri cevabını almışlardır. Birçok Avusturyalı tüccar mallarının yanı sıra canlarının akıbetinden de korkarak tabelalarını indirmeye başlamışlardır. Belgrat'ta on kadar büyük, birçok da orta ve küçük boy Avusturya tebaasına ait mağaza olduğu bildirilmiştir. Bazı haberlere göre bu mağazalara 25 Ekim'e kadar tabelalarını indirip, mağazalarını kapamaları, aksi takdir de hükümetin emniyetlerini sağlamakta kefil olamayacağı bildirilmiştir.[6] Sırbistan'da boykot gün geçtikçe etkinliğini arttırmıştır. Avusturya mağazalarının önleri kalabalıklar tarafında işgal edilmiş, içeri girip çıkılmasına engel olunmaya başlanmıştır. Kapanmış mağazaların kepenklerine ise "boykot" yazan levhalar asılmıştır. Bu mağazalardan çıkan bir

---

yaçıd'da Avusturya Bandırasını...," *Ikdam*, No. 5174, 23 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 2; "Sırbistan'da Dahi Avusturya...," *Ikdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "İstanbul'da Bulunan Sırblılar," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 2.

6 "Sırbistan Boykotaja Başlıyacak," *İttihat ve Terakki*, No. 72, 23 Zilkade 1326, 17 Aralık 1908, 4 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 4; "Sırblıların Boykotu," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

Avusturyalı kadın ise ahali tarafından hakarete uğrayarak bir otele sığınmak zorunda kalmıştır. Boykotun asıl dinamosunun öğrenciler olduğu iddia edilmiştir. Akşamları Belgrat tiyatrolarında perde aralarında boykot lehinde konuşmalar yapılmış ve boykotun halk arasında yaygınlaşmasına çalışılmıştır. Buralarda zabıtanın da bulunmasına rağmen Avusturya hakkında alay ve hakaret içeren şarkılar söylenmiştir. Ayrıca Belgrat belediyesi Avusturya uyruklu çalışanlarını işten çıkarma kararı almıştır.[7] İngiltere, gelecekte etkin olmayı ve nüfuz kurmayı düşündüğü toprakları Avusturya'nın ilhak etmesinden dolayı kızan Sırbistan'a 1 Kasım 1908'de boykot ve mitingler gibi faydasız eylemlerden kaçınmasını tavsiye etmiştir.[8]

Sırp resmi makamları Osmanlı devletine kıyasla boykotu çok daha açıktan desteklemişlerdir. Sırbistan Hariciye Bakanı Bosna Hersek'e Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmeden önce sahip olduğu -devletlerin kontrolü altında- bir muhtariyet verilmesini istemiştir. Aksi takdirde Sırbistan'a Sırbistan ile Karadağ'ın birleştirilmesi suretiyle mülki bir taviz verilmesini talep etmiştir.[9] Bu sırada boykot hareketi de Sırbistan tüccarı arasında hızla yayılmaktadır. Osmanlı'da da olduğu gibi Sırp tüccarlar artık Avusturya'ya sipariş vermemekte, verdiklerini de iptal etmektedirler. Bu nedenle Avusturya'nın Sırbistan ile olan senelik üç milyon liralık ticareti zarar görmeye başlamıştır.[10] Ocak ayının birinden itibaren faaliyete geçecek şekilde Belgrat'ta on iki üyeden oluşan bir Boykot Komitesi ve diğer şehirlerde de şubelerin kurulması için çalışmalar yürütülmüş-

---

7 "Sırbistan'da Boykotaj," *İkdam*, No. 5180, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3-4; "Belgrad'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3.

8 F. R. Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914: A Diplomatic History*, (Londan: 1972), s. 118.

9 BOA. Y. A. Hus, nr. 526/77. *Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992), s. 284-286; "Sırbistan Hariciye Nazırının İfadesi:" *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 2.

10 "Avusturya Macaristan Emtiası...," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 11 Aralık 1908, 28 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 2; "Siyasat," *Serbest*, No. 17, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 1.

tür. Boykotaja bu komitenin nezaret edeceği ve Dersaadet ve Selanik'teki Osmanlı Boykot Sendikaları ile de haberleşecekleri bildirilmiştir. Ancak Boykot Komitesi'nin kurulmasında önce veya daha sonra diğer örgütlenmelerin de Sırbistan'da boykotun yaygınlaşmasına katkıda bulundukları kolayca tahmin edilebilir. Genel olarak boykotu asıl destekleyenler veya aktivistleri öğrencilerdi. Ancak şubatın sonunda yeni kabinenin ziyaretlerinde Sırp partilerince yapılan nümayişleri milliyetçi hisleri tahrik ederek sevk ve idare eden "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" (*Narodna Odbrana*) gibi örgütler düzenlemiştir. Bu tür örgütlerin bu süreçte de etkin olduklarını varsayabiliriz. Moskova'da bulunan "Slav Cemiyeti" de Avusturya emtiasına karşı yapılan boykotun Alman mallarına da uygulanmasına karar vermiştir.[11] Osmanlı İmparatorluğu'nda boykot 26 Şubat'tan itibaren resmen bittiği halde Sırbistan'ın değişen *status quo* sebebiyle tazminat istemi ve diplomatik kriz nisan ayına kadar sürmüştür.

Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı Avusturya'nın kendi içinde, Bohemya'da da tepki yaratmıştır. Çeklerin Alman karşıtı duyguları ve Bohemya meclisinin açılmasının şark buhranı nedeniyle ertelenmesi ile de birleşen ilhak olayı Prag'da şiddetli gösterilere neden olmuştur. Eylemler geceleri de devam etmiştir. Göstericiler Avusturya hariciye bakanının kardeşi Kont de Aehrentahal'in Prag'daki evinin önünde toplanarak camlarını taşlamışlar ve "Yaşasın Sırbistan" diye haykırmışlardır.[12] Alman gençler ile Çek "sosyalist nasyonalistler" arasında çatışmalar çıkmıştır. Almanlara ait binalar ve tiyatrolarda "Kahrolsun Bosna-Hersek İlhakı Siyaseti" sloganları atılmıştır. "Bosna'nın İlhakını istemeyiz!" diye sloganlar atan gruplara polisin müdahalesi yetersiz kalmış, taş ve benzeri maddelerle polisler geriletilmiştir. Alman aleyhtarı gösteriler

11 "Sırbistan'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6905, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3; "Nümayiş Tedarikatı," *İkdam*, No. 5302, 7 Safer 1327, 28 Şubat 1909, 15 Şubat 1324, Pazar, s. 2; "Boykotaj," *Sabah*, No. 6906, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 4.

12 F. R. Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914: A Diplomatic History*, s. 119.

ve saldırılar Bohemya'nın her tarafına yayılmıştır. Büyüyen olaylar üzerine bölgeye asker sevk edilmek zorunda kalınmıştır.[13] Osmanlı Boykotu sebebiyle Avusturyalı tüccarlar gibi birçok Çek'in de zarar görmesi zaman zaman ilhak siyasetinin tekrar protesto edilmesine yol açmıştır. Hatta İstanbul'da, Çeklerin yoğun yaşadığı bölgelerde sıkıyönetim ilan edildiği haberleri ortaya çıkmıştır.[14]

Avusturya'nın kendi topraklarında tepki gösteren bir diğer kesim ise Macar tüccarlar olmuştur. Avusturya aleyhine ortaya çıkan tepkiler ve boykotlar doğal olarak Macar tüccarları da kapsayınca Peşte Ticaret ve Sanayi Odası Avusturya hariciye bakanına bir nota vermiş ve bu *Budapeşte Korespondans* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu notada Oda Avusturya'ya karşı yapılan boykotun kendilerine de yapıldığını belirterek hariciye nazırından Dersaadet sefirini değiştirmesini talep etmiştir. Sefirin Macar iktisadi menfaatlerini Osmanlı devleti nezdinde savunamadığını dile getirilmiştir.[15] Macarlar arasında boykottan duyulan rahatsızlık bağımsız Macar gazeteleri aracılığı ile ifade edilmeye devam etmiştir. Sırbistan'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Karadağ'da ve Romanya'da devam eden boykotun Avusturya ve Macaristan ticaretine önemli darbeler vurması Macar gazetelerinin Bosna Hersek ilhakına itiraz etmelerini sürdürmelerine yol açmıştır.[16]

Romanya kamuoyunda da Avusturya karşıtı fikirler kendisini ifade etmekte geç kalmamıştır. Bükreş'ten *Sabah* gazetesine

13 "Avusturya'da Avusturya Aleyhinde Nümayişler," *İkdam*, No. 5178, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; "Prag'da Mühim Bir Hadise," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; "Avusturya'da Boykotajın Netayici," *İttihat ve Terakki*, No. 63, 13 Zilkade 1326, 7 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, Pazartesi, s. 2.

14 "Avusturya'da Boykotajın Netayici," *Sabah*, No. 6894, 10 Zilkade 1326, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 2.

15 "Avusturya'da Avusturya Aleyhinde Nümayişler," *İkdam*, No. 5178, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; "Macarların Protestosu," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3.

16 "Boykotaj Tevsi Ediyor," *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2; "Macaristan'da," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3.

yazıldığına göre gazeteler Romanya'nın mevcut durum karşısında seyirci kalmasını eleştirmekte ve Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan taraflarında yeni sınır düzenlemeleri talep etmektedir. Ayrıca Avusturya'nın Sırbistan ve Bulgaristan'ı Tuna Komisyonu'na alarak Romanya'nın hayati çıkarlarına tehlikeli darbeler vurduğu dile getirilmektedir. Bu eleştiriler "Medeniyet Cemiyeti"nin ön ayak olması ile Bükreş'te düzenlenen mitingde de ifade edilmiştir. Mitingde yapılan iki önemli vurgu Romanya dışında yaşayan Romenlerin esaretten çektikleri ile Tuna meselesi dolayısıyla gündeme gelen tazminat ve taviz meseleleridir. Ayrıca bildirildiğine göre mitingde bütün Yahudilerin ülkeden çıkartılması ima edilmiştir. Hükümetten Romanya'nın Tuna'nın aşağı kısımlarında nüfuzunu arttırması istenmiştir. Göstericiler şehri sokak sokak dolaşarak Avusturya-Macaristan konsolosluğunun önüne geldiklerinde polis tarafından dağıtılmışlardır. Bu durum Romanya'da hükümetin resmi Avusturya yanlısı politikasına muhalif bir kamuoyunun oluşmakta olduğu şeklinde yorumlanmıştır.[17]

Ayrıca daha sonra Avusturya politikalarına karşı Osmanlı İmparatorluğu ile Romanya arasında bir ittifak kurmak için Romanya'da yapılacak bir mitinge katılmaları için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik merkezine "Romanya Cemiyet-i Milliye"si delegelerinden Mösyö Aleksandr ve Nikola tarafından bir davet telgrafı çekilmiştir.[18] Romanya'da Avusturya aleyhindeki gösteriler devam etmiş ve muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Osmanlı Boykotu'nun etkisi ile bu düzenlenen mitinglerin birisinde Avusturya emtiasına karşı boykot ilan edilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine Romanya'nın en büyük ziraat sendikası Avusturya'dan alınan ziraat makinelerinin, Avusturya'nın Romanya'dan hayvan ihracına izin verinceye kadar, boykot edilmesine karar vermiştir. Sendika harmanlardan

17 "Avusturya Aleyhinde Nümayişler." *Sabah*, No. 6857, 30 Ramazan 1326, 26 Ekim 1908, 13 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 2; "Bükreş'te Avusturya Aleyhinde Nümayiş," *Ittihad*, No. 23, 14 Şevval 1326, 8 Kasım 1908, 26 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 3.

18 "Romanya'da Miting," *Ikdam*, No. 5205, 26 Şevval 1326, 21 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

değirmenlere Avusturya'dan alınan ne kadar makine varsa alınmayacağını ve boykotun ülke çapına yayılması için çalışacağını da taahhüt etmiştir. Boykotu gazeteler ilan etmişler ve ahaliyi Avusturya ve Macaristan aleyhinde teşvik ederek boykotun yayılmasına katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

Ayrıca *Şûra-yı Ümmet* gazetesinin Romanya özel muhabiri Romanyalıların yıllarca istibdat altında yaşan bir milletin kendine gelmesi için seneler gerekirken Osmanlı'nın fikren en aşağı tabakası olan liman işçilerinin bile Avrupa'da misli görülmemiş bir boykot yapmalarını hayretle karşıladıklarını bildirmiştir.[19]

Avusturya devleti ve Avusturya iş çevreleri Romanya'da 119 milyon Franklık yatırımla ikinci durumda olduklarından burada da ortaya çıkan boykot ilanlarından çekinmişlerdir.[20] Bu haberlerle Osmanlı Boykotu'nun Romanya'da da ilgi ile izlendiğini görmekteyiz

Osmanlı Boykotu'nun etkilerinin hissedildiği bir diğer yer ise İtalya olmuştur. Boykotun ilk sonucu İtalyan tüccarların Avusturya'nın bu müşkül durumundan faydalanmak ve pazardaki paylarını arttırma çabaları olmuştur. Roma'dan *İkdam* gazetesine çekilen bir telgrafa göre Venedik Ticaret Müessesi Osmanlı ile İtalya arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi için Osmanlı'ya bir memur göndermiştir. Bunun yanı sıra özellikle İtalyan milliyetçileri ve öğrenci gençliği arasında Avusturya karşıtı duygular harekete geçerek Avusturya'nın ilhak hareketi bazı İtalyan şehirlerinde yapılan eylemlerle protesto edilmiştir. Hatta Torino şehrinde aynen Osmanlı'da olduğu gibi Avusturya emtiasına karşı boykotaj yapılması da konuşulmaya başlanmıştır.[21]

---

19 "Boykotaj," *Sabah*, No. 6906, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 4; "Romanya Ziraanın Avusturya'ya Karşı Boykot İlanı," *Şûra-i Ümmet*, No. 73, 23 Zilkade 1326, 17 Aralık 1908, 4 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 4.

20 "Romanya'da Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 81, 5 Zilhicce 1326, 28 Aralık 1908, 15 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3.

21 "Boykotaj," *İkdam*, No. 5208, 29 Şevval 1326, 24 Kasım 1908, 12 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3; "Boykotaj," *İkdam*, No. 5213, 5 Zilkade 1326, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 2.

Aralık ayı başında İtalya'nın önemli şehirlerinde boykot haberleri söylentilerin ötesinde somut bir durum arz etmeye başlamıştır. İtalyan öğrenci gençliğinin boykot girişimleri sonuç vermeye başlamıştır. Milano, Floransa ve Ankona'da büyük gösteriler düzenlenmiş ve şiddetli çatışmalara sahne olmuştur. Nümayişler esnasında Avusturya konsolosluğunun önünde de eylemler yapılmış bunlardan bir tanesinde atılan yerelmasıyla konsolosluğun camı kırılmıştır. Polis birçok yerde gösterilere müdahale etmiş ve bu müdahaleler sırasında birçok kişi yaralanmıştır. Bu yaralanmaları protesto etmek için göstericiler Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef'in resmini yakmışlardır. Eylemciler "Yaşasın Ordu, Yaşasın İtalya" sloganları atmışlar ve özellikle Fransız konsolosluğunun önünde sevgi gösterisinde bulunmuşlardır. İtalya'da başlayan boykot ile ilgili tahkikatta bulunması için Avusturya Roma sefirine emir vermiştir.[22] İtalya'daki Avusturya karşıtı gösteriler ve boykot haberleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki boykotun Balkan yarımadası dışına da yayılması demek olacağı için ilgi ile karşılanmıştır.

Boykot hareketlerine yabancı olmayan bir ülke olan Hindistan'da ise Avusturya emtiasına karşı boykot Osmanlı Boykotu'nu desteklemek için yapılmıştır. Bir Rus gazetesine göre Hindistan basını Rusya'daki Müslümanları Avusturya'ya karşı gösteriler düzenlemeye ve Avusturya mallarına karşı boykot yapmaya çağırmıştır. Boykot Hindistan'da Bombay ve Kalküta'ya da yayılma temayülü göstermiş ve buranın tüccarları da boykota davet edilmişlerdir.[23] Lahor'dan gelen haberlere göre Hindistan Müslümanları Avusturya feslerini kullanmamaya karar vermişlerdir. Hindistan'da İslâmcı bir gazetenin yazdığına göre bir fes fabrikasının kurulmasına dahi teşebbüs edilmiştir. Reuter Haber

22 "Siyasat," *Serbesti*, No. 17, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 1; "İtalya'da Avusturya Aleyhinde Nümayişler," *Tanin*, No. 122, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 1; "İtalya'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3.

23 "Boykotaj Hindistan'a Kadar Yayılıyor," *Şûra-i Ümmet*, No. 54, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 7.

Ajansı'nın bildirdiğine göre Lahor İslâm gazeteleri kamuoyunun hissiyatına tercüman olacak bir şekilde Avusturya'ya karşı boykot ilan etmişlerdir. Gazeteler ayrıca Bombay ve Kalküta Müslümanlarına da çağrı yaparak tüccarların Avusturya emtiasına kapılarını kapamalarını istemişlerdir. Avusturya gazeteleri de boykotun Hindistan'da yayıldığını haber vermişler ve diğer bir Müslüman ülke İran'da da Avusturya karşıtı bir boykotun başlayabileceğinin konuşulduğunu bildirmişlerdir.[24]

Ayrıca Lahor'un en büyük camisinde toplanan halk İngiltere'nin Osmanlı devletine Balkan krizi sebebiyle verdiği destekten dolayı İngiltere hükümetine teşekkür etmiştir. "Umum Hindistan Kıtası Ahali-i İslâm Komitesi" Londra şubesi yaptığı açıklama ile Osmanlı'ya verilen destekten dolayı İngiliz milletine teşekkür etmiştir.[25]

Bu yerlerin dışında Avusturyalılar Osmanlı Boykotu'nun yankısını, hiç tahmin edilemeyecek bir yerde görmüşlerdir: İskoçya. Edinburg'daki bir sergiden *Neue Freie Presse* gazetesine yazan bir Avusturya Bahriye Kulübü Katibi Edinburg'daki sergide İngiltere basınında Avusturya aleyhine çıkan yazıların semeresini verdiğini bildirmiştir. İskoçya halkının her kesiminde Avusturyalılara karşı bir antipati gördüğünü yazmıştır. Bunun en büyük sebebi İngiltere ve Avusturya arasında devam eden "Basın Savaşı" idi. Avusturya basını ve hatta hükümeti İngiltere'yi kendisine karşı başlayan boykotların müsebbibi olarak görüyordu. Bundan dolayı İngiltere aleyhinde sert makaleler yayınlanıyordu. İngiltere basını ise Avusturya aleyhinde bir

---

24 "Hindistan'da Boykotaj," *Serbestî*, No. 20, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 4; *Times*'dan aktaran "Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 103, 23 Zilhicce 1326, 16 Ocak 1909, 3 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 4; *Times*'dan aktaran "Hindistan'da Boykotaj," *İkdam*, No. 5258, 22 Zilhicce 1326, 15 Ocak 1909, 2 Kanunusani 1324, Cuma, s. 4; "Hindistan'da Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 55, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 1. "Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 60, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2.

25 "Hindistan Müslümanları," *İttihat ve Terakki*, No. 36, 4 Şevval 1326, 29 Ekim 1908, 16 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3; "Hindistan Müslümanları," *İttihat ve Terakki*, No. 32, 23 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 2.

kampanya açmış ve hatta Franz Joseph hakkında kişisel hakaretler yayınlamıştı. Öyle ki bu makaleler Sırp gazetelerinde çevrilerek tekrar yayınlanıyordu. Bu kalem mücadeleleri kamuoyu üzerinde derin etkiler yaratıyordu.[26] Edinburg'daki sergideki Avusturya malları çok beğenilmesine rağmen bunların Avusturya malı olduğu öğrenildiği zaman "Ben bir Avusturya malı almam!" denildiğini aktarılmıştır. Katibe göre Avusturya aleyhinde oluşan kamuoyu Avusturya şubesinin faaliyetlerine sekte vurmuştur. Sergide bulunan diğer tüccarlar Avusturya bayrağının aşağı indirilmesini bile talep etmişlerdir. Hatta katip kaldığı otelde de sıkıştırılmış, otelden ne zaman ayrılacağına dair sorularla karşılaşmış, hakarete uğradığını, alaya alındığını yazmıştır. İmparator Franz Joseph'in isim gününde Avusturya tacirlerinin toplanması üzerine katibin İngiltere'de bulunma sebebi o akşam çıkan gazetelerde İngiliz askeri mevzilerini resimlemek olarak yazılmıştır. Elbette ki bu tür durumlarla diğer tüccarlar da karşılaşmışlardır.[27]

Bunun yanında Osmanlı Boykotu yankısını Bulgaristan Türkleri arasında, Atina'da ve Karadağ'da da bulmuştur. Bulgaristan Türkleri arasında "millî hislere" sahip gençler olarak anılan gençler, özellikle Filibe ahalisi, Avusturya mallarını kullanmamaya karar vermişlerdir. Yapılan toplantılar neticesinde, bilhassa fes yerine kalpak giyilmesi yaygınlaşmıştır. Benzer bir şekilde Atina'da da Avusturya fesi kullananlar arasında Feshane ve Hereke fesleri giyilmeye başlanmıştır. Karadağ'da ise Avusturya aleyhinde gösteriler düzenlenmiş, yapılan bu gösterilerde Avusturya'ya karşı savaş ilan edilmesi bile istenmiştir. Karadağlılar Çetine'de Avusturya konsolosluğuna saldırılmışlardır.[28]

---

26 F. R. Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914: A Diplomatic History*, s. 121.

27 *Neue Freie Presse* gazetesinden aktaranlar: "Ticaret Afarozu- Avusturya Malları İngiltere'de Geçmiyor!" *İkdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 4; "İngilizler Avusturya Malı Almıyorlar," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 16 Ekim 1908, 3 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 2; İbnü'z-Ziya, "İcmal-i Dahiliye," *İstişare*, Cilt 1, s. 283.

28 "Bulgaristan'da Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 62, 12 Zilkade 1326, 6 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3; "Bulgaristan'da Boykotaj," *İkdam*, No.

1908 Osmanlı Boykotu toplum üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Her şeyden önce silah kullanmaya gerek kalmadan güçlü bir devletten taviz alınmıştır. Kamuoyu belli bir amaç etrafında birleşmiş, eylem yapmış, örgütlenmiş ve taleplerini meşrû bir şekilde formüle ederek ifade etmiştir. Toplumun çok çeşitli katmanları birlikte mücadele etmişlerdir. Nüfusun önemli bir kısmı başlarındaki fesler yerine farklı şapkalar giymişlerdir. Boykot toplumsal hayatın her veçhesinde hissedilmiştir.

Boykotun farklı toplumsal olaylara etkisinin ilk hali boykot fiiline benzeyen farklı bir olayı boykot veya muadili aforoz terimi ile adlandırmak olmuştur. Örneğin Beyoğlu Tarlabaşı civarında Bülbül Deresi olarak bilinen mahalde iki silahlı Rum, Niko ve Milto, mahallede bulunan umumhaneleri gezerek Müslüman müşterin kabul edilmemesini söylemişlerdir. Ancak Theodora adlı tanınmış bir kadın bunların hareketlerini çıkarlarına muhalif gördüğünden kapıyı açmamış ve iki Rum'un içeri zorla girmek istemesi üzerine feryat ederek halkı başına toplamıştır. Deyim yerindeyse "çıngar" çıkarmıştır. Olay yerine gelen polis, "umumhane aforozcusu" olarak tanımlanan iki Rum'u gözaltına almıştır. "Yerli Aforoz" başlığı ile verilen haberde ayrıca bayram hovardalarının da dikkatleri çekilmiştir. Görüldüğü üzere iktisadi boykot ile uzaktan yakında alakası olmayan bu olayda yeni yeni popüler hale gelen boykot terimi "garib bir boykotaj girişimi" şeklinde kullanılarak gündelik dile de yerleşmeye başlamıştır.[29] Yine başka bir olayda nazırların, müdürlerin gazetelere davranış şekilleri

5183, 4 Şevval 1326, 30 Ekim 1908, 17 Teşrinievvel 1324, Cuma, s. 3; "Atina'dan Dün Alınan...," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 3; "Siyasat," *Serbesti*, No. 17, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s.; "Avusturya Konsoloshanesine Hücum," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 8; İbnü'z-Ziya, "İcmal-i Dahiliye," *İstişare*, Cilt 1, s. 235.

29 "Yerli Aforoz," *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

boykot hareketi ile karşılaştırılmış ve bu toplumun ileri gelenlerinin gazetelere "boykotaj" yaptıkları ileri sürülmüştür.[30]

Bunların yanı sıra doğrudan iktisadi boykota başvurulduğu durumlar da olmuştur. 8 Şubat günü İstanbul duvarlarına yapıştırılan ilanlarla tütün bayileri rejiye karşı grev ve boykot yapacaklarını duyurmuşlardır. On gün sonra tütün satmayacakları için tütün tiryakilerini de uyarmışlardır. Tütün bayilerinin bu grev ile boykotun eşanlamlı kullanıldığı eyleminde tütün depolarına bir saldırı meydana gelmemesi için Beyoğlu mutasarrıflığından merkez komiserliğine gerekli tedbirlerin alınması için emir verilmiştir. Tütüncüler Tepebaşı'ndaki kıraathanelerden birinde toplantı yapmayı ve aldıkları karar üzerine Babıâli'ye karşı bir takım talepler ileri sürmeyi kararlaştırmışlardır. Tütüncüler Reji'den yüzde on olan ikramiyenin arttırılmasını, bakkal, kiler gibi yerlere tütün satılabilmesini talep etmişlerdir.[31] Selanikli tütün bayileri de benzer taleplerle Reji'ye karşı greve gitmişler ve dükkânlarını kapamışlardır. Selanikli tütüncülerin talepleri istedikleri tür tütün alabilmeleri ve birinci sınıf tütün satmaya mecbur edilmemeleri, yakın dükkânlara ruhsat verilmemesi ve aidatın yüzde bir arttırılmasıdır.[32]

Diğer başka bir boykot olayı ise İdare-i Mahsuse'nin Kadıköy vapurlarına Kadıköylülerce yapılan boykottur. Kadıköy vapurlarının metanet ve sağlamlıklarının kamu emniyeti açısından yetersiz olması ve bilet ücretlerinin fazla olması dolayısıyla Kadıköy iskelesi başındaki gazinoda bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda İdare-i Mahsuse'nin ataletinin ahaliyi usandırdığı dile getirilmiş ve beş gün içerisinde talepleri yerine getirilmez ve ıslahatlara başlanmaz ise hayatlarının muhafazası için boykot yapacaklarını, bunun yanı sıra Haydar Paşa vapurlarını cebren Kadıköy'e yanaştıracaklarını ilan etmişlerdir. Ka-

30 Ali Ulvi, "Hala Devam Edecek mi?" *Serbesti*, No. 45, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2.

31 "Rejiyi Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 127, 18 Muharrem 1327, 9 Şubat 1909, 27 Kanunusani 1324, Salı, s. 6.

32 "Selanik'de Tütüncülerin Grevi," *Şûra-i Ümmet*, No. 158, 19 Safer 1327, 12 Mart 1909, 27 Şubat 1324, Cuma, s. 5.

dıköy'e bu vapurlar vasıtası ile gidip geleceklerini, günlük gelirleri memurlara vermeyeceklerini ve bu para ile vapur kiralayacaklarını açıklamışlardır. Bu kararlar ayrıca kamunun selameti açısından Kadıköy Belediyesi'ne de bildirilmiştir. Belediye Meclisi kararları yerinde bulmuş, kamu emniyetini sağlayacak vapurların tahsis edilmesi, 4 numaralı vapur sebebiyle bir kaza meydana gelir ise belediyenin mesuliyet kabul etmeyeceği uyarısında bulunmuştur. Bu durum İdare-i Mahsuse'ye iletildiği gibi, Babıâli'ye de iletilmiş ve bu durum Babıâli tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.[33] Şirket-i Hayriye hakkında da boykot uygulamasına başvurulmuş ve zabıta ve memurların bu tür hareketleri biraz hoş görmesi ile bu tür hareketler başarıya ulaşmışlardır. Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi ve Çengelköy ahalisi şirkete on maddelik bir muhtıra vermiştir. Bunlar bilet fiyatları, kalkış ve sefer saatleri ile vapurların niteliklerine ilişkin taleplerdir. Bu muhtıradan on gün sonra Şirket-i Hayriye vapurlarına boykot yapılmıştır. Halk kendi girişimi ile tahsis ettiği istimbotlar ile İstanbul'a gidip gelmeye başlamıştır. Ancak Kuzguncuk gibi yerlerin aksine Üsküdar'da kayıkçılar halkın bu iradesine karşı çıkmış ve istimbotların iskeleye yanaşmasına izin vermemişlerdir. Bu duruma zabıtanın müdahale etmemesi ise tepki ile karşılanmıştır. Ahalinin istediği vesait ile seyr-i sefer yapabileceği vurgulanmış ve eğer bazı hukuki haklar var ise hükümetin ahali ile şirketin arasını bulması gerektiği iddia edilerek sorumlular göreve davet edilmiştir.[34]

Şirket-i Hayriye vapurlarına yapılan boykot ile aynı günlerde bir başka boykot haberi daha çıkmıştır. *Levant Herald* gazetesinin iddiasına göre bir takım kişilerce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçlarına ve isteklerine uymayan gazetelere boykotaj yapılacaktır. Dönemin muhalif gazetesi *Serbestî* gazetesi

33 "Kadıköy Vapurlarına Boykotaj," *Şûra-i Ümmet*, No. 134, 25 Muharrem 1327, 16 Şubat 1909, 3 Şubat 1324, Salı, s. 6; "İdare-i Mahsuseye Boykotaj," *Sabah*, No. 6966, 24 Muharrem 1327, 16 Şubat 1909, 3 Şubat 1324, Salı, s. 4.

34 "Şirket-i Hayriye Hakkında Miting," *Şûra-i Ümmet*, No. 155, 16 Safer 1327, 9 Mart 1909, 24 Şubat 1324, Salı, s. 5; "Şirket-i Hayriye-Boykotaj-Üsküdar Kayıkçıları," *Serbestî*, No. 122, 26 Safer 1327, 19 Mart 1909, 6 Mart 1324, Cuma, s. 2.

bu habere hemen tepki göstererek "idarehanesinde kan gövdeyi götürse", "en aziz şeyleri gasp edilse" dahi takip etmekte olduğu politikadan ayrılmayacağını ilan ederek, kanundan başka hiçbir gücü tanımadığını açıklamıştır.[35]

35 "Yeni Boykotaj," *Serbesti*, No. 120, 24 Safer 1327, 17 Mart 1909, 4 Mart 1324, Çarşamba, s. 1-2.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Osmanlı Boykotu 26 Şubat 1909 tarihinde Boykotaj Sendikası'nın boykota son vermeyi kabul etmesiyle bitmiştir. Bu karar boykot hareketinin en sıkı ve militan eylemcileri olan liman işçilerine ve onların şahsında Osmanlı kamuoyuna Rıza Tevfik tarafından açıklanmıştır. Böylece Ekim 1908'den beri sürmekte olan boykot hareketi yaklaşık beş ay sonra sona ermiştir. Boykotun hitamına değinildiğinde akla ilk gelecek olan konu da diğer bütün toplumsal hareketlerde olduğu gibi boykotun başarısı sorunudur. Toplumsal hareketler literatürünün önemli tartışmalarından biri olan sonuç, kazanım ve başarı konusu kolaylıkla hesaplanacak bir veri değildir. Toplumsal hareketler içerisinde çok farklı grup, çıkar ve amaçların olması kazanım ve başarı konusunu tartışmalı bir hale sokmaktadır.

1908 Osmanlı Boykotu da bu tartışmadan azade değildir. İktisadi etkinlik bölümünde de değinildiği veçhile, boykot gibi karşı tarafa ekonomik olarak zarar vermeyi hedeflemiş bir hareketin, bu amacı dahi kolaylıkla hesaplanamaz. Zira buna olanak tanıyacak veriler, boykot hareketinin etkisinin yanında daha birçok etkiyi de haizdirler. Ekonomik başarının yanı sıra boykotun hem hareketin geneline ilişkin hem de işçilerin çıkarları gibi daha özel ve alt düzeyde amaçları da vardır. Boykot

hareketinin içerisinde yer almış ya da almamış birçok toplumsal ve siyasi grubun bu harekete ilişkin farklı hedef ve çıkarları olmuştur. Bundan dolayı boykotun sonucunun değerlendirilmesi farklı girdilerin ele alınması ile olanaklı olabilecektir.

Ancak yukarıdaki değerlendirme hiçbir şekilde boykotun başarısının ya da herhangi bir toplumsal hareketin sonucunun göreli olacağı anlamına gelmemelidir. Hemen baştan belirtmek gerekir ki bu çalışmanın iddiası 1908 Osmanlı Boykotu'nun genel anlamda hedeflerine ulaştığı yönündedir. Osmanlı devleti Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan'dan Berlin Anlaşması'nın hükümlerini kendi aleyhine ihlal ettikleri dolayısıyla tazminat talep etmiştir. Her ne kadar bu iki devlet başlarda tazminat vermeye yanaşmamışlarsa da boykot hareketinin de etkisiyle Osmanlı devletinin talebini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı devletinin tazminat olarak aldığı miktar, kendi talep ettiğinden daha az olmasına rağmen özellikle Avusturya'nın belli bir miktar ödemeyi kabul etmesi boykot hareketinin bir sonucu olmuştur.

Ancak boykot hareketinin bu dar konuya hapsedilmesi buz dağının geri kalanının görülmesine mani olacaktır. Bu kitabın çok net bir şekilde vurgulamaya çalıştığı gibi 1908 Osmanlı Boykotu içerisinde farklı aktörler çeşitli roller oynamışlardır. Bundan dolayı boykot hareketi içerisindeki bu farklı dinamiklerin birbirlerinden ayrılan ve hatta bazen çatışan çıkarları, saikleri olmuştur. Örneğin liman işçileri boykotun temel hedeflerinin yanı sıra kendi sınıfsal çıkarlarını da başarılı bir şekilde gündeme getirebilmişlerdir. Boykot hareketinin en önemli güçlerinden birisi olan liman işçileri, bu merkezi konumlarından ücret artışları söz konusu olduğunda layıkıyla faydalanmasını bilmişlerdir. Kazanımları ücret artışı ile sınırlı kalmamış, kendi lonca örgütlenmelerine ilişkin, bazı yöneticilerin değiştirilmesi gibi çok önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bunu da tamamen boykot hareketine borçludurlar. Kısacası büyük 1908 Eylül grev dalgasındaki yenilgilerini, "millî" bir eylemin içerisinde telafi etmişlerdir. Bundan dolayı Şubat 1909 tarihinden sonra da boykot hareketine devam etmek isteyen

liman işçilerine rastlamak şaşırtıcı bir durum değildir. Nitekim kendi sınıfsal çıkarlarını bu tür bir toplumsal eylemin içerisinde gerçekleştirmenin nimetlerini fark edebilecek kadar sınıf bilincine veya "zekâ"ya maliktiler. Boykot hareketi içerisinde ücret ve bazı kahyaların görevlerinden uzaklaştırılması gibi örgütsel kazanımlar elde eden liman işçilerinin eylemlerine boykot sonrasında da devam etme girişimleri, bu hareketin ne anlama geldiğini çok iyi bilen hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bastırılmıştır.

Osmanlı hükümeti de boykottan istifade etmesini bilmiştir. Askeri yollara başvurmaya pek niyeti olamayan bir hükümet için boykot hareketi Avusturya ve Bulgaristan'a karşı baskı yapabilmenin yegâne yolu olmuştur. Bundan dolayı kendi iradesi dışında gelişen ve yayılan bir toplumsal harekete belli ölçülerde müsamaha göstermek zorunda kalmıştır. Dönemin en önemli ve itibarlı örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ise boykotu her şeyden önce kendiliğinden tepkilerin Meşrutiyet karşıtı bir hal almasını engelleyecek bir araç olarak görmüştür. Cemiyet kısa zamanda boykotun kitleleri ve kamuoyunu mobilize eden gücünün farkına varmış ve bundan yeterince faydalanmaya çalışmıştır. Her ne kadar kitlelerin meydanları, sokakları doldurmalarını endişeyle karşılamışsa da, özellikle taşrada gücünü arttırmak için kitlelerin ve kamuoyunun mobilizasyonuna sıklıkla başvurmuştur. 1908 Osmanlı Boykotu sırasında küçük şehir ve kasabalarda bulunan cemiyet kadroları kollektif eylemlerin örgütlenmesinde çok önemli roller üstlenmişlerdir. Bu nedenle meşrutiyet karşıtı bir tepkinin ortaya çıkmaması, kitlelerin mobilizasyonu ile sistem içerisindeki gücünü takviye eden İttihat ve Terakki Cemiyeti de boykottan kendisi açısından başarılı çıkmıştır. Her şeyden önce II. Meşrutiyet boyunca çok sıklıkla başvuracağı yeni bir eylem şekline sahip olmuştur.

Ancak 1908 Boykotu'nun en önemli özelliği kitlelerin ve aşağı sınıfların politikaya doğrudan katılımlarıdır. Liman işçilerinin yanı sıra sıradan Osmanlı vatandaşı kendiliğinden veya merkezi olarak örgütlenen, eylemlere katılmış, mahalle kahvehaneleri gibi kamusal mekânlarda boykotu tartışmış, toplantı-

lar ve konferanslar düzenlemiş, Avusturya dükkânlarının önünde toplanarak alışveriş yapanları engellemeye çalışmış, boykotun simgesi olan metalar ile kendi tavrını kamusal alanda ortaya koymuştur. Kitlelerin belli bir zaman dilimi boyunca sokaklarda eylem yapmaları ise bir takım çıkar çevrelerinin girişimi gibi "komplo teorileri" ile açıklanabilecek bir olgu değildir. Boykotun başlaması ile kitlelerin toplumsal mobilizasyonu gün geçtikçe artmış ve hatta boykot eylemi daha başka tür alanlarda da gündeme gelmeye başlamıştır. Bu dizginlerinden boşanmış kitlesel eylemlilik süreci özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin girişimleri ile kontrol altına alınmış, daha örgütlü ve düzenlenmiş protesto biçimlerine sevk edilmiştir. Bu örgütlü merkezi mitinglerde dahi gazeteler herhangi bir kendiliğinden eylem veya "taşkınlık"tan çekinmişler ve kamuoyunu devamlı sükûnete davet etmişlerdir.

Boykotun başarısı bahsinde son nokta ise bu kitabın temel tezi ile doğrudan ilintilidir. 1908 Osmanlı Boykotu Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkmış ilk modern toplumsal hareketlerden birisidir. Giriş bölümünde de tartışıldığı üzere daha önceden meydana gelen tepki ve direniş biçimleri daha modern örgütlenme ve mobilizasyon biçimlerine evrilmişlerdir. Modern toplumsal hareketler mevzu bahis olduğunda başarı ve sonuç alma da genellikle hep sınırlı olmuştur.[1] Belli bir toplumun veya toplum kesiminin kitlesel bir şekilde mobilizasyonu toplumsal hareketin vurgulanması gereken en önemli niteliklerden birisidir. 1908 Osmanlı Boykotu aynı zamanda birçok toplumsal ve siyasi sorunun çözümü noktasında da alternatif bir yol olarak görülmüştür. Nitekim boykotun etkilerine ilişkin bölümde de değinildiği üzere, sıradan insanlar kaşılaştıkları sorunlar ile başa çıkmak için bu yeni silaha giderek daha fazla sarılmaya başlamışlardır. Boykot zaman içerisinde farklı toplumsal kesimler tarafından farklı zamanlarda sık sık gündeme getirilmeye devam edecektir.

---

1 Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. C. Kanat-B. Somay-S. Sökmen, (İstanbul. Metis Yayınları, 1995), 34-55.

1908 Osmanlı Boykotu kitle siyasetinin en önemli örneklerinden bazılarını da içinde barındırmıştır. Boykot örgütleri imparatorluğun hemen her köşesinde örgütlenmişler ve toplumsal seferberliğin gerçekleştirilmesinde önemli roller oynamışlardır. Boykot örgütleri ve II. Meşrutiyet'in ilanı ertesi mantar gibi çoğalan diğer cemiyetler Osmanlı vatandaşlarının politik alana katılmalarının olanaklarını yaratmışlardır. Bu cemiyetler, onların örgütledikleri kitlesel gösteri ve mitingler ve basın kampanyaları boykotu imparatorluk çapında kamusal bir mesele haline getirmiştir. Sıradan bir Osmanlı vatandaşı boykot hareketinin herhangi bir veçhesiyle gündelik yaşamın birçok anında yüz yüze gelmiştir. Kalpak ve keçe külah gibi boykot simgeleri, boykot hareketini daha somut bir şekle büründürmüş, giyim kuşam "coğrafi bir özellik olmaktan çıkarak politik bir işarete dönüşmüştür."[2] Gösteriler, "fes yırtma bayramları," ve yeni millî serpuşlar gibi kamuoyunu derinden etkileyen olağanüstülükler, sıradan insanı gündelik hayatın ritmi ve rutini dışına çekerek boykotun etkinliğinin artmasına katkıda bulunmuşlardır.[3] Adeta bir festival havası yaratan bu durum ve olgular bir toplumsal hareketin en önemli bileşenlerindendir. Bu festival hali ve sıradışılıklar kitlelerin politik ve kamusal alana akışlarını kolaylaştırmıştır.

İmparatorluk çapında kitlelerin Avusturya mağazalarının önünde toplanmaları boykot hareketinin kamusal seremonisi halini almıştır. Yabancı mağazalar bu tür bir durum ve "yeni" politikanın tezahürleri ile karşılaşmamak için değişik sembollere başvurarak Osmanlıların dostu olduklarını ispat yarışına girişmişlerdir. Basında çıkan ilanlar ve mağazaların birçoğunun kendi menşelerini belirtmek için astıkları Britanya ve Fransa bayrakları buna bir örnek olarak zikredilebilir.

Osmanlı toplumunun çok farklı kesimleri bu toplumsal ha-

2 Benzer bir durum için bkz.: James Gelvin, *Divided Loyalties, Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, (Los Angeles: University of California Press, 1998), s. 220.

3 Olağanüstülüklerin ve Olağanüstü durumların kitle siyasetindeki önemi için bkz. George L. Mosse, The *Nationalization of the Masses*, (New York: Howard Fetting, 1975), s. 36.

reket içerisinde örgütlenebilmişlerdir. Osmanlı basını ya da değişik iletişim teknikleri sayesinde birbirlerinden haberdar olan farklı şehirlerdeki boykotçular, bir "hayali cemaat" yaratmada son derece başarılı olmuşlardır. Osmanlı basınında farklı bölgeler arasındaki iletişimi sağlayan haberler kadar boykot ile ilgili olarak köylerden alınan mektuplara da rastlanmıştır. Sıradan Osmanlılar birçok kez kahvehanelerde boykotu tartışmak veya boykot ile ilgili konferansları dinlemek için biraraya gelmişlerdir. Kamuoyu bu sayede Çin gibi dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkmış boykotlar hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bunun yanında bu kamusal mekânlar, boykotun en önemli aktörü olan gazetelerin toplu okumasına da olanak sağlamış ve gazetelerin etkisi kat be kat artmıştır. 1908 Boykot hareketi süresince kişisel çıkar karşısında kamusal sorumlulukların altını çizen "hamiyet" kavramı hareketin kilit kavramlardan birisi olmuştur. Boykotu örgütlemeye çalışanlar veya kamuoyunun soğukkanlılığını korumasını isteyenler hep "Osmanlıların ünlü hamiyetine" seslenmişlerdir. Uzun lafın kısası 1908 Osmanlı Boykotu kitle siyasetinin ve kamuoyunun öneminin arttığı bir deneyim olmuştur.

Bu toplumsal hareketin bir başka önemli sonucu ise "boykot"un Osmanlı İmparatorluğu'nda bir mücadele aracı ve silahı olarak ortaya çıkması olmuştur. Kitap boyunca vurgulandığı üzere 1908 Osmanlı Boykotu hiçbir zaman sadece bir iktisadi mesele olarak kalmamıştır. Politik bir silah olarak iktisadi boykot, 1908 yılından itibaren hem imparatorluk hem de cumhuriyet dönemlerinde Türkiye'de sık sık gündeme gelmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi boyunca millî bir ekonominin inşâsı için hem gayrımüslim cemaatlere karşı hem de bazı yabancı firmalara karşı yaygınlıkla kullanılmıştır. Böylece "Osmanlıcı" bir atmosfer içerisinde ortaya çıkan boykot silahı geçen süreç içerisinde Türk milliyetçiliğinin kitleselleşmesinin ve gayrımüslim cemaatlerin tasfiyesinin aracına dönüşmüştür. Cumhuriyet döneminde de genellikle Yunanistan'a karşı açılan iktisadi harp, ulusal histeri anlarının değişmez dekoru olmuştur. 1968 öğrenci isyanları sonrasında öğrenci protestolarının

ve sol hareketlerin de repertuarına giren boykot, en son Abdullah Öcalan'ın İtalya'da ikametini protesto etmek için İtalyan mallarına karşı gündeme gelmiştir. Ancak millî meseleler söz konusu olduğunda boykot gelişen diğer araçlar yanında önemini gün geçtikçe yitirmiş daha çok sembolik bir tepki ifade ve açıklama biçimi halini almıştır. II. Meşrutiyet boykotları ise cumhuriyet dönemi ile karşılaştırıldığında daha etkin, daha yaygın ve daha merkezi önemde olmuşlardır. Ancak yine de 1908 Osmanlı Boykotu'nun en büyük mirası Türkiye politik literatürüne yeni bir kavramın girişidir.

Bunun yanında boykot "millî iktisat"ın doğuşuna önemli bir itki sağlamıştır. "Millî İktisadın İcadı" adlı bölümde de tartışıldığı üzere boykot bir geçiş dönemi içerisinde doğmuş, dahası ona katkıda bulunmuştur. Bu geçiş Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen olan iktisadi düşüncenin klasik liberalizm ilkelerinden "devletçi," "korumacı," ilkelere geçişidir. Her ne kadar 1908 yılında devletin ekonomiye müdahalesi gündeme gelmemiş ve ticari hayatta serbestlik ilkesi sorgulanmamışsa da Osmanlılar "millî" iktisadın güçlendirilmesi gerektiğini tartışmaya başlamışlardır. Boykotun bu ortama katkısı, her şeyden önce bu tartışmaları körüklemesi, yerli malı kullanımını popüler bir konu haline getirmesi ve yabancı güçlere bağımlılığı azaltacak şekilde güçlü bir Osmanlı sanayii kurulması talebini gündeme getirmesiyle olmuştur. Bundan dolayı boykot hareketi içersinde "Hakiki Boykot" kavramının ortaya çıkması tesadüf olmamıştır. Hakiki bir boykot ile Osmanlıların kendi sanayisini geliştirmesi ve böylece diğer güçlere karşı gerçek anlamda bir boykot uygulaması savunulmuştur. Avrupa'nın iktisadi gücüyle nasıl başa çıkılacağına dair düşünceler ve farklı mücadele araçları üzerine kafa yorulması kuşkusuz "millî iktisat"ın doğuşuna yadsınamaz katkılarda bulunmuştur. Aynı şekilde bu boykot hareketi Jön Türklere millî iktisadın inşâsında toplumsal hareketin ve kamuoyunun yaratılmasının önemini göstermiş olmalıdır. 1908 Osmanlı Boykotu millî bir iktisat, ama daha çok millî bir sanayi fikriyatını sıradan insanın gündelik tartışmasına sokmuştur. Bundan dolayı

boykotu daha sonra ortaya çıkacak millî iktisat politikalarına bir geçiş olarak kabul edebiliriz.

1908 Osmanlı Boykotu'nun bu gibi kendine has özellikleri olduğu kadar, "Boykotlar Çağı" bölümünde değinmeye çalıştığımız dünyanın farklı bölgelerinde yapılmış boykotlarla ortak olan bir takım özellikleri vardır. Her şeyden önce Çin, İran, İrlanda, Mısır ve Osmanlı boykotlarının hepsi yükselen milliyetçilik hareketlerinin ilk evrelerinde ortaya çıkmışlardır. Bu boykotlar millî fikirleri popüler kılmış ve "ulusal meseleleri" kamusal meseleler haline getirmişlerdir. Toplumun çok farklı kesimleri bu toplumsal hareketler içerisinde biraraya gelmişler ve bu durum daha sonra milliyetçi hareketlerinin de bir özelliği olmuştur. Örneğin İran Tütün Boykotu'nda tüccarlar, köylüler, ulema ve kitleler muhalefete hep birlikte katılmışlardır. 1908 Osmanlı Boykotu'nda da kitap boyunca vurgulandığı gibi tüccarlar, liman işçileri, bürokrasinin alt kademeleri, farklı cemaatler bu toplumsal hareketin bir şekilde içinde yer almışlardır. Sıradan insanlar ve aşağı sınıflar kendilerini ifade etme fırsatı ve olanağı bulmuşlardır. Dahası tüm boykot hareketleri ülke çapında etkin olmayı başarmışlardır. Osmanlı örneğinde olduğu gibi farklı ülkelerdeki boykotlar, ulusal ölçekte örgütlenen ve koordine edilen ilk eylemler olmuşlar ve tüm ülkenin gündelik hayatını etkilemişlerdir.

Bütün adı geçen boykotlarda mobilizasyon, basın, telgraf, posta ve sivil toplum örgütleri gibi modern araçların kullanımı sayesinde ülke çapına yayılmıştır. Bu boykot hareketleri yükselen "millî" partilerle eş zamanlı olarak ortaya çıkmışlardır. Osmanlı örneğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Çin örneğinde Komintang ve daha sonra Komünist Partisi, İrlanda örneğinde İrlanda Toprak Ligi ve Mısır örneğinde ise Wafd, kendi ülkelerinin tarihinde çok önemli roller oynamışlardır. Bu noktada boykot hareketleri bir yandan bu örgütleri beslemiş diğer yandan da bu örgütler tarafından desteklenmiştir. Bu politik partilerin örgütsel ağları ülke çapında bir toplumsal hareketin inşâsına ciddi katkılar sağlamıştır. Ancak bu partiler boykot hareketleri mevzu bahis olduğunda kullanılan yegâne örgütlülük-

ler de olmamışlardır. Politik partilerin yanında giderek yaygınlaşan sivil toplum örgütleri ve bu furya içinde kurulan boykotun kendi örgütleri de kamuoyunun yönlendirilmesi ve örgütlenmesinde yaşamsal etkilerde bulunmuşlardır. Boykot örgütleri ülkenin birçok yerinde kendi şubelerini açmışlardır. Harbı İktisadi Cemiyeti 1908 Osmanlı Boykotu'nun en önemli örgütü olmuştur. Çin boykotları ise birçok örgüt yaratarak birden fazla alana müdahalede bulunmayı amaçlamıştır.

Bütün bu boykotlar ülke çapında örgütlenebilmek ve etkin olabilmek için basın ve telgraf gibi araçlardan fazlasıyla yararlanmışlardır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası ortam düşünüldüğünde gazetelerin boykot hareketindeki önemi daha iyi anlaşılır. Boykotların asıl ateşleyicisi hep basın olmuştur. Boykotun yaygınlaşması, insanların yaşamına girmesi, duyurulması ve onunla ilgili tüm tartışma ve kampanyalar basın aracılığıyla yapılmıştır. Boykot hareketi içerisinde yer alan farklı toplumsal aktörler kendilerini basın aracılığıyla ifade etmişlerdir. Telgraf ise somut olarak en fazla liman işçilerinin Avusturya gemilerine veya bir takım hilelere başvuran şirketlere karşı, birbirlerini uyarmak için kullandıkları bir araç olmuştur. Boykot hareketleri tarafından evrensel olarak kullanılan diğer modern mobilizasyon araçları ise afişler, bildiriler, risaleler, pankartlar ve görsel sembollerdir. Bu farklı coğrafyalarda ve yakın bir zaman dilimi içerisinde ortaya çıkan boykotlarda benzer sembolik eylemlerin ortaya çıkışı bir tesadüfün eseri değildir. İran, Çin ve Osmanlı örneklerinde tüccarların boykot hareketine olan sadakatlerini ortaya koymaları genellikle boykot edilen malları yakmaları şeklinde olmuş, bu hareket ise kamuoyunda çok derin etkiler uyandırmıştır. Mallarını gizli gizli satmak isteyen tüccar ile kişisel zararı pahasına mallarını yakan tüccar, iki farklı prototip olarak sembolleşmiştir. Memleket malları genellikle "mukaddes" payesine mazhar olurken, boykot edilen mallar "çürük," "bozuk," "kirli," "kokuşmuş," gibi sıfatlarla yaftalanmıştır. Yerli mallar hemen hemen bütün boykotların sembolü haline gelmiştir. Örneğin 1908 Osmanlı Boykotu sırasında popüler-

leşen kalpak daha sonra Kemalist ulusal mücadelenin de sembolü olmuştur.

İran'dan Çin'e, Osmanlı'dan Mısıra tüm hükümet ve devlet yetkilileri diplomatik alanda Batılı liberal değerlere atıf yaparak, bu hareketleri kamuoyunun özgür iradesinin tecellisi olarak tanımlamışlardır. Boykot edilen Avusturya, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Japonya gibi devletler, hükümetlerden boykota müdahale etmelerini istediklerinde aldıkları cevap genellikle kamuoyunun barışçıl gösterilerini durdurmaya haklarının olmadığı olmuştur. Bundan dolayı da bu hareketlere müdahale edemeyeceklerini savunmuşlardır. Böylece kitlelerin sokaklardaki şiddet dışı eylemleri için bir meşruiyet zemini doğmuştur. Gerçekten de boykotun sınırlarını zorlayan ve kendi sınıfsal çıkarlarını gündeme getiren işçiler ve yerel tüccarlar farklı biçimlerde ve zamanlarda bu meşruiyet zemininden kâfi derecede yararlanmışlardır.

Daha net vurgulamak gerekirse bu boykotlar, sınırları gün geçtikçe genişleyen kamusal alan içerisinde ortaya çıkmışlar ve bu kamusal gerçekliği ve sivil toplumun sınırlarını daha da genişletmişlerdir. Bu yeni alan politikanın gerçekleştiği ve toplumsal hareketlerin kendilerini temsil ve ifade ettikleri düzlemi oluşturmuştur. Devletin bu kamusal alanın oluşumundaki rolü yadsınamayacak bir hakikatse de, özellikle Batı dışı coğrafyalarda ortaya çıkan her girişimi devlet ve elitlerin "yukarıdan inşâ" edilen projelerinin bir parçası saymak, olayı fazlasıyla basite indirgemek olacaktır. Öyle ki, Batı dışı olarak tanımlanan toplumlardaki farklı dinamikleri ve toplumsal aktörleri yok saymak bir takım "özcü" değerlendirmelere yol açmaktadır. Farklı toplumsal kesimler ve sınıflar arasındaki ilişkileri, mücadele ve uzlaşmaları değerlendirmeksizin yapılan çalışmalar, genellikle Doğu olarak tanımlanan toplumlarda sivil toplumun ve demokrasinin zafiyetinin betimlenmesi ile son bulmaktadır. Kamusal alan ve sivil toplumun demokrasiye endeksli ve devlet karşıtı olarak tanımlanması, hem Avrupa hem de Avrupa dışındaki coğrafyaların tarihlerinin bir takım "öz"lerle açıklanmasına yol açmaktadır. Bu çalışma farklı coğ-

rafyalarda kitlesel hareketler olarak ortaya çıkan boykotları genişleyen kamusal alanın bir görünümü ve çeşitlenen, zenginleşen sivil toplumun bir ifadesi olarak ele almaktadır.

Uzun lafın kısası, 1908 Osmanlı Boykotu, anılan diğer boykotlar gibi modern bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmıştır. Elinizdeki kitap bu toplumsal hareketin farklı yönlerini gözden kaçırmayarak iktisadi bir aracın nasıl toplumsal ve politik bir silaha dönüştüğünü incelemeye çalışmıştır. Kendi içinde çok farklı dinamikleri barındırmış olan bu popüler hareketin incelenmesi, toplumun farklı kesimlerinin tarihte oynadıkları rollere bir nebze ışık tutabilirse, bu kitap yazılma amacını gerçekleştirmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

BOA (T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ)

BOA. Cevdet/Nafia

BOA. Iradeler Tasnifi, İrade-i Hariciye

BOA. Iradeler Tasnifi, İrade-i Hususi

BOA. HR. SYS. (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım)

BOA. DH. I-UM. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Tasnifi)

BOA. DH. MTV. (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Mütenevvia kısmı)

GAZETELER

Aks-ı Sada veyahud Anadolu Sesleri (Samsun)

Amaltheia (İzmir) (Rumca)

Ergatis (İzmir) (Rumca)

İttihad (İzmir)

Gâve (İzmir)

Anadolu (Konya)

Bağçe (Selanik)

İttihad ve Terakki (Selanik)

Şura-yı Ümmet (İstanbul)

Tanin (İstanbul)

İkdam (İstanbul)

Sabah (İstanbul)

Serbesti (İstanbul)

Volkan (İstanbul)

Millet (İstanbul)

İstişare (İstanbul)

Musavver Geveze (İstanbul)

Musavver Muhit (İstanbul)

Musavver Papağan (İstanbul)

Boşboğaz ile Gülâbi (İstanbul)
Davul (İstanbul)
Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmûası (İstanbul)

RİSALELER

Ali Şadi. *Bosna Hersek Yahud Osmanlıların Alsas Loren'i*, Dersâdet: Kasımpaşa, 1327.

Avusturya'ya Satmak Fikrinde Bulunanların Vûcub-ı Tel'inine Natık Bosna Hersek Ahalisi Namına Mebûsân ve Ayan-ı Osmânî Meclisleri'ne Verilen Layihadır, Dersaadet: 1324.

Bosna ve Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi. *Bosna Hersek Hakkında Meclis-i Mebûsân-ı Osmânî ve Makam-ı Sadarete Takdîm Olunan Levâyih*, Dersaadet: Ruşen Matbaası, 1324.

Bosna Hersekli Ali Rüşdi. *Bosna Hersek'in Memalik-i Osmaniye'den Tefrîkiyle*

Bosnalı Ali Ulvi. *Avusturya'nın Bosna Hersek'i İlhakına Karşı Bir Mûdafa-i Vatanperverâne*, İstanbul: Ruşen Matbaası, 1324.

Bosna ve Hersek, Karabet Matbaası, 1324.

Bosna Hersek Ahali-i İslâmiyesi Tarafından Meclis-i Mebûsân-ı Osmâniye Takdîm Olunan Layihadır, Dersaadet: 1324.

OSMANLI BASININDA BOYKOT İLE İLGİLİ MAKALELER

"İttihad" Muharrirlerinden ve "Gâve" Muharrir Muavini Kantar Ağasızade A. Selahaddin, "İzmir Millî Donanma Iane Komisyonu ve Pazar Günkü İctimâ," *Gâve*, No. 5, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, Cuma, s. 1.

A.Şehabeddin, "302 Tarihinde Bulgaristan Cemaat-i İslâmiyesi Tarafından Babıaliye Takdim Olunan Layihadan," *Volkan*, No. 30, 8 Muharrem 1327, 30 Ocak 1909, 17 Kanunusani 1324, Cumartesi, s. 4.

Abdi Tevfik, "Harb-ı İktisadi," *Bağçe*, No. 12, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, s. 1-3.

Açıta Mirliva: Zeki, "Ey!... İngiliz ve Fransız...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 28 Eylül 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3-4.

Ahmed Rasim, "Bulgaristan Ahali-i İslâmiyesi," *Sabah*, No. 6863, 8 Şevvâl 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 1.

Ahmed Rasim, "Bulgaristan Mektubları," *İstişare*, No. 10, 12 Teşrinisani 1324, 25 Kasım 1908, Perşembe, s. 458-461.

Ahmed Rasim, "Fes Hakkında," *İstişare*, cilt 1, s. 316-320.

Ahmed Rasim, "Fes-Aforoz," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

Ahmed Rasim, "*İstişare* Mecmua-i Muhteremesine Takdime-i Nacizemdir: Fes Hakkında," *İstişare*, cilt 1, s. 273-277.

Ahmed Rasim,"Bulgaristan Mektubları 2," *İstişare*, No. 12, 27 Teşrinisani 1324, 10 Aralık, Perşembe, s. 554-561.

Ahmed Refik, "Bosna Hersek ve Macarlar," *Millet*, No. 70, 17 Ramazan 1326, 30 Eylül 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 1.

Ahmed Refik, "Osmanlı ve Macar Kanı," *Millet*, No. 69, 16 Ramazan 1326, 29 Eylül 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 1.

Ahmed Reşid, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri," *İstişare*, No. 16, 1 Kanunusani 1324, 14 Ocak 1909, Perşembe, s. 721-728.

Ali Kemal, "Devlet-i Osmaniye- Balkanlar," *İkdam*, No. 5296, 1 Safer 1327, 9 Şubat 1324, 22 Şubat 1909, Pazartesi, s. 1.

Ali Kemal, "İcmal-i Siyasiye," *Musavver Muhit*, No. 1, 10 Şevval 1326, 23 Teşrinievvel 1324, 5 Kasım 1908, Perşembe, s. 2-5.

Ali Kemal, "İstiklal-i Osmani," *İkdam*, No. 5271, 5 Muharrem 1326, 15 Kanunusani 1324, 28 Ocak 1909, Perşembe, s. 1.

Altıncı Daire-i Belediye Müdür Vekili Avukat Bahaddin, "Boykotaj," *İkdam*, No. 5200, 21 Şevval 1326, 3 Teşrinisani 1324, 16 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.

Aydın'dan İmza mahfuzdur, "Aydın'dan Mektub," *Gâve*, No. 5, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, Cuma, s. 4.

Berlin Muahedesinin Tekrar Tedkiki," *Sabah*, No. 6834, 7 Ramazan 1326, 20 Eylül 1324, 3 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

Beyrut Heyet-i Ticariye-i Osmaniyesi, "Avusturya Malları," *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, [22 Ekim 1908], Perşembe, s. 7.

Bodrum Ahali-i Osmaniyesi Namına Hayim Galante, Mihail Trandafios, Edhem, "İzmir'de İttihad Gazetesi İdarehanesine," *İttihad*, No. 11, 25 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908, 7 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniyesi, "Avustyrya ve Macaristanla...," *İkdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908, Perşembe, s. 2.

Boykotaj Cemiyeti Namına, "Açık Mektub," *İttihad*, No. 26, 18 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2.

Boykotaj Cemiyeti Namına, "Açık Mektub," *İttihad*, No. 37, 1 Zilkade 1326, 25 Kasım 1908, 12 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3.

Boykotaj Cemiyeti Namına, "Aynen Varaka," *İttihad*, No. 43, 8 Zilkade 1326, 2 Aralık 1908, 19 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 2.

Boykotaj Cemiyeti Namına, "Boykotaj Cemiyeti Tarafından Verilen İlannamedeir," *İttihad*, No. 25, 16 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2.

Boykotaj Cemiyeti Namına, "İzmir Hazine-i Celile Vekili Bekir Behlül Efendiye," *İttihad*, No. 26, 18 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2.

Boykotaj Cemiyeti Namına, "İzmir'de Fesci ve Kalpakcı Esnafına," *İttihad*, No. 35, 28 Şevval 1326, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 4.

Boykotaj Cemiyeti, "Aynen Varaka," *İttihad*, No. 76, 22 Zilhicce 1326, 15 Ocak 1909, 2 Kanunusani 1324, Cuma, s. 2.

Boykotaj Cemiyeti, "Esamisi," *İttihad*, No. 62, 1 Zilhicce 1326, 25 Aralık 1908, 12 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 4.

Boykotaj Hakkında -Avusturya Matbuatı Ne Diyor," *Tanin*, No. 121, 7 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 3.

Boykotaj Hakkında," *İkdam*, No. 5178, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.

Corci Petro Papasoğlu, "Varaka," *İttihad*, No. 10, 24 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4.

Doktor H. Sabri, "Harb Yalnız Topla Tüfenkle Olmaz," *Ittihad*, No. 10, 24 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 2.

Edhem Nezad, "Fes ve Kalpak," *Sabah*, No. 6867, 12 Şevval 1326, 25 Teşrinievvel 1324, 7 Kasım 1908, Cumartesi, s. 3-4.

Esnaf Lonca Odası Usta Başısı Mehmed Ömer bin Hasan, Mehmed bin Hasan, Mustafa, "Avusturya Emtiasına Karşu...," *Sabah*, No. 6940, 28 Zilhicce 1326, 8 Kanunusani 1324, 21 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.

Faruki Ömer, "Fırsattan İstifade," *Volkan*, No. 16, 27 Aralık 1908, 14 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 2.

Ferruh, "Fes mi Kalpak mı?" *Ittihad*, No. 59, 28 Zilkade 1326, 22 Aralık 1908, 9 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 2-3.

Gâve Gazetesi Sahib-i İmtiyazı İane Komisyonu Azasından Rıfat, "Gâve'nin Umum Hür Osmanlılar Padişahı Sultan Hamid Hazretlerine Çektiği Telgrafname," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 1.

Gayret Mektebi Müdürü Ali Niyazi, "İttihad Gazetesi Müdüriyetine," *Ittihad*, No. 20, 10 Şevval 1326, 4 Kasım 1908, 22 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

Halid Ziya, "Avusturya'ya Dair," *Sabah*, No. 6832, 5 Ramazan 1326, 18 Eylül 1324, 1 Ekim 1908, Perşembe, s. 1.

Halil Halid, "Osmanlı Boykotu ve İngilizler," *Şura-yı Ümmet*, No. 93, 13 Zilhicce 1326, 24 Kanunuevvel 1324, 6 Ocak 1909, Çarşamba, s. 5.

Hayim Franko, "İttihad Ceridesi idarehanesine," *Ittihad*, No. 55, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3-4.

Hürriyet kahvehanesi Sahibi Seydiköylü A. Dimopulos, "Mektub," *Ittihad*, No. 6, 19 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, 2.

Hüseyin Cahid, "Ahval-i Umumiye," *Tanin*, No. 124, 10 Zilkade 1326, 21 Teşrinisani 1324, 4 Aralık 1908, Cuma, s. 1.

Hüseyin Cahid, "Avusturya Emtiasını Almayınız!" *Tanin*, No. 70, 13 Ramazan 1326, 26 Eylül 1324, [9 Ekim 1908], Cuma, s. 1.

Hüseyin Cahid, "Buhranın Son Safhası," *Tanin*, No. 150, 6 Zilhicce 1326, 17 Kanunuevvel 1324, 30 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

Hüseyin Cahid, "Bulgaristan'ın Notası," *Tanin*, No. 146, 2 Zilhicce 1326, 13 Kanunuevvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 1.

Hüseyin Cahid, "Meclis-i Mebusan Riyasetine," *Şura-yı Ümmet*, No. 87, 7 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 3.

Hüseyin Cahid, "Türkiye ve Yunanistan," *Tanin*, No. 131, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 1.

Hüseyin Vecdî, "Düvel-i Muazzamanın Memalik-i Osmaniye'de Rekabeti," *Sabah*, No. 6844, 17 Ramazan 1326, 30 Eylül 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 3-4.

İbn-ûz-Ziya, "Devlet-i Osmaniye – Avusturya İtilafı," *İstişare*, No. 24, 26 Şubat 1325, 11 March 1909, Perşembe, s. 1105-1109.

İbn-ûz-Ziya, "Devlet-i Osmaniye – Avusturya İtilafı," *İstişare*, No. 25, 5 Mart 1325, 18 March 1909, Perşembe, s. 1158-1164.

İbn-ûz-Ziya, "İcmal-ı Dahiliye," *İstişare*, No. 9, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 423-428.

İbn-ûz-Ziya, "İcmal-ı Dahiliye," *İstişare*, cilt 1, s. 184-191.

İbn-ûz-Ziya, "İcmal-ı Dahiliye," *İstişare*, cilt 1, s. 231-236.

İbn-ûz-Ziya, "İcmal-ı Dahiliye," *İstişare*, cilt 1, s. 278-283.

İbn-ûz-Ziya, "İcmal-ı Hariciye," *İstişare*, No. 10, 12 Teşrinisani 1324, 25 Kasım 1908, Perşembe, s. 476-477.

İbn-ûz-Ziya, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri," *İstişare*, No. 17, 7 Kanunusani 1324, 20 Ocak 1909, Perşembe, s. 769-774.

İbn-ûz-Ziya, Ahmed Reşid, "Türkiye'de Ecnebi Şirketler," *İstişare*, cilt 1, s. 320-325.

İbrahim Fatin, "Harb-ı İktisadiye, Muvaffakiyetler," *Serbestî*, No. 22, 13 Zilkade 1326, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.

İmza Mahfuzdur, "[Boykot] Yahud Ticaret Aforozu," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

İmza Mahfuzdur, "Gâve Ceride-i Feridesine," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 4.

İmza Mahfuzdur, "İttihat ve Terakki Gazetesi İdarehanesine," *İttihad*, No. 46, 11 Zilkade 1326, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

İslâm ve Ermeni Muteberanından Yirmi Yedi Zatın İmza ve Mühürlerini Havidir, "Karahisar-ı Sahib'den Aldığımız Mektubdur:" *İttihad*, No. 28, 20 Şevval 1326, 14 Kasım 1908, 1 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 3.

İsmail Hakkı, "Avusturya ile Müzakerat Başlıyor," *Tanin*, No. 135, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 1-2.

İsmail Hakkı, "Avusturya'dan Talep Edilmesi İcab Eden Taviz," *Tanin*, No. 109, 25 Şevval 1326, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 1.

İsmail Hakkı, "Boykotaj Meselesi ve Avusturya'nın Vaziyet-i Tehditkeranesi," *Tanin*, No. 117, 3 Zilkade 1326, 12 Teşrinisani 1324, 27 Kasım 1908, Cuma, s. 1.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Aynen Tezkeredir," *İttihad*, No. 48, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2-3.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "*İttihad* Ceridesine," No. 85, 4 Muharrem 1327, 26 Ocak 1909, 13 Kanunusani 1324, Salı, s. 3.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "İzmir Matbuat Cemiyeti Heyet-i Muhteremesine," *İttihad*, No. 53, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908, 30 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "İzmir Matbuat Cemiyeti Muhteremesine," *İttihad*, No. 57, 25 Zilkade 1326, 19 Aralık 1908, 6 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3-4.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Kayıkçıların Cemiyeti ve Boykotaja Riayeti," *İttihad*, No. 61, 30 Zilkade 1326, 24 Aralık 1908, 11 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 2-3.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Köylü Gazetesine," *İttihat*, No. 55, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 3.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Şahadetname," *İttihad*, No. 49, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3-4.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Şahadetname," *İttihad*, No. 49, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3-4.

İzmir Boykotaj Cemiyeti, "Tamim," İttihad, No. 48, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2.

İzmir Delikanlıları Namına Mehmed Tevfik, "İntikad," *Gâve*, No. 3, 5 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 2-3.

İzmir Orman Dairesi Dava Vekili Rıfat, "Hazine-i Celile Dava Vekili Bekir Behlûl Bey'e," *Ittihad*, No. 26, 18 Şevval 1326, 12 Kasım 1908, 30 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2.

İzmir Orman Dairesi Vekil-i Umumisi Rıfat, "Fesler Hakkında Bir İki Söz," *Ittihad*, No. 18, 8 Şevval 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 2.

İzmir Osmanlı Kibrit Şirketi Namına Kirkor Kôleyan, "Ittihad Gazetesi Müdüriyetine," *Ittihad*, No. 38, 2 Zilkade 1326, 26 Kasım 1908, 13 Teşrinisani 1324, Perşembe, s. 4.

İzmir'de Lenger-endaz Osmanlı Hafif Filosu Efradı Namına Mecidiye Kruvazörü Zabitanı, "Gâve Gazetesine," *Gâve*, No. 3, 5 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 2.

Kamil-ûl Hami, "Bosna-Hersek," *Serbestî*, No. 49, 10 Zilhicce 1326, 21 Kanunuevvel 1324, 3 Ocak 1909, Pazar, s. 1.

Kapudan Ahmed Kaşif, "Gülerim Hem Ne Kadar..." *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

Karikatür, *Davul*, No. 1, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, s. 6.

Karikatür, *Davul*, No. 2, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 13.

Kârilerinizden Adil, "Varaka," *Musavver Geveze*, No. 63, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 7.

Karilerinizden Edib, "Avusturya Malları," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, [10 Ekim 1908], Cumartesi, s. 5.

Kramer Birahanesi Sahib ve Müdürü Lazar Kramer, "İttihad Gazetesi Müdüriyetine," *Ittihad*, No. 49, 15 Zilkade 1326, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, Çarşamba, s. 3.

Liman Reisi Mir Alay Mustafa Hilmi, "Avmer Efendi Mağazası Boykotajı," *Şura-yı Ümmet*, No. 82, 2 Zilhicce1326, 13 Kanunuevvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 5.

M. Ragıb, "Avusturya ve Bulgaristan Emtiası," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 7 Te_rinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.

Mazhar, "Ramazan Mektubu," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 5-7.

Mehmed Ali, "Avusturya Şekerleri," *Tanin*, No. 73, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, [12 Ekim 1908], Pazartesi, s. 5-6.

Mehmed Cavid, "Alman Ticaret ve Esrar-ı Terakkisi," *Ikdam*, No. 5183, 4 Şevval 1326, 17 Teşrinievvel 1324, 30 Ekim 1908, Cuma, s. 1.

Mehmed Cavid, "Fes Fabrikaları," *Ikdam*, No. 5181, 30 Ramazan 1326, 13 Teşrinievvel 1324, 26 Ekim 1908, Pazartesi, s. 2.

Mehmed Cavid, "Makale-i Mahsusa-Bosna Hersek'in Ahval-i İktisadiyesi," *Şura-yı Ümmet*, No. 43, 23 Şevvâl 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 2-3.

Mehmed Cavid, "Neşriyât ve Vekâyi'-i İktisâdiye," *Ulûm-ı Iktisâdiye ve İçtimâiye Mecmûası*, Cilt I, No. 2, 15 Kanunısani 1324, 28 Ocak 1909, Perşembe, s. 272.

Mehmed Tevfik, "Muhavere," *Musavver Geveze*, No. 62, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 2-4.

Mehmed Tevfik, "Muhavere-i Siyasiye," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 2-3.

Mercan Mahallesi Sakinlerinden Telgraf Nezaretine Mensub: Hamdi, "Ceride-i Feridelerinin İlk...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3-4.

Miting Komisyonu Heyeti, "Bu günkü Mitingin Programı," *Şura-yı Ümmet*, No. 96, 16 Zilhicce 1326, 27 Kanunuevvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3-4.

Miting Komisyonu Heyeti, "Bugünkü Mitingin Programı," *Sabah*, No. 6928, 16 Zilhicce 1326, 27 Kanunuevvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 2.

Miting Komisyonu, "Giridin Yunanistan'a İlhakı..." *Şura-yı Ümmet*, No. 94, 14 Zilhicce 1326, 25 Kanunuevvel 1324, 7 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.

Mustafa Şamili ve Mahdumları, "İlanlar," *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, [22 Ekim 1908], Perşembe, s. 8.

Mühendis Nevres, "Boykotaj," *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 11 Teşrinievvel 1324, 24 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

Mülga Meclis-i Maliye Azasından Bedri, "Avusturya Postaları," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

Nafia Nezareti Demiryolları Kaleminde Mümtaz, "Boykotaj," *Sabah*, No. 6866, 11 Şevval 1326, 24 Teşrinievvel 1324, 6 Kasım 1908, Cuma, s. 4.

Nazilli Boykotaj Cemiyeti, "İttihad Gazetesi Vasıtasıyla Boykotaj Cemiyetine," *İttihad*, No. 59, 28 Zilkade 1326, 22 Aralık 1908, 9 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 2.

Ortaköy Osmanlı Hürriyet Kulübü, "Muhterem Vatandaşlarız..." *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, [22 Ekim 1908], Perşembe, s. 7.

Osman Fikri, "Nazilli'den," *Gâve*, No. 5, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, Cuma, s. 4.

Osman Kemal, "Rumeli Muhacirin-i İslâmîyesi Cemiyeti," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 3.

Osmanlı Tüccarından İsrail ve Solomon, "Avusturya Hukuk-u Meşruhe-i Milliyemize...," *İttihat ve Terakki*, No. 59, 7 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 4.

Plevne Tarih-i Harbi Müellifi Miralay Mahmud Talat, "Kılınçlarımız," *İttihat ve Terakki*, No. 76, 28 Zilkade 1326, 9 Kanunuevvel 1324, 22 Aralık 1908, Salı, s. 4.

Rıhtım Hamallar Kolbaşısı Ali, "Avusturya Emtiasına Karşı Boykotaj," *Sabah*, No. 6940, 28 Zilhicce 1326, 8 Kanunusani 1324, 21 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.

Rüsumat Memurlarından Hakkı, "Hamiyet Namı Tahtında İhtikar-ı Denâet-kârâne," *Musavver Geveze*, No. 63, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 2.

Samih, "Bayram geliyor. Bulgar ve Avusturya malı almayalım," *Sabah*, No. 6841, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 1.

Samih, "Bize İttifak Lazımdır," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 1.

Selanik Ahalisi, "Mukarrerât," *İttihat ve Terakki*, No. 29, 14 Ramazan 1326, 26 Eylûl 1324, 9 Ekim 1908, Pazar, s. 4.

Selanikli Tevfik, "Boykotaj," *Sabah*, No. 6887, 3 Zilkade 1326, 14 Teşrinisani 1324, 27 Kasım 1908, Cuma, s. 1.

Selanikli Tevfik, "Dostlar-Düşmanlar," *Sabah*, No. 6840, 13 Ramazan 1326, 26 Eylûl 1324, 9 Ekim 1908, Cuma, s. 1.

Selanikli Tevfik, "Küçük Boykotaj-Büyük Boykotaj," *Sabah*, No. 6937, 25 Zilhicce 1326, 5 Kanunusani 1324, 18 Ocak 1909, Pazartesi, s. 1.

Selanikli Tevfik, "Memalik-i Osmaniyenin Istikbal-i Iktisadiyesi," *Sabah*, No. 6913, 29 Zilkade 1326, 10 Kanunuevvel 1324, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

Seniha Nezâhet, "Avusturya ve Bulgar Mallarını Almayalım," *Millet*, No. 68, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

Sp. Th. Foros, "Boykotaz," *Amaltheia*, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

Sultan Ahmed Ictima-i Umumiyesi," *Ikdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

Süleyman Paşazade Sami, "Ilaveler, Nümayişler," *Tanin*, No. 70, 13 Ramazan 1326, 26 Eylûl 1324, [9 Ekim 1908], Cuma, s. 6-7.

Ş.[erafettin] Mağmumi "Düşündüm ki," *Serbestî*, No. 48, 9 Zilhicce 1326, 20 Kanunuevvel 1324, 2 Ocak 1909, Cumartesi, s. 1.

Şehrimizde Avusturya Menafini...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3-4.

Ticaret Mektebi Coğrafya Muallimi Safvet, "Bosna ve Hersek," *Istişare*, No. 18, 14 Kanunusani 1324, 27 Ocak 1909, Perşembe, s. 848-854.

Ticaret Mektebi Coğrafya Muallimi Safvet, "Bosna ve Hersek," *Istişare*, No. 19, 21 Kanunusani 1324, 3 Ferbruary 1909, Perşembe, s. 892-898.

Trabzon Iskelesi Umum Mavnacıları, "Boykotaj," *Tanin*, No. 135, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.

Trabzon Iskelesi Umum Mavnacıları, "Trabzon'dan Alınan Telgrafnamedir:" *Ikdam*, No. 5229, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.

Vahdeti, "Ahlasu Dineke..." *Volkan*, No. 60, 8 Safer 1327, 1 Mart 1909, 16 Şubat 1324, Pazartesi, s. 1.

Vahdeti, "Ya Gazi Ya Şehit," *Volkan*, No. 31, 9 Muharrem 1327, 31 Ocak 1909, 18 Kanunusani 1324, Pazar, s. 3.

"118 Imza ile Alınmışdır: *Ikdam* Gazetesine Açık Mektub," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"18 Imza ile Alınmıştır: Aynen," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"7000 Çuval Dakik...," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Açık Sütunlar," *Aks-ı Sada*, No. 33, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 4.

"Açık Sütunlar," *Aks-ı Sada*, No. 39, 2 Zilhicce 1326, 13 Kanunuevvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.

"Ada Kalanın İşgali Meselesi," *Tanin*, No. 98, 13 Şevval 1326, 26 Teşrinievvel 1324, 8 Kasım 1908, Pazar, s. 1.

"Ada Kale Meselesi," *Ikdam*, No. 5207, 28 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2.

"Ada Kalenin Işgali," *Ikdam*, No. 5191, 12 Şevval 1326, 25 Teşrinievvel 1324, 7 Kasım 1908, Cumartesi, s. 3.

"Ada Kalenin Işgali," *Ikdam*, No. 5192, 13 Şevval 1326, 26 Teşrinievvel 1324, 8 Kasım 1908, Pazar, s. 2.

"Aforoz," *Sabah*, No. 6852, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, 21 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Ahmed Rıza Beyin Beyanatı," *İttihat ve Terakki*, No. 71, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2-3.
"Ahmed Rıza Beyin Beyanatı," *Serbesti*, No. 52, 15 Zilhicce 1326, 26 Kanunuevvel 1324, 8 Ocak 1909, Cuma, s. 4.
"Ahmet Rıza Beyle Mülakat," *Şura-yı Ümmet*, No. 71, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 6-7.
"Ahval-i Hariciye," *Tanin*, No. 136, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.
"Ajans Telgrafları," *Musavver Geveze*, No. 60, 17 Ramazan 1326, 30 Eylül 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 8.
"Akhisar'dan Aldığımız Mektubda yazılıyor," *Tanin*, No. 77, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, [16 Ekim 1908], Cuma, s. 8.
"Alman Nesayihi," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 2.
"Almanların Nasayih-i Dostanesi," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.
"Almayalım, Avusturya Emtiasını Almayalım," *İttihad*, No. 5, 18 Ramazan 1326, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, Salı, s. 3.
"Amelenin Boykotaj Hususundaki Nümayişi," *İttihad*, No. 48, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 1.
"*Anadolu*," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 1.
"*Anadolu*'da Avusturya Emvaline...," *İttihat ve Terakki*, No. 43, 18 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908, Perşembe, s. 3-4.
"Arka Kapak," *Bağçe*, No. 16, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, back cover.
"Arnavudluk'da Boykot," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Arz-ı İhtiram," *Aks-ı Sada*, No. 35, 18 Zilkade 1326, 29 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.
"Asılsız Heyecanlar," *Tanin*, No. 89, 2 Şevval 1326, 15 Teşrinievvel 1324, 28 Ekim 1908, Çarşamba, s. 1.
"Atina'dan Dün Alınan...," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.
"Austriaka Kai Germanika Eidi," *Amaltheia*, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.
"Avrupa Matbuatı-Balkanlarda Harb-i İktisadi," *Sabah*, No. 6891, 7 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 1.
"Avusturya Ahvali," *İkdam*, No. 5232, 24 Zilkade 1326, 5 Kanunuevvel 1324, 18 Aralık 1908, Cuma, s. 4.
"Avusturya Aleyhinde Boykotlama," *Şura-yı Ümmet*, No. 92, 12 Zilhicce 1326, 23 Kanunuevvel 1324, 5 Ocak 1909, Salı, s. 5.
"Avusturya Aleyhinde Nümayişat-ı Hasmane," *İttihad*, No. 8, 22 Ramazan 1326, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4
"Avusturya Aleyhinde Nümayişler." *Sabah*, No. 6857, 30 Ramazan 1326, 13 Teşrinievvel 1324, 26 Ekim 1908, Pazartesi, s. 2.
"Avusturya Aleyhinde," *İttihat ve Terakki*, No. 29, 14 Ramazan 1326, 26 Eylül 1324, 9 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Avusturya Deri Ticareti," *Sabah*, No. 6868, 13 Şevval 1326, 26 Teşrinievvel 1324, 8 Kasım 1908, Pazar, s. 3.

"Avusturya Emtiası Hakkında," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3-4.

"Avusturya Emtiası Yakılıyor," *İttihad*, No. 58, 26 Zilkade 1326, 20 Aralık 1908, 7 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 4.

"Avusturya Emtiası," *İkdam*, No. 5163, 12 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.

"Avusturya Emtiası," *İkdam*, No. 5166, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Avusturya Emtiası," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3-4.

"Avusturya Emtiası..." *İkdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Sabah*, No. 6918, 4 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3

"Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 103, 23 Zilhicce 1326, 3 Kanunusani 1324, 16 Ocak 1909, Cumartesi, s. 4.

"Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 69, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 8.

"Avusturya Emtiasına Boykotaj," *Tanin*, No. 90, 5 Şevval 1326, 18 Teşrinievvel 1324, 31 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.

"Avusturya Emtiasına Karşı Boykotaj," *İkdam*, No. 5172, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

"Avusturya Emtiasına Karşı," *İkdam*, No. 5165, 14 Ramazan 1326, 10 Ekim 1908, 27 Eylûl 1324, Cumartesi, s. 4.

"Avusturya Emtiasına Karşı," *Tanin*, No. 73, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, [12 Ekim 1908], Pazartesi, p 7.

"Avusturya Emtiasına Karşı," *Tanin*, No. 89, 2 Şevval 1326, 15 Teşrinievvel 1324, 8 Ekim 1908, Çarşamba, s. 8.

"Avusturya Emtiasına Nakli," *Şura-yı Ümmet*, No. 65, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

"Avusturya Emtiasını Almayalım," *Millet*, No. 67, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.

"Avusturya Emtiasını Almayanız," *Tanin*, No. 70, 13 Ramazan 1326, [9 Ekim 1908], 26 Eylûl 1324, Cuma, s. 7.

"Avusturya Emtiasının Adem-i..." *Serbestî*, No. 19, 9 Zilkade 1326, 20 Teşrinisani 1324, 3 Aralık 1908, Perşembe, s. 3.

"Avusturya Eşyası," *Serbestî*, No. 2, 22 Şevval 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 2.

"Avusturya Feryadları," *İkdam*, No. 5212, 4 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Cumartesi, s. 1.

"Avusturya Gocunuyor," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, [13 Ekim 1908], Salı, s. 7.

"Avusturya ile Müzakerat," *Sabah*, No. 6918, 4 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.

"Avusturya ile Müzakerat," *Tanin*, No. 144, 30 Zilkade 1326, 11 Kanunuevvel 1324, 24 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Avusturya Itilafı," *Ikdam*, No. 5282, 16 Muharrem 1327, 26 Kanunusani 1324, 8 Şubat 1909, Pazartesi, s. 1.
"Avusturya Konsoloshanesine Hücum," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 8.
"Avusturya Kumpanyasının Tecavüzü," *Sabah*, No. 6918, 4 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3
"Avusturya Kuvve-i Askeriyenin Tezyidi," *Şura-yı Ümmet*, No. 46, 26 Şevval 1326, 7 Teşrinisani 1324, 20 Kasım 1908, Cuma, s. 4.
"Avusturya Lloyd Kumpanyası," *Şura-yı Ümmet*, No. 136, 27 Muharrem 1327, 5 Şubat 1324, 18 Şubat 1909, Perşembe, s. 2.
"Avusturya Lloyd Kumpanyası..." *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.
"Avusturya Macaristan Aleyhinde Millî Miting," *Şura-yı Ümmet*, No. 81, 1 Zilhicce 1326, 12 Kanunuevvel 1324, 25 Aralık 1908, Cuma, s. 6-7.
"Avusturya Macaristan Emtiası...," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 2.
"Avusturya Macaristan ve Türkiye," *Şura-yı Ümmet*, No. 71, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 8.
"Avusturya Mağazaları," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 6.
"Avusturya Malı ve Tramvay Kumpanyası," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 6.
"Avusturya Malları," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 2.
"Avusturya Malları," *Ittihad*, No. 12, 26 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 3.
"Avusturya Malları," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 1.
"Avusturya Malları," *Tanin*, No. 77, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, [16 Ekim 1908], Cuma, s. 8.
"Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 76, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, [15 Ekim 1908], Perşembe, s. 7.
"Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 79, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, [18 Ekim 1908], Pazar, s. 5.
"Avusturya Mallarını Almayınız," *Tanin*, No. 81, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, [20 Ekim 1908], Salı, s. 7.
"Avusturya Matbuatı ve Harb-i Iktisadi," *Ittihat ve Terakki*, No. 57, 5 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Pazar, s. 1.
"Avusturya Memnun Değil," *Tanin*, No. 82, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, [21 Ekim 1908], Çarşamba, s. 2-3.
"Avusturya Mezalimi," *Tanin*, No. 77, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, [16 Ekim 1908], Cuma, s. 4.
"Avusturya notası," *Sabah*, No. 6924, 10 Zilhicce 1326, 21 Kanunuevvel 1324, 3 Ocak 1909, Pazar, s. 2.

"Avusturya Notası," Şûra-i Ümmet, No. 73, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 5.
"Avusturya Politikası," *Sabah*, No. 6834, 7 Ramazan 1326, 20 Eylûl 1324, 3 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.
"Avusturya Postahanesi," *Ikdam*, No. 5213, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 2.
"Avusturya Postaları," *Tanin*, No. 76, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 132+, [15 Ekim 1908], Perşembe, s. 7.
"Avusturya Protestosu," *Aks-ı Sada*, No. 61, 20 Safer 1327, 28 Şubat 1324, 13 March 1909, Cumartesi, s. 1.
"Avusturya Protokolü," *Ikdam*, No. 5300, 5 Safer 1327, 13 Şubat 1324, 26 Şubat 1909, Cuma, s. 3.
"Avusturya Protokolü," *Ikdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 14 Şubat 1324, 27 Şubat 1909, Cumartesi, s. 1.
"Avusturya Sefiri..." *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.
"Avusturya Sefirinin Beyanatı," *Tanin*, No. 94, 9 Şevval 1326, 22 Teşrinievvel 1324, 4 Kasım 1908, Çarşamba, s. 3.
"Avusturya Şekeri Yemeyelim Zira Acıdır," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 7.
"Avusturya Şekerleri," *Sabah*, No. 6865, 10 Şevvâl 1326, 23 Teşrinievvel 1324, 5 Kasım 1908, Perşembe, s. 4.
"Avusturya Şekerlerini Yemeyelim Zira Acıdır," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, [13 Ekim 1908], Salı, s. 7-8.
"Avusturya Şikâyetleri," *Ikdam*, No. 5205, 26 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.
"Avusturya Şikâyetleri," *Ikdam*, No. 5208, 29 Şevval 1326, 12 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 3.
"Avusturya Tarafından Türkiye'ye Gösterilen Müsaadat," *Tanin*, No. 149, 5 Zilhicce 1326, 16 Kanunuevvel 1324, 29 Aralık 1908, Salı, s. 3.
"Avusturya Tehdit Ediyor," *Tanin*, No. 137, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 2.
"Avusturya Tehdit Ediyor," *Tanin*, No. 88, 1 Şevval 1326, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, s. 2-3.
"Avusturya Ticareti," *Tanin*, No. 86, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, [25 Ekim 1908], Pazar, s. 4.
"Avusturya Ticaretine Karşı," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 1.
"Avusturya Ticaretine Karşı," *Tanin*, No. 72, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, [11 Ekim 1908], Pazar, s. 3-4.
"Avusturya Türkiye Müzakeratı," *Tanin*, No. 136, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.
"Avusturya Türkiye Müzekeratı," *Şura-yı Ümmet*, No. 77, 27 Zilkade 1326, 8 Kanunuevvel 1324, 21 Aralık 1908, Pazartesi s. 6.
"Avusturya Türkiye Protokolü," *Ikdam*, No. 5274, 8 Muharrem 1326, 18 Kanunusani 1324, 31 Ocak 1909, Pazar, s. 3.

"Avusturya Vapurları," *İkdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 3.
"Avusturya Vapurları," *Sabah*, No. 6866, 11 Şevvâl 1326, 24 Teşrinievvel 1324, 6 Kasım 1908, Cuma, s. 4.
"Avusturya Vapurları," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, [13 Ekim 1908], Salı, s. 8.
"Avusturya Vapurlarına Binmeyiniz," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, [10 Ekim 1908], Cumartesi, s. 5.
"Avusturya Vapurlarıyla Haydarpaşa'ya...," *Şura-yı Ümmet*, No. 82, 2 Zilhicce1326, 13 Kanunuevvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 5.
"Avusturya Vapuru," *İttihad*, No. 12, 26 Ramazan 1326, 21 Ekim 1908, 8 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 3.
"Avusturya Vapuru," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 7-8.
"Avusturya ve Teklifatımız," *Sabah*, No. 6938, 26 Zilhicce 1326, 6 Kanunusani 1324, 19 Ocak 1909, Salı, s. 3.
"Avusturya ve Türk Harb-i İktisadiyesi," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.
"Avusturya ve Türkiye," *Şura-yı Ümmet*, No. 92, 12 Zilhicce 1326, 23 Kanunuevvel 1324, 5 Ocak 1909, Salı, s. 7.
"Avusturya, Bulgar, Alman Malı Kullanmayalım!" *Millet*, No. 66, 13 Ramazan 1326, 26 Eylûl 1324, 9 Ekim 1908, Cuma, s. 3.
"Avusturya'da Avusturya Aleyhinde Nümayişler," *İkdam*, No. 5178, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.
"Avusturya'da Bir Adam Var ki," *Davul*, No. 3, 28 Teşrinievvel 1324, 10 Kasım 1908, Salı, s. 3.
"Avusturya'da Bir Milyon *Lira* Zarar," *Sabah*, No. 6904, 20 Zilkade 1326, 14 Aralık 1908, 1 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 3.
"Avusturya'da Boykotajın Netayici," *İttihat ve Terakki*, No. 63, 13 Zılkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.
"Avusturya'da Boykotajın Netayici," *Sabah*, No. 6894, 10 Zilkade 1326, 21 Teşrinisani 1324, 4 Aralık 1908, Cuma, s. 2.
"Avusturya'da Osmanlı Tütünleri," *Sabah*, No. 6910, 26 Zilkade 1326, 7 Kanunuevvel 1324, 20 Aralık 1908, Pazar, s. 4.
"Avusturya'nın Dolabı Kendimizi Ona Kaptırmayalım," *Serbesti*, No. 9, 29 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 1.
"Avusturya'nın Entrikaları," *İkdam*, No. 5266, 30 Zilhicce 1326, 10 Kanunusani 1324, 23 Ocak 1909, Cumartesi, s. 1.
"Avusturya'nın Maksad-ı Hakikiyesi," *Tanin*, No. 69, 12 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, [8 Ekim 1908], Perşembe, s. 1-2.
"Avusturya'nın Muhtırası," *Sabah*, No. 6905, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.
"Avusturya'nın Tavizatı," *Sabah*, No. 6920, 6 Zilhicce 1326, 17 Kanunuevvel 1324, 30 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.
"Avusturya'nın Tebligat-ı Resimiyesi," *İkdam*, No. 5256, 20 Zilhicce 1326, 31 Kanunuevvel 1324, 13 Ocak 1909, Çarşamba, s. 3.

"Avusturya'nın Tehdidi," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 1.

"Avusturya'nın Teklifatı," *Tanin*, No. 139, 25 Zilkade 1326, 6 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 2.

"Avusturya'nın Teklifi," *Şura-yı Ümmet*, No. 76, 26 Zilkade 1326, 7 Kanunuevvel 1324, 20 Aralık 1908, Pazar, s. 8.

"Avusturya'nın Teklifleri," *Ikdam*, No. 5241, 3 Zilhicce 1326, 14 Kanunuevvel 1324, 27 Aralık 1908, Pazar, s. 3.

"Avusturya'nın ültimatomu," *Tanin*, No. 117, 3 Zilkade 1326, 14 Teşrinisani 1324, 27 Kasım 1908, Cuma, s. 2.

"Avusturya'nın Yeni Bir Tecavüzü," *Tanin*, No. 97, 12 Şevval 1326, 25 Teşrinievvel 1324, 7 Kasım 1908, Cumartesi, s. 1-2.

"Avusturya'nın Yeni Politikası," *Ikdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 1.

"Avusturya'ya Yalnız Fes İçun Bir Milyon *Lira* Veriyoruz," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 29 Eylül 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3.

"Avusturya-Bulgaristan Ittifakı," *Ikdam*, No. 5174, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrinievvel 1324, 19 Ekim 1908, Pazartesi, s. 2.

"Avusturyalılar Bosna'da Ne Buldular," *Ikdam*, No. 5254, 18 Zilhicce 1326, 11 Ocak 1909, 29 Kanunuevvel 1324, Pazartesi, s. 2-3.

"Avusturyalıların Nümayiş," *Şura-yı Ümmet*, No. 69, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 4.

"Avusturya-Macaristan ve Sırbistan," *Şura-yı Ümmet*, No. 98, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunuevvel 1324, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 4.

"Aydın Tahrirat Müdürü Ebu-el-ahir Efendiye," *Gâve*, No. 3, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, Perşembe, s. 4.

"Aydın'dan Yirmi İki Muteber..." *Ittihad*, No. 64, 3 Zilhicce 1326, 27 Aralık 1908, 14 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 2.

"Babaeski'den Aldığımız Bir...," *Ikdam*, No. 5217, 9 Zilkade 1326, 20 Teşrinisani 1324, 3 Aralık 1908, Perşembe, s. 2.

"Babıâli-Avusturya ve Bulgaristan," *Ikdam*, No. 5218, 10 Zilkade 1326, 21 Teşrinisani 1324, 4 Aralık 1908, Cuma, s. 1.

"Babıâli'nin Cevabı," *Ikdam*, No. 5221, 13 Zilkade 1326, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.

"Babıâli'nin Nazar-ı Dikkatine," *Sabah*, No. 6934, 22 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 3.

"Bakınız Nasıl Kandırmak Istiyorlar," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Bakkalların Nümayişi," *Ikdam*, No. 5242, 4 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.

"Balkanlara Dair – Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 47, 27 Şevval 1326, 8 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 1.

"Basiretkarane Hareket Etmek Lazımdır," *Anadolu*, No. 20, 24 Şevval 1326, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 1.

"Bayrağa Hakaret Meselesi Avusturya Sefiri Ile Mülakat," *Tanin*, No. 101, 16 Şevval 1326, 29 Teşrinievvel 1324, 11 Kasım 1908, Çarşamba, s. 1-2.

"Bayrağımıza Hakaret," *Ittihad*, No. 19, 9 Şevval 1326, 3 Kasım 1908, 21 Teşrinievvel 1324, Salı, s. 4.

"Bayrak Meselesi," *Şura-yı Ümmet*, No. 50, 30 Şevvâl 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 7.

"Bayrak Vakasının Suret-i Cereyanı," *Tanin*, No. 101, 16 Şevval 1326, 29 Teşrinievvel 1324, 11 Kasım 1908, Çarşamba, s. 2.

"Bayram Hediyeliği İçin," *Tanin*, No. 85, 28 Ramazan 1326, 11 Teşrinievvel 1324, [24 Ekim 1908], Cumartesi, s. 8.

"Bazı Vatandaşlarımızın...," *Ittihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.

"Belediye ile Kahraman Arabacılar Beyninde Tahdis Edub Yıllardan Beri Süren İhtilafı Gâve Hal Etdi," *Gâve*, No. 3, 5 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 2.

"Belediye Müfettişlerine," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 3-4.

"Belgrad'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Belgrad'da Yeniden Nümayiş," *Ikdam*, No. 5174, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrinievvel 1324, 19 Ekim 1908, Pazartesi, s. 2.

"Belgrad'dan Bildiriliyor," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 2.

"Beyan-ı Hakikat," *Sabah*, No. 6863, 8 Şevvâl 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Beyaz Fesler," *Ikdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Beyoğlu'nda Gazino Sahibi...," *Şura-yı Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 21 Teşrinisani 1324, 4 Aralık 1908, Cuma, s. 3.

"Beyoğlu'nda Karlman Mağazası," *Tanin*, No. 103, 18 Şevval 1326, 31 Teşrinievvel 1324, 13 Kasım 1908, Cuma, s. 4.

"Beyoğlu'nda Karlman Mağazası," *Tanin*, No. 80, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrinievvel 1324, [19 Ekim 1908], Pazartesi, s. 8.

"Beyrut Gümrüğü," *Serbesti*, No. 61, 24 Zilhicce 1326, 4 Kanunusani 1324, 17 Ocak 1909, Pazar, s. 4.

"Beyrut Muhabirimizden Aldığımız Bir Mektub," *Sabah*, No. 6862, 7 Şevval 1326, 20 Teşrinievvel 1324, 2 Kasım 1908, Pazartesi, s. 4.

"Beyrut'da Avusturya Postahanesine..." *Sabah*, No. 6919, 5 Zilhicce 1326, 16 Kanunuevvel 1324, 29 Aralık 1908, Salı, s. 4.

"Beyrut'ta Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 75, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 4.

"Beyrutda Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 95, 15 Zilhicce 1326, 26 Kanunuevvel 1324, 8 Ocak 1909, Cuma, s. 5.

"Bir Avusturya Ajanı," *Boşboğaz*, No. 34, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 4.

"Bir Avusturya İlanı," *Ikdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Bir Bulgar Kumpanyasını İnhilali," *Tanin*, No. 147, 3 Zilhicce 1326, 14 Kanunuevvel 1324, 27 Aralık 1908, Pazar, s. 4.

"Bir Diplomatın Beyanatı," *Davul*, No. 6, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1-3.

"Bir İhtar-ı Sıhhat-ı Vatanperverane," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"Bir İngiliz Muaveneti," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 1.

"Bir Mağaza idaresinin Hareketi," *Sabah*, No. 6852, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, 21 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Bir Muhavere-i Siyasiye," *Musavver Geveze*, No. 55, 12 Ramazan 1326, 25 Eylül 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 2-4.

"Bir Numune-i Hamiyet," *Anadolu*, No. 25, 13 Zilkade 1326, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.

"Bir Osmanlı Diplomatının Beyanatı," *Sabah*, No. 6930, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunuevvel 1324, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 3.

"Bir Seniye-i Siyasiye," *Musavver Muhit*, No. 2, 17 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908, Perşembe, s. 2-4.

"Biraz da Gülelim –Vali Paşa Saklambaç Oynuyor- Yahud Garib Bir Komedya," *Gâve*, No. 3, 18 Kanunuevvel 1324, 5 Zilhicce 1326, Perşembe, s. 4.

"Biraz Hasbıhal ve Bulgaristan Tarihine Bir Nazar," *Anadolu*, No. 43, 16 Muharrem 1327, 26 Kanunusani 1324, 8 Şubat 1909, Pazartesi, s. 1-2.

"Bizi Korkutmak isteyen Nemseliler," *Aks-ı Sada*, No. 33, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 4.

"Bosna Hali," *Aks-ı Sada*, No. 30, 29 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Bosna Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniye'sinden," *Serbesti*, No. 111, 15 Safer 1327, 23 Şubat 1324, 8 March 1909, Pazartesi, s. 4.

"Bosna Hersek Kıtaları ve Babıâli'nin Protestosu," *Tanin*, No. 72, 15 Ramazan 1326, 28 Eylül 1324, [11 Ekim 1908], Pazar, s. 1.

"Bosna Hersek Müslümanları," *Serbesti*, No. 66, 29 Zilhicce 1326, 9 Kanunusani 1324, 22 Ocak 1909, Cuma, s. 4.

"Bosna Hersek Müslümanları," *Tanin*, No. 118, 4 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Cumartesi, s. 3.

"Bosna Hersek Nasıl İlhak Edilmiş," *İkdam*, No. 5227, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 2-3.

"Bosna Hersek ve Avusturya Sefirinin Notası," *İkdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.

"Bosna Hersek," *Tanin*, No. 68, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, [7 Ekim 1908], Çarşamba, s. 4.

"Bosna Hersek'de İstibdad," *İttihat ve Terakki*, No. 58, 6 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazartesi, s. 4.

"Bosna Hersek'den Kesretle Hicret Eden...," *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Bosna Hersek'in İlhakı," *Millet*, No. 65, 12 Ramazan 1326, 25 Eylül 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Bosna Hersek'in İlhakı," *Sabah*, No. 6837, 10 Ramazan 1326, 23 Eylûl 1324, 6 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Bosna Hersek'in Lehinde Bir Karar," *Serbestî*, No. 95, 28 Muharrem 1327, 7 Şubat 1324, 20 Şubat 1909, Cumartesi, s. 3.

"Bosna Hersek'te Avusturya Mezalimi," *İttihat ve Terakki*, No. 47, 23 Şevval 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Bosna Hersekde Avusturya Mezalimi," *Sabah*, No. 6877, 22 Şevval 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Bosna Hersekliler," *Tanin*, No. 143, 29 Zilkade 1326, 10 Kanunuevvel 1324, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

"Bosna Herseklilere," *Serbestî*, No. 38, 29 Zilkade 1326, 10 Kanunuevvel 1324, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Bosna Herseklilerin Muhaceratı," *İkdam*, No. 5184, 5 Şevval 1326, 18 Teşrinievvel 1324, 31 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

"Bosna Heyet-i Mebusesi," *İttihat ve Terakki*, No. 70, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 2.

"Bosna İlhakı Rivayetler," *İkdam*, No. 5160, 9 Ramazan 1326, 22 Eylûl 1324, 5 Ekim 1908, Pazartesi, s. 2.

"Bosna İslâmlarının Hicreti," *Şura-yı Ümmet*, No. 47, 27 Şevval 1326, 8 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.

"Bosna Meselesi," *İkdam*, No. 5156, 5 Ramazan 1326, 18 Eylûl 1324, 1 Ekim 1908, Perşembe, s. 2.

"Bosna Meselesi," *İkdam*, No. 5157, 6 Ramazan 1326, 19 Eylûl 1324, 2 Ekim 1908, Cuma, s. 2-3.

"Bosna Muhacirini," *İttihat ve Terakki*, No. 35, 30 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Bosna Muhacirleri," *Sabah*, No. 6860, 5 Şevval 1326, 18 Teşrinievvel 1324, 31 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

"Bosna Müslümanları Hicret Ediyor," *İkdam*, No. 5205, 26 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.

"Bosna Müslümanları Hicret Ediyor," *Tanin*, No. 82, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, [21 Ekim 1908], Çarşamba, s. 8.

"Bosna Müslümanları," *İkdam*, No. 5263, 27 Zilhicce 1326, 7 Kanunusani 1324, 20 Ocak 1909, Çarşamba, s. 1.

"Bosna Müslümanları," *İkdam*, No. 5269, 3 Muharrem 1327, 13 Kanunusani 1324, 26 Ocak 1909, Salı, s. 3.

"Bosna ve Hersek Cemiyet-i Hayriyesinden Varid Olmuşdur:" *Millet*, No. 79, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, 22 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.

"Bosna ve Hersek ya Bir Ders.." *İkdam*, No. 5163, 12 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 1.

"Bosna ve Hersek," *İkdam*, No. 5211, 3 Zilkade 1326, 14 Teşrinisani 1324, 27 Kasım 1908, Cuma, s. 2.

"Bosna ve Hersek," *Sabah*, No. 6941, 29 Zilhicce 1326, 9 Kanunusani 1324, 22 Ocak 1909, Cuma, s. 1.

"Bosna ve Herseklilerin Nümayişleri," *Sabah*, No. 6862, 7 Şevval 1326, 20 Teşrinievvel 1324, 2 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.

"Bosna'da İğtişaş," *Tanin*, No. 86, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, [25 Ekim 1908], Pazar, s. 3.

"Bosna'da Müslümanlar," *İttihat ve Terakki*, No. 75, 27 Zilkade 1326, 8 Kanunuevvel 1324, 21 Aralık 1908, Pazartesi, s. 4.

"Bosna'da Müslümanlar," *Tanin*, No. 136, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Bosna'nın İlhakı Meselesi," *Millet*, No. 63, 10 Ramazan 1326, 23 Eylül 1324, 6 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Bosna'nın İlhakı Meselesi," *Millet*, No. 64, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.

"Bosna'nın İlhakı," *Sabah*, No. 6835, 8 Ramazan 1326, 21 Eylül 1324, 4 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Bosna'nın İlhakı?", *Sabah*, No. 6833, 6 Ramazan 1326, 19 Eylül 1324, 2 Ekim 1908, Cuma, s. 3.

"Bosnalılar Sırbistan'a Hicret Ediyorlar," *İkdam*, No. 5182, 1 Şevval 1326, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, s. 2.

"Bosnalılar ve Avusturya Hükümeti," *İkdam*, No. 5252, 16 Zilhicce 1326, 27 Kanunuevvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 2.

"Bosnanın İlhakı Meselesi," *İkdam*, No. 5161, 10 Ramazan 1326, 23 Eylül 1324, 6 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Boşnaklar ve Teşebbüsleri," *İkdam*, No. 5187, 8 Şevval 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Boykataj," *Tanin*, No. 136, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Boykot Cevları," *İkdam*, No. 5226, 18 Zilkade 1326, 29 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.

"Boykot Haberleri," *İkdam*, No. 5191, 12 Şevval 1326, 25 Teşrinievvel 1324, 7 Kasım 1908, Cumartesi, s. 3.

"Boykot Hakkında," *Şura-yı Ümmet*, No. 107, 27 Zilhicce 1326, 7 Kanunusani 1324, 20 Ocak 1909, Çarşamba, s. 6.

"Boykot İştidad Ediyor," *İkdam*, No. 5224, 16 Zilkade 1326, 27 Teşrinisani 1324, 10 Aralık 1908, Perşembe, s. 3.

"Boykot Meselesi," *Şura-yı Ümmet*, No. 71, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 8.

"Boykot ve Konferans," *Şura-yı Ümmet*, No. 53, 3 Zilkade 1326, 14 Teşrinisani 1324, 27 Kasım 1908, Cuma, s. 5-6.

"Boykot zararları," *İkdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 2-3.

"Boykot," *İkdam*, No. 5194, 15 Şevval 1326, 28 Teşrinievvel 1324, 10 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Boykot," *İkdam*, No. 5203, 24 Şevval 1326, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 3.

"Boykot," *İkdam*, No. 5212, 4 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Cumartesi, s. 1.

"Boykot," *İkdam*, No. 5214, 6 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.

"Boykot," *Ikdam*, No. 5293, 27 Muharrem 1327, 6 Şubat 1324, 19 Şubat 1909, Cuma, s. 3.
"Boykot," *Tanin*, No. 121, 7 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 4.
"Boykotaj Açılmamıştır Devam Edeceğiz," *Aks-ı Sada*, No. 54, 23 Muharrem 1327, 3 Şubat 1324, 16 Ferbruary 1909, Salı, s. 8.
"Boykotaj Azalamaz," *Tanin*, No. 126, 12 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj Cemiyeti Tarafından," *Sabah*, No. 6888, 4 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Cumartesi, s. 3.
"Boykotaj Devam Etıneli," *Serbestî*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 2.
"Boykotaj Hakkında Avusturya Sefirinin Beyanatı," *Şura-yı Ümmet*, No. 53, 3 Zilkade 1326, 14 Teşrinisani 1324, 27 Kasım 1908, Cuma, s. 6.
"Boykotaj Hakkında," *Ittihat ve Terakki*, No. 41, 16 Şevval 1326, 28 Teşrinievvel 1324, 10 Kasım 1908, Salı, s. 4.
"Boykotaj Hakkında," *Ittihat ve Terakki*, No. 43, 18 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908, Perşembe, s. 3.
"Boykotaj Hakkında," *Ittihat ve Terakki*, No. 63, 13 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.
"Boykotaj Hakkında," *Şura-yı Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 21 Teşrinisani 1324, 4 Aralık 1908, Cuma, s. 6.
"Boykotaj Hasebiyle Halkın..." *Şura-yı Ümmet*, No. 72, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 5.
"Boykotaj Hileleri," *Sabah*, No. 6886, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 3.
"Boykotaj Hindistan'a Kadar Yayılıyor," *Şura-yı Ümmet*, No. 54, 4 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Cumartesi, s. 7.
"Boykotaj Kahramanları," *Aks-ı Sada*, No. 51, 14 Muharrem 1327, 24 Kanunusani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 5-6.
"Boykotaj Kaldırılması Hakkında..." *Şura-yı Ümmet*, No. 119, 10 Muharrem 1327, 19 Kanunusani 1324, 1 Şubat 1909, Pazartesi, s. 5.
"Boykotaj Kalkdı mı?" *Sabah*, No. 6955, 13 Muharrem 1327, 23 Kanunusani 1324, 5 Şubat 1909, Cuma, s. 4.
"Boykotaj Kesb-i Hiffet ediyor," *Tanin*, No. 122, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.
"Boykotaj Komisyonu," *Ikdam*, No. 5229, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.
"Boykotaj Muamelesi," *Ittihat ve Terakki*, No. 33, 25 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.
"Boykotaj Münasebetsizlikleri," *Ittihat ve Terakki*, No. 41, 16 Şevval 1326, 28 Teşrinievvel 1324, 10 Kasım 1908, Salı, s. 3.
"Boykotaj Neticeleri," *Ittihat ve Terakki*, No. 50, 27 Şevval 1326, 8 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.
"Boykotaj Tevsi Ediyor," *Ittihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 2.

"Boykotaj ve Ahmed Rıza Bey," *İttihat ve Terakki*, No. 65, 15 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.
"Boykotaj ve Avusturya Şeker Fabrikaları," *Sabah*, No. 6869, 14 Şevval 1326, 28 Teşrinievvel 1324, 9 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.
"Boykotaj ve Avusturya Şeker Ticareti," *Sabah*, No. 6873, 18 Şevval 1326, 31 Teşrinievvel 1324, 13 Kasım 1908, Cuma, s. 4.
"Boykotaj ve Avusturya," *İttihat ve Terakki*, No. 57, 5 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Pazar, s. 2-3.
"Boykotaj ve Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6868, 13 Şevval 1326, 26 Teşrinievvel 1324, 8 Kasım 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj ve Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6876, 21 Şevval 1326, 3 Teşrinisani 1324, 16 Kasım 1908, Pazartesi, s. 4.
"Boykotaj ve Avusturya'nın Vaziyeti," *İttihad*, No. 42, 7 Zilkade 1326, 1 Aralık 1908, 18 Teşrinisani 1324, Salı, s. 3.
"Boykotaj ve Fransa," *Sabah*, No. 6890, 6 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 1.
"Boykotaj ve Fraye Press Gazetesi," *İttihat ve Terakki*, No. 52, 29 Şevval 1326, 10 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.
"Boykotaj ve Fraye Press," *İttihat ve Terakki*, No. 56, 3 Zilkade 1326, 14 Teşrinisani 1324, 27 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.
"Boykotaj ve Freie Presse Gazetesinin Meyûseti," *İttihat ve Terakki*, No. 67, 18 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 2-3.
"Boykotaj ve Gümrükler," *Sabah*, No. 6946, 4 Muharrem 1327, 14 Kanunusani 1324, 27 Ocak 1909, Çarşamba, s. 4.
"Boykotaj ve Kadınlarımız," *Davul*, No. 4, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 13-14.
"Boykotaj ve Kılınclar," *Sabah*, No. 6890, 6 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 1.
"Boykotaj ve Konferans," *İttihat ve Terakki*, No. 55, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 2.
"Boykotaj ve Lloyd Utrişyen," *İkdam*, No. 5269, 3 Muharrem 1327, 13 Kanunusani 1324, 26 Ocak 1909, Salı, s. 2.
"Boykotaj ve Loyd Kumpanyası," *Tanin*, No. 140, 26 Zilkade 1326, 7 Kanunuevvel 1324, 20 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj ve Peşte Ticaret Odası," *İkdam*, No. 5180, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj ve Rus Fabrikaları," *Sabah*, No. 6865, 10 Şevvâl 1326, 23 Teşrinievvel 1324, 5 Kasım 1908, Perşembe, s. 4.
"Boykotaj ve Sara Bernard," *Boşboğaz*, No. 32, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2.
"Boykotaj ve Serpuş-u Millî," *Serbestî*, No. 16, 7 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 1.
"Boykotaj Yapanlara Müjde," *İkdam*, No. 5215, 7 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 3.
"Boykotaj -Zaman-ı İtilaf Yaklaştı mı?" *Tanin*, No. 131, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 3.

"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5180, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 4.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5184, 5 Şevval 1326, 18 Teşrinievvel 1324, 31 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5185, 6 Şevval 1326, 19 Teşrinievvel 1324, 1 Kasım 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5187, 8 Şevval 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908Perşembe, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5197, 18 Şevval 1326, 31 Teşrinievvel 1324, 13 Kasım 1908, Cuma, s. 4.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5199, 20 Şevval 1326, 2 Teşrinisani 1324, 15 Kasım 1908, Pazar, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5202, 23 Şevval 1326, 5 Teşrinisani 1324, 18 Kasım 1908, Çarşamba, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5204, 25 Şevval 1326, 8 Teşrinisani 1324, 20 Kasım 1908, Cuma, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5206, 27 Şevval 1326, 10 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5207, 28 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5208, 29 Şevval 1326, 12 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5210, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5213, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5216, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5217, 9 Zilkade 1326, 20 Teşrinisani 1324, 3 Aralık 1908, Perşembe, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5225, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5227, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 4-5.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5228, 20 Zilkade 1326, 1 Kanunuevvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5233, 25 Zilkade 1326, 6 Kanunuevvel 1324, 19 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5242, 4 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5244, 6 Zilhicce 1326, 17 Kanunuevvel 1324, 30 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5263, 27 Zilhicce 1326, 7 Kanunusani 1324, 20 Ocak 1909, Çarşamba, s. 2.

"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5264, 28 Zilhicce 1326, 8 Kanunusani 1324, 21 Ocak 1909, Perşembe, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5266, 30 Zilhicce 1326, 10 Kanunusani 1324, 23 Ocak 1909, Cumartesi, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5274, 8 Muharrem 1326, 18 Kanunusani 1324, 31 Ocak 1909, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5277, 11 Muharrem 1327, 21 Kanunusani 1324, 3 Şubat 1909, Çarşamba, s. 2.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5279, 13 Muharrem 1327, 23 Kanunusani 1324, 5 Şubat 1909, Cuma, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5286, 20 Muharrem 1327, 30 Kanunusani 1324, 12 Şubat 1909, Cuma, s. 3.
"Boykotaj," *Ikdam*, No. 5295, 29 Muharrem 1327, 8 Şubat 1324, 21 Şubat 1909, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Ittihad*, No. 48, 14 Zilkade 1326, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, Salı, s. 2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 46, 22 Şevval 1326, 3 Teşrinisani 1324, 16 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2-3.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 51, 28 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 54, 1 Zilkade 1326, 12 Teşrinisani 1324, 25 Kasım 1908, Çarşamba, s. 1-2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 55, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 58, 6 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2-3.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 60, 8 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 64, 14 Zilkade 1326, 24 Teşrinisani 1324, 8 Aralık 1908, Salı, s. 2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 66, 16 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 10 Aralık 1908, Perşembe, s. 2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 70, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 72, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 74, 26 Zilkade 1326, 7 Kanunuevvel 1324, 20 Aralık 1908, Pazar, s. 4.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 77, 29 Zilkade 1326, 10 Kanunuevvel 1324, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 81, 5 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 84, 8 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 2.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.

"Boykotaj," *Sabah*, No. 6849, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6857, 30 Ramazan 1326, 13 Teşrinievvel 1324, 26 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6860, 5 Şevvâl 1326, 18 Teşrinievvel 1324, 31 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6863, 8 Şevvâl 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6878, 23 Şevvâl 1326, 5 Teşrinisani 1324, 18 Kasım 1908, Çarşamba, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6888, 4 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Cumartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 1.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6896, 12 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6897, 13 Zilkade 1326, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6900, 16 Zilkade 1326, 27 Teşrinisani 1324, 10 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 2.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6902, 18 Zilkade 1326, 29 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3-4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6904, 20 Zilkade 1326, 1908, 1 Kanunuevvel 1324, 14 Aralık Pazartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6905, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6906, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6907, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6910, 26 Zilkade 1326, 7 Kanunuevvel 1324, 20 Aralık 1908, Pazar, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6915, 1 Zilhicce 1326, 12 Kanunuevvel 1324, 25 Aralık 1908, Cuma, s. 3-4.

"Boykotaj," *Sabah*, No. 6919, 5 Zilhicce 1326, 16 Kanunuevvel 1324, 29 Aralık 1908, Salı, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6923, 9 Zilhicce 1326, 20 Kanunuevvel 1324, 2 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6933, 21 Zilhicce 1326, 1 Kanunusani 1324, 14 Ocak 1909, Perşembe, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6947, 5 Muharrem 1327, 15 Kanunusani 1324, 28 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6952, 10 Muharrem 1327, 20 Kanunusani 1324, 2 Şubat 1909, Salı, s. 1.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6953, 11 Muharrem 1327, 21 Kanunusani 1324, 3 Şubat 1909, Çarşamba, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6956, 14 Muharrem 1327, 24 Kanunusani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6959, 17 Muharrem 1327, 27 Kanunusani 1324, 9 Şubat 1909, Salı, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6967, 25 Muharrem 1327, 4 Şubat 1324, 17 Şubat 1909, Çarşamba, s. 3.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6969, 27 Muharrem 1327, 6 Şubat 1324, 19 Şubat 1909, Cuma, s. 4.
"Boykotaj," *Sabah*, No. 6974, 3 Safer 1327, 11 Şubat 1324, 24 Şubat 1909, Çarşamba, s. 3.
"Boykotaj," *Serbestî*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 4.
"Boykotaj," *Serbestî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.
"Boykotaj," *Serbestî*, No. 8, 28 Şevval 1326, 10 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.
"Boykotaj," *Serbestî*, No. 97, 30 Muharrem 1327, 9 Şubat 1324, 22 Şubat 1909, Pazartesi, s. 1.
"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 113, 3 Muharrem 1327, 13 Kanunusani 1324, 26 Ocak 1909, Salı, s. 2.
"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 121, 12 Muharrem 1327, 21 Kanunusani 1324, 3 Şubat 1909, Çarşamba, s. 8.
"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 48, 28 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 6.
"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 49, 29 Şevval 1326, 10 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Pazartesi, s. 7.
"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 55, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 4.
"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 21 Teşrinisani 1324, 4 Aralık 1908, Cuma, s. 7.
"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 70, 20 Zilkade, 1 Kanunuevvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 7.
"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 98, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunuevvel 1324, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 4.

"Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 98, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunuevvel 1324, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 7.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 108, 24 Şevval 1326, 5 Teşrinisani 1324, 18 Kasım 1908, Çarşamba, s. 3.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 109, 25 Şevval 1326, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 4.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 110, 26 Şevval 1326, 7 Teşrinisani 1324, 20 Kasım 1908, Cuma, s. 3.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 111, 27 Şevval 1326, 8 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 112, 28 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 3.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 119, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 4.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 127, 13 Zilkade 1326, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 129, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Boykotaj," *Tanin*, No. 146, 2 Zilhicce 1326, 13 Kanunuevvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.

"Boykotaj," *Volkan*, No. 1, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 4.

"Boykotaj'dan Loyd Kumpanyasının Zararı," *Sabah*, No. 6937, 25 Zilhicce 1326, 5 Kanunusani 1324, 18 Ocak 1909, Pazartesi, s. 2.

"Boykotaj" *İttihat ve Terakki*, No. 71, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

"Boykotaja Dair," *Şura-yı Ümmet*, No. 48, 28 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 6.

"Boykotaja Devam Ediniz," *Aks-ı Sada*, No. 35, 18 Zilkade 1326, 29 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.

"Boykotaja Karşı Boykotaj," *Sabah*, No. 6987, 16 Safer 1327, 9 March 1909, 24 Şubat 1324, Salı, s. 3.

"Boykotajdan Edilen Zararlar," *İkdam*, No. 5302, 7 Safer 1327, 15 Şubat 1324, 28 Şubat 1909, Pazar, s. 3.

"Boykotajdan Sonra," *Şura-yı Ümmet*, No. 146, 7 Safer 1327, 15 Şubat 1324, 28 Şubat 1909, Pazar, s. 5.

"Boykotaj-Hamallara Teşekkür," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2-3.

"Boykotajı İhlale Tasaddî," *Sabah*, No. 6948, 6 Muharrem 1327, 16 Kanunusani 1324, 29 Ocak 1909, Cuma, s. 3.

"Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6880, 25 Şevval 1326, 7 Teşrinisani 1324, 20 Kasım 1908, Cuma, s. 3-4.

"Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6881, 26 Şevval 1326, 8 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.

"Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6884, 29 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 2-3.

"Boykotajın Avusturya'da Tesiratı," *Sabah*, No. 6886, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 3.
"Boykotajın Bulgaristan'da Tesiri," *Ikdam*, No. 5181, 30 Ramazan 1326, 13 Teşrinievvel 1324, 26 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3.
"Boykotajın Ehemmiyeti," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.
"Boykotajın Hadim-i Hakikileri," *Serbesti*, No. 17, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.
"Boykotajın Hitamı," *Sabah*, No. 6977, 6 Safer 1327, 14 Şubat 1324, 27 Şubat 1909, Cumartesi, s. 2.
"Boykotajın Mucib Olduğu Hasarlar," *Şura-yı Ümmet*, No. 40, 20 Şevval 1326, 1 Teşrinisani 1324, 14 Kasım 1908, Cumartesi, s. 4.
"Boykotajın Netayici," *Ittihad*, No. 40, 4 Zilkade 1326, 28 Kasım 1908, 15 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 4.
"Boykotajın Ref'i," *Volkan*, No. 58, 6 Safer 1327, 27 Şubat 1909, 14 Şubat 1324, Cumartesi, s. 4.
"Boykotajın Refi," *Ikdam*, No. 5300, 5 Safer 1327, 13 Şubat 1324, 26 Şubat 1909, Cuma, s. 3.
"Boykotajın Refi," *Ikdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 14 Şubat 1324, 27 Şubat 1909, Cumartesi, s. 1.
"Boykotajın Tesiratı," *Ikdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 14 Şubat 1324, 27 Şubat 1909, Cumartesi, s. 3.
"Boykotajın Tesiri," *Şura-yı Ümmet*, No. 73, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 6.
"Boykotun Hitamı," *Ikdam*, No. 5280, 14 Muharrem 1327, 24 Kanunusani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 3.
"Boykotun Ref'i İçun Fransa'nın muavenetine Müracaat," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2-3.
"Boykotun Tevsi," *Şura-yı Ümmet*, No. 59, 9 Zilkade 1326, 20 Teşrinisani 1324, 3 Aralık 1908, Perşembe, s. 7.
"Bu Kere Şehrimizde..." *Ittihad*, No. 25, 16 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2.
"Bugünkü Bulgar Ordusu Hakkında Malumat-ı Esasiye," *Millet*, No. 67, 14 Ramazan 1326, 27 Eylül 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.
"Bugünkü Miting," *Ikdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 30 Eylül 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 3.
"Bulgar Boykotu," *Ikdam*, No. 5259, 23 Zilhicce 1326, 3 Kanunusani 1324, 16 Ocak 1909, Cumartesi, s. 4.
"Bulgar Boykotu," *Ikdam*, No. 5267, 1 Muharrem 1327, 11 Kanunusani 1324, 24 Ocak 1909, Pazar, s. 1.
"Bulgar Istikrazı," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.
"Bulgar Kardeşler," *Davul*, No. 1, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, s. 6.
"Bulgar Memurlar Müslümanlara Ne Yapıyorlar?", *Ikdam*, No. 5254, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunuevvel 1324, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 3.

"Bulgar Seyr-i Sefain Kumpanyasına..." *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.

"Bulgar Tüccarı," *İkdam*, No. 5245, 7 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 3.

"Bulgar Vapur Kumpanyası," *Millet*, No. 74, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 2.

"Bulgar Vapur Şirketi," *İkdam*, No. 5257, 21 Zilhicce 1326, 1 Kanunusani 1324, 14 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.

"Bulgar Vapurları," *Sabah*, No. 6841, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.

"Bulgar Vapurları," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, [10 Ekim 1908], Cumartesi, s. 5.

"Bulgaristan Alt mı Edilsin?" *İkdam*, No. 5161, 10 Ramazan 1326, 23 Eylûl 1324, 6 Ekim 1908, Salı, s. 2.

"Bulgaristan Hadisesi, Dün Gece Alınan Son Havadis, Prens Ferdinand'ın Telgrafı," *Sabah*, No. 6837, 10 Ramazan 1326, 23 Eylûl 1324, 6 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Bulgaristan İstiklali ve Bosna Hersek İlhakının Vilayete Tesiratı, Osmanlı *Milleti*nin Avrupa'ya Protestosu," *İkdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 132412 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3-4.

"Bulgaristan İstiklali ve Netayici," *İkdam*, No. 5161, 10 Ramazan 1326, 23 Eylûl 1324, 6 Ekim 1908, Salı, s. 2-3.

"Bulgaristan Meselesi Nasıl Hal Olunacak?" *İkdam*, No. 5277, 10 Muharrem 1326, 20 Kanunusani 1324, 2 Şubat 1909, Salı, s. 1.

"Bulgaristan Müslümanları," *İkdam*, No. 5211, 3 Zilkade 1326, 14 Teşrinisani 1324, 27 Kasım 1908, Cuma, s. 2.

"Bulgaristan Müslümanlarına Hakaret," *Şura-yı Ümmet*, No. 72, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 5

"Bulgaristan Müslümanlarına Tecavüzat," *İttihad*, No. 29, 21 Şevval 1326, 15 Kasım 1908, 2 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3.

"Bulgaristan Niçin Harb Etmedi," *Tanin*, No. 95, 10 Şevval 1326, 23 Teşrinievvel 1324, 5 Kasım 1908, Perşembe, s. 1-2.

"Bulgaristan Tehdidi," *Tanin*, No. 145, 1 Zilhicce 1326, 12 Kanunuevvel 1324, 25 Aralık 1908, Cuma, s. 1-2.

"Bulgaristan ve Türkiye," *İkdam*, No. 5244, 6 Zilhicce 1326, 17 Kanunuevvel 1324, 30 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

"Bulgaristan'a İhraç Olunan..." *Serbesti*, No. 2, 22 Şevval 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 2

"Bulgaristan'da Boykotaj," *İkdam*, No. 5183, 4 Şevval 1326, 17 Teşrinievvel 1324, 30 Ekim 1908, Cuma, s. 3.

"Bulgaristan'da Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 62, 12 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 3.

"Bulgaristan'da Buhran-ı Mali," *Millet*, No. 81, 28 Ramazan 1326, 11 Teşrinievvel 1324, 24 Ekim 1908, Cumartesi, s. 1.

"Bulgaristan'da Mezalim," *Şura-yı Ümmet*, No. 114, 4 Muharrem 1327, 14 Kanunusani 1324, 27 Ocak 1909, Çarşamba, s. 4.

"Bulgaristan'da Rum Aleyhtarlığı," *Ikdam*, No. 5238, 30 Zilkade 1326, 11 Kanunuevvel 1324, 24 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Bulgaristan'da Tazminat," *Tanin*, No. 91, 6 Şevval 1326, 19 Teşrinievvel 1324, 1 Kasım 1908, Pazar, s. 1.
"Bulgaristan'ın İdaresi," *Tanin*, No. 59, 28 Şaban 1326, 10 Eylûl 1324, [23 Eylûl 1908], Çarşamba, s. 6-7.
"Bulgaristan'ın İlan-ı Istiklali," *Tanin*, No. 67, 10 Ramazan 1326, 23 Eylûl 1324, [6 Ekim 1908], Salı, s. 1.
"Bulgaristan'ın İstiklali Kabul Ediliyor," *Ikdam*, No. 5296, 1 Safer 1327, 9 Şubat 1324, 22 Şubat 1909, Pazartesi, s. 1.
"Bulgaristan'ın İstiklali," *Tanin*, No. 62, 5 Ramazan 1326, 18 Eylûl 1324, [1 Ekim 1908], Perşembe, s. 2-3.
"Bulgaristan'ın Notası," *Ikdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylûl 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.
"Bulgaristan'ın Tasdik-i Istiklali," *Ikdam*, No. 5297, 2 Safer 1327, 10 Şubat 1324, 23 Şubat 1909, Salı, s. 1.
"Bulgaristan'ın Tasdik-i Istiklali," *Ikdam*, No. 5298, 3 Safer 1327, 11 Şubat 1324, 24 Şubat 1909, Çarşamba, s. 1.
"Bulgaristan'ın Tavizi ve Rus Teklifi," *Ikdam*, No. 5285, 19 Muharrem 1327, 29 Kanunusani 1324, 11 Şubat 1909, Perşembe, s. 1.
"Bulgaristan'ın Tedarikatı Harbiyesi," *Sabah*, No. 6941, 29 Zilhicce 1326, 9 Kanunusani 1324, 22 Ocak 1909, Cuma, s. 3.
"Bulgaristan'la Ticaret Mukavelenamesi," *Sabah*, No. 6868, 13 Şevval 1326, 26 Teşrinievvel 1324, 8 Kasım 1908, Pazar, s. 2.
"Bulgaristanın Son Ümidi," *Şura-yı Ümmet*, No. 95, 15 Zilhicce 1326, 26 Kanunuevvel 1324, 8 Ocak 1909, Cuma, s. 7.
"Bulgarlar ve Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 157, 18 Safer 1327, 26 Şubat 1324, 11 March 1909, Perşembe, s. 3.
"Bulgarlar," *Aks-ı Sada*, No. 33, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 4.
"Bulgarların Şikâyeti," *Ikdam*, No. 5233, 25 Zilkade 1326, 6 Kanunuevvel 1324, 19 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.
"Bundan Böyle Avusturya...," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Bursa'da Heyecan," *Tanin*, No. 68, 11 Ramazan 1326, 24 Eylûl 1324, [7 Ekim 1908], Çarşamba, s. 7-8.
"Bursadaki Bosnalılardan Alınan Telgrafnamenin Suretidir:" *Ikdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908, Perşembe, s. 2.
"Cemal ve Nazım Beylerin Beyanatı," *Millet*, No. 73, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.
"Cemiyetin İtirazı," *Ikdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3.
"Cemiyetin İtirazı," *İttihat ve Terakki*, No. 28, 13 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, 8 Ekim 1908, Cumartesi, s. 1.
"Cidde'de Boykotaj," *Serbestt*, No. 3, 23 Şevval 1326, 5 Teşrinisani 1324, 18 Kasım 1908, Çarşamba, s. 2.

"Cumartesi Günü Sultan Ahmed Meydanı..." *Ikdam*, No. 5251, 15 Zilhicce 1326, 26 Kanunuevvel 1324, 8 Ocak 1909, Cuma, s. 2.

"Çin'de İngiliz Emtiasına Karşı Boykotaj," *Tanin*, No. 131, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 2.

"Davet- Matbuat," *Serbestî*, No. 81, 14 Muharrem 1327, 24 Kanunusani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 1.

"*Davul*," *Davul*, No. 7, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 14.

"Den eine mikra," *Amaltheia*, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 2.

"Dersaadet Gümrüğü Hamallarından Alınan Varaka," *Serbestî*, No. 96, 29 Muharrem 1327, 8 Şubat 1324, 21 Şubat 1909, Pazar, s. 3.

"Dersaadet'den (Tan) Gazetesine...," *İttihat ve Terakki*, No. 76, 28 Zilkade 1326, 9 Kanunuevvel 1324, 22 Aralık 1908, Salı, s. 3.

"Devlet-i Aliye – Avusturya Münasebeti," *Sabah*, No. 6899, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Devlet-i Aliye – Bulgaristan," *Anadolu*, No. 10, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 1.

"Devlet-i Aliye – Bulgaristan," *Anadolu*, No. 42, 13 Muharrem 1327, 23 Kanunusani 1324, 5 Şubat 1909, Cuma, s. 1.

"Devlet-i Aliye – Bulgaristan," *Ikdam*, No. 5156, 5 Ramazan 1326, 18 Eylûl 1324, 1 Ekim 1908, Perşembe, s. 1.

"Devlet-i Aliye Avusturya-Protokolün Sureti," *Sabah*, No. 6980, 9 Safer 1327, 17 Şubat 1324, 2 March 1909, Salı, s. 3.

"Devlet-i Aliye ve Bulgaristan Müzakeratı," *Anadolu*, No. 18, 16 Şevval 1326, 29 Teşrinievvel 1324, 11 Kasım 1908, Çarşamba, s. 1.

"Devlet-i Aliye-Avusturya Müzakeratı," *Ikdam*, No. 5233, 25 Zilkade 1326, 6 Kanunuevvel 1324, 19 Aralık 1908, Cumartesi, s. 2.

"Devlet-i Aliyenin Bosna Hersek İlhakına Karşı Avusturya'ya Verdiği Protestoname," *Tanin*, No. 72, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, [11 Ekim 1908], Pazar, s. 1-2.

"Devlet-i Aliyenin İstiklal-i Ticariyesi," *Ikdam*, No. 5234, 26 Zilkade 1326, 7 Kanunuevvel 1324, 20 Aralık 1908, Pazar, s. 3.

"Devlet-i Aliyenin İstiklal-i Ticariyesi," *Ikdam*, No. 5250, 14 Zilhicce 1326, 25 Kanunuevvel 1324, 7 Ocak 1909, Perşembe, s. 2.

"Devlet-i Osmaniye Avusturya Müzakeratı," *Ikdam*, No. 5239, 1 Zilhicce 1326, 12 Kanunuevvel 1324, 25 Aralık 1908, Cuma, s. 3.

"Devlet-i Osmaniye Bulgaristan Müzakeratı," *Ikdam*, No. 5239, 1 Zilhicce 1326, 12 Kanunuevvel 1324, 25 Aralık 1908, Cuma, s. 3.

"Devlet-i Osmaniye ve Avusturya Münasebeti," *Sabah*, No. 6906, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1-2.

"Devlet-i Osmaniye ve Avusturya," *Ikdam*, No. 5228, 20 Zilkade 1326, 1 Kanunuevvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.

"Devlet-i Osmaniye ve Avusturya," *Sabah*, No. 6889, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 1-2.

"Devlet-i Osmaniye-Avusturya ve Boykotaj," *Sabah*, No. 6885, 1 Zilkade 1326, 12 Teşrinisani 1324, 25 Kasım 1908, Çarşamba, s. 3.

"Devlet-i Osmaniye-Bulgaristan," *İttihat ve Terakki*, No. 28, 13 Ramazan 1326, 25 Eylül 1324, 8 Ekim 1908, Cumartesi, s. 1.
"Diadilosis Lemvuhon," *Amaltheia*, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 3.
"Dün (Avusturya Mallarını Almayalım) Sürnamesiyle...," *Sabah*, No. 6842, 15 Ramazan 1326, 28 Eylül 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3-4.
"Dün Bazı Devair-i...," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Dün Boykotaj Sendikası...," *Sabah*, No. 6977, 6 Safer 1327, 14 Şubat 1324, 27 Şubat 1909, Cumartesi, s. 2.
"Dün Geceki Nümayişler," *Tanin*, No. 68, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, [7 Ekim 1908], Çarşamba, s. 7.
"Dünkü Cesim İctima," *Tanin*, No. 75, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, [14 Ekim 1908], Çarşamba, s. 8.
"Dünkü İctima-i Umumi," *İttihat ve Terakki*, No. 29, 14 Ramazan 1326, 26 Eylül 1324, 9 Ekim 1908, Pazar, s. 3-4.
"Dünkü İctima-i Umumi," *Sabah*, No. 6845, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 3-4.
"Dünkü İstima-i Umumi," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.
"Dünkü Miting," *İkdam*, No. 5253, 17 Zilhicce 1326, 28 Kanunuevvel 1324, 10 Ocak 1909, Pazar, s. 2-3.
"Dünkü Miting," *Sabah*, No. 6929, 17 Zilhicce 1326, 28 Kanunuevvel 1324, 10 Ocak 1909, Pazar, s. 2-3.
"Dünkü Miting," *Serbesti*, No. 54, 17 Zilhicce 1326, 28 Kanunuevvel 1324, 10 Ocak 1909, Pazar, s. 4.
"Dünkü Nümayiş," *İkdam*, No. 5163, 12 Ramazan 1326, 25 Eylül 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.
"Dünkü Nümayiş," *İttihad*, No. 3, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, Pazar, s. 1.
"Dünkü Şaiya," *Sabah*, No. 6926, 14 Zilhicce 1326, 25 Kanunuevvel 1324, 7 Ocak 1909, Perşembe, s. 3.
"Ecnebi Postahaneler," *İttihat ve Terakki*, No. 69, 20 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.
"Ecnebi Postahaneleri," *İttihat ve Terakki*, No. 61, 9 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 3 Aralık 1908, Perşembe, s. 1.
"Ecnebi Sermayeleri 2," *Sabah*, No. 6846, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 1.
"Efkar-ı Umumiye," *İttihad*, No. 9, 23 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1.
"Efkar-i Umumiye ve Mesele-i Hazıra-i Siyasiye," *İkdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylül 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 1.
"Emborikos Apokleismos," *Amaltheia*, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 3.
"Enzar-ı Dikkate," *Anadolu*, No. 18, 16 Şevval 1326, 29 Teşrinievvel 1324, 11 Kasım 1908, Çarşamba, s. 3.
"Erbab-ı Hamiyetin Nazar-ı Dikkatine," *Sabah*, No. 6886, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 3.

"Ermeni Hamallarının Avdeti," *Ikdam*, No. 5194, 15 Şevval 1326, 28 Teşrinievvel 1324, 10 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Eski Avusturya Politikası," *Ikdam*, No. 5234, 26 Zilkade 1326, 7 Kanunuevvel 1324, 20 Aralık 1908, Pazar, s. 3.

"Evvelce Hamalların Muteaddit," *Volkan*, No. 25, 3 Muharrem 1324, 25 Kanunusani 1909, 12 Kanunusani 1324, Pazartesi, s. 4.

"Evvelce Yazdığımız vechle...", *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, [13 Ekim 1908], Salı, s. 8.

"Evvelden Beru *Millet*-i...," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.

"Evvelki Akşamki Nümayişler," *Millet*, No. 65, 12 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Evvelki Geceki Nümayişler," *Tanin*, No. 69, 12 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, [8 Ekim 1908], Perşembe, s. 6-7.

"Evvelki Gün Beyrut Limanında..." *Ikdam*, No. 5173, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908Pazar, s. 3.

"Evvelki Günkü Nümayiş," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, [13 Ekim 1908], Salı, s. 8.

"Ey Hamiyyetli Osmanlılar," *Bağçe*, No. 12, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, on back cover.

"Fatih Ders-i Amleri Efendiler Tarafından Varid Olmuşdur:" *Ikdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 2-3.

"Fena Haberler," *Tanin*, No. 97, 12 Şevval 1326, 25 Teşrinievvel 1324, 7 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.

"Ferah Tiyatrosunda Evvelki Akşamki Konferans," *Serbestî*, No. 109, 13 Safer 1327, 21 Şubat 1324, 6 March 1909, Cumartesi, s. 1.

"Fes Fabrikası," *İttihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"Fes Fabrikası," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Fesciler," *Ikdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Fesciler," *Sabah*, No. 6846, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Fes-Kalpak Meselesi," *İttihat ve Terakki*, No. 71, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

"Fes-Kalpak," *Boşboğaz*, No. 36, 1 Kanunuevvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2-3.

"Fes-Kalpak," *Şura-yı Ümmet*, No. 69, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 3-4.

"Fesler Hakkında – İzmir'de Nümayiş," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 2.

"Fesler ve Kalpaklar," *İttihat ve Terakki*, No. 70, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.

"Fesler. Arakıyyeler," *Ikdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3.

"Filibede Neşr Olunan Balkan Gazetesinden: Boykot Bahalı Geldi Galiba!..." *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 4.

"Frankfurter Çaytung Gazetesinden:" *Ittihat ve Terakki*, No. 65, 15 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.

"Galata'da..." *Ikdam*, No. 5242, 4 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.

"Garib Efsaneler," *Şura-yı Ümmet*, No. 95, 15 Zilhicce 1326, 26 Kanunuevvel 1324, 8 Ocak 1909, Cuma, s. 1.

"Gave Refikimiz Tarafından Gönderilen Varakadır," *Ittihad*, No. 73, 19 Zilhicce 1326, 12 Ocak 1909, 30 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 4.

"Gâve," *Gâve*, No. 1, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.

"Gâve," *Gâve*, No. 3, 5 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 2.

"Gâve," *Gâve*, No. 3, 5 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 3.

"Gâve," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 4.

"Gâve," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 1.

"Gâve'nin Bombaları – Vilayet Polis Müdüriyeti Vekaletine," *Gâve*, No. 3, 5 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.

"Gâve'nin Umum Hür Osmanlılar Padişahı Sultan Hamid Hazretlerine Çektiği Telgrafname," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 4.

"Gazetelerden Bulgar Meselesi," *Serbesti*, No. 125, 29 Safer 1327, 9 Mart 1324, 22 March 1909, Pazartesi, s. 3.

"Gazetelere Feslerin...," *Millet*, No. 79, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, 22 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.

"Gece İçtimaları," *Sabah*, No. 6839, 12 Ramazan 1326, 25 Eylul 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Geçenlerde Kadıköy Gençler Cemiyet-i Hayriyesi..." *Millet*, No. 78, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, 21 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Girid Ahali-i Müslimesi," *Ikdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 29 Eylül 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 2.

"Gümrük Hamalları," *Ikdam*, No. 5194, 15 Şevval 1326, 28 Teşrinievvel 1324, 10 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Gümrük Hamalları," *Ikdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 2.

"Gümrük hamalları," *Sabah*, No. 6902, 18 Zilkade 1326, 29 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3-4.

"Gümrük Hamallarının Boykotaja..." *Şura-yı Ümmet*, No. 95, 15 Zilhicce 1326, 26 Kanunuevvel 1324, 8 Ocak 1909, Cuma, s. 5.

"Gümrük Resmi," *Sabah*, No. 6923, 9 Zilhicce 1326, 20 Kanunuevvel 1324, 2 Ocak 1909, Cumartesi, s. 1.

"Gümrükden Avusturya Malı Diye Geri Çevirdiler Benim Ne Kabahatim Var," *Musavver Muhit*, No. 1, 10 Şevval 1326, 23 Teşrinievvel 1324, 5 Kasım 1908, Perşembe, s. 14.

"Gümülcine Ahalisi Avusturya...," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Hademin Maarif Cemiyeti," *Ittihat ve Terakki*, No. 70, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.

"Haftalık Notlar, Harici," *Bağçe*, No. 21, 9 Kanunevvel 1324, 22 Aralık 1908, Salı, s. 2.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 13, 1 Şevval 1326, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, s. 1-2.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 14, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 1-2.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 15, 28 Teşrinievvel 1324, 10 Kasım 1908, Salı, s. 1-2.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 16, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 2.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 18, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 2.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 22, 16 Kanunuevvel 1324, 29 Aralık 1908, Salı, s. 14-16.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 23, 21 Kanunuevvel 1324, 3 Ocak 1909, Pazar, s. 1-2.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 24, 30 Kanunuevvel 1324, 12 Ocak 1909, Salı, s. 1-2.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 25, 6 Kanunusani 1324, 19 Ocak 1909, Salı, s. 1-3.

"Haftalık Notlar," *Bağçe*, No. 26, 13 Kanunusani 1324, 26 Ocak 1909, Salı, s. 2.

"Hakiki Boykot," *Ikdam*, No. 5220, 12 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 2.

"Hakiki Boykot," *Ikdam*, No. 5223, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Haksız Bir Tecavüz," *Ikdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 30 Eylül 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"Hala Avusturya Şekeri Gelecek mi?" *Ittihad*, No. 20, 10 Şevval 1326, 4 Kasım 1908, 22 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 1-2.

"Hala Devam Edecek mi?" *Serbesti*, No. 45, 6 Zilhicce 1326, 17 Kanunuevvel 1324, 30 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.

"Halkımızın Nazarı Dikkatine," *Musavver Geveze*, No. 62, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 1.

"Halkın Avusturya Postahanelerine...," *Şura-yı Ümmet*, No. 51, 1 Zilkade 1326, 12 Teşrinisani 1324, 25 Kasım 1908, Çarşamba, s. 7.

"Hamallar," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 3.

"Hamallara ve Mavnacılara Teşekkür," *Sabah*, No. 6895, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.

"Hamalların Boykotajı," *Serbesti*, No. 123, 27 Safer 1327, 7 Mart 1324, 20 March 1909, Cumartesi, s. 3.

"Hamalların Gavgası," *Sabah*, No. 6984, 13 Safer 1327, 21 Şubat 1324, 6 March 1909, Cumartesi, s. 3.

"Hamalların Talebi," *Ittihad*, No. 87, 6 Muharrem 1327, 28 Ocak 1909, 15 Kanunusani 1324, Perşembe, s. 4.

"Hamiyetli Hanımlarımıza," *Ittihad*, No. 55, 22 Zilkade 1326, 16 Aralık 1908, 3 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 1-2.
"Hamiyetsizlikle Para Kazanmak," *Sabah*, No. 6935, 23 Zilhicce 1326, 3 Kanunusani 1324, 16 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.
"Hamiyyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 2.
"Hamiyyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 59, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 2.
"Hamiyyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 60, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 2.
"Hamiyyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 61, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.
"Hamiyyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 62, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 1.
"Hamiyyetli Vatandaşlarımızdan Ricamız," *Musavver Geveze*, No. 63, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 2.
"Hararetli Bir Teşyî," *Sabah*, No. 6903, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Harb Korkuları," *Ikdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3.
"Harb Olacak mı?" *Serbestî*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 3.
"Harbe Ramak Kalmış İmiş," *Tanin*, No. 84, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, [23 Ekim 1908], Cuma, s. 1.
"Harb-ı İktisadi. Avusturya Macaristan Emtiası," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 1.
"Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 74, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 2.
"Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 76, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrinievvel 1324, 19 Ekim 1908, Pazartesi, s. 4.
"Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 79, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, 22 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.
"Harb-i İktisadi," *Millet*, No. 80, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.
"Harici Politikamız," *Sabah*, No. 6953, 11 Muharrem 1327, 21 Kanunusani 1324, 3 Şubat 1909, Çarşamba, s. 1.
"Hariciye Nazırı ile Mülakat," *Ikdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylûl 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.
"Hariciye Nazırı Tevfik Paşanın İfadatı," *Tanin*, No. 86, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, [25 Ekim 1908], Pazar, s. 3.
"Harita," *Millet*, No. 67, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 1.
"Havadis –Ahenk Refikimizden," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 3.
"Hereke Fabrikası Muamelatı," *Ittihad*, No. 18, 8 Şevval 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 4.

"Hereke Fabrikası Mûdûr-i Mesulûne," *Ittihad*, No. 14, 29 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 4.

"Hereke Fabrikası," *Ikdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Hilekar Komisyoncular," *Aks-ı Sada*, No. 30, 29 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Salı, s. 4.

"Hindistan Müslümanları," *Ittihat ve Terakki*, No. 32, 23 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 2.

"Hindistan Müslümanları," *Ittihat ve Terakki*, No. 36, 4 Şevval 1326, 16 Teşrinievvel 1324, 29 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Hindistan'da Boykotaj," *Ikdam*, No. 5258, 22 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 4.

"Hindistan'da Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 55, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 1.

"Hindistan'da Boykotaj," *Serbestî*, No. 20, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 4.

"Hindistan'da Kadınlar Içtimaı," *Davul*, No. 2, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 10-15.

"Hükûmet-i Osmaniye Bulgaristan İhtilafı," *Ikdam*, No. 5214, 6 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 1.

"——i Hamiyete Bir Saha-i Vesaid," *Anadolu*, No. 25, 13 Zilkade 1326, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.

"Içtima," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"İçtima-i Umumi," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, [13 Ekim 1908], Salı, s. 8.

"Idare-i Mahsuseye Boykotaj," *Sabah*, No. 6966, 24 Muharrem 1327, 3 Şubat 1324, 16 Şubat 1909, Salı, s. 4.

"İhtar," *Şura-yı Ümmet*, No. 157, 18 Safer 1327, 26 Şubat 1324, 11 March 1909, Perşembe, s. 1.

"*Ikdam* Gazetesinin..." *Anadolu*, No. 15, 6 Şevval 1326, 19 Teşrinievvel 1324, 1 Kasım 1908, Pazar, s. 1.

"*Ikdam*'a Ufak Bir Cevab," *Musavver Geveze*, No. 58, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 7.

"*Ikdam*a bir Mukabele-i Zaruriye," *Sabah*, No. 6853, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, 22 Ekim 1908, Perşembe, s. 3-4.

"Iki Kişi Arasında," *Musavver Geveze*, No. 57, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, 10 Ekim 1908, Cumartesi, s. 6.

"İki Mühim Vesika-i Diplomatikiye," *Tanin*, No. 146, 2 Zilhicce 1326, 13 Kanunuevvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 2.

"Ilan- Ibrahim Karakaş," *Millet*, No. 71, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Ilan," *Millet*, No. 82, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 4.

"Ilan. Hereke Fabrika-i Hümayunu Fesleri," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 4.

"Ilan. Hereke Fabrika-i Hümayunu Fesleri," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, Pazartesi, s. 4.
"Ilanatlar," *Tanin*, No. 84, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, [23 Ekim 1908], Cuma, s. 8.
"Ilanatlar," *Tanin*, No. 86, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, [25 Ekim 1908], Pazar, s. 8.
"Ilan-ı Mühim, Hereke Fabrikası Fesleri," *Serbestî*, No. 119, 23 Safer 1327, 3 Mart 1324, 16 March 1909, Salı, s. 4.
"Ilanlar," *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, [22 Ekim 1908], Perşembe, s. 8.
"Imzaları Mahfuz Olmak Üzere Aldığımız Varakadır," *Ittihat ve Terakki*, No. 32, 23 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 3.
"Ingilizler Avusturya Malı Almıyorlar," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 2.
"Ingiltere Hariciye Nezareti ve Boykotaj," *Ikdam*, No. 5220, 12 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 2.
"Intibah," *Anadolu*, No. 21, 28 Şevval 1326, 10 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Pazartesi, s. 1.
"Iskenderun'da Boykotaj," *Tanin*, No. 139, 25 Zilkade 1326, 6 Kanunuevvel 1324, 19 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.
"Islâmlar ve Bulgaristan," *Sabah*, No. 6918, 4 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3
"Islâmların Protestosu," *Ittihad*, No. 64, 3 Zilhicce 1326, 27 Aralık 1908, 14 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 4.
"Istanbul – *Sadrazam* Avusturya..." *Gâve*, No. 1, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Istanbul Gazetesi Boykotajdan," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.
"Istanbul limanı," *Şura-yı Ümmet*, No. 154, 15 Safer 1327, 23 Şubat 1324, 8 March 1909, Pazartesi, s. 3-4.
"Istanbul'da Boykotaj," *Ikdam*, No. 5222, 14 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 8 Aralık 1908, Salı, s. 3.
"Istanbul'da Bulunan Sırblılar," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 2.
"Istanbul'da Miting," *Ittihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.
"Istanbul'dan Frankfurter Zeitung Gazetesine Yazılıyor," *Ittihat ve Terakki*, No. 67, 18 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.
"Istikbal Için," *Tanin*, No. 86, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, [25 Ekim 1908], Pazar, s. 3.
"Işin Içinde Hile Var," *Aks-ı Sada*, No. 30, 29 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1909, Salı, s. 4.
"Işkodra Tacirlerinin Hamiyeti," *Ittihat ve Terakki*, No. 62, 12 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 2.
"Italya'da Avusturya Aleyhinde Nümayişler," *Tanin*, No. 122, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

"İtalya'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.
"İtilaf Protokolü," *İkdam*, No. 5293, 27 Muharrem 1327, 6 Şubat 1324, 19 Şubat 1909, Cuma, s. 3.
"İtilaf ve Mukataa," *Şura-yı Ümmet*, No. 70, 20 Zilkade, 1 Kanunuevvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 7.
"İttihad Gazetesi İdarehanesine Müdüriyet-i Aliyesine," *İttihad*, No. 71, 16 Zilhicce 1326, 9 Ocak 1909, 27 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 3.
"İttihad Gazetesi İdarehanesine," *İttihad*, No. 68, 8 Zilhicce 1326, 1 Ocak 1909, 19 Kanunuevvel 1324, Cuma, s. 4.
"İttihadda Devam ve Israr," *İkdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 3.
"İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden İttihad Gazetesine," *İttihad*, No. 66, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2-3.
"İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden," *İttihad*, No. 54, 21 Zilkade 1326, 15 Aralık 1908, 2 Kanunuevvel 1324, Salı, s. 3.
"İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden," *İttihad*, No. 66, 6 Zilhicce 1326, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 2-3.
"İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden," *İttihad*, No. 74, 20 Zilhicce 1326, 13 Ocak 1909, 31 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 4.
"İzmir Boykotaj Cemiyetinden Bu Kere Neşr Edilen Beyanname Suretidir," *Gâve*, No. 1, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"İzmir Limanına Gelen Bulgar Vapuru," *Tanin*, No. 80, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrinievvel 1324, [19 Ekim 1908], Pazartesi, s. 7-8.
"İzmir, Selanik ve Kavala...," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.
"İzmir'de Bir Nümayiş," *Tanin*, No. 92, 7 Şevval 1326, 20 Teşrinievvel 1324, 2 Kasım 1908, Pazartesi, s. 4.
"İzmir'de Boykotaj Cemiyetinin..." *Anadolu*, No. 31, 4 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 1.
"İzmir'de Boykotaj," *Serbesti*, No. 27, 18 Zilkade 1326, 29 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 4.
"İzmir'de Çıkan İttihad Gazetesi..." *İttihat ve Terakki*, No. 67, 18 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.
"İzmir'de İslâm ve Rum...," *İkdam*, No. 5225, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 3.
"İzmir'de Nümayişler," *Sabah*, No. 6862, 7 Şevvâl 1326, 20 Teşrinievvel 1324, 2 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.
"Kadıköy Gençler Kulübü," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.
"Kadıköy Vapurlarına Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 134, 25 Muharrem 1327, 3 Şubat 1324, 16 Şubat 1909, Salı, s. 6.
"Kalkandelen Ahalisinin umumen...," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.
"Kalpak Giymek Mecburi Değildir?" *İkdam*, No. 5230, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Kalpak Iksası," *Şura-yı Ümmet*, No. 72, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 4.

"Kalpak," *Ikdam*, No. 5228, 20 Zilkade 1326, 1 Kanunuevvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.

"Kalpak," *Şura-yı Ümmet*, No. 77, 27 Zilkade 1326, 8 Kanunuevvel 1324, 21 Aralık 1908, Pazartesi, s. 4.

"Kamil Paşa ve Bosna Hersek," *Serbestt*, No. 64, 27 Zilhicce 1326, 7 Kanunusani 1324, 20 Ocak 1909, Çarşamba, s. 1.

"Kamil Paşa ve Pallavicini," *Tanin*, No. 143, 29 Zilkade 1326, 10 Kanunuevvel 1324, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"Karahisar'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6873, 18 Şevvâl 1326, 31 Teşrinievvel 1324, 13 Kasım 1908, Cuma, s. 4.

"Karamanlı Koçu Namında Birisi," *Ikdam*, No. 5164, 13 Ramazan 1326, 26 Eylûl 1324, 9 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Karlman Mağazası Hakkında Bir Iki Sôz," *Tanin*, No. 82, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, [21 Ekim 1908], Çarşamba, s. 8.

"Karlman Mağazası Hakkında Bir Iki Sôz," *Tanin*, No. 83, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, [22 Ekim 1908], Perşembe, s. 8.

"Karlman Mağazası," *Tanin*, No. 76, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, [15 Ekim 1908], Perşembe, s. 8.

"Kastamonu Tacirlerinin Istanbul'daki...," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Katargisis ton Grammon Lloyd," *Amaltheia*, 3 Kasım 1908, Salı, s. 2.

"Kavala Hadisesi," *Sabah*, No. 6884, 29 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Kavala'da," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 3.

"Kayıkçı Esnafı," *Ikdam*, No. 5176, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, 21 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Keçe Kûlah Sima-i...," *Sabah*, No. 6843, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3.

"Kezlik Avusturya Mallarını..." *Şura-yı Ümmet*, No. 72, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 5.

"Kırkdokuz Imza ile Aldığımız Varakadır," *Ittihad*, No. 61, 30 Zilkade 1326, 24 Aralık 1908, 11 Kanunuevvel 1324, Perşembe, s. 2.

"Kırşehir'den Matbuamıza keşide...," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Kısm-ı Muhavere," *Gâve*, No. 1, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, Perşembe, s. 2-3.

"Kirmasti'de Miting," *Ikdam*, No. 5288, 22 Muharrem 1327, 1 Şubat 1324, 14 Şubat 1909, Pazar, s. 4.

"Klonaridis Birahanesi," *Ittihad*, No. 15, 30 Ramazan 1326, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 4.

"Konya Ahali-i Muhteremesine," *Anadolu*, No. 46, 27 Muharrem 1327, 6 Şubat 1324, 19 Şubat 1909, Cuma, s. 1.

"Konya Bankalarımız," *Anadolu*, No. 20, 24 Şevval 1326, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 2-3.
"Konya Bankalarında," *Anadolu*, No. 20, 24 Şevval 1326, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 4.
"Konya Belediye Dairesine," *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 2.
"Konya Makaronya Fabrikası," *Anadolu*, No. 19, 21 Şevval 1326, 3 Teşrinisani 1324, 16 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.
"Konya Mekteb-i Sanayi Komisyonundan Varid Olan Beyannamesidir," *Anadolu*, No. 35, 21 Zilhicce 1326, 1 Kanunusani 1324, 14 Ocak 1909, Pazartesi, s. 2-3.
"Konya Uyan!" *Anadolu*, No. 35, 21 Zilhicce 1326, 1 Kanunusani 1324, 14 Ocak 1909, Pazartesi, s. 4.
"Konya'da Mebus İntihabı," *Anadolu*, No. 15, 6 Şevval 1326, 19 Teşrinievvel 1324, 1 Kasım 1908, Pazar, s. 1.
"Konya'da," *Tanin*, No. 80, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrinievvel 1324, [19 Ekim 1908], Pazartesi, s. 7.
"Köprülü'de Bir Miting," *İkdam*, No. 5293, 27 Muharrem 1327, 6 Şubat 1324, 19 Şubat 1909, Cuma, s. 4.
"Köylü," *Gâve*, No. 1, 4 Kanunuevvel 1324, 23 Zilkade 1326, Perşembe, s. 4.
"Kürk Mağazası," *Tanin*, No. 97, 12 Şevval 1326, 25 Teşrinievvel 1324, 7 Kasım 1908, Cumartesi, s. 4.
"La Turki'den," *Serbestî*, No. 45, 6 Zilhicce 1326, 17 Kanunuevvel 1324, 30 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.
"Liman Dairesinin Nazar-ı Dikkatine," *Serbestî*, No. 46, 7 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Lloyd Vapurları Müdürü, Boykotaj Hakkında..." *Sabah*, No. 6861, 6 Şevval 1326, 19 Teşrinievvel 1324, 1 Kasım 1908, Pazar, s. 4.
"Lloyd Vapurları," *Boşboğaz*, No. 33, 20 Teşrinisani 1324, 3 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Loyd Kumpanyasının Muaveneti," *Şura-yı Ümmet*, No. 92, 12 Zilhicce 1326, 23 Kanunuevvel 1324, 5 Ocak 1909, Salı, s. 7-8.
"Loyd'un Ziyanı," *İkdam*, No. 5252, 16 Zilhicce 1326, 27 Kanunuevvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.
"Macar Kardeşlerimize," *İkdam*, No. 5166, 15 Ramazan 1326, 28 Eylül 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 1.
"Macar Kardeşlerimize," *Millet*, No. 73, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 1.
"Macaristan ve Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 47, 27 Şevval 1326, 8 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 2.
"Macaristan ve Buhran," *Millet*, No. 76, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrinievvel 1324, 19 Ekim 1908, Pazartesi, s. 3.
"Macaristan'da," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 3.
"Macarlar ve Türkler," *İttihat ve Terakki*, No. 82, 6 Zilhicce 1326, 16 Kanunuevvel 1324, 29 Aralık 1908, Salı, s. 2.

"Macarların Protestosu," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.

"Mahkeme Azalarına," *Gâve*, No. 5, 2 Kanunusani 1324, 23 Zilhicce 1326, Cuma, s. 4.

"Makam-ı Sadaretden Taşraya Çekilen Telgrafnamedir," *Serbestî*, No. 85, 18 Muharrem 1327, 28 Kanunusani 1324, 10 Şubat 1909, Çarşamba, s. 4.

"Mamulat-ı Dahiliye Teavün Cemiyeti'nden," *İttihad*, No. 69, 9 Zilhicce 1326, 2 Ocak 1909, 20 Kanunuevvel 1324, Cumartesi, s. 4.

"Manisa Mensucat-ı Dahiliye Şirketi..." *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 4.

"Manisa'da [Boykotaj] Ehemmiyet..." *İttihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 4.

"Manisa'da Nümayiş," *İkdam*, No. 5302, 7 Safer 1327, 15 Şubat 1324, 28 Şubat 1909, Pazar, s. 3.

"Marki Pallavicini ile Mülakat," *Sabah*, No. 6922, 8 Zilhicce 1326, 19 Kanunuevvel 1324, 1 Ocak 1909, Cuma, s. 4.

"Marki Pallavicini ile Mülakat," *Şura-yı Ümmet*, No. 107, 27 Zilhicce 1326, 7 Kanunusani 1324, 20 Ocak 1909, Çarşamba, s. 5.

"Maruzat," *Musavver Geveze*, No. 63, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 2-3.

"Matbuamıza Haber Verildiğine," *Tanin*, No. 110, 26 Şevval 1326, 7 Teşrinisani 1324, 20 Kasım 1908, Cuma, s. 3.

"Matbuat – Avusturya ve Hükümet-i Osmaniye," *Şura-yı Ümmet*, No. 52, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 3.

"Matbuat –Bosna Hersek'in İlhakı Hakkında," *Şura-yı Ümmet*, No. 43, 23 Şevval 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 5.

"Matbuatımıza Mahsus Telgraf: Boykotaj Bitti mi?" *Sabah*, No. 6961, 19 Muharrem 1327, 29 Kanunusani 1324, 11 Şubat 1909, Perşembe, s. 4.

"Mavnacılar Grevi," *Sabah*, No. 6983, 12 Safer 1327, 20 Şubat 1324, 5 March 1909, Cuma, s. 3.

"Mavnacılar ve Boykotaj," *İkdam*, No. 5176, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, 21 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Mavnacılar ve Salapuryacılar..." *İkdam*, No. 5169, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 4.

"Mavnacılar ve Tüccar," *İkdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 30 Eylül 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"Mavnacılar," *Serbestî*, No. 115, 19 Safer 1327, 27 Şubat 1324, 12 March 1909, Cuma, s. 2.

"Mebuslarımıza," *Gâve*, No. 3, 5 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 1-2.

"Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine Takdim Kılınan Protestonamenin Suretidir," *Serbestî*, No. 67, 30 Zilhicce 1326, 10 Kanunusani 1324, Cumartesi, 23 Ocak 1909, s. 4.

"Mekteb-i Sultaniye'de Bulgar Talebesi," *Sabah*, No. 6930, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunuevvel 1324, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 3-4.

"Memalik-i Osmaniyede Almanya Ticareti," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Memurinin Boykotaja Iştiraki," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 2.

"Menfaat-i *Millet* Cemiyet-i Hayriyesi," *Tanin*, No. 82, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, [21 Ekim 1908], Çarşamba, s. 8.

"Mesail-i Hazıra ve Boykotaj," *Ittihat ve Terakki*, No. 69, 20 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2.

"Mısır'da Boykotaj ve Beyaz Fesler," *Ittihat ve Terakki*, No. 38, 9 Şevval 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 2-3.

"Mısırda Boykotaj," *Sabah*, No. 6853, 26 Ramazan 1326, 9 Teşrinievvel 1324, 22 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.

"*Millet*in Hakkı Gasb Ediliyor," *Serbesti*, No. 80, 13 Muharrem 1327, 23 Kanunusani 1324, 5 Şubat 1909, Cuma, s. 1.

"Miting Komisyonu," *Şura-yı Ümmet*, No. 94, 14 Zilhicce 1326, 25 Kanunuevvel 1324, 7 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.

"Miting," *Anadolu*, No. 10, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 1-2.

"Miting," *Ikdam*, No. 5206, 27 Şevval 1326, 10 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 4.

"Miting," *Ikdam*, No. 5263, 27 Zilhicce 1326, 7 Kanunusani 1324, 20 Ocak 1909, Çarşamba, s. 2.

"Miting," *Ikdam*, No. 5284, 18 Muharrem 1327, 28 Kanunusani 1324, 10 Şubat 1909, Çarşamba, s. 3.

"Miting'de Matbuat," *Serbesti*, No. 81, 14 Muharrem 1327, 24 Kanunusani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 1.

"Mitingin Icrasından Evvel Konferans," *Şura-yı Ümmet*, No. 94, 14 Zilhicce 1326, 25 Kanunuevvel 1324, 7 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.

"Mitingin Tesiratı," *Ikdam*, No. 5254, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunuevvel 1324, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 2.

"Mitingler Hakkında," *Ikdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 14 Şubat 1324, 27 Şubat 1909, Cumartesi, s. 1.

"Mitingler Hakkındaki Ilan-ı Resmi," *Sabah*, No. 6979, 8 Safer 1327, 16 Şubat 1324, 1 March 1909, Pazartesi, s. 2-3.

"Mitingler," *Ikdam*, No. 5298, 3 Safer 1327, 11 Şubat 1324, 24 Şubat 1909, Çarşamba, s. 3.

"Monitor Gazetesinden," *Sabah*, No. 6865, 10 Şevvâl 1326, 23 Teşrinievvel 1324, 5 Kasım 1908, Perşembe, s. 1.

"Muahedelerimiz," *Ikdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 14 Şubat 1324, 27 Şubat 1909, Cumartesi, s. 1.

"Muharebe Ihtimali Azalıyor," *Tanin*, No. 79, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, [18 Ekim 1908], Pazar, s. 1-2.

"Muhavere," *Musavver Geveze*, No. 56, 13 Ramazan 1326, 26 Eylûl 1324, 9 Ekim 1908, Cuma, s. 1-3.

"Muhavere-i Iktisadiye," *Musavver Geveze*, No. 59, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 7-8.

"Muktebesat Boykotaj Haberleri," *Boşboğaz*, No. 33, 20 Teşrinisani 1324, 3 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.
"Musevilerin Mitingi," *İkdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.
"Mustakil Bulgaristan Isteriz," *İkdam*, No. 5158, 7 Ramazan 1326, 20 Eylûl 1324, 3 Ekim 1908, Cumartesi, s. 2-3.
"Müzakerat Hakkında Efkar-ı Umumiye," *İkdam*, No. 5182, 1 Şevval 1326, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, s. 2.
"Nakliye Eşeklerinin Grevi," *Musavver Geveze*, No. 59, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 5.
"Nasılsa Gizli Kalmış Bir Vesika," *Tanin*, No. 149, 5 Zilhicce 1326, 16 Kanunuevvel 1324, 29 Aralık 1908, Salı, s. 3.
"Nazar-ı Dikkate," *Tanin*, No. 75, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, [14 Ekim 1908], Çarşamba, s. 8.
"Ne İstediğimizi Bilmeliyiz," *İkdam*, No. 5178, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 1.
"Ne Yapmalıyız?", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, [10 Ekim 1908], Cumartesi, s. 4-5.
"Nemse Bulgar Emtiası," *İttihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.
"Nemse Vapuru," *İttihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Salı, s. 4.
"Nemse ve Bulgarya Malları Bir Tehlike," *Aks-ı Sada*, No. 30, 29 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 4.
"Nümayiş Tedarikatı," *İkdam*, No. 5302, 7 Safer 1327, 15 Şubat 1324, 28 Şubat 1909, Pazar, s. 2.
"Nümayişciler," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, [10 Ekim 1908], Cumartesi, s. 5.
"Nümayişler," *Bağçe*, No. 18, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 2.
"Nümayişler," *İkdam*, No. 5162, 11 Ramazan 1326, 24 Eylûl 1324, 7 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.
"Nümayişler," *İkdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 2.
"Nümayişler," *Sabah*, No. 6839, 12 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.
"O Emborikos Polemos," *Amaltheia*, 3 Kasım 1908, Salı, s. 2.
"Oraz di Back Mağazasının Bir Cemilesi," *Boşboğaz*, No. 36, 1 Kanunuevvel 1324, 14 Aralık 1908, Pazartesi, s. 2-3.
"Osmanlı Bankası ve Avusturya Postası," *Tanin*, No. 108, 24 Şevval 1326, 5 Teşrinisani 1324, 18 Kasım 1908, Çarşamba, s. 3.
"Osmanlı Bayrağı," *İkdam*, No. 5195, 16 Şevval 1326, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 2.
"Osmanlı Boykotaj Sendikası İstanbul Merkezinden:" *İkdam*, No. 5300, 5 Safer 1327, 13 Şubat 1324, 26 Şubat 1909, Cuma, s. 3.
"Osmanlı Boykotajının Hitamı," *Şura-yı Ümmet*, No. 126, 17 Muharrem 1327, 26 Kanunusani 1324, 8 Şubat 1909, Pazartesi, s. 8.

"Osmanlı Boykotunun Hali Hazırı," *Şura-yı Ümmet*, No. 60, 10 Zilkade 1326, 21 Teşrinisani 1324, 4 Aralık 1908, Cuma, s. 6-7.

"Osmanlı Bulgarları," *İkdam*, No. 5286, 20 Muharrem 1327, 30 Kanunusani 1324, 12 Şubat 1909, Cuma, s. 3.

"Osmanlı İstikrazı ve Avusturya," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Osmanlı Kulûbündeki...," *Anadolu*, No. 11, 18 Ramazan 1326, 1 Teşrinievvel 1324, 14 Ekim 1908, Çarşamba, s. 2.

"Osmanlı Sancağ,- Meselenin Hakikati," *İkdam*, No. 5202, 23 Şevval 1326, 5 Teşrinisani 1324, 18 Kasım 1908, Çarşamba, s. 2.

"Osmanlı Sancağı ve Avusturya Sefirinin Cevabı," *İkdam*, No. 5197, 18 Şevval 1326, 31 Teşrinievvel 1324, 13 Kasım 1908, Cuma, s. 1.

"Osmanlı Sancağı," *İttihat ve Terakki*, No. 55, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 1.

"Osmanlı Teklifinin Ehemmiyet-i Maliyesi," *İkdam*, No. 5284, 18 Muharrem 1327, 28 Kanunusani 1324, 10 Şubat 1909, Çarşamba, s. 2.

"Osmanlı Vatandaşlarımıza Müjde," *Tanin*, No. 80, 23 Ramazan 1326, 6 Teşrinievvel 1324, [19 Ekim 1908], Pazartesi, s. 8.

"Osmanlı-Avusturya İtilafı- Protokol Metni," *Serbestî*, No. 105, 9 Safer 1327, 17 Şubat 1324, 2 March 1909, Salı, s. 2-3.

"Osmanlılar için Serpuş Ne Olacak?" *İttihad*, No. 14, 29 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 2-3.

"Pasaport Jandarına Yüzbaşısı Nedim Bey'e," *Gâve*, No. 3, 5 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 3-4.

"Pasaportdaki Parmaklığın Gerek..." *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 3.

"Patriotikai Ekdiloseis," *Amaltheia*, 13 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Payitaht ve Umum Vilayat Refîkimize –Davet-," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 1.

"Payitaht'da Nümayişler," *İttihad*, No. 3, 16 Ramazan 1326, 11 Ekim 1908, 28 Eylûl 1324, Pazar, s. 4.

"Plevne Tarih-i Harbi Müellifi İmzasıyla Aldığımız Varakadan Muktebestir," *İttihat ve Terakki*, No. 34, 27 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Polis Kalpakları," *İkdam*, No. 5196, 17 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908, Perşembe, s. 2.

"Polis Kalpakları," *İkdam*, No. 5197, 18 Şevval 1326, 31 Teşrinievvel 1324, 13 Kasım 1908, Cuma, s. 4.

"Polis Kalpakları," *İkdam*, No. 5210, 2 Zilkade 1326, 13 Teşrinisani 1324, 26 Kasım 1908, Perşembe, s. 2.

"Polis Kalpakları," *İttihad*, No. 21, 13 Şevval 1326, 15 Kasım 1908, 2 Teşrinisani 1324, Pazar, s. 3.

"Polislerin Kalpakları," *Sabah*, No. 6970, 28 Muharrem 1327, 7 Şubat 1324, 20 Şubat 1909, Cumartesi, s. 3.

"Polislerin Tebdil Olunan..." *İttihad*, No. 22, 13 Şevval 1326, 7 Kasım 1908, 25 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 3.

"Posta Nezaretine Samsun Postahanesi Memurini Gayr-ı Kafidir," *Aks-ı Sada*, No. 51, 14 Muharrem 1327, 24 Kanunusani 1324, 6 Şubat 1909, Cumartesi, s. 4.

"Pozitivist Cemiyeti ve Buhran-ı Şark," *Şura-yı Ümmet*, No. 51, 1 Zilkade 1326, 12 Teşrinisani 1324, 25 Kasım 1908, Çarşamba, s. 2-3.

"Prag'da Mühim Bir Hadise," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.

"Protesto," *Ikdam*, No. 5258, 22 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 4.

"Protestoname," *Ikdam*, No. 5167, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 2.

"Protokol Layiha-i Izahiyesi," *Şura-yı Ümmet*, No. 154, 15 Safer 1327, 23 Şubat 1324, 8 March 1909, Pazartesi, s. 2-3.

"Protokol," *Sabah*, No. 6954, 12 Muharrem 1327, 22 Kanunusani 1324, 4 Şubat 1909, Perşembe, s. 3.

"Protokol," *Sabah*, No. 6967, 25 Muharrem 1327, 4 Şubat 1324, 17 Şubat 1909, Çarşamba, s. 2.

"Protokol," *Serbestî*, No. 127, 31 Safer 1327, 11 Mart 1324, 24 March 1909, Çarşamba, s. 3.

"Protokol," *Serbestî*, No. 84, 17 Muharrem 1327, 27 Kanunusani 1324, 9 Şubat 1909, Salı, s. 4.

"Protokol," *Şura-yı Ümmet*, No. 143, 4 Safer 1327, 12 Şubat 1324, 25 Şubat 1909, Perşembe, s. 3.

"Protokol," *Şura-yı Ümmet*, No. 149, 10 Safer 1327, 18 Şubat 1324, 3 March 1909, Çarşamba, s. 1.

"Ramazan Mektubu," *Musavver Geveze*, No. 62, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 6-8.

"Reji Hakkında," *Şura-yı Ümmet*, No. 159, 20 Safer 1327, 28 Şubat 1324, 13 March 1909, Cumartesi, s. 6.

"Rejinin Cinayeti," *Şura-yı Ümmet*, No. 158, 19 Safer 1327, 27 Şubat 1324, 12 March 1909, Cuma, s. 5.

"Rejiye Boykot," *Ikdam*, No. 5283, 17 Muharrem 1327, 27 Kanunusani 1324, 9 Şubat 1909, Salı, s. 3.

"Rejiyi Boykotaj," *Şura-yı Ümmet*, No. 127, 18 Muharrem 1327, 27 Kanunusani 1324, 9 Şubat 1909, Salı, s. 6.

"Rica-i Mahsus," *Anadolu*, No. 10, 15 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 1.

"Rica-i Mahsus," *Anadolu*, No. 19, 21 Şevval 1326, 3 Teşrinisani 1324, 16 Kasım 1908, Pazartesi, s. 4.

"Romanya Ziraanın Avusturyaya Karşı Boykot Ilanı," *Şura-yı Ümmet*, No. 73, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.

"Romanya'da Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 81, 5 Zilhicce 1326, 15 Kanunuevvel 1324, 28 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.

"Romanya'da Miting," *Ikdam*, No. 5205, 26 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 21 Kasım 1908, Cumartesi, s. 3.

"Rum Matbuatı," *Tanin*, No. 89, 2 Şevval 1326, 15 Teşrinievvel 1324, 28 Ekim 1908, Çarşamba, s. 7.

"Rum Matbuatının Lisanı," *Musavver Muhit*, No. 17, 11 Safer 1327, 19 Şubat 1324, 4 March 1909, Perşembe, s. 266-268.

"Rum Vapur Kumpanyaları," *Şura-yı Ümmet*, No. 87, 7 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 7.

"Rus Emtiası," *İttihat ve Terakki*, No. 41, 16 Şevval 1326, 28 Teşrinievvel 1324, 10 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Rusya – Avusturya," *Anadolu*, No. 18, 16 Şevval 1326, 29 Teşrinievvel 1324, 11 Kasım 1908, Çarşamba, s. 1.

"Rusya-Türkiye ve Avusturya-İtalya," *Musavver Muhit*, No. 8, 30 Zilkade 1326, 11 Kanunuevvel 1324, 24 Aralık 1908, Perşembe, s. 114-115.

"Rûsumat Havadisi," *Millet*, No. 77, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"Rûsumat Havadisi," *Millet*, No. 78, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, 21 Ekim 1908, Çarşamba, s. 3.

"Rûsumat Havadisi," *Millet*, No. 82, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Rûsûmat Emaneti Evrak...," *İkdam*, No. 5222, 14 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 8 Aralık 1908, Salı, s. 3.

"*Sabah*," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"*Sadrazam* Beyle Mülakat," *Davul*, No. 4, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 2-3.

"*Sadrazam* ile Mulakat ve Boykotaj," *Sabah*, No. 6899, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 3.

"*Sadrazam* ve Tevfik Paşaların İfadatı," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 2.

"Sakız Adasında Asayiş," *Tanin*, No. 97, 12 Şevval 1326, 25 Teşrinievvel 1324, 7 Kasım 1908, Cumartesi, s. 4.

"Salapuryacı ve Mavnacı..." *Şura-yı Ümmet*, No. 94, 14 Zilhicce 1326, 25 Kanunuevvel 1324, 7 Ocak 1909, Perşembe, s. 6.

"Samsun Osmanlı İttihad-ı Milli...," *Aks-ı Sada*, No. 40, 5 Zilhicce 1326, 16 Kanunuevvel 1324, 29 Aralık 1909, Salı, s. 3.

"Samsun'dan Aldığımız Bir Mektubda yazılıyor:" *Tanin*, No. 77, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, [16 Ekim 1908], Cuma, s. 8.

"Sanat-i Mahalliyenin Lûzum-u Himayesi", *Şura-yı Ümmet*, No. 72, 22 Zilkade 1326, 3 Kanunuevvel 1324, 16 Aralık 1908, Çarşamba, s. 5

"Sandalcı, Balıkçıların Feryadı," *Serbesti*, No. 28, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 4.

"Saraybosna'da Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya İlhakını Müşîr Beyannamenin Ahali Tarafından Mutaalası," *Musavver Muhit*, No. 2, 17 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908, Perşembe, s. 5.

"Saray-ı Hümayun Civarında," *Sabah*, No. 6839, 12 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Sedad Gazetesine, -Son Cevab-" *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 18 Ocak 1909, Cuma, s. 3.

"Sedad'a Dair," *Ittihad*, No. 86, 5 Muharrem 1327, 27 Ocak 1909, 14 Kanunusani 1324, Çarşamba, s. 2-3.

"Selanik 4 Kanunusanî," *Sabah*, No. 6937, 25 Zilhicce 1326, 5 Kanunusani 1324, 18 Ocak 1909, Pazartesi, s. 1.

"Selanik Hukuk Mektebi..." *Ikdam*, No. 5261, 25 Zilhicce 1326, 5 Kanunusani 1324, 18 Ocak 1909, Pazartesi, s. 3.

"Selanik Limanı," *Sabah*, No. 6987, 16 Safer 1327, 24 Şubat 1324, 9 March 1909, Salı, s. 3.

"Selanik Tüccarının Teşebbûsû," *Ittihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 28 Eylûl 1324, 11 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"Selanik ve Dersaadet Limanlarına...," *Ikdam* No. 5222, 14 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 8 Aralık 1908, Salı, s. 3.

"Selanik'de Avusturya Aleyhinde Nümayiş," *Sabah*, No. 6902, 18 Zilkade 1326, 29 Teşrinisani 1324, 12 Aralık 1908, Cumartesi, s. 4.

"Selanik'de Avusturya Emtiasının...," *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Selanik'de Avusturya Mallarına," *Anadolu*, No. 17, 13 Şevval 1326, 26 Teşrinievvel 1324, 8 Kasım 1908, Pazar, s. 1.

"Selanik'de İntişar eden Yeni Asır Gazetesinden:" *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Selanik'de Tütüncülerin Grevi," *Şura-yı Ümmet*, No. 158, 19 Safer 1327, 27 Şubat 1324, 12 March 1909, Cuma, s. 5.

"Selanik'deki Avusturya Konsolosu...," *Ikdam*, No. 5187, 8 Şevval 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 2.

"Selanikde Bulgar Mektebinde Musadamat," *Sabah*, No. 6891, 7 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 1.

"Sen Petersburg 24 Kanunusani," *Sabah*, No. 6946, 4 Muharrem 1327, 14 Kanunusani 1324, 27 Ocak 1909, Çarşamba, s. 4.

"Serfice'de Miting," *Şura-yı Ümmet*, No. 111, 1 Muharrem 1327, 11 Kanunusani 1324, 24 Ocak 1909, Pazar, s. 5.

"Serpuş Meselesi," *Ittihad*, No. 17, 7 Şevval 1326, 41 Kasım 1908, 19 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1-2.

"Serpuş Meselesi," *Şura-yı Ümmet*, No. 92, 12 Zilhicce 1326, 23 Kanunuevvel 1324, 5 Ocak 1909, Salı, s. 5-6.

"Sevahil-i Osmaniye'de Avusturya Loyd Vapurları," *Sabah*, No. 6847, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 2-3.

"Seyyar Muhabirimizden," *Anadolu*, No. 19, 21 Şevval 1326, 3 Teşrinisani 1324, 16 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2-3.

"Sırbistan Boykotaja Başlıyacak," *Ittihat ve Terakki*, No. 72, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 4.

"Sırbistan'da Boykotaj," *Ikdam*, No. 5180, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3-4.

"Sırbistan'da Boykotaj," *Sabah*, No. 6905, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.

"Sırbistan'da Dahi Avusturya...," *Ikdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Sırbistan'da Nümayişler," *Sabah*, No. 6840, 13 Ramazan 1326, 26 Eylûl 1324, 9 Ekim 1908, Cuma, s. 2.

"Sırbistan'ın Protestosu," *Tanin*, No. 74, 17 Ramazan 1326, 30 Eylûl 1324, [13 Ekim 1908], Salı, s. 4.

"Sırblıların Boykotu," *Sabah*, No. 6851, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 4.

"Sirkeci Hamalları Kahyası," *Sabah*, No. 6933, 21 Zilhicce 1326, 1 Kanunusani 1324, 14 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.

"Sivasda Baron Aerenthal Politikası," *Aks-ı Sada*, No. 42, 5 Zilhicce 1326, 25 Kanunuevvel 1324, 7 Ocak 1909, Perşembe, s. 4.

"Siyah Bulutlar," *Ikdam*, No. 5244, 6 Zilhicce 1326, 17 Kanunuevvel 1324, 30 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

"Siyasat- Avusturya-Boykotaj," *Serbestî*, No. 13, 4 Zilkade 1326, 15 Teşrinisani 1324, 28 Kasım 1908, Cumartesi, s. 1.

"Siyasat- Haftalık Hülasa," *Serbestî*, No. 14, 5 Zilkade 1326, 16 Teşrinisani 1324, 29 Kasım 1908, Pazar, s. 1.

"Siyasat," *Serbestî*, No. 16, 7 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 1.

"Siyasat," *Serbestî*, No. 17, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

"Siyasat," *Serbestî*, No. 21, 12 Zilkade 1326, 23 Teşrinisani 1324, 6 Aralık 1908, Pazar, s. 1.

"Siyasat," *Serbestî*, No. 23, 14 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 8 Aralık 1908, Salı, s. 1.

"Siyasat," *Serbestî*, No. 24, 15 Zilkade 1326, 26 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

"Siyasat," *Serbestî*, No. 32, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 1.

"Siyasat," *Serbestî*, No. 38, 29 Zilkade 1326, 10 Kanunuevvel 1324, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 1.

"Siyasat-ı Hariciye," *Musavver Muhit*, No. 9, 7 Zilhicce 1326, 18 Kanunuevvel 1324, 31 Aralık 1908, Perşembe, s. 130.

"Slavlar ve Bosna'nın İlhakı," *Tanin*, No. 93, 8 Şevval 1326, 21 Teşrinievvel 1324, 3 Kasım 1908, Salı, s. 2.

"Smirnaiki İho," *Amaltheia*, 21 Aralık 1908, Pazartesi, s. 3.

"Sofya'da Bulgarların İstiklal İlanı," *Musavver Muhit*, No. 2, 17 Şevval 1326, 30 Teşrinievvel 1324, 12 Kasım 1908, Perşembe, s. 15.

"Sultan Ahmed Mitingi," *Musavver Muhit*, No. 3, 24 Şevval 1326, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 45.

"Sultan Ahmet'de Bulgaristan ve Avusturya'nın Hareketini Protesto ve Boykotaj Kararı İçun İctima-i Umumi," *Musavver Muhit*, No. 1, 10 Şevval 1326, 23 Teşrinievvel 1324, 5 Kasım 1908, Perşembe, s. 8.

"Suriye Sevahilinde Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 51, 28 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 2.

"Suriye'de Boykotaj," *İttihat ve Terakki*, No. 42, 17 Şevval 1326, 29 Teşrinievvel 1324, 11 Kasım 1908, Çarşamba, s. 2-3.

"Şark Buhranı ve Konferansa Doğru," *Sabah*, No. 6848, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 2.
"Şark Meselesi Hakkında," *Şura-yı Ümmet*, No. 98, 18 Zilhicce 1326, 29 Kanunuevvel 1324, 11 Ocak 1909, Pazartesi, s. 7.
"Şark Meselesi ve Protokol," *Ikdam*, No. 5269, 3 Muharrem 1327, 13 Kanunusani 1324, 26 Ocak 1909, Salı, s. 2.
"Şark ve Avusturya," *Musavver Muhit*, No. 7, 23 Zilkade 1326, 4 Kanunuevvel 1324, 17 Aralık 1908, Perşembe, s. 98-99.
"Şarkî Rumeli – Yeni Pazar," *Anadolu*, No. 17, 13 Şevval 1326, 26 Teşrinievvel 1324, 8 Kasım 1908, Pazar, s. 1.
"Şayan-ı Takdir Bir Eser-i Hamiyet," *Ittihat ve Terakki*, No. 52, 29 Şevval 1326, 10 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.
"Şehir Muhabirimizden," *Ittihad*, No. 6, 19 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, 1.
"Şehrimizde Avusturya Emtiası Almamak..." *Ittihad*, No. 14, 29 Ramazan 1326, 24 Ekim 1908, 11 Teşrinievvel 1324, Cumartesi, s. 4.
"Şeker Fabrikaları," *Ittihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.
"Şeker fabrikası," *Sabah*, No. 6882, 27 Şevvâl 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 3.
"Şeker İhracatı," *Sabah*, No. 6876, 21 Şevvâl 1326, 3 Teşrinisani 1324, 16 Kasım 1908, Pazartesi, s. 4.
"Şeker Meselesi," *Ittihad*, No. 21, 11 Şevval 1326, 5 Kasım 1908, 23 Teşrinievvel 1324, Perşembe, s. 3.
"Şeker Siparişleri," *Ittihat ve Terakki*, No. 31, 20 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.
"Şeref Kurbanlarının İctimaı," *Şura-yı Ümmet*, No. 96, 16 Zilhicce 1326, 27 Kanunuevvel 1324, 9 Ocak 1909, Cumartesi, s. 5.
"Şimendifer Taburları," *Sabah*, No. 6854, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.
"Şirket-i Hayriye Hakkında Miting," *Şura-yı Ümmet*, No. 155, 16 Safer 1327, 24 Şubat 1324, 9 March 1909, Salı, s. 5.
"Şirket-i Hayriye-Boykotaj-Üsküdar Kayıkçıları," *Serbestî*, No. 122, 26 Safer 1327, 6 Mart 1324, 19 March 1909, Cuma, s. 2.
"Şura-yı Ümmet Gazetesinde," *Ikdam*, No. 5168, 17 Ramazan 1326, 30 Eylül 1324, 13 Ekim 1908, Salı, s. 4.
"Şuun-u Dahiliye- Avusturya ve Bulgaristanı Protesto Etmek Üzere Vilayatda Akd Edilen Umumi İctimaat," *Ittihat ve Terakki*, No. 30, 16 Ramazan 1326, 28 Eylül 1324, 11 Ekim 1908, Salı, s. 4.
"Şuun-u Dahiliye- Osmanlı Bayrağı Meselesi," *Ittihat ve Terakki*, No. 49, 25 Şevval 1326, 6 Teşrinisani 1324, 19 Kasım 1908, Perşembe, s. 1.
"Şuun-u Dahiliye," *Ittihat ve Terakki*, No. 44, 20 Şevval 1326, 1 Teşrinisani 1324, 14 Kasım 1908, Cumartesi, s. 1.
"Ta Fesia," *Amaltheia*, 23 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.
"Talebe-i Ulum Mitingi," *Ikdam*, No. 5302, 7 Safer 1327, 15 Şubat 1324, 28 Şubat 1909, Pazar, s. 3.

"Tanin Refikimizden," *Ittihad*, No. 9, 23 Ramazan 1326, 18 Ekim 1908, 5 Teşrinievvel 1324, Pazar, s. 1.

"*Tanin*", *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, [10 Ekim 1908], Cumartesi, s. 5.

"Tavizat Meselesi- Bulgaristan Mitingleri," *Sabah*, No. 6876, 21 Şevval 1326, 3 Teşrinisani 1324, 16 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2.

"Tazminat Meselesi," *Serbesti*, No. 86, 19 Muharrem 1327, 29 Kanunusani 1324, 11 Şubat 1909, Perşembe, s. 1-2.

"Tebrik," *Anadolu*, No. 40, 8 Muharrem 1326, 18 Kanunusani 1324, 31 Ocak 1909, Pazar, s. 3.

"Telgraflar," *Sabah*, No. 6837, 10 Ramazan 1326, 23 Eylûl 1324, 6 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"Telgraflar," *Tanin*, No. 65, 8 Ramazan 1326, 21 Eylûl 1324, [4 Ekim 1908], Pazar, s. 3.

"Terakki-i Ticaret-i Osmaniye Cemiyeti," *Millet*, No. 78, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, 21 Ekim 1908, Çarşamba, s. 3-4.

"Tercüman-ı Hakikat'den:" *Anadolu*, No. 12, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 1.

"Teslim," *Şura-yı Ümmet*, No. 57, 7 Zilkade 1326, 18 Teşrinisani 1324, 1 Aralık 1908, Salı, s. 1.

"Teşebbüsat-ı Sahsiye ve İslâmîye," *Millet*, No. 80, 27 Ramazan 1326, 10 Teşrinievvel 1324, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Tezahürat-ı Şeker-güzârî," *Sabah*, No. 6890, 6 Zilkade 1326, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 1.

"Ticaret Afarozu- Avusturya Malları İngiltere'de Geçmiyor!" *Ikdam*, No. 5171, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 4.

"Ticaret Afarozu," *Ikdam*, No. 5170, 19 Ramazan 1326, 2 Teşrinievvel 1324, 15 Ekim 1908, Perşembe, s. 3.

"Ticaret Afarozu," *Ikdam*, No. 5172, 21 Ramazan 1326, 4 Teşrinievvel 1324, 17 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

"Ticaret Afarozu," *Ikdam*, No. 5173, 22 Ramazan 1326, 5 Teşrinievvel 1324, 18 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Ticaret Aforozu," *Ikdam*, No. 5175, 24 Ramazan 1326, 7 Teşrinievvel 1324, 20 Ekim 1908, Salı, s. 3.

"To Austriakon Atmoploion," *Amaltheia*, 18 Aralık 1908, Cuma, s. 3.

"To En Aidinio Syllalitirion," *Amaltheia*, 16 Ekim 1908, Cuma, s. 3.

"Tourkoavstriakon Emborion," *Amaltheia*, 23 Ekim 1908, Cuma, s. 3.

"Trablusgarb'da," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 2.

"Trabzon Vilayeti Muhabbet-i Milliye Ticaret Komisyonun Şayan-ı Takdir Bir Kararı," *Ittihad*, No. 6, 19 Ramazan 1326, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, Çarşamba, s. 4.

"Trieste 20- Avusturya Emval..." *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 11 Teşrinievvel 1324, 24 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

"Trieste Ticaret Odası..." *Ikdam*, No. 5266, 30 Zilhicce 1326, 10 Kanunusani 1324, 23 Ocak 1909, Cumartesi, s. 2.

"Tüccarımıza," *Bağçe*, No. 13, 1 Şevval 1326, 14 Teşrinievvel 1324, 27 Ekim 1908, Salı, back cover.

"Türkiye ile Avusturya Arasında Gizli Mukavelename," *Tanin*, No. 77, 20 Ramazan 1326, 3 Teşrinievvel 1324, [16 Ekim 1908], Cuma, s. 1.

"Türkiye ve Avusturya Uzlaşacak," *Ikdam*, No. 5227, 19 Zilkade 1326, 30 Teşrinisani 1324, 13 Aralık 1908, Pazar, s. 2.

"Türkiye ve Avusturya," *Tanin*, No. 94, 9 Şevval 1326, 22 Teşrinievvel 1324, 4 Kasım 1908, Çarşamba, s. 4.

"Türkiye ve Bulgaristan Müzakeratı," *Tanin*, No. 107, 23 Şevval 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 2.

"Türkiye ve Yunanistan," *Ikdam*, No. 5204, 25 Şevval 1326, 8 Teşrinisani 1324, 20 Kasım 1908, Cuma, s. 3.

"Türkiye'de Avusturya Macaristan Aleyhinde Boykot," *Şura-yı Ümmet*, No. 64, 14 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 8 Aralık 1908, Salı, s. 8.

"Türkiye'de Boykotaj," *Ikdam*, No. 5275, 9 Muharrem 1327, 19 Kanunusani 1324, 1 Şubat 1909, Pazartesi, s. 3.

"Türkiye'de Bulgar Mallarına Boykot," *Şura-yı Ümmet*, No. 77, 27 Zilkade 1326, 8 Kanunuevvel 1324, 21 Aralık 1908, Pazartesi, s. 6.

"Türkiye'ye Mukabele-i Bil-misl," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Türkiye-Avusturya İtilafı-Boykotaj," *Ikdam*, No. 5264, 28 Zilhicce 1326, 8 Kanunusani 1324, 21 Ocak 1909, Perşembe, s. 2.

"Türkler ve Araplar," *Sabah*, No. 6905, 21 Zilkade 1326, 2 Kanunuevvel 1324, 15 Aralık 1908, Salı, s. 3.

"Türkler ve Macarlar," *Ikdam*, No. 5260, 24 Zilhicce 1326, 4 Kanunusani 1324, 17 Ocak 1909, Pazar, s. 3.

"Türkler ve Yunanlılar," *Ikdam*, No. 5248, 10 Zilhicce 1326, 3 Ocak 1909, 21 Kanunuevvel 1324, Pazar, s. 3.

"Türklerin Vaziyet-i Siyasisi," *Millet*, No. 68, 15 Ramazan 1326, 28 Eylül 1324, 11 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Türklerin Vaziyet-i Siyasiyesi," *Millet*, No. 69, 16 Ramazan 1326, 29 Eylül 1324, 12 Ekim 1908, Pazartesi, s. 4.

"Usturumca'dan Yazılıyor," *İttihat ve Terakki*, No. 52, 29 Şevval 1326, 10 Teşrinisani 1324, 23 Kasım 1908, Pazartesi, s. 3.

"Üsküdar'da Balaban Nam...," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2-3.

"Vali Rauf Paşa İçun," *Gâve*, No. 5, 23 Zilhicce 1326, 2 Kanunusani 1324, 15 Ocak 1909, Cuma, s. 3.

"Varna'dan Gelen Mektublarda...," *Sabah*, No. 6901, 17 Zilkade 1326, 28 Teşrinisani 1324, 11 Aralık 1908, Cuma, s. 2.

"Varyete tiyatrosunda nümayiş," *Ikdam*, No. 5301, 6 Safer 1327, 14 Şubat 1324, 27 Şubat 1909, Cumartesi, s. 3.

"Vatan Malları," *Tanin*, No. 132, 18 Zilkade 1326, 12 Aralık 1908, 29 Teşrinisani 1324, Cumartesi, s. 4.

"Vatan Şarkısı," *Sabah*, No. 6880, 25 Şevval 1326, 7 Teşrinisani 1324, 20 Kasım 1908, Cuma, s. 3.

"Vatanı Sevenlere," *Ikdam*, No. 5163, 12 Ramazan 1326, 25 Eylûl 1324, 8 Ekim 1908, Perşembe, s. 4.

"Vatanını Sevmeyen Hain midir?" *Ittihad*, No. 18, 8 Şevval 1326, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 1-2.

"Vilayat- Boykotaj Cemiyeti," *Ittihat ve Terakki*, No. 47, 23 Şevval 1326, 4 Teşrinisani 1324, 17 Kasım 1908, Salı, s. 4.

"Vilayat Gazetelerinden," *Ittihat ve Terakki*, No. 53, 30 Şevval 1326, 11 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 4.

"Viyana Gazetelerinde Okunduğuna...," *Sabah*, No. 6892, 8 Zilkade 1326, 19 Teşrinisani 1324, 2 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2-3.

"Viyana'dan Tan Gazetesine..." *Ittihat ve Terakki*, No. 65, 15 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 9 Aralık 1908, Çarşamba, s. 2.

"Viyana'dan Telgrafımız," *Boşboğaz*, No. 32, 17 Teşrinisani 1324, 30 Kasım 1908, Pazartesi, s. 2.

"Vur Abalıya," *Davul*, No. 8, 3 Kanunuevvel 1324, 20 Aralık 1908, Perşembe, s. 8.

"Yağ Kapanı Mavnacıları," *Şura-yı Ümmet*, No. 128, 19 Muharrem 1327, 28 Kanunusani 1324, 10 Şubat 1909, Çarşamba, s. 8.

"Yanya'da Boykotaj," *Ittihad*, No. 45, 10 Zilkade 1326, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, Cuma, s. 3.

"Yaşasın Kayıkçılarımız," *Aks-ı Sada*, No. 60, 16 Safer 1327, 24 Şubat 1324, 9 March 1909, Salı, s. 4.

"Yeni Boykotaj," *Serbestî*, No. 120, 24 Safer 1327, 4 Mart 1324, 17 March 1909, Çarşamba, s. 1-2.

"Yeni Fesler," *Tanin*, No. 73, 16 Ramazan 1326, 29 Eylûl 1324, [12 Ekim 1908], Pazartesi, s. 7.

"Yerli Aforoz," *Sabah*, No. 6855, 28 Ramazan 1326, 11 Teşrinievvel 1324, 24 Ekim 1908, Cumartesi, s. 3.

"Yerli elbiseciler," *Sabah*, No. 6856, 29 Ramazan 1326, 12 Teşrinievvel 1324, 25 Ekim 1908, Pazar, s. 3.

"Yine Avusturya ve Bulgar Malları," *Ittihad*, No. 10, 24 Ramazan 1326, 19 Ekim 1908, 6 Teşrinievvel 1324, Pazartesi, s. 3.

"Yine Bayrak Meselesi," *Ikdam*, No. 5219, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 2.

"Yine Beyrut'da Ahaliden...," *Sabah*, No. 6923, 9 Zilhicce 1326, 20 Kanunuevvel 1324, 2 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.

"Yine Mezkur Gazetelerin...," *Sabah*, No. 6923, 9 Zilhicce 1326, 20 Kanunuevvel 1324, 2 Ocak 1909, Cumartesi, s. 3.

"Yunan Bayrağı Meselesi," *Tanin*, No. 128, 14 Zilkade 1326, 25 Teşrinisani 1324, 8 Aralık 1908, Salı, s. 2.

"Yunan Destevni Kumpanyasının Boykotaja Dair Hilesi," *Serbestî*, No. 7, 27 Şevval 1326, 9 Teşrinisani 1324, 22 Kasım 1908, Pazar, s. 3.

"Yunan Kralının Beyanatı," *Tanin*, No. 71, 14 Ramazan 1326, 27 Eylûl 1324, [10 Ekim 1908], Cumartesi, s. 5.

"Yunan Kralının İkinci İfadatı," *Tanin*, No. 146, 2 Zilhicce 1326, 13 Kanunuevvel 1324, 26 Aralık 1908, Cumartesi, s. 3.

"Yunan Sefirinin Beyanatı," *Tanin*, No. 82, 25 Ramazan 1326, 8 Teşrinievvel 1324, [21 Ekim 1908], Çarşamba, s. 2.

"Yunanistan ve Girid," *Şura-yı Ümmet*, No. 61, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908, Cumartesi, s. 5-6.

"Yunanistan ve Osmanlı Matbuatı," *İkdam*, No. 5208, 29 Şevval 1326, 12 Teşrinisani 1324, 24 Kasım 1908, Salı, s. 3.

"Yunanistan'a Karşı Bitlis'de Miting," *Serbestî*, No. 86, 19 Muharrem 1327, 29 Kanunusani 1324, 11 Şubat 1909, Perşembe, s. 4.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Abbott, John. "The Village Goes Public: Peasants and Press in Nineteenth-Century Altbayern," *Paradoxes of Civil Society, New Perspectives on Modern German and British History*, (Ed.) Frank Trentmann, New York: Berghahn Books, 2000.

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995.

Ahmad, Feroz "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu," Marian Kent (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge, 1998.

Alkan, Mehmet Ö. "1856-1945 İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları," A.N. Yücekök, İ. Turan, M.Ö. Alkan (Ed.), *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1998.

Alkan, Mehmet Ö. "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme," Mehmet Ö. Alkan (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 377-407.

Alkan, Mehmet Ö. "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı," *Tarih ve Toplum*, Cilt XV, No. 238, Ekim 2003, s. 4-12.

Amca, Hasan. *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul:Arba Yayınları, 1989.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.

Arai, Masami. *Jöntürk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Arai, Masami. "The Genç Kalemler and The Young Turks", *Middle Eastern Technical University Studies in Development*, No. 12, 1985, s. 197-244.

Arrighi, Giovanni; Hopkins, Terence K; Wallerstein, Immanuel. *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

Barkai, Avraham *From Boycott to Annihilation The Economic Struggle of German Jews 1933-1943*, New York: University Press of New England, 1990.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1973

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.

Bora, Siren. *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1995.

Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992.

"Boycott," *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, New Jersey: Gramercy Books, 1996, s. 177.

Bridge, F. R. *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, Londra: Routledge, 1972.

Bridge, F. R. *The Great Britain and Austria-Hungary, 1906-1914: A Diplomatic History*, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1972.

Brook, Timothy and B. Frolic, Michael. "The Ambiguous Challenge of Civil Society," Timothy Brook and B. Michael Frolic (Ed.), *Civil Society in China*, Londra: M.E. Sharpe, 1997.

Brook, Timothy and B. Frolic, Michael. "China and the Future of Civil Society," Timothy Brook and B. Michael Frolic (Ed.), *Civil Society in China*, Londra: M.E. Sharpe, 1997.

Burke III, Edmund. "Changing Patterns of Peasant Protest in the Middle East, 1750-1950," *Peasants and Politics in the Modern Middle East*, (Ed.) Farhad Kazemi ve John Waterbury, Miami: Florida University Press, 1991.

Calhoun, Craig. "'New Social Movements' of the Early Nineteenth Century," s. 173, (Ed.) Mark Traugott, *Repertoires and Cycles of Collective Action*, Londra: Duke University, 1995.

Cell, Charles P. *Revolution at Work Mobilization Campaigns in China*, New York: Academy Press, 1977.

Cerrahoğlu, A. "Gâve'ye Karşı Baha Tevfik," *ANT Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, No. 5, Eylûl 1970, s. 83-84.

Cerrahoğlu, A. "Osmanlı Döneminde İlk Sosyalist Yayınlar," *ANT Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, No. 4, Ağustos 1970.

Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Cezar, Yavuz. "The Role of Financial Factors in The Structural Changes in The Organization of The Ottoman Empire in The 18th Century," *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Sevim Görgün'e Armağan, No. 11-12-13, Nisan-Temmuz-Ekim 1995.

Coble, Parks M. *Facing Japan, Chinese Politics and Japanese Imperialism*, 1931-1937, Cambridge: Harvard University Press, 1991.

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.

Çetinkaya, Y. Doğan. "İstanbul'da 1908 Seçimleri," *Toplumsal Tarih*, cilt XV, No. 89, Mayıs 2001.

Çetinkaya, Y. Doğan. "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gâve," *Mütefferika*, Güz, 2001-2, No. 20, s. 261-274.

Çetinkaya, Y. Doğan. "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Çetinkaya, Y. Doğan. "Osmanlı Boykotaj Cemiyeti (1908)," *Tarih ve Toplum*, Cilt XV, No. 238, Ekim 2003, s. 34-45.

Çetinkaya, Y. Doğan. "1908 Devrimi ve Meydan Adlarının Değişimi," *Toplumsal Tarih*, No. 120, Aralık 2003, s. 34-37.

Çetinkaya, Y. Doğan. "Is 'History *from* Below', 'History *of* the Below?'" yayınlanmamış çalışma.

Davison, Roderic H. "The Ottoman Boycott of Austrian Goods", *3. International Congress of the Social and Economic History of Turkey*, Princeton: 1983, s. 1-28.

Deringil, Selim. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin Icadı,' 'Muhayyel Cemaat, panislamizm," *Toplum ve Bilim*, No. 54-55, (Yaz/Güz), Istanbul, 1991.

Deringil, Selim. "Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Tôrensel Doku: "Görünmeden Görünmek," *Toplum ve Bilim*, No. 62, Yaz-Güz 1993.

Deringil, Selim. *The Well-Protected Domains Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra: I.B. Tauris, 1998, (*Iktidarın Sembolleri ve Ideoloji*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, 2002).

Eberhard, Wolfram. *A History of China*, Los Angeles: University of California Press, 1960.

Eley, Geof. "Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century," *Habermas and the Public Sphere*, (Ed.) Craig Calhoun, Cambridge: MIT Press, 1999.

Elmacı, Mehmet Emin. *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından Ilhakı ve Doğurduğu Tepkiler (1908-1912)*, Unpublished MA Thesis, Izmir: Ege Üniversitesi, 1996.

Elmacı, (Ilhan), Mehmet Emin. "Izmir'de Avusturya Boykotajı", *Tarih ve Toplum*, No: 161, Mayıs 1997, s. 19-26.

Elmacı, Mehmet Ilhan. "Fes Kalpak Mücadelesi", *Toplumsal Tarih*, Cilt. VII, No: 42, Haziran 1997, s. 28.

Elmacı, Mehmet Ilhan. "Karikatürlerle Avusturya Boykotu", *Toplumsal Tarih*, cilt XI, No. 63, Haziran 1999, s. 48-53.

Emiroğlu, Kudret. "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908", *Toplumsal Tarih*, No. 8, Ağustos 1994, s. 17-21.

Emiroğlu, Kudret. *Anadolu'da Devrim Günleri*, Ankara: İmge Yayınları, 1999.

Emre, Ahmet Cevat. *Iki Neslin Tarihi*, Istanbul: 1960.

Fine, Gary Alan. "Public Narration and Group Culture: Discerning Discourse in Social Movements," (Ed.) Hank Jonhnston and Bert Klandermans, *Social Movements and Culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

Fairbank, John K. *Çağdaş Çin'in Temelleri 1840-1950*, Ankara: Doğan Yayınevi, 1969.

Fogel, Joshua A. *The literature of Travel in the Japanese Rediscovery of China 1862-1945*, (Stanford: Stanford University Press, 1996).

Foran, John. *Fragile Resistance Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, Boulder: Westview Press, 1993.

Foran, John. (Ed.) *A Century of Revolution: Social Movements in Iran*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.

Friedman, Monroe. *Consumer Boycotts: Effecting Change through the Market Place and the Media*, New York: Routledge, 1999.

Friedman, Harvey L. "Boycott", *Encylopedia Americana*, cilt IV, 1988, s. 386-387.

Gelvin, James. *Divided Loyalties, Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, Los Angeles: University of California Press, 1998.

Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Gölen, Zafer. "Ikinci Meşrutiyet Döneminde Bosna Hersek'in Ilhakına Tepkiler," *Toplumsal Tarih*, cilt X, No. 60, Aralık 1998, s. 9-16.

Gülmez, Mesut. "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Güzel, Şehmuz. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 803.

Habermas, Jurgen. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Hathaway, Jane. (Ed.) *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, Madison: University of Wisconsin, 2002.

Hayes, C. H. "Record of Political Events," *Political Science Quarterly*, cilt XXIII, No. 4, Aralık 1908.

Heper, Metin. *The State Tradition in Turkey*, Beverly: Eothen Press, 1985.

Heper, Metin. (Ed) *The Strong State and Economic Interest Groups*, New York: Walter de Gruyter, 1991.

Hobsbawn, E. J. *Primitive Rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, New York: W.W. Norton, 1959.

Hobsbawn, E.J. "Introduction: Inventing Traditions," (Ed.) Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Traditions*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Hobsbawn, E.J. and Ranger, Terence. *The Invention of the Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Hobsbawn, Eric. *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Yayınları, 1999.

Hyman, Paula E. "Immigrant women and consumer protest: the New York City kosher meat boycott of 1902," (Ed). Jonathan D. Sarna, *The American Jewish Experience*, New York: Holmes & Meier, 1986.

İbrahim, Saad Eddin. "Civil Society and Prospects of Democratization in the Arab World," *Civil Society In the Middle East*, (Ed.) Augustus Richard Norton, Leiden: E. J. Brill, 1995.

İmbert, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, İstanbul: Engin Yayıncılık, t.y.

İrtem, Süleyman Kâni. *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*, İstanbul:Temel Yayınları, 1999.

İslamoğlu-İnan, Huri (Ed.) *The Ottoman Empire and the World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

İslamoğlu, Huri. "Property as a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858," *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, (Ed.) Roger Owen, Cambridge: Harvard University Press, 2002.

Jasper, James. M. *The Art of Moral Protest*, Chicago. The University of Chicago Press, 1997.

Jordan, Donald A. *Chinese Boycotts Versus Japanese Bombs: The failure of China's 'Revolutionary Diplomacy' 1931-32*, Michigan: University of Michigan Press, 1991.

Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Karakışla, Yavuz Selim. "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923," Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Karakışla, Yavuz Selim. "1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim*, Güz, No. 78, İstanbul: Birikim Yayınları, 1998.

Kars, Zafer. *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

Kasaba, Reşat. "Economic Foundations of a Civil Society: Greeks in the Trade of Western Anatolia, 1840-1876," *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, (Ed.) Dimitri Gondicas ve Charles Issawi, Princeton: The Darwin Press, 1999.

Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar*, çev. Türkan Yöney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Kaye, Harvey J. *The British Marxist Historians An Introductory Analysis*, New York: St. Martin's Press: 1995.

Keddie, Nikki. *Religion and Rebellion in Iran: The Iranian Tobacco Protest of 1891-92*, Londra: Frank Cass, 1966.

Kent, Marian (Der). Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Keyder, Çağlar; Özveren Y. Eyüp ve Quataert, Donald. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri: Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler," (Ed.) Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 121-155.

Keyder, Çağlar. "Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Liman Şehirleri ve Politika," *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliğine*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 47-70.

Kiong, Wong Sin. *China's Anti-American Boycott Movement in 1905, A Study in Urban Protest*, New York: Peter Lang, 2002.

Kişi, Şule Sevinç. "Avusturya ve Bulgaristan'a Karşı İzmir'de 1908 Boykotu", *Tarih ve Toplum*, cilt XXVI, No. 152, Ağustos 1996, s. 4-14.

Klandermans, Bert ve Jonhnston, Hank. "The Cultural Analysis of Social Movements," (Ed.) Hank Jonhnston and Bert Klandermans, *Social Movements and Culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

Koçu, Reşad Ekrem. "Tarih Boyunca Fes," *Hayat Tarih Mecmuası*, cilt I, No. 1, Year. 8, 1 Şubat 1972.

Kuntay, Mithat Cemal. *Üç İstanbul*, İstanbul: Oğlak Yayınları: 1998.

Laidler, H. W. *Boycotts and the Labor Struggle*, New York: 1913.

Landau, Jacob M. *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*, Londra: Oxford University Press, 1973.

Lowry, Heath W. and Quataert, Donald. (Ed.), *Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze*, İstanbul: Isis Press, 1993.

Mcadam, Doug; McCarthy, John D and Zald, Mayer N. "Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing processes- toward a synthetic, comparative perspective on social movements," (Ed.) Doug McAdam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald, *Comparative Perspectives on Social Movements*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 2-7.

McIntyre, John Jr. *Boycott of the Milner Mission: A Study in Egyptian Nationalism*, Peter Lang, 1985.

Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*, Istanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Mardin, Şerif. "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire," *Comparative Studies in Society and History*, No. 11, 1969.

Mardin, Şerif. "Civil Society and Islam," *Civil Society, Theory, History, Comparison*, (Ed.) John A. Hall, Cambridge: Polity Press, 1995.

Melucci, Alberto. *Nomads of the Present*, Londra: 1989.

Minda, Gary. *Boycott in America: How Imagination and Ideology Shape the Legal Mind*, Illinois: Southern Illinois University Press, 1999.

Moaddel, Mansoor. "Shi'i Political Discourse and Class Mobilization in the Tobacco Movement of 1890-92," (Ed.) John Foran, *A Century of Revolution: Social Movements in Iran*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.

Morali, Nail. *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Istanbul: 1976.

Monroe, Paul. *China: A Nation in Evolution*, Chautauqua: The Chautauqua Press, 1927.

Mosse, George L. *The Nationalization of the Masses*, New York: Howard Fetting, 1975.

Navaro-Yashin, Yael. "Uses and Abuses of "State and Civil Society" in Contemporary Turkey," *New Perspectives on Turkey*, s. 5.

Norton, Augustus Richard. "Introduction," *Civil Society In the Middle East*, (Ed.) Augustus Richard Norton, Leiden: E. J. Brill, 1995.

Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*, Cilt I-II, Istanbul: 1967.

Olson, Mancur. *The Logic of Collective Action*, Cambridge: Harvard University Press, 1971.

Ortega Y Gasset, José. *The Revolt of the Masses*, New York: Norton, 1960.

Özalp, Ömer Hakan. "Giriş: Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri," *Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve Iran Hatıraları*, Istanbul: 2002.

Özbek, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, Istanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Pamuk, Şevket. *The Ottoman Empire and World Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Panayotopoulos, Alkis J. "On the economic activities of the Anatolian Greeks mid 19th century to early 20th," *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, No. 4, Athens: 1983.

Redhouse, Sir James W. *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople: H. Matteosian, 1921.

Remer, Charles. *A Study of Chinese Boycotts with Special Reference to Their Economic Effectiveness*, New York: John Hopkins University Press Reprints, 1979.

Rucht, Dieter. "The Impact of National Contexts on Social Movement Structures: a Cross-Movement and Cross-National Comparison," (Ed.) Doug McAdam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald, *Comparative Perspectives on Social Movements*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Rude, George. *The Crowd in History, A Study of Popular Disturbances in France and England 1730-1848*, New York: 1964.

Quatert, Donald. *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, (*Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, 1999).

Quatert, Donald. *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908*, New York: New York University Press, 1983.

Quatert, Donald. "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire: Porters and the *Babıalie*, 1826-1896," (Ed.) Heath W. Lowry and Donald Quataert, *Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze*, Istanbul: Isis Press, 1993.

Quatert, Donald. "Selanik'teki İşçiler, 1850-1912," (Ed.) Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Istanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Quataert, Donald. and LOWRY, Heath W. (Ed.), *Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze*, Istanbul: Isis Press, 1993.

Quataert, Donald; Zürcher, E.J. (der.). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Istanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Quataert, Donald. "Rural Unrest in the Ottoman Empire," in *Peasants and Politics in the Modern Middle East*, (Ed.) Farhad Kazemi and John Waterbury, Miami: Florida University Press, 1991.

Scott, J. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven: Yale University Press, 1985.

Scott, Alan. "Political Culture and Social Movements,"

Sencer, Oya. *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Istanbul: Habora Kitabevi, 1969.

Seton-Watson, R.W. *The Southern Slav Questian and the Habsbug Monarchy*, Londra: 1911.

Sharpe, Jim. "History from Below," Peter Burke (Ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1992, s. 24-41.

Sönmezoğlu, Faruk. (Ed.) "Boykot", *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Istanbul, Der Yayınları, 2000.

Swingewood, Alan. *Kitle Kültürü Efsanesi*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1986.

Szücs, Jeno. "Three Historical Regions of Europe," *Civil Society and the State*, (Ed.) John Keane, Londra: Verso, 1988.

Tarrow, Sidney. *Power in movement: Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Thompson, E. P. "Eighteenth Century English Society: Class Struggle Without Class," *Social History*, Cilt. III, No. 2, Mayıs 1978, s. 133-165.

Tilly, Charles. *From Mobilization to Revolution*, New York: McGraw-Hill, 1978.

Tilly, Charles; Tilly Louise; Tilly Richard. *The Rebellious Century 1830-1930*, Cambridge: Harvard University Press, 1975.

Toch, Hans. *The Social Psychology of Social Movements*, New York: 1965.

Tokgöz, Ahmet Ihsan *Matbuat Hatıralarım*, Istanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Toprak, Zafer. *Millî İktisat 1908-1918*, Istanbul: Yurt Yayınları, 1982.

Toprak, Zafer. "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt V, Istanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Toprak, Zafer. "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, Istanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Toprak, Zafer. "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt V, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Toprak, Zafer. "Fes Boykotu," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt III, İstanbul: 1994, s. 297.

Toprak, Zafer. *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Trentmann, Frank. "Introduction: Paradoxes of Civil Society," *Paradoxes of Civil Society, New Perspectives on Modern German and British History*, (Ed.) Frank Trentmann, New York: Berghahn Books, 2000.

Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, İstanbul, BDS Yayınları, 1991.

Tunçay, Mete ve Zurcher, E.J. (Der). *Sosyalizm ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Unat, Faik Reşit. *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

Uran, Hilmi. *Hatıralarım*, Ankara: 1959.

Ünal, Hasan. "Ottoman Policy During the Bulgarian Independence Crisis, 1908-9: Ottoman Empire and Bulgaria at the Outset of the Young Turk Revolution," *Middle Eastern Studies*, (Ekim 1998), cilt XXXIV, No. 4, s. 135.

Ünüvar, Kerem. "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler," *Doğu Batı*, No. 5, (Kasım, Aralık, Ocak 1998-9), s. 186-196.

Viscont Grey of Fallodon K. G., *Twenty-Five Years 1892-1916*, New York: 1925.

Yalçın, H.Cahit. *Siyasal Anılar*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2000.

Yalman, Ahmet Emin. *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press*, New York: Ams Press, 1968.

Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt I, (?).

Yavuz, Erdal. "1908 Boykotu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 163-181.

Yücel, Hasan Ali. *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Wallerstein, Immanuel. *The Capitalist World-Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Wang, Guanhua. *In Search of Justice The 1905-1906 Chinese Anti-American Boycott*, Cambridge: Harvard University Press, 2001.

Wolman, Leo. *The Boycott in American Trade Unions*, Baltimore: The John Hopkins University, 1916.

Wood, Ellen Meiksins. "Civil Society and the Politics of Identity," *Democracy Against Capitalism*, Cambridge: Cambridge Press, 1996. (*Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, çev. Şahin Artan, İletişim Yayınları, 2003).

Zurcher, E. J. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.